

**Ціннісний дискурс в освіті
(у семи книгах)**

Книга перша

Віктор Андрущенко, Тетяна Андрущенко, Володимир Савельєв

**Конституціалізація освітнього простору Європи:
аксіологічний вимір**

* * *

Книга друга

Віктор Андрущенко, Володимир Гончаров,
Валентин Молодиченко, Леся Панченко

Культура як аксіологічна матриця освіти

* * *

Книга третя

Віктор Андрущенко, Володимир Савельєв,
Денис Свириденко, Сергій Терепищій

Освіта у глобальному вимірі

Книга четверта

Віктор Андрущенко, Тетяна Андрущенко, Володимир Савельєв

Цивілізація культури

* * *

Книга п'ята

Віктор Андрущенко, Ольга Кивлюк, Ольга Скубашевська

Інформаційний вимір сучасності освіти

* * *

Книга шоста

Віктор Андрущенко, Олександр Джура, Наталія Богданова

**Культура життєтворчості
особистості і освіта**

* * *

Книга сьома

Віктор Андрущенко, Роман Вернидуб, Лілія Куліненко

**Наука. Педагогічна освіта.
Практика**

Редакційна рада

Віктор Андрущенко

доктор філософських наук, професор,
академік НАПН і член-кореспондент НАН України
(керівник редакційної ради)

Володимир Савельєв

доктор історичних наук, професор
(заступник керівника)

Марина Гриценко

доктор філософії
(відповідальний секретар)

Члени редколегії

Володимир Гончаров

доктор філософських наук, професор

Денис Свириденко

доктор філософських наук, професор

Тетяна Андрущенко

доктор політичних наук, професор

Олександр Джура

доктор філософських наук, професор

Ольга Кивлюк

доктор філософських наук, професор

Валентин Молодиченко

доктор філософських наук, професор

Леся Панченко

доктор філософії, доцент

Освіта в структурі наукового дискурсу епохи

Проблема людини, її підготовки до життя та праці засобами освіти належить до найдавніших і найбільш актуальних проблем: філософських, педагогічних, культурологічних, гуманітарних, загалом роздумів. Мислителі різних часів і народів намагались проникнути в таїнство суспільного буття людей, пізнати людину, зрозуміти й налагодити механізми її формування як особистості. Центральним при цьому завжди було питання про те, яку освіту треба дати людині, щоб вона входила в життя з повноцінними знаннями, сформованими компетенціями і цінностями.

Актуальним – це питання є й сьогодні. І це зрозуміло. Нові часи формують нові вимоги. Відчути, осмислити їх і сформулювати щодо них нові відповіді не просто. Життя потребує більш детальних

і розгалужених філософсько-педагогічних досліджень, на основі яких можуть бути створені відповідні щодо новітніх перетворень та моделей освітнього процесу, сформовані програми і плани, підходи та технології. Власне, ці питання й стали предметом широкоформатних досліджень одного з центральних сегментів моєї наукової школи – проблем розвитку освіти в сучасному глобалізованому світі.

Не нав'язуючи авторам ті чи інші висновки, сформовані за результатами власних досліджень, я намагався спрямовувати їх пошукову активність в річище проблем найбільш суперечливих, актуальних і невідкладних. За їх результатом сформувалась своєрідна платформа дискурсного освоєння закономірностей розвитку освіти в системі «виклик – відповідь», платформа наукового пошуку, яку ми назвали – ціннісний дискурс в системі освіти.

Що являє собою нинішній світ і як він змінюється в результаті глобалізації та інформаційної революції? Які трансформації відбуваються в цьому контексті в українському суспільстві? Яке місце і роль в ньому належить людині і якою має бути сучасна освіта як основний інститут підготовки людини до життя? – ось низка першочергових запитань, на які ми намагались відшукати більш-менш обґрунтовані відповіді.

Наші пошуки, відповіді й пропозиції носять дискусійний характер. Ми розглядаємо їх як початок серйозної наукової розмови про освіту в широкому контексті економічних, політичних та соціокультурних змін сучасного світу і України. Маємо надію, вони зацікавлять всіх тих, хто переймається освітою, намагається її оптимізувати відповідно до викликів епохи та завдань українського державотворення.

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН і академік НАПН України,
ректор НПУ імені М.П. Драгоманова,
Президент Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

Ціннісний дискурс в освіті

Віктор Андрущенко
Ольга Кивлюк
Ольга Скубашевська

*До 180-ліття з дня заснування
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Книга п'ята

Київ – 2017

УДК 37.014.5: 37.014.3

ББК 74.04

А 66

*Рекомендовано Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 3 від 27 жовтня 2016 р.)*

Рецензенти:

Сергій Яшанов, доктор педагогічних наук, професор
Валентина Воронкова, доктор філософських наук, професор
Володимир Муляр, доктор філософських наук, професор

Андрущенко В.

А 66 Інформаційний вимір сучасної освіти / В. Андрущенко,
О. Кивлюк, О. Скубашевська. – К. : «МП Леся», 2017. – 596 с.

ISBN 978-966-97599-2-4

Запропоноване увазі читача дослідження викликане насамперед тим, що проблему інноваційного розвитку освіти в період становлення інформаційного суспільства не можна вважати вичерпаною. Існує низка питань, які потребують невідкладних відповідей. Серед них – проблеми сутності й спрямованості філософії інноваційного розвитку освіти; її головних напрямів, їх взаємного зв'язку; просторових і часових меж, зовнішніх та внутрішніх детермінуючих чинників; зміни характеру суб'єкт-суб'єктних відносин у системі освіти, її змісту, форм організації і управління тощо. Аналізу цих та інших аспектів філософії інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства, що стверджується, присвячена ця книга.

Для науковців і викладачів, студентів, аспірантів, усіх, хто цікавиться проблемами розгортання інформаційних тенденцій у світі та в Україні.

УДК 37.014.5: 37.014.3

ББК 74.04

ISBN 978-966-97599-2-4

© В. Андрущенко, О. Кивлюк,
О. Скубашевська, 2017
© ТОВ «МП Леся», 2017

ЗМІСТ

Передмова	9
Розділ 1. Інформаційний вимір сучасної освіти в контексті системи «виклик-відповідь»	14
Глава 1.1. Філософська сутність інформаційної епохи та її виклики щодо розвитку освіти.....	15
Глава 1.2. Зміна вектору розвитку освіти під впливом інформаційної революції	40
Глава 1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних процесів в освіті в умовах інформаційного суспільства	78
Глава 1.4. Нова філософська парадигма організації та змісту освіти в інформаційному суспільстві	111
Розділ 2. Філософія інноваційних процесів в освіті інформаційного суспільства	142
Глава 2.1. Сутність і напрями освітніх інноваційних процесів в інформаційному суспільстві	143
Глава 2.2. Оптимальні параметри впровадження інформаційних технологій в систему освіти	173
Глава 2.3. Інформаційний супровід освітньо-педагогічного дискурсу	218
Глава 2.4. Мовні стратегії інноваційної освіти	248
Глава 2.5. Моніторинг якості освіти в системі її інноваційного розвитку	269
Глава 2.6. Творчий потенціал інноваційної освіти	296
Розділ 3. Інформаційна педагогіка: становлення та розвиток	327
Глава 3.1. Людина в комп'ютерному просторі: зміна потреб, інтересів, цінностей.....	328
Глава 3.2. Сутність інформаційної педагогіки	368
Глава 3.3. Особистісна спрямованість інформаційної педагогіки	423
Глава 3.4. Межі реалізації інформаційної педагогіки.....	445

Глава 3.5. Менеджмент інформаційної педагогіки на основі концепції раціональності.....	481
Глава 3.6. Інформаційна педагогіка впродовж життя.....	510
Післямова.....	542
Бібліографія.....	548

ПЕРЕДМОВА

Як зазначають аналітики, найбільш помітним і впливовим явищем нового світового порядку є інформаційна революція. Щорічно подвоюючи, а то й потроюючи інформацію, вона змінює параметри й характер сучасного виробництва, вигляд політичної системи суспільства, моделі внутрішніх і міжнародних комунікацій як на суспільному, так і на особистісному рівнях. Під її впливом фактично відбувається становлення нового типу (моделі) цивілізаційного розвитку людства – «інформаційного суспільства», в основі якого лежить використання інформації та інформаційно-комунікаційних технологій в усіх основних сферах життєдіяльності людини.

Інформаційне суспільство – це суспільство, здатне продукувати (й використовувати) будь-яку інформацію, необхідну для забезпечення його ефективного функціонування; воно має розвинену інформаційну інфраструктуру; створює умови і можливості доступу до інформації кожному громадянину; характеризується значною часткою людей, зайнятих у сфері інформаційного забезпечення (продукування інформації, її обробка, передавання і споживання); вирізняється домінантним значенням інформаційної діяльності, створенням та функціонуванням інформаційних мереж у системі життєдіяльності людини і суспільства тощо.

Жити й працювати в такому суспільстві не просто. Як зазначають дослідники (Д. Белл, М. Горкхаймер, Ю. Габермас, Д. Масуда, М. Мак-Люен, Е. Тофлер та ін.), щоб бути затребуваною та ефективною, людина має не тільки засвоїти певний обсяг інформації, але й навчитись її самостійному видобуванню, обміну інформацією на внутрішньому і міжнародному рівнях комунікації, оволодіти інформаційною технікою та технологіями, опрацювати засоби захисту інформації, виховати в собі здатність захисту від інформаційних маніпуляцій. Всі ці та інші якості особистості формуються завдяки системі освіти, яка змінює свої контури у відповідності з викликами інформаційної революції та ряду інших глобалізаційних інновацій сучасного світу.

Сучасна освіта все більш помітно стає освітою інформаційною. Інформаційні технології стрімко вриваються в освіту. Провідні універси-

тети світу досягли, здавалося б, неймовірного: вони забезпечили персональним комп'ютером практично кожного студента, аспіранта, співробітника. Наші навчальні заклади поки що можуть продемонструвати лише невеликі комп'ютерні класи, комп'ютеризацію бібліотек, сторінку в Інтернеті тощо. В останні роки помітним став процес комп'ютеризації загальноосвітньої школи. Це добре, але цього замало. Потрібно бути реалістами: ми сильно відстали від передових країн Заходу і Сходу. Інформатизація української освіти тільки розпочалася. У цьому зв'язку існує низка питань, які потребують якнайшвидшої відповіді. Означені питання концентруються навколо проблеми поєднання можливостей новітніх педагогічних технологій з традиційними, а також їх психолого-педагогічного забезпечення.

В українській педагогіці існує стійка й, на наш погляд, цілком справедлива думка про те, що, впроваджуючи нове, ми не повинні відкидати те, на чому загалом тримається освіта і виховання, а саме – технологій суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і студента, ефективність яких підтверджена практикою з часів Академії великого Платона. Освіта в Україні вибудовується на особистісному принципі. Подібна вимога стосується й процесу інформатизації освіти, а це означає, що ми маємо дотримуватись зважених підходів, прогнозувати найближчі і віддалені наслідки, готувати педагога і студента (учня) до освоєння інформаційних технологій. запобігти практиці безсистемної комп'ютеризації ВНЗ, на основі застарілої техніки і без належного педагогічного і психологічного супроводу.

Освоїти новітні інформаційні педагогічні технології не просто. Тут потрібні методика і методисти, солідне програмне забезпечення. Провідні університети України мають неабиякий досвід і розроблені методики впровадження інформаційних педагогічних технологій. Українська вища школа має блискучих фахівців-програмістів і солідні розробки в цій галузі. Їх потрібно об'єднати, зосередивши увагу на головному – інформаційному наповненні освіти, яка підвищує її якість і ефективність, і одночасно зміцнює суб'єкт-суб'єктні відносини педагога і студента, а не руйнує їх. Якщо ж «інформаційні технології» будуть впроваджуватись всупереч традиційним методам навчання і виховання (або як їх механічне заміщення), безсистемно і без належного психолого-педагогічного забезпечення, в освіті (і в суспільстві) можуть виникнути процеси, наслідки яких повною мірою сьогодні передбачити неможливо. Техніка, за словами М. Бердяєва, «може повстати проти людини». І перебороти означене «повстання» інколи буває надто важко.

Як відомо, значна частина невтішних прогнозів західних фахівців, пов'язаних з процесами інформатизації суспільства, безпосередньо торкається освіти. Відомий американський футуролог Е. Тофлер, зокрема, прогнозує загрозу нової інтелектуальної стратифікації – явища приблизно такого ж соціального значення, як, наприклад, загальноосвітнє розмежування людей в дореволюційній Росії. За його прогнозом, в ході інформаційної революції будуть зростати як кількість інтелектуалів, що володіють комп'ютерною технікою, так і комп'ютерна безграмотність, що витісняє великі маси людей на периферію цивілізації. Чи варто наголошувати, що в розряд «інтелектуально малоспроможних», а відповідно й безробітних попадуть, насамперед, малоїмущі верстви населення і їх діти, випускники сільських шкіл, комп'ютеризація яких ще тільки розпочалася!

Друга загроза пов'язана з характером і наслідками впливу інформаційних процесів на психіку, ширше – на здоров'я особистості. Їх передбачити поки що неможливо. Захоплюючись комп'ютером, учні і студенти нерідко доходять до серйозної розбалансованості психіки, втрати зору. Їхні соціальні зв'язки слабшають, натомість приходить віртуальний світ, а це вже зовсім інша реальність, ніж «докомп'ютерне» буття людини.

І ще про одне. Відомий афоризм засвідчує: «не завжди важливо, що говорять, але завжди важливо, як говорять». Мова комп'ютера завжди однакова, вчителя – різна. Причому, з урахуванням індивідуальності кожного, хто навчається! Саме вона збуджує почуття, виховує світогляд, надихає творчість. На це, безумовно, варто зважати, впроваджуючи широкомасштабні інформаційні педагогічні технології, як того вимагає практика. Інформатизація освіти є тенденцією об'єктивною, а тому й невідвратною. Понад те, вона є стратегічним ресурсом розвитку освіти постіндустріального суспільства. Ми маємо йти в інформаційний світ ще більш активно і прагматично, ніж західні чи східні університети. Одночасно, ми маємо наповнити цю ходу ґрунтовним психолого-педагогічним забезпеченням, тверезим розрахунком і повноцінним педагогічним прогнозом.

Усвідомлюючи тотальність і неминучість інформатизації суспільства в цілому, і системи освіти зокрема, слід розуміти можливі втрати, що супроводжують ці процеси, і максимально прийняти міри для їх запобігання. На жаль, вітчизняна література цій проблемі уваги практично не приділяє. Дається взнаки загальна захопленість інформатизацією. Десятки, а може й сотні статей, монографій, дисертацій аналізу-

ють здебільшого механізми її впровадження та переваги. Ризики, пов'язані з тотальною інформатизацією суспільства загалом і його окремих підрозділів, наприклад, освіти, залишаються не проаналізовані достатнім чином. Це не може не викликати тривоги й не спонукати нас торкнутись їх хоча би побіжним чином.

Упереджуючи критичні зауваження, зауважимо, що автори аж ніяк не є опонентами інформатизації освіти. Якраз навпаки, в наших публікацій ми наголошували на необхідності інформатизації освіти як одному з напрямів її трансформації в постіндустріальному просторі. Інформатизація – це суттєвий крок на шляху модернізації освіти. Відмовитись від неї неможливо приблизно таким же чином, як неможливо зупинити інформаційну революцію й повернути суспільство до природного (тваринного) стану. І все ж треба бути реалістами. Ризики існують. Їх треба ретельно вивчити з тим, щоб вчасно поставити ефективні протектори, захистити особистість і суспільство від можливих втрат чи небажаних трансформацій. Отже, ризики ...

По-перше, існують небезпеки, які несуть у собі використання самої електронної техніки, – психологічні та фізіологічні фактори негативно-го впливу електронних засобів на стан здоров'я людини, зір та психіку. Як відомо, розвиток науково-технічного прогресу, удосконалення електронних засобів протягом часу такий негативний вплив зменшує, але не нейтралізує зовсім. Тому розробка електронних навчальних курсів, програм має враховувати медичні показання.

По-друге, повна інформатизація системи освіти несе в собі небезпеку втрати безцінного досвіду, знань і методик традиційного викладання. У інформаційному середовищі освіти практично нейтралізуються виховні функції процесу навчання. У цьому зв'язку при розвитку і розповсюдженні інформаційних технологій у навчальному процесі вельми важливо в навчальних програмах зберегти найкращі методики традиційного викладання, які протягом десятиріч довели свою ефективність. Має зберегтись важливіша функція викладача – своєчасно допомогти студенту, орієнтувати його на вибір вірного шляху пізнання.

По-третє, будь-яка технологія сама по собі соціально нейтральна: її можна використати і на добро, і на зло. Можливість доступу до будь-якої інформації, особливо до інформації, зібраної у вигляді статистичних даних, є полем для побудови помилкових чи навмисно помилкових висновків. Реальною стає небезпека того, що нечисленні «експерти», які контролюють інформаційні потоки, зможуть зловживати своїм положенням. У зв'язку з цим ефективна і корисна робота з інформацією

можлива лише за умови вивчення всіх аспектів її впливу на людину і суспільство в цілому, що вимагає організації і проведення відповідних наукових досліджень.

По-четверте, за умов вільного доступу до інформації поширеною є проблема частого звернення до сайтів, де вміщена інформація про секс і насильство. Тому вкрай потрібне формування вибіркового ставлення до якості інформації, тобто культури потреб і сприйняття. У цьому ж контексті актуальною є проблема коректного використання інформації, адже необмеженість інформаційних ресурсів всесвітньої мережі дозволяє багатьом безкарно використовувати чужі ідеї і здобутки. З освітньою метою важливо виховання осмислення відповідальності при роботі в Інтернеті з інформацією, розробленої іншими авторами.

Підсумовуючи вищевикладене, варто підкреслити, що інформатизація вищої школи зможе дати необхідний соціальний і економічний ефект тільки в тому випадку, якщо створювані і впроваджувані інформаційні технології стануть не стороннім елементом у традиційній системі вищого освіти, а будуть природним чином інтегровані в неї, сполучаючись із традиційними технологіями навчання. Така системна інтеграція вимагає спільних зусиль професорсько-викладацького складу, науково-технічного персоналу й адміністрації, граничної скоординованості роботи всіх підрозділів вишу, які мають відношення до процесу інформатизації.

Результатами інформатизації вищої освіти постіндустріального суспільства має бути: індивідуалізація вищої освіти, посилення її розвивального характеру, зміна пріоритетів від простого засвоєння знань і інформації до розвитку особистості; розвиток системи безупинної освіти за принципом «освіта впродовж життя»; створення і здійснення моніторингу освітнього середовища, створення єдиної інформаційної системи і баз даних в області вищої і післявузівської освіти; розвиток міжнародного співробітництва й інтеграція вузів України у світове академічне співтовариство, розгортання повноцінних і ефективних інтелектуальних комунікацій. Досягнення наведених вище результатів практично забезпечить активізацію використання випускниками науково-технічних ресурсів як головного джерела відродження і розвитку країни, що ефективно сприятиме динамічному зростанню економічного потенціалу і соціального добробуту України.

Розділ 1

Інформаційний вимір сучасної освіти в контексті системи «виклик-відповідь»

Глава 1.1. Філософська сутність інформаційної епохи та її виклики щодо розвитку освіти

Глава 1.2. Зміна вектору розвитку освіти під впливом інформаційної революції

Глава 1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних процесів в освіті в умовах інформаційного суспільства

Глава 1.4. Нова філософська парадигма організації та змісту освіти в інформаційному суспільстві

Глава 1.1.

Філософська сутність інформаційної епохи та її виклики щодо розвитку освіти

Цивілізаційний простір ХХІ століття – це світ глобальних, революційних перетворень та змін, пов'язаних з руйнуванням не тільки традиційних, але й модернових соціокультурних, економічних, політичних, промислових структур та формуванням нового глобального універсуму, в якому, на перший погляд, еkleктично поєднуються різноманітні риси цивілізаційних устроїв. Складність еkleктичного стану та саморозгортання сучасної цивілізації вдало характеризувано в свій час Конфуцієм, який попереджає нас стратегемою: «Спаси вас Бог жити в епоху змін». Отже, чи не тому ми сьогодні уважно вдивляємось у туманне майбутнє, все частіше зачитуємося працями футурологів і намагаємось передбачити перешкоди на цьому складному шляху розвитку цивілізації, спрогнозувати і спроектувати свій шлях у майбутнє, спираючись на передбачливість окремих філософів, пізнавальні можливості сучасної науки, неодноразово вивчаючи можливості наявних соціальних інститутів, наприклад демократії, влади, науки, релігії, освіти?

Поліфонія глобальних змін сучасної інформаційної епохи змушує не просто усвідомлювати їх складну логічну структуру, але й ставити і вирішувати завдання щодо можливостей суб'єкта та його соціальних інститутів – людини і суспільства, впливати на їх становлення та розвиток, намагатися системно конструювати майбутнє в інтересах свого виживання і подальшого сталого розвитку.

Найбільш поширеною складовою серед часових координат культурно-історичного розвитку є епоха. Згідно з авторами «Філософського енциклопедичного словника», історична епоха – «це порівняно довгий і якісно специфічний період історії, що виділяється на основі певної кількості об'єктивних ознак. Епоха історична характеризує той чи інший відрізок всесвітньої історії відповідно до провідної для цього часу тенденції суспільного розвитку»¹. При цьому зазначено, що визначення її об'єктивного змісту є основою наукового підходу до її конкретного аналізу.

¹ Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева [и др.] – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

Охопити минуле століття одним поглядом і визначити пріоритети соціокультурної динаміки ХХІ століття надзвичайно важко, якщо й взагалі можливо без певного спрощення, схематизації. Десятки, сотні, тисячі подій, нагромадження фактів, імен, суперечностей не вкладаються в сухі сторінки наукового тексту, раціонально сконструйовану схему, аналітичну оцінку.

Епоху можна досягнути поступово. Уявлення та знання про епоху формується повільно, системно, послідовно через узагальнення, консолідацію, єдність, конструктивний компроміс, дискурс суперечливих та протилежних поглядів, теорій, гіпотез, оцінок, прогнозів. Яким же було ХХ століття? Які події та явища визначали його сутність і спрямованість? Які особистості назавжди залишаться в історії, з чийми іменами на вустах людство буде жити і творити в ХХІ столітті? Зупинимось на цих запитаннях більш детально.

Перш за все згадаємо роботи, в яких можна було б простежити більш-менш об'єктивну оцінку цивілізаційної реальності, що дали фундаментальні філософські, культурологічні, історичні узагальнення від «Логічних дослідів» Є. Гуссерля до «Історії Західного мислення» Р. Тарнаса. Сюди ж належать такі праці, як «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебера, «Процес» Ф. Кафки, «Незадоволення культурою» З. Фрейда, «Повстання мас» Х. Ортеги-і-Гассета, «Осягнення історії» А. Тойнбі, «Втеча від свободи» Е. Фрома, «Буття і ніщо» Ж. Сартра, «Розмова на путівці» М. Гайдеггера, «1984 р.» Дж. Оруелла, «Феномен людини» Тейяр-де-Шардена, «Політика досвіду» Г. Ленка, «Межі зростання» Д. Медоуза, «Способи створення світу» Н. Гудмена, «Філософія і дзеркало природи» Р. Рорті, «Третя хвиля» О. Тоффлера, «Організоване суспільство» В. Андрущенко, «Криваве століття» М. Поповича тощо.

Поза всяким сумнівом, «внутрішній погляд» на історію ХХ століття склався і за участі таких відомих філософів, культурологів і політиків, як О. Шпенглер, К. Барт, Б. Рассел, Т. Манн, К. Ясперс, К. Поппер, П. Сорокін, А. Швейцер, Г. Маркузе, Зб. Бжезинський, Ж. Дерріда, І. Пригожин і багатьох інших, чий праці назавжди увійшли в історію науки і культури.

Загальновідомим є той факт, що сучасна епоха характеризується загостренням глобальних проблем (екологія, економіка, тероризм, міграція тощо) і розгортанням суперечливого процесу становлення багатовимірного і цілісного світу на засадах ідеології космополітизму, невід'ємною складовою якого є розгортання освітньої реформи як части-

ни глобальних змін у механізмах функціонування і розвитку цивілізації. Освіта та наука стають не тільки засобом необхідних перетворень у світогляді, моральності, свідомості і культурі особистості, але і основною системою виживання людства.

Система освіти і надбання науки, як і будь-яка інша підсистема суспільства, є результатом довготривалого історичного процесу. В усі часи освіта і наука були і залишаються основним скарбом і транслятором культурних традицій у нерозривному поєднанні збереження і розвитку не тільки окремого соціуму, а й людської цивілізації взагалі. На кожному конкретному етапі розвитку суспільства освіта, наука, культура формуються на базі визначеної парадигми, тобто системи теоретичних, методологічних та ціннісних засад, які прийняті у якості зразка для вирішення конкретних, науково-освітніх, галузевих і т. д. завдань, що розділені та виконуються усіма членами співтовариства на даному етапі історичного розвитку. Позитивістський підхід щодо цивілізаційного розвитку, який був провідним до певного часу, обумовив існування вузького бачення картини світу, в якому освіта і наука розглядалися як один взаємопов'язаний і фундаментальний фактор загальної теорії цивілізаційного розвитку людського суспільства – майбутньої цивілізації.

Освіта і наука стають своєрідним механізмом прищеплення та навіювання відповідним спільнотам, суб'єктам, цивілізаціям відчуття світоглядної необхідності єднання та міжцивілізаційної солідарності, виключно на основі яких стане можливим подолання негативних для всього людства і особистості наслідків процесів інформатизації, глобалізації, забруднення навколишнього середовища, корпоративізації сучасного світу. Тобто перед системою освіти стоїть складне завдання підготовки молоді, що у своїй більшості має сформовану інформаційну (мережеву) свідомість, до життя в умовах полікультурного, мережевого середовища, формування в неї вміння спілкуватися і співпрацювати з людьми різних національностей, політичних поглядів, рас, конфесій. Освіта і наука являє собою інтегративний соціокультурний феномен світоглядно-ціннісних підґрунть єдності, стабільності, розвитку, солідарності загальнопланетарної цивілізації.

Тому надзвичайно важливо не тільки констатувати той факт, що зміст епохи детермінує зміни в освіті, а й визначитись саме зі змістом сучасної епохи, що саморозгортається у гострій боротьбі суперечнос-

тей. О.В. Плебанек¹, вважає, що глобалістика з часу свого виникнення традиційно спирається на просторове розуміння геополітичних процесів. Саме слово *global* (від «куля») підкреслює просторовий зміст поняття. Часовий аспект хоча і враховується, але як одна з некерованих і тому малоістотних змінних. Не випадково, що антиглобалізм ніколи не говорить про структуру і суть глобальних процесів, а тільки про їх реальні, приватні наслідки.

Вирішення проблеми глобалізації (позитивності або деструктивності її результатів, можливості її регулювання і т. д.) не можливе в колишньому концептуальному полі, тобто просторовому і лінійному її характері. Полідетермінізм і векторність (нелінійність) передбачають існування кількох типів глобальних процесів, які треба розглядати як зміст сучасної епохи. Серед них: геополітичні (боротьба за ресурси), екологічні (забруднення навколишнього середовища), аксіологічні (синхронізація згасання і процвітання соціальних систем), когнітивні (еволюція типів мислення, яка має циклічний характер).

Глобальні процеси, які відбуваються в соціальних системах, як і в будь-яких природних системах, взаємодіють між собою, резонують або нейтралізують один одного. Відповідно до виявлених закономірностей найбільш масштабні кризи і зміни історичного вектора відбуваються за наступною схемою: зміна місця існування соціальних систем, що може відбуватися з низки причин (техногенна зміна, зміна геополітичного розташування сил), актуалізує найбільш ефективний в цих умовах тип мислення.

Реакцією на такі зміни є виникнення нової системи цінностей, функцією яких є стабілізація відносин між соціумом і природою (а також між соціумом і іншим соціумом, соціумом і соціальною групою, соціумом та індивідом). Системи цінностей не можуть знаходитися в суперечності з типом мислення, але варіативність усередині типу мислення забезпечує можливість гнучкої взаємодії між підсистемами. Життя ціннісної системи, як і будь-якої іншої, підкоряється циклічним закономірностям: народження (виникнення нових ціннісних орієнтирів, що знаходяться в еkleктичній єдності), дозрівання (ієрархізація цінностей), розпад (коли система цінностей перестає виконувати стабілізуючу функцію).

¹ Плебанек О. В. Глобальные процессы в зеркале современной научной парадигмы // Мир философии – мир человека : прил. к журн. «Философские науки» : [сб. ст.] / редкол.: Ю. Н. Солонин (пред.) [и др.]. – Гуманитарный, 2007. – 834 с.

Таким чином, історія є не спрямованим рухом із заданою метою (нехай і багатолінійний), а флуктуацією макросоціокультурних систем відповідно до актуалізації найбільш значущого для цієї макросистеми атратора. У додатку до прагматичних проблем сучасності це означає, що в сучасній історії можуть реалізуватися як інтеграційні тенденції, так і диференціюючи, залежно від того, тяжіння якого атратора виявиться актуальнішим.

Іншими словами, обмежується той варіант розвитку подій, який виявиться згубним для системи не залежно від суб'єктивної цінності змін для складових цієї системи людей. Макросистема, маючи здатність до самоорганізації, реструктурується, допускаючи загибель (або корінне перетворення) підсистем, що загрожують загибеллю всієї макросистеми. У запропонованій парадигмі історичного розвитку отримують пояснення окремі історичні випадки: загибель одних соціокультурних систем і подальший розвиток інших систем; загибель політичних режимів, що забезпечують високі темпи локального розвитку (наприклад радянський режим, який отримав безпрецедентний післявоєнний розвиток), і пролонговане існування так званих «непрогресивних», «відсталіх» суспільств.

Світова спільнота пережила безліч соціальних і культурних революцій, хоча й катастрофічних, але локальних, тобто в масштабах тих країн, де вони відбувалися. Людство також пережило щонайменше три революції глобального характеру, які змінили глибинні основи людської культури, створили нові макросоціоприродні системи, а саме:

- неополітична революція, яка відбулася в технологічній сфері і визначила нові взаємини між соціумом і природою, створивши якісно нові соціальні структури;
- у когнітивній сфері відбувся занепад «ми-свідомості» і народження «я-свідомості», що зумовило виникнення раціонального мислення, раціонального пізнання. Ця революція визначила нове ставлення до дійсності: світ став об'єктом пізнавальної і перетворювальної діяльності і навіть агресії;
- науково-технічна революція створила світ-артефакт. Виникнення світу техніки породило відчуження людини від природи. Синдром постмодернізму вказує на те, що людство на межі четвертої глобальної революції;

Постмодерні уявлення про світ як про хаос, наростання ентропійних тенденцій зовсім не свідчать про кінець світу, який наближається.

Це є ознакою нових законів мислення, нового ставлення до дійсності, нової онтологічної парадигми.

У новій реальності розчиняється суб'єктність, оскільки не природа, світ є об'єктом діяльності. Світ виступає як суб'єкт, і особа зливається зі світом і сама стає світом. Цей сюжет ефектно реалізований у голлівудському бестселері «Газонокосар», де спочатку людина створює програму, яка творить віртуальну реальність, а потім програма, віртуальна реальність створює віртуальну особистість, які потім зливаються в одне ціле. Виникнення синергетичної парадигми – рефлексія з приводу передчуття інформаційного соціуму.

Таким чином, сучасна епоха може бути названа епохою четвертої глобальної революції – революції персоналізму, яка виходить за межі постмодерну. По-перше, внаслідок того, що це явище є глибшим, ніж постмодерн. Це не просто реакція на модерн, кінець західного світу, це резонанс від перетину декількох глобальних процесів. По-друге, починається епоха (інформаційна, мережева, віртуальна, комунікаційна тощо), яка за своїм масштабом перевершує, наприклад, епоху науково-технічного розвитку. У цю нову епоху виникає якісно нова реальність, що за своїм змістом відрізняється від попередніх епох.

Світ, що саморозвивається, вступає з особою в суб'єктно-суб'єктні відносини, і особа виходить за власні межі, вона стає не тільки частиною колективного розуму, світового розуму, часто особа може претендувати на роль Творця (або, в усякому разі, брати участь в його творінні).

Останніми десятиліттями до глобальних проблем долучилися й такі, які не так давно вважали локальними чи регіональними. Йдеться про глобальність проблем, пов'язаних з посиленням, систематизацією міжкультурних контактів між народами, країнами, регіонами, континентами, а також експансією негативних тенденцій соціокультурного процесу. Вони стали усвідомлюватися світовою громадськістю як всепланетарні проблеми лише з кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття. Загальне занепокоєння у світі нині викликають такі проблеми, як неконтрольоване злочинне поширення наркотичних речовин, міжнародний тероризм, розповсюдження зброї у зонах міжнаціональних конфліктів, насилля над особистістю, епідемії, порушення прав і свобод людини тощо¹.

³ Современный философский словарь. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск : ПАНПРИНТ, 1998. – 1064 с.

У нинішньому цивілізаційному процесі все чіткіше окреслюються дві протилежні тенденції: з одного боку, посилюється економічна, соціально-політична, культурна інтеграція між цілими регіонами, уніфікуються економічні, інформаційні, наукові, політичні технології за допомогою їхнього тиражування в умовах масового виробництва і засобів комунікації, а з іншого – формується прагнення зберегти існуючий спосіб життя і гомогенність соціальної реальності шляхом недопущення чужих для певної країни чи регіону соціокультурних цінностей. При цьому інститут існуючих загальнолюдських цінностей поступово зникає або ж видозмінюється.

У зв'язку із зазначеними тенденціями формується ще одна не менш складна глобальна «проблема збереження людської особистості як біосоціальної структури в умовах зростаючих і всебічних процесів відчуження», на яку вказує В. Стьопін¹. Сучасна індустріальна культура, на його думку, створює широкі можливості для маніпулювання свідомістю, за яких людина втрачає здатність раціонально осмислювати буття. При цьому і ті, чиєю свідомістю маніпулюють, і самі маніпулятори стають заручниками масової культури, втрачаючи свою самостійність, цілісність. За таких умов «особистість змушена пристосовуватися до чужих культурних традицій, до нових обставин життя, жити одночасно у різних традиціях, культурах, нерідко обриваючи при цьому коріння рідної їй культури. Це веде до послаблення родинних, національних і інших соціокультурних зв'язків, автономізує і атомізує особистість», – цілком слушно зазначає Л.Г. Дротянко².

Дещо іншої думки про зміст сучасної епохи вітчизняні дослідники, зокрема В. Андрущенко і Л. Губерський, які виокремлюючи й переосмислюючи ціннісно-орієнтаційний контекст сучасного життєвого процесу, вважають, що «слід враховувати дві відносно самостійні і, разом з тим, органічно взаємозв'язані між собою реалії: зовнішні і внутрішні реалії, своєрідне поєднання яких, у переосмисленні на рівні побутової свідомості й теоретичного аналізу, формує той своєрідний «дух епохи», з якого й випливає нинішня філософія освіти як загальна установка її стратегічного розвитку³.

¹ Степин В. С. Філософія науки и техники / В. С. Степин, В. Г. Горохов, М. А. Розов. – М. : Гардарика, 1996. – 400 с.

² Дротянко Л. Г. Феномен фундаментального і прикладного знання / Л. Г. Дротянко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджменту і бізнесу, 2000. – 423 с.

³ Губерський Л. В. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко. – К. : «МП Леся», 2008. – 516 с.

Зовнішні реалії досить суперечливі. Десятки й сотні народів і культур живуть так, як жили їхні батьки, діди, прадіди, не змінюючи укладу свого життя впродовж століть, а в деяких випадках навіть тисячоліть. Разом з тим, зберігаючи власну ідентичність, вони пильно «придивляються» до тих змін, які відбуваються в світі, намагаються вловити їх сенс, залучити до власного практичного досвіду. Ініціаторами прогресивних інновацій, як правило, є так звані цивілізаційні народи.

Саме вони змінюють загальний контекст епохи, причому не лише у власних державах, але й долаючи пасивний чи активний опір консервативних народів у світовому вимірі. Різкі зміни викликають, як писав О. Тоффлер, «шок перед майбутнім», помірковані готують для них відповідний ґрунт. Єдність того й іншого якраз і формує загальні тенденції змін, пізнання яких дозволяє наблизитись до сприйняття «духу епохи», відобразити його в логіці понять.

За дослідженнями В. Андрущенка і Л. Губерського, «слід виокремлювати й аналізувати як найбільш актуальні й значущі три групи процесів світового рівня, єдність яких змінює світогляд, ціннісний контекст епохи, логіку історії.

Перша з них охоплює ситуацію глобалізації світу й інформаційної революції, розпаду останніх імперій, в тому числі й СРСР, відмови людства від таких форм організації життя, як тоталітаризм і авторитаризм, подолання зневаги до особистості, її свободи та демократичних цінностей. Сюди ж ми відносимо переосмислення філософії розгорнутих форм технократизму з його техногенними і екологічними загрозами та катастрофами, а також кризу економічних систем, заснованих на державній формі власності й адміністративному регулюванні.

Друга група нових світових реалій, що підлягали переосмисленню, охоплює конструктивний процес динамічного утвердження ринкових відносин, демократичних форм організації влади і управління, підйому авторитету особистості, толерантної взаємодії народів, держав і культур у відкритому й прозорому (завдяки глобалізації та інформаційній революції) міжнародному просторі.

Нарешті, третя група реалій, що змінює ціннісний контекст епохи і має враховуватись як висхідна установка формування новітньої парадигми розвитку освіти, пов'язана з утвердженням України не лише як локальної, але й як європейської і світової цивілізації, яка має власну ідентичність, національний характер і культуру й, вибудовуючи свій

власний державний дім, має потребу у власних національних системах науки, освіти і виховання підростаючого покоління»¹.

Звернемо особливу увагу на той своєрідний «дух епохи», з якого й випливає нинішня філософія освіти як загальна установка її стратегічного розвитку. Справа в тому, що зміст сучасної епохи дуже суперечливий, оскільки він ще тільки починає формуватися і тому практично не впливає на повну силу на оновлення змісту освіти. Варто взяти до уваги складність і суперечливість реального історичного процесу, а саме те, що у кожній епосі бувають і будуть окремі рухи то вперед, то назад, бувають і будуть різні ухили від середнього типу і від середнього темпу руху.

Оскільки зміни відбувались не в матеріальній сфері, а у сфері духовного виробництва, то світова соціальна криза «закономірно» застала нас не підготовленими. Ми не зрозуміли своєчасно, або не сприйняли серйозно, попередження Г. Гегеля про те, «що якщо тільки дух народу піднімається на більш високий рівень, всі моменти державного устрою, пов'язані з попередніми рівнями його розвитку, втрачають свою усталеність, вони повинні занепасти, і не існує сили, здатної їх утримати»².

У нашому філософському дослідженні важливо зрозуміти, що таке «дух епохи», який наприкінці ХХ століття піднявся на якісно інший ступінь розвитку, розбурхавши ментальні засади етносу, сформувавши при цьому специфічний «дух народу». Аналізуючи стан духовності сучасної європейської спільноти, можна говорити про «дух Європи», який проривається у повсякденне буття народів цього континенту шляхом болонського процесу.

Саме «духові епохи» повинна відповідати виробнича діяльність вищої школи. Цю думку виразно підкреслив В. Андрущенко, який, виступаючи на загальноукраїнському методологічному семінарі Академії педагогічних наук України та Інституту вищої освіти з проблеми «Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи»³, глибоко розкрив іманентний зв'язок освіти та «духу епохи».

¹ Губерський Л. В. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко. – К. : «МП Леся», 2008. – 516 с.

² Гегель Г. Политические произведения / Г. Гегель. – М. : Наука, 1978. – 438 с.

³ Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи / методол. семінар, (22 лист. 2000 р.): зб. наук. праць. – Вип. 3 / за заг. ред. В. Андрущенко. – К. : Знання, 2000. – 520 с.

З його точки зору, освіта (і виховання) є трансформацією «духу епохи» у структуру свідомості, світогляд, духовний світ, культуру і загальне єство особистості. Трансформований засобами освіти «дух епохи» стає стрижнем особистості, визначає відповідність (або невідповідність) людини і епохи. Через освіту (культуру, виховання) «дух епохи» задає суспільно визначені параметри особистості та організовує виробничу діяльність усіх ланок системи національної освіти загалом і вищої школи зокрема.

Висновки В. Андрущенка про взаємозалежність «духу епохи» та розбудови вищої освіти настільки актуальні, що ми процитуємо його роботу більш широко. «Дух епохи», – пише В. Андрущенко, – поняття складне і далеко не однозначне. У різних філософських системах воно характеризується по-різному. Разом з тим, від знаменитих «тіней печери» великого Платона через «абсолютну ідею» не менш великого Г. Гегеля і «дух капіталізму» їм співрозмірного М. Вебера, «ноосферу» нашого знаменитого земляка Володимира Вернадського і «пункт Омега» не менш знаменитого Тейяр-де-Шардена проглядається дещо спільне, що й можна розглядати як конструктивний початок культуротворення особистості засобами освіти. Зупинимось на цьому більш детально.

Основний зміст «духу епохи» формується, насамперед, як філософське узагальнення, пояснення і оцінка сенсу, причинних зв'язків і тенденцій розвитку буття людини у світі, яке розгортається в наявних формах культури. Це – перша складова. Другою складовою є порівняння означеного сенсу з досвідом історії, тобто із сенсом буття людини у світі загалом – як узагальнене бачення «таїнства соціального» (С. Франк) як такого. Третю складову становить прогноз перспективи людського розвитку, його джерел і спонукальних чинників¹.

«Дух епохи», у тому числі й «дух сучасної Європи», таким чином, є нічим іншим, як філософським узагальненням найвеличніших наукових і культурних надбань, виходячи з яких людство вибудовує свою соціальність, проектує майбутнє, готує до життя в ньому підростаюче покоління.

Розвиток цивілізації, між тим, змінював «дух епохи», на якому базувались освіта і виховання, життєдіяльність і загальна культура. Через відродження людини як земної істоти, Просвітництво і Реформацію,

¹ Андрущенко В. П. Вступ. Болонські горизонти освіти // Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи / укл. В. П. Бех, Ю. Л. Маленовський / за ред. акад. В. П. Андрущенка. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 221 с.

страту англійського короля «залізноюбоким» Олівером Кромвелем і «Марсельєзу» французьких комунарів людство зі страхом і трепетом перед майбутнім увійшло у добу «духу пролетарських революцій», теоретично підготовану добре відомими нам К. Марксом і В. Леніним. Саме з їх «подачі» історія розкололась немовби навпіл, її розвиток спрямувався двома протилежними річищами: ХІХ, а ще більше ХХ, століття стали для цивілізації переломними. Над нею нависла загроза «диктатури пролетаріату» і тоталітаризму.

«Світло у вікні» з'явилося як прозріння: на противагу марксизму-ленінізму європейська (багато в чому і світова) цивілізація розпочала відлік своєї «нової» історії за принципом «благородного оновлення надлюдини» Фрідріха Ніцше, за «духом капіталізму» знаменитого німецького філософа і соціолога релігії Макса Вебера, за настановами «благоговіння перед життям» і авторитету загальнолюдських цінностей, проголошеного німецько-французьким теологом і місіонером Альбертом Швейцером¹.

Дві системи освіти і виховання – радянська (соціалістична) і західна – розгортались в ідеологічно різних напрямках. Парадоксально, але факт: одні й ті ж знання – надбання світової науки, культури і соціальної практики – в різних системах освіти трактувались якщо й не зовсім по-різному, то, у всякому разі, не однаково. Різні «духи» спонукали освітні системи до формування різних типів особистості з різними поглядами на життя, з різною філософією і світоглядом.

Можливо, саме тому цивілізації не вдалось уникнути конфронтації, апогеєм якої стали друга світова війна, гонка озброєнь і надто реальна загроза ядерного апокаліпсису. Потреба у відстороненні цих загроз глобального протистояння народів і культур поступово змінила «дух епохи» двадцятої цивілізації.

Людство болісно пережило епоху соціальних революцій, спричинених славнозвісним «Маніфестом комуністичної партії». Воно пододало «Присмерк Європи» і «Повстання мас», прогнозованих великими філософами ХХ століття Освальдом Шпенглером і Хосе Ортега-і-Гассетом. З надією людство сприйняло «Феномен людини» Тейяр де Шардена і «демократії» Алексиса де Токвіля, збагнуло сенс неосяжного як

¹ Андрущенко В. П. Вступ. Болонські горизонти освіти // Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи / укл. В. П. Бех, Ю. Л. Маленовський / за ред. акад. В. П. Андрущенка. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 221 с.

належного й розпочало свій поступовий перехід від «духу» конфронтації і протистояння до «духу» взаєморозуміння і співробітництва¹.

З падінням берлінської стіни й розвалом «останньої імперії» цей дух поступово утверджується як основа освіти і виховання людини, життєдіяльність якої набере обертів у ХХІ столітті².

Отже, зміст епохи, що охоплює усі сфери нашого життя, зумовлює модернізацію соціального інституту освіти як органічної складової соціального організму країни, континенту чи світу. Але властивість соціальних систем така, що вони розвиваються завдяки не тільки тиску чи впливу наявних або уже сформованих чинників, а й здатні розгортатися під впливом, наприклад, майбутнього планетарного соціального організму.

На перший погляд, таке трактування історичного процесу, коли не минучі зміни готують майбутнє, майбутні структури є логічним наслідком сьогодення, а образ майбутнього формує сьогодення і визначає історичну динаміку, здається суб'єктивістським. Насправді, можливо, саме детермінація майбутнім, а не об'єктивними причинами змушує іноді знехтувати прагматичними міркуваннями і випробувати способи функціонування – взаємодію, яка не впливає з безпосередньої користі.

Система освіти без сумніву належить саме до таких, тобто емерджентних, оскільки вимушена прогнозувати і реагувати на майбутній стан суспільства, готувати фахівців, здатних забезпечити його сталий розвиток. Така властивість у науці отримала назву емерджентності.

Філософські концепції емерджентної еволюції виникли як спроба примирити принципи механіцизму і віталізму при поясненні будови і еволюції світу. Головні представники цієї концепції: К. Морган, С. Александер, А. Уайтхед, Я. Тейяр де Шарден, Я. Сметс.

Згідно з цією концепцією, еволюція відбувається стрибкоподібно в результаті якісних змін при переході на новий рівень буття. Конкретизуючи характер і особливості змін, прихильники концепції емерджентної еволюції розрізняють їх за результатами і виокремлюють, відповідно, два типи змін: перший – ті зміни, результати яких можна передбачити апріорі, не вдаючись до послуг безпосереднього досвіду, використовуючи математичні обчислення на базі початкових елементів. Цей тип змін називається «результантом». До другого типу належать зміни,

¹ Там само. – С. 6–10

² Андрущенко В. П. Філософський вимір освітянської діяльності / В. П. Андрущенко // Нова парадигма : альманах наукових праць. – Запоріжжя: «Тандем-У», 2001. – №19. – С. 6–12.

не залежні від початкових елементів, результати яких не можливо передбачити і які можливо пізнати тільки в безпосередньому досвіді. Вони отримали назву «емерджентів».

Відповідно до градації «емерджентів», виникаючим рівнем існування є умова, «тіло» для нової «душі» наступного, вищого рівня, який містить нижчий в собі, але не породжується ним. Називають різну кількість цих рівнів – від трьох (матерія, життя, психіка) до декількох десятків. Перехід від нижчого рівня до вищого відбувається в результаті дії якоїсь рушійної сили. У С. Александера це непізнаване прагнення до божественного, «низус» (від лат. *nisus* – устремління, порив), у А. Уайтхеда – «творча здатність» як «універсальний метафізичний принцип переходу від розчленованості до поєднання, що творить нову суть», яка також не підлягає поясненню, у Я. Сметса – принцип цілісності¹.

Використання терміну «емерджентність» стосовно соціального інституту освіти цілком коректне за умови, якщо соціальні системи сприймати як енергоінформаційну форму живого, на що нас спрямовує вчення В. Вернадського про ноосферу і праці В. Беха², у яких обґрунтовано буття і розвиток соціальних систем в організаційній/функціональній формі.

Емерджентна еволюція (від лат. *emeigo* – виникати) – вчення про еволюцію живого як суми двох процесів:

- перетворення колишніх властивостей (у дарвінізмі, ламаркізмі і багатьох інших еволюційних вченнях);
- рідкісні акти виникнення чогось принципово нового – «емердженти».

Поняття емердженту ввів англійський філософ Дж. Г. Луес (1875). Емерджентний еволюціонізм як натурфілософське вчення розроблений в 1920-х рр.; основні емердженти тодішнього вчення: жива клітина, клітинне ядро, живцеве розмноження, нерв, мислення.

Французький еколог А. Вандель (1968) розглядав емерджент як перехід на новий рівень організації. Австрійсько-американський філософ Е. Янч (1979) тлумачив емерджент як дисипативну структуру термодинаміки, чим додав ученню конкретного смислу: у достатньо складному і активному потоці нове просто не може виникати через закони фізики.

¹ Чайковський Ю. В. Элементы эволюционной диатропики. – М.: Наука, 1990. – 272 с.

² Бех В. П. Генезис соціального організму країни / В. П. Бех. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.

Абстрактний біологічний механізм емерджентної еволюції описав англійський біохімік і натурфілософ Р. Шеддрейк (1981) на основі свого «принципу формативної причинності»: поява нової матеріальної форми в природі аналогічна до появи нової думки в мозку. Філософською базою емерджентного еволюціонізму є логічна невиводимість (нових форм з колишніх) в сенсі К. Геделя: ми фіксуємо емерджент завжди, коли описуємо вищий рівень організації термінами нижчого.

Отже, соціальний інститут освіти як орган соціального організму будь-якої країни є продуктом саморозгортання змісту епохи і, навіть більше того, він повинен передбачати майбутній стан суспільства, формуватися під його впливом і готувати фахівців, здатних забезпечувати сталий соціальний розвиток. Вплив майбутнього стану суспільства на сучасність освіти і модернізація цього важливого органу суспільного розвитку в його дискурсі ми й розглядаємо як дух епохи.

Підставою формування соціальних проблем освіти треба вважати науку як сферу духовного виробництва, теоретичної діяльності людини, функція якої полягає у виробленні та систематизації знань про дійсність, доведення їх розуміння до законів, а у практичному вимірі – до формулювання принципів поведінки особистості відповідно до логіки саморозгортання родового життя людей.

Класичні освіта і наука займалася лінійними зворотними процесами, вінцем цього стало відкриття просторової моделі атома, просторовій моделі ДНК. Сучасна наука відкрила множинність окрім універсальності, можливість замість детермінізму, темпоральність і безповоротність замість просторовості і оборотності. Сучасна наукова парадигма не дозволяє обмежуватися знайденими просторовими параметрами соціальної динаміки і вимагає перегляду або доповнення трактування циклічності соціокультурних процесів.

Справа в тому, що під час формування інформаційної єдності світової спільноти, а кінцевим результатом інформатизації сучасного життя є саме такий ефект, підставою явищ науки і освіти є ноосфера, тобто енергоінформаційне поле, яке створив на Землі біот живого. Звісно, що провідна роль у цьому належить *Homo sapiens* – людині розумній. Функціонування ноосфери забезпечується вже дещо іншими механізмами ніж наука і освіта, а саме смислогенезом, тобто процесом космічного походження, масштабу, космічної потужності та спрямованості.

Тож виходячи з цих посилок, ми вважаємо, що саме смислогенез, як процес космологічного походження, є тією підставою, яка детермінує зміну змісту освіти шляхом встановлення проблем освіти та засо-

бів їх вирішення. Цей висновок випливає з того, що освітянська діяльність ґрунтується на здобутках усього комплексу фундаментальних наук. В освітянській сфері немає нічого, чого б не було у скарбниці фундаментальної науки. Детальніше з цим можна ознайомитись у праці «Технократизм у дискурсі проблем вищої школи»¹ авторами якої є вітчизняні вчені-освітяни В. П. Бех та І. В. Малик.

Саме тому смислогенез визначає усі морфологічні та функціональні параметри вищої школи як частини у структурі цілого. Тому не випадково, що одним із ключових понять категоріального статусу філософії освіти, що розгортається у специфічну концепцію, може стати, на думку в.е.владимиренка, поняття «типу освітньо-педагогічної раціональності».

Її суть полягає в освоєнні смислів людської діяльності, яка виявляється через те, які саме способи і методи опису освітньої реальності вибирають, як формулюють педагогічні теорії, які саме норми, стандарти, принципи фіксації, канонізації і передачі знань, навичок та вмінь стають пріоритетними на тому чи іншому етапі розвитку світової спільноти. «Загальна структура освітньо-педагогічної раціональності включає в себе, – на думку цього автора, – по-перше, найглибинніший пласт, своєрідне ядро, що складають механізми розуміння смислів освітньої педагогічної діяльності.

По-друге, цей спосіб розуміння смислів освіти і виховання визначає, у свою чергу, середній пласт в її структурі – способи обґрунтування, доведення, пояснення педагогічних ідей, теорій, концепцій, схем освітньої діяльності, освітніх технологій, що діють у цій сфері і сприймаються як стандарти освітньою спільнотою.

По-третє, «верхній поверх» цієї структури як сутнісна форма існування освітньо-педагогічної раціональності. Це способи опису, а також передачі і закріплення знань, умінь, навичок, педагогічних впливів, технологій тощо. Саме третій виділений компонент несе в собі навантаження «озовнішення» першого та другого рівнів освітньо-педагогічної раціональності, які в той же час інакше і не дані, окрім відображення в цих особливих формах»².

¹ Бех В. П. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи / В. П. Бех, І. В. Малик. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.

² Воройский Ф. С. Информатика: новый систематизированный толковый словарь-справочник «Введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах». – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 760 с.

У процесі наукової революції, що розпочалась у другій половині ХХ століття, світовою спільнотою збуджені нові ділянки Всесвітнього Розуму. У світової спільноти була в цьому нагальна потреба. Вибух масового інтересу світової спільноти до системного відтворення категоріальних структур, або так званих «фігур логіки», зумовлюється, на нашу думку, тим, що напередодні ХХІ століття гостро постало питання про відтворення єдиної категоріальної основи культурно-історичного прогресу. При цьому слід зазначити, що створення єдиної категоріальної основи на планетарному рівні є об'єктивною умовою переходу світової спільноти до інформаційної фази розвитку.

З одного боку, створення категоріального «каркасу» інформаційної цивілізації філософськи обґрунтовує неминучість повороту у свідомості світової спільноти до нового мислення з його пріоритетом загальнолюдських цінностей, переходом від політичної конфронтації до співпраці, розумінням соціокультурної інтеграції людства. А нове мислення, у свою чергу, – умова створення цілісного погляду на світ у повноті його реальних протиріч та визначальних тенденцій.

З другого боку, це усвідомлення дає змогу цілеспрямовано використовувати категоріальний «каркас» сучасної культури у єдності його світоглядних та логіко-гносеологічних функцій для продуктивного осягнення дійсності в усіх сферах діяльності людини. Так працює механізм саморегуляції соціального світу, що ґрунтується на знакових системах.

З огляду на те, що онтологічною основою явища освіти є смислогенез, термін «освіта» в українському варіанті є більш точним від англійського «education» та російського «образование» (творити людську особистість згідно з певною моделлю, образом), тому що поняття «освіта» у цьому випадку – це вістря, вісь життя («ось» + «vita»)¹.

Саме смислогенез через освіту, як механізм самовиявлення, самовиразу, створює на макрорівні те, що отримало назву «дух епохи», на якому базується певний тип культури, виробництва, спілкування і який «делегується» у систему вищої школи як суспільно визначена вимога, норма, стандарт чи ідеал.

На цьому можна завершити аналіз підстави соціального світу і перейти до стислої характеристики умов як чинника змін у системі освіти.

¹ Кривошеєва Г. Л. Формування культури здоров'я студентів університету: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Галина Леонідівна Кривошеєва. – Донецьк, 2001. – 228 с.

Оцінюючи умови детермінації соціальних проблем вищої школи, ми виходимо з того, що явище, яке розгортається у соціальному організмі країни або в його складових – особистості та суспільстві, ще має отримати функцію, визначення (властивість) умови відносно до проблеми вищої школи. Це значить, що одне соціальне явище, наприклад розбудова соціально орієнтованої економіки, має властивість слугувати іншому явищу – вищій школі, здійснювати функцію умов виникнення соціальної проблеми, а інше явище не має такої властивості. З цього приводу Г. Гегель писав: «Коли ми говоримо про умови існування деякої речі, то під цим розуміємо подвійність: по-перше, певне наявне буття, певне існування цього безпосереднього і, по-друге, призначення цього безпосереднього бути знятим і служити для здійснення другого»¹.

Для ґрунтовного висвітлення механізму оновлення змісту освіти треба не тільки охарактеризувати їх вимоги, а й викрити сутність умов породження проблеми та механізм їх дії. При цьому треба підкреслити, що «свої» умови виникнення мають усі структурні елементи та форми вираження проблеми: потреби, інтереси, норми, обов'язки, цілі, ідеали тощо. Отже, умови формування – необхідний атрибут оновлення змісту та його складових елементів.

У першому наближенні умови формування проблеми оновлення змісту освіти можна охарактеризувати як соціальне явище, що впливає на його виникнення, існування, розвиток та вирішення. У свою чергу умови трактуються у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні воно означає явище (процес, річ, ставлення, діяльність тощо), що призводить до виникнення проблем у вищій школі; у вузькому – явище, яке необхідне для виникнення, існування або зміни вищої школи.

У широкому значенні слова умова має багато форм самовираження. До них належать: умови у вузькому значенні слова, фактор, причина, основа, можливість, спосіб, необхідність, закон, протиріччя і т.д. Одним словом, термін «умова» у широкому значенні слова є концентрованим висловом системи категорій соціального детермінізму аналогічно до того, як поняття сутності є концентрованим виразом усієї системи категорій діалектики.

¹ Гершунский Б. С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / Б. С. Гершунский. – М. : Педагогика, 1987. – 263 с.

Між умовою, що призводить до формування соціальної проблеми, та самою проблемою потрібно: по-перше, щоб соціальна проблема освіти була зумовленою відносно явища. Явище, що є умовою, через свої властивості виявляє свої можливості слугувати потребам освіти. Це означає, що у процесі перетворення соціального явища в умову проблеми проходить обмеження, звуження змісту, що передається від явища в умову, а від неї у проблему. Тут має місце подвійне збіднення змісту явища у процесах детермінації: явище – умови – проблема. Разом з тим, проблема поповнює свій зміст за рахунок зв'язків з іншими явищами-умовами. У свою чергу, кожне явище-умова може обслуговувати багато інших проблем.

Відомо, що якості явища не виникають з його відношення до інших явищ. Вони притаманні самому явищу, яке у такому випадку детерміноване розвитком науки або смислогенезом. Але без таких відношень не можливо їх виявити. Кожне явище є комплексом відношень його елементів, який вступає, у свою чергу, у відносини з освітою, завдяки чому здійснюється функція слугувати проблемі. Поняття «умова проблеми» диктує саме цю службову роль явища стосовно проблеми.

По-друге, якщо певний процес у соціальному організмі країни стає умовою для виникнення проблеми в освіті, це означає, що між ними сформувався цілий комплекс зв'язків та стосунків. Зв'язок явища та проблеми проявляється у системі зв'язків їх елементів. Умова є формою вираження цього зв'язку, причому негативного або руйнівного за характером.

По-третє, треба зауважити, що не весь зміст соціальних умов, тобто умов життєдіяльності соціального організму країни, включається у зміст умов проблеми.

Умови, які формують соціальні проблеми освіти, не є звичайними соціальними процесами у структурі соціального організму країни, а такими, які поводять себе відносно до цієї системи-органу агресивно. Вони вторгаються у її структуру або здійснюють зовнішній тиск на освіту, обмежуючи при цьому прояв її функціональних властивостей або навіть деформуючи її структуру.

Вважаємо, що умови, які детермінують появу соціальних проблем у вищій школі, можуть бути, щонайменше, двох видів, а саме: первинні та вторинні.

Оскільки мова йде про соціальні проблеми освіти, то до первинних умов слід віднести, на нашу думку, все те, що пов'язане з соціальним організмом країни. Саме тут ми маємо відобразити вплив оновлення освіти під тиском «духу Об'єднаної Європи» на різні сфери нашого

життя. Але потрібно розглядати не будь-яку сферу нашого буття, а лише ту, що складає його організаційну основу: організм країни або, як впливає з предмету цього дослідження, організм Об'єднаної Європи.

Саме ансамбль суспільних відносин країни є тим середовищем, з якого виникає й розвивається вся сукупність проблем національної освіти. Зі зміною цієї системи змінюється й сукупність проблем освіти. Виникнення соціальних проблем у системі сучасної освіти означає, що соціальне ціле – організм України – набуває органічної цілісності і тому потребує якісно нового стану свого функціонального органу.

Зі зміною системи суспільних відносин змінюється й онтологія соціальних проблем освіти. Розглянемо цю тезу на прикладі впливу головних типів суспільних факторів: техніко-економічного, соціально-психологічного (у вузькому значенні слова), організаційно-політичного та духовно-ідеологічного.

Так, наприклад, очевидним фактом є виникнення проблем у системі вищої школи під впливом техніко-економічного фактора або відносин. Інформатизація є найпотужнішим чинником саме такого походження. Технічний фактор створює умови, які суттєво впливають на систему освіти, що існує в Україні і у світі.

Показовим прикладом позитивного впливу технічного фактора на навчально-виховний процес у сучасній системі освіти може бути комп'ютеризація. Сучасні комп'ютери, особливо глобальні комп'ютерні мережі типу Інтернет, створюють оригінальний освітнянський простір або інформаційно-комунікаційне середовище, яке виконує функцію умов формування нових проблем у системі освіти.

Саме під впливом зміни індустріальної соціосистеми на інформаційну, сьогодні у національній системі освіти відбуваються зрушення кардинального характеру. Тому одним з основних інструментів в освіті, що відкриває шлях у новий світ, є сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Вони дають змогу змінити системні властивості багатьох найважливіших компонентів нашого буття. Розробка стратегії використання інформаційних технологій у сфері освіти – одна з ключових проблем стратегічного планування як на національному, так і на глобальному рівнях¹. Потреба суспільства у кваліфікованих

¹ Товажнянський Л. Болонський процес: цикли, ступені, кредити / Л. Товажнянський, Є. Сокол, Б. Клименко. – Х. : Нац. техн. ун-т "Харк. політехн. ін.-т", 2004. – 144 с.

спеціалістах, які володіють арсеналом засобів і методів інформатики, перетворюється у провідний фактор сучасної освітньої політики¹.

Інформаційно-комунікаційні технології сучасної освіти дають змогу вирішити одну з найважливіших проблем, пов'язаних з фізичним старінням і зношуванням матеріальних ресурсів, зокрема лабораторного обладнання, – проблему експериментальної перевірки й візуальності знань. Інформаційні, цифрові технології дозволяють наочно, без ризику для здоров'я, продемонструвати будь-яку хімічну і навіть ядерну реакцію, фізичний експеримент, природне явище, будову тіла, а також дають можливість реконструювати історичні події, екранізувати літературні твори, дослідити географічний і політичний простір тощо.

Сучасні інформаційні технології освіти реально відкривають можливості для освіти дорослих, освіти упродовж всього життя. Навчання у вищому навчальному закладі, як це було раніше, не може забезпечити сучасну людину високим рівнем освіти на все життя, а оновлювати знання необхідно постійно. Саме такі можливості надає дистанційна освіта. У 2001 році прийнято Празьке комюніке, в якому було підтверджено перспективність Болонської декларації для європейської освіти. Ця декларація була доповнена ідеєю неперервної освіти до освіти упродовж усього життя (Life - long education).

Разом з тим, не слід надмірно захоплюватись успіхами та перевагами глобалізації й сучасних інформаційних технологій, а також ринкової економіки. Дж. Сорос безапеляційно твердить, що «...глобальна капіталістична система стане жертвою своїх недоліків – не цього разу, так наступного, – якщо ми не визнаємо, що вона має вади і не зможемо їх вчасно виправити»². Він також вважає, що «...ринкові фундаменталісти не звертають уваги на соціальні цінності, і це матиме для глобального суспільства негативні наслідки, оскільки фінансові ринки не є аморальними: просто вони позбавлені моралі»³.

¹ Кондрашова Л. Проблеми вищої школи у світлі національної доктрини розвитку освіти України / Л. Кондрашова // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 41.

² Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія : підруч. для студ., асп. та молодих викладачів вузів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 557, [1] с. : табл. – (Трансформація гуманіт. освіти в Україні. Прогр. / Міжнар. фонд «Відродження»).

³ Андрущенко В. П. Формування національної системи вищої освіти / В. П. Андрущенко // Педагогічна газета. – 2000. – № 5.

Звертаючись до проблем, породжених конкурентним суспільством, Дж. Сорос зазначає: «У висококонкурентному середовищі люди, обтяжені турботою про інших, матимуть менше шансів на успіх, аніж вільні від докорів сумління. Таким чином, із соціальними цінностями відбувається процес природного відбору навпаки. Безпринципні опиняються нагорі. Це – один з найнеприємніших аспектів глобальної капіталістичної системи»¹.

Відтак у цивілізаційному глобалізмі відсутні людина та її самоцінність, йому не притаманний гуманізм, він ґрунтується на економічній доцільності та прагматизмі. Це нав'язується напрямами інформатизації, що полягають у наступному: розвиток технологічної бази; перетворення соціально-економічного і навчально-виховного середовища; підготовка високопрофесійних кадрів, здатних працювати в умовах інформаційного суспільства.

Кінцевою ж метою зазначених дій є трансформація суспільних підсистем, у першу чергу управління, на основі все ширшого і повнішого використання знань у всіх формах і видах. У цьому і полягає сутність переходу до так званого інформаційного суспільства – суспільства знань, що розпочався у передових країнах світу.

Важливий феномен у еволюції принципів виховної технології полягає у тому, що наукові пошуки і педагогічні експерименти надають важливого значення інтерактивності і гіпермедійній техніці подання знань. Сьогодні це наукові пошуки умов відкритої інтерактивності за допомогою гіпертекстів і гіпермедіа, за допомогою дидактичних вчень і вчень про особистість студента, за допомогою наукових пошуків і відкриттів, які живлять цей напрямок освітньої системи і надають йому все більше й більше інтерактивного забарвлення.

Дидактичне використання комп'ютера переживає важливі зміни. Побудову інформатизованого середовища цілеспрямовано на відкритість студента, на комбіноване і одночасне використання численних медіа. У практику освіти впроваджено чимало інтерактивних проектів, що об'єднали можливості комп'ютера з різноманітними медіа.

Щоб допомогти людині, освіта має подолати недоліки, породжені глобалізмом та новими технологіями. Насамперед слід зазначити, що

¹ Андрущенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2001. – № 1. – С. 11–17.

впровадження сучасних інформаційних технологій пов'язане із складними проблемами. Перша з них стосується людини, яка не вміє працювати з комп'ютером чи не має комп'ютера, або в населеному пункті, де вона мешкає, відсутній доступ до глобальних комп'ютерних мереж. Така людина залишається позбавленою можливостей глобальних мереж, а відтак не може користуватися їх перевагами, опиняючись на узбіччі життя.

Практика свідчить, що інформаційна техніка, яку вже використовують у навчально-виховному процесі, не відповідає готовності фізичного і розумового стану пересічної людини сприймати і переробляти отримані знання. На основі цього дисбалансу утворилась низка потужних проблем, які гальмують модернізацію системи освіти як у регіональному, так і у світовому вимірах.

Гостро постала проблема забезпечення фізичного і психічного здоров'я людини. Наявні проблеми стримують інтеграцію української освіти до світового й європейського освітнього простору та процес її розвитку на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій й обертаються для України значними фінансовими й економічними втратами. Невміння користуватись інформаційно-комунікаційними технологіями, відсутність доступу до глобальних комп'ютерних мереж, незнання іноземних мов формує в людині комплекс неповноцінності й функціональної безграмотності. Жити й функціонувати в сучасному світі, бути інтегрованим в нього за наявності таких психологічних і функціональних проблем надзвичайно складно.

Інша проблема пов'язана із знанням іноземних мов. Більша частина комп'ютерних сайтів та міжнародних інформаційно-пошукових мереж є англійськими; у кращому разі частина з них – російськомовні. Можемо констатувати, що незнання англійської мови ставить перед людиною ще одну перешкоду на шляху до глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, посилює її функціональну безграмотність.

Явище інтелектуальної міграції охопило практично всі країни, які перебувають у періоді трансформаційних змін, та малорозвинені країни світу. Вони стали інтелектуальними донорами високорозвинених країн. Саме тому перед Україною постало завдання навчитись продавати результати інтелектуальної праці замість безплатного дарування інтелекту, що змінить місце України в сучасному глобальному світі, забезпечить пріоритет національних інтересів та інтеграцію до світового технологічного простору.

Глобальний капіталізм орієнтує освіту на запити ринку, що, як правило, мають прикладне спрямування. Навчальні заклади зосереджують свої зусилля не на учнях і студентах як унікальних особистостях, що володіють фундаментальними знаннями, а на тих аспектах, які дозволять студентові знайти роботу і мати хороший зарібок. Рівень доходів почав визначати успішність людини в житті. З цього приводу Дж. Сорос зазначає: «Поведінка, спрямована на максимізацію прибутку, піддається диктові доцільності та ігнорує вимоги моралі»¹.

Існує й така проблема, яка має місце в Україні та пов'язана як із здобуттям освіти, так і з використанням новітніх технологій. Вона полягає в тому, що більшість молодих людей, які здобули освіту, не можуть знайти застосування опанованим знанням, не кажучи вже про адекватну оплату праці. Насамперед, це стосується висококласних спеціалістів у галузі інформаційних технологій, а також фахівців з різних напрямів природничих та математичних наук. Внаслідок цього Україна і зіткнулася з явищем інтелектуальної міграції. Країни, які володіють високими технологіями, безкоштовно отримують ще й найкращих фахівців.

Спрямованість освіти на прикладні знання, комерціалізація освіти можуть призвести до її аморалізації, «втрати серця», тобто справжніх цінностей, які скеровують нашу поведінку як громадян, службовців, фермерів, робітників, бізнесменів, інтелігентів і політиків. Інтегруючись до світового освітнього простору, українська освіта повинна уникнути негативних тенденцій, які спостерігаються у сфері освіти, спровокованих глобалізмом та впливом неконтрольованого технологічного розвитку. Аналізуючи причини недоліків глобалізму, відомий бізнесмен Дж. Сорос, наприклад, зазначає, що за умов швидких змін, коли традиції втратили свій вплив і з усіх боків людям щось пропонують, обмінні цінності цілком можуть посісти місце цінностей істинних.

Для української освіти особливо актуальним є питання щодо співвідношення глобалізму, інтеграції, що формалізують підходи до освіти, з національним характером освіти, культурно-історичними цінностями українського народу, його традиціями й духовністю. Саме виходячи з цієї дилеми, можна вибудувати ефективну освітню політику. Про це

¹ Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.

переконливо свідчать дискусії в українському суспільстві щодо вступу до європейських і світових структур.

Життя показало, що комп'ютеризація призводить тільки до зміни структури інтелектуальної праці людей, але аж ніяк не «знецінює» їх як носіїв «живих» знань. Звичайно, комп'ютери беруть на себе виконання не тільки сенсорних, але й розумових, таких «споконвічно людських» операцій, як запам'ятовування, ретрансляція, обчислення, і виконують ці операції нерідко краще, ніж люди. Комп'ютери вирішують завдання, що узагалі не можуть бути вирішені людиною «ручним способом» через величезні обсяги роботи. З'явилися машини з операторами випадкових ходів, які вміють навчатися і самонавчатися, грати в шахи, удосконалювати програму своєї роботи, переробляти не тільки цифри, а й букви, фрази, графіки, навіть розуміти людський голос тощо. Вони вже є адаптивними системами, які наближаються до відтворення вищих функцій людського мозку.

Спостерігається також втрата контролю над навчально-виховним процесом. Педагог віч-на-віч раптово опинився перед проблемою ерозії влади. Основним питанням з цього часу стало наступне: хто контролює процес виховання? Функція педагога повністю змінилася: від засобу генерування знань він переходить до засобу контролю над новітніми інформаційними технологіями. Але ці технології настільки об'ємні, що набагато перевершують потреби нормального освітнього процесу. Більше того, вони вилучають найважливіші складові людського таланту, а отже, й успіху у науковому розвитку: логіку людського мислення і почуття. Від них залежить осяяння. Від них залежить інсайт. Від них залежить еврика.

Освіта і виховання завжди розвивалися в системі «Людина-Людина». Їх майбутнє ніколи не вийде за межі цієї діалектики. Тому повернення педагога до класу, до групи, до суб'єкта учіння неминуче. Він має використати так звані «малі технології», достатні для розвитку людського в людині. Наука для самовідтворення потребує олюднення інформації, її гуманізації. Саме така наука потрібна Людині.

Основна причина цього – відставання у підготовці технічного і педагогічного персоналу для організації і реалізації процесів навчання і виховання на новому технологічному рівні. Надзвичайно гостро поставила проблема формування якісно нового вчителя для нової доби. Для здійснення процесу виховання усі працівники, які обслуговують освітній процес, повинні мати високу спеціальну і професійну педагогічну освіту. Для педагогів це означає посилення інформаційної підготовки у

вищому навчальному закладі. Це ж стосується працівників медіа, теоретиків інформатики, радників з педагогіки, експертів із систематики, таксономістів, конструктивістів, когнітивістів та інших, кому не вистачає, у свою чергу, педагогічної майстерності.

Сьогодні не просто відбуваються чергові зміни у сфері освіти. За характером перетворень – це освітня революція. Розуміння її змісту в світі не може обмежуватися контекстом «світу вимірювань», хоча він і є одним з основних. Фактично, в освітній революції відображена вся «система революцій», що входить у синтетичну революцію в механізмах цивілізаційного розвитку: системна (технологічна, екологічна, інформаційна); людська (переклад системності навколишнього світу, що зростає відповідно до дії «законів адекватності» в адекватну системність внутрішнього світу людини); інтелектуально-інноваційна (інтелектуальна, інноваційна, креативна); квалітативна (революція якості); рефлексія (революція в системі суспільного інтелекту, становлення людинознавства, становлення нових парадигм в організації єдиного корпусу знань).

Зміст освіти – педагогічно сформована система знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до світу, засвоєння якої забезпечує якості особи, її професійний, інтелектуальний, етичний, естетичний, емоційний і фізичний розвиток. Вимоги до неї висвітлені у освітньо-кваліфікаційних характеристиках стандартів освіти.

Саме тут ми зіштовхуємося ще з однією проблемою оновлення освіти на перехідному етапі від індустріального суспільства до суспільства знань. Вона пов'язана з виникненням світоглядної контрверзи «модерн – постмодерн», що суттєво впливає на сприйняття феноменів науки і освіти, раціонального і ірраціонального, істинного і хибного та ін. Постмодернізм вважається цілісним світоглядом сучасної епохи, він вступає у суперечність з ознаками постнекласичного типу наукової раціональності, сформованому на перехідному етапі від модерну до постмодерну. «Проведений аналіз, – як зазначає Л.Г. Дротянко, – приводить до думки, що постнекласична наука, радикально змінюючи уявлення про всесвіт, людину як суб'єкта активної, творчої діяльності і невід'ємну частину універсуму, сама є елементом постмодерністської культури.

Вона сформувалася у взаємодії з іншими елементами духовної культури, змінюючи своє відношення до них у бік толерантності, запозичення таких провідних ідей постмодерністської свідомості, як відк-

ритість для інших форм знання, розмитість власних кордонів, поєднання таких, на перший погляд протилежних явищ, як лінійність і нелінійність, порядок і хаос, підпорядкованість і когерентність і т. п. Визначальним для постнекласичної науки стало переосмислення таких основних характеристик буття, як простір і час, визнання і описання нею явищ дисипації, незворотності, темпоральності, нерівноважності тощо»¹.

Формування змісту освіти підкоряється загальним дидактичним принципам: єдність виховання і навчання, єдність теорії і практики, оптимізація навчальної інформації, системність та послідовність навчання, індивідуальність та диференційованість.

Сьогодні склалась така парадоксальна ситуація, коли науково-технічний прогрес інтенсивно просуває інформаційні технології у сферу освіти, а оновлення змісту не відповідає рівню наукових знань, що накопичила світова спільнота на початку ХХІ століття.

Отже, зміст освіти, її організація і методи перебувають у стадії безперервної модернізації та реформування, орієнтуються на прогнозовані наукою і практикою перспективи. Головним завданням сучасної освіти стає розвиток саме творчих якостей особи, здатності сприймати нові наукові ідеї, аналізувати і застосовувати їх в умовах інформаційної епохи.

Глава 1.2.

Зміна вектору розвитку освіти під впливом інформаційної революції

Теоретики соціології, політології, економіки, культури напророкували щодо майбутнього чимало. Але на одному вони зійшлися одностайно – ми знаходимось на новому етапі розвитку цивілізації, який ще й досі не має остаточного імені: Lifelong Learning Society (суспільство неперервного навчання), Digital Society (цифрове суспільство), Net-Intellect Society (суспільство мереженого інтелекту), Global Society (глобальне суспільство), Information Society (інформаційне суспільство), Silicon Society (кремнієве суспільство). Дослідники називають цей новий етап – «інформаційно-комп'ютерною революцією, соціальні на-

¹ Дротянко Л. Г. Феномен фундаментального і прикладного знання / Л. Г. Дротянко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджменту і бізнесу, 2000. – 423 с.

слідки якої іменуються «інформаційною цивілізацією», «інформаційним суспільством», «науковим суспільством», «інтелектуальним суспільством», «суспільством знань» тощо»¹.

Оскільки ми знаходимось у вирі інформаційного прогресу, наше суспільство можна назвати «інформаційним», яке прийшло на зміну індустріальному. Проте, кожен новий етап розвитку людської цивілізації породжує нові цінності. В наш час набуває поширення вислів: «Той, хто володіє знаннями та інформацією, володіє всім світом». Інформація, за висловом американських кібернетиків Дж. Мартіна та Дж. Пентона, – це той феномен, який володіє простором і часом. Слово «інформація» набуло магічного значення, а сучасні інформаційні технології є рушійною силою світового економічного і технологічного розвитку, збільшення знань і духовних цінностей, що розширює сферу використання досягнень науки і техніки. Це означає, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. людство увійшло в нову епоху, яка принципово змінила життя людей – епоху, що супроводжується інформаційною революцією. Сьогодні всім зрозуміле переважання інформаційної складової діяльності людей над всіма іншими її формами і компонентами². Людина ХХІ ст. живе у світі науково-технічних революцій, що відбуваються у галузі комп'ютерних технологій, біофізиці, геноміці, молекулярної біології тощо.

Процеси становлення інформаційного суспільства (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.) формують нове соціокультурне середовище, яке суттєво впливає на діяльність і спілкування людини в суспільстві, основним капіталом, способом виробництва і ресурсом якого стає інформація. Потужність мережевих технологій невпинно примножується завдяки новим технологіям мультимедіа і віртуальної реальності. Інформаційно-комунікаційний простір, сформований в умовах мережевої культури, утворюється в результаті взаємодії багатьох людей. При цьому медіа-середовище ніби «поглинає» людину. Внаслідок цього завдяки механізмам мережевої самоорганізації змінюється поведінка і діяльність людини за межами інформаційного світу – в соціокультурному прос-

¹ Нечитайло В.М. Інформаційне суспільство: критичний аналіз космополітичних концепцій майбутнього людства: автореф.дис. д-ра філософ. наук: 09.00.03 / В.М.Нечитайло; НАН України; Інститут філософії. – К., 1996. – 46с.

² Дмитренко М. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації й інформаційної революції / М.Дмитренко. – К.: Знання України, 2009. – С. 39–40.

торі на свідомість індивіда здійснюється потужний вплив, в результаті якого змінюється сприйняття ним оточуючого світу.

Перед філософською антропологією постає завдання вивчення і адекватної інтерпретації цих процесів, пошук адекватних відповідей на виклики інформаційної цивілізації і адаптації до них людини. У розв'язанні цієї проблеми питань більше, ніж відповідей. Термінологічний «паводок» неологізмів з прикметником «мережевий» буквально захлеснув соціально-гуманітарну думку. В інтелектуальному просторі виникли й еволюціонують такі трансдисциплінарні концепції, як мережеве суспільство, нетократія, мережевий лібералізм, мережева економіка, мережеве мислення, мережева культура, мережева література, мережеве майбутнє, мережева війна тощо. Інформаційна революція кардинально посилила могутність медіально-мережевих технологій. Істотні ознаки новітньої доби є такими: засоби масової інформації й телекомунікації спрямовують до «подвоєння» усних й письмових висловлювань; природна сировина поступається місцем штучним матеріалам; нові мікропроцесори скорочують час виробництва суб'єктивності; розвиток нано-біо-гено-нейро-інфокомп'ютерно-мережевих супертехнологій відкриває перспективу зміни життєвих форм та умов життя. Всі ці супертехнології посилюють відчуття відчуження й політику ошукування мас¹.

Інформаційне середовище неоднорідне, в ньому здійснюється цілий набір людських практик, основу яких складають пізнавальна, ігрова і комунікаційна діяльність. Це можна пояснити тим, що за останні роки Інтернет перетворився в надзвичайно істотний чинник індивідуального і суспільного розвитку, зробивши «кіберпростір» привабливим для багатьох людей, серед яких більшість тих, хто раніше навіть не думав про використання комп'ютера в своєму повсякденному і професійному житті.

Нова інформаційна епоха демонструє не лише величезні переваги, а й породжує загрози. У цьому контексті першочергово постає проблема «діалогу» комп'ютера і людини, яка є однією із головних проблем сучасного суспільства. Взаємодія людини і комп'ютера призводить до радикальних змін у свідомості людини; вона реалізується на основі вирішення надскладної задачі розвитку мислення, а також оперування формальними поняттями і об'єктами. При цьому людина дивиться на

¹ Соболев О. Становлення медіально-мережевої парадигми / О.Соболев // Філософська думка. – 2008. – №5. – С. 3–15.

світ «очима» комп'ютера. Вивчаючи об'єкти і системи, людина уявляє статистичну картину світу. Створюючи алгоритми, вивчаючи і формалізуючи процеси, вона бачить динамічну картину світу. Освоюючи основи штучного інтелекту, людина осмислює процес мислення, а будуючи інформаційно-логічні моделі понять і явищ, в яких узагальнюються об'єкти, алгоритми і правила умовиводів, вона бачить світ в цілому.

Розвиток комп'ютерної техніки породжує нові парадигми у науці і відповідні зміни у звичках і поглядах людей¹. Нові парадигми формують нове сприйняття людиною свого місця по відношенню до комп'ютера і відповідно нове усвідомлення самого себе в існуючому середовищі та своєї свободи. Наведемо міркування західних дослідників Інтернету та інших інформаційно-комп'ютерних технологій².

Уітфілд Диффі: «По Інтернету ведеться все більше телефонних розмов і не дивно, що бажаючи їх підслухати також перемістились у Всесвітню павутину. Розвиток подібних технологій прослуховування може посилити державний контроль»;

Стівен Ешлі: «Є спорядження для вторгнення в особистий простір людей: від «жучків» до мініатюрних автономних роботів-шпигунів з дистанційним управлінням»;

Катрін Олбрехт: «Мініатюрні радіочастотні ідентифікаційні мітки представляють загрозу для тих, хто «носить» їх, часто не підозрюючи про це».

Аніл Джайн: «Системи безпеки, що ґрунтуються на анатомічних і психологічних особливостях людини, можуть виявитися більш ефективними, ніж звичні паролі і документи»;

«Необхідний рівень захисту приватної інформації навіть при роботі онлайн можна забезпечити за допомогою широкого спектру обчислювальних методів»;

Деніел Солоув: «Люди виносять на сайти соціальних мереж найінтимніші подробиці свого особистого життя, що провіщує перегляд співвідношення суспільного і особистого».

У своїй книзі «Шлях у майбутнє» Білл Гейтс пише, що «інформаційна магістраль змінить нашу культуру так же радикально, як

¹ Поведская Е. Человек и новые информационные технологии / Е.Поведская, А.Мадейра. – СПб., 2007.

² В мире науки. – 2008. – №12. – С. 32–51.

книго-друкування Гутенберга у Середньовіччі». Вже зараз комп'ютери фіксують кожне написане слово, кожний телефонний дзвінок і будь-які зміни на нашій кредитній картці. Вся світова інформація, будь-то медичний довідник чи каталоги з продажу книг, доступні мільярдам людей.

Створення мережі Інтернет стало основою кардинальної трансформації системи комунікації – виникнення глобального комунікативного простору, про який писав М. Маклюен. Інтернет як особливий віртуальний світ, створений за допомогою новітніх комп'ютерних і мережевих технологій, втягує у свої мережі багато користувачів, змінюючи стереотипи їх світосприйняття і способу життя.

Інтернет виник в розпал «Холодної війни». Дослідник А. Шендрик називає 4 причини появи Інтернету¹.

Прообразами Інтернету є мережі «APRANET» і «NSFNET», які створювались на основі тих же принципів, що згодом були покладені в основу функціонування розвитку «Всесвітньої павутини» і послужили першою причиною появи Інтернету.

Друга причина – це ускладнення структури економічного механізму, який історично склався в країнах заходу протягом останніх століть. Виникнення після Другої світової війни тисяч банків, сотень бірж, нових ринків цінних паперів супроводжувалося нарощенням в геометричній прогресії обсягу комерційної інформації, яка не могла бути оброблена за допомогою традиційних методів.

Третьою причиною появи Інтернету стало винайдення порівняно дешевих і доступних технічних пристроїв, що дозволяли зберігати і обробляти величезні масиви інформації, які не вимагали спеціальної підготовки для роботи з ними.

Нарешті, четвертою причиною було відкриття способів передачі практично всіх видів інформації по існуючим комунікаційним каналам, тобто по телефонним мережам.

Послугами Інтернету після його появи користувалося досить вузьке коло професорів і викладачів американських університетів, представників ділових кіл, державних чиновників. Доволі обмеженими були і функції, які він виконував. Інтернет використовувався в основному для швидкої передачі повідомлень із однієї географічної точки в іншу для

¹ Шендрик А.И. Социология культуры / А.И.Шендрик. – М., 2005. – С. 462.

пошуку потрібних даних у сховищах інформації, для розваг і приємного проведення часу.

Проте через короткий термін він перетворився у феномен глобального масштабу. Його послугами стали користуватися мільйони людей. Змінилася і система функцій Інтернету. На перший план вийшли такі функції, як інтегративна, комунікативна, виховна, освітня, ціннісно-орієнтаційна та ідеологічна¹.

Сьогодні Інтернет здійснює потужний вплив практично на всі сторони життя сучасної людини. Він надає індивіду можливість не тільки підвищувати загальноосвітній і професійний рівень та розважатися, але й мати доступ до масивів інформації, які донедавна для нього були закриті, стежити за подіями міжнародного і внутрішнього життя, бути активним суб'єктом економічних і політичних відносин, грати на біржі, складати разом з іншими користувачами літературні твори, влаштовувати виставки, проводити презентації, робити покупки, брати участь у виробничому процесі, не перебуваючи в цеху, лабораторії чи конструктивному бюро.

Завдяки Інтернету виникла так звана «мережева література»², «мережеве образотворче мистецтво», «мережева критика», віртуальні бібліотеки, музеї, картинні галереї, дискусійні клуби, електронні магазини, електронні інформаційні агентства, освітні портали, що містять інформацію з різних галузей знань і дозволяють підготуватися до будь-якого іспиту в будь-якому навчальному закладі.

Інтернет зробив відносно прозорою діяльність урядів, глав держав, різних міністерств і відомств, політичних партій і громадських об'єднань, організацій і установ, аж до рад університетів і ректоратів вищих навчальних закладів, які вміщують інформацію про здійснювану ними діяльність на своїх офіційних сайтах.

Інтернет дозволив самореалізуватися десяткам і сотням тисяч людей, які в силу тих чи інших причин не мали доступу ні до теле-і радіо-ефіру, ні до друкованих джерел масової інформації в попередні історичні періоди.

Він сприяв різкому підвищенню уваги до запитів людини. Ця тенденція особливо рельєфно відображається в розробках «дружнього ін-

¹ Скородумова О.Б. Социокультурные функции Интернета и особенности их реализации в современной России. / О.Б. Скородумова. – М., 2003.

² Затуливетер Ю. Компьютерная революция в социальной перспективе / Ю.Затуливетер // Свободная мысль. – 1996. – №7.

терфейсу» (системи взаємодії людини і комп'ютера), що дозволяє адаптувати комп'ютер і Інтернет до можливостей конкретної людини, в т.ч. дитини, пенсіонера, низькокваліфікованого робітника, зробити спілкування з ними простим і зручним.

Інформаційна революція впливає на різні сфери життєдіяльності суспільства – економічну, соціальну, політичну, культурну. Як пише А. Гор, – «Ми навіть не помітили, наскільки нові інформаційні технології змінили і нас самих, і наші умови життя. Чим більший обсяг інформації ми використовуємо, тим більше нас цікавила тільки інформація про світ, але не досвід безпосереднього спілкування з ним. Чим далі, тим більше тяжіли ми до винайдення нових способів одержання опосередкованої інформації, що вимагають усе більш і більш ускладнених пояснень»¹.

Сучасна інформаційна, або комп'ютерна, революція – п'ята в історії людства. Її початком прийнято вважати виникнення глобальної мережі Інтернет, що дозволяє одержувати доступ до неосяжних інформаційних ресурсів, накопичених людством. Її ключові знаки, символи – комп'ютер, мультимедіа, Інтернет. У 1960-х роках у США з'явилися перші локальні обчислювальні мережі, що поєднували кілька ЕОМ тієї або іншої фірми чи організації в одну систему. Незабаром вони переросли в територіальні системи, а в 1983–1986 роках – у єдину загальнонаціональну систему – Інтернет. У наступні півтора десятиліття до неї приєдналася безліч інших регіональних і національних комп'ютерних мереж. Склалася глобальна мережа Інтернет, що ознаменувало початок п'ятої інформаційної революції. Тепер кожен користувач Всесвітньої мережі одержує доступ до всесвітньої електронної пошти. Комп'ютерна революція істотно прискорила темпи поширення економічних, технологічних, наукових і культурних зв'язків між країнами.

Основними моментами, що характеризують комп'ютерно-інформаційну революцію, є прогрес в галузі збирання, збереження, обробки та передачі інформації і супутні цьому якісні зрушення організаційного й управлінського плану. Інформація перетворюється в стратегічний ресурс, значимість і вплив якого можна порівняти з роллю капіталу і праці в індустріальну епоху, а питання володіння інформа-

¹ Гор А. Земля на чаше весов: в поисках новой общей цели / А.Гор // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. – М., 1999. – С.507.

цією, її розподілу і контролю, з неминучістю її прояву в зоні владних відносин і, як наслідок, у площині політичного конфлікту. Сьогодні вже очевидно, що інформаційна революція здатна принципово змінити як цілі, в ім'я яких те або інше співтовариство вступає в конфлікт, так і форми та засоби їх досягнення.

Комп'ютерна революція, докорінно змінивши інформаційну ситуацію у світі, є у своїй основі інформаційним переворотом у виробництві, обробці, передачі і збереженні людських знань про світ і суспільство¹.

Сучасна глобальна інформаційна революція та ті зміни, які вона принесла і принесе суспільству в цілому і кожній людині зокрема, одні вихваляють і визначають початком і головним змістом нової ери в історії людства, утвердженням інформаційного суспільства. Інші ставляться до цього з побоюванням, відзначаючи, що ці зміни ускладнюють життя людини і ведуть людей до віртуального світу, далекого від дійсності. Треті визнають як нові можливості й перспективи, що відкривають інформаційні технології, так і небезпеки, які потрібно вчасно усвідомити і попередити.

Основний вектор розвитку світової цивілізації лежить саме в інформаційній галузі. Результатом комп'ютерної революції стане пост-індустріальний тип цивілізації. При цьому найближчими роками інформаційна цивілізація для одних людей стане реальністю, а для інших – орієнтиром розвитку.

В умовах поглиблення інформаційно-комп'ютерної революції особливого значення набуває забезпечення інформаційної безпеки людини. Ця проблема не нова, але в інформаційну еру вона має надзвичайно гострий характер. Створення комп'ютера мало не тільки безперечно позитивне, а й негативне значення, беручи до уваги, що він все більше перетворюється в неперевершений інструмент злочину. Інформаційно-комп'ютерні злочини не вимагають величезних фінансових витрат, відносно прості і дешеві (зрозуміло, за наявності високої кваліфікації зловмисників).

Під час здійснення означених злочинів страждають всі суб'єкти життєдіяльності: держави, корпорації, організації, а головне – люди².

¹ Камаралі Г.В. Становлення та розвиток інформаційної цивілізації: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. / Г.В. Камаралі. – Донецьк, 2007. – С.11–12.

² Еляков А.Д. Информационное бытие современного человека / А.Д.Еляков // Социально-гуманитарные знания. – 2008. – №3. – С.256.

Сьогодні вже можна виявити об'єкти, що є першочерговими для комп'ютерних атак. Це, зокрема, конфіденційна інформація про людину: банківський рахунок, судимість, розлучення, медичний висновок про інвалідність і т.д. У світлі отриманої інформації будь-яка людина може бути, так би мовити, прозора, із речі в собі вона перетворюється у річ для всіх, не виключаючи і злочинців. В принципі, чим більше інтернетизована, оцифрована країна і її громадяни, тим більше відкривається можливостей за допомогою комп'ютерів для доступу до інформації про них.

Сучасні комп'ютерні і телекомунікаційні технології, включаючи і супутниковий зв'язок, надають можливість відстежувати рух будь-якого об'єкта планети розмірами сірникової коробки. Неухильно збільшується число відеокамер. Згідно з прогнозами, спостереження стане тотальним, а простір, що не перебуває під прицілом відеокамер, перестане існувати¹. А разом з ним зникнуть географічна і часова суверенність людини. Тотальний електронний контроль в останні роки формується у всіх розвинених країнах. Поєднання системи прихованого відеоспостереження, біометричних даних, загальних даних і технології контролю на базі боротьби з тероризмом призводить до появи «піднадзорного суспільства», в якому громадяни перебувають під постійним спостереженням – з народження до самої смерті.

Вплив комп'ютеризації суспільства на повсякденне життя людей настільки великий, що змушує підлаштовувати під ці процеси всю соціальну систему. Важливим є процес перенесення мови спілкування людини з комп'ютером в систему спілкування між людьми. Слід зазначити, що необхідною умовою спілкування людини з комп'ютером є певна алгоритмізація мови. Звідси і введення певних світових понятійних позначень – позначень, зрозумілих всім, хто постійно спілкується через комп'ютер. При цьому йдеться не просто про зміну слів, а про зміну самого стилю мислення. Процес спілкування з комп'ютером супроводжується оперуванням великим числом алгоритмізованих понять, за допомогою яких відбувається смислове упорядкування світу. «Ця його здатність упорядковувати претендує на охоплення реальності в цілому ... на універсальність. І комп'ютери як оптимальний засіб

¹ Еляков А.Д. Современное информационное общество (философско-социологический анализ) / А.Д. Еляков. – Самара, 2007. – С.148.

упорядкування являються прекрасною підтримкою цих претензій»¹. Врешті решт, це може вплинути і на характер вибору рішень, що в свою чергу, може вплинути на відношення до конкретних людей в реальному житті. Комп'ютер неминуче сприяє універсалізації мовних засобів вираження. Це може призвести до неконтрольованого процесу комп'ютерної раціоналізації людського мислення².

«Інформаційна революція» – це вибуховий процес створення і поширення новітніх інформаційних технологій для найбільш продуктивного виробництва, раціональної організації та ефективного використання інформації, що визначив перехід від постіндустріального до інформаційного суспільства.

Революція у сфері інформації набуває характер глобального процесу, в ході якого вирішуються протиріччя між існуючими можливостями інформаційної індустрії й обмеженістю засобів, необхідних для задоволення інформаційних потреб людей і суспільства. Нагромадження великих масивів хаотичної, фрагментарної, сирої інформації ускладнює оперативне прийняття рішень ділового й особистісного характеру. Суспільству бракує продуктивних організаційних форм і методів збору потрібної інформації, її аналізу і приведення в стан, придатний для вживання. Очевидий парадокс: нестача інформації в умовах її надлишку.

Традиційні прийоми і способи роботи з інформацією уже вичерпали себе, і люди усе більш і більш демонстрували свою нездатність справлятися з наростаючою «інформаційною лавиною». У 60-ті роки ХХ ст. паперове діловодство стрімко збільшувалося, темпи його росту перевищували в три рази темпи приросту валового продукту країни. З'явився навіть термін: «паперове забруднення середовища». Споживання паперу кожні чотири роки подвоювалося. Як відзначив Білл Гейтс, на початку ХХІ, 95% всієї інформації США залишається на папері, а в електронному вигляді зберігається лише близько 1%. Інакше кажучи, обсяг паперів росте швидше, ніж здатність електронних технологій замінити їх³. Стало неможливим охоплення й облік всього об-

¹ Хамелинк К.Дж. Культура в век электронных средств коммуникации / К.Дж.Хамелинк // Культуры. ЮНЕСКО – 1985. – №4. – С.29.

² Миронов В.В. Коммуникационное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии / В.В.Миронов // Вопросы философии. – 2006. – №2. – С.28.

³ Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. / Б.Гейтс. – М., 2001. – С. 59.

сягу наукової і виробничої інформації, що привело суспільство до критичної межі (про це свідчили процеси дублювання, запізнення і неза-требуваності). За твердженням учених, «геніальні відкриття зроблені, опубліковані і поховані в надрах бібліотек, де їх неможливо знайти; ми не знаємо, що ми знаємо»¹. У 90-і роки ХХ ст. американські дослідники встановили, що кожна десята науково-дослідна робота марна, оскільки вона була уже виконана, а її результати вже були десь опубліковані. У деяких випадках при прийнятті важливих рішень потрібна інформація була відсутня взагалі. Тим часом, досягнення людей у будь-якій галузі (економічній, військовій, освітній, політичній і т.д.) прямо пов'язані з інформацією. Одна з причин японського економічного чуда полягала у тому, що японці після другої світової війни направили багатьох службовців за кордон для збору інформації про інновації і технологічні нововведення. Ця країна придбала на 1,5 млрд. дол. США патентів і технологічних ліцензій. Не випадково «капітани» таких всесвітньо відомих, корпорацій, як «Sony», «Samsung», «Nokia», «Panasonic» тощо констатували, що знання потрібної інформації в потрібний час забезпечило їхнє лідерство в електроніці й електротехніці. Сучасна інформаційна революція покликана радикально, на безпаперовій основі, змінити на краще справи в галузі інформації.

Початковий період сучасної інформаційної революції варто віднести до 70-х років. Саме тоді був створений перший мікропроцесор (1971 р.) – базовий елемент систем цифрової обробки електронних даних. На початку 70-х рр. почалося промислове виробництво оптичних волокон, що незабаром знайшли широке застосування як волоконно-оптичні кабелі. У 1975 р. був зібраний перший персональний комп'ютер, а його комерційний варіант з'явився всього через два роки. У 70-і роки дослідження в даному напрямку продовжувалися в ряді університетів і промислових корпорацій США, що, зрештою, привело до створення перших комп'ютерних мереж, а потім й Інтернету.

Усі ці майже синхронні відкриття багато в чому визначили специфіку сучасних інформаційних технологій, їхній колосальний вплив на поширення й обробку інформації, а через неї – революційний вплив на соціально-економічні процеси. НІТ (новітні інформаційні технології) поширилися по земній кулі менш ніж за два десятиліття (із середини 1970-х до середини 1990-х років). Згідно з М. Кастельсом, персональні

¹ Еляков А.Д. Современная информационная революция / А.Д.Еляков // Социологические исследования . – 2003. – №10. – С. 30.

комп'ютери та Інтернет входять у життя людей стрімкіше, ніж технології, що змінили життя людей у ХХ столітті.

П. Друкер запропонував хронологічну класифікацію інформаційних революцій, згідно з якою перша така революція в історії людства відбулася в результаті винаходу писемності, друга – появи книги; третя – у результаті серії винаходів: телеграфу, телефону, радіо, телебачення. Поява комп'ютера поклала початок четвертій, тобто сучасній інформаційній революції¹. П. Друкер вважає, що головне питання інформаційної революції таке: «у чому зміст інформації і яке її призначення?»². Він ґрунтується на постулаті, що інформація, з якою ми маємо справу в звичайному житті, являє собою не застигле явище, дане «на століття», але, як і безліч інших процесів, здатна змінюватися революційно. Більш того, П. Друкер вважає, що постановка питання веде до кардинального перерозподілу задач, «покладених» на інформацію, а разом з тим – і на організацію установ, що покликані виконувати цю задачу. Таким чином, наприкінці ХХ ст. інформація перетворилася в стрижневий принцип, від якого залежать інші сучасні соціально-економічні процеси. Це пов'язано з трьома причинами. По-перше, виробництво інформації стає однією з найважливіших сфер людської діяльності. Якщо на початку минулого сторіччя перетворенню підлягали в основному матеріальні об'єкти й енергетичні процеси, а інформаційні виконували допоміжну й обслуговуючу роль, то тепер центр ваги змістився у бік інформаційної діяльності. У розвинених країнах світу понад 80% витрат у сфері виробництва у вартісному і тимчасовому вираженні припадає на роботу з інформацією. По-друге, інформація складає основу інформаційних технологій, багато в чому визначальний зміст, масштаби і темпи розвитку інших технологій, завдяки чому впливає на всі сторони життя суспільства. По-третє, виробництво інформації ініціювало інформаційний вибух. Інформація «породила» інформаційного демона, вона і повинна його «вбити»³.

Вже десятки тисяч років люди успішно оперують інформацією, – порівняно недавно навчилися навіть кількісно вимірювати її, щоправда, в основному, у відношенні процесу її передачі. У ході практичного володіння інформацією виявилися її дивні властивості.

¹ Druker P. The Information Revolution / P.Druker // Forbes ASAP. – 24.08.1998.

² Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке/ П.Друкер. – М., 2000. – С. 132.

³ Еляков А.Д. Современная информационная революция / А.Д.Еляков // Социологические исследования. – 2003. – №10. – С. 31.

У порівнянні з матеріальними продуктами і енергетичними джерелами вона невичерпна, у всякому випадку, її використання не призводить до її зникнення. Передача (продаж) інформаційного продукту зберігає за його власником (творцем) право на його використання за власним розсудом (якщо це не наносить шкоди суспільству та іншим людям). Інформація досить легко і швидко тиражується і при коректній передачі не втрачає свого змісту. До цього додамо ресурсозберігаючі ознаки, що дозволяють скоротити потреби в інших ресурсах (матеріальних, енергетичних, людських) за рахунок створення наукомістких (високих) технологій. Для свого існування (одержання, передача, обробка, збереження), інформація вимагає мінімальних енергетичних витрат. Вона є екологічно (у традиційному розумінні) чистим продуктом. І, нарешті, – і це її інтегральна властивість, – інформація являє собою той фактор, що при ергономічному її використанні може протидіяти у всесвітньому масштабі руйнівним діям ентропії.

Інформація представлена не тільки якісними, але і кількісними параметрами. Обсяг її в останні десятиліття зростає лавиноподібно. Розглянемо найбільш вражаючі дані. Беручи до уваги взаємозумовленість цивілізаційного й інформаційного процесів, Д. Робертсон (США) висунув формулу: «цивілізація – це інформація». Використовуючи кількісні еталони математичної теорії інформації, він класифікує цивілізації за критерієм кількості виробленої ними інформації. Найвищий рівень інформації характеризує інформаційне суспільство з електронною обробкою інформації обсягом порядку 10^{25} біт.

Існує й інший підхід. Відповідно до нього перше з початку нашої ери подвоєння знань людства відбулося в 1750 р., друге – на початку ХХ ст., третє – у 1950 р. Після 1950 р. подвоєння знань відбувалося кожні 10 років, після 1970 р. – кожні 5 років, а після 1991 р. – щорічно. Обсяг знань у світі до початку ХХІ ст. збільшився більш ніж у 250 тис. разів¹. Цей підхід вносить нові відтінки в палітру кількісних уявлень про інформаційну революцію.

Якщо в адекватності двох вищезгаданих кількісних оцінок можна засумніватися, то приведені нижче статистичні дані досить достовірні. Ще на початку ХХІ сторіччя, щорічно з'являються приблизно 100 тис. журналів (на 60 мовах), 5 млн. наукових книг і статей, 250 тис. дисер-

¹ Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика. / К.К.Колин. – М., 2003. – С. 48.

тацій і звітів. Всесвітній книжковий фонд нараховує 1,5 млрд. назв книг. Кількість публікацій у світі подвоюється кожні 10–15 років, число телефонних каналів – кожні 11 років, а головне, число автоматизованих баз даних зростає за десять років у 10 разів. Додамо до цього дані Всесвітнього фонду описів винаходів (патентів). Ці описи нараховують близько 500 млн. сторінок тексту; щороку загальний фонд збільшується на 1 млн. документів, що містять інформацію про 350 тис. винаходів¹.

Для позначення небувалого в історії суспільства інформаційного феномена в науковій літературі використовується відповідний термін – «інформаційний вибух». Зрозуміло, революційні ідеї і нові теоретичні знання, що докорінно змінюють уявлення про світ (наприклад, фізика Н. Ньютона і теорія відносності А. Ейнштейна, філософські вчення І. Канта і Г. Гегеля, вчення К. Маркса), виникають не часто. Але що стосується практичних знань, даних на повсякденному рівні, що торкаються сфери здорового глузду, то тут справи відбуваються саме так. Хвиля інформаційного вибуху (у розумінні інформаційного перевантаження) відчули, по суті, всі категорії людей, дорослі і діти.

Сучасний глобалізований світ розвинув чудову здатність нагромаджувати інформацію й миттєво надавати її у різних формах кожному, хто потребує. Світ став велетенським обмінним пунктом інформації. Сам по собі комп'ютер – просто річ, але поєднання всіх цих машин мережею Інтернет створює «нервову інтелектуальну павутину», яка сукупно володіє приголомшливим потенціалом.

Нині інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) становлять вагому частку світового виробництва, що приводить до глобального перерозподілу як ринку праці, так і ринку освітніх послуг. Крім того, розбудова єдиного Європейського освітнього простору в рамках Болонського процесу суттєво підвищує роль ІКТ в освіті, що зумовлено сучасною світовою тенденцією до створення глобальних відкритих освітніх та наукових систем, які дозволяють, з одного боку, розвивати систему накопичення і поширення наукових знань, а з другого боку – надавати доступ до різноманітних інформаційних ресурсів широким верствам населення.

¹ World Communication and Information Report 1999–2000. Unesco Statistical Office. – Paris, 1999. – P. 174.

Одне з головних завдань освіти в умовах розвитку інформаційного суспільства – навчити учнів та студентів використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба прискореної підготовки викладачів та фахівців в галузі ІКТ, оснащення закладів освіти сучасною комп'ютерною технікою, педагогічними програмними засобами, електронними підручниками тощо. Від вирішення цього завдання визначальною мірою буде залежати розвиток країни.

За наявною офіційною статистикою 2010 р. забезпечення комп'ютерною технікою сільських шкіл в Україні становить 97,8%, а міських – 93,4%. При цьому на початку 2010/2011 навчального року в Україні на 1 персональний комп'ютер доводиться 28 учнів загальноосвітніх навчальних закладів, у 2012–25, 2013–21, 2014–17. Для порівняння, у Європі та США в середньому аналогічний показник становить 4–6 чоловік на 1 ПК. Одержавши в результаті дослідження відгуки українських учителів про недостатню комп'ютеризацію, можна зробити кілька висновків. По-перше, про те, що технологічна база вже комп'ютеризованих шкіл застаріла й не відповідає сучасним вимогам. По-друге, і це відзначили під час дослідження самі вчителі, існує проблема недостатньої інтеграції наявних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) до освітнього процесу.

Дослідження також показало, що педагоги й учні мають більше доступу до ІКТ та мережі Інтернет за межами школи, ніж у класі. Наприклад, 70% учнів мають доступ до комп'ютерів поза школою, 74% мають смартфони з можливістю доступу до Інтернету. При цьому яких-небудь істотних відмінностей у цих показниках для різних регіонів України не спостерігається. Звідси випливає, що вчителям необхідно розширити позакласне навчання для підвищення навчального потенціалу, який мають ІКТ.

Крім того, у дослідженні відзначається, що підготовленість у сфері ІКТ для вчителів уже не є найсерйознішою перешкодою для використання інформаційних технологій у навчанні – про це заявили 67% опитаних. Це говорить про підвищення рівня володіння ІКТ самими вчителями й сформований потенціал з більш ефективного впровадження ІКТ в освіті.

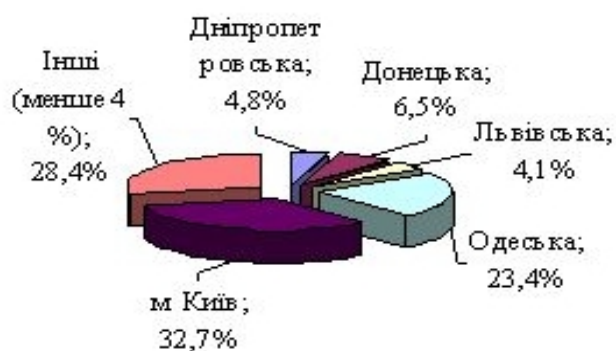
Тепер декілька слів про підключення до Інтернету в цілому по Україні. За даними Держстату України станом на 9 місяців 2015 року кількість абонентів мережі Інтернет склала 5,95 млн., що на 0,7% більше порівняно з даними станом на 9 місяців 2014 року. Розподіл

абонентів мережі Інтернет за регіонами наведено на діаграмі нижче, відповідно до якої в I півріччі 2015 року, як і у I півріччі 2014 року найбільшу частку склали абоненти мережі Інтернет м. Києва та Одеської області¹.

Абоненти мережі Інтернет за регіонами України (без даних тимчасово окупованої Автономної республіки Крим та м. Севастополь)

Діаграма 1.2.

За I півріччя 2014 року

За I півріччя 2015 року

Немає потреби наголошувати, як необхідно суттєво поліпшити ці показники. Вкрай важливим і своєчасним на 2006–2010 роки було прийняття урядом Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці», розробленої Міністерством освіти і науки України на виконання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» та відповідних законів України.

Важливою складовою Програми є створення інформаційних ресурсів українського науково-освітнього середовища, яке потребує розбудови інфраструктури національної науково-освітньої телекомунікаційної мережі URAN, до якої вже сьогодні приєднано понад 80 університетів та наукових установ НАН України. Розбудова інфраструктури мережі дає можливість приєднати до неї всі інші університети та академічні наукові установи, що поглибить інформаційний обмін та інтеграцію між ними.

¹ Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації [Електронний ресурс] /офіційний сайт // Режим доступу: <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=151&language=uk>.

Основним завданням цієї мережі є здійснення високодинамічного пошуку та розповсюдження інформації науково-освітнього характеру – організація доступу до світових електронних бібліотек, проведення відеолекцій та відео-конференцій, забезпечення навчального процесу дистанційної освіти та надання можливості для пілотної апробації нових телекомунікаційних технологій і підготовки кадрів для впровадження цих технологій у виробництво і бізнес.

Значним фактором виведення нашої освіти на якісно новий рівень і поліпшення підготовки висококваліфікованих спеціалістів є не тільки комп'ютеризація навчального процесу, а й упровадження Інтернет-технологій, створення корпоративних мереж та віртуальних лабораторій, які дозволяють в реальному часі групі студентів, учнів виконувати експериментальні дослідження в процесі аудиторних занять.

У плані запровадження комп'ютерних технологій у навчальний процес цікавим є досвід всесвітньо відомої корпорації INTEL, яка інвестує значні кошти в освіту у світовому масштабі та працює у понад 50 країнах. Зокрема, освітні програми та проекти INTEL спрямовані на розбудову доступу до ІТ і змістову частину запровадження ІКТ в навчальний процес.

Сьогодні INTEL має достатню кількість міжнародних освітніх ініціатив, найбільша з яких – INTEL® «Навчання для майбутнього». Ця програма охоплює більш ніж 50 країн світу.

Програма Intel® «Навчання для майбутнього» - найбільша спільна ініціатива Міністерства освіти і науки України, Інституту інноваційних технологій та змісту освіти МОН України, ЦППО АПН України, ОІ-ППО, ОУОН ОДА та корпорації Intel щодо перепідготовки педагогічних кадрів з ІКТ та новітніх педагогічних технологій, яка уможлиблює підготовку школярів до економіки знань ХХІ сторіччя та надає їм необхідні навички. За останні роки запровадження програми, підготовку за нею пройшли понад 3 млн. вчителів, понад 21 тис. з них – в Україні. Програма містить світовий досвід ефективного використання ІКТ в освіті. У кожній з країн вона адаптується до Державних стандартів, містить новітні педагогічні технології та збагачується національним досвідом, який стає надбанням інших країн-учасниць. Вона є універсальною та підходить для навчання вчителів будь-якого фаху, котрі працюють з дітьми різного віку, може використовуватись як у класно-урочній системі, так і в позашкільній час. Результати моніторингу запровадження, який є обов'язковим у кожній з країн, свідчать, що по-

над 90 % респондентів вважають її інноваційною, ефективною та рекомендують своїм колегам¹.

Тепер – про інформаційні технології (ІТ), під якими розуміються, дотримуючись підходу академіка В. Глушкова, способи, методи оволодіння інформацією, а більш конкретно – процеси її одержання, збору, переробки, збереження і передачі. Інформаційні технології можна уподібнити новим джерелам енергії для двох індустріальних революцій (парова машина, електрика). Стержень сучасної інформаційної революції – електроніка. Саме на її фундаменті виникли три головних складових ІТ: мікроелектроніка, комп'ютерна техніка, телекомунікації. Становлення сучасної мікроелектроніки пов'язано з такою важливою подією, як винахід транзистора у 1947 р., що дозволило на порядок зменшити споживання електроенергії апаратурою і здійснювати обробку електричних імпульсів з великою швидкістю. Далі був винахід інтегральної схеми у 1957 р., а в 1971 р. створено перший мікропроцесор; саме він виконує обробку даних, що надходять у комп'ютер.

Перший комп'ютер, зібраний у 1946 р. у Філадельфії, важив 30 тон, займав площу гімнастичного залу і потребував багато енергії. Успіхи в галузі мікроелектроніки змінили ситуацію радикально. Поява мікропроцесора зробила можливим виготовлення настільних і переносних комп'ютерів. Вже в 1975 р. був створений персональний комп'ютер – мабуть, найбільш неперевершений технічний пристрій останньої чверті ХХ сторіччя. Б. Гейтс і П. Аллейн розробили для цього пристрою перше програмне забезпечення.

Можливості удосконалення комп'ютерів невичерпні. 20–30 років тому швидкодія, рівна декільком сотень тисяч операцій в секунду, вважалася дуже великою, а її величина, рівна мільйонові операцій в секунду, була ледь чи не межею можливого. Тим часом, компанія ІВМ створила комп'ютер RS I 6000 SP (ASCY White), що здатний за одну секунду виконувати 12,3 трильйонів операцій. У його оперативну пам'ять можна завантажити весь масив інформації бібліотеки конгресу США – найбільшої у світі.

¹ Про стан впровадження освітніх програм INTEL в Україні, історію та перспективи взаємостосунків МОН України та INTEL щодо розвитку інформатизації освіти України: інформаційно-аналітична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://iteach.com.ua/files/articles/2005\(final\).doc](http://iteach.com.ua/files/articles/2005(final).doc).

Одним із компонентів сучасних інформаційних технологій – телекомунікації – виник як результат синтезу базисних технологій з новітніми технологіями зв'язку і, насамперед, передачі інформації. Маються на увазі волоконна оптика і лазерні лінії передачі, а також цифрові лазерні технології, які різко збільшили пропускну здатність передачі інформації. Канальна телетрансляція, кабельне і супутникове телебачення, стільниковий зв'язок, волоконна оптика і лазерні лінії передачі роблять зв'язок стійким і універсальним. Суспільство кінця ХХ – початку ХХІ ст. неможливо уявити без смартфонів та різноманітних гаджетів.

Інформаційні технології завжди використовуються там, де є інформація. У силу того, що життєдіяльність людини «пронизана» інформацією, ці технології здобувають всеосяжний характер. Було б серйозним спрощенням думати, що інформаційні технології – тільки засіб упорядкування існуючого знання. Насамперед, вони є знаряддям одержання нового знання. Було виявлено загальну тенденцію: кожен байт нової інформації повинен супроводжуватися додаванням не менш ніж 100 байтів іншої, так би мовити, забезпечуваної інформації¹. Хоча нині ці показники значно збільшились.

Науково-інформаційним технологіям властиві дві властивості: стрімке поширення у виробничих системах, сфері обслуговування, у сфері домашнього побуту і безпрецедентне зниження цін на товари і послуги, пов'язані з інформаційними технологіями. За розрахунками американського вченого Дж. Б. Делонго протягом життя одного покоління в 70–90-і роки ціна комп'ютерів (і напівпровідників) знижувалася в середньому на 30–40% у рік. Для порівняння відмітимо, що вартість книг зменшувалася досить повільно після винаходу книгодрукування І. Гутенбергом (середина XV ст.), а зниження цін на мобільні телефони, автомобілі, в самі найкращі часи, в 2–3 рази поступалося динаміці обвального падіння цін на комп'ютери².

ІКТ власне перетворилися в рушійну силу суспільства, що знайшла свій прояв головним чином в економічно розвинених державах планети. У США ІКТ ніколи не знаходилися поза увагою з боку держави і бізне-

¹ Роговский Е.А. Развитие информационного сектора США к началу XXI века / Е.А.Роговский // США. – 2002. – №4. – С. 73.

² Мильянцеv В. Информационная революция – феномен «новой экономики» / В.Мильянцеv // Мировая экономика и международные отношения.- 2001. – №2. – С. 5.

су¹. Щодо ІТ-ринку США, то і в кризовому 2009 році показники видатків майже збереглися на рівні попереднього року в межах 215 млрд. доларів, а в 2014–300 млрд. доларів. Структура ринку інформаційних технологій США є доволі розвиненою – обсяги видатків на програмне забезпечення перевищували обсяги видатків на комп'ютерну техніку на 3,6%, а в 2014 році, перевищать на 12,9%. Характерно, що частка США у світових видатках на науку і дослідження також перебуває в діапазоні 34–38%. Упродовж трьох найближчих років попит на комп'ютерну техніку в США дещо знижуватиметься, оскільки її ринок є доволі насиченим. Зазначимо, що майже дві третини програмної продукції світу споживається в Сполучених Штатах і питома вага США у глобальних закупівлях ПЗ в 2012–2014 роках на високому рівні (60,4–62,0%). Річний обсяг ринку програмного забезпечення США приблизно еквівалентний обсягу ВВП України у 2011 році².

Нове ставлення до інформаційних технологій перетворилося на світову тенденцію. Ще кілька років назад у статистиці багатьох держав світу не було показника витрат на розвиток комп'ютерних телекомунікаційних технологій. У 90-і роки такий показник з'явився. Виявилось, що ці витрати в більшості розвинених країн склали 4–6 % від їхнього ВВП, а в найбільш розвинених країнах – 8–9 % від ВВП. Передбачається, що на початку ХХІ ст. обсяг продажу засобів обчислювальної техніки, зв'язку, телекомунікацій, програмного забезпечення досягне трильйона доларів і перевершить обсяг ринку природних сировинних ресурсів (і ця гіпотеза справдилась).

Як відзначалося вище, наслідком розвитку революційних процесів в галузі інформації, інформаційних технологій з'явилося інформаційне суспільство. Його формування – справа не вільного вибору, а суспільно необхідний процес, тому що у діяльності людства немає іншого ресурсу, крім інформації, що послужив би в ролі унікального важеля перетворення суспільства і «стрибка» у процвітання. Наша «можлива мета – задіяти всі можливі зусилля для утвердження на планеті інформаційного суспільства, як умови, зовсім необхідної для продовження історії, якщо завгодно, як нового етапу історії»³.

¹ Шершнев Е.С. Информация общества и экономики США / Е.С.Шершнев // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – №2. – С.7.

² Бабанін О.С. Статистика розвитку ІТ-ринку в США, Україні й світі / О.С.Бабанін// Статистика України. – 2013. - №1. – С. 22–28.

³ Моисеев Н. Расставание с простотой / Н.Моисеев. – М., 1998. – С. – 471.

Процес формування інформаційного суспільства здійснюється за рахунок інформатизації, що може мати як плановий, так і стихійний характер¹.

Інформаційне суспільство – вищий і найбільш розвинений етап сучасного суспільства. Основа основ у ньому, як випливає з назви – інформація. Техніка, технологія, людська діяльність, в остаточному підсумку, будуть орієнтовані на її генерування й оптимізацію. Як зазначив японський учений Й. Масуда: «Виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, є рушійною силою утворення і розвитку суспільства»².

Інформаційні технології необхідні для роботи з даними і знаннями, що лежать в основі інфосфери, яка дозволяє створювати, підтримувати і розвивати гігантський комплекс інформаційних ресурсів, які забезпечують динамічний розвиток суспільства. Виникають розвинені інформаційні потреби людей, а на їхній основі формується висока інформаційна культура. Відбувається інтенсивне нагромадження і концентрація теоретичного знання.

Формується нова інтелектуальна технологія. Завдяки появі новітніх математичних методів аналізу, заснованих на комп'ютерному лінійному програмуванні (ланцюги Маркова), стало можливим здійснювати математичне моделювання. Це дозволяє розробляти сценарії, застосовувати системний аналіз і здійснювати управлінські розробки для виявлення оптимальних способів розв'язку інженерних, економічних і соціальних проблем.

«Прорив» в інформаційне суспільство відбувається в умовах прискореної автоматизації і роботизації, що сприяє підвищенню якості продукції і росту продуктивності праці. Принципово змінюється характер формування деяких сегментів ринку. Якщо в недалекому минулому кон'юнктура більшості товарних і сировинних ринків створювалася переважно під впливом попиту, то тепер на ринку комп'ютерно-комунікативних послуг попит формується пропозицією. Інформаційно-технологічна революція призводить до корінної зміни соціально-економічних структур і до переходу працівників в інформаційну сферу діяльності та у сферу обслуговування. Крім того, у суспільстві більш

¹ Еляков А.Д. Информатизация общества (философско-экономический анализ внедрения информационных технологий / А.Д.Еляков. – Самара, 1999. – С. 191.

² Masuda Y. Information Society as Postindustrial Society. – Wash: World Future Soc. – 1983. – P. 29.

інтенсивно, ніж раніше, генерується нова соціальна група – виробники знання (вчені, діячі освіти і культури, професіонали в галузі менеджменту, маркетингу і т.д.)¹. Її зростання визначається набутими перевагами, оскільки ця соціальна група створює свій добробут не на базі спадщини або власності (як колись), а на основі широких можливостей в одержанні знань, розвитку інтелектуального потенціалу і високої кваліфікації. Соціальна структура суспільства спрощується і поступово перетворюється в найпростішу елітарну-масову структуру – науково-технічна (інформаційна) еліта і середній клас.

Інформаційна сфера і відповідні їй технології в ХХІ ст. перетворилися в один із самих вигідних об'єктів вкладення капіталу. Вони увійшли в число основних факторів поповнення бюджетних засобів. Продаж тони сирової нафти дає прибутку на 20–25 дол. США, кілограма побутової техніки – 50 дол., авіатехніки 1 тис. дол., а кілограм наукомісткого продукту інформатики й електроніки дозволяє заробити до 5 тис. дол.². Одна з найбагатших людей планети – Білл Гейтс, заробив свої мільярди саме в програмно-комп'ютерній сфері.

Могутність будь-якої держави на початку нашого століття визначається не тільки військовою та економічною силою, але і потужним інформаційним потенціалом, комплексом аналітико-обчислювальних засобів, здатних швидко і надійно одержувати та обробляти величезну кількість інформації і вчасно доставляти її у вищі ешелони влади, зацікавленим організаціям і особам. Не випадково Комітет начальників штабів США затвердив військову доктрину, у якій відзначається, що в умовах триваючої інформаційної революції інформаційна перевага – ключ до успіху у війні. Ця теза виходить далеко за рамки військової сфери і може бути застосована до економіки, науки і до суспільства в цілому.

У середині 90-х років у США була видана книга про перспективи використання Інтернету, назву якої можна перекласти як «Цифрове суспільство». Вона вийшла абсолютно фантастичним накладом у 2,5 млн. примірників. Нею зачитувалися всі – від сенаторів до фермерів, хоча вона аж ніяк не була літературним шедевром. Більше того, книга написана дуже важкою для розуміння мовою.

¹ Еляков А.Д. Современная информационная революция / А.Д.Еляков // Социологические исследования.- 2003. – №10. – С. 36–37.

² Еляков А.Д. Современная информационная революция / А.Д.Еляков // Социологические исследования.- 2003. – №10.

Показово, що одним із перших її прочитав 42-й президент США (1993 – 2001) Білл Клінтон. Він швидко зрозумів, наскільки актуальні для американського суспільства порушені в ній питання, і відразу ініціював кілька важливих законів, які спростили просування Інтернету і пов'язаних із ним новацій в американське суспільство. Книжка відіграла важливу роль у становленні цифрового суспільства не тільки в Америці, але й у Європі. Її прочитали всі поважні президенти та прем'єри Старого Світу і подбали про ухвалення відповідних законів, аби не відставати на цьому напрямі. Саме після цього були введені знамениті квоти для залучення комп'ютерних та програмних інженерів у їхні країни. До речі, чимало талановитих українців скористалися цією можливістю і поїхали за кордон.

Зазвичай – назавжди! Проте в нас ніхто з можновладців навіть не звернув уваги на цей небезпечний процес¹.

На жаль, в Україні ми часто-густо навіть не маємо уявлення про нові можливості. Не дивно, що перекладена в нас книжка «Цифрове суспільство» залишилася непоміченою. У нашій країні зовсім недавно стали з'являтися науково-популярні часописи, блоги, форуми, портали, які знайомлять суспільство з такими новинками і стають провідниками креативних ідей скрізь, де вони можуть перебороти стереотипи і перевести виробництво й обслуговування на якісно вищий рівень. Суспільство потрібно оперативно інформувати, щоб воно активніше освоювало переваги, які можуть надати сучасна наука і техніка, особливо комп'ютеризація всіх сфер суспільства. Комп'ютеризація – це фактор прискорення всіх процесів у суспільстві: розповсюдження технологій та підвищення продуктивності праці, створення інформаційної системи, вдосконалення управління, навчання, виховання, що веде до зміни свідомості, способу життя та способів спілкування людей. Тому найбільш актуальною стає тема «Людина – машина», що припускає дослідження проблеми взаємодії техніки та людини. Аксіологічне наповнення та сприйняття техніки завжди приходять із запізненням.

Зараз ця проблема пов'язана з комп'ютером та всесвітньою мережею, які можуть стати основним каналом розповсюдження нових духовних, естетичних та моральних цінностей.

¹ Рожан О. У них це називається «Цифрове суспільство». А що тоді в нас? / О.Рожан // Дзеркало тижня. – 2008. – 4 жовтня.

Інформаційно-комунікаційні та мережеві технології активно використовуються у виробництві, економіці, медицині, будівництві, освіті, науці та побуті. Різноманітні шляхи використання комп'ютерної техніки в культурі і мистецтві ведуть до якісних перетворень в самій культурі: до змін форм і методів передачі знань, культурних та естетичних цінностей, витворів мистецтва, до формування нової системи знань, цінностей, норм, зразків життєдіяльності і моделей поведінки, до перебудови стилю мислення і всієї картини світу. У цьому суть технізації суспільства і, зокрема, його комп'ютеризації.

Комп'ютеризація обумовлена потребами науки і техніки і, перш за все, необхідністю передачі машині операцій по обчисленню і різним видам монотонної праці, що звільняє людину від нетворчої діяльності і створює можливості для повнішої реалізації творчих здібностей. Але в той же час впровадження обчислювальної техніки в систему навчання у ряді країн привело до того, що діти не знають навіть таблиці множення, що створює певні обмеження в їх розумовому розвитку і перешкоджає творчості. Створення за допомогою комп'ютера інформаційної системи полегшує пошук потрібних знань, відомостей, дає можливість для залучення до надбань світової і вітчизняної культури, для взаємовпливу різних культур. Домашній комп'ютер розширює коло інформаційного спілкування у всесвітньому масштабі, позитивно впливає на навички, рівень освіти і культури, інтелект, розширює кругозір, формує світогляд дітей і підлітків. Підвищення інформаційної культури, нарощування інтелектуального потенціалу дають імпульс для поглиблення культурного процесу, прискореного розвитку духовного потенціалу суспільства. Проте при цьому виникає небезпека «надінформатизації» людини, оскільки вищою цінністю стає інформація.

Формується елітарно-масова структура суспільства, в якій влада опиняється в руках еліти, що створює інформацію і управляє нею, а основна маса виявляється в ролі споживача на ринку «купівлі-продажу». Поширюючи лише обмежену, потрібну і вигідну для себе інформацію, еліта маніпулює свідомістю суспільства, через засоби масової комунікації формує бездумних людей та скеровує їх поведінку. Комп'ютерна техніка дозволяє встановити електронний контроль за людьми, втручатися в їх особисте життя, робити вплив на способи реагування. У зв'язку з цим виникає проблема індивідуальної свободи. Елітарно-масова ієрархічна структура суспільства приводить до спотворень етичних норм, до розвитку комп'ютерної злочинності, оскільки

ки техніка не знає понять моралі, відповідальності, здорового глузду, добра і зла. Комп'ютер змінює індивідуальну і суспільну свідомість. Він витісняє традиційну культуру, що виражає національну самобутність і формує новий тип особи з технократичним мисленням. Змінюючи умови, що оточують людей, ламає стереотипи життєдіяльності, перебудовує буденну свідомість, спотворює психіку.

Необмежене застосування комп'ютера загрожує духовно-творчій суті особи, послаблює уяву, ініціативу, самостійність та інші властивості. Спотворюється мислення, абсолютизується сфера пізнавальної діяльності, формуються відчуття суперництва, егоцентричні установки. Змінюється в цілому картина світу: світогляд, світовідчуття, світосприйняття, світобачення, світовідношення. Відбувається і «автоматизація» самої людини, яка на виробництві перетворюється на своєрідного «гвинтика», у спілкуванні з іншими людьми поводить себе так само, як з комп'ютером (виробляє машинний стиль спілкування). Формується «кібернетична людина» (Е. Фромм). У неї виникають труднощі у міжособистісних стосунках завдяки відчуттю переваги над іншими людьми, вона втрачає з ними контакт, отримуючи все більше інформації від комп'ютера, а в сім'ї обмежує себе мінімумом слів. Спілкування зі всіма набуває утилітарного характеру, позбавляється емоцій, людської теплоти. Все підпорядковано отриманню інформації. Відбувається відчуження і відособлення, раціоналізація і дегуманізація. Техноцентрованість веде до витіснення етичного, позбавлення відчуття сорому, жалості, співчуття, до знищення в людині людського і перетворенню її на своєрідного робота. Для позначення такої людини і її техноцентрованості на Заході з'явився термін «робопатія»¹.

Комп'ютеризація різних сфер суспільного життя викликала ряд проблем щодо інформаційної безпеки в господарських правовідносинах, зокрема підприємництва. Так, за експертними оцінками спеціалістів США, зняття елементів захисту інформації з комп'ютерних систем приводить до розорювання 20% середніх компаній на протязі декількох годин, 48% зазнають крах через декілька днів, а інших розорення настане у певному проміжку часу. Суттєвіші втрати спостерігаються в банківській сфері. Близько 33% банків «лопне» через декілька годин 50% – через декілька днів. Середні збитки від одного комп'ютерного

¹ Михайлова Л.Ц. Про комп'ютеризацію і її соціокультурні наслідки див / Л.Ц. Михайлова. – Соціологія культури. 4-е изд. – М., 2008. – С. 108.

злочину в США складають 450 тис. доларів, щорічні втрати деяких американських фірм в загальній сумі досягають 5 мільярдів доларів¹.

Поряд із зазначеними проблемами інформаційної безпеки в умовах інформатизації звернемо увагу на таку, яка існує не тільки в Україні, але й у всьому світі – латентність комп'ютерної злочинності та її прихованість; це соціальне явище, яке не виявляє себе видимими ознаками на певному часовому проміжку.

Інтернет здійснює особливо глибоку та багатозначну дію на міжособистісні стосунки.

Наслідки впровадження дистанційної системи міжособистісних мережевих комп'ютерних комунікацій можна підсумувати наступним чином:

- кількісне зростання «щільності» міжособистісних і міжгрупових комунікацій;
- зміна напрямів цих комунікацій, здатних тим самим реально трансформувати соціальну структуру суспільства;
- здешевлення комунікацій і спрощення формування організацій будь-якого масштабу і спрямованості.

Пристосовуючись до швидких змін інформаційного середовища, особистість зазнає певних змін, оскільки можливість відновлювати власні фізичні й душевні сили обмежено-необмежена – за адаптаційні зміни людина платить фізичним і психічним здоров'ям. Це, зокрема, стреси, а конкретніше – технологічні стреси, які нещодавно на міжнародному колоквиумі з професійних захворювань у Сан-Франциско визначено як «найнебезпечніше захворювання», яке може призвести до появи випадків паніки, масових агорафобій, несамовитості тощо².

Зазначимо, що проблема адаптації сучасної людини в умовах інформаційного суспільства є однією з найбільш актуальних у соціально-філософському дискурсі³. Вона визначається, по-перше, пошуками шляхів вирішення складних аксіологічних, психологічних, соціально-економічних, екологічних проблем, пов'язаних зі входженням людини

¹ Фатьянов А.А. Проблемы защиты конфиденциальной информации, не составляющей государственную тайну / А.А.Фатьянов // Информационное общество. – 1997. – №1. – С. 55.

² Поведская Е. Человек и новые информационные технологии / Е.Поведская, А.Масейра. – СПб., 2007. – С.241.

³ Суська О.О. Інформаційний імунітет. Проблеми психологічного захисту в інформаційному просторі / О.О.Суська – К., 2008.

у новий інформаційно-культурний простір; по-друге, зростанням рівня аномалій, психічних, фізичних деструкцій людської свідомості і, як наслідок, зниження рівня народжуваності та підвищенням рівня смертності серед різних категорій населення; по-третє, посиленням у сучасному суспільстві змін у моральних нормах людської поведінки, яка у своїй асоціальній спрямованості набуває загрозливого характеру.

Не можна обійти увагою і проблеми фізичного здоров'я індивіда: сьогодні вже пишуть про шкідливий вплив випромінювання комп'ютера на вагітність, про що уникають говорити виробники і розповсюджувачі. Оператори страждають захворюваннями від постійної напруги м'язів плечей, рук, шиї. З'являються біохімічні порушення від неправильної пози і організації праці. Зафіксовані явища так званого техностресу (Д. Брід) – головні болі, втома. Стресові реакції організму обумовлені запровадженням складних технологій, необхідністю оволодіти ними, адаптуватися до нових умов життєдіяльності і відсутністю належної підготовленості до них.

Застосування технологій Інтернет, призводить до значних структурних і функціональних змін у психічній діяльності людини, які зачіпають пізнавальну, комунікативну й особистісну сфери. У зв'язку з цим одним із важливих аспектів психологічних досліджень нового виду діяльності стало вивчення мотиваційної регуляції особистості у використанні Інтернет-ресурсів.

Особливий інтерес набуває вивчення мотивації взаємодії в мережі Інтернет у підлітків в період активного становлення важливих психологічних утворень і самосвідомості та водночас наявності автономізації особистості дитини від дорослих і прагнення до подальшого самостійного розвитку. Цей період є своєрідним переломним моментом у розвитку особистості, і захоплення Інтернет-ресурсами може сприяти як подальшому розвитку і її становленню, так і формуванню Інтернет-залежності і гальмування її розвитку.

Отримані результати досліджень дають змогу виокремити дві головні причини, що лежать в основі Інтернет-залежності¹. Перша базується на тих якостях, якими наділяється «Я в Інтернеті» у порівнянні з «реальним Я» (розкутість, безтактність, пасивне сприймання й простота), можливість позбавитися від обмежень і діяти, не прикладаючи зу-

¹ Вакуліч Т. Феномен Інтернет-залежності підлітків у мережі «Інтернет» / Т.Вакуліч // Освіта і управління . – 2006. – т.9. – №2. – С. 155–160.

силь. Потреба у використанні Інтернету набуває надзначущого патологічного характеру через підвищену чутливість адиктів до обмежень. Друга причина Інтернет-залежності в емоційній підтримці і в сприйманні Інтернету як такого середовища, яке може надати цю підтримку, на відміну від реального соціального оточення, де отримати таку підтримку менш вірогідно.

При адитивній реалізації Інтернет-залежні не лише не розв'язують важливих для себе проблем (побутових, соціальних, виробничих, освітніх), але й вони зупиняються у своєму особистісному розвитку. Виникнення та розвиток Інтернет-залежності зумовлені низкою факторів, пов'язаних як з особистісними властивостями користувачів, проблемами, які вони повинні вирішувати в конкретному соціальному оточенні, так і з особливостями та впливом самого соціального оточення.

Як свідчать дані результатів масових досліджень, факторами, що санкціонують залежну від Інтернет-простору поведінку підлітків є психологічні та соціальні ознаки: агравація почуття образи, трансформація емоційного профілю, неадекватна самооцінка, негативна «Я-концепція», соціальна дезадаптація, наявність симптомокомплексу алекситимії, акцентуації характеру, відхилення у психічному розвитку, патологічні форми порушення поведінки та формування особистості; несприятливі мікросоціальні умови, взаємовідносини в сім'ї, дисгармонійне виховання дитини; збіднення міжособистісних відносин, недоліки соціальної підтримки (нейтральні, напружені взаємовідносини)¹.

Щорічно у світі значно зростає кількість Інтернет-користувачів, а саме користувачів соціальних мереж. Сьогодні постійне збільшення веб-користувачів разом із поширенням Інтернет-технологій дозволяє говорити про глобальні масштаби комунікації, а також про її значне прискорення. Відтак, певні процеси, які відбуваються на рівні окремих держав, у короткий термін позначаються на інших країнах та їх населенні. Так само комунікація з приводу важливих світових подій має справжній загальнонаціональний характер – задіяними є інститути на макро-, мезо- та мікрорівнях².

¹ Косянчук І. Небезпека «дітей Інтернету» / І.Косянчук // Урядовий кур'єр. – 2005. – 24 листопада.

² Фримен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до інформаційної революції. / К.Фримен, пер. з англ. – К. : видавн. дім «Києво-Могилянська академія». – 2008. – С. 395–401.

Важливою тенденцією, яку варто відзначити, є збільшення можливостей для зворотного зв'язку, що стає дедалі ефективнішим. Сьогодні відбувається постійна заміна односпрямованої комунікації «мовного» типу (радіо, телебачення, ЗМІ) різноманітними формами інформаційного обміну¹.

Інтернет сприймається як простір свободи. Як відомо, ще у 1993 році у світовому просторі Інтернету працювало близько 600 сайтів, зокрема, ряд ЗМІ, інформаційних агентств, з якими підтримувало зв'язок понад 2 мільйони комп'ютерів. Через три роки кількість комп'ютерів у мережі досягла майже 13 мільйонів, сайтів – 500 тисяч.

Лідерами впровадження сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій є США, Австралія, Канада, Данія, Фінляндія, Швеція. У світових масштабах на кожну тисячу жителів припадає близько 150 комп'ютерів. У цьому відношенні Україна значно відстає від середньосвітового показника – ми маємо сьогодні (приблизно) більше 5 мільйонів комп'ютерів на 46 мільйонів населення і в межах 3,5–4 мільйона постійних користувачів Інтернету².

Важливим показником якісного стану глобальної мережі є її насиченість веб-серверами, тобто постійно діючими й інтегрованими у цю мережу потужними комп'ютерами, на яких розміщено інформацію і які забезпечують обслуговування користувачів, незалежно від того, де вони перебувають.

Гігантські обсяги інформації, що нині зберігаються і циркулюють в Інтернеті, стимулювали створення різноманітних каталогів і пошукових систем, таких як Yahoo, Google. Вказані ресурси-лідери пошукової мережі в Інтернеті. Що доби їх відвідують біля півмільйона користувачів з усіх країн і територій світу, в тому числі – України.

Інтернет сьогодні складається з багатьох мовних сегментів, серед яких домінують англomовні ресурси. Значною є присутність у глобальній мережі французької, німецької, іспанської, португальської, японської мов.

Стає очевидним, що, по-перше, число користувачів мережі у всьому світі неухильно зростає, по-друге з Інтернетом користувачі пов'язують вирішення багатьох своїх соціальних, культурних і психологічних про-

¹ Грачев М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М.Н.Грачев. – М., – 2004. – С. 289.

² Новохатько Л.М. Інформаційні агентства у Інтернет-просторі: реалії та виклики / Л.М.Новохатько // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Зб. наук. праць. Вип.. 75, ч.2. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2008, С. – 21.

блем, і по-третє (що є досить важливим фактором) Інтернет може приносити великі прибутки, як прямі, так і непрямі, в багатьох галузях виробництва і надання послуг.

Інтернет – явище соціальне. В ньому формуються свої механізми регулювання і стереотипи поведінки, які важко відтворити за реальних умов. Інтернет поєднав у собі ідеологію прогресу і тотальної комунікації, ставши ідеальним втіленням сучасного суспільства, динамічно спрямованого в майбутнє. За його допомогою звичайні користувачі мережі приєднуються до тієї соціальної і культурної системи, яка видається найбільш привабливою, престижною і перспективною.

З самого початку мережа почала формуватися і як технічне рішення, і як соціальний міф. За допомогою Інтернету власники модемів і відокремлених ліній спілкуються. Швидко знаходять, отримують і передають інформацію, грають. Насправді зв'язатися з людиною за допомогою Skype, Viber, Instagram, e-mail набагато простіше, а ніж розшукувати її по телефону, купувати товари в Інтернет-магазинах набагато дешевше, ніж в магазинах звичайних, а знайти яку-небудь довідкову інформацію простіше клацнувши декілька разів «мишею», а не риючись годинами у величезних купах енциклопедій. Так більшість із нас використовують мережу – вона дійсно необхідна.

Покоління, що виросло в тісному спілкуванні з комп'ютерами, електронними іграми, мобільним зв'язком, не може не відрізнятись у духовно-світоглядному плані. Йдеться не тільки про навички володіння обчислювальною технікою, а й про зміни фундаментальних духовно-культурних структур, понять і уявлень: інакше організовується внутрішній світ, а інтелектуальні здібності розвиваються не просто швидше і різнобічніше, але і в іншому соціально-культурному вимірі.

Всесвітня мережа створює нове символічне середовище, яке радикально трансформує простір і час, фундаментальні виміри людського життя. Найбільш репрезентативною формою означеного середовища є створена на основі новітніх інформаційно-комп'ютерних технологій віртуальна реальність. Чимало дослідників вважають її створення головною культурною подією, яка здійснює потужний вплив на свідомість. На особистісному рівні ми знаходимося в оточенні образів, суперечливих і невимірних ... Ми живемо у світі бліп-культури, яка формує так звану «кліпову» свідомість¹. Проте, постійно стикаючись з

¹ Тоффлер О. Третья волна / О.Тоффлер. – М., – 2007.

«бліпами» – інформаційними повідомленнями, уривками з пісні чи вірша, заголовком, колажем тощо і звикаючи до мовних ігор і швидкісних потоків інформації, людина руйнує здатність рефлексії.

«Кліпова» свідомість стає розумонастроєм епохи, символи і образи культури під колосальним впливом науково-технічного прогресу формуються і змінюються настільки стрімко, що людина не здатна їх осмислити. Це створює сприятливі умови для маніпулювання свідомістю. Багато дослідників занепокоєні тим, що спостерігається небезпечна тенденція шаблонізації людини, зомбування, втрати індивідуальності. В історії людства не було подібних засобів масового впливу на свідомість і психіку людини і на суспільну свідомість. Г. Маркузе стверджує, що «віртуальна реальність стає головним наркотичним засобом управління людьми, маніпуляції соціумом через виробництво символів, створення керованої віртуальної маси, що складається з атомізованих, ззовні орієнтованих «одновимірних» людей»¹.

Будучи особливою формою буття, віртуальна реальність формує нові потреби, гедоністичні орієнтації, ролі, фобії, ігрові образи власного «Я». Перебуваючи у такій реальності, людина по-новому відчуває буття, знаходить новий тілесний образ; може змінювати стать, свій фенотип і обирати ім'я – образ; наділені віртуальними тілами люди можуть безпосередньо взаємодіяти в кіберпросторі. Часто люди починають сприймати комп'ютери як продовження своєї особистості в «просторі», що відображає їх смаки і інтереси. Цей стан може настільки захопити, що з часом відбувається розчинення власного «Я» і ототожнення, наприклад, з особистістю персонажу гри, що відбувається на екрані. У людини, яка перебуває у віртуальній реальності, складається враження, що вона безпосередньо бере участь у тих чи інших подіях.

Віртуальна реальність значною мірою активізує інтелектуальну діяльність, змушує шукати альтернативні варіанти і звільняє свідомість від усталених стереотипів. Людина, занурюючись у віртуальний простір, зберігає при цьому всі ознаки «живого» спілкування і співпереживання, підключає емоції та імітує реакцію середовища². Нерідко виникає унікальна ситуація, цілком нова і ні на що не схожа, а пошук рішень супроводжується відповідальністю і ризиком.

¹ Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М., 1994. – С.233.

² Теория культуры. – М. – 2008. – С. – 449.

Комп'ютер несе з собою нові культурні норми, інші ментальні стереотипи і життєві навички. Вже сьогодні все частіше замість звичного «читач» вживається «користувач» спеціальних програм, учасник віртуального дійства, яке може розгортатися щоразу непередбачено, за законом випадкових чисел, як в лотереї. В Інтернеті, зазначає Умберто Еко, є все (гарячі новини, сенсації, столичні і провінційні газети, журнали, котируванням акцій на світових біржах, курс валют на поточний тиждень і розклад міжнародних рейсів). Не відходячи від комп'ютера, можна поспілкуватися з президентом, задати йому питання і отримати відповідь. Можна призначити побачення і обговорити найбільш хвилюючі проблеми. Комп'ютер змінює звичний ритм праці і відпочинку, створюючи особливу зону чи то роботи, чи то дозвілля. Але майже завжди «людина за комп'ютером» викликає повагу. Це нагадує той священний трепет, з яким в недавньому минулому відносились до «людини освіченої»¹.

Поняття «віртуальна реальність» має декілька значень – це особлива сфера інформаційної діяльності; спосіб розширення діапазону пізнання; засіб моделювання можливих ситуацій; сфера спілкування і міжособистісних контактів, діалог культур і спосіб включення у світовий культурний простір. Є й інші аспекти віртуальної реальності, зокрема такі як, цифрова революція, електронні технології, кіберпростір тощо.

Кіберпростір – новий термін, який характеризує інформаційні технології. Він включає ареали поширення мовного спілкування, засоби передачі інформації і трансляції культурної спадщини на основі комп'ютерних технологій і мережі Інтернет².

Кіберпростір постійно розширюється, включаючи в свою орбіту все нові регіони і соціальні групи. Він збільшує інтелектуальні та емоційні ресурси людини, її пізнавальні, творчі і комунікативні можливості.

Кіберпростір набуває транснаціонального характеру, створює нову зону у світовій культурі і цивілізації, незалежну від кордонів, економічного мита, політичних заборон і цензури. Потужність потоків стимулює розвиток культурних контактів, відкриває можливість реального

¹ Эко У. Спице спокойно, книги никуда не денутся / У. Эко // Известия. – 1998. – 20 мая. – С. 5.

² Козюкова О. Кіберпростір – новий простір культури / О.Козюкова // Аркадія. – 2006.- №1(11). – С.21–22.

діалогу з масовою аудиторією і одночасно створює ситуацію індивідуального спілкування¹.

Пошук необхідної інформації в національних бібліотеках світу, доступність архівів і фондів, ознайомлення з колекціями музеїв різних країн і детальне їх вивчення, розширення кола особистих знайомств і прискорення листування на основі електронної пошти – такі лише деякі переваги кіберпростору. Моделювання віртуальної реальності засобами когнітивної графіки створює нове уявлення про картину світу, альтернативні форми і шляхи розвитку ситуацій. Воно стимулює художню творчість, породжуючи нові асоціації і фантастичні образи, розвиваючи уявлення і проектування.

Можливості Інтернету як «глобальної павутини» інколи порівнюють з великими географічними відкриттями, які сприяли зближенню народів і культур. Володіння інформаційним простором набуває значення «нової власності», яка впливає на світове визнання, суспільний авторитет і лідерство².

Боротьба за джерела інформації, швидкість передачі і прийняття даних стає основою конкуренції у прийнятті економічних і політичних рішень. На цьому підґрунті створюються особливі співтовариства зі своїми правилами гри, цінностями, нормами, законами, стилем спілкування і типами поведінки. Інформаційний простір привчає людину у короткі терміни проводити розумовий експеримент, моделювати різноманітні варіанти розвитку ситуацій в різних сферах діяльності і приймати оптимальні рішення, обираючи для цього відповідні засоби. Штучна реальність, створена діями оператора, дозволяє спостерігати зміни, які в ній відбуваються, перевіряти гіпотези і проводити випробування.

Світ віртуальності є унікальним. Головні атрибути об'єктивної дійсності, реального буття, такі, як рух, простір і час, набувають у ньому іншого звучання (а також і значення), ніж у матеріальному світі.

Віртуальне середовище – це особливий різновид буття. Занурюючись в нього, людина сприймає своєрідний світ подій та явищ, які, з одного боку, начебто мають характеристики, властиві реально існую-

¹ Петренко – Лисак А.О. Соціальні детермінанти кібервіртуального простору: автореф дис. на здобут наук. ступеня канд.соціолог.наук./ А.О. Петренко – Лисак. – К. – Київський ун-т ім.Т.Шевченка. – 2007.

² Кастельс М. Галактика Інтернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М.Кастельс, пер. с англ.- Екатеринбург, Фактория. – 2004

чим, матеріальним предметам, а з іншого – ці характеристики позбавлені того онтологічного навантаження, яке властиве реальним об'єктам. Де, здавалося б, реальне середовище з добре впізнаваними просторово-часовими відносинами, але ці відносини є ілюзорними, оскільки позбавлені дуже важливої частини своїх атрибутивних ознак.

Віртуальні образи перебувають у просторі і часі, але це особливі просторово-часові відносини¹. Вони існують тільки для людини, яка має доступ до інформації.

Через те, що просторово-часові відносини у віртуальній реальності постають як суб'єктивні переживання людини, яка має доступ до інформації, закладеної в комп'ютері, події тут виявляються не пов'язаними з хронологією, з певною послідовністю їх здійснення в часі.

Неодмінною умовою для появи віртуальної реальності, є наявність відповідної комп'ютерної програми. Її формування означає створення концептуальної (ідеальної, знакової) моделі об'єктивної дійсності. Своєрідність цієї моделі полягає в тому, що фактично відбувається моделювання не реальних предметів та явищ, а знань про них. Концептуальна модель – це не видозмінений природний об'єкт, а спеціально створюваний носій інформації, в якому знання про об'єкт не просто відображені, а спеціально закодовані, У цьому процесі відбуваються не стільки об'єктивізація знань, їх «опредметнення» та «розпредметнення», скільки їх перекодування, коли знання про природний об'єкт видозмінюють свою форму відповідно до правил моделювання та кодування знань. Виникає модель природного об'єкта, але модель дуже специфічна.

Можна говорити про існування віртуальних спільнот, віртуальних розваг, злочинів, навіть віртуальне відпущення гріхів. Інтернет надає можливість спілкуватися на різні теми з віртуальними друзями, заробити гроші, розміщуючи віртуальну рекламу, виграти гроші в віртуальному казино, вкрати гроші тощо.

Поняття віртуальності використовується соціологами для пояснення змін у суспільстві. Сутність людини відчужується вже не в соціальну, а в віртуальну реальність. Йдеться, власне, про кіберпанків – людей, для яких сенсом життя стало занурення в світи комп'ютерних си-

¹ Яровий А. Сучасні інформаційно-образні технології / А.Яровий // Філософська думка. – 2007. – № 4. – С. 140 -145.

муляцій і «блукання» просторами Інтернету, У будь-якій віртуальній реальності людина має справу не з річчю, а з її симуляцією.

Віртуальна реальність вже давно вдосконалюється в комп'ютерних іграх, які стають все більш реалістичними. В перспективі використання в іграх тримірного зображення, яке буде виглядати зовсім як справжнє.

Отже, так само як й інші комп'ютерні технології, віртуальна реальність не тільки допомагає людству, але і створює нові проблеми. Крім того, вона неминуче змінює середовище людини. Проте, сама по собі віртуальна реальність – це лише технологія, а за тим, що люди все більше починають у неї занурюватися стоїть низка соціальних факторів, зумовлених комплексом змін, що відбуваються в суспільстві.

В кінці 20 століття значного розвитку набули симуляційні технології або технології віртуальної реальності, В результаті збільшення оперативної пам'яті і швидкої роботи комп'ютерів, створення нового програмного забезпечення не стільки виникають якісно нові форми передавання і обробки даних, скільки досягається все більше схожості між роботою на комп'ютері та управлінням реальними об'єктами, а також схожість комунікацій в режимі on-line з реальним спілкуванням. Зовнішній ефект цих феноменів полягає в тому, що людина потрапляє в світ, досить схожий на справжній, попередньо задуманий програмістом, або отримує нові можливості в плані мислення і поведінки. Найбільш вражаючими досягненнями нової інформаційної технології є можливість для людини не тільки пережити, але й діяти самостійно.

Комп'ютеризація повсякденного життя вводить в обіг віртуальну реальність у якості комп'ютерних симуляцій реальних речей і вчинків. Наразі технологічно створена «віртуальна реальність» втрачає статус належності винятково сфері техніки і стає в певному розумінні метафорою, що дає змогу хоча б у загальних рисах визначити контури тих реалій культурологічного, соціального, антропологічного і філософського порядку, з якими ми стикаємося на початку ХХІ століття.

Існує думка, що людина споконвічно занурена у віртуальну реальність і переходить з одного віртуального стану в інший. Але усвідомлення ролі віртуальної реальності в житті людини почалося з повномасштабного панування інформаційних і телекомунікаційних технологій. Саме інформаційне суспільство в повному обсязі сприяло ствердженню віртуальної реальності і віртуальної культури в якості суспільно значущого феномену.

Символічний простір віртуальної реальності значною мірою побудований саме засобами масової комунікації. Під дією телекомунікацій реальність інформаційного суспільства занурюється у віртуальні образи, у

вигаданий світ, в якому зовнішні відображення знаходяться не лише на екрані, через який транслюється досвід, а й самі є досвідом, а це, своєю чергою, сприяє народженню нової культури – «культури реальної віртуальності», за висловом М. Кастельса. Дійсність так ймовірно імітується на телевізійному екрані, що люди починають вважати електронні іміджі більш істинними і важливими для себе, ніж ті, що трапляються повсякденно. З цього випливає, що не існує поділу між реальністю і символічним відображенням, тобто в усі часи у різних суспільствах люди жили в «символічному середовищі». Як наслідок, реальність (так, як вона сприймається) завжди була віртуальною – вона сприймалась через символи, які наділяють практику певним значенням, не відповідного до їхнього суворого семантичного визначення¹.

Сучасна культура реальної віртуальності вирізняється глобальними масштабами свого поширення і впливу на всі сфери й устрої суспільного життя і людського буття в цілому. М. Кастельс пояснює це тим, що нова комунікаційна система радикально трансформує простір і час, надаючи їм символічного характеру.

Глибина проникнення віртуальності в соціальне й індивідуальне життя дає можливість говорити про «віртуалізацію: суспільства». Віртуалізація – це не лише технічний процес створення віртуального суспільства як паралельно існуючого поряд із реальним суспільством (як визначав Бюль), але й процес соціальний, який змінює суспільство в цілому. За допомогою технологій віртуальної реальності створюється видимість інституціональності обміну. Обмін здійснюється як симуляція – віртуальний аналог реальної соціальної взаємодії².

Віртуальна реальність, охоплюючи все нові й нові сфери людського буття, стає символом дійсності інформаційного суспільства. Створена сучасними телекомунікаційними технологіями, віртуальна реальність є своєрідною відповіддю на розпад старих соціальних зв'язків між людьми³. Вона задовольняє потреби людей у спілкуванні, обміні інформацією, у творчій реалізації.

¹ Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М.Кастельс. – М., 2000. – С.351.

² Грехнев В.С. Информационное общество и образование / В.С.Грехнев // Вестник московского университета. – Серия 7. – Философия. – 2006. – №6.- С. 364–365.

³ Бычков В.В., Маньковская Н.Б. Виртуальная реальность в пространстве эстетического опыта / В.В.Бычков, Н.Б.Маньковская // Вопросы философии. – 2006. – №11. – С.58.

Віртуальна реальність – це «паралельний світ» людського буття. Віртуальна реальність – це світ творчої фантазії, створений у процесі моделювання потенційних ситуацій розвитку реального світу. Водночас віртуальна реальність – це ідеальний світ, створений не відповідно до логічної дійсності, об'єктивного світу, а відповідно до логіки комп'ютерних технологій та Інтернету. У цьому і ховається джерело небезпеки повного відриву віртуального світу від світу дійсного. Віртуальна реальність дозволяє людині маніпулювати віртуальними образами, занурюючись у світ фантазій, робити неймовірні вчинки, не хвилюючись за наслідки своїх дій, не обтяжуючи себе відповідальністю за них.

Віртуальний світ з його симуляторами владно замінює собою світ реальний. У кожній людині закладено потребу вірити, намагатися вирватися за межі реального світу, а таку можливість надають комп'ютерні технології. «Фактично віртуальна реальність стає для людини ХХІ століття особливим квазідуховним середовищем, в якому вона відчуває себе, тим не менш, цілком матеріальною істотою у матеріальному світі»¹. Комп'ютерні технології з їх фантастичними можливостями (голографічні монітори, відеотелефони і т.п.) справді здатні створити ілюзію реального життя. І якщо колись форуми, чати та блоги здавалися вершиною комп'ютерної комунікації, то сьогодні на просторах «всесвітнього павутиння» існують цілі міста зі своєю валютою, модою, будинками, магазинами, родинами та друзями. Причому віртуальний та реальний світи тут перетинаються – так, величезна кількість, скажімо, торгових марок існує і в реальному житті, і рекламуються реальні товари, а реальні гроші можна обміняти на віртуальні (як і навпаки). Інтернет дає можливість користувачеві прожити інше життя – ймовірно, краще, яскравіше, більш розкуте тощо. Тут можна взяти собі будь-яке ім'я, вік, стать, професію тощо. Людина, яка в реальному житті є невдахою та одинаком, може уявити себе успішним бізнесменом.

Мало яка ділова людина нині може собі дозволити обійтися без смартфона – цього зручного засобу комунікації та отримання інформації². В Інтернеті безліч привабливих пропозицій бізнесу: на коливаннях

¹ Задубняк Ю. Нові аспекти комунікації в інформаційному суспільстві / Ю.Задубняк // Мультиверсум – 2008 . – вип. №74. – С. – 142.

² Кузьмин Е.И. Формирование информационного общества в ХХІ веке. / Сост. Е.И.Кузьмин, В.Р.Фирсов. – СПб, РНБ, 2006. – с.58–63.

курсів валют, серверах поштових розсилок, створенні сайтів, у сфері веб-дизайну тощо. За даними статистики, 77% Інтернет-користувачів світу хоча б раз здійснили покупку в мережі¹.

Індивіду необхідний інформаційний зв'язок із зовнішнім середовищем, оскільки інформаційні процеси являються основою всіх біологічних, психологічних і соціальних явищ².

Але якщо людина починає відчувати інформаційну залежність (феномен Інтернет-залежності, при якій характерно «нав'язливе бажання увійти в Інтернет, перебуваючи в off-line, і неспроможність вийти із Інтернету, будучи в on-line; під онлайн розуміється спілкування в мережі в реальному часі, off-line – спілкування через поштову скриньку, коли безпосередній співрозмовник відсутній в даний момент часу»)³, виникають ситуації обмеження особистісних контактів, коли замість соціалізації в реальному світі, користувачі комп'ютерної мережі знаходять можливість соціалізації у світі віртуальності.

Багато користувачів мережі Інтернет починають відчувати азарт, заводячи безліч знайомств чи займаючись «скачуванням» необхідної інформації, що змушує їх перебувати у віртуальному просторі якомога більше часу. Практично неможливо провести межу між здоровим інтересом і патологічною інтернет-залежністю, яка впливає на працездатність людини і починає наносити шкоду її соціальному життю, підриваючи її психічне здоров'я⁴.

Припинення роботи в мережі Інтернет чи скорочення часу, що проводиться за комп'ютером, призводить користувача до поганого самопочуття, емоційного збудження, тривоги, довільним і не довільним рухам пальцями, що нагадують друкування на клавіатурі, нервозності і погіршенню стосунків з оточуючими людьми.

Таким чином, інформаційна революція як глобальне соціальне явище поширилась в усі сфери життєдіяльності людини. Не стала винятком і система освіти. Комп'ютери, Інтернет, соціальні мережі, інші цифрові техно-

¹ Гоцуєнко Н. Віртуальна активність. Технології Інтернет – бізнесу / Н.Гоцуєнко // Дзеркало тижня – 2009. – 25 квітня. – С.10.

² Дриккер А.С. Человечество: информационный идеал / А.С.Дриккер // Человек. – 2000. – №1. – С.9 -10.

³ Мартинова О. Критерии оценки Интернет – зависимости / О.Мартинова // Психотерапия и клиническая психология. – 2001. – №1. – С.9 -10.

⁴ Мартинова О. Критерии оценки Интернет – зависимости / О.Мартинова // Психотерапия и клиническая психология. – 2001. – №1. – С.9 -10.

логії, – все це повсякденно використовується учнями і студентами, педагогами, а також і для самоосвіти дорослої людини. Інформатизація несе разом із перевагами і численні ризики ... Яким чином всі ці явища взаємодіють з інноваційними процесами, які все активніше поширюються в освіті і не обмежуються використанням інформаційних технологій? Осмисленню цього питання присвячена наступна глава.

Глава 1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних процесів в освіті в умовах інформаційного суспільства

Останнім часом не тільки науковці, але й політики все більше схиляються до необхідності переходу українського суспільства до інноваційного шляху розвитку. Але що таке «інновація»? Чи є інновацією все нове? Що таке інновація в освіті? Ці та інші питання потребують в умовах розвитку інформаційного суспільства сучасних відповідей. Зокрема, на особливу увагу не тільки фахівців, але й суспільства загалом заслуговує питання пріоритетності пошуку нових знань і нової якості життя. Адже нове завжди сприймається людиною як синонім кращого. В науці новому надається особливе значення, оскільки в цій сфері діяльності проблематика має бути обов'язково актуальною, тобто сучасною, а отже, досі нікому не відомою. Та й у суспільному житті нові товари і послуги означають не лише додатковий захист від фальсифікату вже відомих брендів, але й більш повне та глибоке задоволення людських потреб. Однак чи означає «нове» відкидання і радикальне заперечення старого? Наскільки правильним є твердження, що нове можливе лише за умови відмови від раніше напрацьованого?

Невтаємниченій людині може здатися, що специфіка сучасної системи освіти полягає у подоланні простого інструментального підходу до реалізації освітнього процесу. Проте ефективність навчання повинна забезпечуватися не вертикальною однобічною трансляцією знань від вчителя до учнів, а створенням цілісного педагогічного середовища, яке стимулюватиме всіх його учасників до опанування новими знаннями. В умовах наростаючого плину нових знань у глобальному інформаційному суспільстві має обов'язково передбачатися підвищення освітнього рівня не лише тих, хто навчається, але й тих, хто навчає.

Проте відмова від командно-адміністративних методів управління і тоталітарних пережитків у педагогіці можлива лише за умови посилен-

ної мотивації щодо демократичної по суті й за формою освіти. Це передбачає становлення сучасної людини як особистості в контексті національно-культурних традицій. Адже побудова демократичних відносин неможлива без формування почуття власної гідності в кожного учасника навчального процесу. Така самоповага ґрунтується на певній історичній і культурній ідентифікації та самоідентифікації індивіда. Складність реалізації цього завдання полягає в тому, що виховання власної гідності необхідно поєднувати із закономірністю оволодіння знаннями і навичками відповідно до найновіших досягнень науки та соціальної практики. Адже лише їх поєднання забезпечує формування активності й ініціативності особистості, її творчого ставлення до власних професійних і життєвих обов'язків.

Отже, становлення особистості має передбачати спрямованість не просто на будь-що нове, а на такі нові знання й технології, які вбирають в себе і організують найцінніше та найважливіше зі «старих» знань і технологій. Іншими словами, інновації повинні «містити в собі» сутність попередніх знань та технологій, тобто, бути більш загальною формою знання і більш ефективною технологією, порівняно з попередніми.

Аналізуючи проблему інноваційних перспектив розвитку нашої країни, В. Геєць та В. Семиноженко виокремлюють 15 характерних об'єктивних критеріїв входження в нову постіндустріальну економіку. З них 11 безпосередньо стосуються інформаційної сфери, захисту, відтворенню і розвитку інформаційних ресурсів. Серед них, зокрема, створення й розвиток ринку інформації та знань; зростання ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва; зміна пріоритетів безпосереднього виробництва на користь діяльності, яка пов'язана з виробництвом, споживанням і зберіганням інформації; випереджальне зростання галузей, пов'язаних з виробництвом інформації, знань, інформаційних послуг; зайнятість в інформаційному та наукоємному секторах економіки більшої частини працездатного населення; експонентне зростання обсягів інформаційних потоків; перетворення інформації на одну з головних соціальних цінностей; глобалізація світового ринку інформаційних послуг і технологій бізнесу; формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору як частини світового інформаційного простору; підвищення рівня освіти, науково-технічного та культурного розвитку за рахунок розширення можливостей інформаційного обміну на міжнародному, національному й регіональному рівнях; створення ефективної системи

забезпечення прав громадян на вільне отримання і використання знань та інформації¹.

Розглядаючи інноваційні перспективи України, автори монографії згадують про освіту і права особистості лише наприкінці переліку критеріїв входження країни в новий економічний простір. Складається враження, що в роботі основна увага свідомо звертається саме на формування певного середовища для інновацій, а не на власне інновації. Тобто, в центрі уваги авторів перебуває інноваційна політика, а не інноваційні зміни. Крім того, з їхнього погляду, освіта виявляється елементом, підпорядкованим розвитку промисловості. Хоча і йдеться, начебто, про перехід до постіндустріального суспільства, домінуючим мотивом монографії В. Геєця і В. Семиноженка є саме проблеми промислового виробництва. Проміжним етапом формування постіндустріальної економіки автори називають формування пізньоіндустріального суспільства, оскільки неможливим є швидкий та стрімкий перехід від низькотехнологічного господарства з сировинною орієнтацією до економіки високих технологій. Відтак усі ті технології, які за кордоном працюють на постіндустріалізм, автори спрямовують на втілення моделі економіки наздоганяючого типу.

Однак таке їх неналежне використання не дасть, на наш погляд, ні наздоганяючого, ні інноваційного ефекту. І це насамперед зумовлено тим, що роль освіти в економіці знань, як її бачать В. Геєць і В. Семиноженко, є не такою вже й вирішальною. Наприклад, лише наприкінці підрозділу «Інноваційно-інвестиційна діяльність і науковий потенціал економіки знань в Україні», в якому розглядаються питання освіти, перші дві третини присвячені аналізу інвестування в різні сфери виробництва в Україні та співвідношення в цих сферах рівнів інноваційності. А насамкінець наголошується на необхідності збільшити обсяги підготовки фахівців інженерно-технічного профілю, якій, на думку авторів, непропорційно малій порівняно з обсягами «випуску» фахівців гуманітарного профілю. З огляду на це, освіта постає своєрідним конвеєром продукування переважно «однопрофільних» спеціалістів. Невипадковим тому вбачається і зроблений у цьому розділі висновок: «З усього сказаного вище виходить, що новий модернізаційний проект економіки має бути реалізований інновативно-інноваційним шляхом, маючи при

¹ Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М.Геєць, В.П.Семиноженко. – Х. : КОНСТАНТА, 2006. – С.242–243.

цьому основою дирижинський варіант політики зростання через збільшення інвестицій та інновацій з одночасним зростанням ролі і ефективності державних послуг, передусім у реальному секторі економіки»¹. Однак апеляція до «дирижизму» держави в економіці суперечить самій суті інноваційності, яка не може відбуватися «за замовленням». Тому й виявляється, що на різних сторінках власної праці автори суперечать самі собі, коли цілком справедливо закликають до посилення конкуренції й розвитку інших ринкових стимулів інноваційної діяльності.

Отже, незважаючи на надзвичайно важливе значення інновацій для економіки, остання безпосередньо не викликає розуміння їх суті. Таке розуміння зумовлюється, на нашу думку, насамперед застосуванням гуманітарного і навіть антропологічного підходів. На користь цього висновку свідчать результати фундаментальної праці відомого вченого Ю. Яковця², який, спираючись на дослідження проблеми економічних циклів різними науковцями, виходить на більш широку, дійсно антропологічну картину хвиль розвитку людства. Саме в цьому річищі розвивалися дослідження видатних вчених світового рівня. Зокрема, засади теорії інновацій в економічній науці були сформовані ще наприкінці ХХ століття вченими М. Туган-Барановським³ і М. Кондратьєвим⁴ на підставі концепції економічних циклів. Пізніше їх ідеї розвинули Й. Шумпетер⁵ та П. Сорокін⁶, які надали теорії інновацій більш широкого соціального та культурно-історичного тлумачення, а також Д. Бернал⁷ (інновації в історії науки) і нобелівський лауреат С. Кузнец¹

¹ Там само. – С.242–243.

² Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века./ Ю.В.Яковец. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2004.

³ Туган-Барановський М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М.И.Туган-Барановський – М. : Наука-РОССПЭН, 1997.

⁴ Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д.Кондратьев / – М.: Экономика, 2002.

⁵ Шумпеттер Й. Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпеттер. – М.: Прогресс, 1982.

⁶ Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. / П.Сорокин – СПб. : РХГИ, 2000.

⁷ Бернал Дж. Наука в истории общества. / Дж.Бернал – М.: ИЛ, 1956.

(інновації в економічному зростанні). Крім того, теорія інноваційності, узасадничена на ідеї циклічності розвитку, була розвинена Б. Твісом² і Г. Меншем³. Усі зазначені автори досліджували економічні та близькі до них цикли розвитку, кожен з яких розпочинався з появи групи взаємопов'язаних інновацій, а завершувався кризою, зумовленою вичерпаністю цих інновацій.

Заслугою Ю. Яковця слід вважати те, що він звів у єдину картину ретельно досліджені попередниками економічні й тісно пов'язані з ними технологічні та наукові цикли з ширшими культурно-історичними і навіть антропологічними циклами. Наприклад, він порівнює інноваційне значення цих циклів з аналогічним впливом на розвиток людства більш («хвилі» технологічного розвитку О. Тоффлера⁴) або менш (політичні цикли А. Шлезінгера-молодшого⁵, цивілізації А. Тойнбі⁶ та зміни в культурі Ф. Броделя⁷) близьких до економіки суспільних процесів. Крім того, його робота спирається на дослідження І. Дьяконова⁸ сорокатишохолітньої історії Homo sapiens, в якій вчений виділяє 8 історичних фаз, що змінюють одна одну в зростаючому темпі відповідно до інновацій у розвитку озброєнь. Ці цикли виявляються значно довшими за економічні чи наукові і тривають від півтора століття (Бродель) до тисячоліть (Тойнбі) і навіть десятків тисячоліть (Дьяконов).

Важливий фактор опертя на інновації – врахування можливого взаємного впливу різних циклів інноваційності, які відкривали згадані вище дослідники. Зокрема, Ю. Яковець розподіляє рівень новизни інновацій наступним чином: від епохальних інновацій (раз на декіль-

¹ Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция / С.Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. – СПб.: Гуманистика, 2003.

² Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями./ Б.Твисс – М.: Экономика., 1989.

³ Mensch G. Das technologische Patt: Innovationen ueberwinden die Depression. / G.Mensch. – Frankfurt, 1975.

⁴ Тоффлер Э. Третья волна. / Э.Тоффлер. – М.: АСТ, 1999.

⁵ Шлезингер-младший А. Циклы американской истории./ А.Шлезингер-младший. – М.: Прогресс-Академия, 1992.

⁶ Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. Скорочена версія Д.Ч.Сомервіла: У 2-х т. / А.Дж.Тойнбі. – К.: Основи, 1995.

⁷ Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. / Ф.Бродель – М.: Прогресс. – Т. 1–3, 1986–1992.

⁸ Дьяконов И.М. Пути истории. От древнейшего человека до наших дней. / И.М.Дьяконов. – М.: Восточная литература, 1997.

ка століть – глибокі суспільні трансформації) через базисні інновації (приблизно кожні півстоліття – зміни в технологічних засадах тощо) до покращуючих інновацій (модифікації і поширення базових інновацій у різних сферах з коротшим життєвим циклом) та мікроінновацій, псевдоінновацій (спроби консервації в іншій формі старого) і антиінновацій (удаваних інновацій)¹. Ю. Яковець систематизує за сферами також такі види циклів, як екологічні, демографічні, технологічні, економічні, соціально-політичні, цикли в духовному житті суспільства (в науці, культурі, освіті, етиці, релігії), узагальнюючі історичні цикли. Взаємодія між ними з розвитком людства стає все більш закономірною і, на наш погляд, має враховуватися в процесі трансформації сучасної освіти. Більшість авторів досліджують цикли лише у «власній» сфері чи галузі науки, не враховуючи «зовнішніх» впливів. Ця глибока помилка викликана нерозумінням зростаючого взаємного проникнення і взаємної залежності всіх сфер суспільного життя. Насамперед це стосується сфери освіти, в якій заломлюються всі суспільні відносини, сконцентровані у формі знань. Мало того, оскільки роль знань в інформаційному суспільстві виявляється визначальною, освіта постає найбільш придатним механізмом осмислення взаємного зв'язку різних циклів, а отже, й можливості використання продуктивної здатності декількох інновацій одночасно. Це додаткове, хоча й не другорядне навантаження педагогічних інновацій, які за своєю суттю спрямовані передусім на більш ефективну трансляцію знань і пізнавальних технологій.

Чим може бути зумовлена така роль освіти? Звернемо увагу на те, кого Ю. Яковець кваліфікує як суб'єктів інноваційного добору. З його погляду, ними є, насамперед, автори ідей – вчені, винахідники, діячі культури та освіти, підприємці, політичні, суспільні й релігійні діячі. Саме вони першими відчують і усвідомлюють необхідність змін та пропонують шляхи здійснення інновацій у тій чи тій сфері суспільства. Щодо дійсного стану речей, то в освітньому процесі, якщо йдеться про проблемне навчання, справді найімовірніше загострюється найбільш розмаїта проблематика. Тим більше, що саме в освіті наявна ситуація зіткнення різних поколінь – з неоднаковими знаннями, досвідом, мотиваціями. І якщо спрямувати це розмаїття у

¹ Яковець Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. / Ю.В.Яковец. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – С.15–16.

конструктивне рiчище, то отримаємо найбільш творчу атмосферу навчального процесу.

Друге коло суб'єктів інновації, яке виокремлює Ю. Яковець, – це власне інноватори (підприємці, інвестори, політики, діячі культури), які здійснюють добрані інноваційні ідеї, які розпочинають їх реалізацію, надають для цього необхідні ресурси, беруть на себе інноваційний ризик і привласнюють в разі успіху отриманий ефект. Ці люди не завжди належать до сфери освіти (крім звичайно менеджерів освіти, до яких в широкому сенсі можна зараховувати і вчителів та професуру). Але всі вони більшою або меншою мірою своїм статусом і вмінням дослухатися до творців інновацій завдячують передусім освіті. І лише третє коло складає держава, яка «визначає правила гри на цьому полі..., формує сприятливий інноваційний клімат»¹. Тут належне місце цілком обґрунтовано виділяється і для освітньої політики, і для інноваційної політики загалом.

На підставі вищезазначеного дозволимо собі зробити власне припущення: не інновації є наслідком переходу суспільства до постіндустріальної стадії розвитку, а навпаки – системний перехід до інноваційної поведінки в основних сферах суспільного життя знаменує перехід суспільства на стадію, вищу порівняно з індустріалізмом. Сам постіндустріалізм є черговою хвилею залучення нового пакету інновацій до суспільного розвитку. Але на відміну від попередніх хвиль (індустріальної, аграрної тощо), значно зросла роль фактора свідомого залучення більшості членів суспільства до інновацій, на що справедливо звернули увагу В. Геєць і В. Семиноженко. Їх висновок про необхідність подолання системної соціально-економічної кризи в нашому суспільстві за допомогою системної інноваційної політики і відповідних соціальних змін цілком збігається з описом Ю. Яковцем ситуації, яка передує новій інноваційній хвилі. Заслугою Ю. Яковця є формулювання загального механізму виходу з кризових фаз суспільства завдяки інноваціям: «Вихід з кризи полягає в тому, що застарілі елементи системи, яка відходить (або вона загалом, в головному своєму змісті), втрачають силу, відходять на задній план..., а їх місце займають елементи нової системи, що набирає силу, котрі на деякий час виявляються в стані рівноваги в протиставленні двох систем, щоб потім остаточно перемогти і швид-

¹ Яковець Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. / Ю.В.Яковец. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – С.15–16.

ко поширитися в усіх сферах»¹. Водночас у монографії В. Геєця і В. Семиноженка читаємо: «Сьогодні, згідно з авторською позицією, для читача не є відкриттям те, що економічне зростання, яке мало місце протягом останніх п'яти років, загальмувалось і оскільки очікується зниження темпів зростання, на найближчі, принаймні два, а то й більше років, то важливо зрозуміти, що таке зниження поки що не є результатом змін так званого «конструктивного руйнування», коли одні виробництва завмирають, а інші народжуються і в результаті формуються прогресивні структурні зміни. Саме тому важливо несприятливі в цілому результати економічного спаду використати для формування змін хоча б в частині розв'язання проблем інноваційного характеру і змінити ситуацію на краще...»².

Звернення вітчизняних науковців до проблеми інновацій не є ані даниною моді, ані намаганням причарувати українське суспільство інноваціями. Інноваційність суспільного розвитку є визначальною характеристикою не лише піднесення провідних країн світу, але й глобального світового господарства і глобального освітнього простору, до яких українська економіка та українське суспільство вже є включеними, внаслідок не тільки зовнішніх геополітичних обставин³, але й закономірних змін в нашій країні⁴, проявом яких стали так звані «помаранчева революція» і «революція гідності». Українське суспільство переконливо продемонструвало, що воно вже готове бути не об'єктом, а суб'єктом соціальних змін як всередині країни, так і в світовому просторі.

В кінці минулого століття серед учених Американської академії наук було проведене опитування, метою якого було встановити, що можна вважати найістотнішим винаходом ХХ століття з огляду на вплив на соціально-економічний розвиток суспільства. Враховуючи, що минуле століття було багатим на відкриття (реактивна авіація, те-

¹ Яковець Ю.В. Цикли. Кризиси. Прогнози. / Ю.В.Яковець. – М. : Наука, 1999. – С. 291–293.

² Геєць В.М. Інноваційні перспективи України./ В.М.Геєць, В.П.Семиноженко. – Х.: КОНСТАНТА, 2006. – С. 205–206.

³ Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.Михальченко. – Дрогобич-Київ: Відродження, 2004.

⁴ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006.

лебачення, ядерна енергетика, космос, Інтернет тощо), виникла широка дискусія, внаслідок якої було вирішено, що найбільш визначальною подією ХХ століття було формування національної інноваційної системи США як механізму, який забезпечив появу всіх значних відкриттів в економіці.

За свідченням І. Кузнецової, національна інноваційна система в організаційному контексті – це сукупність інститутів, які забезпечують розвиток інноваційних процесів у межах країни¹. Складовими національної інноваційної системи є:

- система генерації і поширення знання;
- система виробництва товарів та послуг;
- організаційно-фінансова інфраструктура інноваційної діяльності.

У цій класифікації перевага цілком справедливо надається генерації і поширенню знання, однак навряд чи ця формула виражає саму суть інноваційності. Адже йдеться не про звичайні знання, товар або організаційні структури, які вписуються в традиційну картину соціального і наукового світу, а про радикально нові знання, товари та послуги. Тому національна інноваційна система повинна створюватися передусім як система засобів взаємодії між старими і новими соціальними структурами, яка забезпечувала б максимально можливе безболісне впровадження інновацій.

Втім, можна погодитися з І. Кузнецовою, що суттєвий вплив на формування національної інноваційної системи здійснюють:

- макроекономічна політика держави;
- рівень гнучкості системи освіти і професійної підготовки кадрів;
- специфіка товарних та ресурсних ринків;
- рівень комунікаційного розвитку країни.

Можна також констатувати, що значення останнього чинника в активізації інноваційних процесів за умов інформаційного суспільства істотно зростає. Проте слід відрізнити «пасивні» умови, середовище інновацій від їх внутрішніх стимулів.

Частковою, але загалом позитивною відповіддю на поставлені В. Геєцем і В. Семиноженком питання щодо відповідності критеріям інноваційності можна вважати висновок І. Кузнецової про те, що в

¹ Кузнецова І.С. Національна інноваційна система та її становлення в Україні / І.С.Кузнецова // Економіка знань та її перспективи для України. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2005. – С. 131–132.

Україні є фундамент національної інноваційної системи. Такий висновок зроблено з огляду на те, що:

- частково збережено високотехнологічне виробництво і науково-технічний потенціал країни;
- прийнято пакет нормативних актів щодо інноваційної діяльності;
- створено ряд об'єктів інфраструктури інноваційної діяльності;
- збережена з окремими прогресивними змінами система освіти та професійної підготовки кадрів;
- отримані деякі позитивні результати інноваційного розвитку регіонів на підставі кластерного підходу до оновлення виробництва;
- відпрацьовуються механізми державного регулювання і підтримки інноваційних процесів;
- формується прошарок малого інноваційного підприємництва;
- зростає використання можливостей масового інформаційного забезпечення і освіти на засадах Інтернет-технологій тощо¹.

Проте таку відповідь аж ніяк не можна вважати ані повною, ані переконливою. Спробуємо поглибити її, звернувшись до вивчення реальної ролі інновацій як базису модернізації суспільства та ролі освітніх інновацій у цьому процесі. Водночас для більш адекватного розгляду шляхів інноваційної модернізації освіти необхідно з'ясувати співвідношення понять інновації і модернізації.

Але спершу спробуємо відповісти на питання, в який спосіб інновації впливають на оновлення і розвиток суспільства. Це питання лише на перший погляд здається простим. Адже поява нового, а особливо радикально нового завжди пов'язана як з необхідністю подолання опору старих соціальних, мотиваційних, когнітивних тощо систем, так і з необхідністю побудови їх нових відповідників, або й загалом зміни ієрархії, а іноді навіть змісту суспільних цінностей.

Чи не є, в такому разі, інноваційність чимось більшим за модернізацію? Спираючись на проведений вище розгляд суспільної ролі інновацій, слід зауважити, що це питання стосується рівня інновацій. Зокрема, мається на увазі, що мікроінновації є модернізацією покращуючих інновацій, покращуючі інновації – модернізацією базових іннова-

¹ Кузнецова І.С. Національна інноваційна система та її становлення в Україні / І.С.Кузнецова // Економіка знань та її перспективи для України. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.131–132.

цій, а базові інновації – модернізацією епохальних інновацій, якщо їх можна звести в одну площину. Такою площиною, на наш погляд, може бути передусім сфера освіти, в якій усі вони трансформуються в знанневу форму.

Проте в цьому разі проблема модернізації виявляється більш складною, оскільки йдеться про вплив інновації на неінноваційне середовище. З огляду на це президент концерну «Сіменс» прирівнює інновацію за силою та економічним ефектом до парового котка¹. Притому інновація, з його погляду, завжди дає можливість відчутти свою могутню силу, незалежно від того, сидите ви на сидінні цього парового котка чи лежите перед ним в дорожній пилюці. Саме такої думки щодо потужної сили інновації дотримується керівник однієї з найбільш інноваційних фірм світу, яка щороку вкладає 6 мільярдів євро в дослідження і наукові розробки. Свої слова президент «Сіменсу» висловив на адресу Європи і Європейського Союзу, де досі під інновацією розуміють перетворення наслідків наукових досліджень у ринково конкурентні товари та прибуток. Освоєння нових наукових знань суспільством загалом і економікою зокрема, шляхом трансферу отриманих знань з науки у виробництво. Ця думка стосується Європи, яка – незважаючи на свої традиційно передові наукові школи і значні результати у фундаментальних дослідженнях – все більше відстає від США і Японії.

Та європейці вже давно замислилися над проблемою інновації і б'ють на сполох. Вони змушені переглянути підходи до інновації як рушійної сили суспільно-економічного розвитку. Не тільки європейським вченим, але й політикам, представникам сфери управління час відмовитися від вузького розуміння інновації як явища. Вони повинні побачити в інновації не «автоматизм» засвоєння знань промисловістю і переведення витрат на дослідження в економічний прибуток, а силу стратегічного використання інноваційного ефекту, стверджує керівник комісії ЄС з питань підприємництва і інформаційного суспільства Єрки Ліканен. І застерігає: «Дослідження життєво необхідні, якщо вони є частиною стратегії підприємництва»². Це свідчить про необхідність

¹ «Heroes of the Revolution» /Innovation & Technology Transfer/, 2002/2, p.4. The European Commission, Innovation Directorate, Luxembourg (<http://www.cordis.lu/itt/itt-en/home.html/>)

² Liikanen, Erkki (April 2003): Updating Europe's Approach to Innovation. /Innovation & Technology Transfer/, p.1. Special edition. The European Commission, Innovation Directorate, Luxembourg. <http://www.cordis.lu/itt/itt-en/home.html/>

зробити наголос не лише на власне дослідженнях, але й на стратегії розвитку. Така перестановка наголосу в розумінні явища інновації може означати одне: необхідність перегляду і переформулювання інноваційної політики всього Європейського Союзу.

Але те, що є справедливим для Європейського Союзу, є таким і для України. Мало того, якщо для євробюрократів інновації стали звичною справою і вони змушені спеціально турбуватися, щоб не сприймати їх не як явище, а як завдання, то для українського чиновництва, та й широкого загалу інновації будуть проектом, а не фактом ще тривалий час.

Однак чи дійсно інновації – «коток», який підминає під себе все і всіх? Чи цей образ справедливий лише в певному обмеженому сенсі?

Під час культурної революції в Китаї її духовний натхненник і головний організатор Мао Цзедун висловив у властивому для нього парадоксальному стилі тезу про позитивний характер неписьменності бідного люду в Китаї. Бо якби люди мали освіту, їх довелося б перенавчати, змінюючи їх переконання на комуністичні, а неписьменна людина одразу повірить тому, чого її почнуть учити, і сприйме це всією душею¹. В цьому Мао вбачав велику перевагу Китаю над розвиненими країнами Заходу. Поступ країни після смерті Цзедуна дотепер показав, що великий Мао далеко не в усьому мав рацію. Хоч оновлення, освіта – це завжди шлях до розвитку суспільства, однак на порожньому місці досягнути значного прогресу неможливо. Сучасна історія Китаю демонструє, що економічні прориви цієї держави ґрунтуються саме на максимальному збереженні традицій – комуністичної і конфуціанської. Західні дослідники дивуються поєднанню традиціоналізму східних суспільств – Китаю, Японії, Індії, країн Південно-Східної Азії – з досконалим опануванням новітніми (спершу імпортованими, іноземними) технологіями в цих країнах. Але ніхто не ставить під сумнів те, що саме завдяки такому поєднанню ці країни досягли вражаючих успіхів у розвитку.

Адекватно осягнути сутність терміну «інновація», можна лише звернувшись до родового щодо нього поняття «творчість». Остання – це така реалізація нового, яка не лише містить елементи старого як композиційний матеріал, але й реорганізовує, «переформатовує» старі знання та уявлення, змушує подивитися на них по-новому. Зрозуміло,

¹ Владимиров О.Е. Страницы политической биографии Мао Цзедуна / О.Е.Владимиров, В.И.Рязанцев. – М : Политиздат, 1975. – С.72.

що йдеться про творчість у широкому сенсі – і як творення нової якості, і як якісну зміну соціальної реальності.

У вузькому сенсі під творчістю мають на увазі насамперед художні (творення унікальної форми сутності) або наукові (відкриття, прояви раніше невідомого людству) витвори. Звичайно, таке визначення поняття творчості також може стати в нагоді під час формулювання змісту терміну «інновація». Адже інновація – це завжди впровадження нової для певного соціального (економічного, освітнього тощо) контексту практики. Тому вона, з одного боку, може бути порівняна з науковим відкриттям, яке радикально змінює у бік покращення всі процеси, котрі безпосередньо або опосередковано залежні від нього. А з другого боку, інновація функціонує саме як інновація, поки зберігається ефект її неординарності, непоширеності на фоні звичного і консервативного плину справ. Цим вона подібна до мистецтва, яке має цінність для людства не стільки як факт власної унікальності, скільки як вражаюче зосередження уваги на об'єкті та переконлива його репрезентація. Завдяки цьому й виникає ефект унікальності мистецького витвору – появи чогось справжнього на фоні невиразних подібностей. Так само й інновація завжди має ефект очевидності більш раціонального вирішення традиційних проблем.

Особливо значущою близькість інновацій з мистецькими творами і науковими відкриттями проявляється в їхньому порівнянні з освітніми інноваціями. Наприклад, Ю. Яковець перші інновації у сфері освіти вбачає в появі спеціалізованих освітніх закладів стародавнього світу. «Це було першою революцією в освіті, величезним кроком вперед в розвитку людства, створено передумови для народження науки як системи знань, для подальшого вдосконалення техніки, а також для інших видів діяльності, пов'язаних з опануванням професій скульпторів, архітекторів тощо»¹. Наступною освітньою інновацією вчений називає створення шкіл філософів – Академії Платона та Лікея Аристотеля. Подальші інновації він пов'язує зі створенням духовних навчальних закладів в кінці VIII ст. – Академії Карла Великого в Ахені та школи в монастирі Св. Мартина в Турі, а також створення мережі університетів у XII ст.. Чергові освітні інновації пов'язані з формуванням гуманістичної освіти в добу Відродження і масової освіти в епоху Просвітництва.

¹ Яковець Ю.В. История цивилизаций. / Ю.В.Яковец. – М. : ВЛАДОС, 1997. – С.136.

ва. Наприкінці ХХ століття, на думку Ю. Яковця, розгортається новітня революція в освіті, пов'язана з утвердженням постіндустріальної освітньої парадигми, гуманізації та екологізації освіти, запровадження креативної педагогіки, інформатизації процесу навчання і системи неперервної освіти. На цій підставі Ю. Яковець стверджує, що освіта в постіндустріальному суспільстві стає найбільш прибутковою діяльністю не тільки для тих, хто навчається (вища конкурентоздатність майбутніх фахівців), але й для організаторів, спонсорів навчання (надприбутки від продажу товарів, вироблених цими фахівцями) та для держави як основного гаранта рівності й справедливості конкуренції (зростання податків і загальне економічне та суспільне піднесення)¹.

Сьогодні нас уже не задовольняють визначення інновації, пов'язані з її розумінням як «розробки і впровадження нового товару», «... нової технології», «... нових методів управління або освоєння нових ринків». Автори монографії «Проблеми становлення інноваційної політики в Україні»² справедливо наголошують на сучасному уявленні про інновацію як нелінійному системному процесі, який подібно до атрактора «втягує» в себе нові й традиційні виробництва, утворює соціальні, політичні та інституційні формування, еволюціонуючи разом із ними. Отже, інновація, з нашого погляду, в жодному разі не може бути прямолінійним процесом відкидання старого, а лише певним різновидом його модернізації.

Однак для розуміння інновації не менш важливим моментом є оцінка міри глибини модернізаційних процесів. На це звертають увагу автори згаданої вище монографії. На їхній погляд, існує кілька негативних сценаріїв розвитку, коли інноваційний процес опановується ортодоксальним, традиційним капіталом. Відбувається немов би «щеплення» вакциною інновації ортодоксальних відносин, через що вони набувають нової сили та імунітету до поширення інновації. В такому випадку відбувається посилення опору реальному інноваційному процесу, його гальмування. Тому все більше економістів схиляється до думки, що інновація природно виникає не в «старій» економіці, а «поруч» із нею. Подібні процеси можна спостерігати не лише в економіці,

¹ Яковець Ю.В. Эпохальные инновации XXI века./ Ю.В.Яковец. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – С.358–363.

² Макаренко І.П. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні / І.П.Макаренко, О.М.Трофимчук, В.П.Кузьменко та ін. – К. : УІНСіР: Ін-т еволюції економіки, 2004.

але й у педагогіці, коли вчителі й викладачі сприймають інновації «зовнішнім чином», створюючи видимість їх застосування, використовуючи їх несистемно, що саме по собі свідчить про нерозуміння та несприйняття цих інновацій.

Як зауважує І. Дичківська, серед педагогів поширена категорія «педагогів-передостанніх», які «передостанніми наважуються на інноваційну діяльність. Нове вони сприймають, переконавшись в утвердженні щодо нього загальної позитивної думки»¹. Тобто, мається на увазі така ситуація, коли інновації вже перестають бути інноваціями і втрачають свій потужний первинний потенціал. Як справедливо зауважують економісти, такі люди не лише не сприяють інноваційному розвитку, а маскуючись під нього, значно гальмують його дійсну реалізацію. Тому подібна тактика в педагогіці, є ще більш небезпечною і ворожою для інноваційних технологій, ніж їх пряме й відверте невізнання.

Автори монографії, присвяченої інноваційній політиці, справедливо зауважують, що інноваційний процес потребує підтримки задля досягнення сприятливих для нього умов у формі створення національних інноваційних систем. Такі системи виробляють комплекс інституціональних умов, в яких успішно функціонують і розвиваються інновації². Однак, якою має бути інноваційна система в освіті? Один із знаних в Україні фахівців з інноваційних педагогічних технологій І. Дичківська у сфері педагогіки справедливо фіксує не національні педагогічні системи, а системні інноваційні педагогічні технології, до яких належать «Будинок вільної дитини» М. Монтесорі, «Йена-план-школа» П. Петерсена, антропософські школи Р. Штайнера, «Школа успіху і радості» С. Френе, «Школа для життя, через життя» Ж.-О. Декролі, «Школа діалогу культур» В. Біблера, а також деякі технології розвивального навчання (Л. Занкова, Ельконіна-Давидова). Цей перелік можна продовжити, але вже наведений вище дозволяє стверджувати, що немає жорсткої детермінації на кшталт «одна національна система – одна системна інноваційна педагогічна технологія». Лише на вітчизняних теренах впевнено можна виділити відомі педагогічному загалу ці-

¹ Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. / І.М.Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – С. 272.

² Макаренко І.П. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні / І.П.Макаренко, О.М.Трофимчук, В.П.Кузьменко та ін.. – К. : УІНСіР: Ін-т еволюц. економіки, 2004. – С.6.

лком самобутні освітні технології педагогів-новаторів А. Макаренка, С. Русова, В. Сухомлинського, С. Шацького¹.

Крім того, у національній інноваційній системі повинні мати можливість для застосування всі вищезгадані системні інноваційні педагогічні технології. Питання полягає лише в організації ефективного управління цілісною системою освіти в національних рамках, тоді як кожний навчальний заклад повинен мати свободу застосування вже перевічених педагогічних інноваційних технологій або необхідні умови для здійснення власних інноваційних експериментів. З огляду на це, можна погодитися з думкою про те, що кожна національна інноваційна система є неповторною, унікальною конструкцією, яка формується поступово і розвивається разом із соціальними, культурними та політичними інститутами тієї або тієї країни².

Слід зазначити, що роль інновацій у розвитку і модернізації вітчизняної системи освіти чітко зафіксована у творчому доробку Президента НАПН України В. Кременя. Спираючись на Національну доктрину розвитку освіти³, яка була створена значною мірою завдяки зусиллям вчених НАПН, обговорена на II Всеукраїнському з'їзді освітян і затверджена Указом Президента України, В.Кремень сформулював ключові напрями модернізації вітчизняної системи освіти⁴:

- 1) зміна змісту навчання. Зокрема, необхідно визначити фундаментальні знання і сепарувати їх від надмірної інформаційної складової;
- 2) спрямованість навчального процесу на навчання впродовж життя;
- 3) перехід від кваліфікації до компетенції, здатності до адаптації (особливо в умовах інформаційного суспільства);
- 4) утвердження особистісно-орієнтованої педагогічної системи на підставі принципу дитиноцентризму (прихід педагогіки толерантності на зміну педагогіці авторитаризму), розвиток критичного мислення;
- 5) завдання навчити співжиттю з іншими людьми і суспільними структурами, виховання патріотизму в умовах конкуренції між держа-

¹ Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М.Дичківська – К. : Академвидав, 2004. – С.37.

² Макаренко І.П. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні / І.П.Макаренко, О.М.Трофимчук, В.П.Кузьменко та ін., – К. : УІНСіР: Ін-т еволюц. Економіки, 2004. – С.7.

³ Національна доктрина розвитку освіти. – К. : Шкільний світ, 2002.

⁴ Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття / В.Г.Кремень // Освіта і наука України: шляхи модернізації. – К. : Грамота, 2003. – С.10–15.

вами-націями, забезпечення вільного володіння однією або декількома іноземними мовами;

6) набуття освітою інноваційного характеру, зміни повинні стати природною нормою, впровадження дистанційної освіти;

7) вдосконалення післядипломної освіти і розробка відповідних державних стандартів з метою створення можливості для переміщення з однієї професійної сфери в іншу, встановлення прямої залежності між якістю освіти та рівнем її оплати;

8) розвиток масової педагогічної культури, педагогізація суспільства.

В цьому контексті доцільно встановити перспективи національної інноваційної системи України, які, на думку І. Кузнецової, залежать від опрацювання низки ключових проблем розвитку такої системи, яка має спиратися на розробку теоретико-методологічного підґрунтя інноваційної політики держави¹. Для цього доцільно провести наукові дослідження світового досвіду і вітчизняних передумов, котрі аргументували б стратегічний вибір України за багатьма альтернативними варіантами, зокрема:

- в якій пропорції слід розподіляти ресурси між інвестуванням в імітування інновацій, які вже використані в світовій практиці, та авансуванням процесів створення вітчизняних інновацій;
- в якій пропорції слід розподіляти ресурси між інвестуванням у модернізацію наявних виробництв минулих технологічних укладів і створенням виробництв, котрі спираються на інновації сучасного та перспективного технологічних укладів;
- в якій пропорції слід розподіляти ресурси між фінансуванням сучасного технологічного укладу і авансуванням у технологічні уклади майбутнього;
- якою мірою національна інноваційна система має бути зорієнтована на експорт інноваційної продукції, а якою – на обслуговування внутрішнього попиту, зокрема, експорт якої стадії опрацювання інноваційного продукту має домінувати;
- як мають бути розподілені функції державного і приватного секторів у розбудові інноваційної економіки, зокрема, в процесах

¹ Кузнецова І.С. Національна інноваційна система та її становлення в Україні / І.С.Кузнецова // Економіка знань та її перспективи для України. – К. : Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.133.

практичного впровадження масиву результатів вітчизняних наукових досліджень, створення об'єктів інфраструктури інноваційної діяльності тощо;

- яким чином має відбуватися розвиток регіональних інноваційних систем; як у цьому процесі мають бути розподілені права і обов'язки центральних та місцевих органів влади; як мають співвідноситися державні й регіональні пріоритети інноваційної діяльності; у яких пропорціях мають здійснюватися інвестиції центрального та місцевих бюджетів у формуванні регіональної інфраструктури інноваційної діяльності тощо¹.

Підтримуючи думку про необхідність розробки теоретико-методологічного підґрунтя інноваційної політики держави, хочемо однак, по-перше, застерегти проти оцінки застосування закордонних інновацій як імітування, оскільки всі крім самого автора певної ідеї – інноватора – є фактично його імітаторами. Критерієм інноваційності може бути лише системність застосування інновацій, а отже, й остаточна їх ефективність, незалежно від того, хто б їх не застосовував.

По-друге, маючи на увазі порівняльний характер модернізацій, треба також мати на увазі, що всі інновації доречні, незважаючи на те, стосуються вони мікроінновацій чи претендують на опірність або навіть епохальність. Головне – це інноваційна налаштованість. У гонитві за супер-інноваційністю можна втратити сам смак інновацій. Інноваційний пошук, мало того, інноваційна творчість потребують постійної практики інновацій.

По-третє, спроба поділу «зон відповідальності» за інновації на зарубіжні, національні та регіональні доречна лише під час опанування наявними інноваціями. Однак інновації не виникають «за командою» не тільки в державному сегменті. Це стосується й приватного сектору. Більшість дослідників якраз схиляються до того, що приватна ініціатива створює краще підґрунтя (як мотиваційне, так і ресурсне) для виникнення інновацій. Державне втручання в інноваційний процес на ранній стадії загрожує не лише його гальмуванням бюрократичною плутаниною, але й втратою концентрації на основній проблемі – інновації.

¹ Кузнецова І.С. Національна інноваційна система та її становлення в Україні / І.С.Кузнецова // Економіка знань та її перспективи для України. – К. : Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.133–134

Проте, які б труднощі не виникали на шляху створення моделі інноваційного розвитку України, вона має бути побудована і стати базовою для визначення кількісних і якісних характеристик національної інноваційної системи¹. Спробуємо окреслити обриси тієї проблематики, яка може виявитися будівельним матеріалом для побудови такої моделі. Водночас матимемо на увазі й специфіку інновацій в освіті, яку поступово опановують її вітчизняні теоретики.

Українська освітня система закорінена своїми значними досягненнями в ХХ столітті. Однак її не оминула криза, зумовлена значною вичерпаністю інноваційного потенціалу системних інноваційних педагогічних технологій, напрацьованих ще в СРСР. З огляду на це доцільно звернути увагу на проблему консервативності в педагогіці.

Освіті притаманний здоровий консерватизм, який впливає з її характеристики як ретрансляції знань. Те, що за цієї ретрансляції може відбуватися відкриття нових знань, напрацювання пошукових і творчих навичок тощо не означає, що освіта може відбуватися без ретрансляції знань. Така ретрансляція не лише виховує повагу до знань, навчає опановувати навичками володіння знаннями, але, що найважливіше, вона готує того, хто навчається, для передачі знань наступним поколінням. Освіта, за визначенням, – неперервний ланцюг ретрансляції знань наступним поколінням, а все інше покликане сприяти більш ефективному здійсненню цього завдання. Саме на підставі врахування цієї аксіоми можна адекватно оцінювати намагання посилити інноваційний характер освіти та знаходити критерій істини в дискусіях навколо цієї проблеми.

У вітчизняній науці дискутується питання щодо двох основних джерел інновацій – запозичення передового закордонного досвіду, з одного боку, та власних інноваційних розробок, з другого². Водночас дещо штучно ці дві моделі протиставляються. Зовнішні інновації, зазвичай, редукуються до варіанту так званої «наздоганяючої модернізації», більш відомої як вестернізація, тобто переймання західного досвіду і організаційних структур³, а власні інноваційні розробки – до глобальнозначущих. З погляду набуття досвіду обидва підходи є доречними, оскільки сприяють опануванню знань-

¹ Там само. – С.133.

² Иванова Н. Национальные инновационные системы / Н.Иванова. – М., 2002.

³ Рудницька Р. Вестернізація соціального ареолу життя особистості як український варіант глобалізації соціокультурного простору / Р.Рудницька // Українське суспільство-2003. Соціологічний моніторинг. – К. : Інститут соціології НАН України, 2003.

нями про інновації та їхній більш ефективній ретрансляції. Тому такі протиставлення недоречні.

Ще одна проблема, яка дискутується як важлива для інноваційної освітньої політики – інтеграція науки і вищої освіти. Така інтеграція в стратегічному аспекті є важливим фактором не лише науково-освітньої сфери, але й усього суспільства. На думку Л. Федулової, «на жаль, на сьогодні спостерігається адміністративна уособленість наукових та освітніх організацій, що негативно впливає на взаємозв'язок дослідницьких та освітніх процесів, незадовільно відображається на ефективності функціонування вказаних сфер»¹. Проте намагання зробити освіту корисною для економіки не повинно перешкоджати справі внутрішньої організації освітньої сфери. І починати потрібно з подолання дещо штучного адміністративного, а подекуди і проблемно-дослідницького розмежування освітніх і академічних закладів. Притому слід пам'ятати про пріоритетність саме освітніх цілей, а не економічних, політичних тощо. За відсутності ефективної освіти суспільство не матиме перспективи розвитку, навіть якщо буде досягнуто ситуативної економічної, політичної та іншої вигоди.

Ще в радянський період в Україні багато було зроблено для того, щоб надати українській педагогіці інноваційних імпульсів. Йдеться передусім про досягнення в царині розробки педагогічних методів, змісту освіти і принципів дидактики. Ці розробки значною мірою були вільні від ідеологічних штампів радянської ідеології і стали засадою для освітніх інновацій у часи незалежної України. А тому вони цілком справедливо можуть розглядатися як зразок адекватного поєднання традиції та новації. Однак торували собі шлях подібні інновації не завжди завдяки пануючій педагогічній атмосфері в системі освіти, а іноді й всупереч їй.

Для України з давнини природним був образ вчителя-наставника, мудреця². Найвідомішим народним вчителем за покликанням був знаменитий філософ Григорій Сковорода. У ХХ столітті відбувалась адаптація вітчизняних гуманістичних традицій вчительства до модернізаційних викликів, які мали іноді технократичний, а деколи й антигума-

¹ Федулова Л.І. Інтеграція науки та освіти / Л.І.Федулова // Економіка знань та її перспективи для України. – К. : Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.83–84.

² Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В.К.Микитась. – Абрис, 1994.

ністичний ідеологічний характер. Ці модернізаційні виклики набули переважно форми радянської державної ідеології, втілилися в політиці індустріалізації суспільства та істотно деформували засадничі гуманістичні інтенції освіти. Якщо до революції 1917 року вчитель перебував на одному з найнижчих щаблів суспільної ієрархії, то радянська влада побачила в ньому один з основних інструментів «перековки» старої людини-власника у нову людину-будівника комунізму. Ще в дореволюційній Росії народний вчитель користувався повагою трудового люду, був близьким до нього, переживав його біди, намагався запровадити просвітницький елемент у народну культуру. Більшовики поставили завдання, використати ресурс народної довіри до вчителя у власних ідеологічних цілях. Наприклад, Ленін ставив завдання «пов'язати вчительську діяльність із завданням соціалістичної організації суспільства»¹. Для реалізації цього завдання було сформовано цілу армію вчителів. Для порівняння: в 1976–77 навчальному році в СРСР працювало 2700 тис. вчителів, тоді як у 1914–15 навчальному році – 280 тис.²

Особистісні, насамперед духовні цінності в радянському суспільстві доволі жорстко підпорядковувалися матеріалістичним і абстрактно-колективістським. Усе це не могло не відобразитися на розвитку системи освіти, якій були притаманні не тільки успіхи, але й незаперечні вади. Якість знань значною мірою досягалася за рахунок формування авторитарної особистості, схильної до пристосуванства і некритичного, догматичного сприйняття дійсності. Загалом це шкодило не лише розвиткові творчих здібностей індивіда, але й гальмувало становлення його активної громадської позиції. Принагідно сформувався і радянський стиль педагогіки та тип успішного радянського вчителя. Критеріями успішності навчання були передусім обсяги набутих знань і беззастережний колективізм. Схожими були й настанови в роботі вчителя та його професійні якості.

Отже, основними недоліками радянської системи освіти були її занадто жорстко фіксований зміст і командно-адміністративний стиль як організації навчального процесу, так і підбору педагогічних кадрів. Звичайно, були й важливі та яскраві винятки з цього правила – формувалися й талановиті, творчі особистості випускників шкіл, і самобутні

¹ Ленін В.І. Полн. Собр. Соч. / В.І.Ленін. – М., 1973. – Т.3. – С.420.

² Зимин П.В. Учитель в СССР / П.В.Зимин // Большая советская энциклопедия. – М., 1967. – Т.27. – С.161.

авторські школи в педагогіці. Але ці винятки лише підтверджували загальне правило – система освіти працювала не завдяки, а всупереч виняткам.

В незалежній Україні фахівці доволі швидко прийшли до переконання, що реформувати наявну незадовільну тоталітарну систему освіти можна лише сформувавши новий тип вчителя¹. Утвердилася думка, що починати відбір майбутнього вчителя серед наявних претендентів треба ще на рівні вступу до педагогічного навчального закладу. На думку видатного українського педагога І. Зязюна, який зумів протистояти тиску тоталітарної системи і привнести дух творчого пошуку в нову систему освіти незалежної України, «спеціальна система відбору ефективна за конкурсу не нижче п'яти претендентів на одне місце... Разом з Н. Кузьміною, В. Сластьоновим, Р. Хмелюк, Т. Воробйовою вважаємо, що відбір необхідний»². Автор наводить такі аргументи, які видаються цілком слушними. По-перше, вчительська професія є соціально-значущою і соціально-відповідальною. По-друге, в умовах відсутності конкурсу метою психолого-педагогічної діагностики за відбору є не стільки відсів, скільки власне діагностика всіх переваг і недоліків особистості майбутнього педагога. За цих умов, на думку І. Зязюна, основним етапом відбору мають стати не вступні іспити до педагогічного ВНЗ, а підготовчі факультативи у випускних класах школи.

Загалом щодо педагогічної майстерності в Україні, так само як і в країнах СНД, які утворилися після розпаду СРСР, існують багаті й давні традиції³ (досить лише згадати таких видатних майстрів-педагогів, як В. Сухомлинський, А. Макаренко, або школу педагогічної майстерності І. Зязюна⁴), які варто зберігати і збагачувати ними всі майбутні освітні інновації.

¹ Галузинський В.М. Педагогіка: теорія та історія. / В.М.Галузинський, М.Б.Євтух. – К. : Вища школа, 1995.

² Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. / І.А.Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – С.165.

³ Азаров Ю.П. Радость учиться и учит / Ю.П.Азаров. – М. : Политиздат, 1989; Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! / Ш.А. Амонашвили. – М. : Просвещение, 1983; Все начинается с учителя (под ред. З.И.Равкина). – М. : Просвещение, 1983; Кондратенков А.Е. Труд и талант учителя / А.Е. Кондратенков. – М. : Просвещение, 1989; Мороз О.Г. Перші кроки до майстерності / О.Г.Мороз, В.Л.Омеляненко. – К. : Знання, 1992; Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение / А.В.Мудрик. – М. : Просвещение, 1986.

⁴ Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії / І.А.Зязюн. – К. : МАУП, 2000.

У 70-х рр. ХХ ст. у теорію змісту загальної середньої освіти був зроблений вагомий внесок щодо визначення компонентів його структури. Зокрема, І. Лернер, М. Скаткін обґрунтували, що за структурою зміст шкільної освіти має бути аналогом соціального досвіду і, крім знань, умінь і навичок, охоплювати досвід творчої та емоційно-ціннісної діяльності. Ці вчені визначили принципи формування змісту загальної середньої освіти: відповідність вимогам розвитку суспільства, єдність змістовного і процесуального аспектів навчання, структурна єдність змісту освіти на різних рівнях його формування.

У 80-х роках актуалізувалися питання розвитку активності й самостійності учнів. У дидактиці цього часу відомі спроби виокремити провідний принцип навчання. Наприклад, Г. Щукіна, Т. Шамова, які тривалий час досліджували сутність і шляхи активізації навчання, вважали визначальним для всіх ланок освіти принцип активізації пізнавальної діяльності учнів, який інтегрує в собі низку інших засад.

Слід зазначити, що у 80–90-х рр. ХХ ст. вийшло друком кілька ґрунтовних праць з теорії методів навчання¹. Не обминули увагою теорію методів навчання і вчені, котрі досліджували шляхи розвитку пізнавальної активності й самостійності учнів, проблемне навчання, теорію уроку тощо².

Академік Ю. Бабанський, відомий як творець теорії оптимізації навчально-виховного процесу, запропонував об'єднати принципи дидактики в п'ять груп залежно від сфер їхнього впливу: мети, змісту, форми, методів, аналізу результатів. На перше місце вчений поставив принцип спрямованості навчання на всебічний і гармонійний розвиток особистості. До другої групи зарахував принципи науково-

¹ Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання: навч. Посібн / А.М.Алексюк. – К. : ІСДО, 1993; Бабанський Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю.К. Бабанский. – М., 1982; Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории / И.Я.Лернер. – М. : Просвещение, 1982; Махмутов М.И. Современный урок. Вопросы теории М.И. Махмутов. – М. : Педагогика, 1986; Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. 2-е изд / М.Н. Скаткин. – М. : Педагогика, 1984.

² Онищук В.А. Урок в современной школе. Пособие для учителя. Изд. 2-е, перераб / В.А. Онищук. – М.: Просвещение, 1986; Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить / В.Ф. Паламарчук. – М.: Просвещение, 1987; Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок: книга для вчителя / І.П. Підласий. – К.: Радянська школа, 1989; Подкасистый П.И. Искусство преподавания / П.И. Подкасистый, М.Л.Портнов. – М.: Изд-во «Русское педагогическое агенство», 1998.

сті, системності тощо. У третю групу ввійшли принципи оптимального поєднання класних, групових та індивідуальних форм навчання. Четверту групу, на його думку, складають принципи оптимального поєднання словесних, наочних, практичних, а також репродуктивних і пошукових методів навчання та ін. І, нарешті, п'яту – принципи міцності, усвідомленості, дієвості знань, єдності освітніх і виховних результатів навчання¹.

Дуже важливим Ю. Бабанський вважав принцип оптимізації навчально-виховного процесу, оскільки останній передбачає досягнення максимальних результатів за мінімальний час і при раціональних зусиллях. Учений підкреслював: оптимізація не є якимось особливим методом або прийомом навчання. Це загальний принцип, який потребує цілеспрямованої зміни всього навчально-виховного процесу за певними критеріями.

Українські педагоги А. Алексюк і В. Помагайба виокремлюють десять принципів дидактики². Порівняно з іншими вченими, вони називають нові принципи – ґрунтовності, емоційності. А принцип індивідуальності, якому переважно надається статус самостійного, ці дидактики розглядають у контексті принципу доступності.

Нові завдання перед педагогічним загалом постали в реаліях незалежної України. Багатопартійність, відкритість суспільства до зовнішніх впливів, не завжди кращих зразків закордонного педагогічного досвіду. Для обґрунтування засадничих принципів системи освіти незалежної України ще у 90-ті роки було прийнято низку законодавчих актів, серед яких найважливішим є Конституція України. З одного боку, зміст освіти не повинен зазнавати впливу будь-яких політичних партій і класового підходу в доборі навчального матеріалу, в оцінці тих або інших явищ, подій тощо. А з другого – зміст освіти забезпечує соціалізацію індивіда, тобто його безболісне входження в світ цінностей, зафіксованих Конституцією, законами нашої держави, закріплених традиціями і звичаями народу.

Головні законодавчі засади цього процесу визначені Конституцією України таким чином: «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також

¹ Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. / Ю.К.Бабанский. – М., 1982. – С.7–24.

² Ярмаченко М.Д.. Педагогіка / М.Д. Ярмаченко. – К.: Вища шк., 1986. – С.140–160.

розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України»¹.

З огляду на це, як зауважує О. Савченко, вивчення рідної мови, природи, історії, прилучення до найвищих досягнень духовної і матеріальної культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, народних ремесел має стати не тільки джерелом знань, але й незамінним засобом формування національної самосвідомості. Притому загальнолюдське й національне в змісті освіти має співвідноситися як ціле і частина². Адже особистість індивідуально проходить основними етапами духовного розвитку людства. Цей зв'язок доволі переконливо обґрунтував у передмові до «Феноменології духу» Г. Гегель, назвавши законом збігу онтогенезу (розвитку індивіда) та філогенезу (розвитку людства як виду)³. Щодо призначення системи освіти, то її завдання – орієнтувати особистість в усій розмаїтості духовної скарбниці людства, насамперед національній.

Цікаві думки з приводу успішного залучення педагогічної традиції до формування засад інноваційності освітньої системи, насамперед методології цього процесу, висловлюють у своїх працях вітчизняні філософи. Наприклад, у праці В. Андрущенка «Роздуми про освіту»⁴ шлях від радянської системи освіти до новітньої української педагогіки показано на досвіді людини, все життя якої пов'язане з педагогікою. До того ж зроблено це з автобіографічною щирістю, простотою і переконливістю. Методологічні висновки та світоглядні позиції педагогіки тут виростають з реального життєвого досвіду педагога, успішного менеджера освіти і методолога теорії й практики педагогічного процесу, одного з засновників вітчизняної філософії освіти.

Основою вироблення державного стандарту освіти має стати суспільний ідеал. Ось як визначає його Президент НАПН України В. Кремень: «У Доктрині розвитку освіти України найперші позиції, які має забезпечувати система освіти, – це формування особистості,

¹ Там само. – С.6.

² Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – С.52.

³ Гегель Г.В. Феноменология духа. / Г.В.Гегель. – М.: Наука, 1999.

⁴ Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В.П.Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – С.11; Андрущенко В.П. Філософія освіти ХХІ століття: пошук пріоритетів / В.П.Андрущенко // Філософія освіти, 2005. – № 1. – С.5–17.

котра усвідомлює свою належність до українського народу, зберігає і продовжує українські культурно-історичні традиції, шанобливо ставиться до рідних святинь, української мови, історії, а також до культури всіх національностей, які проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних та міжособистісних стосунків»¹. Відтак, на думку вченого, «необхідно змінити методологію підготовки вчителя – формувати майбутнього спеціаліста як особистість, здатну до самонавчання упродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини. Цей процес передбачає створення варіативних навчальних планів і програм, введення нової системи контролю оцінювання, стимулювання, нової структури змісту і тривалості навчання. Ми ніколи не матимемо суспільства, що постійно навчається, якщо не буде постійно навчатися вчитель»².

З огляду на це багато уваги науковці приділяють дослідженню сучасної початкової освіти. Зокрема, основними принципами реформування її змісту вважаються гуманітаризація, диференціація, інтеграція. Аналіз цих принципів подає в праці «Дидактика початкової школи» О. Савченко. Їх реалізація має на меті формування творчої особистості як умови і результату повноцінного процесу навчання. Адже, наприклад, гуманітаризація змісту на всіх рівнях освіти – це насамперед прояв нового мислення світового співтовариства щодо глобальних проблем розвитку людства. Вона передбачає посилену увагу до внутрішнього світу людини, найбільше сприяння розвитку її здібностей, фізичних і моральних якостей.

Не менш важливий для початкової освіти і диференційований підхід до визначення її змісту. Цей принцип має бути обов'язковою засадою функціонування початкової школи³. Він забезпечується різними шляхами залежно від типу школи та рівнів готовності дітей до навчання і може проявлятися в тому, що одні й ті самі цілі початкової школи

¹ Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В.Г.Кремень. – К.: Грамота, 2003. – С.32–33; Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г.Кремень. – К.: Грамота, 2005.

² Там само. – С.33.

³ Гришина Т.В. До джерел рівневої диференціації / Т.В.Гришина // Рідна школа, 1995. – № 7–8. – С.25–29; Кларин М.В. Обучение на основе полного усвоения (Анализ мирового опыта) / М.В.Кларин // Дифференциация как система. – М.: Новая школа, 1992. – Ч.1.

досягаються на різному матеріалі. Наприклад, учитель обирає для навчання своїх учнів грамоти один з можливих варіантів змісту, зафіксований у відповідному букварі. Тобто, предмет може не змінювати своєї назви, але викладатися за різними навчальними програмами і підручниками. У світовій практиці це отримало назву диверсифікації способів і джерел навчання. Подібна диверсифікація – підґрунтя для демократизації освітнього процесу. Зміст початкової освіти диференціюється й щодо типу школи. Нині створюються різні підручники для масових шкіл, гімназій, авторських шкіл.

Особливість сучасної науки – інтеграція знань про розвиток навколишнього світу і суспільства. В дітей досить рано з'являється свій «образ світу». Попри його недосконалість, він має істотну характеристику – цілісність сприймання дійсності. Із вступом до школи ця цілісність зазнає небезпеки бути зруйнованою через кордони між окремими предметами¹. Як наслідок знання, які здобують діти, мало пов'язані між собою. Деякі вчителі намагаються використати на уроках міжпредметні зв'язки, але це має епізодичний характер. Якісно новий рівень синтезу знань – інтегровані предмети, інтегровані курси, які об'єднують навколо певного поняття або теми різні знання. Синтез цих знань допомагає різнобічно показати об'єкт, розкрити взаємозв'язок явищ, інтенсивно використовувати аналіз, порівняння, узагальнення. Особливо це важливо для формування світоглядних, людинознавчих, екологічних, комунікативних умінь і навичок.

Отже, зміст освіти має регулярно оновлюватися й водночас відповідати державним вимогам щодо якості навчання. Найбільш цінною і довготривалою частиною системи освіти є загальноосвітня підготовка – її базове ядро. Державний стандарт загальної середньої освіти, як зазначалося, має відображати суспільний ідеал і враховувати реальні можливості особистості та системи освіти щодо його досягнення. Це – документ взаємних зобов'язань: з одного боку, він має чітко окреслювати суспільні гарантії щодо освітніх послуг, які держава зобов'язується безплатно надати кожному, хто має намір здобути загальну середню освіту. А з другого – він визначає вимоги до тих, хто претендує на одержання документа про належний рівень освіченості. Цей документ має окреслити обсяг змісту загальної середньої освіти та ха-

¹ Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я.Савченко. – К.: Абрис, 1997. – С.55.

рактеристики обов'язкового рівня його засвоєння кожним учнем. Саме тому державний стандарт загальної середньої освіти – це унормована система показників про освіченість особистості. Реалізується цей стандарт за допомогою комплексу нормативних документів, які визначають суспільно зумовлений зміст загальної середньої освіти і вимоги та гарантії держави щодо її здобуття громадянами.

Засадничі аспекти розвитку освіти педагоги іноді простежують крізь вплив теорії навчання на визначення ролі тих або тих принципів. Зокрема, О. Савченко пропонує свою версію 12 основних принципів навчання: всебічного розвитку особистості, цілісності впливу навчально-виховного процесу, природовідповідності організації навчання, науковості й доступності, систематичності навчання, наступності та перспективності навчально-виховного процесу, взаємного зв'язку навчання і розвитку, мотиваційного забезпечення навчального процесу, співробітництва учасників навчального процесу, індивідуалізації і диференціації навчання, наочності, міцності та дієвості результатів навчання¹.

До наведених вище принципів навчання А. Кузьмінський і В. Омеляненко додають також принцип свідомості (учні повинні усвідомлювати сутність основних наукових понять, розуміти мету та перспективу навчальної діяльності, володіти методами і прийомами навчальної роботи), принцип активності та самостійності в навчанні, а також принцип зв'язку навчання з практичною діяльністю, принцип ґрунтовності, принцип емоційності навчання². Якщо останні два принципи значною мірою повторюють вже названі О. Савченко, то поява трьох перших пов'язана переважно зі специфікою вищої школи, хоча вони й істотно доповнюють загальну класифікацію навчальних принципів.

Відтак на підставі зазначених вище загальнометодологічних, світоглядних і педагогічно-технологічних змін, які відбулися у вітчизняній системі освіти в добу незалежної України науковцями було поступово сформовано розуміння специфіки освітніх інновацій. Якщо ще 1994 року інновацію розглядали лише як «нововведення», «нова-

¹ Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я.Савченко. – К.: Абрис, 1997. – С.55.С.92–101.

² Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А.І. Кузьмінський, В.Л.Омеляненко. – К.: Знання-прес, 2003. – С.59.

торство»¹, то вже 1998 року – як ідеї, процеси, засоби, результати, які в єдності зумовлюють якісне вдосконалення педагогічної системи². А в 2001 році «Положенням про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» було чітко визначено інновації як вперше створені, вдосконалені або застосовані освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи, їх компоненти, котрі істотно поліпшують результати освітньої діяльності³.

Вагомим внеском у розвиток теорії інноваційної освіти стала праця І. Дичківської «Інноваційні педагогічні технології»⁴, в якій доволі ґрунтовно проаналізовано внутрішні питання організації педагогічного процесу з погляду можливої їх інноваційної модернізації. Проте поза увагою автора залишився взаємозв'язок освітніх інновацій з іншими інноваційними процесами в суспільстві.

Ця проблема знайшла адекватне теоретичне осмислення в колективній монографії «Економіка знань та її перспективи для України». Водночас підготовлене співробітниками Інституту економічного прогнозування дослідження тяжіє до економічного розв'язання інноваційних проблем в освітній сфері, що своєю чергою обмежує широке бачення перспективи розгортання інноваційної освіти. Можливо, саме останнє й виявилось підставою критичної оцінки авторами монографії стану розвитку національної інноваційної системи. Зокрема, з погляду І. Кузнецової, сьогодні навіть у концептуальній формі відсутня програма розвитку національної інноваційної системи, в якій, спираючись на ґрунтовні дослідження і вивчення світового досвіду створення національних інноваційних систем, відповідно до специфіки вітчизняних умов мали б бути визначені черговість, терміни, обсяги необхідних ресурсів, інструментарій та механізми розвитку складових інноваційної системи⁵. Як свідчать дослідження, формування національної іннова-

¹ Гільбух Ю.З. Інноваційний експеримент у школі. На допомогу початкуючому дослідникові / Ю.З.Гільбух, М.І.Дробноход. – К.: МАУП, 1994. – С.3.

² Підласий І.П. Педагогічні інновації / І.П.Підласий, А.І.Підласий // Рідна школа, 1998. – №12. – С.3.

³ Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності // Директор школи, 2001. – №4. – С.7.

⁴ Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. / І.М.Дичківська. – К.: Академвидав, 2004.

⁵ Кузнецова І.С. Національна інноваційна система та її становлення в Україні / І.С.Кузнецова // Економіка знань та її перспективи для України. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.134.

ційної системи в країні потребує вдосконалення широкого спектра сфер державної політики в царині розвитку економіки знань. З огляду на це слід визначитися насамперед щодо політики: підвищення національної конкурентоспроможності з метою розвитку конкуренції як основного стимулятора інноваційної активності; в галузі освіти і професійної підготовки задля створення необхідної структури людського капіталу; у сфері ринків праці для підвищення мобільності кадрів; у царині регулювання підприємницької діяльності для сприяння підвищенню ділової активності в країні; в галузі комунікацій задля сприяння прискоренню поширення інформації; у сфері іноземних інвестицій і зовнішньої торгівлі з метою сприяння поширенню технологій у глобальному масштабі; системності розвитку та різних територіальних рівнів¹. Лише повна визначеність з цих питань має створити необхідний фундамент державної інноваційної політики, який в обставинах достатньої політичної волі спроможний забезпечити цілеспрямованість, системність, передбачуваність, високу результативність її заходів. З цим висновком можна погодитися лише за умови уникнення крайнощів радикалізму – достатнім буде вже невідворотний рух в зворотньому напрямі до інновацій.

Привертає до себе увагу й думка авторів зазначеної монографії про те, що в довгостроковій перспективі ефективність інноваційних систем країн з високим науковим потенціалом визначає здатність до реалізації масштабних проектів, потенційно спроможних забезпечити лідерство в певному сегменті світового ринку. У цьому контексті для України ключовою є проблема скорочення переліку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, розв'язання якої допоможе сконцентрувати ресурси на реалізації дійсно «проривних» інноваційних проектів, а отже, значно підвищити рівень ефективності державних інвестицій в інноваційну діяльність. Така пропозиція може бути слушною не тільки для державних, але й для крупних недержавних інвесторів. Адже сфера освіти в усьому світі є об'єктом і державних, і приватних інвесторів.

Щодо короткострокової перспективи розвитку України, то його першочерговим завданням треба визнати розвиток об'єктів інноваційної інфраструктури. В країні накопичено великий масив винаходів, для використання яких, формування мінімально достатніх обставин, спроможне надати потужний поштовх розгортанню інноваційних процесів і

¹ Там само.

в перспективі створити умови для спонтанної ліквідації «вузьких місць» національної інноваційної системи під впливом ринкових стимуляторів.

Такий підхід є цілком виправданим і в системі освіти, оскільки певне вдосконалення законодавства (наприклад, надання університетам реальної автономії) стало б необхідним імпульсом для освітніх інновацій. Крім того, в інформаційному суспільстві ефективні педагогічні технології потребують постійного оновлення і вдосконалення¹. Зокрема, виділяючи три основних компоненти технологічного потенціалу вчителя (інтелектуальний, дієво-практичний та емоційно-особистісний). Т. Гришина приділяє найбільшу увагу саме використанню дієво-практичної складової. Водночас вчена робить акцент не стільки на якихось окремих педагогічних технологіях, скільки на вивченні прийомів оволодіння новими технологіями і навіть на розробці своєрідного алгоритму такого оволодіння².

На думку М. Данько, особливими інститутами, які впливають на інноваційні процеси, є держава і ринок. Держава діє цілеспрямовано за допомогою важелів економічної політики, а ринок – спонтанно через коливання кон'юнктури. Саме так вони здійснюють загальне регулювання інноваційної діяльності та селективну підтримку окремих інноваційних проектів³. Можемо додати, що ринок формують не лише попит на інновації в економіці, але й політика інших держав, а також транснаціональних корпорацій, якими все більше стають також і провідні університети світу. Крім того, ринок можна уявити як повітря, яке тримає у польоті літак інновацій. Однак повітря саме по собі цей літак не підніме, так само як не підніме його і диспетчер польотів (у

¹ Педагогічні технології. Досвід. Практика: довідник. – Полтава: ПО ІПОП, 1999; Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие / Под ред. Е.С.Полат. – М.: Академия, 2001; Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998; Васьков Ю.В. Педагогічні теорії, технології, досвід: дидактичний аспект / Ю.В. Васьков. – Х.: Скорпіон, 2000; Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе / В.М. Кларин. – М.: Знание, 1989; Назарова Т.С. Педагогические технологии: новый этап революции? / Т.С. Назарова // Педагогика, 1997.

² Гришина Т.В. Освітня технологія як об'єкт методичної роботи / Т.В.Гришина. – Х.: Основа, 2003. – С.56–57.

³ Данько М.С. Інституційна база економіки знань та формування інституційного середовища інноваційної діяльності / М.С. Данько // Економіка знань та її перспективи для України. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.38.

нашому прикладі це – держава). Тому інновації можуть отримувати лише допоміжні засоби від ринку і держави. Але ці соціальні інститути не продукують інновації, хоча можуть їх суттєво підтримати.

Брак зусиль держави і ринку для досягнення інноваційності розвитку освіти демонструє навіть Європейський Союз, який має достатньо розвинені організаційні структури як державного, так і ринкового типу. А. Підаєв і В. Передерій вбачають американський вплив на досягнення інноваційності розвитку у сфері європейської освіти: «Зверніть увагу, Європа у 1999 році, не в 2004, а у 1999 році прийняла стратегічну мету розвитку для освіти. Яку? Підвищити конкурентоспроможність європейської вищої школи. По відношенню до кого – до України? До Росії? До Японії? Ні. Ні і ні. Тільки щодо однієї країни, яка їх дуже хвилює, і ця країна має назву Сполучені Штати Америки. Ви можете собі уявити: щоб Європа, бабця Європа, з її амбіціями, з її досягненнями, з її історією та багатолітніми традиціями раптом сама на весь світ проголосила таку стратегічну мету»¹. Нічого ганебного у перейманні передового досвіду немає. Навпаки, саме пошук і опанування найкращими досягненнями освіти, звідки б вони не приходили, і є однією з головних інноваційних настанов. Водночас до цих здобутків національну освітню систему треба адаптувати відповідно до поради великого Кобзаря: «...Чужого навчайтесь й свого не цурайтесь!».

Отже, національна інноваційна система – одне з надбань ХХ століття. Її головне завдання полягає в розвитку інноваційної діяльності в країні шляхом забезпечення тісного взаємозв'язку і кооперації систем створення, трансформації та практичного використання нового знання. Своєрідна версія національної інноваційної системи повинна бути змодельована й утілена в життя також і у вітчизняній системі освіти. Тоді ефективність національної інноваційної системи стане ключовим чинником активності інноваційних процесів, які своєю чергою визначатимуть конкурентоспроможність не лише вітчизняної системи освіти, але й рівня життя в країні загалом.

Сьогодні національна інноваційна система освіти України перебуває на початкових стадіях свого становлення. Наявні окремі компонен-

¹ Підаєв А.В. Болонский процесс в Европе. Что это такое и нужен ли он Украине? Возможна ли интеграция медицинского образования Украины в Европейское образовательное пространство? / А.В. Підаєв, В.Г. Передерій. – Одесса: Одесский гос. мед. ун-т., 2004. – С.9–10.

ти освітньої національної інноваційної системи або створені ще попереднім суспільством, а тому потребують докорінного реформування (наприклад, дидактичні принципи та системні інноваційні педагогічні технології), або є для України інституційними інноваціями, які потребують коригування (освітні кластери, автономія університетів, інноваційні освітні центри тощо). Практично відсутній прошарок інституцій, які мають відповідати за ресурсне та інформаційно-комунікаційне забезпечення освітнього інноваційного процесу. Ключова проблема створення освітньої національної інноваційної системи України – відсутність чіткого плану дій у цій сфері, що має наслідками безсистемність актів державного регулювання освітньої інноваційної діяльності та призводить до неефективних ресурсних і часових витрат.

Цікаві пропозиції щодо конкретних кроків стосовно втілення в життя вітчизняної національної інноваційної системи, які можна адаптувати до завдання створення освітньої національної інноваційної системи, пропонує І. Кузнєцова. Це насамперед створення електронної бази показників (бази «даних») щодо світового досвіду формування освітніх інноваційних систем і відбір групи експертів зі спостереження за тенденціями світових інституційних процесів у цьому напрямі, а також відповідних баз показників щодо інноваційного потенціалу регіонів та галузей країни («інноваційна карта» України); залучення до роботи широкого кола дослідників з високим рівнем мотивації – студентів, аспірантів, докторантів, а також різних волонтерів, зацікавлених у розвитку інноваційної активності в Україні; створення схеми науково-технічного прогнозування і відбору пріоритетів освітньої інноваційної політики країни та експертної групи для відстежування коливань світового науково-технічного і освітнього інноваційного розвитку; проведення інтерактивного обговорення отриманих результатів на двох рівнях: круглий стіл – провідні фахівці країни; Інтернет-форум – широке коло експертів. Остаточним підсумком має стати вироблена програма реалізації обраної моделі освітнього інноваційного розвитку України, яка передбачає визначення етапів, критеріїв, обсягів необхідних ресурсів, інструментарію державної політики та механізмів розвитку елементів освітньої інноваційної системи¹.

¹Кузнєцова І.С. Національна інноваційна система та її становлення в Україні / І.С.Кузнєцова // Економіка знань та її перспективи для України. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.136.

Отже, успіх побудови освітньої національної інноваційної системи рівною мірою залежить від зусиль основних суб'єктів цього процесу. Насамперед від держави, яка формує загальні правила здійснення інноваційної діяльності у сфері освіти. Від повсякденної роботи освітян як провідників конкретних інновацій. Нарешті, від небайдужих до долі вітчизняної освіти і майбутнього України – всіх тих, хто своїми зусиллями сприятиме творенню та впровадженню освітніх інновацій. Адже справа свідомого залучення України до вищої хвилі освітніх, а отже, і суспільних інновацій є, безумовно, нагальним завданням щодо реалізації стратегії розвитку нашої країни в руслі прогресу інформаційного суспільства.

Глава 1.4.

Нова філософська парадигма організації та змісту освіти в інформаційному суспільстві

У наукових дослідженнях останнє десятиріччя двадцятого століття отримало назву порогу інформаційного суспільства. Соціально-економічна система, до якої сьогодні прямує людство, може впевнено називатися інформаційним суспільством, головною рисою якого є те, що виробництво і споживання інформації складає основу економічної системи та соціальної стратифікації суспільства. Продуктивну основу інформаційного суспільства складають інформаційні засоби виробництва, головним продуктом споживання є інформаційні товари і послуги, а головним чинником структуризації – інформація. Саме інформація – єдиний продукт, виробництво якого можна нарощувати безмежно за умов наявності матеріальних обмежень. Це єдина природна субстанція, здобування якої із середовища не наносить прямого збитку природі. Інформація – це природна реальність, котра містить характерні ознаки предметів і явищ природи, які проявляються в просторі та часі¹.

Вперше в достатньо чіткій формі ідея інформаційного суспільства була сформульована наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття. Винайдення терміну «інформаційне суспільство» приписується Ю. Хаяші, професорові Токійського технологічного інституту. Япон-

¹ Мельник Л.Г. Информационная экономика / Л.Г.Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2003. – С.64.; Мельник Л.Г. Социально-экономические проблемы информационного общества / Л.Г.Мельник, ред. – Сумы: Университетская книга, 2005.

ський уряд вже тоді вважав дуже важливим для країни, зокрема для її економіки, з'ясування перспектив поширення комп'ютерних технологій. Інформаційне суспільство так і залишилось би просто японською локальною моделлю розвитку, якби паралельно не з'явилася концепція нового суспільства Д. Белла, яка отримала назву постіндустріального суспільства. За Д. Беллом, нове постіндустріальне суспільство ґрунтується на теоретичному знанні, що є його визначальним принципом, джерелом інновації та формування політики. В економіці це призводить до поступового занепаду виробництва товарів як основної форми економічної діяльності й заміни його виробництвом послуг. З'являється новий домінуючий клас – клас професіоналів. У всіх сферах – економічній, політичній і соціальній – основний вплив на прийняття рішень чинять нові інтелектуальні технології та новий інтелектуальний клас. Тому в 70-их роках минулого сторіччя і відбулося поєднання двох майже одночасно народжених ідеологій у концепцію інформаційного суспільства, що створюється¹.

Щодо постіндустріального суспільства, то його головна особливість тісно пов'язана зі змінами в розподілі праці внаслідок яких відбувається зростання інтелігенції, професіоналів і «технічного класу». Свого часу Е. Тофлер і Х. Тофлер відзначили, що вся структура суспільства змінюється, коли однорідність суспільства «другої хвилі» замінюється різномірністю цивілізації «третьої хвилі»² (синонім інформаційного суспільства). Очікувана нова цивілізація готує для нас новий кодекс поведінки та вбезпечує від стандартизації, синхронізації і централізації, від концентрації енергії, грошей та сил. На думку Д. Лайона, такі поняття, як «третья хвиля», «інформаційне суспільство» звучать як обнадійлива нота посеред настрою загальної рецесії. Якщо безліч соціальних прогнозів є песимістичними, то поняття інформаційного суспільства і теорія його становлення мають позитивний характер і, очевидно, надають певного сенсу соціальним намірам і цілям, хоча деякі дослідники бачать суцільний негатив у цих тенденціях, насамперед у перерозподілі економічних чинників³.

¹ Бойчун С. Теорія Третьої Хвилі. Постіндустріалізм та інформаційне суспільство / С.Бойчун // Інформаційна Україна e-Ukraine.info, 2005. – 18 грудня. – С. 5.

² Тоффлер Э. Создание новой цивилизации. Политика Третьей Волны / Э.Тоффлер, Х.Тоффлер. – Новосибирск, 1996. – С.7–8.

³ Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії / Д.Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К.: Основи, 1996. – С.364.

Нині не тільки науковці, але й люди далекі від науки визнають неіснування інформаційного суспільства і ставлять за мету впорядкувати його відповідно до суспільних потреб. Наприклад, в грудні 2003 року в Женеві та 16–18 листопада 2005 року в Тунісі було проведено Всесвітні саміти з питань інформаційного суспільства. На них визначено головні риси інформаційного суспільства, шляхи його впровадження і розвитку. Зокрема, визнано, що інформаційним є суспільство, в якому кожний може створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними, дозволяючи окремим особам, громадам і народам повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку та підвищуючи якість свого життя на підставі цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй та поважаючи в повному обсязі й підтримуючи Загальну декларацію прав людини¹.

Також завдяки поширенню глобальної інформатизації нині активно здійснюється формування «мережевої економіки», основною рисою якої є громадсько-мережева форма управління. Як зауважив Нобелівський лауреат з економіки Ф. фон Гайек, становлення в процесі соціальної еволюції ринку капіталізму пов'язане з переходом від організованої маленької групи людей, які перебувають одне з одним в безпосередньому контакті, до розширеного економічного ладу². З огляду на це термін «мережева економіка» тісно корелюється з поняттям «громадська економіка» або, з більш сучасним терміном «економіка прямих рівноправних зв'язків»³. Країни, які мають сьогодні статус розвинених, насправді є такими. Масштабна індустріальна економіка надто глибоко вкоренилася в їхній лад. Нині позиції всіх високорозвинених індустріальних країн похитнулись через зіткнення «третьої хвилі» із застарілими економічними інститутами попередньої. Далі напруженість між цивілізацією «третьої хвилі» і двома більш ранніми цивілізаціями зростатиме. Саме свідомий вибір, який зумовить відповідну належну політику у сфері передусім освіти й науки, є гарантом входження України до авангарду «третьої хвилі».

¹ Пероганич Ю. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства. Підсумкові документи. Женева 2003 – Туніс 2005 / Ю. Пероганич. – К., 2005. – С.2.

² Хайек Ф.А. фон. Дорога к рабству: пер. с англ. / Предисл. Н.Я. Петракова / Ф.А. фон Хайек. – М.: Экономика, 1992. – С.7.

³ Паринов С.И. Экономика 21 века на базе интернет-технологий / С.И.Паринов, Т.И.Яковлева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econom.nsc.ru/ieie/main.htm>.

Існує багато теорій, котрі намагаються описати можливий розвиток подій після приходу інформаційної ери. Наприклад, тофлерівська теорія «третьої хвилі» побудована на тому, що таке траплялося вже двічі: коли прийшла аграрна цивілізація «першої хвилі», та індустріальна – другої. Загальне уявлення про індустріальне майбутнє визначало вибір, допомагало людям зрозуміти не лише те, ким вони є і ким вони були, але й те, ким вони, вірогідно, стануть. Це забезпечувало стабільність і відчуття самосвідомості навіть за умов екстремальних соціальних змін. Сучасні ж суспільства зазнають ударів одночасно двох, а подекуди й усіх трьох, хвиль змін, і жодна ще чітко не переважає. Отже, вже певний час у суспільствах функціонує більш-менш потужний сектор «третьої хвилі». Народи цивілізації «третьої хвилі» – творці нових принципів у сфері інформації і нововведень, менеджменту, культури і попкультури, нових технологій, програмного забезпечення, освіти, педагогіки, медицини, фінансових систем, військового захисту та інших послуг, які вони поширюють на весь світ. Акцент робиться на послугах, котрі впливають власне з визначення інформаційного суспільства, яке, проте, викристалізувалося далеко не одразу. Завдяки новим можливостям обсяг і структура знань змінюються і кількісно, і якісно щороку. Окрім технології, науки, освіти й виховання, глобалізація інформаційних мереж змінює й фізичний спосіб роботи і навчання, додаючи до них префікс «теле-», тобто дистанційний.

Наука й освіта відіграють провідну роль у розвитку інформаційного суспільства. Багато складових елементів цього суспільства – наслідок наукових і технічних досягнень, які стали можливими завдяки спільному використанню результатів досліджень. Освіта, знання, інформація і зв'язок узасадничують розвиток людини, її ініціативність і благоденство. Мало того, інформаційні та комунікаційні технології мають необмежений вплив майже на всі аспекти нашого життя. Стрімкий прогрес цих технологій відкриває зовсім нові перспективи досягнення більш високих рівнів розвитку. Здатність інформаційних і комунікаційних технологій послабити вплив багатьох традиційних перешкод, насамперед пов'язаних із часом та відстанню, вперше в історії дозволяє використовувати потенціал цих технологій на благо мільйонів людей в усіх куточках земної кулі.

Тому необхідним елементом інформаційного суспільства є забезпечення кожному можливості не тільки мати доступ до інформації, ідей і знань, але й робити в їх розвиток власний внесок. Спільне використання та розширення глобальних знань з метою розвитку може

посилитися через усунення бар'єрів у рівноправному доступі до інформації для діяльності в галузі економіки, політики, охорони здоров'я, культури, освіти і науки, а також через спрощення доступу до інформації.

Кожна людина повинна мати можливість оволодіти необхідними навичками і знаннями для розуміння, активної участі й повноцінного користування ресурсами інформаційного суспільства та економіки, яка ґрунтується на знаннях. Необхідно сприяти застосуванню інформаційних технологій на всіх рівнях освіти, професійної підготовки та розвитку людських ресурсів з урахуванням особливих потреб усіх зацікавлених осіб.

Безперервна освіта і освіта для дорослих, професійна перепідготовка, навчання протягом усього життя, дистанційне навчання та інші спеціальні послуги можуть зробити істотний внесок у розширення можливостей працевлаштування і допомогти людям скористатися новими можливостями, які пропонують інформаційно-комунікаційні технології для традиційних робочих місць, самозайнятості та нових професій. Рівень інформованості й інформаційна грамотність стосовно цього – необхідний фундамент, який забезпечує саме система освіти¹. Людям треба отримувати інформацію там і тоді, де і коли вона їм знадобилася. Тому навчання без відриву від виробництва набуло нині нового змісту. Тепер це навчання – невід'ємна частка виробництва. «Робоче місце» і «місце навчання» сьогодні змістовно майже не розрізняються. Це надзвичайно важливо для виживання виробництв. Адже інноваційна природа інформаційної економіки розвивається за принципом «зроби сам так, аби твоя продукція застаріла». Саме таким є один з девізів відомої фірми «Майкрософт». Але інформаційні потреби економіки вже не задовольняють традиційні навчальні заклади. Тож виникають великі й постійно зростаючі можливості створення нових товарів і послуг у сфері навчання. Для ефективного функціонування організації їй потрібне повноцінне забезпечення основним ресурсом нової економіки – знанням і належною «якістю робітника», які постають не лише у формі працездатності та продуктивності, але й як інтелект, здатність до творчості тощо².

¹ Пероганич Ю. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства. Підсумкові документи. Женева 2003 – Туніс 2005 / Ю.Пероганич. – К., 2005. – С.20.

² «E-Ukraine» – Електронна Україна. – К., 2001. – С.118.

Ще одна тенденція, яка пов'язує освіту з інформаційним суспільством, – схильність до мініатюризації, якої набуває будь-яке виробництво внаслідок запровадження інформатизації. Кожний аспект нашої життєдіяльності неминуче має набути цифрових характеристик, оскільки технології котрі опрідметнені в окремих речах, що нас оточують, – марні, даремні, непотрібні. Коли ж виникає інформаційна мережа, навіть локальна, користь від інформатизації зростає експоненційно. Кожного наступного кроку її ефективність збільшується чи не на порядок. Сенс інформаційно-комунікаційних технологій – саме в їх синергизмі, ефекті об'єднаних можливостей і потенціалів. До того ж інформатизації притаманна системність. Тож раз набута освіта вже не забезпечує сталого професійного рівня, достатнього на все життя. Водночас постійне навчання паралельно з діяльністю викликає необхідність змінити деякі принципи освіти. А для нового покоління – розробити нову педагогіку як систему виховання особистості, адаптованої до інформаційного суспільства.

Для досягнення цих цілей поєднання освіти та інформаційного суспільства – основні програми трансформації саме освітньої системи спрямовані на розвиток інформаційного суспільства. Загалом вони зосереджені на наступних ключових моментах:

- проведення соціальних і структурних реформ з метою створення умов відкритості, ефективності, конкуренції та новаторства в освітніх системах, котрі доповнювалися б заходами щодо адаптації їх до ринку праці, розвитку людських ресурсів та забезпечення соціальної злагоди;
- управління ринком освіти, яке допоможе тим, хто надає освітні послуги і їх споживачам складати більш точні плани, бути впевненішими в майбутньому, ефективніше використовувати переваги нових інформаційних технологій;
- розробка інформаційних мереж, які забезпечуватимуть швидкий, надійний, безпечний та економічний доступ за допомогою конкурентоспроможного ринку освіти, відповідних нововведень у мережевих технологіях, сервісі тощо;
- розвиток людських ресурсів, здатних відповідати вимогам інформаційної епохи, готових до навчання протягом усього життя та спроможних задовольняти зростаючий попит на фахівців зі знанням інформаційних технологій у багатьох секторах економіки;

- активне використання цих технологій в освіті, сприяння наданню в режимі реального часу послуг, необхідних для гарантування підвищення рівня доступності освіти для всіх громадян¹.

Оскільки інформаційне суспільство завжди має інноваційний характер, інтелект є головною складовою його функціонування і розвитку, а знання – головним ресурсом. Відтак наука й освіта виявляються визначальними факторами дії в усіх сферах суспільного розвитку. В центрі уваги теорії інформаційного суспільства опиняється наукоємне виробництво в усіх його аспектах. Серед них – організаційні проблеми на підставі інформаційно-комунікаційних технологій, перехід пріоритету від безпосереднього виробництва товарів до виробництва послуг, проведення науково-дослідних робіт, організація системи освіти та підвищення якості життя та ін.² Інформаційне суспільство – це перехід до інтелектуальної економіки, якій притаманна не тільки індустрія виробництва, але й індустрія знань – системне відтворення, споживання, поповнення, користування інформацією у будь-яких сферах життя.

На жаль, країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою, до яких належить і Україна, ще не повною мірою використовують усі переваги й потенційні вигоди інформаційного суспільства. Незважаючи на наявний потенціал, наша держава залишається країною з низькотехнологічною промисловістю і слабо розвиненою інформаційною інфраструктурою. Водночас саме Україна змогла в 1952 році створити третій у світі комп'ютер після США та Великобританії. Саме Україна сформувала всесвітньо відому школу в галузі кібернетики й обчислювальної техніки на чолі з академіками С. Лебедевим і В. Глушковим. Наступне покоління вчених підняло ці ідеї на високий рівень, чим прославило нашу школу кібернетики на весь світ. Особливістю українського підходу була значна частка інтелектуалізації інформаційного простору. Розроблені українськими вченими напрями, такі як штучний інтелект, нові підходи до розробки ЕОМ тощо, характеризувалися як новий якісний рубіж у світовій кібернетиці. Вони були найперспективнішими і базувалися на відтворенні механізму діяльності мозку людини. Ці концепції покладено в основу Національної програми інформатизації, яку прийняла в 1998 році Верховна Рада України.

¹ Бойчун С. Теорія Третьої Хвилі. Постіндустріалізм та інформаційне суспільство / С. Бойчун // Інформаційна Україна e-Ukraine.info, 2005. – 18 грудня. – С.7.

² Павловський М. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія) / М. Павловський. – К.: Техніка, 2001. – С.58.

Проте сьогодні виконання цієї програми втратило інтелектуальну складову і звелось переважно до впровадження систем транспортування інформації, тобто телекомунікаційних систем і систем зв'язку. Вирішення проблем такого впровадження дуже важливе. Але воно не є основним, оскільки більш важливою порівняно з ним нині виявилася розробка інформаційних систем. Тому національна програма інформатизації, яка була прогресивною на час її прийняття, сьогодні потребує істотного доопрацювання, оновлення і доповнення, особливо в частині трансформації інформаційного суспільства в суспільство, що ґрунтується на знаннях¹.

Інформатизація – це глобальна світова тенденція, яка стосується всіх країн. На початку ХХІ століття переважно виділяються три стадії інформаційного суспільства: комунікаційне суспільство, власне інформаційне суспільство та суспільство, засноване на знаннях. Інформаційні технології, які останнім часом активно впроваджуються в Україні і в усьому світі, відкривають для нашої держави нові можливості здійснення внутрішньої й зовнішньої політики. Це означає, що коли проста сума інформаційних технологій породжує таке глобальне, цивілізаційного рівня явище як інформаційне суспільство, громадяни отримують надзвичайно дієвий важіль впливу на розвиток суспільства, держави, економіки. Формується Електронна Україна, e-Ukraine, яка змінює принципи функціонування основних соціальних інститутів українського суспільства².

Один із пріоритетних напрямів розгортання інформатизації в Україні – інформатизація освіти. Цей процес забезпечує освітню сферу суспільства методологією і практикою розробки та оптимального використання інформаційних технологій, а також їх спрямованість на реалізацію психолого-педагогічних цілей навчання й виховання³. Це означає,

¹ Синичич Г. Інформаційне суспільство. Стратегічний погляд / Г. Синичич // День, 2004. – 10–16 липня. – № 27.

² Голобуцький О. Політика в інформаційному суспільстві. Електронна Україна / О. Голобуцький // У майбутнє – в ім'я України! Матеріали ІІІ Всесвітнього форуму українців, 18–20 серпня 2001 р. / Редкол.: М.Дробноход (голова) та ін. – К., 2001; Голобуцький О.П., Електронний уряд / О.П. Голобуцький, О.Б.Шевчук. – К.: ЗАТ «Атлант UMS», 2002.

³ Ходаков В.Е. Высшее образование: Взгляд со стороны и изнутри. Второе изд. / В.Е. Ходаков. – Херсон, 2006. – С.205.

що нова інформаційна епоха диктує сучасну, інноваційну філософію розвитку освіти.

Стратегія такого розвитку передбачає виконання основних завдань, серед яких – зміцнення національної системи освіти, її адаптація до ринкових і демократичних перетворень, входження освіти України в європейський освітній простір. У цьому контексті пріоритетами освіти виявляються не знання самі по собі, й не міфічні «потреби народного господарства», а розвиток особистості та формування громадянина, здатного самотійно і вільно мислити й діяти.

І як відзначалось раніше, особливе значення для реалізації цих завдань має прийнята другим Всеукраїнським з'їздом працівників освіти і затверджена указом Президента України Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Розроблена зусиллями десятків тисяч освітян, науковців, практичних політиків, діячів науки і культури, пересічних громадян, які надсилали свої пропозиції, брали участь в дискусіях та обговореннях проекту. Доктрина утверджує реалістичний курс розвитку освіти в контексті постсоціалістичних перетворень в умовах утвердження демократичних і ринкових відносин, становлення інформаційного суспільства, перманентного оновлення та актуалізації знання у світовому глобалізаційному просторі.

Принциповими в ній є положення про необхідність забезпечення кожному громадянину України рівного доступу до якісної освіти; утвердження новітніх інформаційних педагогічних технологій; впровадження мовних стратегій освіти; демократизація освіти і її адаптація до ринкових перетворень; підвищення конкурентоздатності в світовому освітньому просторі. Вона спрямовується на утвердження національних інтересів, має здійснюватися впродовж життя, відповідати потребам особистості і суспільства, які постійно змінюються¹.

На думку М. Михальченка, нова філософія освіти має визначити місце освіти в життєдіяльності суспільства й становлення людини, дослідити систему цілісність освіти із змістовної і процесуальної сторін. Вчений констатує, що філософія освіти повинна належати до соціальної філософії. Вона має ґрунтуватися на єдності традиційних підходів до навчання та інноваційних технологій освіти. Філософія освіти вияв-

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006. – С.40.

ляється специфічним видом теоретичної рефлексії про педагогічну діяльність, про систему освіти загалом, тобто, має особливий предмет пізнання і випрацьовує особливі методи його конструктивного осмислення. Філософія освіти повинна розглядати освітню діяльність із позицій наявності в ній мети, засобів педагогічної діяльності, демонструвати боротьбу різних освітянських напрямів, бути плюралістичною, поліпарадигмальною, щоб відповідати потребам часу¹.

Сьогодні йдеться про становлення нової освітньої парадигми, яка у загальних рисах визначається як опозиція класичному раціоналізму, реакція на кризу механістичного природознавства, яка стала усвідомлюватися в кінці минулого століття як відповідь на потребу в онтологічному виправданні людської присутності. Репрезентують нову освітню парадигму насамперед ідеї онтологізму, антисцієнтизму і антропологізму.

Онтологічна ідея як одна із засад нової освітньої парадигми ґрунтується на тому, що життя – це первинна реальність, цілісний органічний процес. Воно постає неперервністю історії в її культурних формах, неперервністю розвитку. Тоді людина – це індивідуальне життя, процес у часі, в кожному з моментів якого особистість не рівнозначна сама собі, а освіта з огляду на це постає життям людини, обмеженим у часі.

Антисцієнтизм – гносеологічний принцип, переконаність у тому що інтелект, класична логіка, наука осягають лише відношення між речами, а не їх сутності. В такому розумінні науковому раціональному знанню протистоїть доінтелектуальне, символічно-образне осягнення ірраціональних засад життєвої реальності. Тому для освіти потрібна побудова цілісного процесу набування знань, адекватних життю, організація органічного комплексу гуманітарно-соціально-історичних, природно-наукових і художніх дисциплін, об'єднаних єдністю гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей.

Антропологічна ідея – встановлення цілісності людського буття в усій його повноті, подолання сучасного стану знання про людину, яка розділена між природознавством, психологією, соціологією, культурологією тощо. Слід побудувати цю предметну галузь як науку про фізичне, психічне і духовне начала людини, її метафізичне походження,

¹ Михальченко М.І. Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації / М.І. Михальченко // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С.18.

сили й потенції, які рухають і урухомлюються нею, тобто відтворити цілісний філософський образ людини¹.

Спираючись на розробки синергетики, В. Лутай наголошує на необхідності розробки та впровадження нової парадигми, котра поєднувала б науковий і культурологічний підхід у філософії освіти та ґрунтувалася б на формах духовно-ірраціонального освоєння світу². Особливу цінність такого бачення філософії освіти має ідея поєднання двох протилежних підходів у її побудові. Перший спирається на визнання пріоритету загального порядку над розмаїтістю явищ буття. Другий, навпаки, базується на первинності особливого та індивідуального по відношенню до загального. Загалом, закономірності синергетики набувають філософсько-методологічного характеру, їм підпорядковані функціонування і розвиток усіх явищ буття. Весь світ ґрунтується на властивості самоорганізації, тому істотним завданням є розкриття особливої ролі синергетики в становленні сучасного типу світогляду, як якісно нового етапу розвитку діалектичних принципів пояснення цілісної картини світу. Синергетична методологія розглядає рух буття і людську діяльність у напрямку від хаосу до появи спрямованих тенденцій розвитку. Вона конкретизує зміст освіти, виявляє загальні закономірності розвитку філософії освіти. Синергетична методологія спрямована на зведення всіх різновидів філософії освіти до певних загальних мінімальних засад. Саме ці засади потрібно розглядати як нову цілісно-плюралістичну парадигму філософії постнеокласичної науки і освіти. Завдання сучасної методології полягає в інтеграції усіх надбань науки і освіти та створення нової системи філософії освіти.

Однак, входження до інформаційної цивілізації означає, що людина і суспільство щорічно зіштовхуються з новими та оновленими знаннями і технологіями, інструментами, матеріалами й вимогами до якості виробничої діяльності, засобами передачі інформації, а також з новим соціокультурним середовищем. Оскільки нині не існує алгоритму адаптації до такої ситуації, необхідно, насамперед, навчити людину оперативної, системної і послідовної освоєвати нові знання й інформа-

¹ Зязюн І.А. Освітня парадигма – тип культурно-історичного мислення і творчої дії суб'єктів освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: зб. наук. праць / за ред. І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало. – К., 2003. – С.17.

² Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: навч. посібник / В.С. Лутай. – К.: МАУП, 1996. – С.6.

цію по мірі їх накопичення та розвитку. Надходження нових знань і нової інформації – процес неперервний. А це своєю чергою означає необхідність забезпечення освіти протягом усього життя, яка повинна стати засобом і стилем суспільного й індивідуального існування особистості в інформаційному суспільстві. Отже, безперервна освіта – чинник, який забезпечує успішну соціалізацію індивіда в інформаційному суспільстві. Відтак інформатизація освіти виявляється необхідним механізмом, за допомогою якого система безперервної освіти формує особистість в процесі соціалізації.

Інформаційне суспільство часто називають суспільством довічного навчання, оскільки кожний його громадянин має навчатися все своє активне трудове життя. Інформаційна революція, свідками якої ми є, вирішуючи одні завдання і проблеми, ставить перед суспільством інші. Наприклад, проблему інформаційних перевантажень, неможливості засвоїти й переробити колосальні обсяги інформації, встежити за всіма інноваціями тощо. Сучасна людина живе в умовах насиченого інформаційного середовища. Завдання освіти – навчити її жити в потоці інформації, створювати передумови й умови для безперервної самоосвіти. Адаптація особистості до великої кількості інформації відбувається повільно, а поріг насичення настає дуже швидко. Отже, необхідно навчити індивіда таким прийомам розумової діяльності, як пошук закономірностей, порівняння, бачення загального і виділення розходжень, пошук залежностей між об'єктами і поняттями (класифікація), мислення за аналогією, побудова логічних умовиводів.

Інформаційні технології навчання можна визначити як сукупність електронних засобів і способів їхнього функціонування, які використовуються для реалізації навчальної діяльності. Електронні засоби складаються з апаратних (технічних), програмних та інформаційних компонентів. Крім цього, вони дозволяють побудувати відкриту систему освіти, в якій кожна людина зможе обрати свою власну стратегію навчання. Вже сьогодні в навчальних планах вищих навчальних закладів приділяється велика увага самостійній роботі студентів, наявний великий спектр курсів на вибір.

Сприяючи максимальному розвитку здібностей людини до самореалізації (або самоосвіти), нові інформаційні технології дозволяють провести ранню диференціацію і профілізацію навчання, організувати індивідуальне навчання, дистанційне навчання, надати тим, хто навчається різні набори освітніх послуг, забезпечити безперервність освіти, серед іншого й післядипломної та додаткової освіти. Завдяки цьому, інформаційні технології

освіти покликані призвести до корінної зміни технології одержання нового знання – ефективної організації пізнавальної діяльності тих, хто навчається на підставі індивідуалізації навчання за умови збереження цілісності навчального процесу за рахунок програмування і динамічної адаптації автоматизованих навчальних програм.

Для інформаційного суспільства притаманне повне задоволення інформаційних потреб наприкінці формування єдиного інформаційного середовища, що визначає рівень інформаційної культури всього суспільства і кожної окремої особистості. Унікальність інформаційного ресурсу, на відміну від усіх інших, полягає в тому, що ним може оволодіти одночасно необмежена кількість споживачів. А чим більше споживачів оволодіватиме таким ресурсом, тим ефективніше і динамічніше розвиватиметься суспільство. Мало того, інформаційне суспільство спроможне розвиватися лише за умови, що з інформаційним ресурсом здатна здійснювати операції переважна більшість громадян, а не тільки еліта, як це відбувається з фінансовими чи енергетичними ресурсами в розвинутому індустріальному суспільстві¹.

В новому суспільстві освіта – важлива частка щоденного життя. Надто важлива, аби віддати її на відкуп лише школам та інститутам. Знання стають складовою частиною товарів, виробництва, послуг і розваг. Тому завод, офіс і дім перетворюються на навчальні заклади. Дедалі частіше інтерактивні засоби навчання вбудовують у товари, так що користування ними передбачає навчання. Ще більше змінюються звичні погляди на кар'єру та набуття фаху. Фахівець – це вже не той, хто раз у житті навчився щось робити як слід. Фахівець – той, хто засвоює знання, обсяг яких подвоюється кожних півтора року. І це не косметичне підправлення деяких моментів: технології, які використовуються в роботі й зміст роботи змінюються часто й ґрунтовно. Жодна людина не може дозволити собі залишатись осторонь нововведень, оскільки їх потік ніколи не припиняється. Крім того, відсторонюючись від нововведень, індивід має бути готовий до неминучого відриву від решти суспільства та консервації у власному світі, який він відмовився змінювати. Немає системи освіти, в якій студентів вчили б не опановувати нову інформацію, а лише опрацьовувати підручники й іноді проявляти творчий підхід.

¹ Сіцінський А.С. Інформатизація освіти – важливий чинник переходу до інформаційного суспільства / А.С. Сіцінський // Теорія та практика управління соціальними системами. – 2003. – № 2. – С.96.

Серед переваг інформаційних технологій освіта за допомогою персональних комп'ютерів має ще й економічну прерогативу, бо обсяг навчання можна збільшити на 30%, витративши принагідно на 30% менше коштів, а час на навчання скоротиться на 40%. Наприклад, якщо радіо знадобилося 30 років, аби охопити аудиторію чисельністю 50 мільйонів осіб, а телебаченню – 13 років, то Інтернету – лише 4 роки¹. Сучасні медіа диктують людям не лише необхідність модифікації чогось вже наявного, але й вироблення цілком нових якостей – високого рівня абстрактного мислення, швидкості реакції, готовності до постійного підвищення рівня освіти.

Соціальна роль інформаційно-телекомунікаційних технологій дедалі більш повно реалізовуватиметься за рахунок комп'ютеризації освіти. Нехай її вплив поки що не дуже значний, але незабаром конкуренція, розвиток мережевих послуг, збільшення комп'ютерної грамотності батьків і вимог самих учнів зроблять свою справу, і схему «один школяр – одне комп'ютеризоване місце навчання» буде запроваджено всюди. Це повинно позначитися насамперед на обсягах самоосвіти².

Інноваційна освіта стосується не лише розробки і впровадження нововведень – нового змісту, нових педагогічних технологій, а й процесу всебічного реформування освіти, якісних змін у способі діяльності особистості, стилі її життя. Основна мета інноваційної освіти – засвоєння способів діяльності людини в незнайомій ситуації та напрацювання досвіду творчої самостійної діяльності.

Філософсько-методологічною підставою інноваційного підходу в освіті є гуманістична тенденція розвитку людини, яка ґрунтується на вільному індивідуальному творчому розвитку особистості з урахуванням її індивідуальних можливостей. Інновації освіти мають забезпечити умови для випереджального зростання потреб людини протягом усього її життя. Розвиток індивідуальності розглядається як вища духовна цінність суспільства, як головна продуктивна сила, в якій проявляється органічна єдність мети і засобу.

Важливе завдання вироблення загальної філософської методології та педагогічних технологій – створення інноваційно-освітніх структур, утворення активного освітнього середовища, яке призводить до гнучкого управління й підтримки відкритого стилю взаємозв'язку. Остаток

¹ Міністерство торгівлі США сообщает // Мир Internet, 1998. – № 6. – С.16–18.

² «E-Ukraine» – Електронна Україна. – К., 2001.

чною метою інноваційної освіти є виведення навчальних закладів на режим самоуправління, самоорганізації і самовдосконалення.

Нагальним завданням філософії освіти постає розробка інноваційних концепцій змісту та методології керованої системи безперервного розвитку освітнього процесу. Ідея підпорядкування системи освіти завданню розвитку особистості – основна філософська установка реформування сучасної системи освіти. Її реалізація стане можливою, коли забезпечення всебічного розвитку особистості буде узгоджене з досягненнями сучасної освіти, котра виявиться відносно самостійною щодо виконання повсякденних виробничих завдань. Упровадження ідеї розвитку особистості пов'язане також із підготовкою фахівців до активної творчої діяльності, яка ґрунтується на принципах свободи, що випереджає час. За таких умов домінуватиме настанова не на передачу знань, а на розвиток засобів мислення і засобів практичної діяльності. Для втілення ідеї підпорядкування системи освіти завданню розвитку особистості вже сьогодні необхідно переглянути світоглядно-методологічні принципи обґрунтування інноваційної освітньої діяльності¹.

Як свідчить світовий досвід, найбільш успішно розвиваються саме ті країни, які використовують новітні технології, досягнення науково-технічного прогресу. Вища освіта як засада будь-якої системної перебудови відіграє провідну роль у здійсненні ефективних структурних змін. З погляду необхідності реалізації цього завдання існує принаймні два напрями модернізації навчального процесу у вищій школі. Перший з них – це побудова навчального процесу за принципом комплексного підходу до реалізації мети, яка ставиться перед майбутнім фахівцем. Реалізація цього принципу потребує не тільки чималих зусиль з боку кафедр, деканатів та методичних рад вищих навчальних закладів, але й наявності ідеї, викладеної у формі проекту. Така ідея повинна продукуватися командою однодумців на чолі з керівниками закладів.

Другий важливий напрям – це виховання особистості кожного студента, який під час навчання формує в собі ті якості, котрі допомагають йому утвердитись як на ринку праці, так і в житті. Для цього навчальний процес будується таким чином, щоб кожний викладач запроваджував під час передачі знань той або той потрібний елемент системи формування особистос-

¹ Шейко С.В. Проблеми визначення предмета і змісту філософії освіти / С.В. Шейко // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2003». 20–24 січня 2003 р. – Дніпропетровськ – Донецьк – Харків. – Т. 14. – Філософія. – Д.: Наука і освіта, 2003. – С.27.

ті. Розв'язанню цього завдання також сприяє атмосфера закладу, його традиції та інші елементи системи навчання й виховання¹.

Однією зі сфер, яка пов'язує сучасне інформаційне суспільство та освіту, а також детермінує плюралістичність і поліпарадигмальність останньої, є Інтернет. Сьогодні наявні два основні підходи до осмислення його ролі й значення в сучасному світі та місця в освітньому просторі. Перший підхід пов'язаний з тим, що Інтернет спрямований на задоволення утилітарних, комерційних потреб. Саме його комерціалізація призводить до створення розгалуженої мережі популярних серверів для кожного бажаючого, а також різних електронних магазинів та електронної реклами.

В межах другого підходу Інтернет розглядається як інноваційна освітня технологія, форма вдосконалення системи освіти і важливий чинник формування наукового та освітнього інформаційного простору. Таке поєднання логічного й фігурального подання з особливостями сприйняття інформації підвищують інтенсивність та ефективність її засвоєння. Механічний процес оволодіння знаннями перетворюється на творчий пошук образних уявлень про розмаїтий і мінливий світ, збагачує людину емоційно й інтелектуально, сприяє її гармонійному розвитку. Більш рясногранними виявляються форми і методи освіти щодо вікових, соціальних, національних, професійних груп. Нові горизонти відкриваються перед музеями, бібліотеками, культурно-історичними центрами, архіви всіх цих установ стають дійсним все-світнім надбанням. Глобалізація культурного й освітнього простору також сприяє формуванню толерантності².

Водночас від стану справ у системі освіти значною мірою залежить успіх всього процесу соціальної модернізації і державотворення в Україні, оскільки саме тут повинні сформуватися ціннісні орієнтири та мотиви діяльності людей, адекватні тим формам соціального устрою й практики, які мають бути вибудовані в процесі реформ. А з огляду на те, що система освіти в інформаційному суспільстві перетворюється на основний генератор соціального розвитку, інституційні та структурно-

¹ Лебедик Т.М. Проблеми модернізації вищої освіти / Т. М. Лебедик // Філософія і освіта. Зб. наук. праць. Наук.-практ. конф. – Суми: Сумський держ. ун-т, 2005. – С.132.

² Баздирєва Г.Ю. Мультимедійні технології як чинник гуманізації освіти / Г. Ю. Баздирєва // Філософія і освіта. Зб. наук. праць. Наук.-практ. конф. – Суми: Сумський держ. ун-т., 2005. – С.214.

функціональні зміни в країні можуть стати лише наслідком формування нової культури, нової моралі, нової смисложиттєвої орієнтації й розвитку нових культуротворюючих здібностей, що і є завданням системи освіти. Цей процес сам по собі настільки складний, що формування нової філософської парадигми національної системи освіти стало одним із головних чинників, який викликав до життя появу нової самостійної галузі знань – філософії освіти. Йдеться насамперед про розробку концептуальних і ціннісних засад процесу реформування культурно-освітньої сфери, що неможливо без детальної концептуалізації нової парадигми системи освітньої діяльності та виявлення найбільш перспективних напрямів і форм реалізації її теоретичних положень в освітній практиці.

Серед найважливіших ідей, досить добре розроблених у вітчизняній педагогічній науці, слід відзначити дві, які мають найбільше значення для розуміння нової сутності освіти. По-перше, – це розкриття нового соціокультурного статусу освіти як провідної форми життєдіяльності суспільства, котра не тільки є генератором його розвитку, але й домінуючим фактором формування соціокультурного середовища, в якому живе людина. По-друге, – це надання освіти в обширі сучасної культури онтологічного й екзистенціального виміру, що принципово змінює методологію освітньої практики в межах нової філософської парадигми освіти. Принципові зміни світоглядно-ціннісних засад освіти сучасного суспільства розроблені й обґрунтовані в рамках філософського осмислення екологічного імперативу людства¹.

Загалом, для досягнення акмеологічної мети вища освіта будь-якої держави повинна бути невід'ємною складовою її соціальної системи. А ступінь визнання та розвитку останньої, як відомо, співмірні з такою характеристикою, як рівень розвитку цивілізації. Цей критерій має містити також синергетичну, мультифакторну взаємодію кожного навчального закладу не тільки з іншими навчальними установами, але й з цариною спорту, сферою культури тощо².

¹ Романенко М.І. Нова філософська парадигма національної системи освіти в контексті становлення сучасної філософії / М.І. Романенко // Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу. – Дніпропетровськ, 1998. – С.12.

² Гримблат С.О. Хроноритмологические тенденции развития цивилизаций в аспекте синергетических перспектив высшего образования / С.О. Гримблат, И.К.Сосин, В.С.Битенский, С.Н.Ковалев // Проблемы та перспективи формування національної

Відповідно до гуманістичної теорії А. Маслоу і К. Роджерса, сучасна освіта має такі риси: 1) вона виходить із загальнолюдських цінностей, узгоджених з конкретними цінностями інших етнокультур; 2) метою освіти є самореалізація особистості; 3) розвиток особистості відбувається цілісно, в єдності розуму й відчуттів, душі та тіла; 4) права людини на вільний вибір змісту, форм, режиму освіти, перебувають під захистом; 5) освіта здійснюється за умов державної і громадської турботи, уваги, співпраці, а не формального керівництва¹.

Оскільки освіта – це фундаментальна засада й одне з джерел створення реального бачення справжніх та уявних цінностей людини в різних життєвих сферах, то розробка ціннісного каркасу освіти, системи пріоритетних цінностей, педагогічних технологій відповідної орієнтації є необхідним і значущим кроком на шляху вдосконалення системи освіти, розробки стратегії її розвитку. В цьому процесі, на думку З. Равкіна, слід передбачити історичність ціннісних національних орієнтирів, їх здатність знаходити на новому витку цивілізованого розвитку новий зміст².

Конституція України, закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти, останні концептуальні дослідження проблем і напрямів побудови громадянського суспільства з його самодостатньою освітньою інфраструктурою засвідчують здатність нашої держави трансформувати освітній простір до вимог та стандартів інформаційного суспільства. З огляду на сучасний стан розвитку українського суспільства, докорінна трансформація соціального інституту освіти потребує кардинальних змін щодо підготовки нової генерації керівних кадрів з високим рівнем професіоналізму й загальної культури, інноваційним творчим стилем мислення, інформаційною культурою тощо. Але наявність розмаїття підходів і концептуальних побудов розвитку освітньої системи однак має ґрунтуватися на сучасних методологічних підвалинах. Чи не головною засадою піднесення осві-

гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць / За ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО. – Вип. 5. – Х.: НТУ «ХПІ», 2004. – С.276.

¹ Крижко В.В. Аксиологічний потенціал державного управління освітою. Навч. посібник / В.В.Крижко, О.І.Мамаєва. – К.: Освіта України, 2005. – С.20.

² Равкин З.И. Конструктивно-генетическое исследование ценностей образования – одно из направлений развития современной отечественной педагогической теории / Образование: идеалы и ценности (историко-теоретический аспект) / З.И. Равкин. – М.: ИТОиП РАО, 1995. – С.105.

тньої системи в умовах трансформації суспільства є її інноваційний розвиток, а узагальненою методологією – синергетика. Саме тому остання й заслуговує на прискіпливу увагу з боку дослідників як комплексна методологічна основа філософської парадигми організації та змісту освіти в умовах інформаційного суспільства.

Характерною рисою сучасного, третього етапу (починаючи з другої половини ХХ століття) розвитку науки, який називається постнеокласичним, є універсальний, або глобальний еволюціонізм. Встановлюючи універсальний зв'язок між неживою, живою і соціальною матерією, він поєднує ідеї еволюції з ідеями системного підходу і поширюється на всі сфери буття. Визначальне значення у ствердженні принципу універсального еволюціонізму відіграли три найважливіші концептуальні напрями в науці ХХ сторіччя – теорія нестационарного Всесвіту, синергетика, теорія біологічної еволюції і розвинена на її підставі концепція біосфери й ноосфери. У цей час завершився перехід більшості фундаментальних наукових дисциплін до вивчення нового типу об'єктів – систем, що самоорганізуються і саморозвиваються. Поняття «самоорганізація» досі залишається одним із головних у постнеокласичному науковому дискурсі. Так само широко вживаним став термін «синергія», яким позначається спільна узгоджена дія. А засадничим у синергетичній парадигмі стало положення, згідно з яким передумовою нормального розвитку й ефективного функціонування відкритих систем, котрі перебувають у стані нестійкої, динамічної рівноваги (суспільство належить саме до таких систем), є забезпечення цілісності, єдності, узгодженості дій усіх їхніх складників. Водночас посилена увага в синергетиці приділяється кризовим станам, які настають у міру перевищення в системі допустимого ступеня «хаосу». Із синергетичної парадигми випливає, що наближення суспільства до цієї критичної межі вводить у дію механізм біфуркації, який визначає той момент, коли нестабільність системи досягає рубікону і найменші зовнішні впливи можуть кардинально змінити її подальший розвиток або в напрямі вищої структурованості або, навпаки, деградації¹.

Власне термін синергетика було запропоновано німецьким фізиком Г. Хакеном у 1970-х роках. За визначенням вченого, головною властивістю систем є самоорганізація, тобто спонтанне утворення високовпо-

¹ Слюсаревський М. Усе залежить від самої України. Деякі міркування з приводу нової книги відомих авторів / М. Слюсаревський // День, 2004. – 28 липня. – № 131.

рядкованих структур із хаосу, спонтанний перехід від неупорядкованого стану до впорядкованого за рахунок спільної кооперативної дії багатьох підсистем¹. Досвід розвитку синергетики стверджує думку про те, що потенція до самоорганізації притаманна всьому розмаїттю природи, серед іншого – неживих істот і надбіологічних структур, утворенню, за висловом І. Пригожина «порядку із хаосу»².

Пізнання складних систем відрізняється від пізнання простих (лінійних) систем. Особливо якщо вони пов'язані з проблемами співучасті людини (природними, екологічними, медичними, соціальними, освітніми та ін.). Але з погляду синергетики, людина – це розпізнавальна система. Відтак пізнавальний суб'єкт перестає бути лінійним і виявляється рефлексивним, нелінійним та починає визнавати свою відповідальність і творчу силу, яка здатна спричинити зміни в світі. Конфлікт людини з навколишнім середовищем впливає на процес зміни духовного світу людини, трансформації ціннісних орієнтацій суспільства, розвитку нових біоетичних стосунків людини з природою. Розвиток людства вже не може бути таким, яким був дотепер. Він повинен формуватися під впливом високих духовних цінностей і необхідності існування людини в майбутньому в гармонії з природою, з Всесвітом³.

З погляду І. Пригожина, найбільш важливий недолік усієї сучасної освіти полягає у відсутності того синтетичного начала, яке б відіграло роль методології взаємного зв'язку різних наук між собою, тобто в розривах між цими науками та корелятивними щодо них навчальними предметами⁴. Це насамперед стосується співвідношення природничих і суспільних наук. Зокрема, найбільш гострою нині виявилася суперечність між синтетично-технократичною і духовно-гуманістичною парадигмами розвитку людства. З огляду на це прихильники синергетики розробляють її як науку про розвиток складних і надскладних відкри-

¹ Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. – М.: Прогресс, 1991. – С.38.

² Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986.

³ Коваленко Н.В. Синергетика і становлення біоетичних відношень «Людина – природа» // Розвиток ідей біоетики у європейському контексті / 4-й Міжнар. симпозіум з біоетики 11–12 травн. 2006 / Н.В.Коваленко. – К., 2006. – С.37.

⁴ Пригожин И. Природа, наука и новая рациональность / И. Пригожин // Философия и жизнь. – М.: «Знание», 1991. – № 7. – С.31.

тих систем. Сутність цієї науки коротко можна звести до таких основних положень.

1. Властивість самоорганізації, внаслідок якої створюються системи все більш високого структурного рівня організації, – атрибут усіх складних відкритих систем, серед них і освітньої. Цей принцип передбачає розгляд усіх явищ реального світу – від фізичних до сучасних суспільних – як різних форм та етапів його розвитку. Застосування зазначеного принципу робить можливим подолання розривів між різними формами знання про дійсність загалом і між природничими і гуманітарними науками зокрема. Саме на засадах принципу самоорганізації систем нині розробляється нова філософія, яка дозволить наблизитися до ідеальної мети – гармонійного поєднання наших часткових матеріальних інтересів із загальнолюдськими і антропокосмічними вищими духовними цінностями.

2. Принцип нової діалектичної взаємодії необхідності й випадковості, упорядкування (логосу) і хаосу. Впровадження в сучасну наукову методологію хаотичного начала як невід’ємної ознаки процесів зміни якості (структури) систем визначає не тільки те, що будь-яке передбачення нової якості не може бути чітко детерміноване, але й те, що цей процес може здійснюватися в принципово різних суперечливих формах. Це означає, що синергетична парадигма ґрунтується на принципах плюралізму і релятивізму. Але вона жодною мірою не абсолютизує ці принципи, бо розвиток синергетичних систем не є лише хаотичним, а тому й зовсім непередбаченим. Цей розвиток підкоряється певним закономірностям: як так званим «вічним, або абсолютним змінним», так і тим певним «параметрам порядку», які діють на етапі незмінності системи певної якості. Зокрема, у сфері освіти це стосується і нової методології взаємодії природничих, технічних та гуманітарних наук, і подолання принципового недоліку сучасного руху на випередження в розвитку системи освіти: фундаментальні науки – прикладні науки – експериментальне виробництво – масове виробництво, який переважно спирається лише на синтетично-технократичну парадигму.

3. Зі сформульованих вище принципів синергетичної парадигми випливає і необхідність включення в нову методологію двох основних форм сучасної діалогової філософії. Перша з них – це постійний саморефлексійний діалог усіх соціальних суб’єктів як представників будь-якого виду культури, менталітету. Друга форма – це діалог між різни-

ми соціальними суб'єктами: «я» і «ти», представниками різних видів менталітету, цивілізацій, типів культури тощо¹.

Не менш важливими є й ті принципи синергетичної парадигми, які розкривають нову закономірність поєднання сталого та змінного. Наприклад, І. Пригожин зазначає, що світ є таким процесом, в якому інформація і структура руйнується й зберігається. Тобто, існує тенденція, згідно з якою в основному руйнуються ті упорядковані структури, котрі не відповідають прогресивному розвитку². Отже, змінюється не тільки освітня система, яка також має властивості будь якої системи до самоорганізації та гомеостазу, але й система формування особистості загалом. Оскільки головним чинником соціалізації особистості є освіта, а з встановленням системи неперервної освіти це твердження набуває ще більшого значення, безсумнівно, що перехід до інформаційного суспільства і синергетичної методології розвитку будуть змінювати механізми соціалізації особистості. І відбуватиметься це передусім засобами освіти.

Синергетична методологія зумовлює й те, що нова стратегія розвитку людства повинна бути такою, яка спирається не тільки як на певну мінімальну єдину засаду на систему загальнолюдських та антропокосмічних цінностей, але й на ті два типи діалогу, про які йшлося. Завдяки цьому нова методологія робить прорив у подоланні наявного розриву між науками про природу і науками про людину, між матеріалізмом та ідеалізмом, між реалізмом і суб'єктивізмом, наукою та релігією. Синергетична парадигма дає можливість оптимізувати вирішення проблем співвідношення загальних стандартів неперервної освіти з різними формами їх прояву у кожній особливій освітній системі, у викладанні кожного предмету на всіх онтогенетичних етапах становлення особистості як професіонала певної царини діяльності³.

Значення інтелекту для формування інформаційного суспільства як стратегічного ресурсу його розвитку владно диктує потребу прискоре-

¹ Лутай В.С. Синергетическая парадигма как философско-методологическая основа решения основных проблем XXI века / В.С. Лутай // Практична філософія, 2003. – № 1 (7). – С.12–14.

² Пригожин И. Природа, наука и новая рациональность / И. Пригожин // Философия и жизнь, 1991. – № 7. – С.35.

³ Лутай В. С. Синергетична парадигма як методологічна основа неперервної освіти / В.С. Лутай // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Зб. наук. праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – Ч.1. – К., 2001. – С.57.

ного й універсального розвитку особистості, який здійснюється насамперед засобами освіти, культури і виховання та змінює головні механізми соціалізації індивіда. Від якості освіти вже сьогодні багато в чому залежить місце країни в міжнародному розподілі праці. Ще більш вагомо ця залежність виявиться в майбутньому. Вже в найближчі 10–15 років світ постане перед проблемою нового стратифікаційного розподілу¹. З огляду на це проблема пошуку нової парадигми освіти виявляється дуже актуальною, оскільки можливість стійкого розвитку суспільства, успішного подолання глобальних проблем, регіональних і національних конфліктів, притаманних розвитку сучасної цивілізації, тісно пов'язана з досягнутим рівнем освіти всіх членів суспільства.

Істотну роль у світі відіграє цілком реальна незворотність, на якій ґрунтується переважна більшість процесів самоорганізації. Зворотність і жорсткий детермінізм у світі застосовні тільки в простих граничних випадках. Всупереч цьому незворотність і випадковість повинні розглядатися не як виняток, а як загальне правило. Отже, процеси самоорганізації в нерівноважних умовах відповідають діалектичній взаємодії між випадковістю і необхідністю, флуктуаціями і детерміністичними законами. Поблизу біфуркацій основну роль відіграє хаос, випадковість, тоді як в інтервалах між біфуркаціями домінують детерміністичні зв'язки. Шляхи розвитку систем, що самоорганізуються, не визначені. Імовірність – це не породження нашого незнання, а неминучий вияв хаосу в точках біфуркацій. Тому традиційна система освіти, яка спирається на принципи класичної науки, не може ефективно виконувати роль засобу освоєння людиною світу, соціалізації особистості. Відтак виникає необхідність розробки нової – синергетичної – парадигми освіти і соціалізації індивіда.

Основний зміст синергетичної моделі освіти можна описати за допомогою наступних найважливіших положень.

По-перше, відкритість освіти і творчий характер навчання. Світоглядна інтерпретація ідей синергетики може бути засадою відкритого і цілісного сприйняття й усвідомлення світу. Чим повніше навчання відображає постнекласичну науку і нове філософсько-світоглядне осмислення її результатів, тим більша його відкритість, тим глибше його вплив на того, кого навчають.

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006. – С.537.

По-друге, розвиток інтеграції різних способів освоєння людиною світу: мистецьких, філософських, наукових та ін. Сучасна освіта як засіб осягнення світу має забезпечити інтеграцію різних способів його опанування, а отже, збільшити творчий потенціал людини для вільних і осмислених дій, цілісного відкритого сприйняття та усвідомлення світу.

По-третє, розвиток і включення в процеси освіти синергетичних явлень про відкритість світу; цілісність і взаємозв'язок людини, природи й суспільства; когерентність та нелінійність розвитку; хаос і випадковість як конструктивні начала. Розвиток розуміється не як однолінійний, односпрямований процес, пов'язаний з необхідністю, а як процес, який містить можливість «вибору» одного з багатьох шляхів, «вибору», що визначається випадковістю. З погляду синергетики, безладдя, нестабільність, хаос – це не щось руйнівне, деструктивне, відхилення від магістрального шляху еволюції. Вони – необхідний її етап, конструктивне начало, яке спонукає до організації нових, більш складних структур навчального процесу.

По-четверте, вільне використання тими, хто навчається різних інформаційних систем, котрі сьогодні відіграють не меншу роль в освіті, ніж безпосереднє спілкування з викладачем. Синергетична теорія переконливо довела, що розвиток можливий тільки у відкритих системах, які постійно обмінюються з зовнішнім середовищем речовиною, енергією та інформацією. Переробка, інтеграція різної інформації призводять до нових форм організації й упорядкованості, що і репрезентує процес самоорганізації. Недоліки і неповнота інформації, що використовується, зумовлюють загибель системи.

По-п'яте, особистісна спрямованість процесу навчання, тобто, за вихідне начало обирається не соціум як цілісна система, а людина як неповторна істота, як постійне джерело стихійності, невпорядкованості й водночас – розвитку. У відкритому світі індивідуальне в людині виявляється засадою суспільних зв'язків. Складність і розмаїття завдань, котрі стоять перед суспільством, потребують індивідуальної ініціативи, а отже, індивідуальної рясногранності. Саме тому вільний розвиток індивідуальності є умовою розвитку суспільства.

По-шосте, синергетична модель освіти передбачає зміну ролі викладача: перехід до спільних дій у нових ситуаціях у відкритому, такому, що змінюється, незворотному світі. Засадою реалізації освіти, від-

критої майбутньому, є новий тип соціальних відносин, який спирається на взаємну допомогу, співробітництво і співтворчість¹.

Синергетика здатна змінити не тільки зміст, але й методи навчання. Зокрема, методи інструкцій (запланованої передачі структур знання, правил вирішення задач у процесі навчання тощо) вона спроможна використовувати в поєднанні з методами конструкції (автономної побудови структур знання в свідомості індивіда, а також у колективній свідомості внаслідок кооперативної творчої взаємодії в групі тих, хто навчається). Навчання, яке ґрунтується на принципах синергетики, можна розглядати як стимулююче або таке, що пробуджує, як відкриття для себе нового або співробітництво із самим собою та іншими людьми².

Все зазначене вище в умовах переходу до інформаційного суспільства, а відтак до нового – інформаційного типу мислення, припускає докорінні зміни у структурі соціалізації особистості. Інформаційний тип мислення є частиною інформаційної культури людини та суспільства і припускає не тільки вміння користуватися інформацією, але й дотримання певних норм гуманістичної моралі. Тому інформатизація освіти виявляється не лише засобом оптимізації освітньої діяльності, але й одним із факторів, які формують особистість на засадах загальнолюдської моральності та соціальної відповідальності.

Отже, розглядаючи інформатизацію освітньої діяльності, можна констатувати, що загальні тенденції розвитку культури тяжіють до утвердження формально-образної природи продуктів культури, які втрачають їх ціннісно-сміслову орієнтацію. Це своєю чергою робить актуальним «... не укорінення в домінуючій культурі, а схильність до субкультурних елементів, не специфіку авторського інтелектуально-емоційного досвіду, а унікальність технології виробництва певного культурного об'єкта»³.

Глобалізація, утвердження інформаційного суспільства, ринкових відносин та все більш відчутна демократизація, яка поступово охоплює

¹ Цикин В.А. Теория самоорганизации – современная парадигма образования и формирования модели учителя / В.А. Цикин // Практична філософія – 2003. – №1. – С.176–177.

² Цикин В.А. Теория самоорганизации – современная парадигма образования и формирования модели учителя / В.А. Цикин // Практична філософія – 2003. – №1. – С.177.

³ Ходаков В.Е. Высшее образование: Взгляд со стороны и изнутри. Второе изд. / В.Е. Ходаков. – Херсон, 2006. – С.126.

всі сторони суспільного життя, потребують відповідного інтелектуального забезпечення. Інтелект піднімається в ціні. Він стає все більш вагомим і викликає зацікавленість як з боку, виробників, бізнесменів та владних структур, так і з боку пересічних громадян¹. Про підвищення соціального значення інтелекту свідчить посилення уваги до нього з боку владних структур, зокрема, прийняття низки нормативно-правових актів на підтримку освіти. Серед них – Указ про затвердження «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті». Верховною Радою України прийнято Закон «Про вищу освіту». Кабінетом Міністрів України затверджено Державну програму «Вчитель». Серйозні пропозиції щодо підтримки інтелектуального потенціалу держави останнім часом внесли урядові комісії з питань реформування гуманітарної сфери. Помітним стає і збільшення ваги науково-теоретичного опрацювання законопроектів, які розглядаються у Верховній Раді України.

Однак ці позитивні тенденції стримуються комплексом соціально-економічних негараздів, котрі накопичилися в державі й здаються ще більш негативними і глибокими ніж ті, що були спричинені соціально-економічною кризою 1995–2000 років. Загально-цивілізований поступ людства диктує необхідність запровадження дієвих заходів для посилення життєздатності інтелекту, підтримки й нарощування інтелектуального потенціалу суспільства. Адже інтелект – могутнє джерело суспільного зростання. Проте й він потребує захисту і примноження. В організованому суспільстві підтримка інтелекту має стати головним пріоритетом державної політики. Основними напрямками реалізації цього завдання повинні бути реальні практичні кроки. По-перше, утвердження нової державної науково-технічної політики, стрижневою засадою якої є належна державна підтримка науки, зміна статусу і ролі вченого в суспільстві.

По-друге, не менш важливим і дієвим кроком в контексті зрощування і використання інтелекту як стратегічного засобу розвитку суспільства має стати інтеграція науки навколо університетів; перетворення наявних державних академій наук у самоврядні об'єднання вчених на засадах самофінансування.

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006. – С.522.

По-третє, утвердження нових принципів взаємодії науки з виробництвом, суть яких – у постійній підконтрольності й вимірності ефективності та результативності кожного інтелектуального чинника, який впроваджується у виробництво; у співрозмірності витрат на науку і реального прибутку, який вона (наука) приносить; у забезпеченні належних умов виробництва, безпеки і комфорту працівників, реального суспільного добробуту.

По-четверте, утвердження організованим суспільством сучасних, таких, що відповідають духові часу, механізмів міжнародного науково-співробітництва – ділових, партнерських, взаємовигідних.

По-п'яте, створення належних умов для повернення в Україну науковців, котрі виїхали для роботи в зарубіжних наукових центрах і лабораторіях, що є проблемою зростання інтелектуального потенціалу нації.

По-шосте, підтримка талановитої молоді, створення можливостей для її наукового та інтелектуального розвитку¹.

Нині з сучасними інформаційними технологіями пов'язують реальні можливості побудови відкритої системи освіти, зміну способів отримання нових знань, підсилення особистісної орієнтації навчального процесу. Тому, визначаючи інформаційну технологію як «сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, обробки, передавання і представлення інформації, яка розширює знання людей і розвиває їхні можливості в управлінні технічними і соціальними процесами», М. Жалдак зазначає, що «удосконалення і розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій має як прямий вплив на зміст освіти, пов'язаний з рівнем науково-технічних досягнень, так і опосередкований, пов'язаний з появою нових професійних вмій і навичок, потреба в яких швидко зростає»².

Сучасна освіта – це не просто народногосподарська галузь, яку можна фінансувати за залишковим принципом, і не тільки засіб підготовки вузьких фахівців-професіоналів. В новітніх умовах вона пос-

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006. – С.537.

² Жалдак М.І. Педагогічний потенціал комп'ютерно-орієнтованих систем навчання математики / М.І. Жалдак // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 7. – 2003. – С. 33.

тає провідною, пріоритетною сферою суспільного буття, середовищем творення громадянина, а відтак – і нової української спільноти. Орієнтиром програми дій у цьому аспекті виявляється методологічне положення, згідно з яким для сучасного суспільства має бути притаманний тип людини з активно-позитивним ставленням до планети Земля, вітчизни, людства, до іншої людини і самого себе, а також до праці, власності, сім'ї, надбань духовної культури. Ця людина має поєднувати в розумних межах особисті інтереси з громадськими, вміти правильно обирати життєві цілі, уникати крайнощів колективізму та індивідуалізму.

З огляду на це впровадження інформаційних технологій тісно пов'язане з інформаційною культурою. Системно-утворюючим ядром інформаційної культури, яка має системно-структурну будову, є інформаційна діяльність людей, зумовлена характером і рівнем розвитку суспільства. Така діяльність відповідно до потреб людей проявляє себе як бінарний процес: з одного боку, це використання накопиченої і виробленої інформації, а з другого – її створення і закріплення на різних матеріальних носіях¹.

Формування інформаційної культури – запорука реалізації освітнього потенціалу інформаційних технологій у навчальному процесі. З погляду М. Жалдака, найбільш важливими засадничими компонентами інформаційної культури є: світоглядні – «розуміння сутності інформації та інформаційних процесів, їх ролі в пізнанні навколишньої дійсності й творчої діяльності людини, в управлінні технічними і соціальними процесами, в забезпеченні зв'язку живого із оточуючим середовищем; здатність людини, яка володіє необхідним інструментарієм, передбачати наслідки власних дій, вміння підкоряти свої інтереси тим нормам поведінки, яких необхідно дотримуватися в інтересах суспільства, свідоме прийняття всіх тих обмежень і заборон, які будуть вироблятися колективним інтелектом»; загальноосвітні – «розуміння проблем подання, оцінки і вимірювання інформації, її сприймання і розуміння, сутності формалізації суджень, зв'язку між змістом і формою, абстрагування від змісту і виділення лише семіотичної сторони, ролі формалізації змістових суджень та інформаційного моделювання в сучасних інформаційних технологіях; володіння знаряддєвими застосу-

¹ Суханов А.П. Информация и прогресс / А.П. Суханов. – Новосибирск: Наука, 1988. – С.77.

ваннями ЕОМ, систем опрацювання текстових, числових і графічних повідомлень і показників, баз показників і знань, предметно-орієнтованих прикладних систем, телекомунікаційних систем; вміння добирати послідовність операцій і дій у діяльності, розробляти програму спостереження, дослідів, експерименту»; професійні – «вміння використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології для підготовки, супроводу, аналізу, коригування навчального процесу, управління навчальним процесом і навчальним закладом; вміння добирати найбільш раціональні методи і засоби навчання, враховувати індивідуальні особливості учнів, їх запити, нахили, здібності; вміння ефективно поєднувати традиційні методичні системи навчання із новими інформаційно-комунікаційними технологіями»¹.

Істотні зміни мають відбутися в демократизації освітньої політики. Зокрема, необхідно прискорити процеси децентралізації системи освіти, підвищення самостійності університетів, мобільності викладачів і студентів, впровадження державно-громадського управління навчальними закладами. Демократизація – вагома складова євроінтеграційного процесу. Однак вона не може розгортатися стихійно, без відповідної просвітницької і виховної діяльності в закладах освіти. Демократії потрібно навчатися. Ця теза – не тільки головна домінанта Болонських ініціатив, але й відповідь на виклики глобалізації і сучасних міграційних процесів. Притому винятково важливою у вихованні демократичної культури особистості залишається роль учителя. Болонський процес формулює вимоги до демократичної освіти, підготовки демократично орієнтованого вчителя. Українські університети до впровадження цих вимог підготовлені ще не достатньо. Розроблений в межах україно-канадського проекту курс «Основи демократії» досі читається лише як експериментальний, до того ж далеко не у всіх вищих навчальних закладах².

Інтелект, освіта, раціональна складова людини – важливі, необхідні але далеко не єдині чинники її духовного розвитку як суб'єкта й прові-

¹ Жалдак М.І. Педагогічний потенціал комп'ютерно-орієнтованих систем навчання математики / М.І. Жалдак // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Вип. 7. – 2003. – С.34.

² Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006. – С.551.

дника інформаційного суспільства. Вони часто виявляються безсилями, особливо в ситуації різногранності та співрозмірності факторів, які зумовлюють вибір. І тоді їм на допомогу приходять почуття, котрі виховуються високою культурою і безпомилково підказують спосіб мислення та дії, співрозмірний загальному розумінню людського. Творча свобода особистості – одна з найвищих цінностей людського буття, здатність не тільки відтворювати певний тип культури, але й створювати нові. Відтак культура виявляється незамінним чинником утвердження стратегії сталого людського розвитку, духовно-матеріальним фундаментом організованого суспільства, а в більш широкому розумінні – способом його буття як цивілізаційного і гуманістично-орієнтованого.

Педагогіка як соціальний феномен має стародавні традиції і є однією з найстаріших форм наукової та практичної діяльності. Саме тому існує не лише багато різних напрямів у сучасній педагогіці, але й педагогічних парадигм. Напрями, школи в педагогіці розрізняються за характером їхнього спрямування на ту або ту науку про людину, що є проявом принципу антропологічної орієнтації¹. Репрезентуючи та інтерпретуючи різні дискурсні напрями, освіта дозволяє особистості обрати, сформулювати для себе найбільш адекватну систему цінностей. Остання – самодостатня й рівнозначна в тому сенсі, що вона будується як співмірна із загальнолюдськими умовами розвитку, які пропонує синергетична парадигма і потребує інформаційне суспільство, з одного боку, та індивідуальним сприйняттям, власною надприродною сутністю особистості – з другого. Маючи власну систему цінностей людина стає набагато краще й більш ґрунтовно орієнтованою, стійкою і послідовною у власних судженнях та висновках. Наслідком цього є стабілізація соціальної позиції особистості. Імперативи, вимоги, позиції, погляди, цілі й межі поведінки людей, оцінки культурних та освітніх феноменів, виражаються мовою цінностей, оскільки саме вони задають вектори становлення людини і суспільства².

Освіта третього тисячоліття має бути спрямована на людину, фундаментальні загальнолюдські цінності. Гармонійно розвинена особис-

¹ Бим-Бад Б.М. Антропологические основания теории и практики образования / Б.М. Бим-Бад // Педагогика. – М., 1994. – № 5. – С.5.

² Подольська Є.А. Синергетично-еволюційна картина світу як основа сучасної освіти / Є.А.Подольська, В.М.Назаркіна, А.О.Яковлев // Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті. – Х.: Золоті сторінки, 2002. – С.87.

тість повинна стати головною метою і змістом усієї системи освіти. Замість пріоритету держави в освітянському просторі на перше місце має бути поставлена саме людина¹. Через це дослідження ціннісних орієнтацій громадян України набуває стратегічного характеру, оскільки від того, які позиції будуть визначати так званий «дух народу» в найближчі десятиліття, залежить самозбереження українців як поліетнічної спільноти і в фізичному, і в духовно-культурному аспекті. Як вважають С. Лацарус, Г. Лебон, В. Вундт, «дух народу» – це таємнича субстанція, яка залишається незмінною, забезпечує єдність національного характеру, незважаючи на наявні індивідуальні відмінності, та виражається в мові, міфах, звичаях, релігії, мистецтві. Система освіти також детермінується суспільними цінностями. Зміни, реформування змісту освіти неможливі без утвердження нової системи цінностей. Тому одним із пріоритетних викликів національної освіти виявляється проблема мінімізації асиметрії між значенням матеріальних і духовних цінностей².

Важливо відновити і розвивати на нових засадах принцип суб'єктивно-особистісної орієнтації педагогіки, наповнюючи його зміст, технології ідеями життя як найвищої цінності, доброчинностями, технологіями життєтворчості. Особистість повинна вміти самостійно будувати своє життя, визнаючи його стратегію відповідно до своїх уявлень про щастя, добро, любов. Такий концептуальний стрижень, разом із активною дієвою повагою до інтелекту, забезпечить основну змістовну базу для актуальної філософської парадигми організації та змісту освіти, адекватної інформаційному суспільству та розвитку інновацій.

¹ Крижко В.В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою. навч. посібник / В.В.Крижко, О.І.Мамаєва. – К.: Освіта України, 2005. – С.18.

² Кремень В. Україна: Проблеми самоорганізації: в 2-х т. / В.Кремень, Д.Табачник, В.Ткаченко. – К.: Промінь, 2003. – Т.2. Десятиріччя суспільної трансформації. – С.16–17.

Розділ 2

Філософія інноваційних процесів в освіті інформаційного суспільства

Глава 2.1. Сутність і напрями освітніх інноваційних процесів в інформаційному суспільстві

Глава 2.2. Оптимальні параметри впровадження інформаційних технологій в систему освіти

Глава 2.3. Інформаційний супровід освітньо-педагогічного дискурсу

Глава 2.4. Мовні стратегії інноваційної освіти

Глава 2.5. Моніторинг якості освіти в системі її інноваційного розвитку

Глава 2.6. Творчий потенціал інноваційної освіти

Глава 2.1.

Сутність і напрями освітніх інноваційних процесів в інформаційному суспільстві

Сучасна система освіти зароджувалася і вдосконалювалася в ХХ столітті в період інтенсивного розвитку агропромислового комплексу та індустріалізації країни. Посилена увага до природничих і технічних наук, продуктивної праці поєднувалася зі збільшенням кількості навчальних закладів. Водночас стрімкими кроками освоювалися нові природні ресурси, вибухали екологічні кризи, передові країни ставали на шлях інноваційного розвитку, в усіх сферах утверджувалися інформаційні технології. Все це поставило нові завдання перед новітньою освітою і наукою.

Вже в 60–70-і роки ХХ століття Д. Белл, А. Турен, О. Тофлер, а згодом інші вчені, обґрунтовуючи специфіку постіндустріального суспільства як якісно нового етапу розвитку людства, спромоглися дати його змістовну, сутнісну характеристику. Найбільш істотні риси постіндустріального періоду розвитку цивілізації визначили основні шляхи розвою освіти¹. Принципова відмінність постіндустріальної цивілізації від інших насамперед полягає в тому, що зазнають істотних змін підвалини суспільного виробництва, основною рушійною силою виявляються знання й інформація, а найважливішим ресурсом – інтелектуальний потенціал суспільства. Останній виконує декілька функцій. Перша пов'язана з формуванням кваліфікації і професійної підготовки населення до виробничої діяльності². Друга поєднана з розвитком творчих навичок, наразі, – і теоретичного мислення. Принагідно слід зазначити, що теоретичне мислення, ідеї – не найголовніше в суспільстві. Хоча кожне суспільство містить ці феномени, вони є лише частиною того, що вважається знанням. Водночас усе це – інформаційні активи, які є «фабрикою знань, без яких не може існувати жодне суспільство»³.

Як свідчать культурологічні джерела, термін «інновація» з'явився у дослідженнях ХІХ столітті й означав запозичення однією культурою

¹ Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / О.В.Навроцький. – Харків: Видавничий дім «Основа», 2000. – С.36.

² Мельник Л.Г. Социально-экономические проблемы информационного общества / Л.Г.Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2005. – С.17.

³ Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П.Бергер, Т.Лукман. – М.: Медиум, 1995. – С.30–31.

елементів іншої. У 1911 р. відомий американський вчений Й. Шумпетер запровадив поняття інновації в економічну науку. А з середини ХХ століття цю дефініцію стали використовувати в освітній галузі. Інноваційна діяльність загалом не є діяльністю якогось відокремленого, особливого типу (як, наприклад, наукові дослідження або проектування). Зокрема, згадана наукова інноваційна діяльність є складним зв'язком, структурованим багатьма різнотипними діяльностями – конструювання, проектування, програмування, прогнозування, моніторингу тощо. Притому діяльність останніх типів задає контекст і рамки інновацій, поза якими вона постає неосмисленою та некерованою. Інноваціям притаманне особливе фокусування або орієнтація на конкретну діяльність, яка підлягає перебудові через упровадження нововведення¹. Якщо застосувати такий підхід до інновацій стосовно сфери освіти, то «в основі здійснення інноваційної діяльності є вміння будувати концептуальні засади педагогічних нововведень, що включають діагностику, прогнозування, розробку програм педагогічного експерименту, дієву реалізацію інноваційної програми та ходу її втілення, корекцію та рефлексію інноваційних дій»².

Сучасне суспільство потребує постійного оновлення технологій, а отже, й переосмислення системи відтворення та ретрансляції знань, нової парадигми освіти. Якщо тривалий час філософією освіти була діалектико-матеріалістична теорія пізнання в її західноєвропейському варіанті, то в Україні на початку ХХІ століття розроблено нову філософію освіти, яка узагальнює різні, найбільш прогресивні ідеї: філософію всеєдності, концепцію ноосфери, глобальної освіти, філософію серця, життєтворчості, діалогу культур, ідеї синергетики, впливу космосу на життя людини та інші³. Сучасна філософія освіти пропонує замість діалектико-матеріалістичної методології використовувати системно-синергетичний, структурно-функціональний, логіко-когнітивний, неопозитивістський, феноменологічний, антропологічний, теологічний, аксіологічний та інші принципи і підходи.

¹ Гринев Б.В. Інноватика / Б.В.Гринев, В.А.Гусев. – Харьков: Інститут монокристалів, 2004. – С.20.

² Сафулін В.І. Інноваційний пошук нових технологій навчання / В.І.Сафулін // Інноваційні пошуки в сучасній освіті / за ред. Л.І. Даниленко, В.Ф. Паламарчук; упоряд. Г.М. Перевознікова. – К.: Логос, 2004. – С.57.

³ Оцінювання та відбір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект: наук.-метод. посібник / За ред. Л.Даниленко. – К.: Логос, 2001. – С.41.

Теоретичні засади сьогочасної освітньої інноваційної діяльності лише частково спираються на методологію ХХ століття, а новітні – на сучасну філософію освіти. Це дає науковцям підстави провадити розробку нової галузі педагогіки – педагогічної інноватики – як науки про систему оновлених взаємовідносин між учасниками педагогічного процесу. Об'єктом її дослідження постають інноваційні аспекти педагогічної діяльності, предметом аналізу – педагогічні інновації. Під останніми треба мати на увазі не лише остаточний продукт застосування новизни в навчально-виховному і управлінському процесах з метою зміни або якісного вдосконалення суб'єкта та об'єктів управління і отримання економічного, соціального, науково-технічного, екологічного та інших ефектів, але й процедуру їхнього постійного оновлення.

Інтенсивний розвиток педагогічної інноватики як феномену сучасної педагогіки має відчутний вплив на природу педагогічного процесу та управління ним. Саме тому в наукових дослідженнях значне місце посідають проблеми освітньої і педагогічної інновацій, які розробляються вітчизняними і зарубіжними вченими¹, їх класифікації²; генезису

¹ Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник / І.Д.Бех. – К.: ІЗМН, 2004; Український педагогічний словник / автор-упор. С.У.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.; Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.; Паламарчук В.Ф. Першооснови педагогічної інноватики: навчальн. посібник. Вид.2-ге / В.Ф.Паламарчук. – К.: Освіта України, 2005. – Т.1. – 420 с.; Паламарчук В.Ф. Першооснови педагогічної інноватики: навчальн. посібник. Вид.2-ге. – К.: Освіта України, 2005. – Т.2. – 504 с.; Сластенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию: учебное пособ. для студ. высш. педагог. учебн. заведений / В.А.Сластенин, Г.И.Чижакова. – М.: Академия, 2003. – 192 с.; Сластенин, В.А., Каширин В.П. Педагогика и психология: учебное пособ. / В.А.Сластенин, В.П.Каширин. – М.: Академия, 2001. – 480 с.; Швалб Ю.М. Возрастная психология: учебное пособие для ВУЗов / Ю.М.Швалб, И.Ф.Муханова. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – 304 с.; Ярмаченко М. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренка / М.Ярмаченко. – К.: Рад.школа, 1989–189 с.

² Ангеловски К. Учителя и инновации: книга для учителя / К.Ангеловски. – М.: Просвещение, 1991. – 159 с.; Козлова О.Г. Методика інноваційного пошуку вчителя: навч.-метод. посібник / О.Г.Козлова. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1998. – 96 с.; Освітні технології: навч.-метод. посібн. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; за заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.; Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Роджерс. – М.: Прогресс-Универс. – 1994. – С.135; Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студентов пед. вузов: в 2 кн. / Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – М., 1999. – Кн.1. – 576 с.; Кн.2–256 с.

і розвитку в ХХ столітті¹; впровадження техноматики як специфічного напрямку педагогічної інноватики, який вивчає питання технологічних процесів в освіті²; аналіз різних аспектів педагогічних технологій та педагогічних систем³, методологічних функцій філософії освіти стосовно постсучасних освітніх процесів⁴ тощо.

Враховуючи особливості інноваційної політики розвинених країн світу, розуміння зарубіжними вченими теорії інноватики, в Україні на початку 90-х років ХХ століття взято курс на розвиток інновацій. Він знайшов відображення в низці законодавчих і нормативно-правових документів, таких як Концепція державної інноваційної політики України; закони України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності», «Про освіту» та ін., що свідчить про системність інноваційного розвитку і необхідність його закріплення у правовому полі держави.

¹ Попова О.В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ столітті: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / О.В. Попова; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2001. – 39 с.

² Богданова І.М. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії і практики / І.М.Богданова. Ч.1. – Одеса: Пальміра, 2005; Богданова І.М. Технології в освіті: теоретико-методологічний аспект / І.М. Богданова. – Одеса: ТЕС, 1999. – 146 с.

³ Кларин М.В. Инновации в обучении. Метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта / М.В.Кларин. – М.: Наука, 1997. – 223 с.; Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / В.І.Лозова, Г.В.Троцько. – Харків: ОВС, 2002. – 400 с.; Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: соц.-филос. исслед. / С.И.Подмазин. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 200 с.; Прокопенко І.Ф. Педагогічна технологія / І.Ф.Прокопенко, В.І.Євдокімов. – Харків: Основа, 1995. – 374 с.; Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г.К.Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.; Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.; Кузьмина Н.В. Профессионализм педагогической деятельности / Н.В.Кузьмина, А.А.Реан. – С-Пб, Рибинск: 1993. – 54 с.

⁴ Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б.С.Гершунский. – М.: Совершенство, 1998. – 608 с.; Гершунский Б.С. Образование как религия третьего тысячелетия: гармония знания и веры / Б.С.Гершунский. – М.: Пед. общество России, 2001. – 128 с.; Розин В. Образование в обновляющемся мире / В.Розин // Вестник высшей школы. – 2006. – № 7. – С.18–27; Клепко С.Ф. Українська царина філософії освіти / С.Ф.Клепко // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С.197–211; Джуринский А.Н. Зарубежная школа: современное состояние и тенденции развития / А.Н.Джуринский. – М.: Педагогика, 1993; Терещенко Ю.І. Філософія освіти та пошуки морально-етичного виховання / Ю.І.Терещенко // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С.11–15.

Зокрема, в Національній доктрині розвитку освіти України¹ визначено стратегію та пріоритетні напрями і шляхи створення життєздатної системи навчання й виховання, яка б забезпечувала умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувала покоління, здатні навчатися протягом життя, створювала й розвивала цінності громадянського суспільства.

У різних нормативно-правових документах інноваційний процес в освіті розглядається як система технологій, спрямованих на впровадження новітніх досягнень науки й соціальної практики. З огляду на це сучасними засадами реформування освіти визнаються принципи демократизації (характеризується рівноправністю, партнерством, вибором); гуманізації («фунтується на взаємодопомозі, взаєморозумінні та співпереживанні»); інтенсифікації (забезпечується шляхом застосування сучасних комп'ютерних, телекомунікаційних, мультимедійних, дистанційних, ігрових, проектних технологій); національної спрямованості (узаasadничений на традиціях нашого народу); інтеграції (забезпечується вивченням процесів і явищ через призму різних наукових теорій і течій); валеологізації (утверджується пріоритетність здорового способу життя); відкритості (забезпечується прозорість прийнятих рішень); інноваційності (утверджуються постійні зміни, які спрямовують соціальні системи на розвиток).

Головною метою державної політики у сфері освіти під час її реформування визначено стратегію розвитку, життєздатності системи безперервного навчання й виховання для досягнення високих освітніх рівнів, духовного самовдосконалення особистості, інтелектуального та культурного потенціалу нації. Стратегічними завданнями реформування освіти в Україні передбачено:

- відродження і розбудову національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян; формування освіченої, творчої особистості; забезпечення пріоритетного розвитку людини; відтворення й трансляцію культури й духовності в усій розмаїтості вітчизняних та світових зразків;
- виведення освіти на рівень розвинених країн світу шляхом докорінного реформування концептуальних, структурних, організаційних засад;

¹ Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України №347/2002 від 17 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступно з : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. – Перевірено : 29.10.2014.

- подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних закладів освіти; глибокої демократизації традиційних закладів освіти;
- формування багатоваріантної інвестиційної політики у галузі освіти¹.

Як стверджують сучасні політики й науковці, перший етап трансформацій в Україні завершено, а отже, «завдяки інноваційному імпульсу, який надала «інформаційна хвиля» науково-технічного прогресу суспільства..., прискорився темп цивілізаційного розвитку»². Закономірність подальшого розвитку суспільства тісно пов'язана з інноваційними реформами, серед яких значну роль відіграватимуть освітні реформи.

Сучасний етап розвитку системи освіти в Україні характеризується освітніми інноваціями, котрі спрямовані на збереження досягнень минулого і водночас на модернізацію системи освіти відповідно до вимог часу, новітніх надбань науки, культури й соціальної практики. Характерною особливістю цього періоду розвитку педагогічної освіти є пошук нового змісту, сучасних форм, методів і засобів навчання, виховання та управління; розгортання широкої експериментальної роботи, спрямованої на впровадження освітніх інновацій на засадах оновленої філософії освіти, яка істотно відрізняється від попередньої.

Отже, завдяки трансформаційним змінам в українській освіті за роки незалежності – насамперед урізноманітнення типів, форм власності навчальних закладів, форм і механізмів навчально-виховної роботи – педагогічні інновації набули нового змісту. Нині під ними можна розуміти «новизну, що істотно змінює результати освітнього процесу, створюючи при цьому удосконалені чи нові освітні, дидактичні, виховні системи; освітні педагогічні технології; методи, форми, засоби розвитку особистості, організації навчання та виховання; технології управління навчальним закладом, системою освіти»³.

¹ Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-ХІІ [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> – Перевірено: 24.01.2015.; Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України №347/2002 від 17 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. – Перевірено: 29.10.2014.

² Гальчинський А.С. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С.Гальчинський, В.М.Геець, А.К.Кінах та ін. – К.: Знання України, 2004. – С.5.

³ Даниленко Л. Інноваційний пошук нових технологій навчання / Л.Даниленко // Інноваційні пошуки в сучасній освіті. / за ред. Л.І. Даниленко, В.Ф. Паламарчук; упоряд. Г.М. Перевознікова. – К.: Логос, 2004. – С.43.

Інноваційна освіта стосується не лише розробки і впровадження нововведень – нового змісту, нових педагогічних технологій, але й процесу всебічного реформування освіти, якісних змін у способах діяльності особистості, стилі її життя. Інноваційна система ґрунтується на засвоєнні способів діяльності людини в незнайомій ситуації, наданні досвіду творчої самостійної діяльності та створення умов для зростання і розширення особистого досвіду.

Серед основних викликів розвитку освіти в сучасному світі слід виокремити надзвичайно швидке оновлення технологій. З'являються нові засоби праці, процеси, матеріали, правила та стандарти соціальної взаємодії¹. Зростання економіки диктує таку систему освіти, яка могла б готувати людей до життя в умовах цих змін. З одного боку, перехід до інформаційного суспільства зумовлює підвищені вимоги до комунікативних та інформаційних компетенцій особистості, до зростання професійної мобільності працівників, підвищення ролі людського капіталу, а з другого – демократизація суспільства спонукає до підвищення рівня готовності громадян до відповідального і свідомого вибору, здатності до толерантного розв'язання конфліктних ситуацій.

Філософсько-методологічною засадою інноваційного підходу в освіті є гуманістична тенденція, яка базується на принципах вільного індивідуального творчого розвитку особистості з урахуванням її індивідуальних можливостей. Традиційний тип освіти характеризується постійним відтворенням певних знань та навичок. Цей тип до тепер був спрямований на підтримку і відтворення досвіду людини та соціальної системи загалом. Сутність традиційної освіти полягає у відтворенні педагогічного досвіду за заданим зразком. Інновації освіти мають забезпечити умови для випереджального зростання духовних потреб людини протягом усього її життя. Розвиток індивідуальності розглядається як вища духовна цінність суспільства, як головна продуктивна сила, в якій проявляється органічна єдність мети і засобу.

В інформаційному суспільстві знання виявляються безпосередньою продуктивною силою. В цих обставинах суспільство і кожна окрема людина повинні вміти застосовувати дедалі новіші й новіші знання, набуті впро-

¹ Мельник Л.Г. Информационная экономика / Л.Г.Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2003. – С.73.

довж життя, у власній практичній діяльності¹. Тобто, учень або студент у навчальному і виховному процесі має набути важливих компетенцій шляхом застосування знань. Для цього потрібно здійснити перехід від кваліфікації до компетенції, яка дозволяє знаходити рішення в будь-яких професійних та життєвих ситуаціях, що уможлиблює діяльність освіченої особистості незалежно від локального чи глобального контексту ринку праці. Така людина, оволодівши технологією прийняття рішень, свободою вибору, буде здатна адаптуватися в умовах постійних змін.

Освіта повинна готувати людину, органічно адаптовану до життя в світі рясногранних зв'язків – від контактів з найближчим оточенням до глобальних комунікацій. Тому так важливо навчити індивіда співжиттю з іншими людьми й суспільними структурами, вміти регулювати різні психологічні, соціальні, політичні, міжнаціональні конфлікти з дотриманням вимог культури плюралізму думок. Людина ХХІ століття повинна керуватися світоглядними принципами «єдність у розмаїтті» та «доповнення замість протиставлення»².

Переорієнтація освіти з академічних досягнень на особистість викликає необхідність врахування закономірностей навчання і розвитку індивіда, перебігу інноваційних процесів, а також адекватних принципів організації навчально-виховного середовища, які впливають з нової методології освіти і найбільш повно втілюються в навчальних закладах нового типу.

Водночас безперечним є той факт, що «знаннева» освітня парадигма повинна все більше поступатися гуманістичній. А в аспекті технологічного розвитку освіта все більше має акцентуватися на інформаційних та інтелектуальноємних технологіях. Усе це зумовлює необхідність переходу вітчизняної освіти на інноваційний шлях розвитку, як більш прогресивний та конкурентоспроможний за умов створення сприятливого інвестиційного клімату і приведення якості освіти до рівня світових стандартів. В цьому й полягає сутність інноваційної державної освітньої політики.

Щодо теорій, які визначають цей процес, то вони розгортають чотири варіанти інноваційної політики:

¹ Чоговадзе Г.Г. Информация: информация, общество, человек. / Г.Г.Чоговадзе. – М.: ООО Дата+, 2003. – С.212.

² Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття. Кн. 2: Освіта і наука творчий потенціал державо- і культуротворення / авт.кол.: В.Литвин, В.Андрущенко, А.Гуржій та ін. – К.: Навч. книга, 2004. – С.347.

- «інноваційного поштовху» (пріоритет держави у розподілі ресурсів);
- «ринкової орієнтації» (ринковий механізм розподілу ресурсів);
- «соціальної орієнтації» (масштабність досліджень з урахуванням громадської думки);
- «постійних змін» (інтеграція зусиль для виконання міжнародних проектів)¹.

В Україні останнім часом найбільш яскраво розвинулася саме політика «інноваційного поштовху». Вона характеризується тим, що пріоритетні напрями науки і техніки визначаються державою. Остання має для їх розгортання необхідні матеріальні ресурси, на відміну від недержавних форм інноваційної політики, які лише зароджуються і в яких основні ресурси розподіляються ринковими структурами, вітчизняною та міжнародною громадськістю.

Проте в сучасній освіті з'являються і такі міжнародні й вітчизняні інноваційні проекти та програми, які набувають масового громадського обговорення, мають підтримку різних інвесторів. Наприклад, для системи загальної середньої освіти прийняття рішень про впровадження 12-річного терміну навчання та 12-бальну шкалу оцінювання досягнень учнів з боку Міністерства освіти і науки України подавалося як політика «інноваційного поштовху». Наступні освітні інновації масово впроваджувалися в різних закладах освіти в умовах реалізації інших видів інноваційної політики. А саме, прийняття стандартів початкової, загальної і повної середньої освіти мало масове обговорення; розробка стандартів професійної діяльності директорів шкіл відбувалася в рамках міжнародного Українсько-Нідерландського проекту, стандартів підвищення кваліфікації вчителів економіки – в межах спільної діяльності ЦППО з Українською радою з питань економічної освіти та Національною радою з питань економічної освіти США тощо.

Педагогічна інноватика продовжує активно розгортатися, і як зазначено в доповіді Міжнародної комісії ЮНЕСКО (1996 р.) у справах освіти для ХХІ століття, її розвиток забезпечить «плекання свідомості та інтелекту кожної особистості в дусі універсальних цінностей і самовдосконалення, навчить поважати принцип плюралізму, не зраджуючи

¹ Андрощук Г. Государственная инновационная политика / Г.Андрощук // Бизнесинформ. – 1997. – № 1. – С.38.

водночас власні принципи і переконання. Від цього залежить виживання людства»¹.

Для сучасної освіти дуже важливий щільний зв'язок з наукою, яка є джерелом знань та практично-технологічною діяльністю як сферою їх застосування, використання інтегрованих професійно-фундаментальних навчальних програм. Нині створюються сприятливі умови інтеграції академічної та вузівської науки, зокрема з таких напрямів:

- теорія і методологія підготовки педагогічних кадрів на підставі впровадження інноваційних технологій навчання в освітній процес;
- соціально-психологічне упередження негативних проявів в умовах трансформаційних процесів в освіті та суспільстві;
- прогностичне удосконалення національної системи освіти з огляду на її інтеграцію зі світовим освітнім простором.

Розв'язання нових завдань освіти в ХХІ столітті загалом потребують широкого застосування інноваційних педагогічних технологій, які спираються на фундаментальні епістемологічні й герменевтичні підвалини педагогіки і дидактики, котрі пов'язані з мистецтвом розуміння та високою комунікативною культурою. Органічною стає потреба в конституюванні множинності освітніх траєкторій, для яких притаманна варіативність методик, які активізують розумову діяльність і творчо організовують освітній простір.

Вивчення сучасного стану розвитку інформаційного суспільства загалом та інформатизації освіти зокрема свідчить про те, що поняттєво-термінологічний апарат для опису, моделювання й аналізу систем навчання, виховання та освіти, які повинні діяти і розвиватися в інформаційному суспільстві, ще до кінця не сформувався. Його кристалізація – одне з головних завдань науки про сучасні системи навчання, виховання й освіти та передумова подальшого розвитку і практичного застосування її результатів.

Серед найбільш уживаних понять сучасного педагогічного дискурсу необхідно виокремити термін «інноваційні технології». Загалом технологія – це те, що «містить всю сукупність знань, інформації, необхідних для виробництва техніки з визначеною метою, знання правил і принципів управління технологічними процесами, сукупність природних, фінансових, людських, енергетичних, інструментальних та інфор-

¹Делор Ж. Освіта – справжній скарб / Ж.Делор // Шлях освіти. – 1997. – № 3. – С.3.

маційно-інтелектуальних ресурсів, а також всю сукупність соціальних, економічних, екологічних і політичних наслідків реалізації цієї технології в конкретному середовищі перебування людини, серед іншого – й наслідки застосування вироблених продуктів і послуг»¹.

Стосовно процесу розв'язання завдання в науці та практиці для опису складу і структури поряд із *технологією* як процесом здійснення різних видів діяльності часто вживається поняття *механізму* розв'язання завдання (реалізації діяльності, функціонування, поведінки, регулювання, управління системами тощо). Непоодинокі випадки, коли ці терміни вживаються некоректно. Тому доцільно звернути увагу на адекватне розуміння цих семантично близьких, однак різних за деяким істотними ознаками понять, а отже, запропонувати підходи щодо їх коректного вживання. Але треба мати на увазі, що коли нижченаведені ознаки опису процесу розв'язання завдання виявляються неістотними щодо конкретного розгляду реалізації завдання, використання кожного з цих двох термінів є еквівалентним, тобто ними можна послуговуватись як рівнозначними.

Спираючись на тлумачення завдання, запропоноване В. Глушковым,² зазначимо, що під ним треба розуміти формуючу (таку, що задає) систему, яка розглядається щодо наявної або потенційної реалізуючої (такої, що вирішує, розв'язує) системи, і котра складається з предмета діяльності (предметної галузі) та мети діяльності. Розв'язання завдання можна розглядати як процес переведення формуючої системи з одного стану (фази) в іншій. Цей процес здійснюється реалізуючою системою, яка містить способи і засоби розв'язання завдань. Таке тлумачення завдання дозволяє виокремити в його моделі формуючу і реалізуючу частини.

У формуючій частині моделі завдання визначаються цілі та предметна галузь завдання. Виділяють класи завдань, для яких притаманні єдині механізми або алгоритми їх розв'язання (наприклад, класи математичних задач з розробленими і відомими алгоритмами їх надійного розв'язання, задачі управлінської діяльності тощо). Спроможність розв'язати завдання, яке сформульоване в формуючій частині моделі завдання, визначається реалізуючою частиною моделі завдання – її процесором. Для реалізуючої

¹ Ракитов А.И. Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России / А.И.Ракитов // Вопросы философии. – М., 1994. – № 4. – С.22.

² Глушков В.М. Макроекономические модели и принципы построения ОГАС / В.М.Глушков. – М.: Статистика, 1975. – С.10.

частини моделі завдання характерна «пристосованість» щодо розв'язання завдань певного класу і «потужність» стосовно можливості отримання остаточного рішення за припустимий час.

Змістовна наближеність понять механізму і технології діяльності полягає в тому, що як механізми, так і технології діяльності є моделями реалізуючої частини моделі діяльності (моделі завдання). З огляду на це необхідно констатувати, що, по-перше, як механізми, так і технології діяльності спираються на формуючу частину моделі діяльності, в якій задаються цілі і предметна галузь діяльності; діяльність є цілеспрямованою і предметно орієнтованою, а тому і механізми, і технології є цілеспрямованими та предметно орієнтованими в межах наявного завдання (його цільового поля і предметної галузі). По-друге, як механізми, так і технології діяльності визначають структуру здійснення діяльності і спираються на відомі та обрані в певному конкретному випадку методи реалізації тієї чи тієї діяльності або того чи того її виду.

Істотна різниця між поняттями механізму і технології діяльності полягає в тому, що механізм діяльності – це модель ідеальної (теоретично очікуваної, бажаної, безпомилкової) діяльності. Своєю чергою технологія діяльності – це модель дійсної діяльності, яка здійснюється в реальних умовах і обмеженнях практики.

«Реальність», а не ідеальність технологій діяльності вказує на те, що механізми діяльності реалізуються в технологіях реального середовища діяльності. Технології спираються на дійсні можливості засобів і суб'єктів діяльності, функції або параметри яких можуть повністю не відповідати вимогам теоретично закладених механізмів діяльності, тобто ідеальним моделям діяльності. Тому діяльність реальних систем, які працюють за реальними технологіями, може повністю не відтворювати закладені в них механізми діяльності.

Отже, можна вказати на технологічні обмеження механізмів діяльності систем, котрі зумовлені рівнем розвитку науково-технічного прогресу, соціально-економічного розвитку суспільства, масштабами досягнень науки і техніки, глибиною їх усвідомлення й опанування суспільством та окремими людьми, глибиною їх практичного застосування в практиці.

Позитивний поступ науково-технічного прогресу і соціального розвитку суспільства каталізують процеси розробки сучасних засобів та методів діяльності. Своєю чергою в міру створення новітніх засобів і методів діяльності виникають потенційні можливості розробки таких нових, осучаснених механізмів в тій чи тій галузі діяльності, які б від-

повідали нагальним потребам практики. Тому механізми, з одного боку, і технології – з другого, є взаємно зумовленими і повинні розвиватися та впроваджуватися збалансовано.

Розглядаючи інноваційні технології в освіті, можна визначити її метод або сукупність методів як послідовність певних дій з реалізації інновацій, цілеспрямованих змін, які викликають перехід системи освіти із одного стану в інший¹ згідно з поставленими завданнями.

Освіта є складною системою, підсистеми якої пов'язані практично з усіма сферами життя суспільства. Освітня діяльність реалізується в певному навчальному середовищі, яке визначально впливає на якість освіти, на характер здійснення навчально-виховного процесу, на можливість формування ефективного з психолого-педагогічного погляду навчального середовища. Залежно від того, стосовно чого розглядається освітнє середовище, в його структурі виокремлюють такі складові: психолого-педагогічну, яка обіймає сукупність відповідних педагогічних систем; систему основних фондів і засобів оснащення закладів освіти, котру утворюють загальні споруди і допоміжні приміщення закладів освіти, в яких віддзеркалюються архітектурно-естетичні, санітарно-гігієнічні й психолого-педагогічні особливості їх побудови та використання, загальне інженерне обладнання приміщень навчальних закладів (системи опалення, водопостачання, освітлення, енергозабезпечення тощо), а також технології забезпечення їх дієздатності й розвитку; ресурсну складову, яка містить різні ресурси (фінансові, кадрові, організаційні, енергетичні) підтримки життєдіяльності та розвитку систем освіти; управлінську, котру утворюють організаційні структури управління закладами і системами освіти (корпоративними, регіональними, загальнодержавними); нормативну, яка охоплює законодавчо-правове і нормативно-інструктивне забезпечення, що регулюють процеси навчання, виховання і освіти на рівні окремого закладу освіти, їх комплексів або систем освіти різного організаційного рівня та призначення.

Отже, інноваційні технології можуть застосовуватися не тільки комплексно з метою спонукання до змін в системі освіти загалом, але й окремо задля змін певних складових або підсистем освітнього середовища. Наприклад, Н. Горбуновою освітні інновації розглядаються з чо-

¹ Мармаза О.І. Інноваційний підхід до управління навчальним закладом / О.І.Мармаза. – Х.: Основа, 2004. – С.150.

тирьох позицій. По-перше, це організація діяльності закладів освіти в цілому, а саме режиму роботи і типу установи. По-друге, це організація праці педагогів щодо технологій навчально-виховного процесу, навантаження, творчої діяльності, підвищення кваліфікації. По-третє, це організація роботи учнів/студентів, яка передбачає врахування їх рівня навчання та індивідуальних особливостей і потреб. По-четверте, – управлінська діяльність, яка визначає організаційні структури, функції, технології управління¹.

Власну класифікацію освітніх інновацій, яка не лише враховує багатоелементність освітньої системи, але й містить класифікацію інноваційних технологій пропонує Л. Даниленко. За її підходом класифікація освітніх інновацій охоплює:

1) соціально-економічні (юридичні, правові та економічні інновації);

2) науково-виробничі (комп'ютерні й мультимедійні технології, сучасне матеріально-технічне обладнання);

3) психолого-педагогічні (інновації у навчально-виховній роботі), а саме:

а) інновації в змісті навчання і виховання:

– впровадження державних стандартів початкової базової, середньої, вищої, післядипломної освіти;

– розробка загальнодержавних концепцій виховання;

– створення авторських навчальних програм, підручників і посібників;

– розробка нових систем оцінювання навчальних досягнень учнів/студентів;

б) інновації у формах, методах, технологіях навчання і виховання:

– дистанційна форма навчання;

– пріоритет діалогових, активних та інтерактивних методів навчання;

– запровадження нових освітніх технологій;

в) інновації в структурі закладів освіти:

– створення варіативних організаційних освітніх структур (ліцеїв, гімназій, шкіл-комплексів, коледжів, вищих навчальних закладів

¹ Горбунова Н.В. Внутришкольное управление: теория и опыт педагогических и управленческих инноваций / под. ред. Н.В. Горбуновой. – М.: Новая школа, 1995. – С.58.

різних форм власності й акредитації, технопарків, освітньо-науково-виробничих комплексів);

- г) інновації у змісті, формах і методах управління закладом освіти:
- запровадження модернізованих функцій керівника (прогностична, політико-дипломатична, менеджерська, представницька, консультативна);
 - впровадження програмно-цільового управління (управління за результатами);
 - узаконення громадсько-державних форм управління;
 - введення моніторингу;
 - утвердження економічних методів управління¹.

Своєю чергою класифікація інноваційних освітніх технологій містить:

1) навчальні інноваційні технології – особистісно орієнтовані, колективної дії, розвивальні, інтеграційні, інформаційні, дистанційні, проблемно-модульні;

2) виховні інноваційні технології – життєтворчості, ранньої соціалізації, національної спрямованості навчально-виховного процесу, духовного розвитку особистості;

3) управлінські інноваційні технології – економічні, психологічні, діагностичні, інформаційні технології, які створюють умови для оперативного й ефективного прийняття керівником управлінського рішення.

Якщо управлінські технології – це елементи економічної системи суспільства, запозичені та пристосовані до особливостей освітньої діяльності, то навчально-виховні або педагогічні технології відображають сутність і специфіку функцій освіти в суспільстві. Без розвитку саме педагогічних технологій вести мову про інноваційні процеси в освіті немає сенсу.

Серед багатьох відомих визначень педагогічної технології найбільш поширеними є її тлумачення як «сфери знання, яка включає методи, засоби навчання і теорію їх використання для досягнення цілей освіти»². Водночас «педагогічна технологія відображає процес розробки і

¹ Оцінювання та відбір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект: наук. – метод. посібник / за ред. Л.Даниленко. – К.: Логос, 2001. – С.98.

² Зязюн І.А. Технологізація освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості / І.А.Зязюн // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10 – річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина – 2. – Харків: «ОВС», 2002. – С.31.

реалізації в освітній установі педагогічного проекту, який відображає певну систему педагогічних поглядів, спрямованих на досягнення певної освітньої мети, визначає зразок професійно-педагогічної діяльності з його реалізації»¹.

Досить часто педагогічні технології ототожнюються із засобами навчання. Однак засоби навчальної діяльності, або засоби навчання – це матеріальні та інформаційні об'єкти (елементи) навчального середовища, які призначені для використання суб'єктами освітнього процесу під час здійснення ними окремих навчальних дій².

Водночас система засобів навчання є підсистемою навчального середовища. Вона складається з окремих та інтегрованих засобів навчання, а її структура визначається множиною цілей їх багатоцільової побудови і навчально-виховного застосування – підцілей за якими формуються й застосовуються педагогічні технології, котрі обрані для здійснення певного навчально-виховного процесу. Для підвищення ефективності використання засобів навчання в навчально-виховному процесі з множини всіх необхідних для досягнення цілей навчання і виховання засобів утворюються їх необхідні сукупності. Завдяки останнім забезпечується техніко-технологічна і функціонально-цільова інтеграція засобів навчання.

Отже, інноваційна педагогічна технологія постає як інновація в структурі організації часової і просторової взаємодії елементів різних типів навчальної співдії, побудованої відповідно до цілей та обраних методів навчання і виховання³. Тобто, в певному навчально-виховному процесі педагогічна технологія визначає упорядкованість відносин множини елементів структур навчальної взаємодії та використання в них тим, хто навчається складових навчального середовища, а підпорядкована цілям освітнього процесу сукупність педагогічних технологій утворює педагогічну систему. Відтак можна вважати, що навчальне середовище і педагогічні

¹ Сисоєва С.О. Педагогічні технології в сучасному освітньому просторі / С.О.Сисоєва // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10 – річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Ч.2. – Харків: «ОВС», 2002. – С.312.

² Биков В.Ю. Системно-структурні засади забезпечення якості професійної освіти / В.Ю.Биков // Зб.наук.праць. – Донецьк: Либідь, 2001. – С.271.

³ Биков В.Ю. Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій / В.Ю.Биков // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць; за редакцією Л.Л.Товажнянського та О.Г. Романовського. – Вип. 3. – Харків: НТУ «ХПІ», 2002. – С.76.

системи загалом належать до складу глобального освітнього простору, становлять його частку, утворюючи в цьому просторі підпростір засобів і технологій інституціональної системи освіти.

В зарубіжній літературі останнім часом поряд із поняттям глобального освітнього простору використовується термін «єдиний інформаційний простір системи освіти»¹. У змісті цих понять можна знайти як спільне, так і різне, оскільки обидва вони відображають наявні ознаки нових міжнародних зрушень та домовленостей щодо системи освіти.

Зокрема, поняття глобального освітнього простору віддзеркалює (за аналогією глобальної комп'ютерної мережі Інтернет) масштабність і практичну необмеженість обсягу та всесвітній характер існування і застосування інформаційних ресурсів. Такі ресурси відображають сучасні уявлення людства про об'єкти й процеси об'єктивного світу, потенційну причетність до нього інформаційних освітніх ресурсів, котрі існують і застосовуються в процесі навчання й виховання як в інституціалізованій освіті, так і в випадку самоосвіти індивіда поза межами освітньої системи.

Поняття єдиного інформаційного простору системи освіти такщж має ознаку масштабності існування і застосування, яка узгоджує це поняття з поняттям глобального освітнього простору. Проте поняття єдиного інформаційного простору системи освіти відтворює додаткову ознаку – наявність в єдиному інформаційному просторі системи освіти спеціально створених і цілеспрямованих однотипових інформаційних освітніх ресурсів, існування яких передбачає можливість їх спільного застосування певною категорією користувачів. Як правило, ці ресурси створюються і застосовуються в інституціональній освіті.

Отже, єдиний інформаційний простір системи освіти призначений для інформаційно-освітнього ресурсного забезпечення цілей навчання і виховання інтегрованої сукупності інституціональних педагогічних систем, змістовно й територіально розподілених в глобальному освітньому просторі та призначених для відповідної категорії його користувачів. Єдиний освітній простір забезпечує нормалізацію і стандартизацію створення інформаційних освітніх ресурсів, розширення масштабу та уніфікацію їх застосування в освітній практиці.

¹ Копыленко Ю.В. О создании единого информационно-образовательного пространства системы вузов УМО АМ / Ю.В.Копыленко, Б.М.Позднеев // Проблемы информатизации высшей школы. – М., 1996. – № 1. – С.4.

Формування в глобальному освітньому просторі єдиного, але різного за формами інформаційного простору системи освіти (світового, континентального, міжконтинентального, регіонального, міжрегіонального, галузевого, міжгалузевого, закладу, установи, виробництва, навчально-науково-виробничого комплексу тощо) – прояв сучасної глобалізації і викликаних цим явищем процесів інтеграції та інтернаціоналізації змістовних і технологічних складових освіти, поступового вирівнювання стандартизованих вимог освітніх і освітньо-професійних стандартів щодо загальноосвітньої та професійної підготовки й розвитку людини в сучасному світі.

У висновках Консультативного комітету промислових досліджень Європейської комісії Євросоюзу задекларовано, що без конкурентноспроможної системи освіти не може бути конкурентоздатної економіки. Ця теза актуальна й для нашої країни. Освіта, наука, виробництво – це ті опори, на яких має будуватися нова стратегія держави. Адже освітня сфера в передових країнах давно стала підоймою економічного зростання: кожна одиниця затрат на освіту дає віддачу на рівні 1,7–1,9 одиниць виробленого ВВП. Нині доля людського капіталу в розвинених країнах складає дві третини національного багатства. Наприклад, у США відсоток людського капіталу в національному багатстві складає 76 відсотків, у Західній Європі – 74, а в Україні цей показник поки що на рівні 20 відсотків¹. Як бачимо, головним фактором розвитку у ХХІ столітті стає не накопичення матеріальних благ, а накопичення знань, досвіду, умінь, дбайливе ставлення до здоров'я, на підтримку яких у світі щороку витрачається 15–20 трлн. доларів.

Необхідність інтеграції системи освіти України у світовий, насамперед європейський освітній простір зумовлена потребами побудови в країні інформаційного суспільства. З огляду на це входження України в Болонський процес – це стратегія політики України на інтеграцію в європейське і світове співтовариство².

¹ Ніколаєнко С.М. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку: Доповідь міністра освіти і науки України на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки (24 березня, м. Київ) / С.М.Ніколаєнко // Освіта України, 2005. – 29 березня. – С.4.

² Кремень В.Г. Система освіти України: сучасні тенденції і перспективи / В.Г.Кремень // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Україно-польський журнал; за ред.: І.Зязюна, Н.Нічкало, Т.Левовицького, І.Вільш. – Київ-Ченстохова: ЗАТ «ВПОЛ», 2000, Видання II. – С.14.

Країни-учасниці Болонського процесу узгодили спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти і домовилися про створення єдиного європейського освітнього та наукового простору до 2010 року. У межах цього простору мають діяти єдині вимоги до визнання дипломів про освіту, працевлаштування і мобільності громадян, що істотно підвищить конкурентоспроможність європейського ринку праці й освітніх послуг. Зокрема, цим документом було задекларовано: прийняття загальної системи порівнянних учених ступенів, передусім через затвердження додатка до диплома; запровадження в усіх країнах двох циклів навчання за формулою 3+2: перший, бакалаврський цикл має тривати не менше трьох років, а другий, магістерський – не менше двох років, і вони мають сприйматися на європейському ринку праці як освітні й кваліфікаційні рівні; створення систем кредитів відповідно до європейської системи трансферу оцінок, включно з постійним навчанням; сприяння європейській співпраці щодо забезпечення якості освіти, розробка порівнянних критеріїв і методів оцінки якості; усунення перешкод на шляху мобільності студентів і викладачів у межах визначеного простору.

Отже, ідеологія європейської інтеграції, втілена в Болонській декларації, зводиться до таких практичних кроків:

- запровадження системи двоетапної вищої освіти: базової (бакалаврат) і повної (магістратура); доступ до другого етапу потребує завершення першого. Ступінь, який надається після закінчення першого етапу, визначається на європейському ринку праці як достатній рівень кваліфікації;
- впровадження системи кредитних одиниць (ECTS) як засобу підвищення мобільності студентів. Кредитні одиниці можуть діяти на всіх рівнях вищої освіти, серед них і неперервної освіти, за умови їх визнання навчальними закладами на підставі принципу добровільності;
- з метою забезпечення працевлаштування випускників університетів на європейському ринку праці та підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти видаватимуться взаємоузгодженні й уніфіковані додатки до дипломів для запроваджених рівнів вищої освіти – зрозумілих, прозорих та порівнянних між собою на всьому європейському (Болонському) просторі;

- стимулювання мобільності й створення умов для вільного переміщення студентів, викладачів, науковців, менеджерів освіти в межах Болонського простору;
- розвиток європейської співпраці у сфері контролю якості вищої освіти з метою напрацювання порівнянних критеріїв і методологій;
- підсилення європейського виміру вищої освіти насамперед у сферах наукових досліджень, і проектування нових, конкурентоспроможних освітніх програм¹.

Реальні кроки на шляху до європейського простору освіти роблять актуальними питання формування інформаційної та інтелектуальної культури учасників навчального процесу, створення інноваційної й інтерактивної системи їх спілкування, запровадження новітніх моделей формування критичного мислення, орієнтації на проєктні технології і вміння практично застосовувати знання на рівні практичних рішень, знаходити нові знання та оперативно їх розширювати відповідно до завдання, що вирішується. Притому дуже важливим виявляється вміння створювати національні освітянські інформаційні мережі, залучатися до європейських і світових освітянських мереж.

Як визнають зарубіжні експерти, головне в Болонському процесі – діяльність незалежних агентств поза офіційними структурами. Найбільшим інноваційним їх елементом є поточний діалог між урядовими колами та спільнотою вищої школи. У Болонській декларації проголошено, що співробітництво між урядами має здійснюватися у взаємодії з неурядовими європейськими організаціями, компетентними у сфері вищої освіти. Насамперед «такі традиційні для Європи вищі заклади освіти, як університети розглядаються як носії національної та європейської свідомості»².

Одна із засад Болонського реформування – Сорбонська декларація (1998), в якій наголошено, що саме університети відіграють головну роль у розвитку європейської культури. Відзначено, що створення єв-

¹ Вища освіта в Україні і Болонський процес: навч. посібник / авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубіянюк, І.І. Бабин [за ред. В.Г. Кременя]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – С.130.

² Основні засади розвитку вищої освіти України у контексті Болонського процесу / упоряд.: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В.Гнатюка, 2003. – С.62.

ропейського регіону вищої освіти – один із практичних виявів найважливіших принципів, закладених у «Великій хартії університетів» 1998 року. Саме незалежність (автономія) університетів є запорукою зміни систем вищої освіти і наукових досліджень відповідно до потреб та вимог суспільства й прогресу науки¹.

Розроблені подібні системи заліків, зрозумілі структури ступенів, забезпечення якості навчання і більш широкий європейський ринок праці – це структурні інновації, завдяки яким можна створити цілу низку нових можливостей освіти, доступної усім. Їх вплив міг бути більш значним у поєднанні з кроками, спрямованими на отримання ступеня фахівця за короткий термін. За таких кроків перевага надається новим видам мобільності, а також ліквідації всіх перешкод на шляху до мобільності студентів і викладачів.

Обговорюючи Болонський процес як інструмент гармонізації вітчизняної системи освіти з європейською, потрібно замислитися над більш глибокими, хоча й традиційними проблемами. Вони полягають в оновленні змісту освіти та у вдосконаленні її методології відповідно до значних суспільних і технологічних перетворень, які відбуваються як у нашій країні, так і в світі загалом. Тобто інноваційні реформи освіти мають містити відповіді на питання: чому і як навчати фахівців для подолання викликів природи, суспільних, економічних, технологічних та інших запитів сучасного світу.

Через це важливими виявляються два фактори, котрі диктують нові вимоги щодо методологічної, світоглядної і системної підготовки сучасних фахівців. Перший серед них викликаний інформаційною революцією і появою суспільства, побудованого на знаннях. У всіх сферах діяльності людини дуже швидко продукуються, оновлюються та поширюються нескінченні факти, показники й знання про явища природи, технологічні та суспільні зміни. Завдяки цьому істотно зростає роль системних, міждисциплінарних знань людини, необхідних для раціонального й осмисленого оперування з нескінченними потоками різних знань і фактів з метою вирішення нових, нестандартних проблем. У цій новій парадигмі головне місце відводиться аналітичним здібностям індивіда, тобто його спроможності шукати і знаходити необхідну інформацію, точно формулювати проблеми і гіпотези, вбача-

¹ Дем'яненко Н. Автономія університету: ретроспектива, модернізація / Н.Дем'яненко // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С.43.

ти в сукупностях показників певні закономірності, знаходити розв'язання складних міждисциплінарних завдань.

Другий фактор пов'язаний з побудовою національних економік більшості країн світу на засадах інноватики. Вони поєднують такі важливі суспільні складові, як виробництво, науку, освіту й бізнес в єдину інноваційну модель країни, галузі чи компанії. Тому сучасний спеціаліст повинен мати цілісні знання про ринкові, інноваційні механізми і вміти їх застосовувати на практиці. Зрозуміло, що за часів централізованої економіки таке завдання принципово не ставилося, що не дозволяє автоматично переносити тогочасні навчальні програми і методики підготовки кадрів у сучасний навчальний процес.

Зазначені фактори, які зумовлюють підготовку сучасних фахівців, визначають і нові підходи до системи освіти¹. Серед них на особливу увагу заслуговують істотне оновлення змісту та методики навчання, включення до навчальних програм управлінських, економічних та правових знань, поглиблене вивчення інформаційних технологій, засад інтелектуальної власності, іноземних мов тощо. Водночас має діяти винятково креативна методика навчання, підставою якої є принцип створення нового змісту замість принципу повторення матеріалу. Ця методика особливо благотворна в технічній освіті, в якій компонента «знання» – лише основа реалізації компоненти «уміння», а створення нового є метою технічної освіти, якій підпорядковані всі завдання, етапи і структура навчання. Крім того, з'являються нові сфери науки і технологій, які потребують змін традиційних університетських дисциплін. Виникає необхідність відходу від класичних методик, котрі ґрунтувалися на конкретних дисциплінах, і наближення до проблемно орієнтованих методів формування знань, а також зменшення дистанції між фундаментальними і прикладними дослідженнями.

Тим не менше, наявні погляди на завдання вітчизняної і зарубіжної освіти, результати психолого-педагогічних досліджень свідчать про те, що сучасний навчально-виховний процес повинен передбачати принципові зміни відносин між його учасниками. «Ми повинні якнайшви-

¹ Згуровський М.З. Вища технічна освіта і Болонський процес / М.З.Згуровський // Доповідь на Всеукраїнській нараді ректорів вищих технічних навчальних закладів, 17–18 березня 2004 року, м. Харків // Щотижнева газета Національного технічного університету України «КПІ» «Київський політехнік», 2004. – № 12. – С.1.

дше зробити все можливе для заміни авторитарної педагогіки педагогікою толерантності, суб'єкт-об'єктних відносин між учнем і вчителем – суб'єкт-суб'єктними»¹. На сучасному етапі модернізації освіти необхідно забезпечити «утвердження особистісно орієнтованої педагогічної системи, яка б могла реалізувати принцип дитиноцентризму в навчально-виховному процесі як відображення людиноцентристської тенденції розвитку суспільства».

Оскільки в контексті застосування нових інформаційних технологій центром тяжіння виявляється учень або студент, який активно вибудовує свій навчальний процес, вибираючи основну траєкторію в освітньому середовищі, важливою функцією вчителя або викладача є його вміння сприяти тим, хто навчається в ефективному і творчому освоєнні інформації, в розвиткові критичного осмислення здобутої інформації. У світовому освітньому середовищі в зв'язку зі зміною парадигми педагогічних функцій стали використовувати термін *facilitator* – той, хто сприяє, полегшує, допомагає вчитися. Треба наголосити, що навіть при застосуванні найбільш сучасних комп'ютерних систем, високих телекомунікаційних технологій, які, поза будь-яким сумнівом, стимулюють динаміку й ефективність навчального процесу, підвищують інтерактивність освітнього середовища, ніщо і ніхто не спроможний повністю витіснити та замінити мистецтво безпосереднього педагогічного діалогу вчителя з учнем. Тому в ХХІ столітті особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних і науково-педагогічних працівників, які відповідають інтеграційному критерію «педагогічна майстерність + мистецтво комунікації + нові технології». Саме в сенсі відповідності цим критеріям вітчизняній системі освіти й необхідно переглянути підготовку та підвищення кваліфікації сучасного вчителя.

Заміна суб'єкт-об'єктних відносин на суб'єкт-суб'єктні стосується усієї системи освіти – від початкової до післядипломної. Насамперед це стосується системи загальної обов'язкової початкової і середньої освіти, концепція якої, сформована багатьма фахівцями, втілювалася в практиці не тільки нашої країни, але й усіх європейських країн. На думку А. Огурцова, «це – досягнення світової цивілізації,

¹ Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття / В.Г.Кремень // Освіта України, 2002. – 28 грудня. – № 102–103. – С.6.

той необхідний інваріантний рівень, на якому ґрунтується вся подальша освіта»¹.

Середня освіта покликана відігравати провідну роль у розвитку свідомості, насамперед європейської. Тому Рада Європи пропонує впроваджувати за допомогою спеціальної політики влади «європейський вимір» освіти. Він охоплює концепцію і цінності, організацію процесу навчання, адміністративні заходи, процес розробки освітньої політики, оточення, підвищення професійності вчителів, відносини з освітнім співтовариством та місцевою владою, культуру школи. Робиться акцент на все більшу інтернаціоналізацію поведінки, цінностей і програм та краще розуміння соціально-економічних проблем. В нових глобальних умовах простежується тенденція до організації не селективної, а інтегрованої системи європейської освіти, яка відображає появу нових галузей знань, технологій, цінностей².

Отже, зазначені вище особливості ідеології формування й розвитку глобального освітнього простору, особливо його європейської складової, є світоглядною засадою інноваційного характеру реформування освіти в Україні. Інтеграційні процеси в цій галузі повинні стати провідною розпізнавальною рисою сучасного етапу розвитку освіти та знайти своє відображення в таких його важливих складових, як:

- зміст різних рівнів загальної і професійної освіти;
- якісна й кількісна структура професійної освіти;
- форми, методи, засоби і технології освітньої діяльності, серед них – навчально-методичне забезпечення;
- принципи, методи й технології підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації учительських, професорсько-викладацьких кадрів, кадрів управління освітою та навчально-виховних закладів;
- методи, засоби і технології наукової педагогіко-психологічної діяльності;
- освітні та освітньо-професійні стандарти, серед іншого й інтеграція освітньо-професійних стандартів із відповідними стандартами міжнародних професійних асоціацій;

¹ Образование в конце XX века (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – М., 1992. – № 9. – С.18.

² Нейматов Я.М. Образование в XXI веке / Я.М.Нейматов. – М.: Алгоритм, 2002. – С.142.

- організаційно-функціональні та структурні принципи побудови, функціонування й розвитку освіти;
- законодавче і нормативно-правове забезпечення освітньої діяльності;
- економічні механізми й процеси господарювання, інформаційно-аналітичні системи адміністративного управління;
- методи і засоби оцінювання рівнів знань, умінь, навичок та професійної компетентності¹.

Входження у світовий освітній простір – це неоднозначна соціальна проблема, яка потребує суттєвої конкретної теоретичної і практичної роботи. Освіта в Україні має рухатися разом зі світовим освітнім процесом, а філософія освіти повинна забезпечувати теоретичне обґрунтування цього руху. Тому політика розвитку освіти має стати прозорою, розробленою на підставі новітніх філософсько-освітніх методологічних підходів. Такі підходи передусім пов'язані із сучасними інформаційними технологіями, комп'ютерною технікою, яка значно розширює пізнавальні можливості людини.

Ще наприкінці 80-х рр. ХХ сторіччя відомий теоретик філософії освіти В. Осипов поставив питання про необхідність впровадження елементів «комп'ютерної грамотності» в систему освіти, оскільки за його словами «вже в недалекому майбутньому неможливо буде повноцінно та плідно брати участь у суспільній життєдіяльності, не вміючи поводитися з ЕОМ та не розуміючи її»². Нині таке твердження є аксіоматичним.

Цілком очевидним є й те, що інформаційні технології – важливим інструментом поліпшення якості освіти, оскільки дозволяють необмежено розширити доступ до інформації, урізноманітнити технологічні процеси. До інформаційних технологій навчання нині належать усі технології, які використовують спеціальні технічні інформаційні засоби

¹ Биков В.Ю. Інтеграція системи освіти України у світовий освітній простір і проектний підхід, як ефективний інструмент її реалізації / В.Ю.Биков // Професійна освіта: педагогіка і психологія / за ред.: І.Зязюна, Н.Ничкало, Т.Лєвовицького, І.Вільш. Україно-польський журнал. Видання III. Видавництво: ЗАТ «ВПОЛ», Київ-Ченстохова, 2001. – С.68..

² Осипов В.Г. Социально-философский анализ современной концепции непрерывного образования / В.Г.Осипов; [отв. ред. А.М. Экмальян]; АН АрмССР, Ин-т философии и права. – Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1989. – С.101.

(персональні комп'ютери, аудіо-, відео-, кіноапаратуру)¹. Ці технології дають можливість створювати, зберігати, переробляти інформацію і забезпечувати ефективні способи її подання користувачеві – суб'єктові навчального процесу. Специфіка освіти полягає в тому, що вона, з одного боку, є споживачем, а з другого – активним виробником інформаційних технологій. Адже система освіти сама по собі є прискорювачем процесу інформатизації суспільства, інструментом формування інформаційної культури людини, підготовки професіоналів нової генерації. На сьогодні рівень сформованості інформаційної культури фахівця визначається не лише його здатністю застосовувати інформацію в різних видах діяльності, але й баченням навколишнього світу як відкритої інформаційної системи.

Застосування інформаційних технологій докорінно змінює роль і місце педагога та учня в системі «вчитель – інформаційна система – учень». Інформаційні навчальні технології – це не просто трансформаційна ланка між вчителем і учнем: вони сприяють реалізації індивідуального підходу в навчанні. У такій моделі вчитель перестає бути просто «ретранслятором» знань..авпаки, він виявляється співтворцем сучасних, позбавлених повчальності й проповідництва технологій навчання. З огляду на це з'явився новий напрям діяльності педагога – розробка інформаційних технологій навчання і програмно-методичних навчальних комплексів.

Одне з головних завдань освіти в умовах розвитку інформаційного суспільства – навчити учнів і студентів використовувати сучасні інформаційні та комунікаційні технології. Тому виникає нагальна потреба в прискоренні підготовки викладачів і фахівців у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, в оснащенні закладів освіти сучасною комп'ютерною технікою, інформаційними програмними засобами, електронними підручниками тощо. Від вирішення цього завдання значною мірою залежатиме інноваційний розвиток країни².

Отже, інформатизація та комп'ютеризація освітньої галузі – одне з найскладніших і найважливіших завдань в Україні. Підключені до мережі Інтернет комп'ютерні класи повинні стати осередком інформа-

¹ Основи нових інформаційних технологій навчання: посібн. для вчит. / авт. кол. ; за ред. Ю. І. Машбиця / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: ІЗМН, 1997. – С.43.

² Ніколаєнко С.М. В освіті – інформаційна революція / С.М.Ніколаєнко // Дзеркало тижня, 2006. – № 1 (580). – 14–20 січня. – С.13.

ційної субкультури в освітніх установах, мають широко використовуватися в навчальному процесі під час вивчення навчальних предметів, а також для підготовки вчителів. Зрозуміло, що здійснювати інформатизацію шкіл лише за бюджетні кошти нереально. На жаль, інтеграція України в європейський освітній простір поки що здійснюється не на підставі певної європеїзації нормативно-ціннісної бази суспільства, яка передбачає залучення до вирішення питань освіти бізнес-груп, територіальних громад.

Особливою ознакою світової інформаційної спільноти є органічне поєднання центральної і локальної ланки взаємодії поза межами традиційної вертикалі центр – периферія. Інформаційна діяльність відбувається в річищі інформаційних потоків від джерела інформації до її споживача. Особливістю нашої країни є наявність незначної кількості великих інформаційних центрів, які сконцентровані переважно в кількох містах з розвиненою структурою вищої освіти – Києві, Львові, Харкові, Одесі. Інтегратором інформаційного забезпечення навчального закладу має слугувати сайт навчального закладу. Процес розробки та підтримки Інтернет-ресурсів навчального закладу через інформаційне забезпечення навчальних дисциплін створює реальні умови для реалізації на практиці принципів педагогіки співробітництва, продуктивного навчання, дослідницьких методів навчання. Дистанційні методи навчання «дають змогу зробити освітні послуги змістовними та якісними за кращими програмними курсами, у тому числі створеними колективами авторів»¹.

Одне з важливих завдань освіти – оволодіння технологіями пошуку і опрацювання необхідної інформації в Інтернет, забезпечення доступу всіх членів суспільства – передусім учнів, студентів, викладачів, науковців – до інформаційних ресурсів людства. За незалежними оцінками різних дослідників нині до 50 відсотків інформації, накопиченої людством, розміщено в Інтернет, і цей відсоток неодмінно збільшуватиметься. З метою створення єдиного освітнього порталу та забезпечення інформаційної інтеграції з іншими освітніми порталами Міністерством освіти і науки України ведеться робота щодо розгортання шкільного освітнього порталу «Острів знань». Успішне існу-

¹ Ткаченко В.П. Про головні завдання Болонського процесу / В.П.Ткаченко // Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти; за ред. В.М. Бебика. – К.: МАУП, 2004. – С.59.

вання цього інформаційного ресурсу залежить насамперед від його змістового наповнення.

Одним із неодмінних і важливих складників культури особистості є її мовна культура, яка якнайкраще засвідчує рівень освіченості, моральності та інтелекту людини. Ще в школі дитина має навчитися використовувати всі накопичені тисячоліттями мовні скарби народу, самовиражатися в слові в усьому жанрово-стильовому його розмаїтті, налагоджувати спілкування мовними засобами з іншими людьми. Але що найперше – навчитися активно протистояти словесному забрудненню, мовній агресії. Приклади з літератури, розгляд життєвих ситуацій, освоєння знань про культуру поведінки, реалізація їх у щоденній практиці спілкування та взаємодії з оточенням – ось головні напрями піднесення мовної вихованості й мовно-етикетної поінформованості молодого покоління.

Слід пам'ятати, що опанування державною мовою є не лише інструментом здобуття освіти, але й однією з її цілей. В умовах глобалізації громадянська єдність, національне згуртування, а отже – патріотичне виховання молоді не втрачають актуальності. Але й розуміння патріотизму на початку XXI століття вирізняється певними особливостями. Як ніколи раніше, воно передбачає не тільки любов до свого народу, але й повагу до інших, пошанування кожної людини, незалежно від її національності та громадянства¹.

Серед тих мовно-особистісних рис, які освіта має неодмінно виплекати у сучасної людини, слід передусім відзначити мовну толерантність, тобто вміння з повагою ставитися до інших мов та їхніх носіїв, не припускаючи зневаги, утиску чи переслідувань за мовною ознакою й розуміючи, що мовне оздоровлення нашого суспільства має здійснюватися не шляхом заперечення, відкидання чужих мов, а насамперед шляхом повноцінного утвердження власної. Державна мова відіграє визначальну роль у консолідації нації, у її згуртуванні перед серйозними викликами сьогодення. Однією з найголовніших передумов утвердження державного статусу української мови є її повноцінне, безперешкодне функціонування в національній освітній системі, залученість молодих поколінь через її посередництво до інтелектуальної і творчої діяльності, до засвоєння основ наук, налагодження в освітніх закладах

¹ Кремень В.Г. Якісна освіта: вимоги XXI сторіччя / В.Г.Кремень // Дзеркало тижня, 2006. – № 24 (603). – 24–30 червня. – С.14.

навчально-виховного процесу насамперед з опертям на українську мову. Надзвичайно важливим оволодіння державною мовою є для молоді. Адже, щоб здобути якісну вищу освіту, зробити кар'єру молода людина, природно, має володіти мовою держави, громадянином якої вона є.

Висока культура комунікування передбачає розвиток та поглиблення риторичного виміру в освіті. Мистецтво риторики – вкрай важлива складова навчального процесу, що підтверджує міжнародний освітній досвід останніх років. Риторичні вміння немислимі без постійного плекання культури читання. Соціологічні опитування засвідчують наявність тривожних симптомів: учні й молодь загалом нині мало читають. Це глобальна проблема, однак різні країни по-своєму її розв'язують на національному рівні. Тому всебічна підтримка читання – стратегічно важливого елементу культури, інструменту підвищення інтелектуального потенціалу нації, творчого розвитку особистості й соціальної активності українського суспільства – не лише освітня, але й загальнодержавна проблема.

Крім того, на тлі мовної політики освіти важливим є постійне оновлення та осучаснення понятійного апарату, вироблення логічно виважених і функціональних україномовних дефініцій, нестача яких відчувається практично в кожній галузі знань – від теоретичної фізики до маркетингу. Освіта і педагогіка також потребують особливої професійної мови, яка повинна відповідати педагогічним реаліям сьогодення. Це має бути мова, яка дозволяла би виділяти і схоплювати як загальні змісти, зв'язані з освітою і педагогічною діяльністю, так і водночас бачити розбіжне, котре складається й існує в різних навчальних закладах. Крім того, така мова має бути спроможною пов'язувати педагогів-професіоналів з учнями/студентами, батьками, громадськістю – всіма зацікавленими у вирішенні проблем освіти і прямо або побічно в ній задіяними¹.

Глобальний характер інформаційного суспільства передбачає також розв'язання проблеми полілінгвізму. Нині білінгвізм вважається вже простою нормою сучасного інформатизованого суспільства. Тому й у школах, і у вищих навчальних закладах потрібно впроваджувати високі стандарти вивчення офіційних мов світової спільноти: англійської, французької, іспанської, німецької. Притому опанування щонайменше

¹ Балабанов А.Е. Філософія орієнтованого образования / А.Е.Балабанов // Кентавр. – М., 1996. – № 1. – С.10.

однією іноземною мовою у вищій школі повинно бути обов'язковим процесом, незалежно від спеціальності навчання.

До того ж існують проблеми переведення українського бібліотечно-го фонду на електронні носії, його перекладу іншими мовами, створення багатомовних електронних освітніх порталів та систем дистанційного навчання.

Дедалі більш очевидним стає те, що держава буде тим успішнішою, чим більше її громадяни будуть здатні до спілкування зі світом. Ось чому необхідно в освіті, а потім і в суспільстві загалом здійснити своєрідний «мовний прорив». Це означає що, з одного боку, треба забезпечити вивчення усіма громадянами української мови як потужного національно-об'єднуючого чинника, а з другого – забезпечити вільне володіння як мінімум однією чи кількома іноземними мовами кожним випускником навчального закладу¹.

Отже, як висновок, можемо стверджувати наступне. В традиційній системі освіти склалися принципи управління технократичного типу, які характеризують насамперед організацію виробничих процесів. В такій системі освіти здійснювався не саморозвиток особистості, а механічне засвоєння готових знань, зразків. Проаналізувавши деякі теорії і концепції сучасної філософії освіти, можна зробити узагальнення, що сучасна освіта повинна відповідати таким основним вимогам:

- враховувати особливості навчального процесу, його змісту і структури, циклів життєдіяльності особистості, що навчається, її здібностей, інтересів і нахилів;
- стимулювати моделювання освітнього середовища, його організаційних, методичних і змістових компонентів, які враховують типові й індивідуальні відмінності між учнями, форми їх прояву у сфері комунікативних взаємин і в пізнавальній діяльності, нагромаджений досвід, взаємодії з навколишнім світом;
- спрямовувати навчально-виховний процес на його варіативність та особистісну орієнтацію, внаслідок чого знання, вміння і навички тих, хто навчається перетворюються на засіб розвитку їхніх пізнавальних та особистісних якостей, забезпечують здатність бути суб'єктом власного розвитку, рефлексивного ставлення до себе;

¹ Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття. Кн. 2: Освіта і наука творчий потенціал державо- і культуротворення / Авт. кол.: В. Литвин, В. Андрущенко, А. Гуржій та ін. – К.: Навч. книга, 2004. – С. 348.

– забезпечувати цілісне психолого-дидактичне проектування навчального процесу в умовах рівневої і профільної диференціації навчання.

Важливе завдання розроблення загальної філософської методології та педагогічних технологій – створення інноваційних освітніх структур, утворення активного освітнього середовища, для якого притаманне гнучке управління та підтримка відкритого стилю взаємозв'язку. Інноваційний процес у сфері освіти повинен бути спрямований на досягнення соціального ефекту і якісних змін у відносинах в освітньому просторі. Остаточною метою інноваційної освіти є виведення навчальних закладів на режим самоуправління, самоорганізації та самовдосконалення.

У цілому, проблеми вітчизняної освіти, зумовлені новими цивілізаційними викликами людині та перебудовою загальної середньої і вищої освіти, органічно взаємопов'язані, оскільки йдеться про досягнення єдиної мети – підвищення якості національної освіти через нові форми організації навчання, подальшу комп'ютеризацію та інформатизацію навчального процесу, підвищення рівня вивчення іноземних мов, розробку нового покоління підручників і посібників, зокрема електронних, та різних технічних засобів навчання. Тому в наступній главі детальніше проаналізуємо саме цей аспект.

Глава 2.2.

Оптимальні параметри впровадження інформаційних технологій в систему освіти

Проблема застосування інформаційних технологій в освіті активно досліджується вітчизняними і зарубіжними вченими. Зокрема активно вивчається експериментальна діяльність щодо визначення функцій, притаманних інформаційним технологіям у навчальному процесі¹; ана-

¹ Олексюк В.П. Організація комп'ютерної локальної мережі / В.П.Олексюк, Н.Р.Балик, А.В.Балик. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 80 с.; Булах І. Поняття та категорії педагогічної діагностики / І.Булах // Основи педагогічного оцінювання. Частина 1. Теорія: Навчально-методичні та інформаційно-довідкові матеріали для педагогічних працівників; за заг. ред. І.Булах. – К.: Майстер-клас, 2005. – С.10–18.; Булах І.Є. Комп'ютерна діагностика навчальної успішності / І.Булах. – К.: ЦМК МОЗ України УДМУ, 2005. – 221 с.; Основи схемотехніки електронних систем: підручник / В.І. Бойко, А.М. Гуржій, А.А. Зорі, В.М. Співак та ін. – К.: Вища школа, 2004. – 527 с.; Жалдак М.І. Комп'ютер на уроках математики. посібник для вчителів /

лізуються видозміни в діяльності та особливості спілкування «педагог – учень» з використанням інформаційних технологій¹; питання інформатизації середньої і вищої освіти²; проблеми взаємодії людини з комп'ютером на рівні «нового мислення», «нової свідомості»³; теорії і методології комп'ютеризації освіти⁴; обґрунтування психолого-

М.І.Жалдак. – К.: Техніка, 1997. – 304 с.; Основи нових інформаційних технологій навчання: посібник для вчителів / Ю.І. Машбиць, О.О.Гокунь, М.І.Жалдак та ін.; за ред. Ю.І.Машбиця. – К.: Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, ІЗМН, 1997. – 260 с.; Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. / І.П.Підласий. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 616 с.; Угринович Н.Д. Преподавание курса «Информатика и ИКТ в основной и старшей школе: методическое пособие / Н.Д.Угринович. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2007; Угринович Н. Д. Информатика. Исследование информационных моделей. Элективный курс + приложение / Н.Д.Угринович. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2006.

¹ Брушлинский, А.В. Субъект: мышление, учение, воображение, кибернетика / А.В.Брушлинский. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «Модэк», 1996. – С.35–201; Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество.: избр. психол. труды / А.М.Матюшкин. – М.: МПСИ МОДЭК, 2003. – 720 с.; Тихомиров О.К. ЭВМ и новые проблемы психологии / О.К.Тихомиров, Л.Н.Бабанин. – М.: Педагогика, 1986.

² Бушуєва Н.С. Керівництво з питань визначення професійної компетентності й сертифікації українських проектних менеджерів і фахівців з управління проектами NSB (ua) / Н.С.Бушуєва, С.Д.Бушуєв, В.Ю.Биков та ін. // Українська асоціація управління проектами. – К.: ТОВ «Т.А.К.К», 2000. – 84 с.; Михалевич В.С. Вычислительные методы исследования и проектирования сложных систем: монография / В.С.Михалевич, В.Л.Волкович. – М.: Наука, 1982. – 288 с.; Стефаненко П.Ф. Принципи функціонування інформаційно-обчислювального контуру модульної дистанційної дидактичної системи у вищій школі / П.Ф.Стефаненко // Педагогіка і психологія, 2001. – № 3/4. – С.97–104; Морзе Н.В. Методика навчання інформатики: навчальний посібник / Н.В.Морзе: У 4 ч. [за ред. М.І. Жалдака]. – К.: Навчальна книга, 2003. – 196 с.; 2004–368 с.

³ Берг А.И. Управление. Информация. Интеллект / А.И.Берг, Б.В.Бирюков, Е.С.Геллер и др.; [под. ред. А. И. Берга]. – М., 1976. – 382 с.; Сенченко, Н.И. Библиотеки и компьютеры: научно-популярная литература / Н.И.Сенченко. – К.: Наукова думка, 1990. – 216 с.; Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки: підручник для вищих навч. закладів / Е.Семенюк, В.Мельник. – Львів: Світ, 2006. – 152 с.; Смолян Г. Человек и компьютер. Социально-философские аспекты автоматизации управления и обработки информации. – М.: Политиздат 1981. – 192 с.; Смолян Г.Л. Интернет в России. Перспективы развития / Г.Л.Смолян, В.Н.Цыгичко, Д.Д.Хан-Магомедов. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 200 с.

⁴ Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / Б.С.Гершунский. – М.: Педагогика, 1987. – 264 с.; Жалдак М.І. Комп'ютер на уроках математики: посібник для вчителів / М.І.Жалдак. – К.: Техніка, 1997. – 304 с.; Основи нових інформаційних технологій навчання: посібник для вчителів / Ю.І. Ма-

педагогічних засад організації навчально-виховного процесу з використанням інформаційних технологій¹; використання комп'ютерних систем в управлінні навчальними закладами².

З огляду на адекватне розуміння проблем, пов'язаних з інформаційними технологіями, дослідники звертають увагу на необхідність узгодження змісту відповідних термінів і понять. Зокрема, наголошується на необхідності експлікації термінів комп'ютерного, електронного, рецептивного, інтерактивного та інших форм навчання з метою їх адекватного визначення³. Наприклад, комп'ютерне навчання переважно тлумачиться як система навчання, в якій одним із технічних засобів є комп'ютер. Електронним кваліфікується навчання, яке відбувається за допомогою систем і різних приладів сучасної електроніки, онтоелектроніки та інформатики. Щодо рецептивного й інтерактивного навчання, то перше витлумачується як відчуття і засвоєння знань, які передаються телекомунікаційним шляхом за допомогою аудіовізуальних засобів (епі- й діaproекторів, кіноустановок, відеоплеєрів, відеомагнітофонів та інших технічних засобів навчання). Інтерактивне навчання ґрунтується на взаємодії людини і комп'ютера в діалоговому режимі, використанні експериментальних систем навчання тощо. Отже, сучасні інформаційні освітні технології розглядаються передусім як елементарне навчання в його рецептивних та інтерактивних складових.

шбиць, О.О.Гокунь, М.І.Жалдак та ін.; за ред. Ю.І.Машбиця. – К.: Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, ІЗМН, 1997. – 260 с.; Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. / І.П.Підласий. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 616 с.

¹ Ляудис В.Я. Инновационное обучение и наука / В.Я.Ляудис. – М., 1992. – 50 с.; Талызина Н.Ф. Внедрение компьютеров в учебный процесс – научную основу / Н.Ф.Талызина // Сов. педагогика, 1985, № 12. С. 34–38.

² Пак Л.Г. Конструирование социально ориентированного содержания игровой деятельности младших школьников / Л.Г.Пак // Педагогические науки. – М., 2005. – № 2. – С.31–34; Панов В. Психологические критерии оценки электронных учебных пособий / В.Панов, Т.Крупа // Информатика и образование. – М., 2006. – № 5. – С.108–110.

³ Крамаренко С.Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С.Г.Крамаренко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід, 2002. – № 5–6. – С.7–10; Крамаренко С.Г. Активні методи в системі особистісно орієнтованого навчання / С.Г.Крамаренко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід, 2003. – № 9/10. – С.40–42; Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук., метод. посіб. / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко; за ред. О.І.Пометуна. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

Поява нових апаратних і програмних засобів, які нарощують можливості комп'ютера, перехід в розряд анахронізму його розуміння як суто технічного засобу поступово призвели до витіснення терміну «комп'ютерні технології» поняттям «інформаційні технології». Під останніми маються на увазі процеси накопичення, обробки, передавання і використання інформації за допомогою електронних засобів.

Інформаційні технології іноді характеризують як таке середовище, яке структурується на технічне середовище (вид, тип техніки, що використовується для розв'язання основних завдань), програмне середовище (набір програмних засобів для реалізації інформаційно-комп'ютерних технологій), предметне середовище (зміст конкретної предметної галузі науки, техніки, знання), методичне середовище (інструкції, порядок використання, оцінка ефективності тощо). Дотримуючись такого підходу, деякі дослідники пропонують розглядати інформаційно-комп'ютерні технології навчання як сукупність електронних засобів і способів їх функціонування, які використовуються для реалізації мети навчальної діяльності. Вони зараховують до складу електронних засобів апарати, програми та інформаційні компоненти, а також способи їх використання, котрі зазначаються в методичному забезпеченні¹.

З огляду на це під інформаційною технологією в освіті пропонується розуміти «систему загально-педагогічних, психологічних, дидактичних, конкретно-методичних процедур взаємодії педагогів і тих, хто навчається з врахуванням технічних і людських ресурсів, спрямовану на проектування і реалізацію змісту, методів, форм та інформаційних засобів навчання, адекватних цілям освіти, особливостям майбутньої діяльності й вимогам до професійно важливих якостей спеціаліста»².

Незважаючи на те, що сучасні засоби інформаційної техніки є підґрунтям становлення інформаційних освітніх технологій, визначення останніх у філософській, педагогічній і науковій літературі дещо відрізняється від дефініцій освітніх технологій. Інформаційні технології визначаються насамперед як системи пошуку, збирання, накопичення,

¹ Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; за заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – С.44; Информационно-педагогические технологии: ключевые понятия: словарь / Е.В. Ширшов; под ред. Т.С. Буториной. – Ростов-н/Д: Феникс, 2006. – 256 с.

² Меламуд В.Э. Компьютер и педагогические технологии в современной школе / В.Э.Меламуд // Мир образования – образование в мире. – 2005. – №3(19). – С.204–205.

зберігання, обробки та передавання інформації¹. Водночас інформаційні технології – це передбачена й керована процедура формування інформаційних процесів із використанням певних інформаційних ресурсів, яка інструментально реалізується автоматизованими інформаційними або автоматизованими вимірювальними системами. Крім того, інформаційні технології – це також сукупність процесів руху і переробки інформації, а також описи цих процесів. Об'єктом переробки й руху є інформація, тобто показники. Складовими частинами описів – схеми технічного процесу (маршруту) та сценарії (інструкції) процесів переробки інформації.

Терміном «сучасні інформаційні технології» позначаються такі технології, які ґрунтуються на використанні комп'ютерної техніки і телекомунікаційних засобів та передбачають одержання, накопичення, охорону і передавання інформації різної форми – текстової, графічної, звукової – і в розмаїтому її поєднанні. Завдяки цьому, сучасні інформаційні технології знайшли широке застосування в царині освіти, де вони сприймаються як використання в навчанні різних інформаційних технічних засобів, зокрема й комп'ютерних². Такі засоби передбачають науковий підхід до організації навчально-виховного процесу з метою оптимізації і підвищення його ефективності³.

Використання сучасних інформаційних освітніх технологій, на підставі яких створюється звернене до особистості освітнє середовище, допомагає актуалізувати знання, вміння та навички студентів і ліквідувати невідповідність змісту підручників новій науковій парадигмі осві-

¹ Богданова І.М. Технології в освіті: теоретико-методологічний аспект / І.М.Богданова / Академія педагогічних наук України. – О., 1999. -146 с.; Савельєва А.Я. Персональний комп'ютер для всіх: практическое пособие / А.Я.Савельєва, Б.А.Сазанов, С.Э.Лукьянов; под. ред. А.Я. Савельєва. – М.: Высш. школа, 1991; Раки-тов А.И. Философия компьютерной революции / А.И.Раки-тов. – М.: Политиздат, 1991. – 286 с.; Робертсон Д.С. Информационная революция: наука, экономика, технология / Д.С.Робертсон. – М., 1993.

² Матрос Д.Ш. Управление качеством образования на основе новых информационных технологий и образовательного мониторинга. – 2-е изд., исправ. и доп / Д.Ш.Матрос, Д.М.Полев, Н.Н.Мельникова. – М.: Педагогическое общество России, 2001; Роберт И.В. Современные информационные технологии в. Образовании / И.В.Роберт. – М.: Школа-Пресс. – 1994. – 91 с.; Роберт И.В. Кабинет информатики: методическое пособие. изд.2, испр., доп. / И.В.Роберт. – М., 2007.

³ Згуровський М.З. Вступ до комп'ютерних інформаційних технологій / М.З.Згуровський, І.І.Коваленко, В.М.Михайленко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С.19.

ти. Запровадження саме інформаційних освітніх технологій дозволяє гуманізувати навчально-виховний процес через організацію навчання на належному науково-методичному рівні, індивідуалізувати та диференціювати навчання, реалізувати діалогічний підхід до навчання, підвищити до нього в студентів позитивну мотивацію, збільшити пізнавальну активність студентів, усунути суб'єктивізм під час оцінювання їх знань і умінь.

Інформаційні освітні технології розвивають особистість, допомагаючи їй у підготовці до самостійного життя в суспільстві. Впровадження таких технологій передбачає, крім передачі інформації і закладених у ній знань, інтелектуальне піднесення завдяки спілкуванню за допомогою комп'ютерної техніки, розвиток творчого мислення за рахунок зменшення частки репродуктивної діяльності, вдосконалення комунікативних здібностей на підставі виконання спільних проектів, професійне зростання шляхом формування умінь приймати оптимальні професійні рішення ділових ігор і роботи з програмами-тренажерами та ін. Інформаційні освітні технології сприяють розвиткові навичок дослідницької діяльності, формуванню інформаційної культури, умінь здійснювати обробку інформації при використанні текстових, графічних і табличних редакторів, локальних і мережевих баз показників. Застосування інформаційних освітніх технологій дозволяє інтенсифікувати всі рівні навчально-виховного процесу – від підвищення ефективності та якості процесу навчання до виявлення і використання стимулів активізації пізнавальної діяльності студентів та поглиблення міжпредметних зв'язків за рахунок використання сучасних засобів обробки інформації під час вирішення завдань різних предметних галузей (комп'ютерне моделювання, локальні й мережеві бази показників тощо).

Інформаційні освітні технології – дуже ефективні засоби навчання та отримання знань у вищій школі. Використання їх як інструментів пізнання дозволяє не тільки одержати необхідну інформацію, але й швидко і адекватно відобразити все, що студенти засвоїли, що перетворилося в їх власні знання.

Інформаційні освітні технології узасадничені трьома основними чинниками – комп'ютерною технікою, інформаційними мережами і мультимедійними засобами. Особливо цінним в освітньому процесі є використання персональних комп'ютерів, які допомагають індивідуалізувати навчання, налагодити зворотний зв'язок, різко підвищити якість навчальної інформації, надати процесові навчання творчого ха-

рактеру тощо. Цьому покликані сприяти мережевий спосіб взаємодії між суб'єктами освітнього процесу та різні мультимедійні засоби впровадження сучасних інформаційних освітніх технологій. Важливою умовою їх успішного використання є професійна підготовка педагогів, викладачів та фахівців, які забезпечують експлуатацію систем і засобів новітніх технологій навчання.

Отже, широке впровадження в навчальний процес інформаційних освітніх технологій, які ґрунтуються передусім на комп'ютерній підтримці навчально-пізнавальної діяльності, передбачає гармонійне поєднання традиційних та новітніх методичних систем навчання. Як потужні й універсальні способи одержання, опрацювання, зберігання, передавання різної інформації, сучасні інформаційні освітні технології розкривають широкі можливості щодо надання творчого, дослідницького спрямування навчальній діяльності, результати якої приносять суб'єктові задоволення, бажання працювати, знаходити нові знання. Орієнтація на такі технології окреслює майбутнє людини, пов'язане з її власними зусиллями, активністю, розумом, здібностями, творчим потенціалом. Одним із засадничих аспектів цього процесу є гуманізація впровадження інформаційних освітніх технологій як така організація навчання, яка спрямована на розвиток особистості та забезпечує формування механізмів самонавчання через задоволення її базових потреб – у міжособистісних стосунках, реалізації творчих здібностей, пізнанні на засадах власних когнітивних стратегій.

Завдяки новим досягненням інформаційних освітніх технологій і цифрової техніки людина практично в будь-якій точці Землі може користуватися можливістю «світового віртуального університету», мати миттєвий доступ до безлічі бібліотек і банків показників. Однак сьогодні настає новий поділ держав і народів світу за тими ознаками, яких не було раніше. Сформувалася й визначилася сфера аутсайдерів, які зовсім не мають доступу до електронної інформації і, напевне, ще довго не будуть її мати. Водночас головною проблемою тих, хто отримав широкий доступ до інформації за допомогою інформаційних технологій та медіазасобів є брак необхідних знань про те, як ці можливості треба використовувати найкращим чином. Мало того, досить складно оцінити наслідки необмеженого доступу до інформаційних технологій, оскільки лише частину з них можна розглядати як позитивні досягнення.

Розширення Інтернету та збільшення набору його послуг поступово зумовлює появу «мережевого суспільства». Соціологи й філософи, які

досліджують мережу Інтернет, характеризують її як «вселенську універсальну бібліотеку», «всесвітній конференц-зал», «глобальну класну кімнату і світовий офіс», «інформаційний універсум, простір, який впливає на соціальну організацію і форми громадянської діяльності», змінюючи характер соціальної взаємодії, соціальну організацію праці. Прикладом може слугувати створення мережевих екстериторіальних трудових колективів, діяльність всередині яких визначається як «телепраця» (telework). Здійснюється вона на підставі телекомунікаційного обміну інформацією. Відтак Інтернет постає своєрідною формою організації спільної трудової діяльності у віртуальному мережевому колективі. Така форма використовується в комп'ютерній мережі для зв'язку між співробітниками, робочими місцями тощо¹.

Чому саме сьогодні особливо актуальною виявляється потреба зміни підходів у теорії та практиці навчання, перегляду традиційних поглядів? Чи справді назріла потреба в нових технологіях, зокрема інформаційних, їх перевагах і межах застосування, чи можливо, це просто данина моді?

Якщо мати на увазі, що генетична структура людини залишається незмінною впродовж багатьох тисячоліть, то обсяг інформації, яка ефективно засвоюється індивідом, обмежується природними можливостями людського мозку. Тоді здатність до навчання людей, які належать до різних епох, можна вважати практично однаковою, а особливості їх мисленнєвої діяльності будуть зумовлені різницею в методах та інтенсивності отримання нових знань, характерних для того чи іншого суспільства. В цьому випадку процес накопичення людством знань можна зобразити такою схемою² (див. рис. 2.1).

На схемі пунктиром показано генетичну здатність людини, а суцільною лінією – обсяг знань. На початкових етапах історії, коли інформаційні потоки були незначними, а навчання – несистематичним і мало випадковий характер, зростання рівня знань відбувалося повільно й рівномірно, без конфліктних ситуацій. З розвитком цивілізації посту-

¹ Евдокимова М.Г. Особенности профессиональной коммуникации в виртуальной среде / М.Г.Евдокимова // Образование и виртуальность. Сборник научных трудов 10-й Международной конференции Украинской ассоциации дистанционного образования. – Харьков-Ялта, УАДО, 2006. – С.34.

² Бокс Дж. Научный метод: объединение знаний и качества / Дж.Бокс // Всеобщий менеджмент качества. Работа в командах – путь к достижению успеха. Сборник статей. Пер. с англ. – Н.Новгород: СМЦ «Приоритет», 1999. – С.4–9.

пово зростали обсяг знань, накопичення людством інформації та необхідний обсяг її засвоєння. Тому виникла необхідність в організації і вдосконаленні системи освіти.

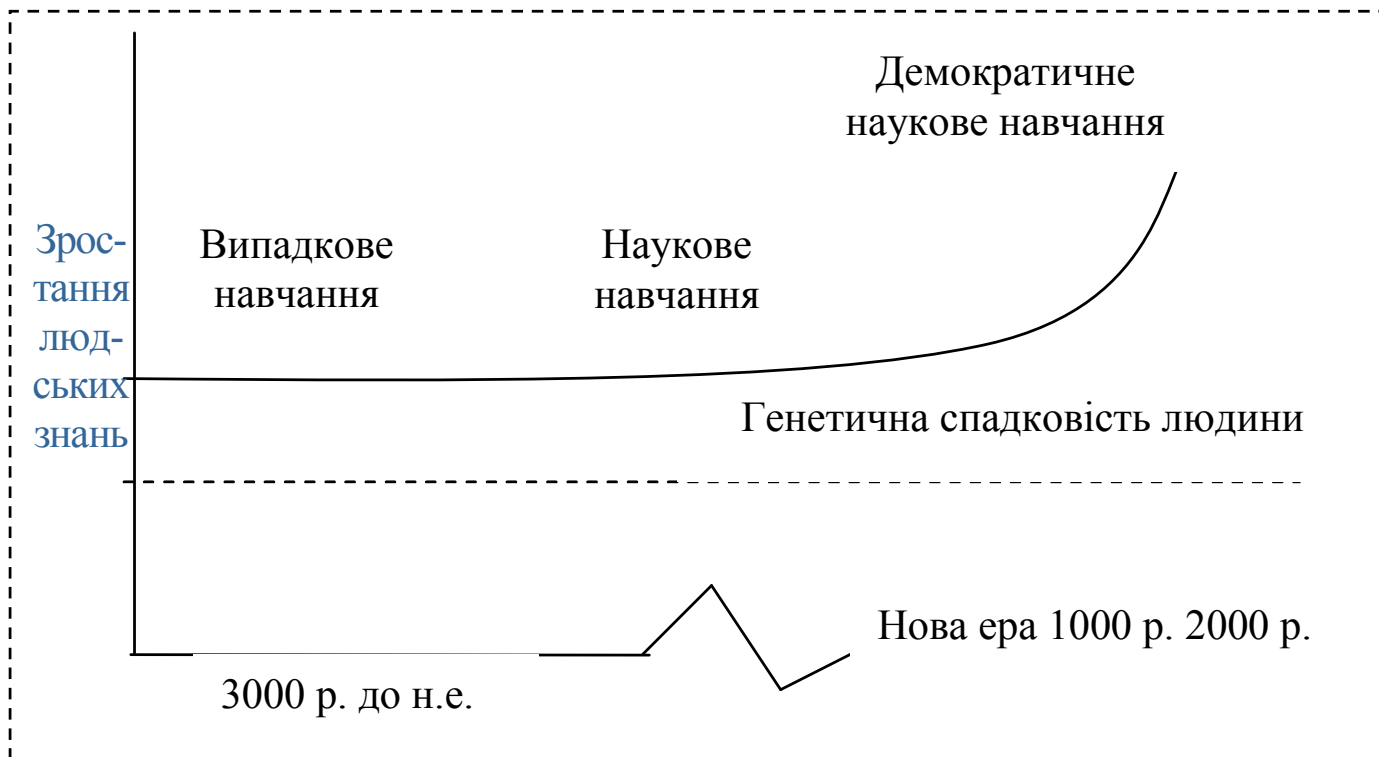

Рис. 2.1. Процес накопичення знань

Наприкінці ХХ століття відбувся потужний інформаційний бум. Як наслідок – почав кардинально збільшуватися розрив між вимогами інформаційно насиченого технократичного суспільства та генетичною спадковістю людини. Вибуховий розвиток ІТ та динаміка розповсюдження Інтернету диктує нові можливості, нові умови існування людини в суспільстві, де головним продуктом та інструментом стає інформація, але й приносить нові, досі незнані загрози для людства. Об’єми доступної інформації перевищують усі людські можливості її засвоєння, а зберігання цієї інформації стає все складнішою справою: інформація накопичується в віртуальних сховищах – хмарах, в яких “висять” наші дані, в віртуальних відеотеках, кінотеках, медiateках, бібліотеках, архівах, які прирастають з кожним днем і вміщують гігантські обсяги інформації. Людина постає перед проблемою неможливості переробки усієї наявної інформації, навіть проста фільтрація інформації може зайняти все життя. Швидкість зростання ролі інформації у житті сучасної людини призводить до експоненціального росту ролі освіти у суспільстві. Освіта повинна допомогти людині адаптуватися до змін у суспільстві, надати інвентар для життя у мінливому, світі, у “плинній су-

часності” за словами З. Баумана¹, надати доступ до інформації, навчити її ефективній фільтрації, обробці і використанню. Нині їй стає все важче підтримувати рівновагу між зростаючим потоком знань та здатністю мозку їх засвоювати. Вирішення цієї проблеми – одне із завдань сучасної системи освіти.

Сьогодні інтенсивність освіти досягає критичного рівня: людина має постійно поповнювати і оновлювати знання про світ. Їх обсяг стрімко зростає. Сучасний глобалізований світ розвинув феноменальну здатність нагромаджувати інформацію і миттєво надавати її в різних формах кожному, кому вона необхідна. Світ постає ніби велетенський обмінний резервуар інформації. Приміром у 1988 році оптико-волоконний кабель передавав одночасно три тисячі інформаційних імпульсів, у 1996 році – півтора мільйона, а в 2000 році – вже десять мільйонів. За останні роки в світі виробляється понад вісімсот тисяч книжок різних найменувань, тоді як у середині XV століття в світі налічувалося всього близько тридцяти тисяч книг². А чого вартий лише сам факт об’єднання мережею Інтернет мільярдів комп’ютерів, не кажучи вже про створення за допомогою цієї мережі специфічної інтелектуальної павутини, якій сукупно притаманний приголомшливий потенціал.

Як свідчить статистика, у світі станом на 30 червня 2015 року користувачами Інтернету є приблизно 3 270 490 500 осіб, що складає 45 % від населення планети, а у порівнянні з 2000 роком зростання кількості користувачів Інтернету склало 806%. В деяких країнах вже більше 80% населення має доступ до мережі Інтернет, зокрема у Великобританії (91,6%), Кореї (92,3%), Японії (90,6%), Німеччині (88,4%), США (87,4%), Франції (83,8%), а найбільшу кількість користувачів Інтернет у світі має Китай з 674 млн осіб, що складає 49,5% всього населення країни³. Більш того, Інтернет стає все більш мобільним, вже біля 59 % користувачів Інтернету мають доступ до мереж із мобільних девайсів – смартфонів, планшетів, рідерів, тощо, тобто є надмобільними, ультрамобільними і буквально користуються Інтернетом “на бігу”, а вчені ведуть мову про народження

¹ Бауман З. Текущая современность / Пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.

² Ніколаєнко С. Інформаційна революція в освіті / С.Ніколаєнко // Вища школа, 2005. – № 5. – С.3.

³ Top 20 countries with the highest number of Internet users // Internet World Stats: Usage and Population Statistics. – Access mode: <http://www.internetworldstats.com/top20.htm>

користувачів Інтернету Нового Покоління¹. При цьому людина не тільки шукає інформацію в Інтернеті, але й комунікує, читає, розважається, вчиться, вирішує реальні побутові проблеми і завдання.

Така стрімка зміна інформаційного середовища зумовлює необхідність удосконалення навчального процесу, запровадження новітніх інформаційних освітніх технологій, які дозволяють вивільнити та розвинути творчі здібності студентів і оптимізувати процес засвоєння та накопичення ними знань. Нині зникають бар'єри, зумовлені фізичними відстанями. За допомогою дистанційного навчання сучасні навчальні заклади активно входять у реальний навчальний простір інших країн. Завдяки Інтернету і каналам супутникового зв'язку вони успішно конкурують із місцевими навчальними закладами, маючи доступ до студентів у будь-якій країні світу. Але дистанційне навчання – не альтернатива традиційному. Воно лише доповнює останнє новими можливостями, не притаманними людині².

Отже, одержання якісної освіти за допомогою Інтернету нині набуває все більш реальних форм. Адже з новими інформаційними технологіями тісно узалежнені реальні можливості побудови відкритої освітньої системи, яка дозволяє кожній людині обирати свою власну траєкторію навчання протягом усього життя. докорінної зміни технології одержання нових знань за допомогою більш ефективної організації пізнавальної діяльності людини на підставі використання такої важливої дидактичної властивості інформаційних освітніх технологій і комп'ютерної техніки, як індивідуалізація навчального процесу. Це пояснюється доступністю і відкритістю Інтернету як всесвітньої мережі, завдяки якій навчатися можна незалежно від того, де перебуває той, хто навчається. Маючи комп'ютер і доступ до Інтернету:

- можна вчитися в декількох вищих навчальних закладах світу на кількох курсах одночасно;
- той, хто навчається, може займатися в будь-який зручний для нього час;
- усі, хто здобувають освіту, не відчувають ні вікового дискомфорту, ні незручностей, пов'язаних з обмеженими можливостями (наприклад, інвалідністю, або певними відхиленнями);

¹ Blank G., Dutton W.H. Next Generation Internet Users: A New Digital Divide // Society and the Internet. How Networks of Information and Communication are Changing Our Lives. – Ed. by Mark Graham and William H. Dutton. – Oxford University Press, 2014. – P. 36–52.

² Згуровський М.З. Інформаційні мережеві технології в науці та освіті / М.З.Згуровський // Дзеркало тижня, 2002. – 6–12 липня. – № 25 (400). – С.16.

- під час дистанційного навчання можна уникнути нервового напруження і страху перед викладачем;
- навчатися можна впродовж всього життя.

Інновації у сфері інформаційних і телекомунікаційних технологій спричинюють появу в освіті нових непростих завдань. Вони стосуються педагогіки, філософії освіти, методики адміністративного управління та фінансування, потреб забезпечення якості навчання, прав інтелектуальної власності. Як зазначає М. Згуровський, у контексті радикальних перетворень вищої освіти, викликаних появою суспільства знань та інформації, є декілька важливих аспектів.

По-перше. Навчальні програми мають забезпечувати студентів базовими знаннями і навичками, необхідними для розвитку в усіх, хто навчається, можливостей і потреб оновлювати свої знання впродовж усього життя.

По-друге. Навчальні заклади повинні пропонувати ширший вибір програм для різних категорій людей з різними мотиваціями і цілями. Незалежно від віку мають враховуватися потреби тих людей, які хотіли б змінити професію, отримати другу освіту, підвищити свій професійний рівень та кваліфікацію за рахунок короткотермінового навчання.

По-третє. Проблема оцінки якості навчання у віртуальних чи дистанційних університетах дуже складна не лише для нашої країни, але й для фахівців у цьому секторі освіти з усього світу. Щоб суспільство могло переконатися в тому, що курси, програми і дипломи, які пропонуються в рамках дистанційного навчання, відповідають необхідним стандартам, потрібні надійні, прозорі й зрозумілі процедури оцінювання якості навчання, відмінні від традиційних. Очевидно, оцінюватися мають не матеріальна база, професорсько-викладацький склад, методичне забезпечення навчальних закладів, а насамперед кваліфікація, здібності і знання випускників.

По-четверте. У відповідь на появу нових сфер науки і технологій потребують змін традиційні університетські дисципліни. Виникає необхідність відходу від класичних підходів, які ґрунтувалися на конкретних дисциплінах, і наближення до проблемно орієнтованих методів формування знань, а також зменшення дистанції між фундаментальними дослідженнями. Професійна підготовка та дослідження в нових сферах знань потребують інтеграції цілої низки дисциплін, котрі раніше вважалися самотійними і не пов'язаними між собою. Як наслідок виникають міждисциплінарні та мультидисциплінарні програми навчання. Нові форми генерування знань потребують не лише реконфі-

гурації університетських кафедр і факультетів, але й реорганізації наукових досліджень і підготовки фахівців, орієнтованих на вирішення складних міждисциплінарних проблем¹.

Ще одна перспектива розвитку суспільства знань – упровадження нових педагогічних підходів, які ґрунтуються на альтернативних механізмах передачі інформації. Одночасне використання мультимедійних засобів, комп'ютерної техніки й Інтернету дозволяє зробити процес навчання більш інтенсивним та інтерактивним. Найкращий результат досягається шляхом застосування таких методів як взаємне навчання, самоорганізація, емпіричне навчання, навчання з використанням ресурсів і проблемно орієнтоване навчання, а також поєднання цих методів у будь-яких варіантах.

Використання комп'ютерної техніки в навчальному процесі змінює співвідношення методів, форм, засобів навчання. Це призводить до зміни обсягу і змісту навчального матеріалу, запровадження алгоритмізації розв'язання завдань, поглиблення предметної сфери шляхом моделювання або імітації явищ і процесів за допомогою діалогової взаємодії, логічного і стилістичного її опрацювання. Водночас комп'ютеризація спонукає до використання інструментальних програмних засобів з метою розвитку логічного, наочно-образного мислення, а також формування вербально-комунікативних і практичних умінь, варіативності в виборі видів навчальної діяльності та способів подання навчального матеріалу. Вона активізує індивідуальну та диференційовану роботу над навчальним матеріалом, розширює сферу самостійної роботи з елементами науково-дослідницької діяльності.

Комп'ютерні освітні технології незамінні й у царині розв'язання рутинних, механічних завдань: підготовки текстів, таблиць, збирання та обробки інформації, пошуку необхідних показників тощо. Уроки креслення і малювання в навчальних закладах вже нині зазнають великих змін у змісті й методах навчання в зв'язку з появою комп'ютерних графічних редакторів. Найближчим часом має зазнати кардинальних змін і вивчення мови, під час якого доцільно використовувати текстові редактори разом із засобами перевірки правопису, автоматичного перекладу тексту, словниками синонімів та антонімів.

¹ Згуровський М. Основні завдання вищої освіти України щодо реалізації принципів Болонського процесу та забезпечення вимог сфери праці / М.Згуровський // Вища школа, 2004. – №5–6. – С.56–57.

Інтернет надає можливість застосовувати традиційні для інформаційних освітніх технологій засоби – перехід на електронні форми документообігу, побудову раціональної структури обміну інформації, структурування та впорядкування інформації, забезпечення різнорівневого доступу до інформації для користувачів, покращення якості процесів за рахунок впровадження мультимедійних матеріалів при їх абсолютній доступності, скорочення термінів і вартості публікації нових матеріалів, періодичне оновлення навчальних та довідкових матеріалів; оперативний контроль тощо. Використання електронних підручників, методичних матеріалів, які розміщені на Веб-серверах, і доступ з кожного комп'ютера дозволяє більш адекватно використовувати методи дистанційного навчання.

Сучасні засоби зв'язку з партнерами, доступ до інформаційних ресурсів мережі Інтернет передбачають досить вільне використання не тільки інформаційних освітніх технологій, але й іноземних мов. Інтернет створює унікальну можливість для тих, хто вивчає іноземну мову, користуватись автентичними текстами, слухати і спілкуватися з носіями мови. Тобто, він створює необхідне для користувача мовне середовище.

Використовуючи інформаційні ресурси Інтернету, можна шляхом інтеграції їх в безпосередній процес вивчення мови більш ефективно вирішувати цілу низку дидактичних завдань на заняттях:

- формувати навички і вміння читання, безпосередньо використовуючи матеріали з мережі для диференційного вивчення мови;
- шліфувати вміння аудіювання на підставі прослуховування автентичних текстів;
- удосконалювати монологічне і діалогічне мовлення при обговоренні матеріалів з мережі;
- збагачувати мову, індивідуально або письмово складаючи відповіді партнерам, беручи участь в підготовці рефератів, творів та інших навчально-практичних завдань;
- поповнювати свій не тільки активний, але й пасивний словниковий запас професійною термінологією;
- покращувати свої знання з країнознавства, серед іншого – мовний етикет, розуміння особливостей традицій країни, спілкування різних народів, мова яких вивчається;
- формувати мотивацію іншомовної діяльності на заняттях на підставі систематичного використання «автентичних» матеріалів.

З метою більш повного використання ресурсів Інтернету створені й широко використовуються цільові програми, спрямовані на розвиток єдиного освітнього інформаційного середовища. Вони забезпечують інформаційну підтримку освітніх, науково-дослідних і управлінських процесів на всіх рівнях освіти. З огляду на це у вищих навчальних закладах активно розвивається система центрів інформаційних технологій¹. Багато закладів освіти мають свої власні веб-сайти, які відображають різні аспекти їхньої діяльності.

Сайт як сукупність об'єднаних загальним змістом веб-сторінок, розміщених на будь-якому сервері під певним доменним іменем, реалізує віртуальне представництво навчального закладу або окремої суб'єкта навчального процесу в Інтернеті. Сайт має в ньому своє місце з визначеною IP-адресою (протокол, який забезпечує проходження пакетів до пункту призначення через різні мережі) і складається з веб-сторінок, які сприймаються як одне ціле. Сайти містять системи пошуку, каталоги, бази показників, електронні оновлення, картографічний сервіс, бібліотеки, Інтернет-магазини, форуми, опитування, глосарії тощо.

Користувачі Інтернету часто послуговуються терміном «портал». Останній відображає одноцілий з концептуального й змістовного погляду доступ до широкого спектру інформаційних ресурсів і послуг, орієнтованих на велику освітню аудиторію. Портал містить веб-сервіси, контент і посилання на інші ресурси, єдину систему навігації та пошуку інформації, візуалізацію різних і пов'язаних між собою сервісів.

Структура освітнього порталу, як правило, охоплює стрічки новин і розсилки; розширені багаторівневі засоби навігації та пошуку; електронні підручники й бібліотеки; каталоги освітніх ресурсів; матеріали, присвячені окремим навчально-виховним та організаційно-методичним поняттям; інтерактивні засоби навчання, які забезпечують активну участь користувачів у процесі навчання; віртуальні середовища навчально-практичної діяльності, комп'ютерні демонстрації; бази показників і архіви; довідковий відділ для пошуку інформації, персоналій, організацій з відповідних предметних галузей; онлайн-журнали; навчальні ігри; засоби дистанційної та відкритої освіти; засоби проведен-

¹ Новые информационные технологии в учебных заведениях Украины. Международная конференция памяти проф. И.И. Мархеля 21–26 июня 2005 г. – Одесса: Астроспринт, 2005.

ня опитувань і голосувань, рейтингування ресурсів; розділ забезпечення віртуальних комунікацій, таких як дошка оголошень, форум, відео- і аудіоконференції; інформацію про розробників, статистику відвідувань, рекламу та інші показники¹.

Інформація, вміщена на сайтах і порталах, має низку переваг перед традиційними друкованими матеріалами. Вона дозволяє тому, хто навчається, працювати в гіпертекстовому середовищі, тобто, в умовах, коли він може самостійно, з врахуванням індивідуальних схильностей, мотивацій, здібностей, мислення і рівня знань формувати галузі й шляхи процесу засвоєння знань, отримувати, обробляти та передавати текстову і графічну інформацію, брати активну участь в конференціях та дискусіях. Крім зазначених, важлива перевага онлайн-доступу полягає в тому, що електронне видання можна прочитати значно раніше, ніж друковане, оскільки не потрібно витратити час на поліграфічні роботи і пересилку видання.

Засоби навігації порталу надають користувачам можливість орієнтуватися в освітньому середовищі галузі, регіону, країни, забезпечують пошук навчальної та інформаційно-довідкової літератури. Портали, як правило, вміщують в каталоги і ресурси інших порталів та сайтів, надаючи користувачеві методологічні напрацювання й способи організації освітніх ресурсів і служб інших порталів та сайтів в умовах принципової децентралізації їх розташування і змісту. Це означає, що віртуальні представництва навчальних закладів, розробників нових методик викладання й освітнього контексту, особисті сайти наукових працівників будуть багаторазово інтегровані в Інтернет-середовище, доступ інформації для користувачів буде здійснюватися за допомогою універсального набору сервісних служб і єдиних каталогів інформаційних освітніх ресурсів.

Використання інформації, вміщеної на сайтах і порталах, дозволяє прискорити процес засвоєння навчальних дисциплін, виконання дипломної роботи, написання дисертації або підвищення кваліфікації. Водночас надання користувачеві різних можливостей щодо формування і вжитку функціональних сайтів дозволяє будувати власні освітні ресурси на підставі стандартизованих навчальних блоків. Наприклад, Інтернет-ресурси допомагають викладачам виявити типові помилки,

¹ Полонский В.М. Образовательные ресурсы и возможности сети Интернет / В.М.Полонский // Мир образования – образование в мире, 2006. – № 2. – С.201–202.

які виникають в процесі вивчення навчального матеріалу, розробити індивідуальні способи вдосконалення педагогічної майстерності тощо. Але Інтернет – це не тільки вагома допомога викладачам. Він також є засобом розвитку активності учнів і студентів шляхом їх участі в проєктній діяльності, серед іншого – і в створенні сайтів (наповнення змістом, графічне, звукове, художнє оформлення з використанням сучасних технічних засобів – фотоапаратів, відеокамер та ін.), а також презентації наслідків роботи з використанням комп'ютерних відеотехнологій.

З огляду на це одне із завдань сучасної освіти – сформувати в суб'єктів навчального процесу навички роботи з Інтернетом. Учні й студенти повинні вміти ефективно користуватися можливостями мережі: ресурсами, електронною поштою, відвідувати чати, форуми, брати участь в електронному голосуванні, послуговуватися машинами пошуку, отримати з мережі музичний, графічний або відеофільм, підписатися на список розсилки. Вони мають знати різні види електронних адрес, способи доступу в Інтернет, принципи пошуку інформації тощо. Та найголовніше – ті, хто навчається повинні бути поінформовані про структуру й зміст освітніх ресурсів мережі, розуміти, чим і як може Інтернет допомогти їх освіті та вміти використовувати ці можливості в повсякденній навчальній діяльності.

Залежно від виду послуг, предметної царини, місця в інформаційній ієрархії та інших характеристик сайти і портали поділяються на офіційні й неофіційні, республіканські й регіональні, вертикальні й горизонтальні, галузеві й предметні, дистанційного й очного навчання, сайти дослідницьких робіт, сайти студентів і учнів, викладачів, наукових працівників, консультативного призначення із загальноосвітніх предметів, сайти віртуальних методичних об'єднань, сайти для тематичних телеконференцій і чатів в режимі онлайн з питань освіти, сайти для підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, сайти телекомунікаційних олімпіад, конкурсів і вікторин, сайти інформаційно-розважальних проєктів освітньої тематики, сайти вищих навчальних закладів, коледжів, загальноосвітніх шкіл, ліцеїв і гімназій. Поряд із цим виділяють електронні бібліотеки, віртуальні журнали і газети освітньої тематики, музеї, клуби, сайти довідникового характеру: електронні енциклопедії, словники, довідники, каталоги, бази показників тощо.

Офіційні сайти містять найважливіші нормативні документи, які інформують про урядові й відомчі рішення, пов'язані з модернізацією і подальшим розвитком системи освіти, нормативно-правовим регулю-

ванням освітньої галузі, науково-технічною та інноваційною освітньою діяльністю. Загалом, такі сайти покликані переважно надавати оперативну інформацію про державну політику в галузі освіти і науки.

Список джерел освітніх ресурсів у мережі Інтернет дуже великий і охоплює тисячі адрес. Для пошуку інформації в Інтернеті існують спеціальні програми (пошукові машини), які збирають інформацію з вебсторінок та індексують їх. Відповідно до певного запиту користувачам видається результат пошуку – список посилань на документи (вебсторінки). Пошукові машини можуть провадити глобальний або локальний пошук, сфера якого обмежується національним доменом, а також шукати інформацію за тематичним каталогом і порталами новин, рейтингами, рубрикаторами, тезаурусами.

Використання освітніх Інтернет-ресурсів створює умови для побудови єдиного інформаційно-освітнього простору, забезпечує користувачам доступ до зарубіжних і вітчизняних джерел інформації, надає різним групам учнів та студентів можливість вибору форми навчання й рівня освіти, відкриває нові перспективи для індивідуалізації навчання, вибору професії, дозволяє істотно вдосконалити форми відкритої освіти і використання дистанційних технологій в режимі on line. Для досягнення цілей рівноцінного ужитку освітніх Інтернет-ресурсів розроблена система взаємно пов'язаних освітянських порталів, серверів і сайтів в просторі освіти, створені умови для доступу до ресурсів бібліотек, навчальних закладів, діяльності в режимі відеоконференції та ін.

Останнім часом все більшого поширення набули проблемно-орієнтовані моделі навчання, які ґрунтуються на нелінійній структуризації інформації. Використовуючи нелінійні технології, викладач виявляється організатором діяльності студентів, постановником завдань, системним інтегратором. А послуговуючись лінійними технологіями, він лише виконує роль провідника знань.

До нелінійних технологій структуризації інформації належать: гіпермедіатехнології; комп'ютерне моделювання; мультимедіатехнології; телекомунікаційні технології; тестування; різні семінари, конференції тощо.

Головна особливість нелінійної технології в освіті – проблемна постановка навчальних цілей і задач з предметної галузі, які дозволяють викладачу формувати експертний шлях їх досягнення і розв'язання, запропонувати необхідний інструментарій, методичний матеріал, інструкції. Студенти внаслідок виконання проблемно-орієнтованих технологій засвоюють нові знання не тому, що викладач їх інформує про

ці знання, а тому, що в них виникає потреба в цих знаннях. Використання таких технологій дозволяє забезпечувати динамічність процесу навчання, його цілеспрямованість, системність і орієнтацію на конкретного студента та його майбутню професійну діяльність. У студента виникає потреба в інтелектуальній активності, в оволодінні новими вміннями, навичками і знаннями.

Грунтуючись на так званій «піраміді» навчання, що ілюструє ступінь залучення студента до навчального процесу, означені технології дозволяють працювати на найбільш активному рівні. Про це свідчить той факт, що всі, хто навчається залучені до навчального процесу на рівні такого сприйняття й участі в ньому, коли запам'ятовується до 70% інформації, а на деяких заняттях – на рівні діяльності, коли цей показник доходить до 90%¹.

Великі можливості в цьому контексті має широке використання мультимедійних комп'ютерних технологій. Мультимедіа – це сукупність комп'ютерних технологій, завдяки яким одночасно використовується декілька інформаційних середовищ – графіка, текст, відео, фотографія, анімація, звукові ефекти, високоякісний звуковий супровід. Технологія мультимедіа ґрунтується на спеціальних апаратних і програмних засобах. Особливо широко використовуються графічні можливості комп'ютера, побудовані на графічно-інформаційних технологіях. Такі технології визначають як «сукупність електронних, програмних і методичних засобів, способів їх функціонування, які призначені для накопичення, обробки, подання та використання графічної інформації»².

В сучасному освітньому процесі широко використовуються саме такі технології, які ґрунтуються на застосуванні технічних засобів для виведення й відображення графічних показників та пристроїв для забезпечення діалогу між користувачем і комп'ютером. З дидактичного погляду найбільший інтерес викликають пристрої для виведення графічної інформації на проекційний екран з метою трансляції інформації на велику аудиторію. Тому досить популярними є електронні мультимедійні проектори, плазмові панелі, електронні дошки. А серед техніч-

¹ Современные информационные технологии в высшем образовании. – К.: Изд-во Европейского ун-та, 2004. – С.32.

² Глазунова О.Г. Структура процесу навчання на основі графічно-інформаційної технології / О.Г.Глазунова // Новітні технології навчання. – К.: НМУ ВО, 2003. – С.168.

них пристроїв, призначених для подання графічних показників у системі навчання, все більше використовуються сканери.

Отже, сучасні комп'ютерні навчальні системи розробляють за допомогою мультимедіа-технологій. Ці технології виникли на перетині багатьох галузей знань, а їх інтенсивний розвиток розпочався в середині 80-х років минулого століття. Нині вони застосовується не тільки в освіті, але й в інших сферах – розваг (комп'ютерні ігри, віртуальна реальність), реклами (презентації реклами, фільми), телекомунікацій (домашні сторінки в World Wide Web), інформаційних систем (мультимедійні каталоги, архіви, довідники), моделювання (тренажери).

Ще до появи мультимедіа експерти з маркетингу за результатами численних експериментів виявили залежність між методом засвоєння матеріалу індивідом і його здатністю відтворити набуті знання через певний час. Якщо матеріал було подано у звуковій формі, людина запам'ятовувала близько $\frac{1}{4}$ інформації. Якщо така інформація була подана візуально – близько $\frac{1}{3}$. При комбінуванні впливу (зорового й слухового) запам'ятовування підвищувалося до $\frac{1}{2}$, а якщо людина долучалася до активних дій у процесі вивчення, засвоюваність матеріалу підвищувалася до 75%¹.

Мультимедійний мережевий навчальний комплекс створює динамічне освітнє середовище і дозволяє забезпечити дистанційне управління процесом, спостерігати за його розвитком, координувати навчальну діяльність, впроваджувати інноваційні форми та методи роботи. Крім цього, він дає можливість у реальному часі і з необхідною швидкістю відображати на моніторах всієї групи (чи окремого студента) лекційний аудіо- та відеоматеріал; здійснювати оперативний контроль, спостерігаючи за процесом навчання кожного студента; забезпечувати дистанційне управління за допомогою клавіатури і «мишки» комп'ютера викладача або іншого студента; формувати групи для спільної навчальної діяльності з метою корекції і контролю; проводити дискусійні форми навчальної роботи з можливістю підключення викладача до будь-якої мікрогрупи з акцентом на діалогічності для педагогічного спілкування в діалоговому режимі.

Сучасне покоління має можливість використовувати широкий спектр медіазособів – кабельне й супутникове телебачення, підклю-

¹ Данилова О. Мультимедіа власноруч: текст, графіка, аудіо, анімація, відео / О.Данилова, В.Манако, Д.Манако. – К.: Видавець Л.Галіцина., 2006. – С.4.

ченні до Інтернету персональні комп'ютери, факсимільний та мобільний зв'язок, компакт- і відеодиски, веб-технології, дистанційне та віртуальне навчання, доступ через міжнародну мережу у найбільші бібліотеки світу, електронну пошту, безпосереднє спілкування з усім світом у реальному масштабі часу тощо. Зазначені медіазасоби не тільки спричиняють істотні зміни у сфері освіти, але й зумовлюють освоєння нової техніки та новітніх інформаційних освітніх технологій усіма суб'єктами навчального процесу. Широкий спектр таких технологій відкриває можливості для створення віртуальних підприємств і лабораторій, що дозволяє значно розширити практичну підготовку учнів і студентів. Це передбачає чималі зміни і необхідність реалізації заходів з реорганізації освітньої інфраструктури, впровадження нових методів та методологій комп'ютерної освіти учнів і студентів. Викладачі всього світу одноставно дотримуються тієї думки, що навчальні заклади несуть повну відповідність за підготовку підростаючого покоління до подальшої діяльності в інформаційному просторі сучасного суспільства, в його «цифровому» середовищі¹. З огляду на це усім, хто навчається необхідно надати усі можливості для опанування інформаційно-комунікаційними технологіями в такому обсязі, який би дозволив їм сформувати необхідну інформаційну культуру, якої потребує сучасне суспільство; використовувати здобуті знання, вміння й навички в повсякденному житті з перших років навчання у школі або вищому навчальному закладі; накопичити власний практичний досвід, який стане підґрунтям для подальшого вибору професійної діяльності та самореалізації молодого фахівця в інформаційному просторі сучасного суспільства.

Такий підхід має враховувати наявні інформаційні освітні технології та підходи до організації освіти, викладені в міжнародних стандартах ISO.

Водночас доводиться вкотре підкреслювати, що найважливіша складова процесу навчання – не комп'ютерна техніка, а викладачі, озброєнні методиками застосування комп'ютерних технологій. Наскільки це відповідає дійсності, стає зрозумілим під час навчального процесу, бо сучасному викладачеві для ефективного застосування

¹ Журавльова Л. Міжнародна програма запровадження сучасних комп'ютерних та інформаційно-комунікативних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах / Л.Журавльова // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2006. – №1. – С.73–75.

комп'ютерних технологій на заняттях потрібна значна теоретична і практична підготовка.

Програмні засоби допомагають викладачеві розвивати в студентів загальні навчальні та спеціальні навички, а також навички мислення високого рівня значно швидше й ефективніше, ніж під час використання традиційних засобів. Наприклад, використавши в навчальному процесі створені студентами мультимедійні презентації, публікації та веб-сайти, можна розвивати в них такі навчальні вміння та навички: стисло формулювати свою думку; використовувати різні мультимедійні засоби і можливості (зображення, звукозапис, відеофайли, гіперпосилання на інші веб-сайти або файли); послуговуватися інформацією, розрахованою на опрацювання однією людиною; комбінувати тексти та зображення (схеми, графіки, діаграми); виконувати творчі роботи; спілкуватися з широкою аудиторією; збирати інформацію з різних джерел і регіонів.

Окреслені риси сучасних інформаційних технологій визначають необхідність вирішення цілої низки педагогічних проблем навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. Успішність цього процесу залежатиме не лише від сучасних засобів навчання, новітніх методів та прийомів, але й наполегливої праці викладачів. Адже, як свідчать соціологічні дослідження, серед чинників, які впливають на ефективність використання нових інформаційних технологій та бажання і намагання працювати над вдосконаленням процесу навчання, 10 відсотків анкетованих викладачів назвали низький статус та недооцінювання функцій викладача в суспільстві (зокрема, це стосується й оплати праці)¹. Щоб розв'язати це питання, необхідно усвідомити, що освіта – це довготривалі інвестиції, які необхідно вкладати сьогодні, щоб отримати позитивний результат через 10, 20 і більше років. Економити на освіті – означає стримувати розвиток інтелектуального потенціалу нації. Тому завдання держави – створювати умови для забезпечення належного рівня освіти, а кожного конкретного вищого навчального закладу – надавати кваліфіковані, конкурентоспроможні освітні послуги.

Тому особливої значущості набуває така складова сучасних інформаційних технологій як дистанційна освіта. Така освіта насамперед за-

¹ Головка М.В. Загальні тенденції та психолого-педагогічні проблеми запровадження сучасних технологій навчання / М.В.Головка // Новітні технології навчання. Науково-методичний збірник. – К., 2003. – С.90–91.

безпечує неперевершену швидкість оновлення знань, які відбираються зі світових інформаційних ресурсів. Ігноруючи будь-які кордони, вона дозволяє без обмежень розширити навчальну аудиторію. Зокрема, дистанційна освіта забезпечує максимальне наближення до потреб людей з обмеженими можливостями при отриманні ними освіти. Країни з передовими дистанційними технологіями і методологіями навчання залучають студентів незалежно від місця їх проживання та отримують за це значні фінансові ресурси. Але найголовніше – вони «прив'язують» до себе високоякісний людський капітал.

Одним з перших дистанційних закладів вищої освіти у світі був Відкритий університет Великої Британії, який було засновано у 1969 році з метою надання можливості дистанційно отримати вищу освіту всім бажаючим, при цьому навчання здійснювалося у формі листування. Наразі велика кількість університетів надає можливість отримати освіту дистанційно, он-лайн, за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Наприклад, у США функціонує понад 3 тис. навчальних закладів, які спеціалізуються на професійному навчанні в діалоговому режимі. В 33 штатах країни створено віртуальні університети, 85% усіх місцевих коледжів пропонують дистанційні курси в режимі онлайн. У Мексиці віртуальний університет м. Монтеррея пропонує 15 програм підготовки магістрів через систему телекомунікацій та Інтернет. Ці програми охоплюють тисячі студентів у всій Латинській Америці. В Південній Кореї діють 15 віртуальних університетів, які пропонують 66 програм підготовки бакалаврів і охоплюють близько 14550 студентів свого регіону. Декілька сотень дистанційних програм пропонують різні університети Європи.

Україна, маючи кілька центрів дистанційного навчання, вже зробила перші істотні кроки щодо його розгортання. На законодавчому рівні це навчання визначене як окрема освітня форма в Законі України «Про вищу освіту». Розроблена і впроваджується концепція розвитку дистанційного навчання в Україні. Але необхідно виконати ще значну роботу з акредитації програм та державного визнання дипломів, отриманих за такою формою навчання.

Учасниками процесу дистанційного навчання можуть бути різні категорії людей (від учнів загальноосвітніх шкіл і слухачів закладів післядипломної освіти до аспірантів та докторантів вищої школи). Водночас їх усіх об'єднує високий рівень освітньої самомотивації, наполегливість, вольові якості, володіння певними навичками самостійної роботи. Тому викладач повинен мати належні якості, щоб бути

спроможним задовольняти їхні прагнення оволодівати сучасними знаннями.

Оскільки дистанційній освіті притаманний індивідуальний вимір, вона має бути персоніфікованою. Комп'ютерні програми звільняють викладача від значного обсягу рутинної роботи, а роль його в основному зводиться до наставництва¹. Водночас для дистанційного навчання особливо значущим моментом виявляється мотивація. Остання – необхідна умова дистанційної освіти, яка триває доти, доки навчання вмотивоване: людина до означеної форми освіти звертається заради знань, за допомогою яких сподівається розв'язати ті або ті особисті проблеми. Не слід забувати, що дистанційне навчання – освіта віртуальна. Отже, суб'єкти освітнього процесу пов'язані між собою, окрім усього, ще й уявленнями про те, чого в реальності не існує. В контексті інформаційних і телекомунікаційних технологій – це насамперед зв'язок і обмін інформацією. Тобто, учні й студенти взаємодіють з викладачем віртуально – за допомогою технічних засобів без звичного особистого контакту. Таке віртуальне навчання загалом можна вважати різновидом дистанційного. Набутим досвідом подібної форми навчання поділилися учасники 10-ї Міжнародної конференції Української асоціації дистанційної освіти, тематика якої охоплювала питання, пов'язані з теоретичними і практичними аспектами впровадження дистанційних технологій в сучасну освіту².

В останні роки спостерігається тенденція переходу навчальних закладів від дистанційної, або технологічної, форми навчання до відкритої, або гуманістично-технологічної. Навіть один з авторитетних російських журналів «Дистанційна освіта» нині перейменовано на «Відкрита освіта».

В чому ж полягає зв'язок дистанційної освіти з відкритою освітою і чому останній сьогодні приділяється стільки уваги?

Певною мірою відповідь на питання можна знайти навіть у визначенні відкритої освіти, адже дефініція – це опредметнення сутнісного.

¹ Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение / А.А.Андреев // Компьютеры в учебном процессе. – М.: Интерсоциоинформ, 1998. – № 2. – С.25–68; Концепція розвитку дистанційного освіти в Україні. – К.: КПП, 2000–12 с.

² Образование и виртуальность – 2006. Сборник научных трудов 10-й Международной конференции Украинской ассоциации дистанционного образования / Под общей ред. В.А. Гребенюка, Д.Р. Киншука, В.В. Семенца. – Харьков-Ялта: УАДО, 2006.

Отож, відкрита освіта як забезпечення будь-кому вільного вступу до вищого навчального закладу без складання іспитів, без особливого контролю за рівнем знань виявляється адекватною дистанційній освіті. А ще відкрита освіта – це вільне планування навчання для кожного студента, можливість самостійно вибирати викладача, час, ритм і теми навчання, прозорість щодо місця навчання. Тому відкрита освіта орієнтована на масовість і загальнодоступність широкому загалу незалежно від соціального стану, наявних обмежень, місця проживання тощо. Адже її мета – забезпечення широкого доступу до національних і світових навчальних ресурсів.

Така освіта не заперечує традиційну. Мало того, вона не тільки доповнює традиційну освіту, але й розкриває її можливості, пропонує нові шляхи для невпинного її вдосконалення та істотного самовдосконалення. З огляду на необхідність прискорення трансформації вітчизняної освіти безперечною прерогативою її розвитку має стати впровадження відкритої освіти. Це дозволить надати вітчизняній дистанційній освіті чимало істотних переваг, які піднесуть її авторитет і, безперечно, виведуть на гідний європейський рівень.

Не треба забувати, що дистанційне навчання існувало ще до широкого використання Інтернету. Первинна її форма ґрунтувалася на поштової кореспонденції, шляхом якої надсилалися книги, журнали, аудіо- і відеоносії, а також здійснювався контроль над їх освоєнням тими, хто навчається. Завдяки Інтернету дистанційне навчання кардинально змінилося. Ці зміни торкнулися не тільки того, що дистанційне навчання набуло справжнього всесвітнього масштабу з мінімальними затратами для тих, хто навчається. Розвиток Інтернету, швидкісного доступу до цієї мережі, використання мультимедійних технологій, звуку, відео зробило дистанційне навчання повноцінним і цікавим. Наприклад, освітні заклади США пропонують дистанційні курси на такій технічній базі (в % від загальної кількості): двостороннє інтерактивне відео – 57%; одностороннє відео, двостороннє аудіо – 24%; звичайна відео трансляція – 9%; відеозаписи – 52%; аудіо і графіка – 3%; аудіо конференції – 11%.

Технології дистанційної освіти передбачають таку організацію навчального процесу, за якої студент навчається самостійно за розробленою викладачем програмою і віддалений від нього в просторі та часі, однак може вести з ним діалог за допомогою засобів телекомунікації. Всі наявні технології дистанційного навчання можна умовно розділити на три категорії: неінтерактивні – друквані матеріали, аудіо й відео-

носії; інтерактивні комп'ютерні технології навчання – електронні підручники, тестові методики контролю знань, засоби мультимедіа; відеоконференції – сучасні засоби телекомунікації через аудіоканали, відеоканали і комп'ютерні мережі. Наприклад, використання відеокасет є одним із унікальних способів дистанційного навчання, найчастіше – як набір навчальних матеріалів, здатних замінити традиційні лекції.

Електронна пошта з її економністю і технологічністю – також надійний та ефективний спосіб дистанційного навчання. Вона використовується для передачі змісту навчальних курсів у формі творчих завдань або консультацій, забезпечення зворотного зв'язку студента й викладача.

Відеоконференції з використанням комп'ютерних мереж, на відміну від трансльованих через супутникові канали зв'язку, є набагато дешевшими за звичайні конференції. Тому їх можна використовувати для проведення семінарів у мікрогрупах із 5–7 осіб, індивідуальних консультацій та обговорення фундаментальних проблем навчального курсу за участю більш широкої аудиторії. Ця технологія проведення конференції, крім вербального й візуального контактів, створює можливість спільного управління екраном комп'ютера з метою створення схем, малюнків, передачі фотографічного й друкованого матеріалу тощо. Водночас технологія проведення відеоконференцій через цифрові супутникові канали з використанням відеокомпресії забезпечує високу якість зображення і може бути ефективною за невеликого обсягу ефірних годин та великої кількості учасників (1000–5000 і більше студентів). З дидактичного погляду відеоконференції рекомендуються для проведення оглядових лекцій, колективних обговорень результатів вивчення курсів тощо.

За характером комунікації між викладачем та студентом усі наявні технології дистанційного навчання можна умовно класифікувати на чотири типи: самонавчання, навчання «один на один», «один з багатьма» і «багато з багатьма». Перший тип технологій дистанційного навчання передбачає мінімальну участь викладача: студент самостійно працює з освітніми ресурсами, здійснює самонавчання за допомогою комп'ютерних технологій – бази показників, мультимедіа і гіпермедіа, мережі Інтернет та ін. Навчання «один на один», яке забезпечує індивідуальний перехід до запитань студента, реалізується переважно за допомогою телефону й електронної пошти. Технології дистанційного навчання «один з багатьма» забезпечують активну участь студента в комунікації з викладачем або експертом. Вони реалізуються у формі

лекції, записаної на відео- або аудіокасету і ретрансльованої радіо чи телебаченням; електронної лекції як добірки навчального матеріалу, витягів із книг та статей, основна мета яких – підготувати студентів до наступних дискусій; серії навчальних електронних симпозіумів – послідовних виступів кількох авторів тощо. Технології дистанційного навчання «багато з багатьма» характеризуються активною взаємодією всіх учасників навчального процесу. Крім аудіографічних, аудіо- й відеоконференцій, комп'ютерні комунікації створюють умови для використання традиційних активних методів, форм і технологій навчання: дебатів, рольових та ділових ігор, мозкових атак та ін.

Навчальний процес, який відповідає сучасним вимогам, не можна уявити без цілеспрямованої, систематичної роботи студентів з електронними базами показників, зокрема таких, як електронні довідники, програмні розробки, електронні варіанти лекцій, розробки практичних і лабораторних робіт. Сучасні мультимедійні засоби дозволяють створювати не лише електронні лекції (текстові документи для читання з екрану монітора комп'ютера, аналогічні паперовим носіям), але й посібники з гіперпосиланнями. Їх використання дозволяє, не виходячи із середовища текстового редактора, переглядати ілюстрації, моделі явищ і пристроїв, знімати характеристики, робити розрахунки тощо. Застосування мультимедійних засобів підвищує ефективність самостійної роботи студентів за умови забезпечення сучасними, потужними комп'ютерними засобами навчання та відповідними програмними продуктами.

Важливим різновидом самостійної роботи у вищих навчальних закладах має бути залучення студентів до розробки електронних довідкових і навчальних матеріалів. Насамперед це стосується контролюючих систем, призначених для контролю знань та вмінь. Студенти молодших курсів під керівництвом викладача можуть створювати прості тести на підставі стандартних текстових програм, підбирати запитання і варіанти відповідей з тієї або тієї теми курсу та після консультації з керівником заносити показники до програми. Старшокласники можуть самостійно проектувати інтерактивні контролюючі системи. Як свідчить практика, до такої діяльності можна досить успішно залучати студентів не лише фізико-математичних і технічних факультетів, але й гуманітарних. Працюючи над розробкою текстів, студенти узагальнюють та систематизують знання, здобувають і вдосконалюють навички самостійної роботи. Водночас така робота, наприклад, з електронними посібниками передбачає користування спільною базою показників. Це,

з одного боку, сприяє виробленню в студентів культури колективної роботи, а з другого – диктує необхідність свідомого, відповідального ставлення і доцільного використання спільного інформаційного середовища.

Постійне зростання обсягу інформації, яку має самостійно оцінювати студент, потребує інтенсивного й раціонального застосування комп'ютерної техніки. Проте під час інтенсивної роботи з комп'ютером виникають проблеми психологічного, педагогічного, санітарно-гігієнічного характеру. Систематична робота з комп'ютером сприяє формуванню в користувача специфічних психологічних рис. Чи будуть вони позитивними, залежить від організації роботи з персональним комп'ютером, якості програмного забезпечення тощо. Тому студентів треба обов'язково готувати до самостійної роботи з комп'ютерною технікою, формувати в них культуру споживача інформаційних технологій, проводити відповідну психологічну підготовку.

В наукових та методичних дослідженнях самостійна робота розподіляється, переважно, на дві групи – традиційну та інноваційну. До традиційної самостійної роботи належать навички роботи з друкованими джерелами, реферування, підбір матеріалів за проблемою, написання коротких повідомлень і доповідей, вивчення засобів ведення бесіди тощо. Інноваційна самостійна робота охоплює використання комп'ютера, зокрема роботу з мультимедійними програмами, застосування ресурсів Інтернету, віртуальні семінари та конференції, мультимедійні курси з різних дисциплін. Саме ці форми є найперспективнішими для організації самостійної роботи студентів.

Необхідність ефективного використання комп'ютерної техніки для організації самостійної роботи студентів зумовлює те, що однаковий матеріал, однакові прийоми навчання і ритм роботи одночасно пропонуються людям з різним темпераментом, здібностями, пам'яттю, увагою, особливостями мислення, знаннями тощо. Тому найбільш важливими виявляються такі принципи навчання, як диференціація та індивідуалізація.

З психологічного погляду самостійна робота за допомогою комп'ютера несе в собі значний мотиваційний потенціал. Мотивація має стимулюючий характер. Тому одне із завдань вищої школи – вийти на новий, смислоутворюючий рівень мотивації, який допомагає студентам побачити оточуючий світ крізь призму подальшого життєвого успіху. За умови правильного застосування інформаційних освітніх тех-

нологій та належної організації навчання студенти будуть відчувати постійну присутність викладача. Водночас робота з комп'ютерною технікою гарантує допустиму конфіденційність. В тому випадку, коли не ведеться запис результатів для викладача, тільки сам студент знає, які помилки відпустив, і не боїться, що однокурсники і викладач дізнаються про наслідки його роботи. До того ж самооцінка студента і його мотивація до навчання не знижуються, а на занятті створюється психологічно комфортна атмосфера.

Організація навчання на підставі використання комп'ютерної техніки має й низку інших переваг. Найбільш значними серед них виявляються переваги методичного гатунку. Комп'ютер забезпечує більшу ступінь інтерактивності, ніж робота в аудиторії, оскільки машина постійно і своєчасно «реагує» на відповіді студента під час виконання вправ. Крім того, оскільки ті, хто навчається, самі визначають темпи роботи, комп'ютерне навчання якнайкраще відповідає принципам індивідуального навчання. Студенти можуть допускати будь-яку кількість помилок, але час витрачають лише на їх аналіз і виправлення. Особливо це важливо при вивченні іноземної мови: в початковому процесі недостатньо виголосити фразу один раз, її необхідно повторити декілька разів. В цій ситуації щонайбільше допомагає саме комп'ютер.

Деяке скептичне ставлення до комп'ютерного навчання в площині організації самостійної роботи з'явилося тому, що останнім часом робилися спроби створення програм, які успішно виконують машинний переклад. Уже нині розроблено декілька програм, котрі достатньо точно виконують технічний переклад. Однак переклад художніх текстів все ще залишається недосконалим. Щодо вивчення усної мови, яке тривалий час залишалося слабкою ланкою комп'ютерного розучування іноземних мов, то в цій царині істотне зрушення намітилося після появи мультимедіа. Крім того, звукові карти дозволяють користувачеві записати свій голос, а потім прослухати його та порівняти з вимовою носіїв мови або побачити на моніторі діаграму свого запису. Дозволяючи репрезентувати будь-який різновид діяльності у формі картинок або анімації, графічні можливості комп'ютера ще більше увиразнюють навчання за допомогою новітніх інформаційних освітніх технологій на фоні застосування технологій традиційних. Це особливо важливо під час ознайомлення з новою лексикою, оскільки зображення на моніторі дозволяють асоціювати фразу іноземною мовою з безпосередньою дією, а не з фразою рідною мовою.

Важливу роль у процесі вивчення іноземної мови нині відіграє Інтернет, основною перевагою якого як засобу навчання виявляється багатофункціональність. Адже ця мережа використовується не тільки для пошуку інформації і доступу до знань, але й для забезпечення комунікації іноземними мовами. Притому відбувається не імітація спілкування, а цікавий, захоплюючий діалог двох або декількох культур¹. Також Інтернет має велике значення в підвищенні мотивації навчання. Якщо студенти вчаться з інтересом, то, як правило, покращуються і їхні успіхи в навчанні. Вони чітко усвідомлюють, для чого їм потрібні знання іноземної мови. На заняттях з використанням Інтернету самостійність студентів проявляється і в виборі необхідного навчального матеріалу. В них з'являється впевненість у своїх силах, зникають культурні бар'єри.

Водночас треба мати на увазі, що вивчення матеріалів в Інтернеті має певні особливості. Якщо в традиційному підручнику матеріал статичний, то в комп'ютері він подається в аудіо, відео та анімаційній формі. Всі тексти в Інтернеті автентичні. Видання в електронних навчальних курсах підходять для самостійної роботи студентів ще й тому, що в формі допомоги їм додаються граматичні таблиці та лексичні структури. Вправи доповнюються акустичними й анімаційними ефектами, що робить їх більш наочними і привабливими. Комп'ютерна техніка допомагає учням і студентам виправляти помилки таким чином, що вони не бояться їх допускати. А це дуже важливий момент у вивченні іноземної мови. Адже той, хто навчається може працювати в зручному режимі: ніхто його не підганяє, а отже, завжди можна вибрати і час, і необхідний ритм для виконання завдання. Крім того, комп'ютер здійснює диференційований аналіз помилок і об'єктивно оцінює зроблені вправи. Тексти з пропущеними словами можуть підбиратися індивідуально для кожного студента. Можна варіювати частоту пропусків або включати пропуски залежно від граматичної чи лексичної теми (пропуск артиклів, допоміжних дієслів, закінчень прикметників тощо).

¹ Винницькая О.А. Информационные технологии как средство совершенствования процесса организации самостоятельной работы студентов по иностранным языкам в техническом вузе / О.А.Винницькая // Образование и виртуальность – 2006. Сборник научных трудов 10-й Международной конференции украинской ассоциации дистанционного образования. – Харьков-Ялта: УАДО, 2006. – С.273

Переваги інформаційних технологій в освіті не усувають низки наявних суперечностей між процесом інформатизації освіти і відсутністю чітких вимог до знань, умінь та навичок використання інформаційних технологій у процесі вивчення навчальних дисциплін; потребами суспільства у сформованості високого рівня інформаційної культури фахівців і швидким застаріванням знань у галузі інформаційних технологій; високим рівнем розвитку сучасних інформаційних технологій, реалізація можливості яких детермінує шляхи вдосконалення підготовки фахівців, і недостатнім рівнем використання цих можливостей у науково-методичних розробках, призначених для підтримки процесу вивчення дисциплін; різними можливостями використання студентами інформаційного ресурсу мережі Інтернет, практично необмеженими можливостями інформаційної взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу в Інтернеті й обмеженою кількістю релевантної науково-педагогічної, навчально-методичної та культурно-освітньої інформації в мережі.

Комп'ютерні програми дозволяють викласти навчальний матеріал системно, з використанням логічно обґрунтованих категорій і визначень. Можливості побудови навчального курсу на засадах інформаційних технологій підвищують ефективність навчання, оскільки візуальна інформація засвоюється швидше. Але інтелектуальна жорсткість та емоційна сухість цього процесу сприяють розвиткові технократичного формального мислення, умінь оперувати абстрактною і символічною інформацією. Тому в роботі з молодшими школярами, в яких абстрактне мислення розвинене ще погано, оскільки вони орієнтуються переважно на чуттєвість, використання інформаційних технологій виявляється дещо обмеженим. Учні молодших класів, які постійно працюють з комп'ютером, важко сприймають матеріал, що ґрунтується на асоціативному мисленні. В них важко проходять асимілятивні мисленнєві процеси. Емоційна складова, яка відіграє істотну роль у мотивації, засвоєнні знань і розвитку творчих засад особистості, залишається осторонь навчального процесу. Мало того, освоєння гуманітарних дисциплін, в яких сприйняття навчального матеріалу без емоційного співпереживання загалом неможливе, просто втрачає сенс.

Під час дослідження в університеті Карнегі-Меллона (США) було зроблено висновки, згідно з якими інтенсивне використання Інтернету призводить до звуження соціальних зв'язків аж до самотності, скорочення внутрішньородинного спілкування, розвитку депресивних

станів. Дослідження, проведене в 2000 році в Стенфордському університеті США, підтвердило ці висновки. Тому слід підтримати думку тих учених, які вважають, що Інтернет повинен зайняти певну, достатньо обмежену, соціальну нішу і наполягають на тому, що спроби переоцінити його значущість для людства та окремої людини – безпідставні¹.

Окрім того у сучасному мінливому світі зміни відбуваються і з самою людиною, яка зазнає глибинних перетворень не тільки у психології, але й у своїй фізіології під впливом віртуального світу. Так, вчені не можуть не помічати змін у мозку людини, адже все менше інформації зберігається в довгостроковий пам'яті, а людина починає покладатися на Інтернет, як архів інформації. Більш того, часом доступ до інформації стає занадто легким, людина вже не має потреби взагалі покладатися на свої знання, тому що правильна відповідь лежить поряд, треба тільки дотягнутися до клавіатури і монітору комп'ютера. У 2011 році експерименти американських науковців довели існування так званого "ефекту Гугл", який полягає в тому, що люди, які звикли звертатися до Інтернету для вирішення складних питань, в подальшому мають гірші показники запам'ятовування інформації². Людина вже має звичку не зберігати в пам'яті складну інформацію, якщо очікує знайти її в Інтернеті без великих проблем. Інтернет поступово стає головною формою зовнішньої пам'яті людини, і таке покладання на інформацію, що зберігається в Інтернеті, не може не насторожувати, адже звичка довіряти мережі може призвести до її маніпулятивного використання, до обмеження доступу до інформації або її фільтрації з певними цілями.

Іншими словами, було б помилкою розглядати Інтернет як універсальний засіб розв'язання проблем в основних сферах діяльності людства, серед них і в освіті. Як зазначає відомий дослідник інформаційного суспільства М.Кастельс, комп'ютерна комунікація не є універсальним засобом комунікації і не стане таким в осяжному майбутньому. І

¹ Войкунский А.Е. Психологические аспекты негативного влияния игровой компьютерной зависимости на личность человека / А.Е.Войкунский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://flogiston.ru/projects/articles/gamcaddict2.shtml>

² Sparrow B., Liu J., Wegner D. M. Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips // Science. – Report. Vol. 333, no. 6043. – p. 776–778. – Mode of access : <http://www.sciencemag.org/content/333/6043/776.full.pdf?sid=40fe616a-731e-490a-a68d-a04659ea43ea>

хоча використання Інтернету, на відміну від телебачення та інших засобів масової комунікації, розширюється небувалими темпами, комп'ютерна цивілізація ще тривалий час не зможе охопити більшість людства. Навіть якщо використання інтерактивної комунікації в мультимедійних системах вірогідно стане доступним для значної частини населення в багатьох країнах, комп'ютерна комунікація залишиться привілеєм освіченої частини населення найбільш розвинених країн, яка нараховує десятки мільйонів людей, але в глобальному масштабі залишатиметься елітною¹.

Водночас зазначимо, що захоплення візуально-віртуальними засобами, зокрема телебаченням та Інтернетом, перешкоджає отриманню необхідного досвіду оперування реальними об'єктами, дезорієнтує людину в навколишній дійсності, утворює розрив між реальністю і фантазією. Ілюзорність віртуального простору перешкоджає належній соціалізації індивіда, налагодженню сталих соціальних зв'язків. Створивши власний фантастичний світ, кожна людина бачить себе в ньому якщо й не чарівником з надзвичайними здібностями, то хоча б сильною особою. Крім того, з уявним віртуальним співрозмовником набагато легше спілкуватися. Іноді здається, що саме йому можна без будь-яких побічних наслідків відкрити найпотаємніші куточки власної душі. А ще у віртуальному просторі можуть зникати невикористані комплекси, втілюватися нереалізовані бажання. Проте саме перед віртуальним співрозмовником, перед його психологічним впливом люди часто залишаються беззахисними.

Останнім часом не тільки батьки і вчителі, але й психологи, психіатри та правоохоронці почали висловлювати серйозну стурбованість з приводу хворобливої залежності молоді від комп'ютера. Таку залежність психологи прирівнюють до алкогольної або наркотичної. Але психологічна залежність лікується набагато важче, ніж фізіологічна. Показник того, що це явище стало масовим, – поява на ринку медичних послуг знахарок, які звільняють від комп'ютерної залежності. Не менш симптоматичним є відкриття під Санкт-Петербургом реабілітаційного центру для лікування комп'ютероманії. А ось свідчення з лише з однієї Черкаської області України: працівники служби в справах неповнолітніх за рік ставлять на облік близько 20 комп'ютерозалежних

¹ Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М.Кастельс. – М., 2000. – С.340.

підлітків. Лікарі-психіатри Черкаської водолікарні приймають мінімум двох таких пацієнтів щотижня¹.

Деякі дослідники зазначають, що змінюючи природу писемних документів, комп'ютерні технології можуть змінити і уявлення про грамотність. Графічні інтерфейси додають нову візуальну мову до традиційного процесу читання, трансформуючи традиційне читання, яке ґрунтується на уявленнях про друкований текст, і збагачуючи вербальні вміння читання візуальним мисленням.

Водночас різниця між вербальними і візуальними (невербальними) формами мислення та передавання інформації полягає в тому, що візуальні форми не є дискурсивними. Тобто, вони репрезентують свої елементи не сукцесивно (послідовно і дискретно), а симультанно (одночасно). З цієї причини читачам електронного тексту доводиться постійно переключатися між читанням лінійно представленого вербального тексту і двомірного поля графічних зображень (діаграм, ілюстрацій, вікон та іконок), які мають різний модус². Зрештою, текст в електронній формі більш динамічний порівняно з друкованим. Він завжди припускає корекцію й оновлення, через що жодна його версія не може вважатися остаточною³. Мультимедіа ще більше зміцнює цю тенденцію, вбудовуючи візуальні елементи в тексти.

В процес читання текстів гіпертекст і гіпермедіа можуть укорінити «технологічні бар'єри», оскільки користувач повинен розуміти електронний контекст, знати візуальні символи та механізм доступу до нелінійних текстів, особливості їх читання і написання. Мало того, користувачеві комп'ютера загрожує небезпека «загубитися» в гіперпросторі⁴.

¹ Гендина Н.Г. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях / Н. И. Гендина и др. 2-е изд., перераб. М., 2003. – 296 с.; Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 / за ред. Н.В.Паніної. – К.: ІС НАНУ, 2003. – 98 с.

² Евдокимова М.Г. Особенности профессиональной коммуникации в виртуальной среде / М.Г.Евдокимова // Образование и виртуальность – 2006. сборник научных трудов 10-й международной конференции Украинской ассоциации дистанционного образования. – Харьков-ялта: УАДО, 200. – С.36.

³ Bolter L.J. Writing space: The computer, hypertext, and the history of writing. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. – 1991. – P.116–117.

⁴ Landow G.P. Hypertext: The convergence of contemporary critical theory and technology. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992. – 90 p.

Сьогодні спеціалісти в галузі освіти неоднозначно оцінюють вплив інформаційного середовища на традиційні ознаки і вміння грамотності, поняття якої в сучасному світі з необхідністю передбачає майстерність користування пошуковими серверами, самостійного створення мультимедійних та гіпертекстових продуктів, оволодіння певним набором знань в галузі комп'ютерного дизайну. Тому не випадково вчені висловлюють підозру, що може виникнути суперечності між людьми «техно-грамотними» (techno-literate) і «техно-неграмотними» (techno-illiterate), оскільки уявлення про грамотність в умовах комп'ютерних технологій потребує від людини певних додаткових умінь. Крім того, оскільки читачі електронних текстів повинні вміти мислити і вербально, і візуально, можливим наслідком графічних інтерфейсів може стати руйнування орієнтованої на слово писемної мови¹.

Отже, застосування Інтернет-технологій призводить до значних структурно-функціональних змін у психічній діяльності людини, які впливають на когнітивну, комунікативну, емоційно-вольову й інші сфери її життя.

Дослідження мотиваційної регуляції особистості щодо використання Інтернет-ресурсів, зокрема мотивації взаємодії в мережі Інтернет у старшокласників (а це період активного становлення психологічних новоутворень і самосвідомості, поглиблення автономізації їх особистості і прагнення до самостійності) свідчать про те, що використання Інтернету може сприяти не тільки, подальшому розвитку особистості, але й формуванню в неї Інтернет-залежності та гальмуванню її розвитку². Отже, Інтернет-залежна молодь виявляється не лише неспроможною розв'язувати важливі побутові та соціальні проблеми, але й загалом іноді зупиняється в особистісному розвитку.

Одержані результати досліджень дозволяють виокремити дві основні причини Інтернет-залежності особистості. Перша ґрунтується на

¹ Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.

² Дайсон Е.. Життя за доби Інтернету. / Е. Дайсон ; пер. П. Таращук (англ.), ред. Н. Сурич. – К.: Альтернативи, 2002. – 342 с.; Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навчальний посібник / В.М.Петрик, О.А.Штоквиш, В.В.Остроухов та ін.– К.: Росава, 2006. – 208 с.; Варганова И.И. К проблеме мотивации учебной деятельности / И.И.Варганова // Вестник Моск. гос. ун-та. Серия 14. Психология. – 2004 (№4). – С.33–41.

тих якостях, якими наділяється «Я» в Інтернеті» порівняно з «реальним «Я» – розкутості, безтактності, пасивному сприйнятті й простоті, можливості позбутися обмежень і діяти, не прикладаючи особливих зусиль. Пристрасть використовувати Інтернет набуває патологічного характеру. Друга причина Інтернет-залежності полягає в емоційній підтримці та в сприйнятті Інтернету як такого середовища, яке може надати цю підтримку, на відміну від реального соціального оточення, в якому шансів отримати таку підтримку набагато менше.

Виникнення і розвиток Інтернет-залежності зумовлені низкою факторів, пов'язаних як з особистісними рисами користувачів, проблемами, котрі вони повинні вирішувати в конкретному соціальному оточенні, так і з особливостями наявного соціального середовища. Як свідчать дослідження, факторами, котрі санкціонують залежну від Інтернет-простору поведінку юнаків і дівчат є психологічні та соціальні ознаки: агравація почуття образи, трансформація емоційного стану, неадекватна самооцінка, негативна «Я-концепція», соціальна дезадаптація, наявність акцентуації характеру, відхилення у психічному розвитку, патологічні форми порушення поведінки і формування особистості; несприятливі мікросоціальні умови, взаємини в сім'ї; збіднення міжособистісних відносин, недоліки соціальної підтримки, зокрема, нейтральні, напружені взаємини.

Ще одна проблема, пов'язана з використанням Інтернету, – поширення його каналами недоброякісної, протизаконної, екстремістської інформації. В цьому контексті слід згадати про транскордонний характер мережі Інтернет. Наприклад, якщо друковане видання, яке поширює заборонену законом інформацію, можна заборонити, то щодо Інтернету це зробити практично неможливо – сайт може розміщуватися на сервері, фізично розташованому поза юрисдикцією України.

Крім того, дослідники впливу Інтернету на розвиток суспільства констатують, що з виникненням цієї мережі з'явилася ще й проблема інформаційно-психологічного впливу на людину. За теорією багатосходинового потоку масової комунікації провина лежить на так званих «лідери думок», які переважно формують громадські настрої. Для України питання негативного впливу стоїть поки що не дуже гостро внаслідок невеликої кількості користувачів всесвітньої мережі. Але з часом ситуація інформаційно-психологічного впливу ззовні змінюватиметься на гірше.

У мережі Інтернет спостерігається різкий сплеск фінансового шахрайства, пов'язаного з використанням пластикових карток. Для

збільшення кількості користувачів, насамперед за рахунок молоді, в Інтернеті все активніше виставляються сайти з відверто порнографічною продукцією, пропагандою сепаратизму і релігійного екстремізму, нав'язуванням культу сили, грубим перекирчуванням історичних фактів. В мережі можна знайти будь-яку інформацію, яку підліткам загалом бажано не знати. Наприклад, інструкцію про те, як зробити бомбу або інформацію про знайомства, яких необхідно уникати та ін. Практично кожний другий підліток, який працює в Інтернеті, отримує або отримувач матеріали сексуального змісту – чи послання електронною поштою, чи виходи на відповідні сайти, чи так звані спливаючі вікна.

Інтернет – віддзеркалення сучасного суспільства, в якому відображаються не лише позитивні, але й негативні сторони його життя, котрі приховують чимало небезпек. Притому ці небезпеки нині стали настільки серйозними, що тривогу забили навіть найбільш зацікавлена сторона в поширенні мережевих технологій – співробітники компанії «Майкрософт»¹. Дійшло до того, що правознавці підготували курс із комп'ютерної криміналістики для співробітників силових органів. Розроблені також заходи щодо більш тісної співпраці з законодавцями, зокрема, стосовно ратифікації Європейської конвенції з кіберзлочинності (в Україні ця конвенція досі не ратифікована)².

Впровадження інформаційних технологій у розвиток суспільства породило також такі нагальні проблеми, як вторгнення за допомогою комп'ютера в приватне життя індивіда і комп'ютерна злочинність. Дослідження проблем боротьби з кіберзлочинністю показало, що орієнтація лише на технічні та технологічні засоби забезпечення інформаційної безпеки (технічного захисту інформації) в умовах інформатизації не має значного успіху. Ця боротьба повинна доповнюватися правовими й етичними нормами регулювання сфери інформаційних технологій³.

Сьогодні налічується кілька десятків кодексів комп'ютерної етики. Вони були розроблені як відповідь на загострення моральних проблем,

¹ Гейтс Б. Дорога в будующее / Б.Гейтс; пер. с англ.. – М., 1996. – С.259–283.

² Косянчук І. Небезпека для «дітей Інтернету» / І.Косянчук // Урядовий кур'єр, 2005. – №24. – С.15.

³ Морозова Т.Ю. Комп'ютерна етика як соціальний регулятор у сфері інформаційних технологій / Т.Ю.Морозова // Образование и виртуальность, 2006. – С.59

які виникають у сфері інформаційних технологій¹. Такі проблеми, на думку багатьох дослідників, – безперечний аргумент щодо необхідності впровадження елементів комп'ютерної етики до моделей професійної підготовки ІТ-фахівців. Вивчення студентами етичних норм регулювання відносин у сфері інформаційних технологій має сприяти розвитку їх професійної свідомості та відповідальності.

Віртуальна реальність змінює стереотипи поведінки користувачів і створює нову форму культури, з якою втрачається суб'єктність. Виникає ефект самопрограмування і маніпулювання свідомістю. Це загрожує суспільству страшнішими наслідками, ніж використання наркотиків². Творчість користувача комп'ютером замінюється чужою творчою свідомістю, у нього формується залежність від маніпулятивного впливу. Це призводить до формування інфантильної свідомості та втрати адекватного сприйняття реальності.

Надмірне і безконтрольне захоплення комп'ютерами негативно впливає також на розумові здібності індивіда, його фізичний стан. Дослідження впливу електромагнітних хвиль на здоров'я людини показали, що інтелектуальні здібності й пам'ять поступово деформуються, втрачається здатність швидко реагувати на події та явища, відбувається «випадіння пам'яті»³. Крім того, спілкування з комп'ютером супроводжується сильною нервовою напругою, оскільки вимагає швидкої відповідної реакції. І, як наслідок, людина відчуває своєрідний емоційний стрес. Додати до цього слід ще й затримку фізичного розвитку підлітків через гіподинамію, а також погіршення зору. Адже наванта-

¹ Галинская И.Я. Компьютерная этика, информационная этика, киберэтика / И.Я.Галинская // Россия и современный мир. – 2001. – № 2. – С.75–89; Малаховец С.П. Этапы становления компьютерной этики / С.П.Малаховец // IV Российский философский конгресс «Философия и будущее цивилизации». – М., 2005; Лапузіна О.М. Комп'ютерна етика як важлива складова підготовки інженерів України / О.М.Лапузіна // XIII Міжнародна н/п конференція «Інформаційні технології». – Х., 2005.

² Скородумова О.Б. Интернет и его основные социокультурные функции / О.Б.Скородумова // Философия и общество, 2004 № 1. – С.119–137; Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навчальний посібник / В.М.Петрик, О.А.Штоквиш, В.В.Остроухов та ін.– К.: Росава, 2006. – 208 с.

³ Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навчальний посібник / В.М.Петрик, О.А.Штоквиш, В.В.Остроухов та ін.– К.: Росава, 2006. – 208 с.

ження на очі під час роботи з комп'ютером значно більші, ніж при інших видах діяльності. Отже, знання про наслідки впливу інформаційних технологій на здоров'я людини зобов'язує обережніше ставитися до надмірної, непродуманої комп'ютеризації і звернути увагу на гігієну праці¹. Але переваги впровадження інформаційних технологій в освіту настільки вагомі, що користувачі часто вважають неістотними усі негаразди комп'ютеризації, пов'язані зі здоров'ям людини.

Жодний технічний пристрій, і комп'ютер – не виняток, неспроможний самотійно створювати новий інформаційний продукт, бо він – тільки його носій. Сучасна освічена людина за допомогою комп'ютера повинна вміти опрацювати й оцінити інформацію, знайти її нові джерела, використати її для розв'язання завдань, які стоять перед нею. Але найголовніші відкриття в науці й техніці завжди були продуктом мисленнєвої діяльності.

Сучасні комп'ютерні технології іноді створюють у користувача ілюзію того, що він є творцем нового. Як приклад, можна навести програмні музичні продукти, котрі пропонують скласти наявні фрагменти різних музичних стилів для створення нібито нової, власної мелодії. Так само – анімаційні програми, які нібито дають можливість кожному на свій смак виготовляти анімаційні продукти. Однак така «творчість» не має нічого спільного з креативною діяльністю, зі справжніми злетами людського розуму й духу.

Розвиток і вдосконалення інформаційних технологій також зводить до мінімуму емоційні враження, які людина отримувала безпосередньо від природи, і замінює їх технічно й технологічно препарованою інформацією. Наприклад, існують технології, за допомогою яких через комп'ютерну мережу можна передати об'ємне зображення квітів з притаманним їм ароматом, створюючи принагідно ілюзію, ніби цей букет стоїть на столі². Однак жодні комп'ютерні технології не зможуть передати замилювання людини лісними полянами, безкрайними полями, високими горами, квітучими лугами і радість від згадки про них. У ХХІ столітті людство наблизилося до розуміння природи як цілісного організму, невід'ємним елементом якого є людина. Відтак діяльність

¹ Косянчук І. Небезпека для дітей Інтернету / І.Косянчук // Урядовий кур'єр, 2005. – №24. – С.15.

² Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навчальний посібник / В.М.Петрик, О.А.Штоквиш, В.В.Остроухов та ін.– К.: Росава, 2006. – 208 с.;

останньої має будуватися на засадах не тільки раціонально або соціально, але й екологічно орієнтованого застосування результатів науки, техніки і технологій. Орієнтирами в цьому слугують знання та моральні засади ставлення людини до природи. А їх неможливо формувати, уникаючи безпосереднього контакту з нею, задовольняючись технічною, збідненою інформацією «з других рук».

Широке застосування комп'ютерних технологій і відмова від традиційних форм навчання, насамперед таких, як лекція, практичне заняття призводять до зміни ролі викладача в освітньому процесі. З позиції накопичувача та розповсюджувача наукової інформації він переходить до ролі тьютора, який виконує три функції – викладача, консультанта і менеджера освітнього процесу. Але жодні технологічні інновації не можуть замінити живого спілкування викладача зі студентами. Тільки їхня безпосередня соціально-психологічна взаємодія допомагає вмотивувати, зацікавити студентів не тільки на інформаційному, але й на емоційному щаблях. Значну роль в цьому процесі відіграють поведінка та зовнішній вигляд викладача, які мають бути зразком соціальної діяльності.

Водночас у співдії з викладачем зростає роль і значення такого чинника, як автономізація того, хто навчається. Згаданий чинник негативно впливає на формування певних професійних якостей. А для вчителя, викладача, психолога, менеджера та інших спеціальностей, пов'язаних зі спілкуванням і узасадничених на мистецтві адаптації, примусове залучення до діяльності зовсім неприйнятне.

Перехід до електронної освітньої культури, безумовно, змінює роль в освітньому процесі усного спілкування, книги та бібліотеки як сховища інформаційних ресурсів. Зокрема, відсутність викладача та співучасників – однокласників, однокурсників – під час навчання, яке ґрунтується на інформаційних технологіях, а відтак і на віртуальному спілкуванні, негативно впливає на вміння усного зв'язного мовлення, яке може поступово нівелюватися. Поступово відходить у минуле й епоха збереження «первинних знань» у формі друкованого тексту з чорно-білою або кольоровою графікою. Вони все частіше постають у подібі медіа ресурсів, записаних на слайдах, аудіо- й відеоносіях, CD-дисках або інших накопичувачах. Крім них, велика кількість освітніх медіаресурсів міститься в Інтернеті та локальних мережах.

За цих умов рельєфно стали помітними недоліки бібліотек: інформаційні фонди в них сформовані як резерв, а не як відповідь на потре-

би читачів. Притому поповнюються вони через відсутність належного фінансування дуже повільно. Це рано чи пізно призведе до занепаду бібліотек, оскільки кількість читачів у них різко зменшується. Навіть сьогодні в Україні з її нерозвиненим книжковим та інформаційним ринками, низькою купівельною спроможністю населення бібліотеки відчують зростаючу конкуренцію з боку технологічно оснащених інформаційних центрів щодо збирання, опрацювання, збереження і поширення інформації. Хіба що в сільській місцевості вони ще залишаються останнім притулком інтелекту й духовності. Але розвиток технічного прогресу, збільшення обсягу інформації в електронній формі поступово витіснить бібліотеки з ключових позицій навіть в найвіддаленіших куточках цивілізації.

Впровадження сучасних інформаційних технологій спричинює істотні зміни й у змісті освіти. Особливу роль в цьому процесі відіграє Інтернет, появу якого часто узалежнюють із формуванням суперечності знання та інформації в епоху постмодернізму. Адже без Інтернету, як цілком правомірно зазначають дослідники, постмодернізм немислимий – не як езотерична філософська течія, а як «нова ідеологічно-економічна формація, яка поступово вбирає в себе різні сфери практики, серед них і сферу освіти, та ціннісним способом перетворює їх»¹.

Що ж відбувається з освітою в сучасному суспільстві, в якому Інтернет виявився не тільки засобом тотального поширення інформації, але й постмодернізації? Навчальний процес, тип спілкування між учнями, студентами та викладачами в контексті застосування інформаційних освітніх технологій постає безособовим обміном блоками інформаційних текстів або суто технічною взаємодією в межах одного й того самого алгоритму. Ті, хто навчається за допомогою Інтернету, ризикують остаточно втратити здібності, які дозволяють їм включатися в процеси породження й розвитку теоретичного знання, логічного мислення і цільової проектної дії.

Використовуючи комп'ютерну техніку, учні й студенти отримують необмежені можливості «скачувати» в мережі Інтернет будь-яку інформацію. Водночас само це «скачування» повністю нівелює в них інтерес і здатність до самостійних відкриттів та пошуків істини. Вони стають все більше ерудованими. Але, як завжди підкреслювали стародавні

¹ Громько Н.В. Інтернет и постмодернизм – их значение для современного образования / Н.В.Громько // Вопросы философии. – М., 2002. – № 2. – С.175.

мудреці, нагромадження знання не навчає мудрості. За допомогою Інтернету сучасна молодь попадає в світ, в якому все вже відомо і в якому треба лише вміти правильно орієнтуватися, щоб знайти необхідну відповідь. Відвідуючи всесвітню мережу, вихованці навчальних закладів сприймають Інтернет як реальність і швидко переконуються в тому, що мислення, напружена мисленнєва діяльність не потрібні. А теоретичні знання та складні шляхи його опанування і побудови не затребувані в сучасному інформаційному суспільстві. Ця суперечність знання й інформації все частіше спалахує у навчальних аудиторіях. Ті учні й студенти, які звикли до «штурмовщини» в роботі з інформацією, практично не вміють одержувати її за допомогою мисленнєвої діяльності. Крім того, їм притаманна надто слабка здатність уявляти, аналізувати, а надто – розуміти іншого.

Незважаючи на те, що в демократичному суспільстві культивується плюралізм думок, молодь, що навчається, практично не здатна будувати проблемну комунікацію і загалом мало поціновує живе спілкування. Зокрема, молодіжному середовищу все менше притаманне розуміння не лише того, як треба ставитися до викладача, але й навіщо він потрібний, оскільки комп'ютер «знає», «вміє» і «пам'ятає» в мільйони разів більше, ніж будь-який педагог. Перебуваючи під пресингом різних дискурсів, котрі звалюються на молодь з Інтернету, учні й студенти, як правило, зовсім не усвідомлюють, чому вони раптом починають говорити так, а не інакше. Вони охоче вступають в мовну гру з будь-якого питання, але водночас виявляються не здатними з'ясувати, коли вони думають самі та відстоюють дійсно власну позицію, а коли лише відтворюють одержану напередодні з мережі інформацію.

Інтернет значно ускладнює формування раціонального мислення тих, хто навчається. Комп'ютер створює ілюзію, що можна проникнути в будь-який простір і діяти в ньому. Насправді, можна лише познайомитися з особливостями дискурсу, притаманного певному простору, комунікативно програти ту чи ту схему дії, але не саму дію. Наприклад, учні, звикнувши до роботи з комп'ютером, опиняються в скрутному становищі, якщо попадають в таку ситуацію, де їм доводиться діяти, а не говорити про дію і не грати в комп'ютерну гру, тобто, визначати цілі, вступати у взаємодію з іншими індивідами, передавати їм свій замисел, реалізувати його, заново формулювати цілі та практикувати дію, виходячи з набутого досвіду. Навчати цьому учнів з кожним роком виявляється все важче. Педагогам доводиться боротися не тільки з «монстрами» віртуальної реальності, але й з цінностями постмо-

дернізму, для якого суспільна дія принципово неможлива, а цілі й проекти є лише кумедними мовними конструкціями.

Отже розкриваючи можливості та межі впровадження інформаційних освітніх технологій, зокрема Інтернету, можна констатувати, що вони виявляються сьогодні потужним засобом перепрограмування суспільства на постмодерністських засадах. Інтернет у тому задумі, в якому він склався, сформувався і використовується зараз, цілком здатний зруйнувати теоретичного мислення і класичну освіту.

Але цьому можна протистояти навіть використовуючи можливості самого Інтернету!

На особливу увагу в цьому сенсі заслуговує аналіз взаємин між новими інформаційними технологіями і наукою, оскільки в науці нині інтенсивно руйнується збалансована експортна система, яка склалася в комунікаціях наукових співавторів ще в ХІХ сторіччі та дозволяла не засмічувати науку сумнівною інформацією. В тому її масиві, який функціонує в мережі Інтернет, є і знання, і псевдознання. Популяризатори науки цілком правомірно наголошують на тому, які зусилля були затрачені тим чи тим видатним ученим, щоб подолати експертні бар'єри в наукових комунікаціях. Щоправда принагідно забувають враховувати скільки сил учених було збережено, завдяки відсіву псевдонаукової інформації. Система експертних бар'єрів та фільтрів дозволяла дотепер підтримувати достатньо ефективний баланс між стабільністю і динамікою науки. Інтернет, який дає право кожному бути почутим, минаючи численні експертні бар'єри, призвів до розмивання пізнавальних парадигм та їх невиправданого збільшення. Працюючи в Інтернеті, вчений має справу з немаркованою інформацією, масив якої перестає бути суб'єктом пізнання.

З огляду на це кожний спеціаліст, якого формує вища школа, має бути готовий до боротьби проти обмеженості розуму людини. Збереження гуманітарних і раціональних орієнтирів залежить від того, наскільки сучасне покоління буде готовим їх зберегти. Якщо воно втомилося від соціальних і культурних ризиків, потрясінь, черговим потужним джерелом яких виявилися нові інформаційні технології, то сприйме антигуманні та антираціональні імпульси, які надходять від тих самих технологій.

Як же можна мінімізувати ризики роботи в Інтернеті? Фахівці рекомендують ознайомитися з освітніми ресурсами, які містять рекомендації щодо загальної безпеки роботи в мережі. Це поради з приводу того, що можна робити в мережі, а що ні, як поводитися, якщо має місце

якась небезпека тощо. Водночас юнаки й дівчата мають знати, що не все, що вони читають або бачать в Інтернеті, є правдою. Крім того, як зазначають фахівці, Інтернет-провайдери мають служби технічної підтримки користувачів, а отже, повинні надавати їм необхідну консультативну і технічну допомогу. Наприклад, вони можуть скласти і поширити так званий «чорний список» заборонених для підлітків сайтів, встановити спеціальні фільтри, які не допустять появи небажаної інформації на екрані монітора тощо.

На жаль, Українська держава досі не приділяє належної уваги стимулюванню розвитку Інтернету і його впровадженню в освітню сферу. В Україні немає комплексної програми «інтернетизації» суспільства, подібної до тих, що функціонують в інформаційно розвинених країнах світу. Розроблені державні проекти інформатизації освітнього простору – це швидше «декларації про наміри», які не можуть вважатися достатньою нормативною та ідеологічною базою для розвитку Інтернету в Україні. Це стосується не тільки зростання українського національного сегменту Інтернету, але й пропаганди використання його послуг.

Активне впровадження інформаційних технологій в Україні гальмується кризовими явищами в соціально-економічній сфері, які негативно впливають на стан освіти на всіх рівнях. Велика кількість молодих людей, які бажають здобути вищу освіту, позбавлені такої можливості. Відсутність відповідної законодавчої бази з питань дистанційного навчання є серйозною перешкодою на шляху подальшого розвитку вітчизняної освіти. Нові інформаційні технології приречені на напівлегальне існування і використання доти, поки не буде створено належної правової бази. З огляду на це пріоритетом для діяльності органів державної влади має стати створення таких умов і законодавчих засад розвитку інформаційних технологій, які забезпечать не тільки збільшення інформаційно-технологічного потенціалу, але й насамперед його максимальну реалізацію в інтересах суспільства, серед іншого і в галузі освіти¹.

Україна має для цього належним чином підготовлені кадри. Щорічно українські вищі навчальні заклади випускають біля 60 тис. спеціалістів інформаційно-технологічної сфери. Наукові школи України (С. Лебедева, В. Глушкова, В. Михалевича, І. Сергієнка, О. Кухтенка,

¹ Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015) «Шляхом Європейської інтеграції» / А.С. Гальчинський та ін. – К., 2004. – С.112–141.

О. Івахненко) відомі досягненнями в галузі кібернетики та обчислювальної техніки, розробки нових матеріалів тощо. Вітчизняні дослідники продовжують працювати над створенням нових інформаційних технологій, насамперед «інтелектуальних інформаційних технологій, що базуються на використанні елементів інтелекту людини»¹.

Навчання з використанням комп'ютерних технологій в Україні поступово стає освітнім стандартом, який крок за кроком впроваджується в усі структури підготовки й перепідготовки фахівців.

Фахівці професійних маркетингових агентств, які досліджують стан Інтернету, зробили також висновок: чим більшою є кількість користувачів мережі, тим більше стає слухачів дистанційного навчання.

В Україні дистанційне навчання увійшло в освітянську практику на початку 90-х років. Однак про функціонування реальної системи цієї форми навчання в нашій країні можна говорити лише теоретично, хоча окремі його елементи вже починають використовуватися в інтеграції з традиційними формами у вищих навчальних закладах Києва, Львова, Харкова. Багато інших закладів освіти також впроваджують в навчальний процес елементи дистанційного навчання, застосовуючи необхідні методики, обладнання й канали зв'язку. Наприклад, в Інституті заочного й дистанційного навчання Національного авіаційного університету розробляються дистанційні курси дисциплін гуманітарного й технічного спрямування для навчання студентів цього закладу освіти та його філій у різних регіонах України. В Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова також реалізується дистанційна форма навчання за кількома спеціальностями. Однак у цілому сучасні умови роботи з глобальними мережами в Україні ще не дають можливості масштабно використовувати наявні ресурси. Це, зокрема, недостатнє розгалуження мережі Інтернет, малопотужна пропускна спроможність каналів зв'язку та ін.

Характеристики стану та динаміки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій – це сьогодні своєрідні індикатори конкурентоспроможності та розвитку будь-якої країни. Рівень інформаційної культури населення виріс², а вільний вихід в Інтернет через домашні

¹ Сергієнко І.В. Шлях до інформаційного суспільства / І.В.Сергієнко // Україна. Наука і культура: Щорічник. – 2002. – Вип.31. – С.69.

² Джинчарадзе Н.Г. Інформаційна культура особистості / Н.Г.Джинчарадзе. – К., 1996. – С.84–90.

комп'ютери в Україні станом на липень 2014 року був наявний вже майже у 40% населення країни¹. Особливості українського Інтернету – мінімальна присутність держави у мережі, високий рівень маргіналізації, сприйняття мережі як царини дій без правил регулювання й дотримання моральних норм, панування «рухливого громадського договору» як підстави взаємин, молодіжний склад аудиторії та ін.

Тільки поширення використання інформаційних технологій у повсякденному і професійному житті відкриватиме ширші обрії їх конструктивного застосування і в освіті, і розгорне більше можливостей для дистанційного навчання, користування е-бібліотеками, репозитаріями, а також і соціальними мережами – не тільки для розваги, а для освітньої користі.

Глава 2.3.

Інформаційний супровід освітньо-педагогічного дискурсу

Хоча проаналізовані вище різноманітні інформаційні технології мають велике значення для успішного розгортання інноваційних процесів, вони є далеко не єдиними факторами. Адже педагогічна інноватика як вчення про створення, оцінювання, освоєння і використання педагогічних новацій² полягає в постійному пошуку і впровадженні нових максимально ефективних технологій навчання й виховання. Їх наслідком має бути формування високоадаптованої до змінних умов, активної, діяльної, творчої особистості, котра вміє не тільки аналізувати, але й долати будь-які труднощі. Бо така особистість ще в юному віці за допомогою вчителя пізнала, створила себе, навчилася володіти собою.

У педагогічній інноватиці останнім часом усе більшого поширення набуває педагогічний дискурс як системна технологія, яка покликана вдосконалювати педагогічний процес навчального закладу. Саме розгортання такого дискурсу зумовлює теоретико-методологічну перспективу дослідження цієї нової технології навчання учнівської і студентської молоді. Адже він орієнтує на перехід від монологічного і позако-нтекстуального розгортання теоретичної рефлексії до організації конструктивної та відповідальної комунікації і між самими дослідниками

¹ Internet in Europe Stats. Internet User Statistics & 2014 Population for the 53 European countries and regions. – Access mode: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>

² Євтушевський В. Становлення і розвиток інновацій у вищій школі / В.Євтушинський, Л.Шаповалова // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С.64.

наявної теоретичної проблеми, і між тими, хто намагається розв'язати її практичним шляхом. Притому слід мати на увазі, що «в неозорій множині різних визначень концепту «дискурс» немає і не передбачається такого його визначення, котре можна було б вважати єдино правильним»¹. Дискурс – це єдність мовленнєвої практики (діалогу, полілогу, інтеракції між його учасниками) і контексту (середовища, місця, топосу) її розгортання, зустрічі та взаємодії його учасників – членів якогось мовного (фахового, ідеологічного, творчого, конфесійного тощо) співтовариства. Як зазначають вітчизняні філософи, в межах дискурс-аналізу будь-який дискурс – це водночас і лінгвістичний, і соціокультурний феномен. Такий дискурс виникає та еволюціонує в соціумі, культурі, життєвому світі людини. Він здатний не тільки відчувати на собі вплив соціокультурного середовища, але й чинити на нього зворотний активний вплив. Цей вплив дискурсу на соціум може бути і позитивним, і негативним, і навіть згубним для самого соціуму².

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що впровадження методології педагогічного дискурсу в процесі навчання й виховання особистості орієнтує на «деконструкцію» наявних форм філософсько-педагогічної рефлексії, їх нове «прочитання», тлумачення, виявлення їхніх «перетинів», «зустрічей», розбіжностей, а також створення сучасних дискурсів навчання. Дискурс також робить необхідним порівняння філософських конструктів духовності з її соціокультурними репрезентаціями, врахування соціокультурних передумов та вимог щодо духовності особистості. Врешті-решт, дискурс зумовлює й особливу відповідальність його учасників за те, які саме виховні, освітні, соціокультурні впливи можуть мати ініційовані ними конструкти і програми³.

Інтерес до впровадження педагогічного дискурсу викликаний саме тим, що характер міркувань залежить від мови як семантичної системи, активізованої у вимовляннях. Побудова логічних теорій дискурсу яскраво демонструє місце і роль логіки в педагогічній взаємодії. Логічні

¹ Степаненко І.В. Тематичне поле виховання духовності особистості в нових дискурсивних контекстах / І.В.Степаненко // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С.20.

² Лук'янець В.С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури / В.С.Лук'янець, О.М.Кравченко, Л.В.Озадовська. – К.: Грамота, 2000. – С.26.

³ Ишмуратов А.Т. Логическо-когнитивный анализ онтологии дискурса / А.Т. Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса. – К.: Наук. Думка, 1994. – С. 171–182.

теорії взаємодії якраз і з'явилися як теорії дискурсу. Необхідність пов'язувати пояснення взаємодії з демонстрацією умов і правил раціонального дискурсу зумовлена комунікативним характером походження правил поведінки. До умов дискурсу, серед інших, належать інтенціональні ментальні стани та доінтенціональний фон здібностей комунікантів. Під час дискурсу зміст цих станів може значною мірою змінюватися. До фонових умов дискурсу, як зазначає В.Навроцький, належить, наприклад, здатність утворювати і вживати мову. Опис тих умов, за яких відбувається реалізація цієї здатності, є фундаментальною передумовою аналізу міркувань, з яких складається комунікація¹.

Отже, можна стверджувати, що педагогічний дискурс попередньо може бути витлумачений як педагогічне спілкування, сутність якого полягає в комунікативній взаємодії педагога з учнями, батьками, колегами та ін. Він спрямований на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності, обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також на задоволення потреб особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі тощо². Отже, педагогічний дискурс – складний, багатоплановий процес установалення й розвитку контактів між людьми, породжений необхідністю спільної діяльності. Він охоплює обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання й розуміння іншої людини і забезпечує передавання вихованцям через педагога людської культури, знань, ціннісних орієнтацій. Як різновид творчої діяльності педагогічне спілкування проявляється під час пізнання педагогом учнів і студентів та проступає в організації безпосереднього впливу на них, в управлінні власною поведінкою, організації процесу взаємовідносин.

Педагогічне спілкування – поліфункціональне явище, яке забезпечує обмін інформацією, співпереживання, пізнання особистості, самоутвердження, продуктивну взаємодію. Обмін інформацією і ставлення співрозмовників один до одного визначає комунікативний аспект спілкування, пізнання особистості й самоутвердження – перцептивний, організація взаємодії – інтерактивний.

Педагогічне спілкування допомагає педагогові під час навчання й поза ним організувати взаємодію з тими, хто навчається як цілісний

¹ Навроцький В.В. Логіка соціальної взаємодії / В.В.Навроцький. – Харків: Консум, 2005. – С.134–135.

² Иманаев В. Учитель и ученик: сотворчество образовательной реальности / В.Иманаев // Высшее образование в России. – 2006. – № 10. – С.114–115.

процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, таке спілкування створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоствердженню особистості в колективі, забезпечує співробітництво і співтворчість в академічному колективі. За статусом педагог і вихованці діють з різних позицій: наставник організовує взаємодію, той, хто навчається, сприймаючи його дії, залучається до неї. Для того щоб вихованець став активним співучасником педагогічного процесу, необхідно забезпечити суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних стосунків, який полягає в рівності психологічних позицій, обопільній гуманістичній спрямованості, взаємопроникненні їх у світ почуттів і переживань, готовності до прийняття аргументів співрозмовника, активній взаємодії з ним.

Головними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні, підкреслює Г. Чанишева, є особистісна орієнтація співрозмовників (здатність бачити й розуміти співрозмовника), рівність психологічних позицій співбесідників (недопустимість домінування педагога в спілкуванні), проникнення в світ почуттів і переживань, готовність прийняти погляди співрозмовника (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, поділяють почуття один одного, співпереживають), нестандартні прийоми спілкування (відхід від суто рольової позиції ментора)¹. Отже, педагогічне спілкування – це когнітивний феномен, який розгортається в педагогічному дискурсі.

На думку А. Ішмуратова, серед механізмів міркування і структур показників, які використовуються під час аналізу дискурсу, особливе місце посідає «значення того, хто говорить», тобто те, що він має на увазі, здійснюючи вимовляння. Значення того, хто говорить, – підстава значення вимовляння. Таким значенням у випадку взаємодії є різновид інтенцій – комунікативна інтенція, орієнтована на координацію дій партнерів. Тобто, той, хто говорить, має інтенцію, щоб той, хто слухає, набув певного ментального стану. Наприклад, віру в те, що він розпізнав інтенцію того, хто говорить². Крім того, у теорії дискурсу фундаментальними одиницями комунікації вважаються акти, що сигналізують. Вони здійснюють когнітивні діяння, виступаючи засадами для

¹ Чанышева Г. О коммуникативной компетентности / Г.О.Чанышева // Высшее образование в России. – 2005. – № 5. – С.149.

² Ишмуратов А.Т. Логическо-когнитивный анализ онтологии дискурса / А.Т.Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса. – К. : Наук. Думка, 1994. – С.172–173.

формування в адресатів належних вір. Реалізація наміру того індивіда, який сигналізує, формування деякої віри в того, кому призначено повідомлення, відбувається за допомогою повідомлення умов істинності висловлювань, котрі передають інформацію¹.

Структурно когнітивний аспект внутрішнього світу індивіда, або його когнітивний світ репрезентують три складові – когнітивна структура, когнітивні цінності та когнітивне оточення, яке формується за умови координації учасниками взаємодії власних переконань. Комунікація виявляється наслідком когнітивних діянь, котрі здійснюються індивідами за допомогою повідомлень один одному певних елементів особистих когнітивних світів. Зовнішньому мовному діалогові передують або відбувається паралельно з ним «діалог» когнітивних світів. Отже, постає декотрою когнітивною подією – зміною когнітивних світів його учасників. Наслідком зміни є загальний «когнітивний контекст», стосовно якого й можливе розуміння індивідами одне одного в процесі дискурсу. Тому педагогічний дискурс постає вагомою складовою педагогічного спілкування.

В контексті наведеного слід визначити місце педагогічного дискурсу в системі педагогічних освітніх технологій. Складність і багатогранність педагогічної діяльності є своєрідним чинником, який відкриває простір для багатьох педагогічних технологій, динаміка продукування яких постійно зростає. Широкий спектр та багатоваріантність педагогічних технологій зумовлюють необхідність їх класифікації. Найбільш досконалою серед багатьох наявних вважають класифікацію, за якою педагогічні технології згруповано за різними системними й інструментально значущими ознаками². Згідно з такою систематизацією серед педагогічних технологій можна виокремити:

1) за рівнем застосування: загально-педагогічні (стосуються загальних засад освітніх процесів), предметні (призначені для вдосконалення викладання окремих предметів), локальні та модульні (передбачають часткові зміни педагогічних явищ) технології;

2) за провідним чинником психічного розвитку: біогенні (провідна роль належить біологічним складовим), соціогенні (переважають соці-

¹ Караулов Ю.Н. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю.Н.Караулов, В.В.Петров // Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – С.7–8.

² Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І.М.Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – С.72.

альні фактори), психогенні (провідна роль належить психічним агентам) технології;

3) за філософсько-методологічною основою: матеріалістичні й ідеалістичні, діалектичні й метафізичні, наукові та релігійні, гуманістичні й антигуманістичні, антропософські та теософські технології, а також технології вільного виховання й примусу та ін.;

4) за науковою концепцією засвоєння досвіду: асоціативно-рефлекторні (в основу покладено теорію формування понять), біхевіористські (за основу обрано теорію научіння), розвивальні (ґрунтуються на теорії розвитку здібностей), сугестивні (засновані на навіюванні), нейролінгвістичні (засновані на нейролінгвістичному програмуванні); гештальт-технології (спираються на психотерапевтичний вплив) технології;

5) за ставленням до дитини: авторитарні (тримаються на чіткій надмірній регламентації), дидактоцентристські (центровані на навчанні), особистісно-орієнтовані (гуманно-особистісні, співробітництва, вільного виховання) технології;

6) за орієнтацією на особистісні структури: інформаційні (формування знань, умінь, навичок), операційні (вироблення способів розумових дій), емоційно-художні й емоційно-моральні (розвиток сфери естетичних і моральних взаємин), технології саморозвитку (формування механізмів самоуправління особистості), евристичні (виховання творчих здібностей), прикладні (розвиток дієво-практичної сфери) технології;

7) за типом організації та управління пізнавальною діяльністю: структурно-логічні технології навчання (поетапне формулювання дидактичних завдань, вибору способу їх розв'язання, діагностики й оцінювання одержаних результатів), інтеграційні (дидактичні системи, які забезпечують інтеграцію різнопредметних знань і вмінь, різних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, навчальних проблем та інших форм організації навчання), ігрові (ігрова форма взаємодії педагога з дітьми, яка сприяє формуванню вмінь розв'язувати завдання на підставі компетентного вибору альтернативних варіантів через реалізацію певного сюжету) технології. В освітньому процесі використовують театралізовані, ділові, рольові, комп'ютерні ігри, імітаційні вправи, ігрове проектування та ін. До організаційно-правлінських також належать комп'ютерні (реалізуються в дидактичних системах комп'ютерного навчання на підставі взаємодії «вчитель – комп'ютер – учень» за допомогою інформаційних, тренінгових, розвивальних, контролюючих та інших навчальних програм); діалогові (пов'язані зі

створенням комунікативного середовища, розширенням простору співробітництва на суб'єкт-суб'єктному рівні: «учень – учитель», «учитель – автор», «учень – автор» та ін.), тренінгові (система діяльності щодо відпрацювання певних алгоритмів навчально-пізнавальних дій та способів розв'язання типових завдань у процесі навчання, тести, психологічні тренінги інтелектуального розвитку, розв'язання управлінських задач) технології.

Вихідний матеріал для розробки технології – це насамперед різні теорії і концепції. Багато педагогічних технологій узаasadничені такими концепціями засвоєння соціального досвіду, як¹:

1) асоціативно-рефлекторного навчання, у межах якого розроблена теорія формування понять;

2) теорія поетапного формування розумових дій, згідно з якою розумовий розвиток (як і засвоєння знань, умінь, навичок) відбувається поетапно, зі спрямованням від «матеріальної» (зовнішньої) діяльності до внутрішнього розумового плану;

3) сугестопедична концепція навчання, яка обґрунтовує комплексне використання з навчальною метою вербальних і невербальних, зовнішніх і внутрішніх засобів сугестії (навіювання), що сприяє надзапам'ятовуванню;

4) теорія нейролінгвістичного програмування, котра розглядає процес навчання як рух інформації через нервову систему людини;

5) теорії змістовного узагальнення, котра спирається на гіпотезу про провідну роль теоретичного знання в формуванні інтелекту індивіда.

Різні технології можуть вибудовуватися незалежно від обраної кількості теорій навчання. Наприклад, лише одна асоціативно-рефлекторна психологічна теорія породила такі варіантні технології навчання, які по-різному поєднують слово і наочність. Теорія проблемного навчання покладена в основу технологій, котрі розвивають творчі здібності, пізнавальну активність, інтерес, самостійність особистості. Водночас побудова на одній теорії або концепції кількох технологій навчання не є свідченням їх ідентичності. Вони завжди відрізняються за кількісними і якісними параметрами. Відтак можна стверджу-

¹ Невмержицький О. Педагогічні технології – зваби і загрози / О.Невмержицький // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С.97–101; Шагеева Ф. Современные образовательные технологии / Ф.Шагеева, В.Иванов // Высшее образование в России. – 2006. – № 6. – С.129–132.

вати, що педагогічний дискурс може бути зарахований одночасно до загально-педагогічних, структурно-логічних та інтеграційних технологій навчання, узasadниченого на педагогічному спілкуванні як провідній професійно-педагогічній комунікації.

У науковій літературі дискурс іноді розглядається як дискусія, яка здійснюється шляхом логічних міркувань незалежно мислячих суб'єктів¹. З огляду на зміст дискурсу, можна припустити, що педагогічний дискурс забезпечує цілу низку процесів мислення, а саме:

- порівняння логічно вивірених суджень усіма суб'єктами навчального процесу;
- аргументацію суджень і пропозицій;
- високу раціональність діалогу педагога з тими, хто навчається.

На користь такого міркування свідчить те, що під час простої дискусії мислення й розуміння розглядаються як когнітивний процес усвідомлення, осягнення, тлумачення змісту, значення, смислу чогонебудь². Діагностується таке мислення переважно за наслідком (здебільшого випадковим), а не за процесом. Притому останній спеціально не організується. У підсумку правильне, повне, глибоке розуміння постає швидше винятком, ніж правилом, а тому формувати повноцінні поняття й розуміння під час дискусії вдається нечасто.

Дискурс, головним чином, звернений до формально-логічного мислення³. Його специфіка полягає у вичленовуванні в певній одноцілості спочатку окремих елементів (своєрідних «атомів»), а далі – законів їхньої взаємодії. Такий спосіб міркування широко використовується в природничих науках. До істотних результатів його застосування призводить насамперед у математичних дисциплінах. Прикметно, що найбільше великих відкриттів в царині природознавства було одержано саме за допомогою формально-логічного мислення, яким послуговувалися ще Демокріт і Аристотель.

¹ Навроцький В. Логічні теорії діалогу і дискурсу: когнітивний підхід / В.Навроцький // Філософська думка. – 2001. – № 3. – С.17–28; Харитонова Т. Філософські терміни у когнітивній перспективі / Т.Харитонова // Філософська думка. – 2000. – № 6. – С.3–10.

² Маджуга А. Диалог – суть технологий обучения / А.Маджуга, С.Еримбетова, Б.Ахметжан // Высшее образование в России. – 2004. – № 3. – С.116.

³ Донець І. Природа людської суб'єктивності в дискурсі комунікативної парадигми / І.Донець // Філософська думка. – 2001. – № 6. – С.25–34.

Слід додати, що різновидом формально-логічного є емпіричне (яке, за Кантом, здійснюється на підставі розсудку) мислення. Воно спрямоване на групування і класифікацію зовні формальних, але таких, котрі сприймаються чуттєво, характеристиках об'єктів. Як зазначає І. Каплунович, розум дозволяє шляхом порівняння предметів виявляти в них щось подібне, однакове, загальне. А відтак, позначаючи це загальне словом, відокремлювати (абстрагувати) його від інших властивостей предметів і створювати завдяки цьому емпіричне поняття¹.

Однак можливості емпіричного мислення мають свої межі. З одного боку, це відбувається в ситуації аналізу цілісного мислення. Адже нероздільні процеси мислення настільки тісно переплетені, що відокремити їх один від одного неможливо.

З іншого боку, формально-логічне мислення не дозволяє вийти за межі емпіричного, розсудкового мислення і проникнути в глибинні пласти, в сутність предмета через нерозуміння цієї сутності. Воно лише за певного збігу обставин спроможне розкрити загальні підвалини об'єкта, його внутрішні зв'язки, які виходять за межі чуттєвого пізнання, та диференціювати зовні формально подібне й генетично вихідне, загальне². Проте як не є, а формально-логічне мислення відіграє в дискурсі значну роль, дозволяючи впорядковувати предметне пізнання.

Отже, застосовуючи педагогічний дискурс як сучасну технологію навчання, необхідно вимагати від учнів і студентів знання не суб'єктивних характеристик того або того поняття, а його об'єктивних ознак і властивостей, притаманних усім об'єктам певного класу. Їх, як правило, небагато, і вони обов'язково відображені у визначеннях, які містяться в словниках і підручниках. Відтак, якщо вчитель або викладач вимагають від учня чи студента відтворення змісту об'єкта, необхідно як критерії вибирати ті його характеристики, котрі є істотними не суб'єктивно (наприклад, з погляду педагога), а об'єктивно.

Зазначені вище дидактичні труднощі та проблеми усуваються шляхом опертя на діалектичне, теоретичне, раціональне мислення, методологічні засади якого були закладені ще Г. Гегелем. На відміну від формально-логічного, діалектичне мислення дозволяє розкривати генетично вихідне, загальне відношення системи, предметів, що розвиваються,

¹ Каплунович І.Я. Понимание: диагностика и формирование / И.Я.Каплунович // Педагогика. – 2004. – № 9. – С.42.

² Абрамов В. Формування логіко-мовленевої культури сучасного фахівця / В.Абрамов // Філософська думка. – 2004. – № 4. – С.137–148.

виявляє їх сутнісні характеристики. Завдяки такому підходові можна простежити походження часткових і одиничних особливостей системи з генетично вихідного, загального відношення. А далі на підставі мисленнєвої діяльності будувати цю систему, розкриваючи її розмаїті конкретні й загальні можливості¹. Цілісно й найбільш повно такий спосіб мислення формується в суб'єктів навчання внаслідок запровадження концепції розвиваючої освіти Д. Ельконіна – В. Давидова. Однак оволодіти таким способом мислення можна й під час психологічно грамотно та коректно організованого процесу традиційного навчання.

Порівняння логічно вивірених суджень шляхом їх уподібнення й розрізнення в педагогічному дискурсі визначає його основну форму і процес – поняття та розуміння. Це здійснюється не за допомогою констатації певних компонентів, які містяться в судженнях шляхом їх розгортання в часі й просторі². В межах раціонального мислення поняття розглядається як наявність (в аспекті володіння) особливої раціональної дії – акту відтворення або побудови об'єкта. Як зазначає І. Каплунович, розуміння – це уявне відтворення об'єктивного процесу виникнення та формування предмета цілеспрямованої діяльності й мислення³. З огляду на це у тих, хто навчається необхідно формувати вміння відтворювати об'єкт у матеріальному та ідеальному аспектах. А таке формування здійснюється шляхом спеціального оволодіння подібним умінням.

У логіко-гносеологічній площині явище вважається зрозумілим учневі або студенту, якщо під час його відтворення вони спираються на адекватні концепції існування й функціонування цього явища. В епістемології за критерій розуміння обирається наявність взаємного зв'язку і впровадження нової інформації у контекст суб'єктивного досвіду індивіда. З погляду логіки, зрозуміти – вміти встановлювати істинність або хибність положень, які передусім засвоюються, та опанувати логічними операціями інкорпорації нової інформації в більш широку, загальну, логічно повну, незалежну й несуперечливу систему знань. У процесі розуміння варто поєднати логічний підхід із семанти-

¹ Давиденко А.А. Логіка і психологія в творчій діяльності людини / А.А.Давиденко // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3. – С.80–81.

² Тягло О. Сила аргументу з незалежними резонами / О.Тягло // Філософська думка. – 2005. – № 6. – С.32–39.

³ Каплунович И.Я. Понимание: диагностика и формирование / И.Я.Каплунович // Педагогика. – 2004. – № 9. – С.44.

чним, сутність якого полягає у встановленні гомоморфних стосунків між власними уявленнями та уявленнями іншого суб'єкта (вчителя, співрозмовника), а також лінгвістичним аспектом розуміння, який ґрунтується на здатності реконструювання зовнішньої формальної структури висловлювання відповідно до внутрішніх закономірностей трансформації мови. В цьому випадку можна стверджувати, що побудова комунікації на підставі логічно вивірених суджень постає першоосновою розуміння учнем або студентом навчальної інформації як релевантно-необхідної умови педагогічного дискурсу¹.

В контексті формально-логічної складової педагогічного дискурсу важливою виявляється доказовість суджень і пропозицій, які розгортаються в процесі діалогу педагога з тим, хто навчається. Доведення полягає у встановленні істини, підтвердженні або спростуванні сформульованих тверджень теоретичними аргументами за допомогою порівняння, дедукції, індукції, аналогії. Аргументи доведення виявляються переконливими тоді, коли висновки послідовно виводяться один з одного з урахуванням законів і правил логічного мислення. Притому доведення постає логічною операцією обґрунтування істинності будь-якого судження за допомогою інших істинних і зв'язаних з ним суджень.

З погляду педагогічного впливу доказовість суджень і пропозицій формує впевненість учасників дискурсу, яка підвищує ефективність процесу навчання. Треба мати на увазі, що вплив особистості по-різному позначається на ефективності повідомлення. Особистість комунікатора (педагога) не впливає на розуміння і запам'ятовування повідомлення адресатом (учнем або студентом). Навпаки, якщо педагог – авторитетна особа, то аргументація на користь висловленої ним думки гірше запам'ятовується і засвоюється тими, хто навчається. Адже авторитетові педагога довіряють, а тому немає потреби відстежувати аргументованість процесу його мислення².

Під впливом доведення обґрунтованих суджень у людини формуються переконання, які можуть бути істинними (такими, що відповідають реаліям, виникають на підставі позитивних поглядів, життєвого досвіду індивіда та його оточення) або хибними (узасадниченими нега-

¹ Давиденко А.А. Логіка і психологія в творчій діяльності людини / А.А.Давиденко // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3. – С.79–86.

² Фроловская М. Преподаватель – студент: возможности понимания / М.Фроловская // Alma Mater. – 2005. – № 10. – С.29–33.

тивними поглядами, психологічними установками). Для подолання хибних переконань тих, хто навчається педагогові потрібно докласти значних зусиль, спрямованих на формування суспільно значущих поглядів, нагромадження ціннісного індивідуального життєвого досвіду, спростування переконань, які суперечать загальнолюдським.

Переконання – це і система знань, поглядів та норм поведінки, і засіб їх формування. З їх допомогою виникають нові істинні погляди й установки, а також змінюються вже наявні хибні. Отже, переконання – засада впевненості, яка є психічним станом особистості, котра впливає на сприйняття й засвоєння інформації. Остання в системі педагогічних практик найбільш ефективно реалізується в таких формах переконання, як диспут, дискусія, бесіда, розповідь, особистий приклад¹.

Посилаючись на впевненість учасників діалогу, можна вважати, що педагогічний дискурс також може ефективно впливати на процес навчання особистості. Інструмент формування впевненості – це насамперед логіка доведення, яке складається з тези (думки, яку необхідно довести), аргументів (тверджень, фактів, за допомогою яких обґрунтовують думку) і демонстрації (механізму аналізу різних тверджень, фактів тощо). Формування психологічної упевненості й ефективність дискурсу має залежати від особливостей ситуації, аудиторії та проблеми для обговорення.

З огляду на педагогічний дискурс слід зазначити, що порядок конструювання доказовості суджень може бути кульмінаційним (найсильніші аргументи наводять наприкінці), антикульмінаційним (повідомлення починається із сильного аргументу) та серединним (сильні аргументи використовуються всередині повідомлення)². Практика свідчить, що кульмінаційний і зворотний порядок забезпечують кращі результати, ніж серединний. Однак за будь-якого підходу необхідно враховувати змістовий аспект повідомлення та установки учнів і студентів. Якщо вони не дуже зацікавлені предметом інформації, то з метою стимулювання інтересу та уваги найвагомші аргументи доцільніше викласти на початку повідомлення. За високої зацікавленості темою розмови про-

¹ Шеин С.А. Диалог как основа педагогического общения / С.А.Шеин // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С.44–52.

² Турчаинова Ю.И. Педагогическая техника и мастерство / Ю.И.Турчаинова // Учителю о педагогической технике; под ред Л.И.Рувинского. – М.: Педагогика, 1987. – С.162–171.

мовисті аргументи викладають наприкінці повідомлення. Як свідчить досвід, послаблення аргументації може дещо розчарувати аудиторію¹.

Отже, дбаючи про оптимальне використання основної ідеї в повідомленні, варто враховувати ефект кінця: аргументи, розміщені на початку і наприкінці повідомлення, краще сприймаються, запам'ятовуються, осмислюються ніж ті, які наводяться всередині. Тому основну ідею, думку, котру мають зафіксувати у власній свідомості слухачі, доречно викладати на початку комунікації. Бажано до неї звернутися і наприкінці спілкування, використавши нові аргументи під час доведення.

Крім того, в процесі переконуючої комунікації упевненість формується завдяки навіюванню – психологічного впливу, який частково або повністю не усвідомлюється учасниками педагогічного дискурсу. Здебільшого таке навіювання розраховане на некритичне сприйняття слів, думок того, хто їх висловлює. Під час навіювання вдаються до команд, наказів, настанов, натяків, схвалення, осуду тощо. Водночас намагаються не досягти згоди, а лише забезпечити сприйняття інформації, котра містить висновок, якого людина має дійти².

На ефективність навіювання впливають атмосфера, в якій воно відбувається, ставлення педагога до вихованців і навпаки, вихованців до наставника, врахування вікових особливостей, індивідуальних якостей і психічного стану тих, хто навчається, володіння педагогом технікою навіювання, створення умов для реалізації спричинених навіюванням якостей. Найбільш поширені різновиди навіювання – передбачене (навмисне) і непередбачене (ненавмисне), позитивне і негативне, етичне і неетичне, відкрите (мета навіювання збігається з формою) і закрите (мета впливу прихована). Наприклад, застосовуючи навмисне навіювання, педагог знає кому й що він хоче нав'язати та належним чином добирає прийоми впливу. За ненавмисного навіювання він не ставить перед собою якоїсь особливої мети, проте своїми словами і діями навіює підлеглим стан, який спонукає їх до відповідного вчинку.

Не применшуючи важливості й актуальності зазначених вище аспектів формування впевненості учасників дискурсу, слід звернути увагу

¹ Абрамов В. Формування логіко-мовленевої культури сучасного фахівця / В.Абрамов // Філософська думка. – 2004. – № 4. – С.137–148.

² Фроловская М. Преподаватель – студент: возможности понимания / М.Фроловская // Alma Mater. – 2005. – № 10. – С.29–33.

на високий ступінь раціональності його технологічної складової. Під раціональністю педагогічного дискурсу мається на увазі умовна сукупність правил, норм, стандартів, еталонів духовної і матеріальної діяльності, а також усталених цінностей, які однозначно тлумачаться всіма членами певної спільноти¹.

Раціональний аспект педагогічного дискурсу полягає в тому, що всупереч простій дискусії, в якій часто переважають емоції, дискурс апелює до раціонального та долає емоційне завдяки саме завдяки раціональним засобам. У педагогічному дискурсі дискусія постає різновидом діалогу. Під час педагогічного діалогу викладач обирає позицію співрозмовника, який як джерело інформації і лідер спілкування не лише визнає право співрозмовника на помилки, на власне ставлення до діяльності як партнера в спілкуванні, але й стимулює його самостійність у судженнях. Він повинен вміло реалізовувати суб'єкт-суб'єктні стосунки, забезпечуючи двосторонню активність у взаємодії, цілеспрямовано передавати ініціативу співбесідникові, викликати його спонтанні реакції, дбати про єдність учасників діалогу, знаходячи спільне поле взаємодії і створюючи почуття «ми», орієнтуватися на відповіді співрозмовника, продовжувати його думки, а не відкидати їх, доцільно застосовувати поради, активізуючи зацікавленість у них та ін.

Дослідники зазначають, що особистісна рівність у діалогічному спілкуванні передбачає різні позиції його учасників². Зокрема, учень або студент перебувають у колі власних потреб, діють задля їх задоволення, намагаючись самоутвердитися, пізнати нове тощо. Щодо педагога, то він переважно зосереджує зусилля на потребах вихованців. За такого спілкування в центр уваги наставника потрапляє особистість співрозмовника, його мета, мотиви, кут зору, рівень підготовки до діяльності³. Зосередженість на співрозмовникові передбачає готовність змінювати свої наміри, думки відповідно до зустрічних реакцій. Не менш важлива в цьому процесі уява, яка дозволяє побачити себе на місці співрозмовника, з'ясувати, наскільки зрозумілою буде для нього

¹ Философский словарь / под ред. И.Т.Фролова. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – С.405.

² Мусатов С.О. Психологічний вимір педагогічної комунікації / С.О.Мусатов // Педагогіка і психологія. – 2006. – 3 1. – С.57–67; Шеин С.А. Диалог как основа педагогического общения / С.А.Шеин // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С.44–52.

³ Мусатов С.О. Психологічний вимір педагогічної комунікації / С.О.Мусатов // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С.57–67.

змістовна сторона діалогу. Водночас у діалогічному спілкуванні міжособистісне розуміння значною мірою реалізується за допомогою емоційної сфери, оскільки почуття, співчуття і співпереживання допомагають зрозуміти інших людей. В педагогічній практиці почуття іншого повинні сприйматися як власні. Тому здатність до емоційного відгуку – необхідний компонент педагогічного спілкування і специфічний засіб пізнання людини людиною.

Для дискусії, як форми педагогічного діалогу притаманна персоніфікована манера висловлювання на кшталт «Я вважаю», «Я гадаю», «Я хочу порадити вам». Згідно з її вимогами діалог повинен мати відкриту позицію. Вона передбачає подання інформації від першої особи, звертання педагога та учнів або студентів до особистого досвіду, висловлювання не лише думки, але й ставлення до неї. Усе це разом з іншими чинниками зумовлює педагогічну взаємодію. Побіжно існує і поліфонія такої взаємодії. Це означає, що кожний учасник комунікації повинен мати можливість викласти власну позицію, шукати рішення в процесі взаємодії з урахуванням усіх наявних думок. За таких умов неможливе монологічне спілкування, яке репрезентує лише думку педагога. В дискусії з учнями й студентами поліфонія реалізується у формі розвиваючої допомоги, надавши яку учитель чи викладач не розв'язує проблеми, а відкриває тим, хто навчається простір для власних зусиль, праці душі¹. Ще однією особливістю дискусії є двоплановість позиції педагога в спілкуванні. Під час спілкування він провадить діалог не лише з партнером, але й із самим собою, аналізує ефективність втілення власного задуму, що сприяє збереженню його ініціативи протягом контактування.

Дискусія пов'язана з необхідністю подолання бар'єрів діалогічної взаємодії – перешкод, які заважають реалізації діалогу між партнерами. Серед них – ситуаційні бар'єри діалогічної взаємодії (відокремленість партнерів у просторі), контрсугестивні бар'єри діалогічної взаємодії (недовіра, егоцентризм), тезаурусні бар'єри діалогічної взаємодії (безкультурність, низький рівень інтелектуального розвитку), інтеракційні бар'єри діалогічної взаємодії (невміння планувати й організувати колективну взаємодію) тощо.²

¹ Мазниченко М. Когнитивные схемы в профессиональной подготовке / М.Мазниченко // Высшее образование в России. – 2005. – № 9. – С.150–154.

² Шеин С.А. Диалог как основа педагогического общения / С.А.Шеин // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С.44–52.

Отже, емоційно-психологічний вплив залишається під час дискусії доволі істотним, що певною мірою послаблює педагогічний вплив педагога на учнів і студентів. Всупереч цьому в педагогічному дискурсі акцент робиться на раціональному чинникові. Раціональне пов'язане із когнітивними аспектами внутрішнього світу індивіда, або його когнітивним світом. Воно репрезентоване трьома компонентами – когнітивною структурою, когнітивними цінностями та когнітивним оточенням, яке формується тоді, коли учасники взаємодії координують свої переконання¹. Відтак раціональне в комунікації виявляється наслідком когнітивних дій, котрі здійснюються індивідами за допомогою повідомлень один одному певних елементів власних когнітивних світів. Тому раціональна комунікація окреслюється як якась когнітивна подія – зміна когнітивних світів його учасників. Наслідком зміни є загальний «когнітивний контекст», стосовно якого й можливе розуміння індивідами один одного.

Аналіз когнітивних світів – одна з передумов побудови теоретико-ігрової схеми взаємодії під час дискурсу. У її межах взаємодія постає грою, в якій відбувається взаємна координація намірів. Акцент робиться саме на тому, що гра відбувається відповідно до когнітивних структур: процеси інтерпретації кожного моменту гри націлені на пошуки загальної для «гравців» схеми, в термінах якої координуються взаємні очікування і припущення про внутрішні когнітивні структури². З огляду на це логіко-когнітивна модель дискурсу ґрунтується на формальній репрезентації внутрішніх світів суб'єктів комунікації.

Отже, узагальнюючи, можна зробити попередній висновок: теоретичною засадою педагогічного дискурсу є логіко-когнітивна концепція раціональності як оцінки суджень його учасників. Відповідно до неї така оцінка суджень передбачає, що вона відбулася внаслідок певного практичного міркування, котре є схемою внутрішнього уявлення, що детермінує зовнішню діяльність³. Принагідно логіко-когнітивна модель раціональності як оцінки дії учасників дискурсу може бути засто-

¹ Навроцький В.В. Логіка соціальної взаємодії / В.В.Навроцький. – Харків: Консум, 2005. – С.145.

² Ишмуратов А.Т. Логическо-когнитивный анализ онтологии дискурса / А.Т.Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса. – К.: Наукова думка, 1994. – С.171–182.

³ Соболев О. Проблема раціональності у постнекласичній перспективі / О.Соболев // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С.129–155.

сована для аналізу логічних міркувань, які використовуються в процесі дискурсу.

Раціональне мислення здатне узагальнювати безліч однакових предметів, виділяти найважливіші властивості, розкривати закономірні зв'язки, відображати дійсність в узагальнених образах шляхом оцінки. Як підкреслює О. Білокобильський, особливостями раціонального мислення є: по-перше, те, що мислення відображає дійсність в узагальнених образах¹. Раціональне мислення абстрагується від одиничного (окремого), виділяє в предметі загальне, що повторюється, істотне. Узагальнюючи одержані знання, учні й студенти шляхом раціонального мислення відкривають закони природи, суспільства і пізнання, проникають в сутність явища, встановлюють закономірний зв'язок між ними.

По-друге, те, що мислення – це процес опосередкованого відображення дійсності. За допомогою живого споглядання людина відтворює лише те, що безпосередньо впливає на органи чуття. Завдяки раціональному мисленню вона одержує нові знання не безпосередньо, а на підставі вже наявних знань, тобто опосередковано. Знання, отримане з уже наявних знань, без звернення в кожному конкретному випадку до досвіду, до практики, є вивідним, а сам процес його одержання – виведенням, або виводом. Одержання нових знань шляхом виведення широко застосовується у педагогічному дискурсі. Крім того, раціональне мислення міцно пов'язане з мовою. Яка б думка не виникла у людини, вона може існувати лише на підставі мовного процесу та реалізуватися в словах і реченнях.

По-третє, раціональне мислення – процес активного відображення дійсності. Активність притаманна процесу пізнання загалом. Але насамперед – раціональному мисленню. Створюючи абстракції, людина перетворює знання про предмети дійсності, відволікається від них, оперує ідеальними образами, відтворюючи їх не тільки засобами природної мови, але й символами формалізованої мови, яка відіграє особливу роль в сучасній науці. Отже, узагальнений і опосередкований характер відображення дійсності, безперервний зв'язок з мовою, активний характер відображення – це основні особливості раціонального мислення, які проявляються в педагогічному дискурсі².

¹ Білокобильський О. Раціональність як межа метафізичного дискурсу / О.Білокобильський // Філософська думка. – 2006. – № 5. – С.150–151.

² Ясперс К. Техніки мислення / К.Ясперс // Філософська думка: український науково-теоретичний часопис – 2005. – № 2. – С.95–103.

Раціональність такого дискурсу розкривається в об'єктивно-педагогічних прийомах і суб'єктивно-особистісних способах розвитку процесу розуміння. Саме цей аспект і є найбільш актуальним для тих педагогів, які розглядають розуміння учнем або студентом навчальної інформації як релевантно-необхідної умови процесу навчання. Адже незрозуміла думка виявляється лише гадкою. Усвідомленість – один з найважливіших дидактичних принципів педагогіки. У будь-якого педагога, стурбованого якістю своєї роботи, постійно виникають питання, пов'язані з критеріями і рівнями засвоєння й розуміння навчального матеріалу та їхнього забезпечення.

Отже, в структурі педагогічного дискурсу можна увиразнити такі складові, як порівняння логічно-вивірених суджень, їх доказовість, а також висока раціональність технологій спілкування.

Сучасний розвиток інноваційних процесів в освіті – об'єктивна закономірність, яка зумовлюється інтенсивним розвитком інформаційних технологій в усіх сферах людського буття, оновленням змісту філософії сучасної освіти, гуманістично орієнтованим характером взаємодії учасників навчально-виховного процесу, необхідністю підвищення рівня активності та відповідальності педагога за власну професійну діяльність, спрямовану на формування творчої особистості вихованця, готовності до сприйняття й активної діяльності в нових соціально-економічних умовах. Тому винятково важливого значення набуває проблема реалізації педагогічного дискурсу в педагогічній практиці.

Педагогічна діяльність завжди орієнтується на певний зміст, тобто на знання, які слід здобути під час навчання, та на якості особистості, котрі необхідно виховати. Залежно від домінуючих цінностей, педагогічна діяльність в освітніх перетвореннях може мати формуючий (традиційний) або розвивальний (гуманістичний) характер. У сучасній педагогіці цільові, змістовні та процесуальні особливості педагогічного дискурсу як інноваційної освітньої технології моделюються передусім на підставі гуманістично орієнтованих педагогічних ідей і технологій. Вони спрямовані на актуалізацію освітніх потреб особистості, яка зростає й розвивається¹.

¹ Скубашевська Т. Нові стратегії в контексті впровадження новітніх інформаційних технологій / Т.Скубашевська // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С.82–88.

Отже, педагогічний дискурс як інноваційна педагогічна діяльність може здійснюватися не тільки в традиційних навчальних закладах (дошкільних установах, школах), але й у закладах нового типу. Проте треба мати на увазі, що в традиційних та інноваційних закладах впровадження новітніх технологій здебільшого здійснюється емпіричним шляхом, тобто шляхом спроб і помилок. Як зазначає Р. Бужнікова, в закладах нового типу інноваційна діяльність виконує стабілізаційну (закріплення і збереження створеного раніше) і пошукову (спрямовану на зміну стану системи) функції. Вони відображають різні, але взаємно пов'язані рівні педагогічної діяльності в процесі її саморозвитку – репродуктивний, або відтворюючий і продуктивний, або творчий¹. Репродуктивна діяльність ґрунтується на відтворенні традиційних схем дій та спрямована на одержання запрограмованого результату відомими засобами. Продуктивна діяльність пов'язана з формулюванням нових цілей і їх досягненням за допомогою нових засобів.

Отже, особливістю педагогічного дискурсу є те, що він може бути зарахованим до продуктивної діяльності, оскільки серед його обов'язкових компонентів особливу роль відіграє творчість. Надбання світової і вітчизняної педагогіки, сучасні науково-педагогічні дослідження та практичний досвід багатьох поколінь педагогів переконують в обов'язковій наявності творчого елемента в педагогічному дискурсі. Специфіка педагогічної творчості полягає в тому, що її об'єктом і результатом є творення особистості, а не образу, як у мистецтві, або механізму, конструкції – у техніці. Педагогічний процес – це спільна творчість (співтворчість) педагога й вихованця в ситуації педагогічної взаємодії, під час якої відбувається перетворення людини².

Для педагогів, які працюють в інноваційному режимі, важливе значення має вивчення педагогічного досвіду як джерела інноваційної діяльності. Особливий інтерес вони виявляють до таких його різновидів, як передовий і новаторський педагогічний досвід. Тому іншою особливістю впровадження педагогічного дискурсу є відповідність критеріям передового педагогічного досвіду. До них належать насамперед актуальність як адекватність досвіду найбільш важливим на певному етапі проблемам навчання і виховання та новизна як наявність у теорії й

¹ Бужнікова Р. Нові напрями розвитку сучасної освіти / Р.Бужнікова // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С.85.

² Громкова М. Конструирование содержания в инновационной парадигме / М.Громкова // Высшее образование в России. – 2004. – № 10. – С.155–157.

практиці раніше не відомих знань, форм і методів діяльності. Вивчення педагогічного досвіду як джерела інноваційної діяльності спирається на результативність – підвищення рівня розвитку особистості в процесі застосування конкретного досвіду, оптимальне використання викладачем і тими, хто навчається сил і часу для досягнення результату; стабільність – використання досвіду в діяльності інших педагогів протягом тривалого часу; раціональність – досягнення високих результатів за рахунок розумної інтенсифікації зусиль, засобів і використання часу; перспективність – можливість творчого наслідування досвіду іншими педагогами¹.

Слід зазначити, що педагогічний дискурс як продукт творчого пошуку, експерименту педагогів-новаторів за певних умов може виявитися унікальним надбанням навчально-виховної системи. Цілеспрямованість, організованість такого продукту забезпечує система моделювання передового педагогічного досвіду. З огляду на це впровадження педагогічного дискурсу як моделювання передового педагогічного досвіду має пройти чотири етапи – власне моделювання, формування моделі, продукування і реалізації в практиці².

На першому етапі науково обґрунтоване моделювання передового педагогічного досвіду передбачає діяльність учених-педагогів, працівників управління освітою, керівників освітніх закладів і методичних служб. На цьому етапі вчені-педагоги, працівники органів управління освітою, керівники навчальних закладів і методичних служб організують спільну діяльність щодо створення певної теоретичної моделі передового педагогічного досвіду, яка, крім педагогічної новизни, враховувала б належні морально-психологічні, науково-теоретичні, науково-методичні, правові фактори. Основними компонентами цього процесу є: визначення мети й завдання досвіду, що створюється; аналіз науково-теоретичних джерел та актуальної практики; визначення об'єкта; розроблення структури моделі досвіду, плану і методики впровадження, системи аналізу та контролю тощо. На цьому етапі має бути з'ясовано сутність, мету проектного досвіду, особливості проблем, які доведеться вирішувати, обсяг і терміни необхідних робіт.

¹ Давиденко А.А. Логіка і психологія в творчій діяльності людини / А.А.Давиденко // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3. – С.79–86.

² Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І.М.Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – С.266–270.

Особливістю другого етапу формування моделі досвіду є створення за допомогою понять, схем, рекомендацій, алгоритму дій системи засобів педагогічної, управлінської, науково-методичної діяльності або окремих її елементів. Як правило, до структурних компонентів цієї системи належать обґрунтування актуальності досвіду, його теоретична база, провідна ідея, технологія розгортання, прогнозовані результати. Наслідком такої роботи є бачення цілісної картини модельованого досвіду, а також теоретичне визначення його ефективності.

На третьому етапі продукування досвіду теоретичні положення моделі трансформуються в реальну педагогічну діяльність. Він найскладніший і найтриваліший, а тому найбільш часто розгортається за такою схемою: освоєння працівниками теоретичних знань для оволодіння новими засобами роботи, застосування запрограмованих способів діяльності, коригування діяльності учасників, виявлення специфічних засобів реалізації завдань, експертна оцінка досвіду. На завершених етапах створення педагогічний досвід постає як цілісний, самодостатній феномен, аналіз і оцінка якого є передумовою для висновків про доцільність запровадження в педагогічну практику.

Впровадження в педагогічну практику створеного досвіду під час четвертого етапу відбувається в процесі реалізації системи науково-методичних і організаційних заходів, які забезпечують використання досвіду в масовій педагогічній практиці. Для цього важливо мати опис створеного досвіду і рекомендації щодо його впровадження.

Спираючись на певні наукові напрацювання слід зазначити, що як інновація педагогічний дискурс структурно охоплює зовнішні (мета, засоби досягнення, об'єкт впливу, суб'єкт діяльності, результат) і внутрішні (мотивація, зміст, операції) компоненти¹. Як і будь-яка педагогічна діяльність, він виконує пізнавальну (гносеологічну), проектувальну (перспективне планування завдань і способів їх розв'язання), конструктивну (співпраця педагога і вихованців), комунікативну (взаємодія педагога з учнями, колегами), організаторську (поетапність дій педагога і вихованців) функції. Водночас для будь-якої інноваційної педагогічної діяльності особливістю її впровадження є обов'язкова наявність особистісного підходу, творчий, дослідно-експериментальний характер, стійка мо-

¹ Буркова Л. Технології в освіті / Л.Буркова // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С.10–17.

тивованість на пошук нового в організації навчально-виховного процесу.

Реалізація педагогічного дискурсу в систем інновацій може бути наслідком дії різних чинників. Часто до них зараховують невдоволеність методиками, наслідками праці педагогів, освоєння нових знань, особливо в суміжних сферах, осмислення і якісно нове бачення смисложиттєвих засад суспільства. Певною мірою цьому сприяє наявність ефективного зовнішнього організаційного впливу, тобто цілеспрямованого використання різних форм залучення педагога до інноваційної діяльності. До них належать: організація постійно діючого наукового семінару з найактуальніших проблем, над якими працюють педагоги навчального закладу; стажування педагогів у науково-дослідних інститутах і вищих навчальних закладах; педагогічні ради, «круглі столи», дискусії; ділові, евристичні ігри з метою генерування нових педагогічних ідей; творча діяльність педагогів у методичних об'єднаннях, участь у науково-практичних конференціях; узагальнення власного досвіду і досвіду колег; заняття на спеціальних курсах підвищення кваліфікації; самотійна дослідницька, творча робота над темою, проблемою; участь у колективній експериментально-дослідницькій роботі в межах спільної проблеми, над якою працюють педагоги навчального закладу.

Отже, впровадження педагогічного дискурсу в освітніх інноваціях зумовлене педагогічною діяльністю щодо оновлення навчальних закладів, розвитком освітніх систем, структурними та змістовними змінами в роботі освітньої системи загалом і навчальних закладів зокрема. За певних умов така реалізація педагогічного дискурсу постає як створення якісно нової педагогічної практики – авторського закладу або як радикальне реформування усієї освітньої системи.

Проте впровадження нової ідеї, проекту або технології часто наштовхується на різні перешкоди, які постають у формі антиінноваційних бар'єрів¹. Тому ще однією особливістю реалізації педагогічного дискурсу в освітніх інноваціях є подолання зовнішніх або внутрішніх перешкод, котрі заважають здійсненню інноваційної діяльності.

На думку О. Невмержицького, можна виокремити цілу низку зовнішніх бар'єрів. По-перше, це соціальні бар'єри, серед яких – несуміс-

¹ Смирнова И. Модели обучения / И.Смирнова // Высшее образование в России. – 2006. – №3. – С.97.

ність нового з наявним досвідом і цінностями, ustalеними в суспільстві, а також стереотипи мислення педагогічного співтовариства. По-друге, організаційні бар'єри як протидія керівних органів освіти втіленню нововведень та відсутність координаційних центрів з розроблення і впровадження педагогічних інновацій. По-третє, методичні бар'єри – брак методичного забезпечення нововведення, недостатня поінформованість у галузі педагогічної інноватики та ін. По-четверте, матеріально-технічні бар'єри пов'язані з навантаження педагогів, побутовими умовами, рівнем заробітної платні тощо¹.

До внутрішніх бар'єрів належать особистісні, або психологічні бар'єри, які приховують глибинні особистісно-професійні проблеми. Такі бар'єри – це психічні стани, котрі проявляються в неадекватній пасивності педагога, що заважає здійснювати інноваційну діяльність.

Опір інноваціям – проблемне явище. Він може виникати як пряма відмова від участі в інноваційній діяльності, імітація активності з одночасною демонстрацією того, що інновація не дає позитивних результатів тощо. Часто на шляху нового стає консервативний і стійкий до інновацій досвід роботи. Певні проблеми щодо цього пов'язані з особливостями мислення багатьох педагогів, які орієнтуються на здоровий глузд і побутові уявлення про свою професійну діяльність. Ці уявлення зводяться до висновку, що педагог повинен добре знати свою справу, а все інше – зайве. Заважають інноваціям також застарілі, консервативні інструкції, розпорядження й накази, намагання органів управління освітою все зарегламентувати та карати за будь-які відхилення від настанов. Щоб подолати всі ці бар'єри, педагогові часто доводиться не тільки виплекати, осмислити, обґрунтувати інноваційну ідею, але й проявити громадянську мужність, щоб її реалізувати².

Особистісні бар'єри виникають під час спроби вийти за межі звичних способів розв'язання професійного завдання, надати перевагу іншому погляду іноді. Вони постають як внутрішні перепони у формі небажання, страху, невпевненості тощо, які заважають людині виконувати певну дію. Використовуючи їх для самозахисту, індивід зосереджується лише на тій зовнішній інформації, котра може бути ним засвоєна і не вносить розладу в його душевний стан. Однак такий за-

¹ Невмержицький О. Педагогічні технології – зваби і загрози / О.Невмержицький // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С.97–101.

² Чанышева Г.О коммуникативной компетентности / Г.О.Чарнышева // Высшее образование в России. – 2005. – № 5. – С.148–150.

хист усталеного уявлення про світ заважає творчому процесу, налаштованості на пізнання, осмислення, використання і творення нового.

Особистісні бар'єри – соціально-психологічні фактори. Їх параметри змінюються в просторі й часі на різних етапах інноваційної діяльності, в різних організаціях, у різних категорій працівників. Існують особистісні бар'єри як форми прояву соціально-психологічного клімату колективу в умовах інноваційної діяльності в конфігурації негативних психічних станів співробітників, спричинених новацією. Такі бар'єри – це також сукупність дій, суджень, понять, очікувань та емоційних переживань працівників, в яких усвідомлено або неусвідомлено, приховано чи неприховано проступають негативні психічні стани. В педагогічному середовищі найбільш часто проявляються організаційно-психологічні, соціально-психологічні, когнітивно-психологічні бар'єри¹.

З історії відомо, що нове й незнайоме завжди викликало в людей тривогу і страх. Неодноразово інновації руйнували усталений спосіб життя, звички людей, зумовлювали хворобливі й неадекватні реакції. Різновидом негативної реакції на інновації є фрустрація як психічний стан, викликаний об'єктивно непереборними (або такими, що так сприймаються суб'єктом) труднощами в розв'язанні значущих для індивіда завдань. Такий стан може бути спричинений надто швидким, надміру енергійним або доволі перманентним впровадженням інновації. Подібні наслідки можуть мати і впровадження масштабних та безальтернативних інновацій. Якщо в механізмі захисту людини не відбувається глибинних порушень моделі діяльності, настає період стабілізації особистості. Це проявляється в усунуванні або зведенні до мінімуму негативних емоцій – страху, тривоги, мук сумління.

Спільною особливістю всіх видів психологічного захисту особистості (ідентифікації, заперечення, відчуження, раціоналізації, витіснення, катарсису тощо) – є їх неусвідомленість. Тому в педагогічному дискурсі можна спостерігати лише зовнішні прояви роботи захисних механізмів. За таких умов спотворюється звичайна поведінка індивіда, про що можуть свідчити його немотивована нерішучість, невпевненість у собі, недовіра до інших.

Впровадження педагогічного дискурсу в систему інноваційної освіти залежить не тільки від особистісних бар'єрів, але й від соціального

¹ Фроловская М. Преподаватель – студент: возможности понимания / М.Фроловская // *Alma Mater*. – 2005. – № 10. – С.31.

оточення, педагогічного співтовариства. Часто особистісні бар'єри зумовлені не стільки індивідуальними особливостями педагога, скільки соціально-психологічними рисами колективу, до якого він належить. Зовні внутрішні особистісні бар'єри проявляються в захисних висловлюваннях, які часто відображають поширені в суспільстві стереотипи щодо конкретних інновацій. Такі варіанти антиінноваційної свідомості й поведінки найчастіше проступають на стадії сприйняття інновації. У фазі його освоєння вороги новацій використовують автономно або в різних поєднаннях іншу систему методів.

Ускладнюють, а іноді й унеможливають інноваційну педагогічну діяльність бар'єри творчості – перешкоди, які заважають особистісному виявленню творчої діяльності¹. У сфері навчання і виховання вони проявляються як схильність до конформізму як прагнення бути подібним на інших людей, не відрізнятися від них своїми судженнями і вчинками. Бар'єри творчості відчуються і як страх постати нерозумним і смішним у своїх судженнях або як страх здатися надто екстравагантним у неприйнятті і критиці чужих думок і навіть побоювання помсти іншої людини, чия позиція піддається критиці. Це також і невміння реалізовувати нові способи й форми здійснення педагогічної діяльності, недостатня розвиненість індивідуального творчого потенціалу окремих педагогів, відсутність потреби впроваджувати нове. Не меншими перешкодами на шляху творчості постають особистісна тривога, невпевненість у собі, негативне самосприйняття, для якого притаманна занижена самооцінка особистості, небажання висловлювати власні ідеї, негнучкість мислення та ін.

Отже, реалізація педагогічного дискурсу в системі інноваційної освіти пов'язана з вирішенням низки проблем, зумовлених насамперед особливостями процесу впровадження інновацій в педагогічній практиці. Для їх успішного вирішення в системі освіти загалом нині акцент робиться на управлінні цілісним педагогічним процесом. Таке управління має ґрунтуватися на наукових засадах, розумінні всієї складності розвитку інноваційної освіти, знанні механізмів і закономірностей педагогічної взаємодії, які сприяють розвиткові особистості. Діяльність не тільки кожного керівника освітнього закладу, але й педагога повинні супроводжувати інноваційні процеси. Адже саме вони дають їм мо-

¹ Громкова М. Конструирование содержания в инновационной парадигме / М.Громкова // Высшее образование в России. – 2004. – № 10. – С.155–157.

жливість професійно саморозвиватися, реалізовувати власний творчий потенціал.

Інноваційні процеси є основним засобом розвитку сучасних систем управління. Загальний інноваційний процес у системі управління охоплює сукупність окремих інновацій, кожна з яких може сприйматися як особливий інноваційний процес. Для забезпечення якості та ефективності впровадження окремих інновацій і утвердження загального інноваційного процесу в управлінні необхідно враховувати, відстежувати та прогнозувати наслідки інноваційної діяльності для системи управління, закладу освіти, кожного управлінця. Усе це, з одного боку, дозволяє виокремити управління педагогічними інноваціями у самостійний різновид діяльності, а з другого – дослідити його як автономну наукову проблему¹. Отже, можна стверджувати, що управління педагогічним дискурсом – це окрема форма соціального управління, яка санкціонує цілеспрямованість і організованість педагогічного дискурсу в системі освіти.

У структурі управлінської діяльності можна виокремити такі основні компоненти як постановка мети, планування або прийняття управлінських рішень, організація їх виконання, контроль за результатами інноваційної діяльності, регулювання (або корекція) інновації, аналіз її наслідків². А. Федько і Ю. Федько, розглядаючи управління педагогічними системами як процес виконання педагогічних завдань з навчання й виховання дітей та дорослих, виділяють у ньому п'ять основних функціональних складових – гностичну, проектувальну, конструктивну, організаторську та комунікативну³. Серед згаданих компонентів гностичний є системотворчим фактором, який пов'язаний з отриманням інформації про всі аспекти функціонування педагогічної системи. Конструктивний інгредієнт передбачає процес моделювання навчальних занять і підготовку до них. Організаторський чинник відображає виконавську діяльність викладача, а комунікативний містить всі аспекти його професійного спілкування. Актуалізація п'яти зазначених ком-

¹ Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г.Кремень. – К.: Грамота, 2005. – С.391–393.

²: Вікторов В. Основні критерії та показники якості освіти / В.Вікторов // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С.54–59.

³ Федько А. Якість освіти як об'єкт управління / А.Федько, Ю.Федько // Освіта і управління. – 2006. – Т.9. – № 1. – С.84–87.

понентів має забезпечити оптимальне управління педагогічними системами.

Як стверджує Л. Савенкова, побудована функціональна модель управління педагогічними системами потребує певного доповнення й уточнення як щодо складу виокремлених у ній функцій, так і стосовно змістової інтерпретації окремих складових¹. Зокрема, в запропонованій моделі відсутній такий важливий блок, як прийняття педагогічних рішень і стадії, що передувала йому. А саме – прогнозування можливих змін в об'єкті управління внаслідок реалізації передбаченого способу дії. Немає також в описаній моделі й етапу контролю та оцінки результатів, зумовленого наступною за ним стадією корекції.

Водночас Л. Савенкова вважає, що необхідно виділяти такі етапи управління, які є відносно самостійними, але взаємно пов'язаними його функціями. Серед них – формування цілей, інформаційно-діагностичну стадію, прогнозування, прийняття рішення, організацію виконання, комунікації, контролю й оцінки результатів, корекції або регулювання. Запропонований підхід можна більш адекватно використати в управлінні педагогічним дискурсом, принагідно визначивши формування у педагогів готовності до дискурсу як мету управління.

Як зазначалося вище, дискурс є різновидом педагогічного спілкування. Досліджуючи педагогічне спілкування в умовах контакту педагога з учнем або студентом, науковці виокремлюють його типові помилки². Вони зумовлені хибними цільовими настановами щодо істотних особливостей педагогічного спілкування, індивідуальними характеристиками поведінки викладача (інтенсивна жестикуляція, повільний або занадто швидкий темп мовлення, недостатня гнучкість мислення), нерозвинутістю емпатії (неспроможність поставити себе на місце певної вікової категорії учнів). До цього слід додати помилки педагога в словесних (монотонність мовлення, неправильна дикція, невміння використовувати інтонації, незнання ролі пауз, помилковість наголосів, безпідставне мовчання) та безсловесних прийомах (скутість рухів, відсутність промовистих жестів, невиразність погляду).

¹ Савенкова Л.О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: монографія / Л.О.Савенкова. – К.: КНЕУ, 2005. – С.107.

² Сериков В.В. Суб'єктивна реальність педагога / В.В.Сериков // Педагогика. – 2005. – №10. – С.57. С.53–61.

В науковій літературі наявні різні підходи до визначення факторів, які спричинюють появу типових помилок у професійному спілкуванні педагога, що можуть впливати на ефективність педагогічного дискурсу. До цих чинників насамперед необхідно зарахувати певні недоліки в професійній діяльності викладача, а саме: захопленість предметним змістом матеріалу, недосконале володіння засобами саморозкриття, недостатні знання об'єкта комунікації – учня або студента. З огляду на це О. Цуканова, вивчаючи психологічні особливості ускладненого спілкування в умовах спільної діяльності, запропонувала класифікацію чинників, які зумовлюють недоліки в спілкуванні педагога з тими, хто навчається¹. До цієї класифікації увійшли: індивідуально-психологічні особливості вихованців і педагогів (комунікативні вміння й навички, комунікативні риси особистості, особливості емоційно-вольової сфери, рівень культури поведінки; особливості інтелектуальної сфери та зовнішнього вигляду тих, хто навчається, їхній стан здоров'я); особливості участі суб'єктів навчального процесу в спільній діяльності (ставлення тих, хто навчається до навчання, особливості ділових формальних взаємин між вихованцями і педагогами, ступінь включення учнів і студентів у ділову взаємодію з педагогами); недоліки й труднощі в навчально-виховній роботі.

Крім того, Л. Петровська вважає, що помилки в спілкуванні пов'язані з потенційними можливостями соціально-перцептивних викривлень, зокрема із:

- поглядами на іншого за аналогією щодо себе як несвідомим перенесенням на іншого власних якостей, переживань;
- прагненням до внутрішньої несуперечливості як схильності перцепції «витіснень» усіх аспектів образу людини, яка сприймається, що суперечить думкам про неї;
- «ефектом ореола» – впливом загального враження про іншого на сприймання й оцінку окремих властивостей і проявів його особистості;
- «ефектом стереотипізації» – накладанням на сприймання окремої людини стереотипу, узагальненого образу певного класу, групи, категорії людей;

¹ Цуканова Е.В. Психологические трудности межличностного общения / Е.В.Цуканов. – К. : Вища школа, 1985. – С.10–11.

- впливом «імпліцитної теорії особистості» – розглядом окремого індивіда крізь призму імпліцитних уявлень про те, якою повинна бути особистість (в основних її проявах) на думку того, хто її сприймає;
- «ефектом інерційності» – тенденцією до збереження створеного одного разу уявлення про людину;
- «ефектом послідовності» – впливом на сприймання послідовності отримання інформації про людину;
- впливом на перцепцію людини рівня когнітивної складності того, хто сприймає, рівня його вимог, самооцінки, розвитку тих або тих захисних механізмів, товариськості чи замкнутості¹.

Вивчаючи формування професійних мовленнєвих умінь у студентів, Л. Савенкова виявила типові труднощі в їхньому професійному мовленні, серед них:

- правильно, логічно будувати свою розповідь; добирати інтонаційний варіант для текстів різних за жанрами; передавати в інтонації настрій і почуття, які б відповідали змісту висловлювання або тексту твору;
- використовувати різні засоби емоційно-експресивної виразності для посилення мовленнєвого впливу;
- володіти технікою мовлення, особливо щодо модуляції голосу; швидко, синтаксично грамотно та логічно правильно конструювати речення для передавання власних думок; змінювати тон мовлення залежно від його змісту, мети й контингенту слухачів;
- доцільно залучати емоційно-експресивні засоби до передавання настрою та почуттів; використовувати широкий діапазон варіативності інтонацій в усному мовленні².

Результати експериментальних досліджень дозволили виявити певні основні недоліки в педагогічному спілкуванні викладачів з тими, хто навчається. До таких недоліків слід зарахувати:

- низький рівень сформованості вміння володіти вербальним спілкуванням (перервність, тремтіння та втрату нормальної інтонації

¹ Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Л.А.Петровская. – М. : МГУ, 1989. – С.149–150.

² Савенкова Л.О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: монографія / Л.О.Савенкова. – К.: КНЕУ, 2005. – С.111.

голосу; порушення ритму, плавності вимови; порушення типових конструкцій речень);

- неприродність ходи (порушення ритму, швидкості, довжини кроку); невиразні комунікативні жести чи інтенсивну жестикуляцію;
- появу «агресивного» або, навпаки, «боязливого» сміху; порушення орієнтації в умовах спілкування; невміння фіксувати прояви активності аудиторії, що призводить до випадкового відображення різних дій окремих суб'єктів навчального процесу без зв'язку одного з одним;
- нерозвинутість умінь інтерпретації, міміки, жестикуляції, голосу, що не дозволяє дати об'єктивну оцінку психічному стану учнів або студентів і не дає можливості впливати на нього.

Отже, виникає необхідність запровадження в практику діяльності навчального закладу спеціальної системи підготовки майбутніх викладачів до педагогічного дискурсу як педагогічного спілкування. У цій системі повинні бути чітко вибудовані етапи прогнозування, прийняття рішення, організації та виконання цих рішень, комунікації. А реалізація мети й завдань системи підготовки майбутніх викладачів до педагогічного дискурсу мають забезпечити істотне зростання рівнів готовності до зазначеної інновації.

Успішність інноваційної діяльності передбачає, що педагог усвідомлює практичну значущість різних інновацій у системі освіти не лише на професійному, але й на особистісному рівні. Однак включення педагога в інноваційний процес часто відбувається спонтанно, без урахування його професійної та особистісної готовності до інноваційної діяльності. Проте така готовність є невід'ємною складовою процесу управління інноваціями в освіті й постає як особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості та рефлексії¹. Вона є такою засадою активної суспільної і професійно-педагогічної позиції педагога, яка спонукає до інноваційної діяльності та сприяє її продуктивності.

Отже, готовність до інноваційної діяльності є внутрішньою силою, котра формує інноваційну позицію педагога. За структурою це склад-

¹ Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І.М.Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – С.277.

не інтегративне утворення, яке охоплює різні якості, властивості, знання, навички особистості. Як один із важливих компонентів професійної готовності, вона є передумовою ефективної діяльності педагога, максимальної реалізації його можливостей, розкриття творчого потенціалу. Джерела готовності до інноваційної діяльності сягають проблематики особистісного розвитку, професійної спрямованості, професійної освіти, виховання й самовиховання, професійного самовизначення педагога.

З огляду на це управління педагогічним дискурсом має на меті розробку системи підготовки до використання інновації – формування готовності до неї у викладачів вищих навчальних закладів.

Отже, управління педагогічним дискурсом як технологією інноваційної освіти є особливою проблемою і специфічним предметом сучасної педагогіки. Максимально можлива ефективність управління педагогічним дискурсом має передбачати значення параметрів, які не могли б спричинити жодних збитків учням, студентам, педагогам. Метою системи управління педагогічним дискурсом є формування у суб'єктів освітнього процесу готовності до педагогічного спілкування, опанування ними певними елементами педагогічної техніки (техніки мовлення, уміння зняття м'язової «затиснутості», професійно-педагогічної уваги), оволодіння мовленнєвими і немовленнєвими засобами, соціальною перцепцією, творчим самопочуттям, вміннями встановлювати педагогічний контакт у професійній діяльності.

Глава 2.4.

Мовні стратегії інноваційної освіти

Процеси європейської інтеграції все більше охоплюють різні сфери життєдіяльності українського суспільства, серед них і освітню. Тому очевидно, що успішне управління інноваціями в освіті не може реалізовуватись без урахування мовних чинників і процесів. Цілком логічно, що відповідні євроінтеграційному вектору мовні стратегії можуть значно підвищувати ефективність інноваційної освіти.

Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи і наполегливо трансформує освітню галузь у контексті болонських ініціатив. Розгортання модернізації освітньої діяльності в нашій країні, проведення соціально-економічних та культурних реформ об'єктивно призводить до взаємодії з іншими країнами і народами не тільки в царині освіти, але й в інших професійних сферах.

Зовнішні впливи, яких зазнає вітчизняна освіта, викликають її глибокі внутрішні перетворення. Насамперед це стосується розгортання процесів гуманізації і демократизації освіти на всіх її рівнях. Ці процеси своїм корінням сягають початку 1970-х років ХХ століття – епохи зародження загальноєвропейської злагодженої освітньої політики. Підписаний у листопаді 1993 року Маастрихтський договір про створення Європейського Союзу означав новий якісний стрибок у розвитку загальноєвропейської освітньої політики – перехід від невпевненої, невпорядкованої європейської політики освіти до рішучої, органічної, націленої на всю Європу. Політика «європейського вимірювання в освіті» отримала новий розвиток у громадянському вихованні, мета якого – формування особистості громадянина і професіонала європейського суспільства, який сповідує толерантність, плюралізм і цінує культурну спадщину співтовариства, свідомого учасника процесу європейської інтеграції, що осягає європейську схожість і втілює в собі спадщину минулого, здійснення теперішнього, зображення майбутнього¹.

Україна приєдналася до процесу створення загальноєвропейського освітнього простору на етапі, коли в Європі вже був накопичений майже п'ятдесятирічний досвід співпраці в цій сфері. Саме тому для нашої країни сьогодні особливий інтерес представляють інтеграційні процеси у сфері освіти, аналіз їх основних етапів і рушійних сил, питання вибору принципів і методів реалізації механізмів створення нормативної бази та інструментів, чинників успіху і основних закономірностей реформування.

Та незважаючи на певні труднощі, які полягають в браку досвіду і володіння методологією для трансформації абстрактних принципів в конкретні проекти, необхідності диференційованого підходу до короткострокових і довгострокових проектів, нестачі ресурсів, мета співпраці в царині освіти в Європейському співтоваристві й більш широко – в рамках Болонського процесу, принципово не змінюється.

Як свідчить європейський досвід, інтеграційна політика у сфері освіти ґрунтується на двох передумовах – визнанні необхідності інтег-

¹ Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти; упорядн: В.С.Журавський, М.З.Згуровський. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2003. – С.7–8.

рації і неможливості її одночасного та одноетапного досягнення. На практиці реалізація такого підходу до основних засад інтеграційної освітньої політики передбачає створення загального законодавства в галузі освіти на підставі єдиних пріоритетів, мети і принципів, що залишає простір для обговорення деталей та їх упровадження на національному рівні, який виявляється найбільш ефективним для співпраці між різними країнами¹.

Інтеграційні процеси в європейському просторі загалом і в освіті зокрема стали предметом активного дослідження вітчизняних і зарубіжних філософів. Зокрема, в працях Є. Бражника, А. Ліферова, інтеграція в сучасній освіті розглядається як процес та результат взаємодії фахівців в освітній сфері, що сприяє розвитку нової якості освіти в європейському освітньому просторі².

Отже, на всіх етапах інтеграції освітня політика залишається сферою відповідальності держави і реалізується на міждержавному рівні та утворює нові вимоги щодо зміни стилю й способу життя, підготовки людини до життя в системі нових комунікативних зв'язків. Запровадження такої політики передбачає наявність постійно діючої спеціалізованої інформаційної мережі, що надає достовірну і повну інформацію всім учасникам процесу, які служать справі інтеграції. Усе це своєю чергою потребує інтенсифікації мовних стратегій. Відтак у міру ускладнення інформаційного простору їх значення і надалі постійно зростатиме.

Водночас для досягнення остаточної мети Болонського процесу – побудови єдиного простору освіти – недостатньо формального декларування його принципів, серед яких належне місце посідає і впрова-

¹ Кремень В.Г. О состоянии и перспективах развития высшего образования Украины / В.Г.Кремень // Наука и образование на пороге III тысячелетия. – Минск, 2001. – С. 168–174.

² Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.П.Андрущенко. – К.: Знання України, 2004; Бражник Е.И. Альтернативное образование в поликультурном обществе / Е.И.Бражник. – Спб.: ГУ, 2001; Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В.С.Журавський. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003; Ліферов А.П. Интеграция мирового образования – реальность третьего тысячелетия / А.П.Лиферов. – М.: Педагогический поиск, 1997; Ліферов А.П. Образование будущего: глобальные проблемы – локальные решения (технология диагностики образовательных процессов) / А.П.Лиферов. – Рязань Изд-во РГПУ, 1996; Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О.Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.

дження сучасних мовних стратегій. Потрібні прозорі та зрозумілі всім методології контролю за реалізацією цих принципів. Зокрема, обов'язковою вважається наявність внутрішніх і зовнішніх державних та суспільних систем контролю запровадження в освітній сфері сучасних мовних стратегій.

Держави Європи усвідомили, що завдання створення співтовариства, яке успішно розвивається, не може бути реалізована без об'єднання зусиль щодо співпраці в галузі освіти. Виходячи з цього, в різних документах і резолюціях наголошується, що в умовах зміни геополітичної ситуації європейське суспільство стає більш інтерактивним, мобільним та комунікативним¹. Тому нині великого значення надається саме інтенсифікації мовних стратегій, що роблять подолання мовних бар'єрів нормою життя.

Засади загальної мовної стратегії Європейського Союзу у сфері освіти загалом та щодо інших мов зокрема полягають насамперед у наявності права всіх громадян вивчати і використовувати свою власну державну мову і мови меншин та студіювати щонайменше дві іноземні мови в період обов'язкової шкільної освіти. Водночас політика ЄС стосовно мовних стратегій ґрунтується на обов'язку всіх урядів заохочувати і підтримувати вивчення іноземних мов після шкільної освіти та схвалювати багатомовні заходи. Реформування традиційної системи вивчення мов повинне стати складовою частиною європейської мовної політики.

Мова – складна семіотична система, що розвивається. Вона є специфічним і універсальним засобом об'єктивування змісту не тільки індивідуальної свідомості, але й духовності людства. Крім того, мова забезпечує можливість інтерсуб'єктивного процесуального розгортання культури та осмислення рефлексії над нею. Їй притаманні такі інтерпретаційні можливості, які дозволяють планувати мовну дію. Сутність останньої полягає в такому використанні мови, за якого в модель світу індивіда впроваджуються нові знання і модифікуються ті, що вже є. Тому, як стверджує Р. Блакар, мова – «інструмент соціальної влади», оскільки висловитися нейтрально неможливо: будь-яке використання мови передбачає ефект впливу. Здійснення «соціальної влади» припус-

¹ Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / упорядники: М.Ф. Степко, Я.Я.Болюбаш, В.Д.Шинкарук та ін. – Київ – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. Гнатюка, 2003. – С.11–12.

кає, що за мовним виразом завжди стоять які-небудь інтереси, мета, чийсь погляд тощо. Саме вони й визначають комунікативні цілі. Останні можуть бути описані не просто в термінах конкретних мовних актів і пропозицій, а через поняття більш високого рівня, наприклад, глобального наміру (глибинної стратегії) та комунікативної тактики¹.

Мовна діяльність, як правило, мотивується немовними завданнями. Ефективність їх розв'язання – один із найважливіших критеріїв, за яким люди здійснюють вибір мовних засобів. Як метафорично наголосив Г. Джонстон, мова – це такий самий інструмент, як молоток, і використання мови – це такою ж мірою справа техніки, як і забивання цвяхів. Але навіть для того, щоб забити цвях потрібно мати уявлення про те, який інструмент треба використовувати. Проте у мовленні все відбувається значно складніше. Прагнення досягти максимального результату породжує планування, яке своєю чергою визначає стратегію того, хто промовляє².

Як зазначалося вище, інтеграційні процеси в європейському просторі загалом і в освіті зокрема передбачають не тільки зміну стилю і способу життя, але й підготовку до нових комунікативних зв'язків саме в освітньому процесі. В межах підготовки сучасного кваліфікованого фахівця необхідно особливу увагу приділяти професійній комунікативній компетенції. З огляду на це неможливо залишити поза увагою проблему інтенсифікації мовних стратегій.

Насамперед комунікативна діяльність як провідний компонент професійної підготовки припускає оволодіння комунікативними діями. Наприклад, у роботах А. Бодалева виділені такі конкретні комунікативні дії, які максимально відповідають специфіці мовної комунікації:

- перцептивні дії, спрямовані на схиляння до спілкування, визначення характеру хвилювань і стану людини на підставі типових ознак та впливу на неї або її розуміння;
- комунікативні дії мовного і немовного аспектів, які поділяються на мовні дії – правильну емоційну; образну, стилістично марковану мову та немовні дії – доречну міміку, жестикуляцію, доцільну кінетику (рухи тіла);

¹ Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Р.М.Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1987. – С.217.

² Johnstone H.W. Bilaterality in Argument and Communication // Advances in Argumentation. Theory and Research. USA, 1982.

– інтерактивні дії, орієнтовані на взаємодію індивідів на підставі комунікативно-підтримуючого, кооперативного стилів тощо¹.

Наведені характеристики комунікативних дій, які максимально відповідають ознакам мовних комунікацій, можуть бути доповнені атестаціями якостей і поведінки особистості. Вони репрезентовані такими компонентами як комунікабельність, котра передбачає потребу в спілкуванні, соціабельність, яка окреслює необхідність у соціальних контактах, соціальному схваленні та толерантність – емоційну гнучкість, відвертість, відсутність догматизму тощо.

Отже, для реалізації мовної комунікації в освітній сфері необхідно насамперед забезпечити засвоєння різних видів комунікативних мовних стратегій і належні умови безконфліктного спілкування, а також підібрати такі способи мовного оформлення, які відповідали б рівневі розвитку культури. Водночас має бути сформува- ний механізм професійної компетенції на підставі засвоєння норм і правил розпізнавання та реалізації професійного іншомовного спілкування².

Мовна комунікація – це стратегічний процес, підґрунтям якого є вибір оптимальних мовних ресурсів. Передача повідомлень в процесі комунікації може бути розглянута як серія рішень того, хто повідомляє. Переважна більшість таких рішень приймається неусвідомлено, автоматично.

Більш конкретне виокремлення мовних комунікацій здійснюється шляхом прямого, фронтального застосування правил і знань, щоб показати тому, хто сприймає інформацію задум того, хто її передає. Серед таких правил і знань можна виокремити лінгвосоціокультурні, власне комунікативні та інтерактивні. Наприклад, лінгвосоціокультурні правила й знання дозволяють використовувати професійно-марковані лінгвістичні засоби відповідно до норм конкретної культури. Комунікативні допомагають вибирати і гнучко варіювати активні стратегії й тактики спілкування, інтерпретувати та розуміти погляди й поведінку представників інших культур. А

¹ Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А.Бодалев. – М., 1982; Бодалев А.А. Вершина в развитии человека: характеристики и условия достижения / А.А.Бодалев. – М., 1998.

² Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов в процессе профессиональной подготовки / И.Л.Плужник. – М.: ИНИОН РАН, 2003. – С.85–86.

інтерактивні – здійснювати професійний дискурс, вибираючи адекватну поведінку щодо ціннісних орієнтацій і норм, притаманних професійній сфері певного типу культури, а також бути відкритим стосовно отримання нової професійної інформації, емпатичним, емоційно гнучким тощо.

Підсумовуючи, можна скомпонувати таку класифікацію мовних стратегій, яка окреслює загальні властивості комунікації – щонайперше мовні й паралінгвістичні, – та стратегії суто вербального спілкування. Прикладом перших слід вважати стратегії вітання – це ті одиниці усвідомленого набору необхідних знань, котрі іноді називають «культурами»¹.

Щодо стратегій вербального спілкування, то вони містять програми, в яких застосовуються:

а) властивості динаміки комунікації («організації розмови»). Прикладом можуть бути стратегії ініціативи в розмові, впровадження в розмову розповіді, поправок тощо;

б) ознаки одиниць спілкування (знання семантичного потенціалу висловлювання, тобто можливостей спожити пропозицію в тому або тому конкретному мовному акті) серед них і знання системи мовних актів та певного ступеня володіння нею як системою альтернатив;

в) володіння «технікою» проведення конкретних мовних актів (технікою наказу, питання, констатації та ін.), у разі соціально-типових, «установчих видів» спілкування (коли той, хто інформує постає в конкретній соціальній ролі в якій-небудь установі із закріпленим етикетом, скажімо, в ролі прокурора на судовому процесі, урядовця в канцелярії тощо). До них зараховують також знання механізму функціонування конкретної установи (досвідченого урядовця від новачка відрізняє добре знання цього механізму);

г) техніка реалізації, «здійснення» висловлювання.

Окрім володіння граматиною, лексикою та іншими мовними засобами, до останнього різновиду знань належать знання про світ речей і понять, що їх відтворюють, про внутрішню логіку процесів, а також набір презумпцій та очікувань, загальних для конкретної соціальної групи. Але не можна забувати, що мовні стратегії, які дозволяють ви-

¹ Бачинин В.А. Метасоциологические проблемы: изучение морали / В.А.Бачинин // Социологические исследования, 1995. – № 11. – С.105.

користувати певні правила більш-менш ефективно, повинні залишатися в межах санкціонованих у конкретному соціумі конвенцій. Власне стратегії полягають у застосуванні того або того правила, а «стратегемі», або прийоми – в порушенні певного правила, що може поєднуватися з непорушенням конвенції.

Техніка реалізації і розуміння мовних стратегій є подвійною. По-перше, той, хто говорить має володіти навичками стратегій вираження установок щодо тих або тих висловлювань (серед іншого й стратегіями зв'язної мови, так званими «дискурсними стратегіями») та необхідним знанням (техніки прояву щирої віри в те, про що говорять, техніки демонстрації «відчуженості», наприклад іронії, або, навпаки, інтеріоризованості висловлюваної думки, техніки передачі чужої мови, зокрема цитування тощо). По-друге, техніка мовних стратегій передбачає володіння навичками слухання, зокрема, умінням піддакувати, заперечувати – вголос під час чужого мовлення або після його закінчення¹.

Водночас техніка розуміння мовних стратегій повинна розглядатися не тільки з погляду ступеня її формальності (наприклад, володіння правилами ввічливості або уміння зачепити чужу самолюбність, але й володіння тим каналом, за допомогою якого відбувається спілкування (майстерністю усного мовлення, умінням «триматися на людях» тощо)². Тому перегляд засад реалізації і розуміння мовних стратегій зазвичай призводить і до пересортування видів конверсійного знання. Ступінь систематичності оволодіння цим знанням дозволяє відрізнити чужого і досвідченого співбесідника від недосвідченого. Тому вільне володіння комунікацією може бути прирівняне до усвідомлення необхідності вибору тих, а не інших засобів, зокрема до вибору стратегій

¹ Лісійчук Т.П. Формування професійної компетенції студентів мовного факультету / Т.П.Лісійчук // Професійні компетенції та компетентності вчителя. Матеріали регіонального науково-практичного семінару. Тернопіль, 28–29 листопада 2006 р. – Тернопіль, 2006. – С.63; Ратмайр Р. Прагматика извинения: сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / Р.Ратмайр; пер. Е.Араловой. – М.: Языки славянской культуры, 2003.

² Марігодов В.К. Застосування лінгвістичної діагностики для оцінювання ефективності педагогічної системи / В.К.Марігодов // Нові технології навчання. [гол.ред. Б.М.Жебровський]. – К., 2007. – Вип.47. – С.49; Юркевич О.М. Герменевтика культурної форми розуміння: Автореф. дис... д-ра філософ. наук: 09.00.01 / О.М. Юркевич; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2005. – 40 с.

переконання і провадження спілкування загалом¹. Крім того, розширення інтенсивних професійних педагогічних контактів як особливого різновиду цілеспрямованої поведінки індивіда потребує аналізу таких типів мовного спілкування, які можуть розглядатися в аспекті мовних стратегій як зразкові.

Отже, враховуючи зроблені застереження, можна впорядкувати типи мовного спілкування за комунікативними засадами і їх модальними характеристиками, а також за суб'єктами організації мовної комунікації та прийомами мовного втілення стратегій і тактик.

Зокрема, за комунікативними засадами всі мовні акти розподіляються на два великі розряди – інформативні та інтерпретативні. За модальними характеристиками інформативні акти своєю чергою діляться на власне інформативні (або повідомлення), діалоги, дискусійні жанри і «спілкування-приписи». Ініціальні репліки та роль лідера в спілкуванні зумовлюють наступний етап його типологізації. Наприклад, інтерпретативне спілкування можна розчленувати на цілеспрямоване і нецілеспрямоване. Цілеспрямоване за модальною характеристикою розпадається на діалоги, які продукують оцінну модальність, і діалоги, котрі формують модальність іншого типу. Нецілеспрямовані діалоги розрізняються щодо того, який аспект особистості реалізується в розмові, і розщеплюються на Я-інтелектуальні, Я-емоційні, Я-естетичні.

Мовні стратегії уточнюються протягом всієї розмови на підставі аналізу розгортання мовного спілкування. Найдрібніша одиниця дослідження – діалоговий «крок» – це фрагмент діалогу, якому притаманна смислова вичерпаність. Кількість таких «кроків» може бути різною залежно від теми, стосунків між учасниками спілкування і різних прагматичних чинників.

Як правило, стратегію визначає макроінтенція одного або всіх учасників спілкування, зумовлена соціальними та психологічними ситуаціями. Стратегія пов'язана з пошуками спільної мови і виробленням засад діалогічної співпраці: це вибір тональності спілкування, мовного способу передавання реального стану справ. Вироблення стратегії здійснюється завжди під впливом вимог стилістичної норми.

¹ Скубашевська Т. С. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз) : Автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.10 / Т. С. Скубашевська; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005. – 19 с.

Мовні стратегії поєднують у діалозі елементи гри і ритуальної мовної поведінки. Щодо учасників такого принципу організації мовного спілкування як солідарність або кооперація мовні стратегії можна розподілити на кооперативні і некооперативні.

До кооперативних мовних стратегій належать різні типи інформативних та інтерпретативних стратегій. Їх прикладом можуть слугувати повідомлення інформації (ініціатор – активний учасник), з'ясування істинного стану речей (суперечка, обмін думками з певного питання); діалоги з очікуванням відповіді на репліки ініціатора та перемови, які роблять неможливою таку відповідь. До перших належать прохання, поради, переконання, а до других – вимоги, накази, рекомендації.

Мовні стратегії детермінують загальний напрям розгортання спілкування, який повністю розкривається і стає зрозумілим тільки в заключних репліках учасників процесу комунікації. Адже правил «управління» спілкуванням немає, і будь-який параметр прагматичних характеристик мовної комунікації може спричинити істотний вплив на результат спілкування. Крім того, вибрані межі стилістики спілкування зумовлюють сюжетні лінії, повороти процесу комунікації та способи демонстрації міркування.

За допомогою мовних тактик впроваджуються способи реалізації загальної стратегії мовлення. Саме мовні тактики формують частини діалогу, забезпечуючи групування і чергування модальних відтінків спілкування – думок, оцінок тощо. Наприклад, у стратегії відмови стосовно виконання прохання може реалізуватися тактика інсценування некомпетентності, оскільки людина може вдавати нездатність до виконання певного прохання. Індивід також може через зайнятість послатися на неможливість нагального виконання прохання. А може й загалом висловити іронію з цього приводу. Мало того, він може відмовитися від виконання прохання без будь-якого мотивування. Крім того, можна ухилитися від відповіді, не обіцяти нічого визначеного. Нарешті людина може дати чітко зрозуміти, що не бажає виконувати прохання.

Тактики здійснення випробуваної стратегії мовлення віддзеркалюють національну психологію і ментальні риси суб'єктів спілкування. В цьому можна легко переконатися на прикладі аналізу мовних тактик «заклику до відвертості». Водночас треба мати на увазі, що посилення на етичні норми, апеляції до вищого морального імперативу (до божества, ідеологічних цінностей та ін.) є типовими для української культури.

ри, тоді як в німецькій культурі вони зустрічаються переважно в спілкуванні з дітьми¹.

Крім того, в спрямованих діалогах інформативній стратегії або стратегії спонукання до дії, обміну думками з низки питань з метою ухвалення рішень широко використовуються тактики неявного вираження значення, непрямого способу інформування, несподіваної зміни теми.

За прийомами мовного втілення стратегій і тактик типи мовного спілкування можуть бути розділені на тривіальні способи демонстрації значення та нетривіальні. Тривіальні способи склалися в мовній системі на підставі стереотипів виявлення значення. З їх допомогою у запрограмованому стилістичному аспекті впорядковуються групи різнорівневих засобів. Одночасно в тісній взаємодії з ними виявляються лексичні елементи і синтаксичні конструкції, кореляції порядку слів та моделей пропозицій, що історично склалися, типи інверсій тощо.

Отже, призначення одиниць різного рівня для їх вживання у складі одиниць більш високого рівня розкривається крізь призму тієї ролі, яку вони всі відіграють у формуванні значення репліки. Наприклад, правила виділення найбільш значущого компонента змісту висловлювання дозволяють суб'єкту спілкування по-різному відтворювати одну й ту саму реальну картину світу. Прийомам варіативної репрезентації реальних ситуацій є комунікативна синонімія фрагментів пропозицій.

Прийоми вираження рольових стосунків у спілкуванні також стереотипізовані. Варіанти прояву вибачення, прохання свідчать про кооперативні та некооперативні стратегії. Зокрема, етична традиція зобов'язує під час висловлювання прохання вживати не непрямий, а прямий мовленнєвий акт з використанням форми наказового способу. Прохання-пропозиція, навпаки, переважною формою вираження змісту має непрямий мовленнєвий акт. Існують також неявні способи демонстрації значення висловлювання поглядів тих, хто спілкується. Такі способи спираються на відомі факти, загальноусталені оцінки або думки суб'єктів комунікації. Однак те, що ефективним прийомом «упровадження» в свідомість адресата власної думки є вживання визначень з «непрозорою семантикою», – не цілком певна думка.

¹ Верещагин Е.М. Речевые тактики «призыва к откровенности» / Е.М.Верещагин, Р.Ротмайр, Т.Ройтер // Вопросы языкознания. – М., 1992. – № 6. – С.76.

Головний і специфічний засіб побудови мовного спілкування та реалізації тактичних завдань – регулятивні елементи, які належать до різних рівнів мовної системи, з'єднані загальною функцією динамічної організації мовної взаємодії. Наприклад, А. Романов називає ці елементи комунікативними сигналами, засобами діалогічної регуляції і пропонує класифікувати їх залежно від мети спілкування та узгодженості/неузгодженості дій учасників спілкування. Принагідно треба передбачити, що за відсутності комунікативної зацікавленості одного з учасників стримується і нейтралізується стратегічна ініціатива іншого учасника мовної співдії. Мало того, традиційне уявлення про комунікативну взаємодію було б неповним без різних регулятивних дій-реплік, які й визначають «вектор» мовленнєвого спілкування. Регулятивні елементи мають свою ієрархію і чітко диференціюються залежно від соціальних і психологічних ролей суб'єктів спілкування¹.

Вплив мовних стратегій в освіті, насамперед під час навчального процесу, спрямований на те, щоб усунути недоліки наочно-функціонального характеру навчання, а також щоб нейтралізувати відсутність традицій класичної освіти. Внаслідок цього має сформуватися непрагматичний інтерес до сфери навчання, розширитися доступ учнів, студентів і викладачів до іноземної «мовної матриці», що вивчається. Усе це повинне сприяти налагодженню міжнародних мовних телекомунікаційних зв'язків.

Реалізація цих завдань передбачає обов'язкову й цілеспрямовану організацію особистісного мовного простору кожного учасника спілкування. Мало того, передбачається не тільки формування такого простору, але і його реалізація в емоційно-позитивних, творчих, духовно-етичних взаєминах учнів та вчителів, студентів і викладачів. Як свідчать результати діяльності майстрів педагогічної праці, всім їм притаманне прагнення створити яскраво виражений освітній мовний простір. Його основними рисами, як правило, виявляються особистісний характер, автономність, індивідуальність, поліваріантність. У такому просторі задіяний в процесі творчого осмислення і вирішення різних педагогічних завдань увесь арсенал мовних стратегій тонкого дотику до духовного світу учнів і студентів. Адже слово, на думку В. Сухомлинського, повинне мати глибокий сенс, емоційне насичення, бути змістовним, зверненим до конкретної особистості й відрізнятися правди-

¹ Романов А. Методика підготовки і проведення тестового контролю в навчальному процесі / А.Романов. – К.: Наукова думка, 2001.

вістю. В. Сухомлинський називав слово «найтоншим дотиком до серця», здатним зробити людину щасливою й нещасливою. Переважна більшість конфліктів у педагогічній практиці зустрічається передусім через невміння педагогів використовувати дар слова або через острах «закритих» тем, які при правильному підході можуть передати вихованцеві моральні норми¹.

Розвиток і вдосконалення мовних і комунікативних тактик має велике педагогічне значення. За рахунок використання численних «мов» освітнього простору в мовній і комунікативній поведінці педагога спілкування на підставі різних підходів завжди викликає індивідуальні позитивні емоції у тих, хто навчається. Серед пріоритетних у вищій школі можна виділити наступні три підходи з використанням різних мовних і комунікативних тактик:

- мнемотехнічний – з виходом на проблемне, знаково-контекстне навчання, яке припускає дотримання принципу поліпрофільності, поліпредметності з урахуванням спеціалізації студентів;
- соціокультурний – з ціннісною спрямованістю змісту;
- лінгводидактичний (з семіотичним аналізом) інтерактивний підхід – з емоційно-позитивним забарвленням освітнього процесу.

Вдосконалення особистісної мовної стратегії пов'язане з формуванням різних аспектів освітнього середовища, насамперед індивідуального мовного тезаурусу і мовного інтелекту, а також індивідуальної мовної стратегії й мовного простору.

Під час продукування мовних стратегій велика увага надається творенню індивідуального мовного тезаурусу – різних елементів і ознак мовного інформаційно-освітнього простору конкретної людини. Ґрунтується індивідуальний мовний тезаурус на словесній мові та мові жестів, які виявляються провідними чинниками мовного інформаційно-освітнього простору.

Наявність індивідуального мовного інтелекту передбачає здатність індивіда використовувати власний мовний тезаурус (словник) для індивідуального вирішення різних вербальних і невербальних ситуативних завдань – від репродукції до творчого пошуку, а також для нейтралізації деструктивних явищ, спричинених зовнішнім середовищем.

¹ Сухомлинський В.А. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.А.Сухомлинський // Історія педагогіки в Росії. – М., 1999. – С.374.

Індивідуальна мовна стратегія окреслює спроможність особистості використовувати в усій повноті власний мовний інтелект (передусім мовні стратегії поведінки) для конструктивного аналізу різних комунікативних тактик поведінки, а також для усвідомлення своєї індивідуальності, неповторності та унікальності. Індивідуальний мовний словник сприяє розгортанню вольового акту діяльності.

Під індивідуальним мовним простором мається на увазі здатність людини вільно встановлювати зв'язки з мовними просторами інших людей відповідно до духовно-етичних цінностей, моральних та етичних норм вербальної і невербальної поведінки, а також із напрацьованим досвідом спілкування в соціокультурних просторах, освоєних тим або тим індивідом.

Мовний статус викладача передбачає насамперед максимально чітке розуміння проблеми формування цілісного полікультурного освітнього простору, одним із ключових аспектів якого є мовний, а точніше, багатомовний. Водночас педагог покликаний реалізовувати за допомогою різних мовних засобів освітнього простору ідею про те, що всі загальноосвітні компоненти взаємно зумовлені. З одного боку, вміння без знань нездійсненні. Будь-яка діяльність, навчання, спілкування неможливі без знань і вмінь. З другого боку, вихованість – це адекватна щодо знань поведінка в тому соціокультурному просторі, до якого в особистості формується конкретне емоційно-творче, позитивне ставлення. Останнє проявляється через вербальні та невербальні символи багатомовного освітнього простору індивіда.

Зрештою, багатомовний інформаційно-освітній простір, середовищем функціонування якого постає колектив школи чи вищого навчального закладу, а носіями – суб'єкти навчального процесу, відображає їх поведінку. Ось чому в умовах трансформації освітньої сфери регуляція власної поведінки, яка виражається в синтезі внутрішньої культури і педагогічно доцільної зовнішньої її вербальної та невербальної виразності виявляється особливо актуальною. Свого часу А. Макаренко нагадував педагогам, що «вихованець сприймає вашу душу і ваші думки не тому що знає, що у вас в душі, а тому що бачить вас, слухає вас»¹. Зневага до цього аспекту діяльності викладача або його повне ігнорування завдає чималих збитків становленню сучасного студента. Відтак викладач повинен не тільки усвідомлювати, але й

¹ Макаренко А.С. С любовью и тревогой / А.С.Макаренко. – К., 1989. – С. 303.

упроваджувати в практику такий підхід до створення освітнього простору, підґрунтям якого є багатомовність, а також принципи єдності змістовної та процесуальної сторін діяльності, відповідності освіти в усіх її елементах і на всіх рівнях конструювання вимогам розвитку суспільства, науки, культури та особистості.

Отже, провідною засадою сьогоденної освіти є багатомовність, що дозволяє суб'єктам навчального процесу адекватно орієнтуватися в сучасному глобальному інформаційному просторі й усвідомлювати його як сукупність досягнень суспільства, а також готуватися до взаємного розуміння і продуктивного спілкування представників різних культур, розширювати доступ до іноземної «мовної матриці» та налагоджувати міжнародні мовні телекомунікаційні зв'язки. Через це особистість повинна мати уявлення про розмаїття і самоцінність різних культур, уміти орієнтуватися в новітньому суспільстві, вирішувати типові та проблемні завдання із застосуванням вербальних і невербальних знакових форм відображення діяльності.

Впровадження багатомовної освітньої стратегії передбачає, що на ній має ґрунтуватися все – від змісту занять до технологічного процесу; від організації роботи самого педагога, його робочого місця до впорядкування розумової, професійно-педагогічної діяльності; від самотійної роботи на заняттях до активної участі в роботі науково-практичної конференції, олімпіади, конкурсу; від взаємних стосунків з одним вихованцем до цілого навчального колективу. Відтак реалізація багатомовної освітньої стратегії окреслює соціокультурну і комунікативну компетентність педагога в усіх сферах життєдіяльності. Тому впровадження зазначених багатомовних компонентів повинне сприяти справжній демократизації життя, підйому матеріальної та духовної культури, моральності, розвитку особистості, реалізації її творчого потенціалу, виховання справжнього спілкування, відповідального ставлення до праці тощо. З огляду на це головний напрямок упровадження мовних стратегій сьогодні можна визначити не як передачу мовних знань, а як створення ситуації співпраці, спільного осмислення і співпереживання суб'єктів навчального процесу. Педагог у цьому процесі постає консультантом, який повинен вибудувати для того, хто навчається ситуацію пізнавальної діяльності таким чином, щоб навчальні завдання постали для нього життєво необхідними для розв'язання.

Під час запровадження багатомовної освітньої стратегії необхідно враховувати певну специфіку новітньої мовної освіти. По-перше, реа-

лізація інтеграційних процесів в освіті передбачає наявність духовно сформованого педагога, високоосвіченого, чутливого до навчальної ситуації професіонала – з одного боку, і обернутого в майбутнє вихованця – з другого. Викладач, впливаючи на тих, хто навчається, сам водночас розвивається і вдосконалюється. Особистість педагога – один з головних компонентів психологічного забезпечення мовного освітнього простору. Саме тому необхідно більше уваги приділяти розвиткові його свідомості, з'ясуванню причин формування її стереотипів, установок, цінностей тощо.

Педагогічний професіоналізм – це комплекс особливих якостей особистості, який забезпечує високий рівень самоорганізації її фахової педагогічної діяльності та наявність у неї професійних знань і майстерності, педагогічних здібностей і педагогічної техніки. В межах упровадження багатомовної освітньої стратегії особливої ваги набуває необхідність розвивати вміння управляти собою, власною поведінкою – мімікою і пантомімікою, емоціями і настроєм, зняттям зайвої психічної напруги і створенням творчого самопочуття, а також соціально-перцептивними здібностями (увагою, спостережливістю, уявою) і технікою мовлення (диханням, постановкою голосу, дикцією, темпом мовлення).

Не менш значущими компонентами педагогічного професіоналізму, які забезпечують встановлення інтенсивних професійних педагогічних контактів під час реалізації мовних стратегій є дидактичні, організаторські, конструктивні, комунікативні вміння, а також технологічні прийоми висування вимог, управління педагогічним спілкуванням, організації колективних творчих справ та ін.

В умовах багатомовного освітнього простору формування складових частин педагогічного професіоналізму тісно пов'язане з використанням різних знаків-символів як засади індивідуального мовного тезаурусу й інтелекту, індивідуальної мовної стратегії особистісного мовного простору викладача. Наприклад, «мови жестів» допомагають виокремити головне, і, як правило, випереджають хід висловлюваної думки. Міміка, як і жести, підвищуючи емоційну значущість інформації, сприяє кращому її засвоєнню. Своєю чергою аудиторія, слідкуючи за обличчям педагога, вгадує його взаємини з нею, настрої тощо. Тому важливо показувати на обличчі та в жестах лише те, що стосується справи, сприяє здійсненню навчально-виховних завдань.

Якісне володіння культурою усного і письмового мовлення рідною мовою створює передумови для творчої реалізації особистості

педагога, оскільки концептосфера мови – яскравий чинник концептосфери культури. Адже концептосфера – це сукупність потенцій, які відкриваються в словарному запасі окремої людини, як і всієї мови в цілому¹. Потенційно рідна мова немов би «заступає» культуру, виявляється показником її багатства. Концепти виникають в свідомості людини не тільки як «натяки на можливі значення», але й як відгуки на її попередній мовний досвід загалом: поетичний, прозаїчний, науковий, соціальний, історичний тощо. Концепт виявляється тим багатшим, чим багатшим є національний, становий, класовий, професійний, сімейний і особистісний досвід людини, яка використовує цей концепт. Відтак викладач, як гідний носій багатства національної культури, повинен постійно вдосконалювати власну мовну діяльність рідною мовою. Крім того, як найважливіший чинник підвищення педагогічного професіоналізму і формування педагогічної творчості індивідуальна мовна стратегія педагога, котра ґрунтується на «концепті» рідної мови, дозволяє оптимізувати інтеграційні процеси в освітньому просторі.

По-друге, сучасні лінгвістичні й загалом освітні орієнтири навчання ґрунтуються на принципі формування цілісного освітнього простору. Одним із ключових аспектів його реалізації є мовна цілісність як на щаблі багатомовної шкільної освіти, так і на рівні професійно-педагогічної освіти. Це свідчить насамперед про актуальність проблеми мовного простору для всіх, хто стає учасником освітнього процесу. Осмислення професійної мовної поведінки педагога як одного з варіантів мовної поведінки, аналіз власних комунікативно-риторичних можливостей, а також розробка типології комунікативного простору навчального процесу і його зв'язку з метою та завданнями тієї або тієї психолого-педагогічної компетенції можуть не тільки скласти неординарний шлях аналізу навчального процесу, але й об'єднати основні проблеми функціонального погляду викладача на мову.

Багатомовний освітній простір як специфічне середовище соціокультурного спілкування має базуватися на уявленнях і аксіомах, загальноновизнаних усіма його учасниками. В цьому полягає одне з найбільш

¹ Буланкина Н.Е. Концептосфера гуманистического образования: учебно-методическое пособие / Н.Е.Буланкина, В.Н.Турченко. – Новосибирск: Изд-во НИП-КиПРО, 2004.

важливих завдань формування мовних стратегій. Йдеться про один з головних аспектів суспільної стабільності, умовою якої є плюралістична рівновага поглядів на найбільш істотні аспекти соціального буття. Оскільки суспільна природа людини є безперечною, то й будь-які зрушення в гуманітарній сфері слід формувати саме на корекції суспільно-світоглядної позиції суб'єктів.

Не менш важливим завданням є забезпечення вільного розвитку спектру альтернативних програм і концепцій та їх взаємодії. В межах її вирішення особливого значення набуває розширення доступу студентів та викладачів до іноземної «мовної матриці», яка вивчається. Умова ефективності взаємодії між ними – спрямованість не на суперечність, а на конвергентний «діалог згоди».

По-третє, сучасна мовна освіта пов'язана з переходом від формально-семантичного до семантико-функціонального погляду на мову. Така позиція є продуктивною з погляду налагодження міжнародних мовних телекомунікаційних зв'язків, освоєння комунікативних функцій мови і спричинює низку змістовно-методичних наслідків.

Новий наочний зміст передбачає й нові змістовні форми викладання. Їх функціонування пов'язане з переорієнтацією лекційних форм на форми лабораторно-практичні, де аналіз мовного матеріалу, занурення в «мову» і бачення її об'ємності, поліфункціональності, «взаємодії» з мовою не тільки роблять учасників навчання його суб'єктами, але й підвищують суб'єктний статус мови. В таких умовах оволодіння найважливішими комунікативними діями повинне сприяти зміні та виявленню індивідуальних мовних стратегій суб'єктів навчання.

Функціональний підхід до мови неминуче пов'язаний з інтеграційними аспектами освіти. Мова як своєрідна засада буття людини пов'язана з проблемами духовності індивіда, питаннями історії і культури суспільства, взаємодією різних культур. Отже, рідна й іноземна мови покликані допомогти учням і студентам залучитися до кращих зразків повсякденного та ділового мовного спілкування з метою подальшого здійснення плідної комунікації на рівні поліпредметної взаємодії зі всіма учасниками освітнього процесу, а також на міжкультурному та міждержавному рівнях.

З огляду на те, що багатство мови визначається не тільки розмаїттю «словарного запасу» і граматичними можливостями, але й щедротами концептуального світу, носієм якого і є мова, суб'єкти навчального процесу повинні усвідомити, що вони мають розглядати суспільні

явища як об'єктивну дійсність, яка дає можливість уникнути помилок під час реалізації змін у майбутньому. Принагідно важливо акцентувати увагу на позитивних зсувах і неминучому прогресові, виховуючи в тих, хто навчається вдячну пам'ять до минулого.

Діалогові лекції, ролеві ігри, знаково-контекстна технологія, «круглі столи», мікроконференції, «відкриті відеоуроки», конкурси й олімпіади для викладачів – це лише деякі з численних організаційних форм, котрі застосовуються для реалізації мовних стратегій.

Водночас оволодіння різними аспектами мовних стратегій повинне мати творчий характер і бути спрямованим на: а) використання різних прийомів мнемотехніки, яке припускає вихід на знаково-контекстне навчання, б) поліпредметний, поліпрофільний характер навчання, котре не перешкоджає подальшій спеціалізації, в) соціокультурну, ціннісну визначеність змісту завдань з елементами культурологічної драматизації, г) лінгводидактичну тактику, яка передбачає семіотичний аналіз, д) інтерактивний підхід з його емоційно-позитивним забарвленням, е) ускладнення, які ліквідуються завдяки особливому характеру діяльності – від активної репродуктивної і частково пошукової до творчої¹.

Отже, лише спільна творчість викладача і студента, котра відтворює комунікативний підхід до освоєння інформаційно-освітнього простору, здатна повною мірою забезпечити розуміння обома учасниками його цілісності. Саме в цілісності і одночасно поліфонічності освітнього середовища вбачається можливість найбільш повної реалізації творчих потенцій суб'єктів навчального процесу, а також ефективного становлення мовного простору особистості, що розвивається².

Співтворчість викладача і студента, узасадничена співпрацею в різних формах діяльності – праці, пізнанні, спілкуванні, є перспективною тактикою навчання творчості в сучасному освітньому процесі. З одного боку, така співтворчість постає плідним спілкуванням педагога й

¹ Лиферов А.П. Образование будущего: глобальные проблемы – локальные решения (технология диагностики образовательных процессов) / А.П.Лиферов. – Рязань, Изд-во РГПУ, 1996.

² Буланкина Н.Е. Концептосфера гуманистического образования: учебно-методическое пособие / Н.Е.Буланкина, В.Н.Турченко. – Новосибирск: Изд-во НИПКИ-ПРО, 2004; Соколов Е.А. Проблемы поликультур и полиязычий в гуманитарном образовании / Е.А.Соколов, Н.Е.Буланкина. – М.: Логос, Университетская книга, 2008.

вихованця за допомогою мовної діяльності, тобто невербальних і вербальних, мовних та комунікативних стратегій. А з другого – співтворчість розглядається як сумісне перетворення дійсності, як створення нової педагогічної реальності, важливою властивістю якої є її багатомовний та полікультурний характер. Творче взаємозбагачення проявляється в розширенні функціонального поля діяльності учасників освітнього процесу, а також у формуванні їх особового мовного статусу в освітньому просторі. Це важлива умова і надійний критерій успішної співпраці суб'єктів навчання. Крім того, що яскравіше розкриваються творчі функції, тим більш продуктивним виявляється процес їх спільної діяльності, спрямованої на оновлення не лише змісту освіти, але й її технологічної бази. Водночас чим вищим є творчий потенціал тих, хто навчається, тим більш високі й складні професійні та комунікативні завдання доводиться вирішувати викладачеві.

Надаючи винятково важливого соціального значення творчій самореалізації особистості, треба мати на увазі, що свобода вибору стратегії і тактики навчання, надання рівних можливостей кожному стосовно використання засобів вербальної і невербальної поведінки – необхідні умови здійснення на практиці впровадження мовної стратегії. Звернення до досвіду багаторічної педагогічної діяльності дозволяє зробити декілька висновків щодо значущості педагогічних мовних стратегій в ефективному розгортанні співдії викладача і студента:

- творчість стосовно планування та прогнозування результатів освітнього процесу й виховання не може здійснюватися без урахування педагогом сформованості мовних інгредієнтів діяльності учня;
- формування і творча реалізація особистісного мовного простору – це тривалий і безперервний творчий процес, який має місце в освітньому просторі кожного заняття в будь-якій навчальній дисципліні, а також у позааудиторній та позанавчальній діяльності;
- організація, регулювання і контроль за освітнім процесом зумовлюють наявність у педагога уміння чуйно реагувати на щонайменші зміни (як позитивні так і негативні) в індивідуальному мовному статусі вихованця;
- зовнішній прояв своєрідності мовної «концептосфери» тих, хто навчається (вік, стать, соціальний статус тощо) за колективного характеру навчання й виховання – чинник про який педагогу слід пам'ятати під час роботи над удосконаленням власних мовних стратегій з метою подальшої їх реалізації в реальному освітньому процесі;

– навчання мистецтва інтерпретації адекватного прочитання особистісного мовного простору – важлива педагогічна стратегія, яка дозволяє здійснювати справжню комунікацію в процесі творення особистості того, хто навчається.

Одним із видів самостійної діяльності, який ще недостатньо вивчений у сучасній методиці навчання, є особистісні стратегії вивчення мови. Такі стратегії – це система способів самостійного особистісного вдосконалення іншомовних навичок і вмінь. При цьому для позначення особистісного чинника часто використовується поняття «особовий», яке, як правило, застосовується для позначення індивідуального читання. Наприклад, Г. Рогова й Г. Ловцевич вважаючи термін «особовий» більш вдалим порівняно з поняттями «особистісний» або «індивідуальний» з різних причин. Але насамперед тому, що особове читання, з їхнього погляду, – це читання для задоволення пізнавальних потреб конкретної особи, яке завжди зачіпає її духовність. Воно ініціюється тим, що саме навчання є для того, хто навчається бажаним і цікавим, а не вимушеним та підконтрольним. Уважається також доречним використовувати термін «особовий» і для інших видів мовної активності учнів та студентів, позначивши їх як особові стратегії вивчення мови в позааудиторній діяльності. Особливість цих стратегій – у їх небов'язковості та непідконтрольності. Вони виражають ініціативу й пізнавальні потреби учнів і студентів, а також безпосередньо залежать від їх індивідуально-психологічних особливостей, запитів та інтересів¹.

Щодо стратегій мовлення і листування, то вони посідають незначне місце в загальному обсязі позааудиторної діяльності. Водночас у мовленні домінуючими є такі форми як спілкування з носіями мови під час особистих контактів та перекладацька діяльність. У письмовій мові це, безперечно, написання листів, повідомлень факсиміле і спілкування за допомогою електронної пошти із зарубіжними друзями.

Важливим чинником формування постійної потреби в самостійному вдосконаленні мовних умінь є створення ситуацій для самовияву студентів. Такі ситуації виникають якщо спілкування в навчальній аудиторії здійснюється в умовах повної психологічної сумісності й комфортності, а також, якщо викладач виявляє постійну цікавість до поза-

¹ Рогова Г.В. Особове читання / Г.В.Рогова, Г.Н.Ловцевич // Іноземні мови в школі, 1994. – № 1.

аудиторної діяльності студентів за умови їх заохочення до обміну враженнями та інформацією.

Отже, з огляду на становлення сучасних мовних стратегій найбільш перспективними напрями подальшого науково-дослідного пошуку є:

- визначення шляхів і засобів ефективного освоєння мови як знакової системи та збереження чистоти багатомовного освітнього простору;
- створення умов для унікального мовного існування особистості, збереження своєрідності її мовної діяльності;
- визначення ефективних технологій і методичних стратегій підтримки атмосфери взаєморозуміння викладача й студента в процесі діяльності, пізнання та спілкування, формування метамови навчального пізнання в освітньому просторі;
- створення умов для співтовариства, в якому інтеграція дозволить освітянам бути ініціаторами розгалуженого багатомовного простору не тільки в навчальному закладі, але й поза ним.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що полікультурність в освіті та рясногранний, поліпредметний і міждисциплінарний підхід до змісту знань, забезпечення інтеграції навчальних дисциплін, змістовна інтерпретація взаємозв'язків людини з природою та суспільством – це шлях, який може сприяти глобальній самоорганізації людства і одночасно бути умовою входження конкретного індивіда в єдиний світовий інформаційно-освітній та комунікативний простір. А постійна робота педагога щодо вдосконалення індивідуальної мовної стратегії – найважливішим джерелом підвищення його педагогічного професіоналізму і майстерності.

Глава 2.5.

Моніторинг якості освіти в системі її інноваційного розвитку

Одним із визначальних пріоритетів розвитку освіти в ХХІ столітті є її якість, якій часто підпорядковані всі інші показники оцінки. Людство є свідком якісних змін не тільки в розвитку цивілізації, але й в умовах життя людини, а отже, у функціонуванні освіти та в розумінні її якості. З огляду на це якість освіти виявляється наріжним каменем сучасної освітньої парадигми і безперечною перевагою освітньої політики більшості країн світу. Україна не є винятком у цьому процесі. Адже у високотехнологічному інформаційному суспільстві та наявній системі

інновацій, якість освіти – головний аргумент людського розвитку. Якісна освіта забезпечує такий рівень життєвої та професійної компетентності особистості, який задовольняє її прагнення до самовдосконалення і саморозвитку. Отже, суспільство завжди відчуватиме потребу в освічених і висококультурних громадянах.

Якісна освіта розглядається сьогодні як один із індикаторів високої якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди, економічного зростання і декларується не лише на міжнародному, але й на вітчизняному рівнях¹. Особливу увагу дослідників викликають питання управління якістю освіти на підставі нових інформаційних технологій та освітнього моніторингу². Адже будь-яка держава, яка дбає про свій рейтинг цивілізованості в світі та про своє майбутнє, повинна розробляти стратегію і тактику управління якістю освіти. Саме тому головною засадою європейських домовленостей у рамках Болонського процесу, до якого приєдналася й Україна, є саме якість освіти. Відповідно до болонських принципів відповідальність за якість освіти лежить насамперед на кожному окремому навчальному закладі. У такий спосіб забезпечується можливість перевірки якості системи навчання на національному і міжнародному рівнях.

Одне з основних завдань інноваційного розвитку сучасної освіти, яке має не тільки педагогічний або науковий контекст, але й соціальний, політичний, управлінський аспекти – це забезпечення високоякісної освіти на всіх етапах та рівнях. Позаяк перед українським суспільством стоїть проблема дефіциту об'єктивних критеріїв, які мають забезпечувати порівнянність фахівців, закладів, послуг, програм тощо. Наявність таких критеріїв мали б створювати підстави для конкуренції фахівців, закладів, послуг, програм та призводити до підвищення їх якос-

¹ Вікторов В. Основні критерії та показники якості освіти / В.Вікторов // Вища освіта України, 2006. – № 1. – С.54–59; Лазарев В.С. Как разработать программу развития школы / В.С.Лазарев, М.М.Поташник. – М., 1993; Савченко О. Теоретичні підходи до визначення якості шкільної освіти / О.Савченко // Шлях освіти, 2006. – №4. – С.2–6.

² Локшина О. Моніторинг якості освіти: міжнародний досвід, національні перспективи та регіональне бачення / О.Локшина // Відкритий урок. – 2004. – № 7–8. – С.58–62; Матрос Д. Управление качеством образования на основе новых информационных технологий и образовательного мониторинга / Д.Матрос, Д.Полев, Н.Мельникова // Народное образование. – М., 2000. – № 8. – С.75–85; Шишов С.Е. Мониторинг качества образования в школе / С.Е.Шишов, В.А.Кальней. – М.: Пед. о-во России, 1999.

ті. Єдина можливість забезпечити реалізацію цього завдання – отримати вичерпне знання про стан освіти, тобто повну, об'єктивну, релевантну, адекватну і точну інформацію щодо нього. В цьому процесі важлива роль належить моніторингу якості освіти. Такий моніторинг розглядається як ефективний засіб одержання інформації про функціонування освітньої системи та її компонентів. Не менш важливим є порівняння системи вітчизняної освіти з освітніми системами інших країн: узгодження різних параметрів сприятиме скорішому входженню України в єдиний освітній простір.

З огляду на необхідність мати якісну освіту, Україна почала активно розбудовувати національну систему моніторингу якості освіти. На виконання Постанови Кабінету Міністрів України № 1095 від 25 серпня 2004 р. щодо деяких питань запровадження зовнішнього оцінювання і моніторингу якості освіти триває процес становлення системи моніторингу якості освіти з використанням вже набутого досвіду.

Загалом, моніторинг – досить складне й неоднозначне явище. Аналіз його визначень в наукових джерелах дає підстави для висновку, що чітко визначеного й однозначного тлумачення змісту цього терміну немає. Дефініція моніторингу становить певний інтерес з погляду його теоретичного аналізу, оскільки не має точного однозначного тлумачення, бо вивчається і використовується в межах різних сфер науково-практичної діяльності. Складність формулювання визначення поняття моніторингу пов'язана також з його приналежністю як до сфери науки, так і до сфери практики. Моніторинг може розглядатися і як спосіб дослідження реальності, яка використовується в різних науках, і як метод забезпечення сфери управління різними видами діяльності за допомогою надання своєчасної і якісної інформації.

У першому наближенні моніторинг можна визначити як постійне спостереження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату. Проте більш конкретним є його визначення як процесу виявлення невеликої кількості показників, які відображають стан системи. Методом повторних вимірів нагромаджується і аналізується інформація в динаміці. Принагідно використовується порівняння з базовими та нормативними документами.

Моніторинг – необхідний компонент якості освіти. Його здійснення у сфері освіти має певну специфіку, пов'язану з суперечностями, котрі притаманні будь-якій системі освіти. Тому в освітній сфері потрібний такий моніторинг, який враховує специфіку цієї сфери. В такого моні-

торингу є всі підстави стати тим засобом, використання якого дозволить значною мірою розв'язати проблему інформаційного забезпечення управлінських рішень і питання стандартизації, а також сприяти розвитку освіти¹.

Моніторингом освіти необхідно вважати постійне відстежування стану об'єкту і фіксацію існуючих проблем, яке здійснюється на підставі систематизації та обробки наявних джерел інформації або на засадах спеціально проведених досліджень і вимірювань². Одним із основних шляхів отримання такого відстежування інформації є організація та проведення моніторингових досліджень, котрі є частиною контролю й управління якістю освіти³.

Моніторингове дослідження – це систематичне відслідковування і вивчення стану соціальних явищ та процесів, порівняння результатів постійних спостережень для отримання обґрунтованих уявлень про їх дійсний стан і тенденції розвитку.

Як різновид діяльності в освітній галузі, моніторинг якості освіти перебуває на етапі свого становлення. Узагальнення досліджень науковців у сфері якості та управління освітою, що присвячені питанням моніторингу, дає підстави для потрійного тлумачення змісту цього поняття. Отже, моніторинг якості освіти це:

- інформаційна система, яка постійно поповнюється завдяки циклічності відстеження об'єкту. Відтак – це збір та розповсюдження інформації про стан освітньої системи;
- зворотний зв'язок, перевірка й оцінювання стану об'єкта і прийняття оперативного рішення;
- відстежування певного об'єкта управління за колегіально створеним еталоном об'єкта, що відстежується. Завдяки цьому забезпечується реалізація, перевірка та перегляд цілей управління.

¹ Цехмістрова Г.С. Управління в освіті та педагогічна діагностика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Г.С.Цехмістрова, Н.А.Фоменко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005.

² Проблемы качества образования. Мониторинг и управление качеством Развитие методического обеспечения мониторинга качества образования. – Книга 3 // Материалы XI Всероссийской научно-методической конференции. – М.; Уфа: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001.

³ Цехмістрова Г.С. Управління в освіті та педагогічна діагностика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Г.С.Цехмістрова, Н.А.Фоменко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. – С. 7–8.

В короткому тлумачному словнику «Основи педагогічних технологій» під редакцією А.С. Белкіна перераховані наступні види моніторингу:

- дидактичний: стеження за різними сторонами навчально-виховного процесу;
- виховний: відслідковування різних сторін виховно-освітнього процесу з врахуванням системи зв'язку взаємин і характеру взаємодії учасників освітнього процесу;
- управлінський: стеження за характером взаємодії на різних управлінських рівнях в системах «керівник – педагогічний колектив», «керівник – навчальний колектив», «керівник – колектив батьків», «керівник – зовнішнє середовище», «викладач – викладач», «викладач – ті, хто навчаються», «викладач – сім'я» та ін¹.

Дидактичний моніторинг – це процес отримання знань, навичок і вмінь з конкретних навчальних дисциплін, їх відповідність рівню, визначеному нормативними документами.

Виховний моніторинг – процес створення умов для виховання і самовиховання особистості.

Освітній моніторинг є складником системи більш високого ступеня. Він містить технології і показники, що інтегруються. В царині освітнього моніторингу можна виділити такі його різновиди як педагогічний, соціологічний, медичний, економічний і демографічний. Серед них тільки економічний та демографічний моніторинги безпосередньо не причетні до навчального процесу. Але всі види освітнього моніторингу є важливими чинниками забезпечення інноваційних процесів в освіті. Вони характеризуються пошуком оптимальної відповідності між традиціями, які сформувалися у вітчизняній освіті, та інноваціями, пов'язаними із сучасним входженням у світовий освітній простір.

Щодо моніторингу освіти можна констатувати, що проблема контролю за результатами навчальної діяльності має вирішуватися в кожному навчальному закладі особливо виважено. Мають бути створені такі умови, за яких неякісний контроль буде просто не вигідним для викладача і загалом для навчального закладу. Адже головним завданням моніторингу якості навчання, який передбачено Національною до-

¹ Основи педагогических технологий: краткий толковый словарь; отв. ред. А.С. Белкин. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 1995. – С. 12.

ктриною розвитку освіти, є відслідковування поточних результатів навчання та змін в поведінковій, мотиваційній і когнітивній складових діяльності тих, хто навчається.

З огляду на завдання, характер і основні функції відстежування якості освіти моніторинг може бути педагогічним та управлінським. Під час педагогічного моніторингу інформація, що одержується, повинна сприяти підвищенню педагогічного рівня взаємодії між різними суб'єктами освітнього процесу, а також створювати умови для самовиховання і саморозвитку цих суб'єктів. В освітній установі освітній моніторинг є засадою для проведення управлінського моніторингу¹.

Розмежування різних видів і форм моніторингу дозволяє одержати визначення моніторингу якості освіти як інформаційної системи, яка постійно змінюється завдяки неперервності відстеження певного об'єкта управління за конкретними параметрами, факторами і критеріями з метою прийняття оперативного управлінського рішення щодо прогнозування подальшого його розвитку.

Основне завдання запровадження системи моніторингу в освіті – прогнозування подальшого розвитку об'єкта управління за допомогою інформаційно-аналітичного забезпечення і прийняття управлінських рішень учасниками освітнього процесу та їх спрямування на узгодження дій і взаємин між ними для досягнення запланованих результатів². Реалізація цього основного завдання простежується через його декомпозицію на часткові завдання. Завдання моніторингу якості освіти можуть бути такими:

- визначати якість навчальних досягнень тих, хто навчається;
- встановлювати зв'язок між успішністю учнів або студентів і соціальними умовами їх життя, результатами роботи педагогів, рівнем їх соціального захисту, моральними настановами, запитами, цінностями тощо;

¹ Волобуєва Т.Б. Управлінський супровід моніторингу якості освіти / Т.Б.Волобуєва, О.М.Касьянова // Моніторинг в управлінні навчальним закладом. – Х.: Видавнича група «Основа», 2004. – С.71–93; Грищенко Л.О. Застосування моніторингових досліджень в управлінні якістю освіти / Л.О.Грищенко // Управління школою. – 2006. – № 4. – С.17–20;

² Цехмістрова Г.С. Управління в освіті та педагогічна діагностика: навчальний посіб. для студ. вищих навч. закладів / Г.С.Цехмістрова, Н.А.Фоменко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. – С.47–48.

- оцінювати якість кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного, лабораторного забезпечення й оснащення навчальних закладів;
- з'ясувати величину впливу на навчальний процес державних освітніх стандартів, навчальних програм, організації навчальних закладів, методичного і технічного обладнання та інших факторів;
- досліджувати практику й аналізувати політику держав у галузі поліпшення якості освіти;
- виявляти фактори, які чинять вплив на хід і наслідки освітніх реформ з метою зменшення їх негативного впливу (і навіть його нейтралізації);
- порівнювати результати функціонування закладів освіти та систем освіти з метою визначення найбільш оптимальних шляхів їх розвитку.

Виконання цих завдань нерозривно пов'язане з розвитком інноваційних процесів в освіті. Адже сучасні освітні системи узасадничені новітніми інформаційними комп'ютерними і телекомунікаційними технологіями – технологічними інноваціями.

Будь-яка інноватика в навчальному процесі має орієнтуватися на формування й розвиток особистості та передбачати використання суб'єктно-діяльнісного підходу в процесі навчання. Зокрема, інноваційна діяльність протікає в масштабах системи освіти загалом і знаходить своє матеріальне вираження в усьому, починаючи від створення нового методичного підходу й до викладання дисципліни, яка викладається досить давно, і закінчуючи переходом до дистанційного навчання.

Інновації в системі освіти пов'язані з упровадженням змін у мету, зміст, методи й технології, форми організації і систему управління, в стилі педагогічної діяльності та організацію навчально-пізнавального процесу, в систему контролю й оцінки рівня освіти, в структуру виховної роботи, у взаємодію педагога і студента. Тому поруч із засвоєнням нових знань та інформації, навичок сприймати і продукувати зміни та виробляти потребу в навчанні впродовж усього життя моніторинг якості освіти постає фактором забезпечення інноваційних процесів в освіті. Адже сучасна освіта має готувати насамперед людину знань. Це стосується професійної, суспільної, політичної діяльності й побуту. Точніше, в процесі навчання необхідно зробити знання органічною складовою особисто-

сті, її сутнісною характеристикою, засадою і методологією її поведінки, діяльності, самого життя. Успішна реалізація українською освітою вищезазначених функцій поряд із іншими назрілими перетвореннями дозволить сформувати людину з інноваційним типом мислення, культури, з готовністю до інноваційної діяльності, що стане адекватною відповіддю на перехід цивілізації в інноваційний тип розвитку. Лише сформувавши інноваційну особистість, ми зможемо стати конкурентоспроможною нацією.

Результативність інновацій, організаційна і педагогічна успішність загалом забезпечуються діяльним і особистісним входженням усіх учасників в освітнього процесу в продуктивну взаємодію. Тому для успішного розгортання цього процесу цілком очевидною є необхідність організації моніторингу як фактора забезпечення інноваційних змін.

Незважаючи на обшир питань, пов'язаних з моніторингом освіти, в сучасній науці майже відсутні дослідження, спрямовані на ефективне використання моніторингу як комплексного інформаційно-організаційного інгредієнта освітнього процесу і вирішального чинника його вдосконалення. Йдеться про інтерактивний зворотний зв'язок, який забезпечує не тільки отримання об'єктивної інформації про розгортання освітнього процесу, але й можливість продуктивної взаємодії всіх його суб'єктів на підставі аналізу результатів поточних і ретроспективних моніторингових досліджень. Як свідчить досвід роботи багатьох навчальних закладів, організація моніторингу – це складний і трудоємний процес. Для зниження рівня складності й залучення педагогів до використання моніторингу розроблена комплексна модель, яка враховує основні критерії ефективності освітнього процесу, що відповідає виявленим організаційно-педагогічним умовам його вдосконалення і забезпечує продуктивну взаємодію суб'єктів освітнього процесу на підставі інтерактивного зворотного зв'язку. Включення роботи з узагальнення та поширення результатів моніторингових досліджень до складу технологічних етапів і різниця графічних способів подання результатів обробки з метою їх (результатів) неформального трактування забезпечують відвертість та доступність інформації про стан освітньої системи для всіх її суб'єктів. Як наслідок, моніторинг якості освіти виявляється загальним полем спільної діяльності педагогів, котрі вчать, адміністрації і батьків, а також інформа-

ційним полем активної взаємодії всіх зацікавлених учасників освітнього процесу, що сприяє удосконаленню освіти¹.

Головні детермінанти ефективності освітньої інноватики, на думку переважної більшості вчених, – це діагностика, кваліметрія і моніторинг. Не менш важливими є методологічні підвалини навчання, його освітні технології та особистісний фактор². Зокрема, методологічні засади інформаційних форм навчання передбачають передусім перехід від суб'єктивної до суб'єкт-суб'єктної парадигми освіти. На підставі вивчення зарубіжного досвіду і практичних досліджень науковців можна констатувати, що в процесі навчання всі суб'єкти цього процесу мають прагнути до тісної співпраці, до взаємозбагачення і взаєморозвитку з урахуванням особливостей кожного. Тобто, відносини вчителя й учня або викладача й студента мають будуватися на діалогових взаєминах партнерів, які розуміють один одного.

Безумовно, майбутнє – за інтерактивними освітніми технологіями. Провідні освітні заклади всього світу сьогодні досить впевнено оперують сучасними комп'ютерними інформаційними технологіями, що мають необмежені можливості. Однак розповсюдження подібних технологій пов'язане з наявністю матеріальних можливостей, котрі мають обмежений характер. Тому нині на більшу увагу заслуговують питання, пов'язані з творчими теоретичними рішеннями, які мають найближчу практичну перспективу та охоплюють всі сторони навчально-виховного процесу.

Основою творчої діяльності сучасного викладача є формування інноваційно-програмного методичного комплексу з навчальної дисципліни. Поряд із програмним і змістовним забезпеченням дисциплін пальма першості належить використанню інформаційних засобів та їх дидактичним властивостям.

Водночас викладач має орієнтувати зусилля студента на формування знань базових законів, понять, інформації з кожного навчального

¹ Моисеева Л. Педагогический мониторинг как средство продуктивного взаимодействия участников образовательного процесса / Л.Моисеева // Педагогика. – М., 2002. – № 7. – С. 88–95.

² Єрмола А. Державна система моніторингу якості освіти – необхідна умова трансформаційних процесів освітньої сфери / А.Єрмола // Освіта і управління. – 2005. – № 1. – С. 100–103; Лукіна Т. Моніторинг якості освіти: теорія і практика / Т.Лукіна. – К.: Вид. дім «Шкільний світ», 2006; Цехмістрова Г.С. Діагностика ефективності навчального процесу / Г.С.Цехмістрова // Гуманітарні науки, 2003. – № 1. – С. 39.

предмету, наближати навчання до практичного життя, формувати творчий підхід, самостійність мислення, вміння застосувати вивчене в навчальному закладі в практичній діяльності. Відтак педагог повинен ґрунтувати свою діяльність на сентенціях: «Вчитель не той, хто навчає, а той у кого вчаться», а також «Студент не той, кого навчають, а той, хто вчиться». Зазначений підхід узасадничує реалізацію завдань і ситуаційних вправ під час розгортання інноваційних процесів в освіті. Лише за такого розуміння організації навчання можна забезпечити життєздатність випускників, їх конкурентоспроможність не тільки в нашій країні, але й на світовому ринку праці. В розрізі ефективності освітньої інноватики проблема полягає в необхідності розробки змісту, засобів і технології моніторингу якості освіти для проведення комплексної оцінки підвищення дієвості управління процесом освіти загалом або в конкретному навчальному закладі зокрема та в особливостях їх застосування в системі освіти України.

Для того, щоб сформувавши процедуру використання моніторингу якості освіти, необхідно розробити його цілісну технологію, яка дозволить відслідковувати результати розвитку освіти, виявляти тенденції їх змін і на підставі отриманих показників робити необхідні корективи.

Технологія моніторингу якості освіти характеризується чітким алгоритмом послідовних дій, котрі виконуються окремим навчальним закладом. Їй притаманне постійне відстежування реалізації поставленої мети. Вона також містить діагностичний, інформаційний і діяльнісний блоки та низку поетапних операцій, зокрема – такі:

- визначення критеріїв і підбір діагностичних засобів;
- оцінка індивідуального стану підготовки студентів;
- перенесення одержаних показників на електронні носії та комп'ютерна обробка результатів за допомогою спеціально розробленої програми;
- поповнення інформаційного банку показників підготовленості студентів;
- надання інформації у вигляді таблиць і графіків, а також складеного на її підставі звіту керівникам навчальних підрозділів та суб'єктам навчального процесу;
- фіксація тим, хто навчається протягом всього періоду навчання особистих результатів;
- проведення на адміністративному рівні (наприклад, ректором, деканом факультету, завідувачим кафедрою) оперативного аналізу інформації;

- всебічна оцінка початкового і досягнутого результатів;
- прогнозування стану підготовленості на найближчу перспективу;
- формулювання висновків;
- розробка і реалізація заходів, які корегують діяльність з управління процесом виховання студентів на підставі моніторингу.

Під час проведення моніторингу може виявлятися суперечність між потребою педагогічної практики в системному і об'єктивному відстежуванні якості освіти та відсутністю цілісної, науково-обґрунтованої технології педагогічного моніторингу, орієнтованої на процес навчання. Пошук ефективних шляхів розв'язання цієї суперечності, його теоретична і практична значущість для сучасного освітнього процесу визначають необхідність дослідження змісту й особливостей реалізації технології моніторингу якості освіти.

Технологія реалізації моніторингу освітнього процесу складається з низки послідовних етапів – адаптаційно-настановчого, початково-діагностичного, планово-прогностичного, змістовно-технологічного, проміжно-діагностичного, корекційно-діяльнісного, підсумково-діагностичного. Водночас особливої ваги під час проведення моніторингу набувають засоби, які сприяють відстежуванню не тільки позитивних, але й негативних тенденцій в освітньому процесі, що, безумовно, допомагає посилити його позитивні аспекти та подолати негативні прояви. Однією з найбільш важливих умов забезпечення якості освіти є система безперервного, науково обґрунтованого, діагностико-прогностичного, планово-діяльнісного стеження за станом і розвитком педагогічного процесу з метою найбільш оптимального вибору освітніх завдань та засобів їх вирішення, тобто, власне моніторинг якості освіти.

Для того, щоб сформулювати ефективну процедуру моніторингу якості освіти, необхідно звести всі розрізнені фактори в цілісну систему, яка дозволить відстежувати результати процесу підготовки тих, хто навчається, виявляти тенденції його розвитку і на цих засадах робити необхідні корективи. В межах моніторингу здійснюється виявлення та оцінювання також і педагогічних дій. Принагідно забезпечується й зворотний зв'язок, який передає необхідну інформацію про відповідність фактичних результатів діяльності освітньої системи її остаточній меті. Наприклад, щоб моніторинг якості освіти став реальним чинником управління, він, як певна система діяльності, має бути організований на наукових засадах. Організація моніторингу пов'язана з визначенням і вибором оптимального поєднання різних форм, видів

моніторингу, з урахуванням особливостей конкретної педагогічної ситуації тощо.

Науково обґрунтоване проведення моніторингу якості освіти дозволяє сформулювати основну мету моніторингу. Остання репрезентує розробку технології моніторингу і можливості її застосування до аналізу освітнього процесу. Основними завданнями опрацювання технології моніторингу, спрямованого на дослідження якості освіти є:

1) розробка теоретичних підходів до дослідницько-конструкторської діяльності, формування основних концептуальних уявлень щодо окремих напрямів;

2) дослідження основних аспектів роботи навчальних закладів;

3) розробка технології реалізації педагогічного моніторингу в освітньому процесі навчальних установ;

4) реалізація дослідженої роботи стосовно опрацювання і конструювання умов упровадження розробленої технології педагогічного моніторингу;

5) створення функціональної моделі установи, яка здійснює перехід до особистісно орієнтованого навчання і виховання та передбачає аспекти управління інноваційними процесами на підставі технології моніторингу й експериментальну перевірку її валідності;

6) розробка концепцій і технологій підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів щодо процесу реалізації моніторингу в освітніх установах;

7) формування рекомендацій з подальшого практичного використання технології педагогічного моніторингу та інших інноваційних продуктів, створених у межах реалізації поставленої мети.

Внаслідок опрацювання технології моніторингу має бути сформована гнучка система моніторингу якості освіти, яка дозволяє відстежувати не тільки позитивні, але й негативні тенденції процесу освіти і відповідно до проміжних результатів робити необхідні корективи в педагогічній діяльності, котрі повинні забезпечити високий рівень якості освіти.

Для більш ефективного оцінювання результатів моніторингу якості освіти використовують систему індикаторів якості освіти. У сучасному світі є два типи моделей освітніх індикаторів – міжнародний і національний.

У міжнародній моделі Європейського Союзу використовуються такі освітні індикатори, які ґрунтуються на таких основних компонентах:

– контекстуальна інформація;

- освітній процес;
- освітні досягнення;
- ресурсний внесок в освіту.

Найбільш універсальну міжнародну модель розробила Організація з економічного співробітництва та розвитку (модель ОЕСД). Країни світу переважно використовують саме зазначені моделі освітніх індикаторів. Але деякі серед них мають власні національні моделі показників, які відображають специфіку й особливості саме їх освітніх систем.

В Україні формування власної системи індикаторів освіти перебуває поки ще в стадії становлення. Нині відбувається поетапне запровадження моніторингу якості освіти. Створена певна нормативна база, в якій окреслено завдання щодо розробки системи моніторингу якості освіти з використанням мережі регіональних моніторингових центрів.

Протягом кількох років на різних рівнях проводяться моніторингові дослідження проблем якості національної освіти. На першому етапі розбудови вітчизняної системи моніторингу якості освіти серед основних напрямів були такі:

- вимірювання рівня навчальних досягнень тих, хто навчається з основних початкових предметів, накопичення банку показників щодо сформованості знань, умінь та навичок для дослідження якості змістовного наповнення державних освітніх стандартів і з'ясування причин незасвоєння тими, хто навчається певних знань та несформованості їх навичок;
- оцінювання якості підготовки випускників загальноосвітніх навчальних закладів та випускників початкової й основної школи;
- вивчення зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на результати навченості тих, хто навчається та якість загальної середньої освіти¹.

В галузі якості загальноосвітньої підготовки вироблені нормативи моніторингового дослідження проблем якості вітчизняної освіти дозволили визначити рівень засвоєння обов'язкового матеріалу, з'ясувати переваги та недоліки, визначити вимоги щодо змісту освіти. Але з огляду на те, що сьогодні система моніторингу якості освіти ще тільки

¹ Єрмола А. Державна система моніторингу якості освіти – необхідна умова трансформаційних процесів освітньої сфери / А.Єрмола // Освіта і управління, 2005. – № 1. – С.100–103; Лукіна Т. Загальні принципи та організаційні засади моніторингу як засобу управління якістю освіти на різних рівнях / Т.Лукіна // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 2. – С.52–60.

формується, разом з нею народжується й уявлення про моніторинг та якість сучасної освіти.

Отже, моніторинг якості освіти передбачає визначення і врегулювання впливу факторів зовнішнього середовища та внутрішніх чинників власне педагогічної системи. В реальних умовах моніторинг тісно пов'язаний з функціями і стадіями управління навчальним закладом. Тобто, він охоплює цілі, інформації, рішення, організацію та рівень педагогічної діяльності колективу й управління ним. Водночас треба мати на увазі істотну різницю щодо підходів до системи моніторингу якості освіти у вітчизняній і зарубіжній практиці. Ця різниця полягає в тлумаченні ефективності й результативності роботи навчального закладу і його відповідальності за результати діяльності. Крім того, моніторинг здійснюється принципово різними шляхами контролю навчального процесу, а також знань тих, хто навчається.

Але, незважаючи на наявну різницю в підходах до системи моніторингу якості освіти, шляхи їх здійснення в нашій країні, як правило, методично відпрацьовані й реалізуються систематично в кожному навчальному закладі. Тому характерною рисою будь-якого моніторингу якості освіти є всеохоплюючий характер. Такий моніторинг реалізується періодично і постійно. Періодичний моніторинг здійснюється шляхом ліцензування, акредитації та атестації як зовнішньої перевірки навчального закладу. Постійний контроль за станом навчального процесу ведеться «власними» силами, наприклад, ректором (директором), дирекцією, деканатами, відділеннями, кафедрами тощо.

Отже, здійснення моніторингу якості освіти має певну специфіку, яка пов'язана не в останню чергу з суперечностями, притаманними власне системі освіти. Тому розробляти для вітчизняної системи освіти отрібно такий моніторинг, який враховує специфіку цієї системи. Лише в такого моніторингу є всі підстави стати тим засобом, використання якого дозволить значною мірою розв'язати проблеми інформаційного забезпечення управлінських рішень, стандартизації та розвитку освітньої сфери.

Щоб проектувати й управляти досягненням якісно нових результатів освіти, а також процесом переходу до масового моніторингу якості освіти, треба насамперед домогтися чіткого структурування результатів навчання на рівні предметних і міжпредметних ключових компетентностей. Це дозволить науково обґрунтувати вибір об'єкту моніторингу, створити банки предметних тестів, критеріїв і показників якості їх виконання.

Впровадження у вітчизняній системі освіти 12-бального оцінювання знань учнів середніх навчальних закладів побудоване на підставі сумування всіх їх знань, умінь і навичок з урахуванням зростання рівня особистих досягнень кожного учня. Але, на думку вчених, недосконалою залишається система підсумкових результатів, які продукує саме ця ланка освітньої сфери. Зокрема, між випускними іспитами в середній школі і відбором кандидатів для наступного етапу навчання (вступні іспити у вищі навчальні заклади) сьогодні наявна певна суперечність. Випускні іспити у середній школі та вступні іспити у вищі навчальні заклади України не лише по-різному оцінюються, але й розходяться за змістом і процедурою здійснення. Це пов'язано з тим, що сучасні університети не довіряють результатам шкільних випускних іспитів, оскільки знання учнів оцінюють ті самі вчителі, які вчили їх протягом багатьох років. Відтак вважається, що вони не можуть бути цілком об'єктивними в оцінюванні знань своїх вихованців. Тому вищі навчальні заклади створюють власну систему вступних іспитів, яка має специфічні риси в кожній окремій навчальній установі. Це означає, що і готуватися школяреві до вступу в кожний із цих закладів потрібно з урахуванням наявних особливостей¹.

Незалежне тестування, як свідчить світовий досвід, – один із найбільш вагомих і ефективних засобів управління освітою, інструмент одержання інформації щодо якості освіти. Воно дозволяє порівнювати якість освіти в межах освітніх систем – класу, групи, навчальних закладів різних форм організації – і надавати об'єктивну і вірогідну інформацію про рівень навчальних досягнень випускників. Це забезпечується шляхом застосовування стандартизованих тестових завдань, співвідносних процедур проведення тестування, технології безособової перевірки, які позбавлені впливу суб'єктивних факторів. Достовірність інформації про рівень навчальних досягнень кожного випускника набуває особливого значення під час вступу у вищі навчальні заклади на бюджетну форму навчання, оскільки це має гарантувати рівність шансів на здобуття вищої освіти незалежно від соціального статусу і матеріального становища родини абітурієнта.

¹ Кремень В.Г. Про порядок закінчення навчального року та проведення державної підсумкової атестації в загальноосвітніх навчальних закладах у 2003/04 навчальному році / В.Г.Кремень // Освіта України, 2004. – №12. – 13 лютого.

Сама ідея незалежного тестування запозичена з психології. Ще на початку 30-х років ХХ століття не тільки в освіті, але й у царині професійного відбору та професійної орієнтації почали широко використовуватися тести¹. Сучасний тест, який використовується в освітній сфері – це стандартизоване завдання, за результатами якого роблять висновок про знання, вміння та навички того, кого випробовують. Тест як система завдань специфічної форми і належного змісту є науково обґрунтованим інструментом оцінювання знань, умінь і навичок учнів, і допомагає здійснювати індивідуальний контроль результатів навчання кожного з них, мобільно керувати навчально-виховним процесом.

Залежно від мети, характеру, функцій контролю, форми відповіді в сучасній теорії і практиці тестового контролю знань налічується понад 20 різновидів тестів². Водночас тести використовуються в стандартних умовах, тобто однакових для всіх. Крім того, в процесі тестового опитування всі керуються однією інструкцією, яка доводиться до всіх однаково. Під час тестування ніхто не одержує додаткових пояснень і консультацій. Оцінювання також відбувається згідно з однією обраною системою оцінок. Результати тестування стандартно обробляються, що забезпечує однаковий підхід до оцінювання цих результатів³. Отже, жодному учаснику тестування не надається ніяких переваг перед іншим.

Будь-яке тестування, незалежно від того, проводиться воно у школі вчителем чи зовнішніми інституціями, виконує діагностичну функцію. Тестування є типовим прикладом діагностики як загального способу отримання випереджаючої інформації про об'єкт і процес, що аналізується. Діагностична функція тестування полягає не лише у виявленні знань і умінь, тих, кого тестують. Вона дає можливість виявити недоліки та прогалини в знаннях учнів, а отже, й усунути їх. Будь-яка діагностика, тестування передбачають контроль, перевірку, оцінювання, накопичення статистичних показників,

¹ Епанчинцева Г. Из истории тестов / Г.Епанчинцева // Высшее образование в России. – М., 2003. – № 3. – С.131.

² Малихін А. Тести у навчальному процесі сучасної України / А.Малихін // Рідна школа, 2001. – № 8. – С.7.

³ Лосева Н. Тестування в умовах багатоступеневої підготовки фахівців у вищій школі / Н.Лосева // Освіта і управління, 2002. – Т.5. – № 4. – С.155.

їх аналіз, і явище динаміки, тенденцій та прогнозування розвитку результатів навчальної діяльності¹.

Практично доведено, що ефективність навчання безпосередньо залежить від наявності зворотної інформації, повноти й об'єктивності контролю знань і умінь. Усе це в повному обсязі здатне забезпечити тестування як різновид діагностики.

Окрім ефекту зондування наявного рівня розвитку властивостей, якостей та станів змістовно-критерійна діагностика тестування має ще один помітний ефект. Він полягає в тому, що людина як предмет діагностики змінюється в процесі діагностування. Проте такий ефект не лише не можна ігнорувати, але й потрібно використовувати в педагогічних цілях. Змістовно-критерійна діагностика, як зазначає Г.Епанчинцева, здатна актуалізувати сутнісні моменти структури індивідуальної розумової діяльності та бути засобом її вивчення².

Тестування, як діагностична форма контролю за навчальними досягненнями, передбачає зіставлення одержаних результатів із нормою, еталоном, і виконує багато різних функцій, які сприяють активізації навчального процесу. Наприклад, завдяки тестуванню можна встановити рівень досягнень окремого учня, класу, навчального закладу для здійснення цілеспрямованого управління процесом навчання та вивчення ефективності методів і засобів навчання. Вдало підготовлене й організоване тестування має всі потенційні можливості для реалізації навчальної функції. Тобто його проведення може сприяти вдосконаленню і закріпленню знань учнів. Повторення матеріалу напередодні тестування дає можливість перенести інформацію з короткочасної в довготривалу пам'ять, а відтак досягти необхідного результату навчання.

Звичайно, будь-яке тестування має не тільки переваги, але й недоліки. А. Малихін виокремлює такі переваги тестового контролю над іншими способами перевірки знань: упродовж досить обмеженого часу може бути перевірена якість знань у значної кількості учнів; можливий контроль знань, умінь і навичок на заздалегідь запланованому рівні; на підготовчому етапі впровадження тестового контролю реа-

¹ Цехмістрова Г.С. Діагностика ефективності навчального процесу / Г.С.Цехмістрова // Гуманітарні науки, 2003. – № 1. – С.39.

² Епанчинцева Г. Из истории тестов / Г.Епанчинцева // Высшее образование в России. – М., 2003. – № 3. – С.133.

льним є самоконтроль; знання оцінюються досить об'єктивно; увага учня фіксується не на формуванні відповіді, а на осмисленні її сутності; створюються умови для постійного зворотного зв'язку між учнем і вчителем тощо.

Щодо недоліків тестового контролю знань, то вони розподіляються на три групи. До першої належать недоліки, на яких ґрунтується сутність контролю. Це ймовірність випадкового вибору правильної відповіді навмання за допомогою методу виключення або здогадка про неї; можливість під час застосування тестів закритого типу оцінити лише остаточний результат, тоді як сам процес, який призвів до цього, не розкривається. У другій групі містяться недоліки психологічного характеру, серед яких насамперед проявляється стандартизація мислення без урахування рівня розвитку особистості. Третю групу складають недоліки, які ґрунуються за організаційно-методичними показниками, зокрема, трудоємністю процесу, складанням неодмінного «банку тестів» та необхідністю високої кваліфікації вчителів і експертів, котрі розробляють тестові завдання¹.

Під час проведення тестового контролю знань передбачається можливість певною мірою усунути різні недоліки. Водночас зазначені вище недоліки свідчать про те, що тестування не слід розглядати як ідеальний і єдиний метод об'єктивного діагностування знань і вмінь тих, хто навчається. Проте на підсумковому етапі навчання, контроль знань за допомогою тестування виявляється найбільш обґрунтованим, надійним і об'єктивним.

За умови запровадження єдиного стандартизованого тестування як підсумкової атестації і вступного іспиту абітурієнт має справу не з одним, а з декількома вищими навчальними закладами, а останні – з тими майбутніми студентами, які більшою мірою відповідають їх навчальному і науковому профілю². З огляду на це Н. Кликунов і В. Шаповалов обґрунтовують необхідність впровадження єдиного централізованого тестування. На їх думку, воно, по-перше, дозволяє визначити реальний рівень знань учнів. По-друге, надає можливість суспільству судити про якість середніх навчальних закладів освіти – чому, як і навіщо навчають, на підставі яких критеріїв визначають

¹ Норихина Н. Система тестового контролю / Н.Норихона // Высшее образование в России. – М., 2002. – № 1. – С.107.

² Филиппов В. Высшая школа в России перед вызовами XXI века / В.Филиппов // Высшее образование в России. – М., 2001. – № 1. – С.10.

кращих серед тих, хто вступає до вищих навчальних закладів тощо. По-третє, відчиняє двері державних навчальних закладів для найбільш обдарованих¹.

Зарубіжний досвід єдиного централізованого тестування дає підстави сполучити в єдине ціле такі три елементи. Перший – це результати незалежної оцінки (тестування, яке використовує будь-який університет як оцінку знання). Другий елемент – це так звана додаткова інформація про абітурієнта. В Україні аналогом цього є міжнародні та національні олімпіади і конкурси. Третій – додаткові випробування, співбесіди або інтерв'ю.

Крім того, слід зазначити, що систему єдиного незалежного тестування останніми роками активно запроваджують не тільки в Україні, але й на теренах пострадянського простору – в Литві, Киргизстані, Узбекистані, Азербайджані тощо². А загалом, перші експерименти з запровадження системи незалежного тестування як єдиного національного іспиту датуються початком 90-х років ХХ століття. Саме в цей час спроби запровадження гідної системи тестування мали місце і в Україні.

Впровадження системи централізованого незалежного тестування відповідає пріоритетним напрямкам розвитку української освіти. Вони чітко окреслені в Національній доктрині розвитку освіти і передбачають «створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти» і «постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу»³.

Окрім того, Україна на шляху до єдиного європейського освітнього простору має дотримуватися європейських стандартів якості освіти. Процедура незалежного тестування виконує функції, які цілком відповідають вимогам Світового Банку щодо Державних екзаменаційних систем. Серед них, зокрема: сертифікація досягнутих навчальних результатів; відбір кандидатів для наступного навчання та/або працевлаштування; контроль за навчальним планом і його реалізацією в навчальних закладах; мотивація діяльності навчальних закладів, вчителів та

¹ Кликунов Н. О введении единого национального экзамена / Н.Кликунов, В.Шаповалов // *Alma mater*. – М., 2001. – № 10. – С.9.

² Васильченко Л.В. Міжнародний досвід оцінювання якості шкільної освіти / Л.В.Васильченко // *Управління школою*, 2006. – № 8. – С. 77–80.

³ Національна доктрина розвитку освіти. – К.: Шкільний світ, 2002. – С.12.

учнів; поточний контроль за дотриманням стандартів освіти; звітність щодо ефективності роботи школи тощо¹.

В Україні система стандартизованого тестування впроваджується суперечливо. На початку 1990-х років мало місце обвальне тестування. Воно по-різному сприймалося учнями, батьками, викладачами і керівництвом вищих навчальних закладів². На практиці відбулося так, що до стандартизованого тестування були залучені всі школи, але далеко не всі вищі навчальні заклади перейшли на нові вимоги до прийому абітурієнтів. Відповідно до рішення Міністерства освіти в 1993 році прийом лише до військових і педагогічних вищих навчальних закладів проводився за результатами тестування. Як наслідок, у цих ВНЗ конкурс серед абітурієнтів значно виріс. Водночас кількість бажаючих скласти вступні іспити зменшилася, тому що з'явилася можливість надати результати шкільного тестування, які мали всі випускники. Однак в окремих ВНЗ було проведено повторне тестування. При порівнянні результатів тестів, проведених спочатку в школі, а потім в ВНЗ виявилася надзвичайно велика амплітуда – далеко не всі з тих, хто в школі набрав вищий бал, в вищому навчальному закладі одержав той мінімум, який надавав право боротися за звання студента.

Окрім того, неодноразово висловлювалися думки, що випускники шкіл і вся освітянська спільнота не були ані психологічно, ані методично підготовлені до такої форми перевірки знань як тестування, що тести були недостатньо якісними, а тестові процедури не були розроблені та витримані на належному рівні.

Друга спроба впровадження системи незалежного тестування намагалася врахувати недоліки стандартизованого тестування початку 1990-х років. Перший невдалий досвід 1992–1994 років продемонстрував, що існує низка проблем, пов'язаних з запровадженням відповідної системи. Це передусім, якість тесту, зміст і забезпечення валідності тестових матеріалів, побудова шкал оцінювання, вибір інститутів, котрі проводять тестування, додержання процедур проведення тестування та перевірки його результатів.

В Україні згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 409 від 17 липня 2002 року для створення умов для рівного доступу до вищої

¹ Зовнішнє тестування. Аналітичний звіт. 2003 рік. – К.: Центр тестових технологій, 2003. – С.11.

² Одерій Л.П. Оцінка в міжнародній системі освіти: методологія та інструментарій / Л.П.Одерій. – К.: ІСДО, 1995. – С.139–140.

освіти і моніторингу якості освіти протягом 2003 року було проведено експеримент зовнішнього тестування навчальних досягнень учнів. Експеримент проводився Міністерством освіти і науки України за фінансової та експертної підтримки Міжнародного фонду «Відродження» в рамках проекту «Центр тестових технологій». В експерименті брали участь Національний університет «Києво-Могилянська академія» (факультети природничих та гуманітарних наук), Львівський національний університет імені Івана Франка (факультети прикладної математики та інформатики, механіко-математичний, міжнародних відносин, економічний, історичний), Одеський національний університет імені Іллі Мечникова (інститут математики, економіки та механіки, історичний та філософський факультети) та Харківський державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди (історичний та фізико-математичний факультети).

У березні 2003 року було проведено пробне тестування, під час якого апробовано технологічний цикл зовнішнього тестування за участю 1800 учнів і 300 педагогічних працівників. У травні в Києві, Харкові, Одесі та Львові відбулося зовнішнє сертифікаційне тестування з математики й історії. Результати цього тестування, за бажанням випускників (їх отримали 3121 випускник із майже 670 шкіл України), могли бути зараховані як державна підсумкова атестація, а також як вступний іспит у зазначені вищі навчальні заклади, які брали участь в експерименті. Для абітурієнтів, які мали вступати на визначені вищими навчальними закладами спеціальності, але не пройшли сертифікаційного тестування або виявилися незадоволені його результатами проводилося вступне зовнішнє тестування у липні. Виконавцями експерименту із незалежного тестування був Центр тестових технологій і регіональні центри, створені на заході, сході, півдні та півночі України.

Підготовка і проведення експерименту із зовнішнього незалежного тестування передбачала такі процедури: розробку технологічного циклу тестування, єдиних стандартів програмних вимог, тестових завдань, підготовку специфікацій і створення банку тестів, стандартизацію тестових завдань; розробку програмного забезпечення для створення бази показників і оброблення результатів тестування; формування зведеної бази показників випускників; підготовку і публікацію інформаційних та інструктивних матеріалів; організацію навчання учасників процедури тестування; друкування екзаменаційних матеріалів і забезпечення їх секретності; розробку схем транспортування екзаменаційних матеріалів; підготовку нормативних документів та методичних матеріалів;

комп'ютерну обробку заповнених бланків відповідей і бланків оцінювання; розробку схеми оцінювання; зведення сумарних первинних балів; шкалювання результатів – встановлення шкали переведення результатів у 12-бальну систему оцінювання; оформлення та відправлення сертифікатів з результатами тестування¹.

Під час експерименту визначено основні проблеми для наступного їх вирішення в контексті впровадження незалежного тестування на національному рівні: забезпечення конфіденційності екзаменаційних матеріалів за допомогою формування нормативно-правової бази незалежного тестування і визначення відповідальності за розголошення конфіденційної інформації; підвищення якості тестів як інструментів вимірювання навчальних досягнень на підставі їх попередньої стандартизації, багатопланового текстового аналізу; розвиток технологічного забезпечення процедури зовнішнього тестування, зокрема впровадження кодування через систему штрих-кодів; забезпечення дотримання процедур на місцях при проведенні тестування якнайближче до місця проживання випускника; інтерпретація результатів тестування для отримання об'єктивної інформації про рівень навчальних досягнень випускників-абітурієнтів школами та вищими навчальними закладами².

Сьогодні в Україні відбувається третя спроба запровадження зовнішнього незалежного тестування, яка відрізняється від попередніх передусім початком впровадження тестів двох рівнів: базового та поглибленого, у 2015 році поки що для двох предметів – математики та української мови і літератури.

У цілому, аналіз світового і вітчизняного досвіду свідчить, що під час проведення незалежного тестування важливо дотримуватися наступних вимог. По-перше, учні повинні мати досвід тестового контролю знань. Тобто, необхідне його поступове впровадження на різних етапах навчання, починаючи з простих тестів, через деякий час впроваджуючи більш складні конструкції. Це дозволить психологічно підготувати учнів. До того ж використовуючи тести для оцінки знань, умінь і навичок учнів, вчитель повинен обов'язково робити аналіз ре-

¹ Зовнішнє тестування. Аналітичний звіт. 2003 рік. – К.: Центр тестових технологій, 2003. – С.10.

² Кремень В.Г. Про порядок закінчення навчального року та проведення державної підсумкової атестації в загальноосвітніх навчальних закладах у 2003/04 навчальному році / В.Г.Кремень // Освіта України, 2004. – № 12. – 13 лютого.

зультатів тестування. Ця вимога також передбачає навчання педагогічних кадрів теорії, технології та техніці тестування в освітній практиці, а також навичкам шкалювання і педагогічної інтерпретації результатів тестування.

По-друге, важливою вимогою до процедури незалежного тестування учнів є залучення об'єктивних процедур та технологій, які б забезпечували неупереджене оцінювання. Відтак тестування має бути зовнішнім. Сьогодні освіта – чи не єдина сфера, де все ще підсумкова оцінка якості продукту здійснюється самим виробником. Учителі, які навчали учнів, самі ж і оцінюють їхні знання та вміння. Це породжує суб'єктивізм і викликає цілком зрозумілу недовіру вищих навчальних закладів до результатів державної підсумкової атестації. Отже, створення в Україні Центру тестових технологій і регіональних центрів на заході, сході, півдні та у центрі країни відповідає зазначеній вимозі.

По-третє, тестування має бути єдиним. Результати такого тестування, оформлені у вигляді сертифікату, можуть бути зараховані як оцінки державної підсумкової атестації і повинні прийматися як результати вступних іспитів до вищих навчальних закладів (за умов, зазначених у правилах прийому кожного окремого вищого навчального закладу)¹.

По-четверте, тестування має здійснюватися на підставі банку високоякісних тестових завдань, здатних забезпечити об'єктивну оцінку рівня знань та інтелектуального розвитку учнів, їх здатність самостійно мислити. Банк має постійно вдосконалюватися, оновлюватися, поповнюватися такими завданнями, які потребують глибокого розуміння змісту предмета, сутності явищ і подій та вміння застосовувати отримані знання у вирішенні тестових завдань тими, хто вивчається. Разом з банком тестів має створюватися банк освітньої статистики для забезпечення інформаційних потоків щодо результатів тестування та умов доступу до них для користувачів – шкіл, управлінь освіти, вузів, батьків, учнів, вчителів тощо.

По-п'яте, проведення тестування в національних масштабах передбачає повну автоматизацію цього процесу від синтезу варіантів завдань за спеціальностями до обробки результатів і підведення підсумків, оснащення необхідною технікою і програмним забезпеченням місць проведення тестування, налагодження оперативного

¹ Гриневич Л. Зовнішнє єдине тестування: Чому? / Л.Гриневич // Дзеркало тижня, 2002. – № 19 (394). – 25–31 травня. – С.11.

зв'язку між Центром тестування та пунктами первинної обробки бланків відповідей.

По-шосте, запровадження процедури незалежного тестування в навчальних закладах і впровадження системи єдиного зовнішнього тестування має відбуватися поступово й не може мати примусового характеру. До експерименту мають бути послідовно залучені спочатку ті освітні установи, в яких у навчальному процесі використовуються тестові методики, а потім решта навчальних закладів. Випускники мають брати участь у тестуванні добровільно, усвідомлюючи переваги відповідної форми перевірки рівня навчальних досягнень. Тільки такий поетапний підхід дозволить подолати упереджене ставлення до проведення випускних іспитів шляхом тестування з боку громадськості та сформулювати позитивне сприйняття потрібного напрямку освітньої реформи.

По-сьоме, запровадження незалежного тестування потребує розвитку інформаційного моніторингу якості підготовки випускників методами стандартизованих контрольних-оціночних процедур, які забезпечують співставлення оцінок за будь-якою вибіркою (клас, школа, район, місто, регіон) і за сукупністю випускників усіх шкіл країни. Окрім того, важливо розвивати можливості тестування для проведення зовнішніх вимірювань навчальних досягнень учнів. Такі зовнішні вимірювання (зокрема національні) передбачають охоплення репрезентативної вибірки учнів, в якій можна здійснювати порівняльний аналіз за статтю, соціальним статусом, місцем навчання, навчанням за певними програмами та підручниками, методиками тощо. Щороку зовнішні вимірювання можуть мати різні цілі, стосуватися різних навчальних предметів і вікових категорій учнів. Відтак вони надаватимуть багатопланову інформацію для аналітичних досліджень у сфері формування освітньої політики.

Проте, навіть повне дотримання вищенаведених вимог не усуває низки проблем, які виникають внаслідок запровадження процедури єдиного незалежного тестування. Зокрема, можна погодитись із думкою, що існують спеціальності, специфіка яких не дозволяє виявити рівень підготовки і творчі можливості абітурієнтів на підставі одного або двох тестувань¹.

Тому в певних випадках під час прийому в вищі навчальні заклади до результатів зовнішнього незалежного тестування мають додаватися

¹ Одерій Л.П. Оцінка в міжнародній системі освіти: методологія та інструментарій / Л.П.Одерій. – К.: ІСДО, 1995. – 141.

й інші контрольні-вимірні матеріали для відбору абітурієнтів, тестування загальноінтелектуального рівня випускників та інші форми оцінки освітніх досягнень. Наприклад, усні або письмові іспити, співбесіди чи інтерв'ю, які проводяться освітніми установами. Саме такий збалансований підхід використання результатів формалізованого тестування в поєднанні з іншими методами оцінки вважається найбільш перспективним і використовується в більшості країн світу з розвиненими системами тестування – США, Англії, Нідерландах, Японії та ін.

У цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція щодо надання можливості випускникам вибору рівня складності атестаційних матеріалів відповідно до їх планів стосовно перспектив продовження освіти. Зокрема, можуть бути сформовані три тест-пакети різного рівня складності. Найбільш складний – для вступу до елітних вищих навчальних закладів. Середньої складності – для вступу до переважної більшості ВНЗ. А менш складний дасть можливість поступати на спеціальності, де немає високих конкурсів¹.

Але головною проблемою запровадження системи незалежного тестування в Україні залишається її висока вартість. Перевірка низки вмінь (наприклад, інтелектуальних, практичних або комунікативних) потребує розробки складного інструментарію, залучення достатньої кількості спеціалістів, використання професійного устаткування, а отже, й великих фінансових витрат. Тому більш доцільно на першому етапі впроваджувати процедуру єдиного зовнішнього тестування лише для випускників, які мають намір поступати в державні або недержавні вищі навчальні заклади. В такому випадку тестування має відбуватися на базі регіональних центрів, з якими, як наприклад в Сполучених Штатах Америки абітурієнт сам зв'язується і домовляється про тестування за певну платню. Але оплата послуг центру тестування не має бути перешкодою до можливості вступати у ВНЗ – залежно від матеріального достатку родини абітурієнта розмір платні може коливатися або платня може зовсім не стягуватися. Отже, отримані Центром тестування кошти дозволили б частково покрити організаційні витрати, пов'язані із забезпеченням вимог якісного, надійного і валідного тестування.

Інформація про освітні досягнення, отримана внаслідок зовнішнього стандартизованого тестування може бути використана під час атес-

¹ Рыжкин А. Единый государственный экзамен опыт и перспективы / А.Рыжкин, Н.Ефремова, Л.Ковалев // Высшее образование в России. – М, 2002. – № 3. – С.8.

тації осіб, які навчаються на всіх рівнях загальної і професійної освіти, атестації освітніх установ, конкурсному доборі в професійні освітні установи, оцінці стану і виявленні тенденцій розвитку системи освіти, прийнятті управлінських рішень. Ця інформація також може бути використана учнями та їх батьками при захисті своїх прав на одержання освіти, за якістю не нижчої від встановленого в нормативних документах державою і суспільством рівня. Це треба запровадити для захисту від появи некомпетентних власників атестатів, дипломів й інших документів про освіту¹.

Тому, як свідчить світова практика, в забезпеченні якості освіти, конвертованості дипломів та інтеграції в світову систему особливо важливими є етапи контролю (тестування), загальної діагностики навчального процесу й ефективності навчання, на підставі яких здійснюється процес сертифікації, прогнозування і належна корекція змісту навчання з урахуванням світових вимог.

Важливого значення в процесі моніторингу якості освіти й інтенсифікації інноваційних освітніх процесів інформаційного суспільства набуває соціологія освіти. Під її оглядом для з'ясування ефективності та якості освіти, необхідно дати оцінку цього соціального інституту, по-перше, з позиції тих, хто вчиться або підвищує власний рівень загальноосвітніх і професійних знань. По-друге, важливо оцінити соціальну позицію, мету, настанови та орієнтації тих, хто навчає, тобто всіх тих, хто завдяки своїй професійній ролі забезпечує відтворення, трансляцію й засвоєння знань. По-третє, не менш вагомою є оцінка споживачів специфічної «продукції» загальної і професійної школи у формі випускників навчальних закладів, які претендують на гідне місце в різних сферах суспільного життя. І, нарешті, це оцінка нормативної бази, на яку спирається суспільство в процесі моніторингу якості освіти, коли порівнюються реальні й декларовані показники його функціонування.

Загальну ефективність соціології освіти, котра збагачує моніторинг її якості, можна розглядати в трьох взаємно пов'язаних аспектах. Перший аспект реалізується в емпіричних дослідженнях. Вони – джерело нової інформації, важливої для поточних оцінок та вираження проблем

¹ Послання Президента України до Верховної Ради України Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр. – К.: Преса України, 2002. – С.77.

і тенденцій розвитку освіти, а також прийняття оперативних і довготривалих управлінських рішень в освітній галузі. Другий аспект стосується соціологічної теорії освіти, за умови успішного розвитку якої виявляються можливими порівняння досліджень, конструктивне накопичення галузевого теоретичного знання і його інтеграції в загальну соціологічну теорію. Третій аспект торкається соціально-практичної віддачі соціології освіти, оскільки від будь-якого дослідження чекають практично корисних висновків і рекомендацій.

Одна з головних проблем соціології освіти – визначення якості освіти в умовах розвитку системи інноваційних процесів. Інколи через недостатність соціально-аналітичних показників у дослідників виникає неоднозначна думка про якість освіти, управління та розвиток освітою загалом і в кожному навчальному закладі зокрема. Як зауважує А. Осипов, «... єдина запорука якості освіти – інструментальні засоби контролю ефективності внутрішніх корпоративних зв'язків і взаємодій. Виникає ілюзія, що система управління якістю може бути універсальною поза залежністю від предмету діяльності управління, а якість освіти принагідно підмінюється якістю управління освітою, критерії якого в реаліях можуть бути далекими від науково обґрунтованих критеріїв ефективності освіти»¹.

Крім того, ефективність та якість освіти багато в чому залежить від того, яку мету ставлять перед собою учасники цього процесу, насамперед учні й студенти, що вони хочуть реалізувати в своєму житті за допомогою освіти. З огляду на це, важливого значення набуває соціальна орієнтація молоді. Під такою орієнтацією мається на увазі визначення людиною свого місця в системі суспільних відносин та вибір бажаного соціального становища і шляхів його досягнення. Слід зазначити, що в період ринкових перетворень соціальна орієнтація особистості значно посилилася. Зокрема, стрімко збільшилася кількість охочих одержати фінансову, юридичну, економічну освіту, тому що саме ці різновиди освіти дозволяють посісти лідируюче, високозабезпечене становище в сучасному суспільстві.

Отже, поліпшення якості освіти має стати одним із головних завдань цієї галузі та необхідною умовою реалізації права громадян на освіту. Адже світове співтовариство визнало, що освіта, добробут і

¹ Осипов А.М. Социология образования: очерки теории / А.М.Осипов. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – С. 7–29.

здоров'я людини є провідними чинниками якості її життя, а якість освіти – головною метою, пріоритетом розвитку суспільства.

Тим більше це справедливо для інноваційної освіти, оскільки будь-які розроблені нововведення будуть тим більш корисними і конкурентними, чим вища їх якість забезпечена.

Глава 2.6.

Творчий потенціал інноваційної освіти

На відміну від попередніх етапів розвитку суспільного виробництва, на яких основна частина суспільної праці мала репродуктивний характер, частка творчої праці сьогодні істотно зростає. Позаяк розвиток науково-технічного прогресу залежить від кількості та якості творчо розвинених фахівців, від їх здатності забезпечити швидкий розвиток науки, техніки, виробництва. Їх спрямованість на інновації гарантує чітке бачення недоліків і обмежень наявних технологій та плідного пошуку й творчої розробки нових, своєчасного впровадження альтернативних рішень, які створюють конкурентні переваги і забезпечують бажану ефективність функціонування виробничої, комерційної та інших систем¹. Відтак із кожним роком підвищується ступінь інноваційності робочих місць, а отже, зростає попит на творчих людей. Це свідчить про те, що головними якостями сучасного фахівця є не просто великий обсяг професійних знань, умінь і навичок, але й здатність до творчого вирішення професійних завдань, до нових винаходів та відкриттів, тобто інновацій.

Як відповідь на такі запити суспільства розгортаються інноваційні процеси в системі освіти. Вони безпосередньо пов'язані з розв'язанням завдань розробки методологічних засад переорієнтації освіти на інтереси безперервного процесу самовдосконалення особистості, впровадження моделі особистісно орієнтованого навчання і виховання, що створить належні умови для одержання високоякісної освіти якомога більшою кількістю громадян. Загальною тенденцією розвитку освіти є її спрямованість на гуманізацію, оскільки людство навчилося цінувати творчість, свободу і вільний вибір духовних цінностей. Стрижнем уваги суспільства освічених має бути людина з найбільш істотними прин-

¹ ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л. Формування і реалізація концепції підготовки національної гуманітарно-технічної еліти в НТУ / Л.Л.Товажнянський О.Г.Романовський О.С.Понамарьов. – 2002. – Харків: ХПІ, С.27.

ципами її життя й діяльності: толерантністю, співробітництвом, діалогом культур та демократією. Освіта все більше постає як неперервна. Тому кожна її ланка має гармонійно продовжувати попередню, створюючи атмосферу творчості, налаштування на постійне самовдосконалення людини.

Розвиток зазначених тенденцій пов'язаний з упровадженням в систему освіти певних компонентів, яких раніше не було, або із заміною існуючих на більш досконалі. Новий навчальний план, новий підручник, нова організація занять, нові засоби навчання, нова технологія навчання усе частіше використовуються в навчальному процесі освітніх установ різного рівня. Усі вони передбачають дотепер невідомий стан розвитку освіти і її наслідки, які досі не зустрічалися в історії, а також спричиняють прискорений розвиток теорії і практики навчання й виховання¹.

Водночас на педагогічні інновації покладена місія конструювання стратегії освіти, тобто прогнозування перспектив її розвитку². Крім того, саме педагогічні інновації є наслідком процесу створення нового, що значно модернізує педагогічну теорію й практику, оптимізуючи досягнення поставленої перед суспільством освітньої мети. Отже, педагогічні інновації – це наслідок акту творчості, який втілюється в навчально-виховному процесі в концепціях, теоріях, системах, моделях, технологіях, методиках, методах, прийомах тощо.

Інноваційна освіта стосується не лише розробки і впровадження інновацій, котрі часто підмінюють термінами «осучаснення», «удосконалення», «оптимізація», «модернізація викладання» та ін. Не меншою мірою вона зачіпає і процес всебічного реформування освіти, якісних змін у способі діяльності особистості, стилі її життя. Динаміка перетворень у технологіях виробництва, соціальних та економічних структурах, яка сьогодні почала значно випереджати динаміку зміни поколінь, змушують сучасну людину твердо й рішуче робити вибір не лише певного різновиду діяльності, способу його досягнення, але й подальшого особистісного розвитку. Для цього кожна людина має володіти особистим суверенітетом, бути вільною і творчою, здатною неперервно самовизначатися не тільки і не стільки за цілями діяльності, скі-

¹ Лазарев В.С. Педагогическая инноватика: объект, предмет и основные понятия / В.С.Лазарев, Б.П.Мартиросян // Педагогика. – 2004. – № 4. – С.14.

² Мадзігон В.М. Методологія нової освіти / В.М.Мадзігон // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип.4. – С.3–6.

льки за загальнолюдськими цінностями, «спрямованою бути» в повноті власної людської сутності самоздійснюватися, самоактуалізовуватися. Така особистість здатна гармонічно адаптуватися до соціальних змін і спроможна змінюватися сама. Такі зміни й перетворення дозволяють їй за покликом власної душі долучатися до соціальної співтворчості, сутнісно впливати на суспільне відродження, свідомо його прогнозувати і здійснювати¹. Тому основними цілями інноваційної діяльності людина обирає засвоєння способів її здійснення в незнайомій ситуації, напрацювання досвіду її творчого розгортання та створення умов для зростання і розширення особистого досвіду.

Перед освітою стоїть завдання втілити в життя положення про те, що кожна людина – талановита, а відтак має розкрити свій талант на власну користь та в інтересах суспільства. Це передбачає запуск індивідуального механізму талановитості, який надалі функціонуватиме за самовідтворювальним принципом². Економічні, наукові, культурні досягнення забезпечуються обдарованими людьми. Талановиті люди – це творці, новатори, які ламають правила, стандарти. Вони вміють передбачати, дивитися по-новому на старі речі. Саме їх діяльність змінює світ, оскільки ці люди бачать далі, мислять глибше. Вони передбачають майбутнє, створюють нові види діяльності, нові напрями в науці, техніці, промисловості. Отже, насамперед саме вони впливають на креативні зміни в суспільстві³.

Творчість та інновації не можуть існувати окремо. Адже творчість – це діяльність людини, яка створює щось нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю. Створення інновацій – це завжди творчий процес, який відповідає умовам пошуку нового, оригінального, оптимального, хоча внаслідок здійснення цього пошуку не завжди виникає і не завжди має виникати нове. Тому сам процес творення некоректно називати інновацією. Швидше інновація є продуктом процесу творчого

¹ Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е.Лузік // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С.77.

² Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації: монографія; під загальною редакцією Андрущенка В.П., Михальченка М.І., Кременя В.Г. – К.: ДЦССМ, Запоріжжя: ЗДУ, 2002. // Соціальна робота. Книга 6. – С.25.

³ Кульчицька О.І. Соціально-психологічні фактори формування таланта / О.І.Кульчицька // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць; за ред. Л.Л. Тovaжнянського, О.Г. Романського. – Вип. 5 (9) – Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – С.213.

пошуку, результатом остаточної розробки нової ідеї. Процес можна назвати інноваційним тоді, коли йдеться про освоєння, поширення інновації в педагогічній практиці. Такий зв'язок творчості та інновацій підкреслює, що сьогодні на тлі інноваційних процесів в системі освіти особливо актуальною є проблема виховання творчої особистості, розвитку її здібностей і створення умов для розкриття креативності як важливої складової формування індивіда.

Загалом проблема творчості в педагогіці не є новою. Розвиткові творчих здібностей вихованців приділяли значну увагу видатні педагоги минулого і сучасності – Ф. Дістерверг, Й. Песталоцці, Я. Коменський, М. Монтесорі, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, С. Русова, Г. Ващенко та ін. Зокрема, українська письменниця С. Русова зазначала, що треба звернути велику увагу на формування розуму і впорядкування розумових сил та активної думки тих, хто навчається, а не на «накидання» в їх голову різних знань¹. А один з творців української освіто-виховної системи Г. Ващенко доводив, що дитині необхідні «логічне мислення і творча фантазія»².

Психологи вважають творчість важливою умовою існування людини, найвищим її здобутком і водночас звичайним явищем. Тому що творчість притаманна кожній людині, а не лише окремим індивідам. На думку П. Еббса, творчий процес визначають чотири параметри: несвідоме, свідоме, традиція, інновація. А творче мислення розгортається як діалектичний рух у координатній площині двох взаємно перпендикулярних осей: вертикальної (свідоме – несвідоме) і горизонтальної (традиційне – нове)³.

Досліджуючи творчий процес, науковці значно більше уваги присвячують аналізу вертикальної осі функціонування мислення. У ній процес творчості постає взаємодією психічної складової індивіда з його уявою та інтуїцією, а також логічної складової з аналізом, синтезом, алгоритмами тощо. Притому інтуїтивне, на думку багатьох дослідників, випереджає логічне. «Логічне розв'язання творчого завдання, пише

¹ Зайченко Л.В. Деякі проблеми розвитку української національної школи в педагогічній спадщині С.Р. Русової / Л.В.Зайченко // Вісник академії педагогічних наук України – 1993. – № 1. – С.85.

² Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів / Г.Г.Ващенко. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. – С.61.

³ Abbs P. Creativity, the Arts and the Renewal of Culture // Aesthetic is for Aesthetic. – London, 1989. – P.10.

відомий фахівець у галузі психології творчості Я. Пономарьов, – виникає лише на підставі інтуїтивного, тобто тоді, коли завдання фактично вже розв'язане. Логічне розв'язання спричинює потреба передати інтуїтивно знайдене іншій людині, обґрунтувати, довести правомірність такого розв'язання, використати його для розв'язання більш складного, однотипного завдання тощо»¹.

«Інтуїтивний момент і формалізація його ефекту, – пише Я. Пономарьов, – виступають як творче мислення, будучи центральною ланкою психічного механізму творчої діяльності»². Цікаво, що раніше до такого висновку дійшов відомий французький математик Анрі Пуанкаре, який писав, що «логіка та інтуїція відіграють кожне свою роль. Обидві вони неминучі. Логіка, яка одна може дати вірогідність, є знаряддям доказу; інтуїція є знаряддям винахідництва»³. На важливе значення інтуїції вказує відомий канадський вчений Ганс Сельє. «Творчість, пише він, сама по собі завжди підсвідома: лише під час перевірки й використання продуктів творчої діяльності використовується свідомий аналіз. Інстинкт породжує думки, не усвідомлюючи способів мислення, інтелект же користується думками, але не спроможний їх створювати»⁴.

У сучасній педагогіці період дитинства розглядається як важлива стадія формування творчих здібностей особистості. Саме в дитячому віці людина починає творчо мислити, тому що кожна нова ситуація передбачає зіткнення мислення з новим і незвіданим. Але з віком велика кількість вироблених стереотипів робить вчинки індивіда стандартними, мислення – ординарним, у нього пропадає творчий підхід до справ. Лише в умовах, коли з раннього дитинства розвивається й активізується ініціатива дитини, коли вона оточена відповідним середовищем і системою відносин, творчий підхід не втрачається. Творче начало народжує в дитині живу фантазію та уяву. Творчість за своєю природою узасадничена бажанням робити щось таке, чого ще ніхто не робив, або

¹ Пономарев Я.А. Психология творчества / Я.А.Понамарев. – М.: Наука, 1976. – С.194.

² Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А.Понамарев. – М.: Педагогика, 1976.

³ Пуанкаре А. О науке / А.Пуанкаре; пер. с фр.; под ред. Л.С. Потрягина. – М.: Наука, 1990.

⁴ Селье Г. От мечты к открытию: как стать ученым / Г.Селье; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1987.

зробити кращим те, що вже існувало. Іншими словами, творче начало людини – це завжди прагнення вперед, до кращого, до прогресу, до найвищої досконалості¹.

У дитинстві творчі здібності розвиваються за допомогою гри і мистецтва. Творчі та розвивальні ігри – це нові техніки. А різні форми художнього й естетичного виховання – музика, образотворче мистецтво, література, театр – відомі усім поколінням.

Мало того, мистецтво загалом відіграє провідну роль у вихованні творчого начала навіть дорослої людини. За своєю дивовижною здатністю викликати в індивіда творче натхнення та фантазію, мистецтво посідає чільне місце поряд із хистом людини сприймати прекрасне в навколишній дійсності. Ще здавна видатні мислителі та діячі культури, незважаючи на істотні розбіжності в розумінні сутності мистецтва, доходили висновку про те, що мистецтво – один з найпотужніших засобів виховання творчої особистості. Приналежності нас до людської краси і свободи, мистецтво має особливу здатність викликати творче натхнення внаслідок збудження почуттів. Воно також виявляється для людини неоціненним живильним джерелом творчої енергії й наснаги, допомагає розкрити ще неусвідомлені власні можливості, мобілізувати внутрішні ресурси та більш ефективно реалізувати творчі задуми². Про велику роль мистецтва і насамперед творчої фантазії в розвитку наукового мислення свідчить той факт, що значна частина науково-технічних проблем висувалася спочатку мистецтвом, а потім, часто через цілі століття, вирішувалася наукою і технікою³. Досвід видатних особисто-

¹ Ткемаладзе З.П. Розвиток творчої особистості як один з шляхів формування національної гуманітарно-технічної еліти / З.П.Ткемаладзе, Л.Ю.Шуплецова // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць; за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романського. – Вип.. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.127.

² Черемський М.П. Сутність мистецтва і його роль в системі виховання гуманітарно-технічної еліти / М.П.Черемський // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць; за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип.. 6 (10) – Харків: НТУ «ХП», 2004. – С.388.

³ Ткемаладзе Розвиток творчої особистості як один з шляхів формування національної гуманітарно-технічної еліти / З.П.Ткемаладзе, Л.Ю.Шуплецова // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць; за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романського. – Вип.. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.127.

стей всесвітньої історії свідчить, що поєднання мистецького і наукового бачення є бажаним, надзвичайно плідним і корисним для людства. Тому в процесі людського пізнання завжди має бути присутнім естетичний елемент.

Освіта покликана виховувати творчу особистість, здатну продукувати оригінальні ідеї в різних сферах діяльності, серед інших і в мистецькій. Роль естетичного виховання у формуванні творчої позиції полягає в тому, що воно не лише сприяє розвиткові відчуттів, збагаченню чуттєвості індивіда, але й навчає його, обґрунтовує необхідність творчого ставлення до світу¹.

Розвиток творчого потенціалу – це досягнення вищого рівня управління у взаєминах людини зі світом. Під час його перетворення індивід визначає певний тип і зміст взаємодії зі світом. Відтак багатство держави в остаточному підсумку залежить і від здібностей, і від творчості людей, Тому кожна держава повинна прагнути до того, щоб людина вміла реалізовувати евристичний потенціал власних життєвих сил.

У багатьох країнах світу на різних рівнях державного управління процесами освіти вважається, що впровадження мистецтва в усі сфери життя – найбільш ефективний засіб впливу на розум, відчуття і волю особистості, на формування її творчих здібностей на підставі притаманних їй природних обдарувань. Тому в цих країнах робиться все для того, щоб з раннього дитинства, а потім у дошкільному і шкільному вихованні та освіті дізнатися й зрозуміти, хто і з яким потенціалом народився та що потрібно зробити, щоб природні таланти проявилися і почали працювати як на благо самого власника талантів, так і на благо суспільства. Наприклад, в Японії, де велика увага приділяється естетичному вихованню, вважають, що глибоким знанням у галузі техніки і точних наук людина з розвинутим образним асоціативним мисленням оволодіває швидше. Крім того, саме художня освіта краще, ніж інші види занять, розвиває у дитини гнучкі образно-асоціативні форми мислення². Значні успіхи японської науки і техніки пов'язані саме з цим аспектом виховання.

¹ Вдович С.М. Концепції естетичного виховання особистості у зарубіжній педагогіці / С.М.Вдович // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць; за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНСЬКОГО. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – С.212.

² Неменский Б.М. Мудрость красоты / Б.М.Неменский. – М.: Просвещение, 1981. – С.56.

Серед українських психологів і педагогів чималу увагу активізації методів виховання мистецького мислення приділяв Г. Ващенко. На його думку, таке мислення посилює інтерес до науки. Тому вчений розробляв методи навчання для розвитку творчих здібностей студентів¹.

У процесі сучасної трансформації вітчизняної освіти проблема розвитку творчої особистості постала як комплексна й багатоскладова. Її теоретичні засади сформувалися на підставі вирішення проблем філософського визначення творчості, питань психології творчості та педагогіки формування творчих здібностей і якостей особистості тих, хто навчається.

Філософи, психологи, педагоги по-різному визначають здатність до творчості. Але загальним для цих визначень є те, що здатність до творчості асоціюється зі створенням нового, оригінального. Тому, як зазначає Л. Рубінштейн, це нове, оригінальне входить не лише в історію розвитку самого творця, але й в історію розвитку науки, мистецтва². А. Матюшкін цю здатність називає вмінням «ставити нові проблеми»³, а І. Зімня, Ю. Карпова, Е. Лузік – можливістю проектувати та генерувати ідеї⁴.

Критерієм творчості принагідно виявляється не якість одержаного результату, а характеристики і процеси, які активізують творчу продуктивність. Саме це вчені й називають креативністю⁵. Наприклад, Е. Лузік останню визначає як «процес і комплекс психічних властивостей індивіда, що сприяють самостійному висуванню проблем, генеруванню великої кількості оригінальних ідей та нестандартному їх вирі-

¹ Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів / Г.Ващенко. – К.: Укр. Видавнича спілка, 1997.

² Рубинштейн Л.С. Основы общей психологии / Л.С.Рубинштейн. – М., 1940. – С.482.

³ Как сформировать творческую личность? (Беседа с директором Института общей и педагогической психологии, чл-кор. АПН, профессором А. Матюшкиным, 1986 г.) // *Alma Mater*. – 2004. – № 8. – С.30–35.

⁴ Зимня И. Педагогическая психология / И.Зимня. – М., 2000; Карпова Ю. Инновации, интеллект, образование: монографія / Ю.Карпова. – М.: Узд-во МГУЛ, 1998; Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е.Лузік // *Вища освіта України*. – 2006. – № 3. – С.76–82.

⁵ Золочевская М.В. Формування творчих якостей особистості на заняттях з інформаційних технологій в педагогічному ВНЗ / М.В.Золочевская // *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського*. – Вип.. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С. 238.

шенню»¹. Як невід'ємна сторона духовності й умова саморозвитку особистості, креативність є істотним резервом її самоактуалізації, яка виражається не стільки різницею наявних і особистих знань, скільки сприйнятністю до нових ідей і схильністю руйнувати або змінювати встановлені стереотипи з метою створення нового та пошуку нетривіальних, несподіваних, незвичайних рішень життєвих проблем.

На практиці проблему формування творчих якостей розв'язують вчителі й викладачі кожного навчального закладу. Проблема полягає в тому, що не можна навчити креативності, передаючи її з рук в руки, з уст в уста, як набір готових знань, як підручник, конспект або лекцію. Вона повинна стати особистісною якістю, а її поступовому формуванню має бути приділена увага на кожному етапі, у кожній ланці складного ланцюга навчально-виховного процесу від дошкільного до вищого навчального закладу².

Проте останнього зовсім не враховувала система так званого підтримувального навчання, що склалася в минулому. Хоча видатні радянські педагоги і психологи у своїх дослідженнях значну увагу приділяли проблемі творчості, суспільство не відчувало потреби в творчих особистостях, і як наслідок, не виробляло необхідного соціального замовлення для системи освіти. Радянське суспільство, яке за формальними показниками було одним із самих освічених в світі, високо цінувало і відтворювало класичну систему освіти, орієнтовану на трансляцію наукового знання. Розуміння поняття творчості ґрунтувалося на марксистській ідеології. Орієнтована на матеріалістичну природу речей, творчість визначалась як процес розгортання людської діяльності, успішність якої оцінюється матеріальним результатом³. На відміну від цього, сучасна педагогіка і психологія спирається на наявність творчого поте-

¹ Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е.Лузік // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С.79.

² Золочевская М.В. Формування творчих якостей особистості на заняттях з інформаційних технологій в педагогічному ВНЗ / М.В.Золочевская // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.239.

³ Першина Н.В. Розвиток комунікативно-розмовних навичок у навчанні іноземної мови за допомогою комунікативно-орієнтованого методу та особистісно-креативного підходу / Н.В.Першина // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.323.

нціалу в кожного індивіда, незалежно від того, створює він якісь бажані для суспільства матеріальні цінності чи ні.

Класична система освіти, яка склалася ще в XVIII-XIX ст., з притаманним їй ідеалом «людини знаючої», поступово відходить у минуле. Реалії життя ставлять на порядок денний формування людини мислячої, творчої, здатної самостійно отримувати знання, вчитися протягом усього життя, самовдосконалюватися і самореалізовуватися. Водночас традиції класичної системи освіти й досі асоціюються із загальною налаштованістю суспільства наслідувати певний взірець. За довгі роки такий підхід досить міцно укоренився у свідомості наших співвітчизників і продовжує чинити істотний вплив на освітнє середовище. В цій системі педагогіка, як і раніше, оперує розумінням людини й світу в контексті міфічного «середньостатистичного зразка» на кшталт «яким слід бути», «як треба жити» тощо. Навіть незважаючи на те, що сучасна практика свідчить про хибність такого підходу. Саме тому класична система, демонструючи нестійкість і, як наслідок, поновлюючи понятійно-термінологічний апарат та теоретичну базу сучасної освіти, робить спроби реалізуватися на шляху пошуку адаптаційних механізмів. У цьому факті іноді вбачається сильна сторона традиційної педагогіки, котра завжди прагне відкрити людині світ, поки вона це не зробила сама або запропонувати їй той варіант світу, для перебування в якому достатньо оволодіти змістами, які приймає більшість¹. Підтвердженням цьому є відповідь, яку дає традиційна освіта на головне питання про те, чому треба вчитися: знанням, умінням, навичкам². Крім того, традиційна система освіти мало вчить учнів і студентів відповідати на питання як треба вчитися та що вивчати. Тобто, в ланцюгу «розуміння – знання – інформація» надмірний пріоритет належить останній³, а в освітньому процесі перевагу надано знанням.

Водночас діюча система освіти залишається значною мірою авторитарною. Такий педагогічний авторитаризм зумовлений передусім

¹ Леонова О. Педагогіка традиційна і ... друга / О.Леонова // *Alma Mater*. – 2005. – № 5. – С.19.

² Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI сторіччя / авт. кол.: В.Литвин (кер.), В.Андрущенко, А.Гуржій та ін.. – К.: Навч. книга, 2004. – Кн.2: Освіта і наука: творчий потенціал державо-культуротворення. – 2004. – С.223.

³ Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект.: научное издание. / Под общей редакцией профессора Ю.Б. Рубина. – М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2004. – С.27.

суб'єктно-об'єктним підходом до навчання, який притаманний традиційній освіті. Відповідно до такого підходу викладач – суб'єкт навчання, який націлений не просто на передавання знань, а на «пересаджування» в голову вихованця готового матеріалу, а той, хто навчається – об'єкт, який має не лише сприйняти ці знання, але й дисципліновано і слухняно виконувати вказівки та інструкції педагога.

Для взаємин традиційної освіти типовими є керівництво і виконавча дисципліна, примус і повне виконання, постійна оцінка дій учня або студента. Як наслідок – вони побоюються відповідати без гарантії правильності відповіді, бояться бути осміяними тощо. Внаслідок таких взаємодій у навчальному процесі формується залежний тип учнів і студентів, для навчального стилю яких характерна опора на рекомендації педагога, на його поради і підказки. За даними досліджень кількість таких студентів коливається від 41% до 65%. Цим студентам важко жити в умовах самостійного вибору. Такий вибір, як перший крок до творчості, для них є тяжким випробуванням¹. З огляду на це треба постійно пам'ятати, що понад десять років, проведених в умовах педагогічного авторитаризму, часто формують людину-конформіста, пристосованця, деіндивідуалізовану особистість, яка не здатна не лише до творчості, але й до самостійної та відповідальної поведінки на підставі свідомого ставлення до дійсності². Саме творчість і відповідальність проголошуються сьогодні головними принципами повноцінного життя людини та її ефективної взаємодії з навколишнім світом.

В умовах, коли переважна більшість вчителів і викладачів вихована під впливом педагогічного авторитаризму та інших особливостей традиційної освіти, впровадження інновацій і творчого підходу у процес навчання відбувається непросто. Ключова роль у цьому запровадженні належить учителям та викладачам, котрі мають бути творчими особистостями, постійно вдосконалюватися і розвиватися.

Одним із перших, хто порушив питання про творчий характер педагогічної діяльності, був Л. Виготський. Він сформулював два основних положення щодо формування творчого характеру педагогічної роботи. Сутність першого з них полягає в тому, що тільки той, хто грає творчу

¹ Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.93.

² Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ сторіччя / авт. кол.: В.Литвін (кер.), В.Андрущенко, А.Гуржій та ін.. – К.: Навч. книга, 2004. Кн..2: Освіта і наука: творчий потенціал державо-культуротворення. – 2004. – С.223.

роль в житті, може претендувати на творчість і в педагогіці. З огляду на це твердження, функцію педагога може здійснювати лише суб'єкт, максимально занурений в життя як його активний і самостійний перетворювач. Друге положення корелюється з метою педагогічного процесу, який передбачає не просте культивування природних показників, а створення «надприродного» людського життя. Іншими словами, йдеться про формування діяльних здібностей індивіда як фундаментальної умови розгортання закладених у ньому можливостей¹.

Сьогодні праця викладача – це сполучення багатьох якостей не тільки особистого, але й професійного характеру. Вміння прищепити інтерес до навчального предмета передбачає творчий підхід, прагнення постійно працювати над собою і бути ентузіастом власної справи. Адже інтерес до певного предмета й активне ставлення до навчання досягається найбільш часто шляхом виникнення і виявлення інтересу безпосередньо до особистості викладача. Педагог за допомогою свого енергетичного поля, аури має «притягнути» вихованця до власного інтелекту, а вже потім через інтелект за допомогою правильно підбраної інформації та методики викладання, залучити його до предмета навчання². Тому постійне вдосконалення педагогічної майстерності, освоєння нових форм і методів навчання – невід'ємна частина цілісної особистості викладача. Хорошим викладачем може вважатися той, хто має, крім усього, ще й широкий кругозір, високу загальну культуру, володіє ораторською майстерністю, а також має приховані, невикористані резерви в царині професійної діяльності, які більшість дослідників і називають власне творчим потенціалом особистості педагога. Зазвичай, його складовими вважаються природні задатки, працездатність, вибірковий інтерес до діяльності, захопленість справою, нестандартність мислення, здатність до самовдосконалення та ін³.

В умовах активного впровадження інновацій в освітню діяльність серед усіх якостей викладача найбільше цінується його творча майсте-

¹ Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 т. / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – С.46–47.

² Пащенко М.І. Активні методи навчання в професійному ставленні майбутнього вчителя / М.І.Пащенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць / за ред. І.А.Зязюна та Н.Г.Никало. – У 2-х частинах. – Ч. 2. – К., 2001. – С.107.

³ Мартишина Н.В. Ценностный компонент творческого потенциала личности педагога / Н.В.Мартишина // Педагогика. – 2006. – № 3. – С. 48–57.

рність, яка в сучасних умовах не може тлумачитися просто як варіативність у застосуванні навчальних методів, форм навчання, індивідуалізованого підходу. Адже інноваційні процеси в освіті призвели до переосмислення об'єкта освітнього процесу. Відтепер таким об'єктом є винятково освітній матеріал (предмети, явища, символи, моделі, ситуації, цінності, діяльність, відносини тощо), а учні та студенти набувають рис активно діючого суб'єкта. Як наслідок, відбувається зміна традиційних функцій викладача, який до останнього часу був інформатором-траслятором знань, інструктором, екзаменатором, а тепер має стати, за висловленням К. Роджерса, вчителем-фасилітатором, який допомагає тим, хто навчається, в їх особистісному і професійному становленні та розвитку¹.

За таких умов творчий характер викладацької діяльності підноситься на якісно інший рівень, оскільки педагог виявляється ініціатором творчої пізнавальної діяльності та реалізації креативних здібностей тих, хто навчається². Викладач забезпечує, створює умови для самозміни учня або студента, для їх переходу в новий стан, надає процесу самозміни культурних форм. Він піклується про розуміння учнем чи студентом мети і завдань навчання, про їх сприйняття, змінює поставлені навчальні завдання залежно від потреб вихованців, навчає їх самостійної постановки навчальних завдань тощо³. Водночас педагог має реалізовувати особистісно-орієнтований підхід до учня або студента на підставі оцінки його потенційних можливостей, особистісно-ділових якостей, мисленнєвих здібностей, поведінки⁴. Таке глибоке усвідомлення і врахування психофізіологічних особливостей особистості має

¹ Гайворонская В.В. Личность преподавателя как определяющий фактор воспитания гуманитарно-технической элиты / В.В.Гайворонская // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 6 (10) – Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – С.221.

² Черемський М.П. Творчі передумови педагогічної діяльності викладача вищого навчального технічного закладу / М.П.Черемський // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – С.282.

³ Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.93.

⁴ Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е.Лузік // Вища освіти України. – 2006. – № 3. – С.77.

забезпечувати максимальне включення всіх її здібностей і можливостей у процесі навчання. Як свідчить практика навчання, чим більш високим є рівень особистісного і професійного розвитку викладача, тим вища його готовність до зміни професійної поведінки і тим більш ефективно він організовує педагогічний процес, сміливіше використовує нетрадиційні методики, краще розуміє студентів, більшою мірою демонструє готовність до змін та відмови від стереотипів у професійній діяльності.

Окрім того, порівняно вузька сфера вивчення нових дисциплін і традиційне проблемне поле класичних предметів в умовах трансформації освіти не можуть бути повноцінно осмислені винятково на підставі минулого досвіду. Разом зі зміною загальної концепції викладацької діяльності, перетворення потребує і підхід до розробки навчального матеріалу. Фраза, яка є вже афоризмом про те, що учень – це факел, який необхідно запалити, – стала нині занадто буденною. Так само, як і посилення на те, що основне завдання процесу навчання – навчити учня або студента вчитися. Про це завдання писав свого часу ще К. Ушинський, який підкреслював, що особистість треба мотивувати до пошуку і самовдосконалення. Для цього викладач має створювати нові комбінації з відомих прийомів і методів навчання, щоб розвивати у тих, хто навчається фантазію, нестандартне мислення, уявлення тощо¹. Саме ці прийоми та методи найбільш точно визначають сучасний підхід до такого навчання, яке може вважатися найбільш ефективним і визнаним у світі.

На думку А. Матюшкіна, у вирішенні проблеми підготовки творчої особистості важливим є те, щоб сам по собі зміст навчального процесу був більшою мірою пов'язаний з аналізом усталених у межах тих або інших моделей дійсності припущень і обмежень, а також тенденцій розвитку певної галузі знань². Особливого значення в цьому контексті, як зазначає К. Михайлова, набуває процес виокремлення проблемного

¹ Колесникова Л.Н. К вопросу о формировании креативных способностей у студентов технического вуза / Л.Н.Колесникова // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 11 (15) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.171.

² Как сформировать творческую личность? (Беседа с директором Института общей и педагогической психологии, чл-кор. АПН, профессором А. Матюшкиным, 1986 г.) // Alma Mater. – 2004. – № 8. – С.32.

поля дисципліни¹. Отже, пошук викладачем того проблемного простору, який дозволить учням і студентам не тільки теоретично оволодіти матеріалом, але й орієнтуватися в практичному його застосуванні є надто важливим. Якісне проблемне поле дозволяє досягнути низки позитивних педагогічних, практичних і наукових ефектів.

Творчі викладачі ніколи не вирішують суто дидактичні завдання. Для них предмет, що вивчається, – частина загальної культури людини, яка поширюється далеко за межі навчального матеріалу. Вони вважають, що контекст культури цементує засади освіти². Отже, сучасна компетентність викладача виходить за рамки навчальної дисципліни, а визначення співвідношення міждисциплінарних зв'язків і складових частин є одним із найважливіших завдань прояву його творчості. Адже без знання та розуміння процесів, що відбуваються в суспільстві, уміння виділяти тенденції соціальних явищ, прогнозувати розвиток елементів соціуму в різних напрямках неможливо чітко орієнтуватися й виразно окреслити проблемне поле навчальної дисципліни. Саме тому значну роль в успішній реалізації механізмів визначення проблемного поля, досягнення його творчої варіативності відіграє науково-дослідна та викладацька діяльність педагога³.

Якщо для успішного впровадження інновацій в освітній процес українової необхідна творча майстерність педагога, то для сприйняття і реалізації цих інновацій не менш важливою є творчість учнів та студентів. Цікаво, що дані чисельних тестувань та інших досліджень демонструють, що по-справжньому творчі учні або студенти – це далеко не завжди відмінники навчання. Адже знання засад наук та спеціальних предметів і пов'язане з ними зубріння, екзамени, заліки, колоквиуми майже не поєднані з розкриттям творчих здібностей учнів і студентів. Отримання в готовій формі від викладачів та з навчальної літератури знань не сприяє підвищенню ні ініціативності, ні активності тих, хто

¹ Михайлова К.Г. Проблемне поле навчальної дисципліни як елемент викладацької творчості / К.Г.Михайлова // Університетська освіта України XXI століття: проблеми, перспективи, тенденції розвитку. Міжнародна науково-практична конференція. – Харків, 2000. – С.166.

² Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем// Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.92.

³ Михайлова К.Г. Проблемне поле навчальної дисципліни як елемент викладацької творчості / К.Г.Михайлова // Університетська освіта України XXI століття: проблеми, перспективи, тенденції розвитку. Міжнародна науково-практична конференція. – Харків, 2000. – С.166.

навчається. Навпаки, засвоюючи готові знання, учень або студент ризикує позбавити себе можливості побачити світ по-своєму, блокує створення для себе власного світу цінностей¹. Мало того, навіть кількарічне розв'язання навчальних завдань, побудованих винятково на відтворенні пройденого матеріалу, та прийняття рішення за аналогією, зразком, у багатьох випадках призводить до того, що «дитяча» здатність до творчості вже в студентському віці цілком втрачається. Якщо в процесі навчання в учня або студента не виникає хоча б мізерного сумніву в абсолютності знань, які він здобуває, якщо з навчального процесу вилучена можливість формулювання тими, хто навчається, нових питань на кожному етапі навчання – тоді різко знижується творча активність особистості в царині самоосвіти. Особливо різко знижується рівень виробничої, соціальної та наукової роботи в студента й молодого фахівця².

Творчість і оригінальність мислення виникає тоді, коли особистість прагне розібратися в усьому самотійно, не орієнтуючись на авторитети і чужі думки, коли вона повсякчас сумнівається в непорушності загальноприйнятих наукових істин і думок, коли керується принципом перевіряти все на практиці, на власному досвіді. Індивідуально-творчий розвиток особистості передбачає не автоматичне запам'ятовування й механічне сприйняття інформації, а творче її перетворення, пошук у ній іншого смислу, оригінальне інтерпретування, формування власного ставлення до неї, оцінку важливості та ефективності ідей, теорій, методичних рекомендацій³.

Отже, творчий, креативний студент націлений на самотійний пошук знань, відповідей на питання, які його хвилюють. Викладачеві нелегко працювати з творчими студентами, оскільки їх важче зацікавити, зберегти їхню увагу. Тому досить часто викладачі оцінюють «креативів» як «вискочок», демонстративних, істеричних, в'їдливих особистостей. Опір «креативів» репродуктивним формам діяльності, їх більша чутливість до монотонності розцінюється як лінощі, насти-

¹ Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.92.

² Как сформировать творческую личность? (Беседа с директором Института общей и педагогической психологии, чл-кор. АПН, профессором А. Матюшкиным, 1986 г.) // Alma Mater. – 2004. – № 8. – С.30–35.

³ Мурутазаєва Е.М. Індивідуально-творчий розвиток майбутніх педагогів / Е.М.Мурутазава // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3 (44). – С.71–72.

рливість, тупість¹. Дотепер багатьом викладачам досить важко усвідомити, що без права студента на помилку, особисту думку, відмінну від думки викладача та інших студентів, можливості відкрито демонструвати свої здібності, не може бути мови про творчість, креативність майбутніх фахівців.

Проте сьогодні перед педагогами стоїть завдання не лише не чинити опору творчим поривам учнів і студентів, але й усебічно їх стимулювати до проявів власних творчих здібностей. Адже досить часто на заняттях з'ясовується, що не так вже й багато серед тих, хто навчається, знайдеться схильних проявляти креативність у межах виконання навчальних завдань. Психологи стверджують, що таких, насправді, не більше 30%. Але й їх також потрібно зацікавити. У решти, зазвичай, творчі нахили загалом приховані в глибинах підсвідомості. Отже, щоб викликати в учня або студента бажання творчості, продукування нових знань, усвідомленого їх розуміння та різнобічного тлумачення проблем, педагог насамперед має побачити в них особистостей з власним інтелектуальним і творчим потенціалом та запропонувати їм належні умови для виявлення і розвитку їх внутрішнього потенціалу інтелектуальності і творчості².

Все це передбачає серед іншого й остаточне подолання авторитарного стилю викладання та активний пошук таких шляхів впливу на особистість, які унеможливлювали би будь-який тиск на неї³. За допомогою різних форм, методів і способів засвоєння та перетворення знань у певну власну пережиту систему, яка відрізняється від загальноприйнятої, педагоги повинні вміти пробуджувати у своїх підопічних ті сили, які досі залишалися нежиттєвими. Дуже важливо знайти те сутнісне, той «ключ», який би дозволив через особистість пізнати її

¹ Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н.Дружинин. – Спб.: Питер Ком, 1999. – С.216.

² Лисовой В.Н. Инновационный подход: метод внутренней игры в образовательном процессе / В.Н.Лисовой, А.Г.Романовский, О.И.Шушляпин // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л. Тovaжнянського, О.Г. Романського. – Вип. 11 (15) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.13.

³ Черемський М.П. Творчі передумови педагогічної діяльності викладача вищого навчального технічного закладу / М.П.Черемський // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип.. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.286.

здібності, реалізувати бажання, а також виявити ті межі можливостей, котрі наявні за певних умов та обставин у будь-якій конкретній навчальній ситуації для кожного індивіда¹. Можна тільки уявити, яких успіхів могли б досягнути «двієчники» та «трієчники», якби вдалося реалізувати весь їхній внутрішній потенціал.

Будь-які сучасні технології і системи навчання мають ґрунтуватися на визнанні студента й викладача головними дійовими особами освітнього процесу, орієнтованого на їхнє фізичне та моральне здоров'я, духовну єдність, педагогічну паритетність². Мало того, соціальна взаємодія двох основних суб'єктів процесу навчання не може бути плідною й ефективною, якщо він розгортається в межах формально витлумачених нормативних вимог до їх соціальних ролей. Тому в цій взаємодії важливу функцію виконує «суб'єктивний чинник» здатності педагога до емпатичного співпереживання, розуміння внутрішнього стану вихованця, кола його інтересів, життєвих орієнтацій³. Тобто учень або студент виявляється суб'єктом, а не об'єктом засвоєння знань, умінь і навичок. Як наслідок, навчальний процес перетворюється в діалог особистостей – суб'єктів педагогічної дії – та набуває рис співтворчості. Ефективність такої суб'єктно-суб'єктної взаємодії наставника і послідовника, педагога і вихованця підтверджена педагогічною практикою ще з часів Сократа, Платона й Аристотеля.

Сьогодні співтворчість у навчанні – один із елементів педагогічного процесу, орієнтованого на особистісне духовне зростання учнів і студентів та професійно-особистісний розвиток учителів і викладачів. Під час спільної творчості суб'єкти педагогічної дії відходять від традиційних ролей передавача та одержувача знань. Вони спільно й творчо здобувають знання, уміння і навички, розвивають світоглядні якості, збагачуються конкретними можливостями того або того навчального предмета. Йдеться не про протиставлення здобування знань розвитку особистості, а про зміну акцентів. Знання, зберігаючи в освітньому процесі власну значущість, перестають бути остаточ-

¹ Шуляпин О.И. Эффективный лидер: как выразить себя в вузах и корпорациях / О.И.Шуляпин, И.Л.Леванова // Вчені записки. Серія «Наука та практика управління», Харків: інституту управління. – 2000. – Спеціальний випуск № 2. – С.14.

² Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.90.

³ Невский Н.А. Субъективный фактор в педагогической деятельности / Н.А.Невский // Педагогика. – 1992. – № 5. – С.14.

ною метою і виявляються умовою та засобом самоорганізації й самовдосконалення людини¹.

Співтворчість вихованця і педагога в навчальному процесі можна пояснити за допомогою моделі взаємодії реальності повсякденного життя, яку відстоюють учні, та дійсності культури навчального предмета. Така модель запропонована В. Імакаєвим і передбачає співтворчість у навчанні, котра досягається тоді, коли педагогу вдалося відстоювати реальність культури від натиску повсякденного життя та сформулювати для вихованця простір можливостей для входження в культуру. Заняття таких викладачів є справжніми стрибками до іншої реальності, яка сповнена змістами і значеннями, котрі не можна звести до змістів та значень повсякденності². Незвіданий учнями або студентами світ культури створює для них прецеденти свідомого продукування думок, суджень, абстрактно-символічних конструкцій, образів тощо. Наслідком цього є так звана «культурна робота» вихованців разом із педагогом, під час якої учні й студенти продукують власні тексти за нормами певної культури (математики, музики, історії та ін.): «подорож, обрана в сенсі духовної мандрівки... є активною співучастю в культурній роботі, зануренням у процес творчості іншого культурного оточення»³. В такому розумінні будь-яка культурна реальність, яка не збігається з дійсністю повсякденного життя, для учнів і студентів є реальністю творення ними культури.

Викладач, у свою чергу, «відбуваючи в культурну подорож», не показує як це треба робити, а разом з підопічними здійснює пошук, плекання способу дій. Отож, його роль полягає в організації пошукової діяльності «зсередини», щоб будь-який учень або студент дійшов до знань своїм шляхом. Своєрідність стежок кожного робить загальну дорогу більш широкою для всіх. Педагог – учасник спільного пошуку, який ставить і розв'язує навчальне завдання разом із вихованцями, а не замість них. Основними формами організації пошукової діяльності є діалог та полілог, під час яких визначається зміст чергового навчального завдання та аналізуються шляхи його розв'язання. Викладач не

¹ Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.92.

² Имакаев В. Учитель и ученик: сотворчество образовательной реальности / В.Имакаев // Высшее образование в России. – 2006. – № 10. – С.114–115.

³ Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С.И.Гессен. – М., 1995. – С.211–212.

поспішає зі своїм рішенням. Він постійно розраховує на кмітливість учнів і студентів, чекає, що сьогодні, зараз (на цьому занятті, у цього вихованця) може з'явитися нове, несподіване рішення, якому викладач порадіє разом із ним¹.

Світ культури, який осягається в процесі співтворчості, підштовхує всіх учасників навчальної дії до ідеї вдосконалення. Лише виконуючи культурну роботу, той, хто навчається, може побачити процес свого власного розвитку, який розкривається перед ним під час творення все більш досконалих (складних, цікавих, красивих) культурних текстів. Усвідомлення власної культурної динаміки дає людині мірило, за допомогою якого вона може оцінити сама себе. Викладачам добре відоме захоплення, яке відчують учні або студенти, котрі самостійно вирішили складне, раніше не доступне їм завдання. В таких ситуаціях подолання труднощів дитина чи молода людина усвідомлює, що вона стає більш розумною, винахідливою, творчою². Мало того, задоволення, яке відчуває учень або студент, який творчо розв'язав складне завдання з фізики або зрозумів загадку складного тексту з літератури, принципово відрізняється від радощів від «дванадцятки» чи «п'ятірки», яку він отримав за виконання 20 типових вправ з математики або іншого предмету.

Отже, спільна творча діяльність і спілкування – рушійна сила розвитку особистості учнів і вчителів, студентів і викладачів. Вищі джерела рушійних сил студента і викладача, зазначає Л. Митіна, є інтердивідуальними й містяться всередині людини, а не в зовнішньому середовищі. Вони виявляються мінливою єдністю «я»-діючого, «я»-творчого, «я»-емпіричного, що і є джерелом професійно-особистісного розвитку педагога та особистісного зростання студента³.

Крім того, справжня співтворчість учня і вчителя або студента й викладача можлива лише за умови, коли педагоги ставляться до власної педагогічної діяльності не лише як до виконання певної соціальної ролі, а й як до реалізації самого себе. Для такого педагога його діяльність набуває важливого особистісно-емоційного забарвлення. Таке

¹ Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.92.

² Имакаев В. Учитель и ученик: сотворчество образовательной реальности / В.Имакаев // Высшее образование в России. – 2006. – № 10. – С.116.

³ Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.М.Митина. – М.: Флинта, 1998. – С.95.

ставлення і є нічим іншим, як «любов'ю до дітей», «любов'ю до роботи». Оскільки діяльність викладача без вихованців неможлива, зрозуміло, що ціннісне ставлення до предмета нездійсненне без ціннісного ставлення до учнів або студентів. Педагог вбачає у своїх послідовниках особистостей, потенційно здатних розділити ті смисли, які він знаходить в культурі, стати йому близькими духовно. Саме тому, наприклад, учитель помічає ставлення дітей до навчального предмета, їх розуміння чи нерозуміння навчального матеріалу та прагне вирішити пов'язані з цим педагогічні проблеми на користь культури й особистості учня. Адже творчі здібності людини починають розвиватися рано й не просто через систему суспільних відносин, а завдяки іншій людині. Це означає, що творча особистість у навчальному процесі народжується лише під час творчого спілкування з викладачем, який виявляється носієм певного стилю мислення, оригінального світобачення, активної позиції тощо.

Досвідчені педагоги знайомі з феноменом подяки вихованців, котрі також перестають розглядати себе як виконавців соціальних ролей, проявляють на заняттях своє єство. Вони сприймають викладача не як функціонера, що приходить в аудиторію винятково за обов'язком, а як людину, якій вони довіряють. Водночас перед викладачем постає завдання стати для учнів так званим «значущим іншим», постати перед ними справжньою людиною, але не розчинитися в панібратських стосунках, а залишитися для них поки ще недосяжним зразком¹. У такій довірливій, оптимістичній, творчій атмосфері зростає викладач не лише в очах учнів, але й колег, адміністрацій навчального закладу, й, головне, – у власних очах. Навчання стає пізнавальним для самого викладача, він стає само розвивальною системою².

Спільній творчості педагога і вихованця у навчальному процесі сприяє великий арсенал інноваційних методів навчання. Йдеться про ейдетичні і діяльнісні методики, а також технології, спрямовані на візуалізацію інформації – методику укрупнення дидактичних одиниць, ігрові методики тощо. Найбільш емоційно привабливими і професійно необхідними в інноваційному навчанні є імітаційні активні методи, які поділяються на неігрові (аналіз конкретних ситуацій, імітаційні впра-

¹ Имакаев В. Учитель и ученик: сотворчество образовательной реальности / В.Имакаев // Высшее образование в России. – 2006. – № 10. – С.120.

² Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.93.

ви, індивідуальний тренінг) та ігрові (ділові ігри, розігрування ролей, ігрове проектування)¹, а також інтенсивні методи вирішення завдань (методи «мозкового штурму», евристичних питань, багатомірних матриць, інверсії, КАРУВ (комбінування, аналогія, реконструювання, універсалізація, випадкові підстановки)².

Проте навіть традиційна лекція за умови її творчої трансформації викладачем може перетворитися на стимулятор внутрішнього діалогу студента, або загалом на діалог суб'єктів навчального процесу. Якщо лекція – не просто текст, який прочитав викладач, а процес «мислення», розгортання думок лектора разом зі студентами, то в підсумку студент може отримати окрім знань, дещо більше. Алгоритм викладання матеріалу й сам стиль мислення лектора мають визначати характер внутрішнього діалогу, що розгортається на рівні слухача, діалогу, під час якого слухач неначе відкриває знання для себе й долучає їх до загальної системи власних знань³.

Набувають поширення лекції у формі дискусії, діалогу або полілогу. Якщо необхідно розкрити широкий спектр поглядів на центральну тему навчального курсу, застосовують лекцію-дискусію за участю всіх студентів, присутніх на лекції. Проте дискусія не передбачає приведення думки до «спільного знаменника», хоча й сприяє виробленню в студента власної позиції. Лекції-діалоги передбачають участь двох викладачів, котрі приводять лекцію в режимі розмови, яка дозволяє висувати альтернативні думки, доповнювати схожі позиції. Їм, на відміну від лекцій-дискусій, притаманна потужна тенденція до пошуку загального вихідного положення, яке дозволяє робити більш точні висновки та узагальнення. Лекції-полілоги передбачають, що всі учасники комунікації визначають предмет розмови, а потім в певному порядку, який визначає викладач, прагнуть наростити й розширити її зміст⁴.

¹ Мандрикiна Т.С. До питання iнновацiйного навчання майбутнiх педагогiв / Т.С.Мандрикiна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cen.iatp.org.ua/libr/iatp5/sekts2-sumy_june2004.doc

² Хабибуллина Э. Подготовка студентов к творческой деятельности / Э.Хабибуллина // Высшее образование в России. – 2006. – № 9. – С.96.

³ Как сформировать творческую личность? (Беседа с директором Института общей и педагогической психологии, чл-кор. АПН, профессором А. Матюшкиным, 1986 г.) // Alma Mater. – 2004. – № 8. – С.32.

⁴ Хабибуллина Э. Подготовка студентов к творческой деятельности / Э.Хабибуллина // Высшее образование в России. – 2006. – № 9. – С.96–97.

Серед інших новітніх і творчих методик і концепції навчання необхідно назвати також динамічне оцінювання (система оцінювання не за окремі завдання, а за прогрес у навчанні в цілому, оцінювання потенціалу вчитися), освіта через події (організація освітніх проектів, заходів, свят і фестивалів), концепція порогів (у відповідності до якої вчитель виділяє важкі для розуміння учнів пороги і намагається їх подолати за допомогою низки методик), бріколаж (використання для навчання всього, що завгодно, крім спеціально створених інструментів), концепція BYOD (Bring Your Own Devices – “приносьте ваші особисті пристрої”), згідно з якою на заняттях активно використовуються смартфони, ноутбуки і планшети учнів. Увагу привертає також метод перевернутого навчання (*flipped learning*), який полягає в тому, що вся теоретична частина запланованого до вивчення матеріалу вивчається учнем самостійно, вдома, за тими конспектами, відеолекціями, списком літератури або іншими ресурсами, що надає вчитель або знаходить учень самостійно, а в класі з вчителем детально розбираються завдання, обговорюються ключові питання і організується дискусія по проблемним моментам, робляться вправи по темі. Такі зміни в форматі занять дають більшу самостійності учням поза класною аудиторією (хоча учень може і не отримати завдання на самостійний пошук, це може бути чітка інструкція, наприклад, переглянути відеолекцію або прочитати лекцію у надрукованому вигляді), а в класі, під час інтерактивного спілкування з вчителем саме учень стає найбільш активним суб’єктом дії, тоді як вчитель займає більш пасивну позицію і відіграє контролюючу, спрямовуючу роль. Класна аудиторія стає простором для більш динамічного, інтерактивного навчання, де вчитель спрямовує учнів і допомагає застосовувати концепції, які вони вивчили самостійно (див. також www.flippedlearning.com). Метод сторітелінгу у навчанні виник в межах нарративної педагогіки і полягає у поданні нової теми у вигляді ефектно оформленої історії, але не просто презентації, а складної системи з візуальною, аудіальною та іншою підтримкою завдяки відповідним додаткам та сервісам. Метод полягає не просто в тому, що на уроці учням розкажуть казку, але все їх навчання буде інкопороване у історії різних жанрів, які будуть розгортатися на різних, але пов’язаних між собою рівнях.

Деякі з цих методик або їх елементи вже достатньо давно використовуються педагогами у світі і в Україні, але у звіті про інновації у педагогіці за 2014 рік Інституту Освітніх Технологій Відкритого університету Великої Британії саме вищеназвані методики названі найбільш

значущими серед існуючих інновативних підходів до освіти, які найближчим часом будуть значним чином впливати на освіту в світі¹.

Звернення до проблем творчості викладача і студента, їх спільної творчості, умов та засобів їх досягнення демонструє вичерпаність традиційних репродуктивних освітніх методик. Стає очевидним, що класична модель освіти і науки вже не відповідає належним чином ні вимогам науково-технічного прогресу, ні завданням суспільного розвитку. З огляду на цю обставину, як окремі суспільства, так і світова цивілізація загалом шукають нові підходи, виробляють нові філософські та педагогічні ідеї, які могли би бути інтелектуальною засадою модернізації системи освіти². Проте спроби пошуку принципово нового ідеалу освіченості, мети освітнього процесу, його зв'язку із суспільною практикою в умовах розгортання сучасної технологічної та інформаційної революції, поки не мали належного успіху. Як свідчить застережливий вердикт Л. Вітгенштейна про те, що «проблема розв'язується не шляхом видобування нової інформації, а методом впорядкування того, що ми вже знаємо»³, в освіті й науці не можна нехтувати попереднім досвідом і гідними освітніми традиціями.

Навіть, звертаючись до питання творчої діяльності людини, логічно припустити, що інтуїтивне розв'язання завдання не з'являється само по собі. Досі не відомо, щоб інтуїцію проявляли люди, які б не мали знань з придатної для її розгортання галузі науки і техніки. Для того, щоб у людини могло з'явитися оригінальне рішення у формі інтуїтивної підказки, осяяння, в її підсвідомості має накопичитися достатня кількість елементів (своєрідна база показників). Саме цим пояснюється прагнення винахідників ознайомлюватися з описами і рефератами вже зроблених винаходів⁴. Останнє стосується не лише винахідників. Наприклад, Є. Брандис, який досліджував життєдіяльність відомого письменника-

¹ Innovating Pedagogy 2014. Exploring new forms of teaching, learning and assessment, to guide educators and policy makers. Open University Innovation Report 3 / Mike Sharples and others. – The Open University, 2014. – 41 p. – Access mode : http://www.openeducationeuropa.eu/sites/default/files/news/Innovating_Pedagogy_2014.pdf

² Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації: монографія / під загальною редакцією Андрущенко В.П., Михальченка М.І., Кременя В.Г. – К.: ДЦССМ, Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 440 с. – Книга 6. Соціальна робота. – С.38.

³ Маркузе Г. Одномерный человек / Г.Маркузе. – М., 1994. – С.233.

⁴ Давиденко А.А. Логіка і психологія у творчій діяльності людини / А.А.Давиденко // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3 (52). – С.82–83.

фантаста Ж. Верна, виокремлює наявність у нього інформаційних масивів про передові на той час досягнення в галузі науки і техніки. Універсальну картотеку наукових фактів письменник запровадив ще в молоді роки і безперервно її поповнював. В ній містилися різні витяги з книг, газет, журналів, різних рефератів і звітів¹.

Видатні фахівці у сфері психології творчості Л. Виготський і С. Рубінштейн стверджували, що все нове, яке виникає в уяві людини, будується з тих елементів навколишньої дійсності, котрі містяться в попередньо засвоєному нею досвіді. Зокрема, Л.Виготський писав: «Було б дивом, якби уява могла створювати з нічого або якби вона мала інші джерела для своїх творень, окрім попереднього досвіду»².

Загалом в історії не буває такого, щоб побудова чогось нового починалася з чистого аркуша. В ній домінує спадкоємність, наступність поколінь, зусиллями яких врешті-решт і зводиться велике розмаїття людської культури. З огляду на це, подальший розвиток освіти можливий в контексті позитивних надбань минулих епох, яких, до речі, в історії світової та української педагогіки є чимало³.

Істина стародавніх мудреців відома широкому загалу: «Нове – це добре забите старе». Великі мислителі керувалися цим принципом, генеруючи нові ідеї. Якщо звернути увагу на загальне спрямування вчень наших попередників, то вони завжди сповнені майбутнім. Такі думки, теорії та ідеї втілювали в життя за допомогою викладання видатні українські педагоги в різні періоди часу. Зокрема, відомі всьому світові педагоги К.Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші виробили і реалізували в педагогічній практиці багато ідей, які були засадою виховання не одного покоління українських фахівців – високоморальних, відповідальних, талановитих, котрі зробили чимало відкриттів у науці й техніці.

Зокрема, досить актуальними сьогодні залишаються педагогічно-дидактичні принципи К. Ушинського, сформульовані ним ще в середині XIX століття. Щоб правильно навчати дітей, розвивати їх розумові здібності, вважав він, треба добре знати їх індивідуальні та психоло-

¹ Брандис Е.П. Рядом с Жюлем Верном: документальные очерки. / Е.П.Брандис. – Л.: Дет. литература, 1991. – С.51.

² Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психол. очерк. Кн. для учителя / Л.С.Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – С.9.

³ Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI сторіччя / авт. кол.: В.Литвин (кер.), В.Андрущенко, А.Гуржій та ін.. – К.: Навч. книга, 2004. – Кн. 3: Модернізація освіти. – 2004. – С.172–173.

гічні особливості, загальнопедагогічні й дидактичні принципи навчання. В навчанні треба передбачати зміст і дозування навчального матеріалу, складність його для учнів, послідовність і систематичність вивчення, розвиток свідомості, діяльності й активності учнів, міцність засвоєння ними знань, єдність виховання та навчання тощо. Кожний урок, на думку К. Ушинського, повинен мати освітнє й виховне значення. Щоб привчити учнів до самостійної роботи і виховати в них інтерес до навчання, треба багато працювати з учнями, допомагати їм у навчанні, розвивати їх мислення та виховувати працездатність.

Не менш актуальною є й філософія виховання А. Макаренка, започаткована ним ще в першій чверті ХХ століття й орієнтована на олюднення як невід'ємну частину процесу виховання його суб'єктів – не тільки вихованців і вихователів, але й тих, хто їх оточує. Це філософія виховання сильної особистості, яка здатна протистояти труднощам життя, захистити його гуманістичні цінності та примножити їх конкретними справами кожного¹.

Зрештою, надзвичайно актуальними для сьогодення є педагогічні твори В. Сухомлинського, написані в середині ХХ століття за часів радянського тоталітарного режиму. Вони спрямовані на інтелектуально-творчий і фізичний розвиток учнів, засвоєння ними культурно-сенсорних еталонів, а саме культури почуттів, сприймань, мислення, волі, тобто психологічної та фізичної культури². У сільській Павлівській школі, де видатний педагог працював і реалізовував власні ідеї, створене ним культурно-пізнавальне середовище було спрямоване на розвиток творчості учнів, виховання в них творчого натхнення. Адже якраз творчість В. Сухомлинський розглядав як «могутній стимул духовного життя учнів». Якраз таку назву має одна з його статей. «Творчість починається там, – писав він, – де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнавання, освоєння, перетворення світу, при цьому людська особистість немовби зливається зі своїм духовним надбанням»³. Творче натхнення вчений називав потребою, в якій особистість знаходить щастя.

¹ Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеалії і реалії: наук.-метод. посіб. / І.А.Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – С.149.

² Богуш А.М. Культурологічна парадигма в спадщині В.О. Сухомлинського / А.М.Богуш // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3 (52). – С.7.

³ Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5 т. / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976–1978. – Т.3. – С.566.

Отже, сучасна освіта має оновлюватися лише враховуючи здобутки минулого¹, дотримуватись творчого поєднання традицій та інновацій. Вона має охоплювати не лише знання, але й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтації особистості. Адже в умовах інформаційного суспільства самоцінність знання змінюється. З одного боку, воно стає більш доступним. А з другого – одержання нового знання, умінь виявляється обов'язковим для людини впродовж усього життя. До того ж без обов'язкового навчання на перших етапах вмінню вчитися самостійно протягом усього наступного життя це зробити не вдасться нікому.

Отже, зберігаючи наявні досягнення в царині фундаментальності шкільної і професійної освіти, необхідно переорієнтувати навчальний процес на формування в учнів та студентів бажання й уміння самостійно оволодіти знаннями з різних джерел інформації. Не менш важливо виробити в них уміння критично мислити і застосовувати набуті знання на практиці. Для цього засадою навчального процесу має стати засвоєння не лише знань, але й способів їх осягнення, розвиток пізнавальних сил і творчого потенціалу учнів та студентів. Такий підхід відмежовує порожні знання для знання, даремні навички заради навичок та малозначущі вміння задля вмінь. У ньому готове знання (яке слід зрозуміти, засвоїти та запам'ятати) існує поряд зі знанням, котре синтезує сам учень або студент. Якщо в традиційній системі зміст знання, що пропонується для засвоєння, надається підручниками, довідниками і описами лабораторно-практичних робіт, то в умовах творчого поєднання традицій та інновацій зміст навчання перерозподіляється між підручником, базою показників і спеціалізованим комп'ютерним середовищем для моделювання та конструювання².

На тлі зростаючих інноваційних процесів в системі освіти, її інформатизації, комп'ютеризації, індивідуалізації, гуманізації, глобалізації та інших процесів дуже важливо зберегти «педагогічну матрицю» української освіти і забезпечити її творче інноваційне наповнення. Така матриця української освіти, як зазначає В. Андрущенко, є сформо-

¹ Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI сторіччя / авт. кол.: В.Литвин (кер.), В.Андрущенко, А.Гуржій та ін. – К.: Навч. книга, 2004. – Кн. 3: Модернізація освіти. – 2004. – С.173.

² Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект. научное издание / под общей редакцией профессора Ю.Б. Рубина. – М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2004. – С.28.

ваним на підставі національної культурно-освітньої традиції своєрідним, порівняно стійким, внутрішньо збалансованим базовим пластом педагогічної думки й досвіду. Саме на ньому відповідно до духу епохи вибудовується історично змінний каркас сучасної освіти. На думку вченого, «педагогічна матриця» української освіти обіймає насамперед фундаментальні загальнолюдські цінності – працелюбство, повагу до землі, матері й родини, знання й пізнання, які одвічно притаманні українському народу. Вона розгортається через змістовне наповнення ідеями «філософії серця» Сковороди-Юркевича, «народознавства і українознавства» Драгоманова-Ващенко, «державницького патріотизму» Грушевського, «народної педагогіки» і «національного виховання» Ушинського-Русової, «шкільного самоврядування» Макаренка, «людинолюбства і сердечності в ставленні до дитини» Сухомлинського¹.

Саме тому для збереження кращих здобутків педагогічної думки та досвіду української національної школи дуже важливим є, з одного боку, відродження емоційної чутливості дітей і молоді, а з другого – розвиток патріотичного виховання. Перша проблема може вирішуватися за допомогою розвитку в процесі навчання емоційної пам'яті, естетичних почуттів, творчої уяви, які формуються саме на підставі емоцій, емоційної чутливості як першооснови сприйняття і відтворення світу. Саме емоції є засадою художнього смаку, образного мислення, спостереження і загалом будь-якої творчої діяльності. Тому сучасна освіта має розширити шкалу емоційної чутливості душі особистості, бо саме душею вона пізнає світ². Для вирішення другого питання повинна постійно мати місце робота з розробки і впровадження в освітню практику різних концепцій, технологій і методів громадянського виховання. Останні насамперед мають бути спрямовані на набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань народу, досягнення, збереження і розвиток духовної культури міжнародних взаємин. Громадянське виховання також передбачає формування в

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант Юем-Сі», 2006.

² Агеєнко Т.А. Гуманізація освіти в контексті художньо-творчого розвитку особистості / Т.А.Агеєнко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.66.

молоді, незалежно від її національної приналежності, рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової та екологічної культури.

Хоча «педагогічна матриця» української освіти – величина помітна й стійка, вона не залишається незмінною. Українська «педагогічна матриця» має внутрішнє джерело розвитку і розгортається відповідно до вимог української зростаючої цивілізації. Одночасно вона реагує на зовнішні суспільні вимоги, які зумовлюють характер і спрямованість сучасної світової динаміки¹. Сьогодні потреби української зростаючої цивілізації та зовнішні вимоги глобалізованого світу виявляються досить схожими. Українське суспільство має все зробити для того, щоб сформувати інноваційний тип особистості громадянина України, розвинути інноваційну культуру, здатність жити в інноваційному суспільстві, тобто спроможність сприймати зміни і творити. Позаяк людство загалом і наша держава зокрема ввійшли в епоху змін, а змінність – одна з характерних особливостей способу життя громадянина світу у ХХІ столітті. Звідси – необхідність формувати особистість, здатну до сприйняття і творення змін як природної норми, а застою, незмінності, застигlosti – як прикрого винятку. У наш час стабільно успішним та ефективним суспільство, як і окрема людина, може бути лише перебуваючи в постійних змінах, а отже, в динамічному розвитку².

Це означає, що освіта має сформувати дитину, а потім молоду людину, яка б ставилася до змінності не як до чогось небажаного і чужого, а як до природної необхідності перебувати в цих процесах. Щоб навчити так діяти, інноваційний характер повинна мати і сама освіта. Зміна не має бути самоціллю, але освіта весь час повинна збагачуватися. Саме з огляду на це українська освіта має спиратися на потужну вітчизняну педагогічну школу, ідеї видатних педагогів. Але українській освіті також притаманний істотний недолік, який полягає в тому, що до останнього часу вона дуже мало приділяла уваги зарубіжному досвіду. Тому вже найближчим часом вітчизняна філософія освіти і

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант Юем-Сі», 2006.

² Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ сторіччя / авт. кол.: В.Литвин (кер.), В.Андрущенко, А.Гуржій та ін.. – К.: Навч. книга, 2004. – Кн..2: Освіта і наука: творчий потенціал державо-культуротворення. – 2004. – С.348.

педагогіка мають засвоїти кращі зразки освітніх та виховних методик, освітянської діяльності в інших країнах світу та адаптувати їх до нашої освітньої дійсності.

Отже, розвиваючись й вбираючи в себе все передове й прогресивне із вітчизняного і світового педагогічного досвіду, «педагогічна матриця» української освіти одночасно залишається тотожною сама собі, зберігає національний характер, культурні надбання та власну визначеність. Інноваційні зміни, ініційовані Болонським процесом, стосуються насамперед зовнішньої сторони освіти, її каркасу. Щодо матриці, то вона залишається сталою, утримуючи освітній каркас у національно визначених контурах¹.

Адже протягом усієї історії вітчизняна педагогіка, а більш точно – відомі всьому світу її представники, були орієнтовані на формування високодуховної і високоморальної особистості, здатної творчо розвивати власні таланти і природні здібності. Творче інноваційне наповнення «педагогічної матриці» української освіти потребує підсилення креативних та особистісних чинників освітнього процесу. З огляду на це необхідно якомога ближче наблизити освіту й виховання до природних здібностей кожної конкретної особистості. Адже кожний учень або студент повинен мати можливість самопізнати себе, домогтися такого саморозвитку, щоб у дорослому житті самореалізуватися найбільшою мірою. Це має призвести до того, що особистість буде максимально самореалізованою, а відтак – щасливою. Тому що вона буде провадити в життя власні плани й задуми і займатися улюбленою справою найбільш ефективно. І суспільство розвиватиметься динамічно і несуперечливо, бо мільйони людей будуть реалізовувати свої можливості професійно й творчо. Оскільки за таких умов у професійній діяльності вони матимуть усі шанси стати ініціативними, підприємливими, організованими, діловитими, працелюбними й здатними до ризику, а також акуратно, добросовісно, щедро й дбайливо ставитися до продуктів власної діяльності. У ставленні до інших людей їм знадобиться гуманність, товариськість, чуйність, доброта, уважність, тактовність, а щодо самого себе – самовладання, почуття власної гідності,

¹ Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант Юем-Сі», 2006.

скромність, самокритичність, прагнення до саморозвитку і самовдосконалення.

Отже, творчий характер інноваційних процесів в системі освіти зумовлений тією обставиною, що творчість та інновації не можуть існувати окремо. Насамперед через те, що створення інновацій – це завжди творчий процес, який відповідає умовам пошуку нового, оригінального, оптимального. Зв'язок творчості й інновацій пояснює, чому сьогодні на тлі інноваційних процесів у системі освіти особливо актуально звучить проблема виховання творчої особистості, розвитку її здібностей та створення умов для розкриття креативності як важливою складовою її формування.

Розділ 3

Інформаційна педагогіка: становлення та розвиток

Глава 3.1. Людина в комп'ютерному просторі:
зміна потреб, інтересів, цінностей

Глава 3.2. Сутність інформаційної педагогіки

Глава 3.3. Особистісна спрямованість
інформаційної педагогіки

Глава 3.4. Межі реалізації інформаційної
педагогіки

Глава 3.5. Менеджмент інформаційної педагогіки
на основі концепції раціональності

Глава 3.6. Інформаційна педагогіка впродовж
життя

Глава 3.1.

Людина в комп'ютерному просторі: зміна потреб, інтересів, цінностей

Інформаційний процес породжує «комп'ютерну людину», її особливість дивитися на світ через інформаційну призму, що створена іншими людьми¹. В цьому її духовна вторинність, тобто залежність від змісту інформації та її програм. Величезний масив інформації розширює, з одного боку, інформаційне оснащення індивіда, з іншого – опиняється «зомбованим» цією інформацією, залежить від неї, втрачаючи здатність самостійного аналізу, і калейдоскоп суперечливих свідчень завершує дезорієнтацію свідомості, перетворюючи людину в об'єкт інформаційно-політичних маніпуляцій, суб'єктом яких стає особливий вид комп'ютерної «надлюдини», що живе майже винятково у світі інформаційних мереж за особливими правилами, відмінними від тих норм життя, що історично склалися.

Необхідно детально і всебічно вивчити соціальні, психологічні і культурні наслідки взаємодії людини та кіберпростору. Особливо складно прогнозувати вплив Інтернету на моральні цінності і психологічні установки особистості, її емоційну сферу. Самодостатність і самотність, заміна реального спілкування віртуальними контактами, можливість сховатися під маскою аноніма чи створити придуманий образ, вступити у гру і ухилитися від відповідальності – всі ці нові грані людських взаємовідносин вимагають обговорення². За цих умов виникають емоційні стреси, дисгармонії, драми і конфлікти, депресії і невпевненість у собі, страхи і нові комплекси.

Під впливом комп'ютеризації змінюються особистісні схильності і інтереси, ціннісні орієнтації і життєві позиції, настрої і погляди. Нове середовище існування у віртуальному просторі, розширення сфери комунікацій, зміна інтелектуальних і емоційних ресурсів індивіда здійснюють вплив на процес виникнення нової форми ментальності людини сучасної цивілізації.

З розробкою концепції Web 2.0 багато зацікавлених очікували передовсім технічної революції, здатної кардинально змінити функціона-

¹ Эйдман И. Прорыв в будущее. Социология Интернет – революции / И.Эйдман. – М.: ОГИ, 2007, с.335–340.

² Эйдман И. Детальніше про Інтернет – суспільство майбутнього / И. Эйдман // Прорыв в будущее. Социология интернет – революции. – М.: ОГИ, 2007, с.341–359

льні можливості Інтернету. Деякі з цих очікувань здійснились. Але головним новаторством, привнесеним цим віянням у життя користувачів Всесвітньої павутини, виявилася особлива парадигма особистісних і суспільних відносин. На зміну загальній анонімності в моду ввійшла девіртуалізація¹.

Суть згаданої концепції вписується у три слова: контент, утворюваний користувачами. Блоги в «Живому журналі», відеозаписи, фотографії, файли – все це існує завдяки звичайним відвідувачам, які по крупинках наповнюють Інтернет своїми текстами, знімками, роликами. «Девіртуалізація» відвідувачів Інтернету – складний багатоплановий процес, який потребує змін, як у самій системі, так і в головах її користувачів. Останнім для адаптації до нових умов доводиться проходити процедуру «ментальної трансформації», яка полягає в усвідомленому переході від анонімності до використання свого реального імені, прізвища, фотографії тощо.

Час персональних комп'ютерів, камер, mp3-плеєрів, супутникових навігаторів і телефонів проходить – вони поступаються своїм місцем багатофункціональним гаджетам. Це пристрої, які дозволяють позбавитись зайвої електроніки. Вони забезпечують зв'язок і доступ в Інтернет, відтворюють музику. Вони також дозволяють здійснювати супутникову навігацію, робити фотографії.

Голосовий зв'язок також не стоїть на місці. З'явився цифровий зв'язок, бездротовий, а згодом – стільниковий і супутниковий. Споживач послуг зв'язку став незалежним, він не прив'язаний телефонним кабелем до якогось конкретного місця – може вільно переміщуватися в просторі.

Разом з Інтернетом було створено нове комунікативне середовище, що поступово втягує в себе (вже через свої особливості і переваги) численні фрагменти соціуму. Спілкування в цьому соціумі вже не може обмежуватися традиційними текстами, неминуче виникає суспільна потреба в широкому розповсюдженні гіпертекстів. У цьому сенсі усний, письмовий і електронний види комунікації можна розглядати як окремі і послідовні етапи розвитку комунікативного дискурсу. Виникнення сучасних електронних засобів зберігання і розповсюдження інформації дозволило подолати деякі істотні обмеження попередніх

¹ Аксак В. Користувачі Інтернету знімають маски: епоха анонімності відходить у минуле / В.Аксак // Дзеркало тижня. – 2009. – №4. – С.12.

форм комунікативної взаємодії (недовговічність, повільне розповсюдження, обмеженість доступу).

Комп'ютер сьогодні став важливим засобом спілкування, а в майбутньому може перетворитися на один із основних засобів комунікативної взаємодії. Якщо це дійсно відбудеться, то, пам'ятаючи, ще «The medium is the message» (засіб повідомлення сам є повідомленням)¹, логіка комп'ютерних мереж неминуче почне перетворюватися на логіку спілкування сучасної людини. Тим самим Інтернет як «мережа мереж», тобто сучасна технологічна база інформаційно-комунікаційних потоків стає епіцентром розвитку сучасної організації соціуму.

Через множинність охарактеризованих рис Інтернет-спілкування і їх різноманітності всебітне розповсюдження віртуального спілкування вкрай неоднозначне у своїх наслідках. До позитивних наслідків розгортання Інтернету можна віднести, наприклад, розширення пізнавальних практик. Так, багато дослідників звертають увагу на те, що з розповсюдженням Інтернету різко зростає значення візуального мислення. Останнє – це розумова діяльність, в основі якої лежить оперування наочними графіками, просторово-структурованими схемами. Треба думати, що Інтернет всебічно сприятиме взаємопроникненню і взаємопосиленню раціонального і позараціонального способів освоєння дійсності². До того ж, Інтернет, зводячи всі життєві сфери у віртуальну площину, незрівнянно збільшує кількість взаємодій і саму кількість соціальних сфер, в яких відбуваються ці взаємодії, через що сукупна дія колективізується та інтенсифікується.

До негативних наслідків розповсюдження «віртуального» спілкування можна віднести: скорочення соціальної взаємодії, звуження соціальних зв'язків (аж до самотності), розвиток депресивних ситуацій, аутизація дітей і підлітків, формування неадекватності соціальної перцепції і так далі³. «Люди місячного світла» спілкуються безпосередньо (не через ЗМІ), але це спілкування не можна назвати «живим», бо

¹ Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации / А.В.Соколов. – СПб, 2002. – с. 133.

² Васильєва Т.В. Характерні особливості новітніх комунікативних практик та їх вплив на сучасну соціокультурну ситуацію / Т.В.Васильєва // Вісник ДАККК. – М., 2008. – №3. – с.32

³ Швед О.В. Сучасні Інтернет-комунікаційні технології: необхідні перестороги / О.В.Швед // Проблеми освіти: науково-методичний збірник, спецвипуск. – К., 2006.- с.192–194.

інтеракція опосередкована машинною взаємодією. М. Маклюен говорив про майбутнє «глобальне село», тобто майбутнє об'єднання людей в усесвітньому масштабі. У. Еко стверджує, що значення метафори «глобальне село» незаслужено перебільшено, і дійсна проблема полягає якраз в тому, що майбутнє обіцяє стати «товариством самотніх людей».

Відтак, аналіз спілкування в Інтернеті наочно демонструє суперечливість проростання мережі в соціальну структуру суспільства. Вона може і не мати однозначно позитивного або негативного відтінку. Це добре видно на прикладі еволюції традиційних ЗМІ. Дигіталізація (переведення всіх ЗМІ в цифрову форму) і конвергенція (в Інтернеті можна читати газети, слухати радіо і так далі). супроводжується не тільки глобалізацією і інтеграцією ЗМІ, але одночасно – їх спеціалізацією і демасифікацією.

У силу того, що мережа комунікацій постійно зростає, збільшується кількість зв'язків. Різні комунікативні системи (політика, повсякденне спілкування, наука, релігія, мистецтво) створюють і передають по каналах зв'язку свої тексти, що перетинаються і реінтерпретуються, та породжують нові тексти. Тексти переплітаються між собою, «розтікаються». Розуміння одиничного тексту вже неможливо без залучення інших текстів. За відсутності єдиного центру, який упорядковує, сукупний текст суспільства утворює хаотичні, мережеві структури. За визначенням А. Моля, сучасна культурна таблиця творить мозаїку, а не ієрархію¹. Мозаїчна культура вимагає нових форм комунікації, нових способів поводження з текстом. Текст повинен вийти за свої власні межі. Текст стає гіпертекстом. Спілкування стає віртуальним.

Узагальнюючи і належним чином інтерпретуючи результати проведених науковцями досліджень, можна виділити декілька характерних особливостей «віртуального» типу спілкування, які стають більш помітними в сучасному житті. Це – глобальність, креативність, анонімність, мозаїчність, гіпертекстуальність, віртуальність, інтерактивність².

Глобалізація комунікації – це граничне розширення того простору, в якому відбуваються різні види спілкування. Отже, вже сьогодні цей засіб розповсюдження інформації є унікальним за охопленням аудито-

¹ Моль А. Социодинамика культуры / А.Моль. – М.: Прогресс, 1973. – с.126.

² Васильєва Т.В. Характерні особливості новітніх комунікативних практик та їх вплив на сучасну соціокультурну ситуацію / Т.В.Васильєва // Вісник ДАККК. – М, 2008. – №3. – с.30

рії. Потенційно Інтернет здатний перетворити на аудиторію все населення Землі.

Глобальність, як характерна риса віртуального спілкування, має характер потенційності (одне з багатьох значень слова «віртуальний» – це «потенційно можливий»): у безпосередньому Інтернет-контакті індивід знаходиться з дуже вузьким колом людей, проте потенційно може вийти на будь-кого. Глобальність у цьому сенсі – це продовження (посилення) давно відомої історичної тенденції. Вже поява писемності вивела комунікацію за межі кола безпосередніх учасників (face-to-face), і тим самим було знято деякі просторово-часові обмеження комунікативної взаємодії. Усі подальші фіксатори інформації (книгодрукування і так далі), що винаходилися людиною, неминуче діяли в одному і тому ж напрямі – розширювали коло учасників (а разом з ним – швидкість обміну інформацією, об'єм інформації і так далі). Сьогодні – із розгортанням Інтернету – відбувається «розмивання» наступних, тепер уже державних і національних меж. Глобалізація – це інтернаціоналізація, тобто процес, який відбувається давно і без жодного Інтернету. Економічні, політичні й інші межі стають дедалі більш прозорими. Але саме Інтернет-спілкування взагалі не визнає жодних меж, тому саме Всесвітня мережа найбільше сприяє формуванню «мегасуспільства».

Відтак, поява і глобальне розповсюдження Інтернету означає нове (потенційно неосяжне) розширення кола учасників спілкування. Інтернет – це особливе технологічне середовище, яке дозволяє використовувати всі символічні системи, що існували раніше. Інтернет забезпечує доступ до будь-якої інформації, яку можна зафіксувати з їхньою допомогою. Він прагне відмінити будь-яку своєрідність. Інтернет глобалізує: він претендує на все і намагається «склеїтися» з усіма сферами людської активності¹.

У віртуальному світі Інтернету вже сьогодні можна знайти не менше цікавого, ніж у реальному світі великого міста або навіть цілої країни. Починаючи з практично будь-якої довідки і закінчуючи потрібним тобі знайомством. Єдине, що засмучує, – хаотичність. Більша частина інформації – це сміття, мотлох. Навіть із електронної пошти доводиться видаляти десятки повідомлень перш, ніж знаходиш вартісне.

Завтра, вочевидь, за допомогою комп'ютера та Інтернету буде неважко підірвати здоров'я, посіяти паніку серед мільйонів людей, здійс-

¹ Моль А. Социодинамика культуры / А.Моль. – М., 1973.

нити терористичний акт, страшніший за той, що мав місце 11 вересня 2001 року. Словом, створити серйозну небезпеку для будь-якої держави. Тому – можливо, перш за все саме тому – раніше чи пізніше є неминучим перехід від «інформаційного хаосу» Інтернету сьогодні до «інформаційного космосу» Інтернету завтра¹.

Ще одна, не менш актуальна проблема – реалізація величезного потенціалу Інтернету. При всіх «інтернетних дивах», ККД (коефіцієнт корисної дії) тут складає відносно невелику величину. Експерти вважають, що її можна збільшити в кілька разів. Наступне покоління Інтернету – просто щоб вижити людині та людству – обов'язково має відрізнитися від сучасного своєю впорядкованістю за раніше заданими критеріями. І боротися за перше місце будуть, принаймні, два з них: безпека та повнота інформації. Перше зрозуміле: не допустити прориву злочинності зі світу віртуального у світ реальний. Більш того, не допустити локальної, регіональної або навіть глобальної катастрофи. Складніше з другим. Насправді, це означає своєрідне «вирівнювання» віртуального світу з реальним. Особливо з розповсюдженням портативного мобільника-комп'ютера, з екранним шоломом замість звичного монітору і з наручною клавіатурою. Можна розкрити сторінку газети, журналу, книги. А можна знайти в Інтернеті будь-яке видання за будь-який рік. Можна піти до театру, кінотеатру, з'їздити на екскурсію до іншого міста, посидіти, як в давні часи, біля телевізора або послухати радіо – а можна одержати точнісінько таке саме задоволення просто насунувши екранний шолом на очі².

Масова комп'ютеризація, мобільний зв'язок, впровадження і розвиток новітніх інформаційних технологій призвели до вражаючого ривка вперед у сферах освіти, бізнесу, промислового виробництва, наукових досліджень і соціального життя. Інформація перетворилася в глобальний, у принципі, невичерпний ресурс людства, яке вступило в нову епоху розвитку цивілізації – епоху інтенсивного освоєння цього інформаційного ресурсу і «нечуваних можливостей» феномена управління.

В умовах глобальної інформатизації сучасного суспільства різко підвищилися вимоги до якості інформації, зокрема – до її вірогідності.

¹ Бестужев-Лада И.В. Глобальный технологический прогноз на XXI век / И.В.Бестужев-Лада // Социологические исследования. – 2007. – №4. – С.26.

² Фримен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до інформаційної революції / К.Фримен. – К.: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С.385–390.

Поліпшуючи якість інформації, можна підвищити її вірогідність. Спостворюючи передану інформацію, можна свідомо знизити не тільки її вірогідність, але й навмисно дезінформувати її споживачів. Втручаючись у регулювання інформаційних потоків, у процес їхньої обробки і управління, можна впливати на ті або інші події.

Дослідники виділяють критерії, що характеризують інформатизацію: економічний, технологічний, політичний, соціальний, культурний.

На основі цих критеріїв можна узагальнити такі сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства:

- сучасний світ у своєму розвитку проходить шлях від простої інформатизації до інформаційної цивілізації;
- інформаційна цивілізація, будучи динамічним глобальним процесом, будується експоненційно;
- наукове знання й інформація відіграють роль найважливішого фактора виробництва; біля третини ВВП постіндустріальних країн створюється в галузях, що безпосередньо виробляють інформаційні блага і послуги, а також устаткування для передавання й обробки інформації;
- темпи зростання інформаційного сектора економіки перевищують темпи зростання економіки в цілому; інформаційний сектор забезпечує від 50 до 100 відсотків чистого приросту зайнятості;
- розвиток інформаційного сектора спирається на стійкий зростаючий споживчий попит, зумовлений високим освітнім і культурним рівнем кола споживачів інформації;
- у структурі споживання значної частини соціально активного населення нові знання й інформація відіграють не меншу роль, ніж традиційні споживчі товари;
- відбувається перерозподіл суспільного багатства на користь працівників інформаційного сектора, що призводить до підвищення економічної і статусної цінності освіти.

З кінця ХХ ст. стає очевидним, що інформатизація – загальний і неминучий процес розвитку людської цивілізації, період освоєння інформаційної картини світу, усвідомлення єдності законів функціонування інформації в природі і суспільстві, практичного їхнього застосування, створення індустрії виробництва і обробки інформації.

Інформатизація – це глобальний процес активного формування та широкомасштабного використання інформаційних ресурсів. У процесі інформатизації відбувається перетворення традиційного технологічного способу виробництва і способу життя на новий, постіндустріальний

на основі використання кібернетичних методів і засобів. Інформатизація в індустріально розвинених країнах стає центральною ланкою, об'єднуючою всі сторони якісних перетворень у суспільстві.

У результаті інформатизації на новий рівень піднімаються наукові дослідження і розробки, виробництво, управління, всі сфери соціального життя суспільства, якісно змінюються параметри економічного зростання.

Головними напрямками інформатизації стають:

- створення найбільш прогресивних і гнучких засобів обробки інформації,
- зниження вартості обробки інформації, покращення технічних характеристик устаткування,
- розширення масштабів стандартизації пристроїв сполучення,
- якісне покращення підготовки кадрів;
- розробка заходів захисту від несанкціонованого доступу до інформації.

Процес інформатизації, в результаті якого створюється інформаційне середовище, відбувається не завжди усвідомлено, хоча його окремі компоненти формуються людьми осмислено, цілеспрямовано (бібліотеки, банки даних, статистичні дані). Існуюче середовище не завжди відповідає потребам людини, воно суперечливе та агресивне¹.

Людина повинна бути ознайомлена з інформаційною інфраструктурою. Вироблення навичок, вміння користуватися системами передачі інформації, в тому числі комп'ютером, факсом і сучасними високорозвиненими телекомунікаційними системами, Інтернетом, має стати для кожної людини звичайною справою, тобто такою ж вільною і простою, як використання транспортних засобів.

Для України інформатизація – шлях не лише до європейської інтеграції, але й до економічного добробуту. Українська стратегія інформатизації розробляється за участі вітчизняних економістів, правників, урядовців, наукових робітників інформаційно-телекомунікаційної галузі, а також підприємців, журналістів, фахівців з інформаційних технологій, активістів громадських організацій найрізноманітнішого спрямування, робітників освітянської сфери і просто небайдужих користувачів глобальної мережі.

¹ Еляков А.Д. Информационное бытие современного человека / А.Д.Еляков // Социально- гуманитарные знания. – 2008. – №3. – с.250–251

Інформатизація як спосіб існування інформації являє собою суперечливу єдність аспектів сталості (послідовного відтворення процесів творення, зберігання, переробки, обміну, поширення інформації) та мінливості (оперування інформацією, яке складає зміст цих процесів). Принципову важливість для дослідження інформатизації має розуміння системного характеру інформації, яка наявна лише за умови існування інформаційної системи, відповідності організації джерела інформації й адресата. Епістемологічна система понять «джерело інформації» – «шум» – «адресат-приймач інформації» – «потенційна інформація» – «актуальна інформація» уточнює розуміння системності інформації¹.

Термін «інформація» у повсякденній мові визначається як повідомлення, знання, дані про щось. Із розвитком кібернетики та теорії інформації він набув розгалуженішого значення. Інформація тлумачиться як зміст повідомлення, міра організації. Важливо підкреслити, що, на думку багатьох дослідників (М. Тарасенко, Н. Вінер, О. Рякін, Б. Бірюков), необхідно відрізнити поняття інформації від її матеріального носія. Інформація, вважають вони, не існує сама по собі, вона з необхідністю міститься на своєму матеріальному носії. Проте одна і та сама інформація може втілюватися у різні матеріальні носії і, навпаки, один і той самий матеріальний носій здатний втілювати різноманітну за своїми семантичними та прагматичними характеристиками інформацію².

Інформатизація – відносно новий термін, який все частіше починає використовуватися в тих же контекстах, в яких раніше використовувались слова «автоматизація», «комп'ютеризація», «електронізація». Але інформатизація – не тільки новий спосіб позначити відому проблему, використання цього терміну стало своєрідною віхою, що відзначає новий рівень розуміння самої проблеми. Йдеться, насамперед, про різке збільшення продуктивності праці на основі нових інформаційних технологій.

Інформатизація суспільства має збігатися з процесами соціальної інтелектуалізації, що істотно підвищує творчий потенціал особи і її інформаційного середовища.

Учені виокремлюють два основних теоретико-методологічних підходи до інформатизації суспільства:

¹ Онопрієнко М.В. Інформатизація в контексті філософсько-методологічного дослідження інформатики: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: (09.00.09) / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 16 с.

² Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития / И.С.Мелюхин. – М.: МГУ, 1999.

- *технократичний* – коли інформаційні технології вважаються засобом підвищення продуктивності праці і їх використання обмежується, в основному, сферами виробництва чи управління;
- *гуманітарний* – при якому інформаційна технологія розглядається як важлива частина людського життя, що має значення не тільки для виробництва, але й для соціальної сфери.

Концепція інформатизації включає, перш за все, створення уніфікованих у широкому спектрі додатків і повністю структурованої інформаційної технології, яка охоплює процеси збору, накопичення, зберігання, пошуку, переробки і видачі інформації, необхідної для інформаційного забезпечення діяльності. Завдяки інформатизації забезпечується вільний доступ кожного члена суспільства до будь-яких джерел інформації. Інформатизація означає широке використання інформаційних технологій у всіх сферах людської діяльності. З'явилася індустрія інформаційних послуг як для виробничої, так і для побутової діяльності.

Дослідники визначають інформатизацію суспільства як організований соціально-економічний і науково-технічний процес створення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, суспільних об'єднань на основі формування і використання інформаційних ресурсів¹.

Інформатизація суспільства є однією із закономірностей сучасного соціального прогресу. Цей термін все наполегливіше витісняє широко використовуваний до недавнього часу термін «комп'ютеризація суспільства». При зовнішній схожості цих понять вони мають істотну відмінність

При комп'ютеризації суспільства основна увага приділяється розвитку і впровадженню технічної бази комп'ютерів, що забезпечують оперативне отримання результатів переробки інформації та її накопичення.

При інформатизації суспільства основна увага приділяється комплексу заходів, спрямованих на забезпечення повного використання достовірного, вичерпного і своєчасного знання у всіх видах людської діяльності.

Таким чином, «інформатизація суспільства» є ширшим поняттям, ніж «комп'ютеризація суспільства», і спрямована на швидке оволо-

¹ Онопрієнко М.В. Інформатизація в контексті філософсько-методологічного дослідження інформатики: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: (09.00.09) / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 16 с.

діння інформацією для задоволення своїх потреб. У понятті «інформатизація суспільства» акцент треба робити не стільки на технічних засобах, скільки на суті і меті соціально-технічного прогресу. Комп'ютери є базовою технічною складовою процесу інформатизації суспільства.

Бурхливий розвиток комп'ютерної техніки та інформаційних технологій, комп'ютеризація та інформатизація послужили поштовхом до розвитку суспільства, побудованого на використанні різноманітної інформації яке отримало назву інформаційне суспільство.

В інформаційному суспільстві процес комп'ютеризації дасть людям доступ до надійних джерел інформації, позбавить їх від рутинної роботи, забезпечить високий рівень автоматизації обробки інформації у виробничій і соціальній сферах. Рушійною силою розвитку суспільства стає виробництво інформаційного, а не матеріального продукту.

Головною метою інформатизації є застосування інформаційних технологій у різноманітних сферах соціальної практики. Інформаційні технології, базуючись на сучасних телекомунікаційних системах, створюють принципово нові моделі діяльності в науці, управлінні, проектній справі, медицині, грошово-касових операціях, стають вирішальним фактором економії часу, відбувається різке зростання частки корисної, творчої роботи в життєдіяльності членів суспільства.

Виокремлюють п'ять напрямів інформатизації суспільства:

- модернізація управлінських структур;
- формування й розвиток індустрії інформатики;
- комплексування інформаційних зв'язків;
- перебудова соціальних структур;
- формування людського потенціалу.

Реалізація цих напрямів інформатизації здійснюється трьома підсистемами: соціально-економічного забезпечення; теоретичного забезпечення; технічного забезпечення інформатизації (див. рис. 3.1).

Перехід від традиційних методів зберігання, пошуку й поширення інформації (бібліотек, ручних методів пошуку й аналізу, пошти, телеграфу) до нових безпаперових (баз даних, інформаційно-пошукових систем, комп'ютерних мереж, супутникового зв'язку, систем обробки текстів, локальних обчислювальних мереж, автоматизованих робочих місць) призведе до кращої орієнтації в міжнародних подіях, явищах, економічних процесах, торговельних операціях, нових технічних рішеннях.

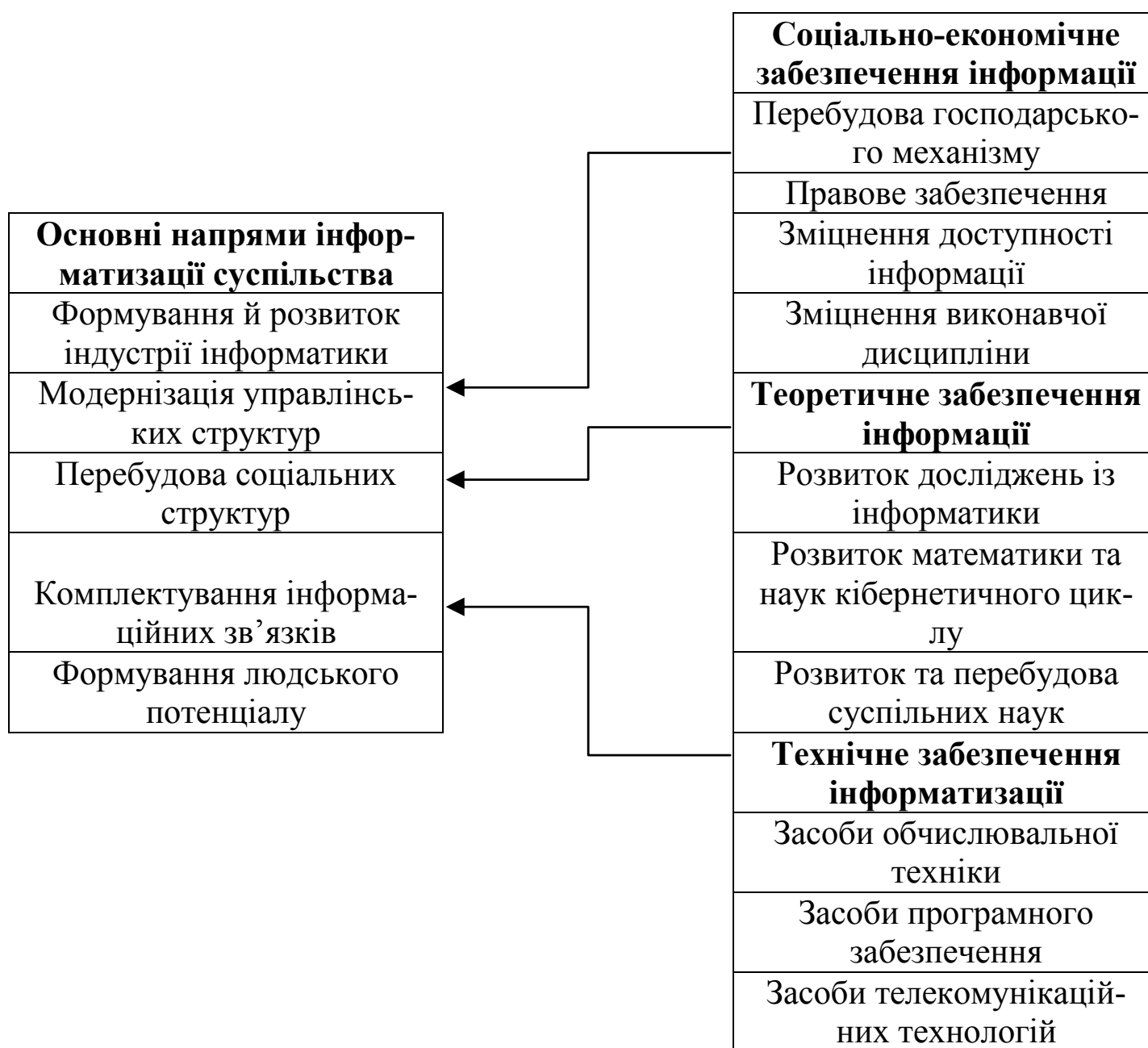

Рис.3.1. Модель інформатизації суспільства.

Паралельно з розвитком інформаційної індустрії почали розвиватися інформаційна економіка, пов'язана із продажем інформації, програмного забезпечення, надання обчислювальних послуг і передачі інформації. При розгляді інформації як ресурсу, виникла проблема економічної оцінки інформації, визначення способів його використання й обміну. З'являється служба управління інформаційними ресурсами.

Інформатизація містить у собі не тільки комп'ютеризацію, але й моделювання інформаційних процесів, перебудову організаційних структур, документопотоків, юридичних норм, а також відповідну підготовку й перепідготовку кадрів. Це – запрограмована перебудова соціального інформаційного середовища, створення принципово нових автоматизованих способів й умов вироблення, поповнення,

обробки, передачі й використання знань, ефективний метод інтелектуальної діяльності. Вона означає радикальний крок людства в рішенні колосальної за своїм значенням проблеми ефективного використання можливостей людського розуму й електронно-обчислювальної техніки.

Інформатизація необоротна і неминуча, вона породжує для держави обов'язок забезпечити стан захищеності інформаційних інтересів громадян, суспільства й держави, а також створити умови для відповідного якісного й ефективного забезпечення громадян, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, організацій, суспільних об'єднань, розвивати регіональні інформаційні системи й мережі, забезпечувати їх сумісність і взаємодію в єдиному інформаційному просторі.

Але поряд із позитивними моментами процесу інформатизації створюється й реальна загроза використання досягнень в інформаційній сфері з метою, несумісною із завданнями підтримки світової стабільності й безпеки, дотримання принципів суверенної рівності держав, мирного врегулювання конфліктів, незастосування сили, невтручання у внутрішні справи, поваги прав і свобод людини. З огляду на швидкість розвитку цієї сфери варто визнати, що в правовому, організаційному й технологічному відношенні інформаційна сфера є найменш захищеним елементом державного механізму. Недостатня увага до проблем інформатизації може поставити одні країни у залежне положення від тих країн, які мають переваги в інформаційній сфері.

Пріоритетні проблеми процесу інформатизації суспільства подані в таблиці 3.1¹.

Таблиця 3.1

Проблеми процесу інформатизації суспільства

<i>Характер проблеми</i>	<i>Формування закономірностей проблеми</i>
I. Особливі	
– взаємозв'язок процесів інформатизації і екологізації; – зростання ролі державної політики щодо інноваційно-технологічних процесів; – зв'язок інформатизації та комп'ютеризації, електронізації, медіатизації суспільства.	

¹ Джинчарадзе Н. Інформаційна культура / Н.Джинчарадзе. – К.: Укр. пропілеї, 1999. – 148 с.

II. Загальні	
Внутрішні соціальні	<ul style="list-style-type: none"> – зростаюче значення інформації та інформаційних ресурсів як чинника соціально-економічної життєдіяльності суспільства; – цілеспрямоване вдосконалення з урахуванням інтересів користувача засобів інформатики; – зростання освітнього рівня суспільства; – припинення темпів швидкого зростання «соціальної ентропії» суспільства;
Внутрішні технічні	<ul style="list-style-type: none"> – динамічний розвиток інформатики та її матеріально-технічної бази – обчислювальної техніки; – загальносвітовий характер створення і вдосконалення технічних інформаційних засобів.
III. Зовнішні	
<ul style="list-style-type: none"> – використання інформації у якості виробничої сили поряд із енергетичними та іншими ресурсами; – зміна структури організаційного управління суспільством; – створення та розвиток сучасної сфери інформаційних послуг; – поява нових галузей виробництва і трансформування традиційних; – глобалізація і концентрація інформаційної індустрії; – поява загальносвітового інформаційного ринку; – розвиток розгалуженої мережі комунікації; – організація, оптимізація маркетингових послуг, менеджменту, інформаційного бізнесу; – просторово-часове трансформування ділових центрів, децентралізація офісів; – інформатизація побуту людини, поява нових засобів інформації; – інтелектуалізація суспільства. 	

Вибір стратегії інформатизації нашого суспільства повинен мати своєю передумовою принцип соціокультурної пріоритетності, де всі проблеми, які постають при цьому, потрібно вирішувати, виходячи із мети, потреб і можливостей людини. Необхідні найширші багатогранні людські контакти, які надавали б інформатизації нашого суспільства гуманістичного змісту, підтримували б пріоритетний напрямок інформатизації на задоволення потреб людей. Розуміння необхідності розробки державної політики інформатизації в умовах національного становлення нині вже утвердилася як на державному, так і на громадському

рівнях. Про це переконливо свідчать узагальнені висновки багатьох опитувань, присвячених проблемам позитивних і негативних наслідків інформатизації різних сфер життя (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Наслідки інформатизації

<i>Негативні наслідки</i>	<i>Позитивні наслідки</i>
<i>Суспільство і культура</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – збільшення до необмежених розмірів потоку соціальної інформації; – можливість «автоматизації» людини; – можливість дегуманізації життя та праці; – підвищення кількості елітарного знання; – можливість ізолювання індивіда; – можливість зростання складності життя; – стандартизація життя суспільства; – підвищення рівня безробіття; – поява нових вимог до професійного рівня працівників (обов'язкова комп'ютерна освіта); – можливість стресів; – можливість декваліфікації; – зникнення багатьох професій. 	<ul style="list-style-type: none"> – творчий вільний розвиток особистості; – формування національного інформаційного простору; – формування інформаційного суспільства; – формування інформаційної культури особистості; – формування культури суспільства; – підвищення соціалізації інформації; – формування комунікаційного суспільства; – підвищення продуктивності праці; – прискорення запровадження найсучасніших технологій; – підвищення компетентності, професіоналізму працівників; – формування інформаційного ринку; – раціоналізація; – підвищення рівня життя суспільства; – децентралізація; – масова поява нових видів продукції (за найновітнішими ІТ); – підвищення якості життя громадян України; – поява нових професій та кваліфікацій; – зміцнення міжнародних економічних зв'язків.

<i>Політика</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – можливість посилення централізації; – зникнення певної свободи індивіда; – поширення державної бюрократії; – поширення корупції; – посилення маніпуляції свідомості особи; – фальсифікація громадської думки. 	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення рівня політичної культури суспільства; – розширення свободи особи; – децентралізація; – підвищення рівня знань політиків; – розширення можливості брати участь у суспільному житті.
<i>Міжнародні відносини</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – посилення залежності від високо-розвинутих країн; – технологічна залежність; – можливість стати сировинним додатком. 	<ul style="list-style-type: none"> – утвердження національної незалежності; – обмін найновітнішими технологіями; – стабільне співробітництво з високорозвинутими країнами.

Проаналізувавши позитивні та негативні чинники інформатизації суспільства, головні риси цього процесу можна окреслити так¹:

- електронізація суспільства, яка містить такі складові: інженерно-технічний процес, проектування, виробництво, поширення електронних технологій у виробництві, наукових дослідженнях, побутових приладах, транспорті, засобах зв'язку тощо;
- комп'ютеризація суспільства – процес, що відбувається на ґрунті електронізації і створює різноманітні елементи та компоненти сучасних комп'ютерів, за допомогою яких відбуваються зміни у виробничій і соціальній сферах життєдіяльності людини;
- медіатизація суспільства – процес, який передбачає створення і поширення найновіших систем колективного зв'язку і комунікації

Отже, процес інформатизації суспільства складається із соціальних, технічних, економічних, культурних, комунікаційних та інших механізмів, які перетинаються і поєднуються в одне ціле, створюючи нові інформаційні технології для виробництва, переробки, збереження, поширення інформації.

¹ Джинчарадзе Н. Інформаційна культура / Н.Джинчарадзе. – К.: Укр. пропілеї, 1999. – 148 с.

Глобальною метою інформатизації є забезпечення необхідного рівня інформованості населення, обумовленого цілями соціально-економічного розвитку країни. Завдання інформатизації будуть виконані і витрати на її проведення виправдаються тільки в тому випадку, якщо вона буде проводитися з єдиних позицій, базуватися на єдиних принципах.

До основних принципів інформатизації відносяться:

- підпорядкованість її цілей цілям соціально-економічного розвитку;
- відповідність структур і методів інформатизації переходу країни до ринкової економіки;
- вигідність інформатизації для суспільства, її окупність;
- орієнтація на економічні методи управління інформатизацією;
- саморозвиток процесу інформатизації;
- сумісність інформатизації країни з світовим процесом інформатизації;
- інтеграція інформаційних ресурсів.

Виходячи з цілей і проблем формування інформаційного суспільства, основними його напрямками можна вважати:

- проведення досліджень із інформатики та інформатизації;
- створення і розвиток матеріально-технічної бази інформатизації;
- вдосконалення існуючих, розробка, розвиток і застосування нових інформаційних технологій;
- перехід виробництва програмних засобів на промислову основу створення індустрії програмних засобів;
- створення і розвиток інформаційної інфраструктури;
- створення і розвиток індустрії переробки інформації;
- підготовку населення до інформатизації;
- підготовку, введення і коректування правових і господарських норм;
- участь у міжнародній співпраці і розподілі праці у сфері інформатизації.

Створення і розвиток індустрії переробки інформації є визначальним напрямом в інформатизації, оскільки саме ця галузь, використовуючи сучасні засоби і технології, проводить кінцевий продукт – інформацію, поповнює і підтримує інформаційний фонд, забезпечує доступ до нього і використання населенням країни. Без переведення процесу переробки інформації на промислову основу неможливо досягти кін-

цевої мети інформатизації. Аналіз розгортання світового процесу інформатизації дозволяє виокремити в ньому три етапи:

- створення соціальних, економічних і технічних умов формування і початкового задоволення інформаційних потреб населення;
- розвиток інформаційної інфраструктури та забезпечення умов для її включення до світової;
- розвиток і задоволення основних інформаційних потреб населення країни.

До основних параметрів інформатизації суспільства відносяться: соціальна сфера, матеріальне виробництво і управління.

Соціальна сфера – головний об'єкт інформатизації. Інформатизація сфери направлена на формування і задоволення інформаційних потреб населення, інформаційне забезпечення соціальних процесів поліпшення побуту всіх членів суспільства і підвищення якості послуг, а в цілому – на корінне поліпшення суспільної діяльності і життя людини.

Основною метою інформатизації сфери *матеріального виробництва* є інформаційне забезпечення технічного переозброєння галузей народного господарства шляхом впровадження ефективних автоматизованих засобів праці, комплексної автоматизації на їх базі технологічних і виробничих процесів, створення гнучких перебудовуваних модулів ділянок виробництв. Інформатизація повинна охоплювати всі стадії життєвого циклу створюваної продукції: дослідження – проектування – виробництво – збут і експлуатація.

Інформатизація *сфери управління* відіграє особливу роль, оскільки вона не тільки підвищує ефективність управління на всіх рівнях, але й дозволяє збільшити ефективність цілеспрямованої діяльності людини в інших сферах, зокрема в такій, як інформатизація суспільства.

При фінансуванні процесу інформатизації повинні враховуватися пріоритети і прийматися заходи, які не допускають монополізму окремих організацій в цій галузі.

Інформатизація відноситься до таких напрямів НТП, які не можуть успішно розвиватися без широкої міжнародної кооперації. Жодна країна у світі не в змозі самотійно ефективно розвивати всі напрями інформатизації. Тільки активна участь в міжнародній співпраці і розподілі праці у сфері інформатизації створить можливості для забезпечення необхідних темпів інформатизації нашого суспільства.

Процес створення сприятливих умов для проведення інформатизації в Україні відбувається дуже повільно. Проблеми у законодавчій базі, сьгоднішні політичні, економічні та соціальні чинники значно га-

льмують входження держави до лав світових лідерів. Інформатизація, залежно від свого перебігу і результатів, може мати різні наслідки, у тому числі і негативні. Тому необхідний контроль стану і перебігу цього процесу і ухвалення на підставі результатів контролю заходів, що забезпечують якомога більший позитивний ефект. Це означає, що, по-перше, в ході інформатизації необхідно своєчасно отримувати достовірні і повні оцінки якості і ефективності процесу інформатизації, а по-друге, – мати механізми управління, які забезпечують коригування перебігу інформатизації в необхідному напрямі.

Формування інформаційного суспільства породжує цілий комплекс проблем, від рішення яких залежить вибір і реалізація шляху розвитку людства. При цьому, якщо на початковому етапі інформатизації основну роль відіграють науково-технічні і технологічні проблеми, то на подальших етапах головну роль починають грати, соціальні проблеми, розв'язання яких і визначить результат інформатизації. За своєю суттю інформатизація є процесом перетворення людиною середовища свого існування, біосфери в ноосферу результатом якого буде створення високо розвинутої інфосфери.

Сьогодні за рівнем інформатизації, яким б показниками ми її не вимірювали, наша країна катастрофічно відстає від розвинених країн світу, що розвиваються. Надійність вітчизняної обчислювальної техніки в 100–500 разів поступається зарубіжним зразкам, за техніко-економічними показниками вона не конкурентоздатна на ринку України у порівнянні з імпортною.

Також значне відставання у використанні промислових баз даних, що позначається на розвитку інфраструктури та рівні інформатизації регіонів України.

Глибина здійснюваних перетворень породжує проблеми, від своєчасного вирішення яких залежить хід інформатизації в Україні.

1. Матеріально-технічна проблема полягає в подоланні розриву між існуючим станом матеріально-технічного забезпечення інформаційної сфери і рівнем цього забезпечення, необхідного для інформаційного суспільства.

2. Технологічна проблема обумовлена відсталістю не тільки інформаційних технологій, але й технологій у тих галузях економіки, які повинні забезпечувати процес розвитку інфосфери.

3. Проблема зв'язку породжується суперечністю між необхідністю в інформаційному суспільстві пов'язувати кожного з кожним, забезпе-

чуючи високоякісну передачу необхідної інформації, і неможливістю виконати це при сучасному рівні розвитку мереж зв'язку в Україні.

4. До психологічних проблем відноситься, в першу чергу, неготовність населення до інформатизації, до використання отримуваних у ході інформатизації результатів.

5. Психофізична проблема – психічна і фізіологічна сумісність людини і нової інформаційної техніки, проблема дії на людину нових інформаційних технологій.

6. Правові проблеми виникають у зв'язку з перетворенням інформації на основний ресурс розвитку суспільства, з необхідністю розробки та вдосконалення правової регламентації виробництва, обробки і використання цього ресурсу.

7. Економічні проблеми виникають у зв'язку з переходом до інноваційної економіки, «інформаційного» суспільства.

8. Соціальні проблеми обумовлені докорінною зміною способу життя членів суспільства під впливом інформатизації.

9. Кадрові проблеми пов'язані з необхідністю не тільки готувати кадри для розвитку інфосфери і ефективного використання отримуваних результатів, але і проводити професійну переорієнтацію працівників тих професій, які виявляться зайвими в процесі створення високо розвинутої інфосфери.

10. Фінансові проблеми виникають у зв'язку з високою вартістю інформатизації, з відсутністю централізованих засобів на її проведення і необхідністю шукати і створювати джерела засобів, здатних забезпечувати бажані темпи становлення інфосфери.

11. Організаційні проблеми пов'язані з необхідністю створення таких структур і механізмів, які на практиці забезпечували б організацію розвитку інфосфери.

12. Наукові проблеми обумовлені неопрацьованістю наукового фундаменту інформатизації, і в першу чергу концептуальних основ, методів наукового обґрунтування і експертиз програм і проектів розвитку інфосфери, наукового супроводу цього процесу в країні.

Формування інформаційного суспільства і вирішення породжуваних цим процесом проблем можуть здійснюватися *кількома шляхами*:

1. Стихійна самоорганізація процесу інформатизації. Цей шлях характерний для суспільних процесів, пов'язаних зі зміною умов життя і з адаптацією суспільства до нових умов. Така адаптація вимагає організаційних перебудов у суспільстві, що зачіпають його матеріальні і етичні основи. Ці основи відносяться до найбільш консервативних

елементів суспільства, і їх зміна сприймається членами суспільства досить болісно. Включення стихійних механізмів регуляції дозволяє дещо згладити гостроту сприйняття таких змін, але робить сам процес тривалішим і, як правило, призводить до значної перевитрати ресурсів.

2. Централізоване управління процесом інформатизації. Цей шлях не може бути реально здійснений, оскільки процес інформатизації є настільки складним, що практично відноситься до некерованих об'єктів.

3. Інформатизація, яка спрямовується. В цьому випадку саморозвиток процесу відбувається в умовах дії системи обмежень і стимулів, які визначають межі існування процесу і бажані напрями його розвитку. Це дозволяє, зберігаючи всі переваги самоорганізації і саморозвитку процесу, скоротити час його перебігу і уникнути зайвих витрат.

Розвинені країни і регіони, які першими почали перехід до інформаційного суспільства, можуть дозволити собі перший шлях, оскільки для них чинник часу не такий істотний. Але регіони, що відстали в розвитку інформаційної сфери, зокрема Україна, повинні обирати третій шлях, оскільки значне відставання у створенні високо розвинутої інфосфери може стати безнадійним.

Але з іншого боку, в сьогоденнішньому становищі України є й позитивні аспекти. Як зазначає президент Міжнародного центру інформаційних технологій С. Писарев, у той час, коли світова система вступила в епоху формування «інформаційного суспільства», Україна тільки робить перші кроки в цьому напрямі. Не можна сказати, що це погано, навпаки, в Україні сьогодні дуже виграшна стратегічна позиція, і якщо її реалізувати, то наша держава не тільки має шанс увійти до цивілізованого світу, але і за багатьма аспектами «бути попереду планети всієї». Адже немає необхідності йти довгим шляхом проб і помилок, коли є можливість упроваджувати в національному масштабі новітні досягнення світової науки і техніки.

В умовах мінливої ситуації, на ринку з несталими відносинами ключову роль грає інформованість найширших прошарків суспільства. Інститутом проблем реєстрації інформації (ІПРІ) НАН України дуже багато зроблено і робиться для подолання інформаційного вакууму. Програми, що розробляються в ІПРІ, націлені на інформатизацію суспільства в цілому, на підготовку масового користувача до роботи з інформацією. Реалізований проект телевізійної газети «Все-всім» не має аналогів у світі, унікальний за багатьма параметрами. В найближчому майбутньому ІПРІ стане крупним вузлом глобальної мережі Інтернет,

що дозволить надавати послуги з роботи з банками даних у будь-якій точці земної кулі в режимі «on-line». На сьогоднішній день існує домовленість з Інститутом наукової інформації США (ISI) про отримання інформації і щотижневе оновлення бази даних Current Contents з різних розділів і напрямів науки і техніки.

Вже встановлені контакти з фірмою «Доу Джонс», світовим лідером у сфері ділової інформації. Розвиваються відносини і з європейськими організаціями. Українські вчені зможуть використовувати обчислювальні потужності найбільших європейських університетів. Ведуться роботи за поданням інформації з ділової мережі БТІ (Німеччина). Співпраця із західними партнерами з інформаційного бізнесу справа дуже перспективна, але і проблем у цій справі немало. Найголовніша проблема – відсутність надійних і високоякісних каналів зв'язку. Проблемою також є і відсутність високоякісних каналів для прямого виходу в європейські мережі.

Велику користь приносить і такий спосіб обміну інформацією, як виставки. Будучи учасником багатьох зарубіжних виставок, Україна прагне підтримувати виставковий процес, оскільки проведення виставок є важливим чинником інформатизації суспільства.

Питаннями інформатизації суспільства активно займається український уряд. Базовим у цьому процесі є затверджений закон «Про основні засади інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». Схвалено і частково реалізуються основні заходи щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2006–2015 роки.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р схвалено «Стратегію розвитку інформаційного суспільства» в Україні, розраховану на перспективу до 2020 року. Зокрема, в цій Стратегії підтверджено відсутність дієвого механізму виконання завдань розвитку інформаційного суспільства і зазначено, що реалізація органами виконавчої влади плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», не забезпечила створення умов для розвитку інформаційного суспільства в Україні. Також вказано на неефективність роботи Міжгалузевої ради з питань розвитку інформаційного суспільства, утвореної відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 14 січня 2009 р. № 4. Тому в Стратегії підкреслено необхідність удосконалити нормативно-правову базу з питань забезпечення розвитку інформаційної сфери та прискорити її ада-

птацію до європейських правових норм та стандартів; сформульовані інші шляхи посилення розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 06 вересня 2013 р. № 1271 затверджено Методику формування індикаторів розвитку інформаційного суспільства, яка визначає числові значення системи індикаторів, порядок її обчислення і передбачає експертну оцінку.

18 червня 2014 року проведено парламентські слухання на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні». У Рекомендаціях цих слухань сформульовані численні пропозиції щодо:

- 1) державної політики у сфері інформаційного суспільства;
- 2) інформаційної безпеки України;
- 3) освіти та кадрового забезпечення інформаційної сфери;
- 4) електронного управління та електронних сервісів для бізнесу та громадян;
- 5) розвитку електронної економіки;
- 6) технічного забезпечення розвитку телекомунікацій та зв'язку;
- 7) наукового і науково-технічного забезпечення розвитку інформаційного суспільства.

Уряд України має здійснювати проведення нової державної інформаційної політики, гарантуючи можливість безперешкодної реалізації права на свободу слова та свободу думки, вільного доступу громадян до інформації, права на вільне поширення та обмін інформацією й реальне забезпечення права громадян на конфіденційність. Уряд також повинен забезпечити стимулювання інвестицій у сфері інформаційних технологій, підвищення ефективності системи надання інформаційних послуг. Кабінету Міністрів України доручено забезпечити сприяння підприємницької діяльності в даній сфері, зокрема, розробці програмного забезпечення та виробництву комп'ютерної техніки, експортно-орієнтованим виробництвам шляхом створення технополісів, центрів високих інформаційних технологій. Заважає розвитку інформаційного суспільства в Україні й відсутність правозахисних і контролюючих органів сфері інформації.

У листопаді 2001 року Україна підписала Конвенцію Європейського Союзу «Про кіберзлочинність», але остання була ратифікована тільки у вересні 2005 р. із кількома застереженнями і заявами. Правова неврегульованість низки суспільно важливих питань інформаційного суспільства й інформаційно-комунікаційних технологій, невідповідність між українською нормативно-правовою базою і євро-

пейським законодавством створюють системні перешкоди на шляху розвитку інформаційного суспільства. Заради впровадження принципів правової держави в інформаційну сферу необхідне прийняття ряду нових законопроектів, гармонізація існуючих законів з міжнародним законодавством.

Урегулювання законодавчої бази має відбуватися в умовах проведення урядом прозорої політики із залученням до співробітництва широких кіл громадськості з метою врахування найбільшого кола інтересів і забезпечення прав і свобод громадян.

Для того, щоб створити в Україні механізм правового, організаційного і господарського регулювання інформатизації, потрібні такі кроки:

- 1) розробка і затвердження Положення про власність у сфері інформатики і про юридичний статус інформації;
- 2) забезпечення охорони інтелектуальної власності;
- 3) розробка і прийняття законодавства, що розглядає інформацію як товар і регламентує права власника інформації на ринку;
- 4) запровадження системи фінансування і ціноутворення у сфері інформатизації, в першу чергу на інформацію та інформаційні послуги;
- 5) запровадження юридичної відповідальності осіб, які використали доступ до інформаційного фонду з метою завдання шкоди громадянам, організаціям і державі;
- 6) розв'язання правових питань, пов'язаних із комп'ютерними злочинами;
- 7) проведення заходів, спрямованих на зміну управлінських та інших структур, пов'язаних зі створенням матеріально-технічної і технологічної бази інформатизації, індустрії програмних засобів інформаційної інфраструктури та індустрії переробки інформації;
- 8) розробка і запровадження податкової політики у сфері інформатизації;
- 9) сертифікація інформаційного продукту.

В умовах поглиблення інформатизації всіх сфер життєдіяльності суспільства широкого розповсюдження набуває *віртуальна освіта* – різновид освіти, в якій в якості технологічної основи використовуються новітні інформаційно-комп'ютерні технології.

Основу інформаційного підходу в сучасній педагогіці може скласти концепція інформації У. Ешбі, котра визначає впорядкованість, цілісність, структурованість суцього, які ускладнюються з розвитком різноманітності дійсного світу. Додамо, що в аспекті інформатизації не існує інформації поза інформаційною системою, і найважливішою умо-

вою її неоднозначної передачі (сприйняття) є відповідність принципів системної організації інформації джерела й адресата. Інформація виступає як логіка взаємозв'язку елементів, що утворюють той чи інший об'єкт (систему), вона визначає появу тієї чи іншої структурної композиції, у межах можливості даного набору елементів і рівня системної організації. Вона є фактором, що визначає появу того чи іншого (обмеженого) комплексу властивостей, пов'язаних з тими чи іншими структурними композиціями; основою взаємодії структурних властивостей елементів і системних властивостей середовища; вона визначає характер системного перетворення структури і функцій освітньої системи¹. З позиції інформаційної педагогіки важливо, що інформаційний підхід, який набуває все більш цілісного і несуперечливого методологічного формату, створює умови для оцінки явищ і процесів у галузях не лише природничого, а й соціогуманітарного знання на єдиних теоретичних засадах. На основі інформатизації відбувається зв'язок гуманітарних і технічних наук.

Особливість методологічних проблем прикладного наукового знання, яка накладає відповідні вимоги на процес його інформатизації, полягає в тому що функціонування існуючих прикладних наук безпосередньо узгоджується з методологічним фальсифікаціонізмом, який у цих науках знаходить сферу свого предметного застосування. Це стає очевидним в освіті. Стратегічна мета інформатизації освіти полягає у всебічній раціоналізації інтелектуальної діяльності, радикальному підвищенні ефективності і якості підготовки спеціалістів різних галузей, тобто прикладне вирішення проблеми підготовки кадрів, які відповідають вимогам постіндустріального суспільства. У результаті досягнення цієї мети у суспільстві має забезпечуватись комп'ютерна грамотність та формування нової інформаційної культури мислення шляхом індивідуалізації освіти. Інформатизація покликана підготувати фахівців до повноцінної і ефективної участі у суспільній, соціальній і професійній галузях, до життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства. Інформаційна технологія в її освітньому контексті при переорієнтації на людиновимірні координати є передумовою забезпечення високої якості навчання, оптимізації комунікаційних відносин у навчальному процесі.

¹ Компанцева Л.Ф. Философия Сети Интернет: школа Бернарда Лонергана и славянский опыт: монография / Л.Ф.Компанцева. – Луганск: Знание, 2006. – 352 с.

Комунікація в сучасному глобалізованому світі постає як одна з найважливіших його характеристик», як специфічна форма пізнавально-трудова діяльність. Педагогічні комунікації розкривають механізми самореалізації освітнього співтовариства. Кожна галузь педагогічної науки створюється дією низки факторів та умов, як інтелектуальних, так і соціальних, що діють всередині самої педагогічної науки або віддзеркалюють її взаємини та суспільства, тобто складається в процесі формування комунікацій між освітянами. Можливості доступу до світових інформаційних ресурсів суттєво змінюють усю систему комунікаційних зв'язків, а також соціальні взаємини в педагогіці – вирішення питань щодо пріоритету, визнання досягнутих результатів.

Вплив інформатизації на освіту має визначений характер, що засвідчують зміни в процесах, які традиційно відбувалися в межах локальних інформаційних систем. Сучасні дані зарубіжної та вітчизняної педагогіки свідчать про те, що йдеться про створення нового типу навчання, способу здобування знань. Є очевидним зв'язок між новими інформаційними технологіями і розширенням евристичного, розвиваючого підходу в освіті. Змінюються цільові засади освіти, уявлення про природу знання, місце і роль викладача тощо. Створення освітніх середовищ різного рівня надає студентам і викладачам якісно нові можливості для творчого навчання. Перспективна концепція навчання повинна враховувати зміну ідеалів освіченості, цілей і методів навчання, «поставити» в центр навчальних процесів на всіх рівнях освіти самого учня, його мотиви, цілі, психологічні можливості. Таку проблему можливо вирішити лише за допомогою нових освітніх технологій, шляхом впровадження методів електронної педагогіки¹.

У рамках віртуального навчання інтенсивно розвивається *дистанційна освіта*. Це самостійні навчальні курси або дистанційна підтримка існуючих навчальних курсів з метою поширення і вдосконалення інформаційних ресурсів; дистанційні фрагменти, інтегровані у навчальні курси і спрямовані на поширення інформації та використання ІКТ з метою підвищення якості навчання.

У науковій літературі трапляються різні варіанти для позначення поняття дистанційної освіти: «дистанційне навчання» (distance education), «дистантна освіта» (distant education), «дистантне навчання»

¹ Інтерв'ю з ректором НПУ ім. М. Драгоманова «Педагогіка в інформаційному суспільстві» // Освіта України. – 2008. – №15. – с.4

(distant learning) тощо. Деякі зарубіжні дослідники, акцентуючи особливу увагу на телекомунікація в організації дистанційного навчання, визначають його також і як теленавчання (teletraining). Однак найбільш уживаним залишається часто вживаний термін «дистанційне навчання». У Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні зазначено, що дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, яка реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання, які складаються з педагогічних та інформаційних технологій.

Створення дистанційного курсу може бути реалізоване за допомогою різних засобів. Якщо проект виконано у вигляді веб-сайту у сукупності з розсилками, спілкуванням через електронну пошту та телеконференції, всі положення реалізуються безпосередньо авторами курсу. Використання ж спеціальних програмних проектів більш легко реалізує основні критерії (автори програм для дистанційних курсів намагаються реалізувати технічні можливості для використання методичних напрацювань, таких як тести, відеодемонстрації тощо). Але деякі методичні проекти авторів курсів обмежені програмними можливостями готових рішень. Саме тому найкраще використовувати комплексне рішення переплітання власного навчального сайту та сайту на основі програмних технологій дистанційного навчання.

Завдяки дистанційній формі навчання значна кількість людей на всіх континентах зможе отримати якісну середню, вищу і спеціальну освіту, не виїжджаючи з власного будинку. В її рамках спілкування викладачів і учнів здійснюється з використанням служб Інтернету – електронної пошти, телеконференцій, передачі файлів та інше.

Основна ідея концепції нової системи освіти полягає в тому, що для формування в учнів творчого продуктивного мислення можуть бути використані комп'ютерні віртуальні технології. Вони дають необмежені можливості для наочної розробки творчих ідей в кіберпросторі, які згодом можуть бути втілені в реальності. Комп'ютерні віртуальні технології дозволяють значно скоротити час навчання, оскільки включають у роботу всі органи відчуттів, а фактична інформація, що сприймається за допомогою цих технологій, набуває наочного і максимально зрозумілого вигляду¹. Учень (студент) отримує унікальну можливість

¹ Меламуд В.Э. Компьютер и педагогические технологии в современной школе / В.Э.Меламуд // Мир образования – образования в мире. – 2005. – №3. – с.201–205

зберігати в процесі навчання фізичне здоров'я, використовуючи комп'ютерне обладнання для надання стану природної динаміки у кіберпросторі. В процесі спільного використання комп'ютерних віртуальних технологій і технології CD-ROM відкриваються нові можливості для створення навчальних курсів на компакт-дисках. Такі курси були б більш ефективними за рахунок використання тривимірних образів і гіпертексту, а також доступу до величезної кількості інформації, записаної на компакт-диску.

Спільне використання комп'ютерних технологій з глобальною мережею Інтернет створює нове освітнє середовище, в якому учень може здійснювати навчання у вигляді творчого процесу; робити доступними результати начального процесу в Інтернеті для людей всього світу; спілкуватися дистанційно з викладачами і учнями у кіберпросторі так само, як це відбувається у звичайній обстановці; отримувати доступ до необмежених інформаційних ресурсів Інтернету; знаходити необхідну інформацію практично миттєво за допомогою гіпертексту і великої кількості пошукових систем.

Нова система освіти завдяки комп'ютерним віртуальним технологіям має великі перспективи для ефективної теоретичної і практичної підготовки людей будь якого віку в різних сферах і є серйозною альтернативою класичної системи освіти¹.

Дистанційне навчання можна використовувати у вищій школі, а також для підвищення кваліфікації і перепідготовки спеціалістів. Воно дозволяє одержати диплом усім, хто з тих чи інших причин не має змоги навчатися очно.

Дистанційне навчання відкриває великі можливості для студентів-інвалідів. Сучасні інформаційні освітні технології дозволяють вчитися людям зі слабким зором, слухом, або страждаючим захворюваннями опорно-рухового апарату. Одержавши навчальні матеріали з використанням телекомунікаційних мереж, студент може опановувати знання вдома, на робочому місці, чи в спеціальному комп'ютерному класі, де б він не знаходився.

Комп'ютерні системи можуть проєкзамінувати, виявити помилки, дати необхідні рекомендації, здійснювати практичні тренінги,

¹ Самусен Ф. Мобильные интернет – технологии в обучении / Ф.Самусен // Освіта, культура, мистецтво в добу цивіл. глобалізації: матеріали міжнародної наукової конференції (22 листопада 2007). – 2007. – с.237–238.

відкрити доступ до електронних бібліотек, за лічені секунди знайти потрібну цитату, абзац, параграф чи главу книги, виділити в ній найголовніші аспекти. Навчальні курси супроводжуються ігровими ситуаціями, з використанням термінологічних словників і відкривають доступ до основних вітчизняних і міжнародних баз даних на будь-якій відстані й у будь-який час. Враховуються індивідуальні здібності, смаки, темперамент і зайнятість студента. Він може вивчати навчальні курси в будь-якій послідовності, швидше чи повільніше. Все це робить дистанційне навчання якіснішим, доступнішим і дешевшим за традиційне.

Європейська модель дистанційного навчання характеризується взаємною акредитацією вищих навчальних закладів, високоякісними стандартами освіти, відкритим характером університетів, що дозволяє абітурієнту обирати вищий заклад освіти і перелік навчальних дисциплін. Фінансування дистанційного навчання здійснюється, переважно урядами європейських країн.

В Японії дистанційне навчання розвивається у межах загальної стратегії, «довічного навчання» й використовується, як правило, для підвищення кваліфікації фахівців.

Дослідженню проблем дистанційного навчання у зарубіжних країнах приділяється належна увага у педагогічній теорії та практиці, зокрема, сучасному стану та перспективам розвитку дистанційної освіти (Дж. Андерсон, Ст. Віллер, Г. Едвард, Р. Клінг та ін.), педагогічному та інформаційному забезпеченню дистанційного навчання (Н. Левинський, Дж. Мюллер, А. Огур, Дж. О'Роурке, Д. Париш, Р. Філіпс, Н. Хара та ін.).

В Україні дистанційне навчання перебуває на стані активного становлення, що визначається умовами економічного розвитку країни та державною політикою в освітній галузі. Вихідні концептуальні положення щодо його змісту й організації ґрунтуються на основних положеннях Конституції України, Національної доктрини розвитку освіти, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», наказу Міністерства освіти і науки України «Про створення українського центру дистанційної освіти»; «Національній програмі інформатизації»; концепції та завданнях Українського центру дистанційної освіти, у яких наголошується на необхідності підвищення освітнього рівня населення та підготовки фахівців високої

кваліфікації шляхом впровадження в освітній процес нових форм навчання, що відповідаючи, тенденції розвитку цивілізації і становлення інформаційного суспільства.

Паралельно із законодавчою базою розвивається науково-методична база дистанційного навчання. Спеціальному вивченню підлягають наступні аспекти: педагогічні підходи до комп'ютеризації навчального процесу (Б. Гершунський, Є. Машбиц, І. Підласий); концептуальні педагогічні положення про дистанційне навчання (О. Андрєєв, В. Кухаренко); дидактичні властивості комп'ютерних засобів (Є. Полат); дидактичні функції спілкування у дистанційному навчанні (О. Рибалко); методи творчого навчання за допомогою телекомунікаційних засобів (Г. Андріанова, Е. Хуторський).

У цьому контексті основні напрями наукових і практичних досліджень у сфері розвитку дистанційної професійної освіти конкретизовані Інститутом засобів навчання НАПН України.

Дистанційне навчання набуло визнання як форма освіти завдяки механізму чіткого відокремлення його від інших форм за рахунок таких чинників:

- фізична віддаленість студента і викладача (на відміну від навчання «віч-на-віч»);
- вплив навчального закладу (на відміну від самоосвіти);
- використання технічних засобів, а саме інформаційно-комп'ютерних технологій (Інтернету, електронної пошти, комп'ютерних конференцій, чатів) які об'єднують викладача та студентів і передають зміст навчання;
- забезпечення двосторонньої комунікації між учасниками навчального процесу з різними цілями;
- участь в індустріалізованій формі освіти¹.

Накопичений досвід роботи в дистанційному середовищі зі студентами різних форм навчання дозволяє констатувати, що дистанційне навчання є перспективною формою організації навчального процесу, в якому міститься значний потенціал для вдосконалення освіти. Зокрема таке навчання цікаве для студентів, сприяє зростанню мотивації вивчення різних предметів. Для викладачів воно дає змогу позбавитися

¹ Keegan D. On Defining Distance Education // Distance Education.- 1980.- Vol. 1. – P. 13–36.

великої кількості паперової роботи, зосередити свою увагу на креативній складовій навчального процесу¹.

Натомість досвід вказує на існування окремих проблем, одна з яких полягає у тому, що студенти різних форм навчання демонструють неоднакову активність у роботі конференцій, чатів та інших видів комунікативної діяльності в режимі реального часу. Фактор особистого знайомства виявляється таким, що суттєво впливає на цей вид діяльності. Так, студенти денної форми навчання в дистанційних курсах включеного типу беруть більш активну участь у опосередкованому спілкуванні «студент-студенти», ніж ті, які навчаються винятково дистанційно.

Таким чином, дистанційна освіта стала найбільш кардинальною зміною в освітній сфері, пов'язаною з інформаційними технологіями. Чимало заново створених і вже існуючих освітніх закладів пропонують курси навчання через Інтернет.

Важливою складовою дистанційної освіти є автоматизовані навчальні курси, які складаються з програм, методичних і навчальних матеріалів (слайдів, друкованих, аудіо-, відео матеріалів і т.п.), необхідних для різних видів навчальної роботи. Розширюється використання інтегрованих систем, які підтримують різноманітні інформаційні складові: тексти, діалоги, зображення, що включають аналітичні й імітаційні моделі об'єктів і явищ, які досліджуються, бази даних і експертних знань, системи підтримки виконання певних професійних дій.

Програми дистанційного навчання використовують весь арсенал інформаційних технологій, які дозволяють обмінюватися текстовою, графічною, аудіо- і відео-інформацією. У деяких випадках програми дистанційного навчання повністю виключають безпосередню фізичну присутність.

Тим не менше вищезгадані зміни в освітній сфері являють собою нові культурні форми², які на рівні університетів, так і на державному рівні.

¹ Навроцький О.І. Соціокультурні передумови й організаційні форми дистанційного навчання: західний досвід і перспективи вітчизняної вищої школи / О.І.Навроцький // Мультверсум філософський альманах. – Вип.14. – К. – 2004. – с.192–198.

² Соловйов А.В. Трансформація професійної культури в умовах переходу к інформаційному обществу / А.В.Соловйов // Весник МГУКИ. – 2008. – №1. – с.5.

В умовах переходу до інформаційного суспільства виникають і формуються нові професії разом із професійними кодексами поведінки, мовами, споживчими і дозвільними пріоритетами. Інтернет-технології не тільки змінили способи, за допомогою яких викладачі спілкуються один з одним і зі студентами, але самі заклади освіти, які почали активно експериментувати з різними способами використання кіберпростору для забезпечення процесу освіти – від онлайнової публікації програм до створення інтерактивних веб-сайтів. Активно поширюється онлайн-обговорення у формі і телеконференцій по електронній пошті чи через веб-сайти¹. При вивченні багатьох курсів вводиться обов'язкове використання електронної пошти для спілкування викладачів і студентів. Значно розширилось використання електронних бюлетенів, в яких студенти обговорюють теми курсу, відповідають на питання викладачів та інших студентів. Одним із методів роботи зі студентами стали обговорення у спеціально створених для цієї мети чатах у режимі реального часу.

Широке застосування у навчальному процесі знаходять мультимедійні інформаційні технології. Принципи технології мультимедіа характеризуються актами одномоментності візуального та процесуальності слухового сприймання, синтезу та синхронізації вербалізованих та невербалізованих знань, синхронізації та інтеграції часово-просторових та візуально-просторових джерел художньої та навчальної інформації. Системи мультимедіа широко використовуються для реалізації електронних підручників з кольоровою графікою, мультимедійних бібліотек, довідкових географічних інформаційних систем. Використання інформаційних мультимедіа-технологій у системі освіти дозволяє розвивати творчий і інтелектуальний потенціал учня, його вміння сприймати та генерувати нові знання, а також застосовувати їх на практиці. Системи мультимедіа дозволяють завчасно формувати матеріал для інформаційної підтримки різноманітних форм навчальної діяльності – читання лекцій, проведення практичних занять і тестування, самостійної роботи учнів тощо².

¹ Новые информационные технологии в учебных заведениях Украины: межд. конф. памяти проф. И. И. Мархеля (21–26 июня 2005 г.). – Одесса: Астропринт, 2005.

² Полонський В.М. Образовательные ресурсы и возможности сети Интернет / В.М.Полонський // Мир образования – образование в мире. – 2006. – №2. – С.200–207.

Мультимедійний електронний підручник сьогодні використовується не менш, ніж традиційний підручник, тому постає питання про створення мультимедійних бібліотек із курсами з дисциплін, що викладаються. Хоча електронні підручники – це відносно новий вид навчальних посібників, спеціально підготовлений для ефективного досягнення цілей освіти й самоосвіти на основі останніх досягнень мультимедійної техніки та педагогічної науки. Сьогодні електронний підручник має стати для студентів та педагогів таким же легкодоступним та простим у використанні джерелом інформації, як і звичайна книга.

Також останнім часом дедалі більшого поширення набувають *електронні бібліотеки* – бази даних освітньої інформації, автоматизованих навчальних курсів, електронних підручників, телекомунікаційних технологій.

На відміну від традиційних фондів, які створюються повільніше, електронні ресурси створюються значно швидше. Електронна бібліотека – це ресурс, де користувач знаходить не тільки те, що складає фонд даного сховища, але й має змогу миттєво отримати будь-яку інформацію із будь-якої бібліотеки світу; це інформаційна система, яка надійно накопичує, зберігає та ефективно використовує різні колекції електронних документів, які доступні для користувача у зручному виді через глобальні мережі передачі даних.

Залучення студентів до електронних бібліотек прямо пов'язано з процесами впровадження ІКТ в освіті.

Зрозуміло, що електронні бібліотеки будуть розвиватися і вдосконалюватися. Поступово від копіювання друкованих видань і створення фондів електронних матеріалів бібліотеки перейдуть до виконання більше складних завдань, почнуть виконувати не тільки консультаційні, але й навчальні функції. Створення великих і доступних національних електронних бібліотек сприяє більш ефективному використанню інформації, яка надалі позитивно впливатиме на розвиток науки, техніки, культури і дозволить поліпшувати систему освіти¹. Електронні бібліотеки, які надають можливість роботи з сучасними електронними освітніми ресурсами в режимі вільного доступу, будуть сприяти підвищенню ефективності і якості навчальній діяльності учнів і студентів.

¹ Прилуцька Н.С. Електронні бібліотеки та перспективи їх використання під час навчання студентів / Н.С.Прилуцька // Збірник праць Четвертої міжнародної конференції «Нові інформаційні технології в освіті для всіх: інноваційні методи та моделі (24–26 XI 2009 р.). – К., 2009. – С.434.

Прикладом успішного становлення і функціонування електронної бібліотеки може слугувати Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протягом останніх років наукова бібліотека університету організовує доступ до світових наукових та освітніх інформаційних ресурсів, що розповсюджуються на комерційних засадах в мережі Інтернет. Це повнотекстові або реферативні наукові журнали зі світовим ім'ям, повнотекстові дисертації, періодичні видання України, які несуть безліч корисної інформації для науковців, студентів, аспірантів з різних галузей знань.

Нові напрямки її діяльності свідчать, що розвиток інформаційних технологій докорінно змінює функціональні завдання сучасної університетської бібліотеки. Електронний каталог бібліотеки має близько 1 мільйону записів на книжкові, електронні видання, більше як 140 тисяч описів дисертацій і авторефератів дисертацій. На сайті бібліотеки представлено у вільному доступі 2 тис. електронних копій рідкісних і цінних книг з фондів бібліотеки, а також 800 повнотекстових навчально-методичних матеріалів¹.

У контексті зазначеного, провідні ВНЗ України створюють *мультимедіацентри*, обладнані сучасною комп'ютерною технікою з мультимедійним мережевим навчальним комплексом, який складає динамічне освітнє середовище, поєднує в собі передові технології засобів мультимедіа, простоту керування, надає викладачу ефективний інструмент для навчання, доступність у роботі із системою при вивченні будь-якого предмету, поєднує вивчення і обговорення, інтерактивне спілкування студента і викладача. Все це істотно підвищує ефективність занять і дозволяє оптимальне поєднати методи колективного та індивідуального навчання.

Мультимедійний мережевий навчальний комплекс дозволяє лекційний аудіо – та відео матеріал, що демонструється на моніторі викладача або студента, в реальному часі і з бажаною швидкістю відображати на моніторах всієї групи (або окремого студента); здійснювати оперативний контроль, послідовно або вибірково спостерігаючи за процесом навчання кожного студента, здійснювати дистанційне управління комп'ютером студента за допомогою клавіатури і «миші» викла-

¹ Кіт Л. Навігатор у морі інформаційних ресурсів: [інтерв'ю з директором Наукової бібліотеки ім. Максимовича О. Г. Кириленком] / Л. Кіт // Освіта. – 2009. – 28 жовтня – 4 листопада. – с.2.

дача, учня; формувати групи для спільної роботи, проведення дискусій з можливістю підключення педагога до будь-якої мікрогрупи. При цьому кожен студент має автономний канал зв'язку з викладачем, що дозволяє обмінюватися інформацією з викладачем. Все це дозволяє створити атмосферу індивідуального заняття з викладачем.

Зокрема, можна виділити основні напрямки використання мультимедіацентру викладачами та студентами ВНЗ: дослідницькі проекти з можливістю пошуку інформації за проблемами, що їх цікавлять; спільна робота над проектами зі студентами інших навчальних закладів шляхом інтерактивної взаємодії; зв'язок із експертами, які допомагають студентам більше дізнатися з обраної теми, дізнатися про інформаційний ресурс, що необхідний їм у навчанні; спостереження за поточними подіями внутрішнього або міжнародного життя.

Загалом, технологія мультимедіа отримала найширше використання у сфері освіти. Мультимедіа є винятково корисною й плідною освітньою технологією завдяки властивим їй якостям інтерактивності, гнучкості та інтеграції різних видів наочної, мнемонічної навчальної інформації, а також завдяки можливості враховувати індивідуальні особливості учнів і істотно сприяти підвищенню їхньої мотивації та якості навчання. Мультимедіа являє собою комп'ютерні засоби створення, зберігання, обробки й відтворення в цифрованому вигляді інформацію різних типів: тексту, малюнків, схем, таблиць, діаграм, фотографій, відео- та аудіо-фрагментів і т.п., з наявністю можливості зворотного зв'язку для користувача – інтерактивної якості. У широкому значенні «мультимедіа» – це спектр інформаційних технологій, де використовуються різноманітні інформаційні програмні й технічні засоби з метою найбільш ефективною взаємодії з користувачем (що постає одночасно й читачем, і слухачем, і глядачем).

Іншим засобом доступу та обміну інформацією є *електронна пошта*. Широке застосування електронна пошта знаходить у таких освітніх програмах, де виникає необхідність: поділитися з колегами ідеями, досвідом, даними або результатами консультацій зі спеціалістами, експертами різних рівнів; безпаперового обміну поштовими відправленнями; швидкого спілкування з людьми без фізичного пересування; розвитку навичок колективної роботи. Через електронну пошту учні і викладачі можуть легко і швидко спілкуватися один з одним, незважаючи на існуючі культурні та географічні відмінності.

Поряд із електронною поштою для доступу й обміну інформацією все більшою мірою використовуються засоби *телеконференцій*, особ-

ливо у рамках дистанційного навчання. Телеконференція дозволяє організувати колективну роботу учнів, реалізувати поряд із традиційними такі активізуючі прийоми навчання, як ділові ігри, мозковий штурм і т.п. Усе це стає можливим завдяки реалізації на основі телеконференції територіально розподілених або віртуальних класів.

Існують чотири типи телеконференцій, що різняться за характером, ступенем взаємодії та рівнем складності технології: 1) аудіо-конференція; 2) аудіо-графічна конференція; 3) відео-конференція; 4) Інтернет-конференція.

Аудіо-конференція включає живий обмін мовними повідомленнями за допомогою телефонного зв'язку. Коли існує можливість обміну текстами та всіма зображеннями (графіками, діаграмами або малюнками) поряд із мовними повідомленнями, то цей тип конференції називається *аудіо-графічним*.

Відео-конференція – це можливість обміну не тільки мовою та графікою, але також переміщенням зображень. Технологія відео-конференцій не використовує телефонні лінії, але використовує супутниковий зв'язок або телевізійну мережу.

Інтернет-конференція, відповідно до своєї назви, включає в себе передачу тексту та графічних, звукових і візуальних засобів інформації через Інтернет. Для цього необхідне використання комп'ютера з браузером, тоді зв'язок може бути або синхронним, або асинхронним.

Під Інтернет-конференцією розуміється передача текстової, графічної, звукової та візуальної інформації через мережу Інтернет. Вона є аналогом звичайної конференції – з визначеними термінами проведення, тематикою, оргкомітетом, рецензуванням праць. Матеріали розміщуються в мережі на певному сайті для вільного доступу та обговорення (оцінка статті, розміщення відгуків). Зворотній зв'язок відбувається через електронні адреси авторів. Конференцію може супроводжувати веб-форум.

У цілому, телеконференція використовується як у формальному, так і неформальному контексті навчання для того, щоб зробити легшими обговорення типу «викладач-учень» та «учень-учень». У відкритому та дистанційному навчанні телеконференція є необхідним інструментом для забезпечення підтримки учнів і мінімізації їх ізоляції від навчального процесу.

У цілому, телекомунікаційні технології відкривають нові можливості для студентів і викладачів: втілюються міжнародні телекомунікаційні проекти, проводяться міжрегіональні і міжнародні олімпіади;

студенти опановують наукові проблеми, розробки яких ще не завершені, працюють невеликими дослідницькими колективами, контактують із іншими дослідниками; викладачі мають унікальну можливість спілкуватися зі своїми колегами практично в усьому світі, обмінюватися науковими і навчально-методичними розробками, комп'ютерними програмами, даними тощо.

Використання мультимедійних інформаційних технологій в освіті дозволяє швидко вносити будь-які зміни до змісту програми залежно від результатів її апробації; зберегти й опрацювати велику кількість різномірної інформації (звукової, графічної, текстової та відео) та компонувати її в зручному вигляді. Це сприяє розкриттю, збереженню та розвитку індивідуальних здібностей студентів, властивого кожній людині унікального поєднання особистих якостей; формуванню у студентів пізнавальних можливостей, прагнення до самовдосконалення; забезпеченню комплексного вивчення явищ дійсності взаємозв'язку між гуманітарними та технічними науками; постійному динамічному оновленню змісту, форм та методів навчального процесу.

Кількість показників, що визначають рівень досягнень у галузі освіти достатньо велика, це показники забезпеченості науки і освіти технічними засобами (наприклад, кількість комп'ютерів на одного учня, процент навчальних закладів і бібліотек, що мають доступ до мережі Інтернет тощо), показники використання інформаційних технологій (процент учнів та відвідувачів бібліотек, які використовують Інтернет у процесі навчання тощо), інтенсивності цього використання (середня кількість годин, які проводить учень за комп'ютером в мережі Інтернет на тиждень або в місяць), показників якості ліній доступу, а також можливості доступу до спеціалізованих освітніх мереж. Особливістю цієї системи показників є акцентуація уваги на якості доступу і можливості доступу до освітніх мереж. Одним із головних показників є швидкість надання послуг, які доступні між та в межах національних дослідницьких та освітніх мереж. Крім того, важливим індикатором розповсюдження ІКТ в освіті є частка викладачів, які використовують інформаційні технології (особливо Інтернет) для навчання дисциплінам, які не пов'язані з інформатикою.

У використанні ІКТ в освітянському процесі виникають і деякі проблеми: ефективність, ціна, доступність та вплив використання ІКТ на навчання.

Ефективність навчання за допомогою ІКТ залежить від того, як вони використовуються та для якої мети. Подібно до інших інструментів

навчання ІКТ не працюють одним і тим же шляхом для кожного і де завгодно.

Складно визначити рівень, до якого ІКТ допомогли розширити доступ до базової освіти, враховуючи, що найвагоміші втручання у цю проблему є невеликі за розмахом та не завжди розповсюджуються.

Досить проблемним питанням є вартість ІКТ в процесі навчання. Освітні телепередачі та навчання на комп'ютері є дорожчими, ніж радіопередачі. Однак існує твердження, що телепередачі є дешевшими, ніж комп'ютерне або онлайн-навчання. Це говорить про те, що оцінки ефективності є складними через недостатню кількість даних, відмінності в програмах, проблеми узагальнення, проблеми визначення результатів навчання та альтернативних витрат.

Наступним досить вагомим проблемним питанням є наявність доступу до ІКТ в освіті. Враховуючи значні відмінності у доступі до ІКТ між різними групами всередині країни, можна констатувати, що використання ІКТ в освіті буде розширювати існуючі розбіжності за економічними, соціальними, культурними та тендерними напрямками. Початкові розбіжності часто репродукуються, укріплюються та навіть збільшуються.

Що стосується життєздатності ІКТ, то вона своєю метою охоплює чотири компоненти: соціальний (функція діяльності спільноти); економічний (здатність школи, ВНЗ або спільноти профінансувати ІКТ програми на тривалий термін); політичний (проблеми лідерства); технологічний (вибір технології, яка має бути ефективною на тривалий термін).

Серед інших проблем, які перешкоджають ефективній інформатизації освіти, треба назвати такі: труднощі в оцінці її економічної ефективності; нестача навчальних матеріалів на базі інформаційних технологій; відсутність спеціально обладнаних навчальних аудиторій; недостатнє заохочення роботи викладачів щодо впровадження інформаційних технологій в навчальний процес; відсутність часу у викладачів і методистів для розробки курсів на базі інформаційних технологій¹.

¹ Воройский, Ф.С. Информатика. Новый систематизированный толковый словарь-справочник (Введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах) / Ф.С.Воройский. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 760 с.

Долинер Л.И. Информационные и коммуникационные технологии в обучении: психолого-педагогические и методические аспекты / Л.И.Долинер. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2003. – 344 с.;

Інфраструктура освітніх технологій залежить від інфраструктури національних телекомунікацій та інформації. Багато ІКТ-проектів, які орієнтовані на студентів або викладачів, не забезпечені достатньою підтримкою уряду, тому при впровадженні ІКТ безпосередньо в освіту необхідно лобювати певні нормативно – правові акти, які зможуть удосконалити процес упровадження ІКТ в навчання і стати реальним поштовхом до розвитку електронної освіти та нових інформаційних засобів навчання.

Одним із головних аспектів цієї проблеми є те, які види ІКТ найчастіше використовуються у процесі навчання: комп'ютери, мережа Інтернет, радіо- та телепередачі та інші засоби електронної освіти.

Електронна освіта охоплює навчання на всіх його рівнях як формальних, так і неформальних і використовує електронний зв'язок через Інтернет, Інтранет та Екстранет повністю або частково. Інші віддають перевагу онлайн-навчанню. Веб-освіта є підвидом електронної освіти та відноситься до навчання, що використовує Інтернет-браузери.

Ще одним терміном у даному напрямку є змішане навчання. Воно відноситься до тих моделей навчання, які поєднують традиційну практику з аспектами електронного.

Також розрізняють такі види навчання:

- активне (ІКТ використовують як інструменти для перевірки, калькуляції та аналізу інформації, забезпечуючи таким чином основу для вимог студентів до аналізу та побудови нової інформації);
- сумісне (ІКТ заохочують взаємодію та співробітництво серед студентів, викладачів та експертів незалежно від того, де вони знаходяться);
- творче (ІКТ просувають існуючу інформацію та створюють світові навчальні продукти скоріше, аніж повторно отриману інформацію);
- інтегральне (використання ІКТ, які базуються на тематичному та інтегральному підходах до освіти та процесу навчання). Цей підхід усуває розподіл між різними видами дисциплін та між теорією і практикою, який існує у традиційному підході;

– оціночне (використання ІКТ, спрямованих самими студентами, та діагностичних).

Таким чином, інтеграція вищої школи в систему комп'ютерних комунікацій стала невід'ємною складовою освіти. Ключовим напрямом стала інструментально-технологічна інформатизація, пов'язана з використанням можливостей засобів інформатики й інформаційних технологій для підвищення ефективності системи освіти. Впровадження сучасних інформаційних технологій в освітній процес дозволяє підвищити ефективність та урізноманітнити форми і методи навчання і виховання студентів, забезпечити високий науковий рівень викладання навчальних дисциплін, підвищити якість реалізації міжпредметних зв'язків.

Інформаційно-комп'ютерні технології можуть допомогти розширити доступ до навчання. Вони є потенційно потужним інструментом для розширення можливостей освіти для груп, традиційно виключених з процесу навчання через культурні, соціальні, фінансові причини або причини браку часу і не мають можливості зареєструватися в навчальному закладі. Однією з особливостей ІКТ є здатність поєднувати час і простір. ІКТ роблять можливим асинхронне навчання, або навчання, що характеризується затримкою в часі між поставкою інструкції та її використанням учнями. Викладачам та учням більше не потрібне використання друкованих засобів та інших матеріалів в бібліотеках тощо (що наявні в обмеженій кількості) для їх потреб у навчанні. З використанням Інтернету та з наявністю різноманітних медіа-засобів навчальні матеріали практично з усіх предметів тепер можуть бути доступні де завгодно та у будь-який час дня для необмеженої кількості людей. ІКТ також полегшують доступ до викладачів, експертів, дослідників, професіоналів, лідерів у бізнесі.

ІКТ можуть підвищити якість навчання декількома шляхами: через підвищення мотивації учня; полегшення оволодіння основними вміннями та через збільшення тренінгів викладачів

Досвід показує, що відповідне використання ІКТ може прискорити парадигмальну зміну в педагогіці, що є основним стрижнем освітньої реформи ХХІ століття. Правильно розроблене і впроваджене в дію навчання на основі ІКТ може прискорити оволодіння знаннями та навичками і виступити безпосередньою мотивацією до навчання протягом життя. Зміна потреб, інтересів, цінностей людини, яка вже відбулася і продовжує посилюватись під впливом інформатизації, підкреслює актуальність інформаційної педагогіки.

Глава 3.2.

Сутність інформаційної педагогіки

Інформаційна епоха викликала до життя «електронну педагогіку», застосування якої прискорює інноваційні зміни у всіх структурних підрозділах сучасної системи освіти. Означена педагогіка впроваджується як за загальними правилами, так і з певними особливостями, обумовленими специфікою тієї чи іншої ланки освітньої системи.

Важливою умовою інноваційного процесу в системі освіти є активізація впровадження головного «продукту» інформаційно-комп'ютерної революції – високих інформаційних технологій. Ця революція диктує свої правила і вимоги: без інформаційних засобів навчання, без комп'ютерних технологій про жодні інновації в освіті не може йтися.

В цьому напрямку у провідних університетах України здійснені суттєві зрушення. Перші кроки у переведенні всього навчального процесу у формат інформаційної педагогіки зроблені такими потужними вишами, як Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський і Харківський політехнічний університети.

Слідом за ними Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова розгорнув проект «Електронна педагогіка», в межах якого підготовлено півтори тисячі електронних підручників, проведено навчання персоналу, оснащено університет необхідною технікою. Другий і третій етапи реалізації проекту передбачають створення єдиного інформаційного науково-освітнього середовища, забезпечення учасників процесу необхідними засобами і технологіями обміну інформацією, підготовку інформаційних програм, нових електронних підручників, кваліфікованих модераторів навчального процесу, а головне – забезпечення його юридичного, медичного й психологічного супроводу¹.

Теоретичний інтерес до проблеми впровадження інформаційних технологій в освіті підкріплений безпосередньо практикою їх використання в умовах становлення і розвитку інформаційного суспільства. Перехід до цього суспільства супроводжується змінами в життєдіяльності людини – інтелектуалізацією трудової діяльності; поширенням дистанційної освіти; використанням електронної техніки в побуті та постійним її оновленням; активним застосуванням цифрового телебачення та зв'язку.

¹ Губерський Л.В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л.В.Губерський, В.П.Андрущенко. – К.: МП Леся, 2008. – с.243.

Усе це вимагає зміни цілей, змісту, методів і технологій підготовки людини до життя у суспільстві, що набуває нових ознак, серед яких виділяють: прискорення процесу змін, відбуваються у суспільстві, демасифікацію і дестандартизацію, індивідуалізацію усіх сторін економічного й соціального життя, вивільнення часу у зв'язку із зміною характеру праці та використання, зберігання і перетворення інформації, утвердження якісно нової технології та організації інформаційних процесів, створення інформатики як особливої галузі індустрії (Е. Масуда); появу фабрик мислення (П. Діксон); створення синтезу телебачення, комп'ютерної техніки та енергетики (Дж. Пелтон); поширення «електронних книг» (Х. Еванс); появу Homo educatus – людини освіченої (В. Огнев'юк); створення концептуального простору, заснованого на комп'ютерних технологіях (Дж. Нейсбіт).

Застосування інформаційних технологій в освіті продовжує досліджуватися філософами, педагогами, психологами та представниками інших наук. І це зрозуміло, адже процес інформатизації освіти охоплює різні аспекти: виробництво, впровадження, програмування, адаптацію до навчального процесу, врахування вікових особливостей учнів і студентів, підготовку педагогів та підвищення їхньої кваліфікації, застосування дистанційних технологій навчання тощо. Відтак інформатизація освіти є багатоплановим процесом, у якому, незважаючи на його очевидну технологічність, провідна роль належить людині та суб'єкт-суб'єктній взаємодії.

З огляду на адекватне розуміння проблем, пов'язаних із інформаційними освітніми технологіями, дослідники часто звертають увагу на потребу узгодження термінів. Зокрема І. Богданова, Є. Карась, С. Крамаренко, В. Лазарєв, О. Пометун, Л. Пироженко наголошують на необхідності уточнення понять комп'ютерного, електронного, рецептивного, інтерактивного та інших форм навчання з метою їх адекватного визначення.

Так, комп'ютерне навчання переважно тлумачиться як система навчання, в якій одним із технічних засобів є комп'ютер.

Електронним кваліфікується навчання, яке відбувається за допомогою систем та різних приладів сучасної електроніки, оптоелектроніки та інформатики.

Рецептивне навчання тлумачиться як відчуття і засвоєння знань, які передаються телекомунікаційним шляхом за допомогою аудіовізуальних засобів (діапроекторів, кіноустановок, відеоплеєрів, відеомагнітофонів, магнітофонів та інших технічних засобів навчання).

Інтерактивним вважається навчання, яке спирається на взаємодію людини і комп'ютера в діалоговому режимі, експертні системи навчання тощо.

Аналізуючи процес інформатизації навчального процесу, необхідно виділяти два поняття: 1) «інформаційні технології в освіті» – це використання універсальних і спеціалізованих інформаційних технологій в навчальному процесі; 2) «інформаційні освітні технології» – це методично адаптовані під конкретний зміст навчання інформаційні технології, які, у свою чергу, ведуть до змін у формах і методах навчання.

Дослідники виділяють декілька класифікацій «інформаційних освітніх технологій» за різними підставами¹.

Один з найбільш традиційних підходів передбачає як підставу класифікації етап навчання, на якому використовуються інформаційні технології. Ця класифікація наведена в таблиці 3.3.²

Таблиця 3.3

**Класифікація інформаційних освітніх технологій
за етапом навчання**

Етап навчання	Тип інформаційних освітніх технологій
Пояснення нового матеріалу (мотиваційний і орієнтовний етапи)	Демонстраційні, повчальні, моделюючі і ігрові засоби
Виконання дій із формування репродуктивного рівня засвоєння	Тренажери, що забезпечують коопераційний контроль і корекцію діяльності учнів
Діяльність із формування продуктивного рівня засвоєння	Комп'ютерні моделі технічних засобів, процесів чи явищ
Контроль діяльності (зворотний зв'язок)	Контролюючі програми і тести
Самостійна робота	Інформаційно-довідкові системи, тренажери, моделі, імітаційні і дидактичні ігри, програми для самоконтролю
На будь-яких етапах навчання	Допоміжні засоби можуть використовуватися на всіх етапах навчання (текстові редактори, бази даних, енциклопедії, засоби телекомунікацій і ін.)

¹ Долинер Л.И. Информационные и коммуникационные технологии в обучении: психолого-педагогические и методические аспекты / Л.И.Долинер. – Екатеринбург, 2003.

² Плаксина А.А. Информационные и коммуникационные технологии: понятие, сущность, классификация, модели реализации / А.А.Плаксина, Э.А.Тихонов // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2009. – №7. – с.29.

У той же час, практичне використання даної класифікації має ряд труднощів. По-перше, більшість сучасних комп'ютерних програм навчального призначення багатофункціональні: вони одночасно є і демонстраційними, і моделюючими, і повчальними (з елементами контролю), і контролюючими (з можливістю навчання) тощо. По-друге, істотну роль в навчанні відіграє мотиваційна складова: багато програм складено в ігровій формі, а ігри – це окремий блок програм. По-третє, важко класифікувати сучасні програмні засоби, розміщені на компакт-дисках, які найчастіше реалізують всі перераховані вище аспекти навчання. І, нарешті, по-четверте, дана класифікація орієнтована на програмні засоби і не враховує сучасних інформаційних технологій навчання¹.

У наступній класифікації за основу береться педагогічне призначення програмного засобу. Програми, розроблені для вдосконалення навчального процесу, ділять на три групи. До першої відносять програми, що використовуються в навчальному процесі. Вони розв'язують дидактичні завдання. До другої групи – програми, призначені для розробки програм навчального призначення, тобто різні інструментальні системи, предметно-орієнтовані середовища, прикладні пакети тощо. До третьої групи – програмні продукти, що забезпечують організацію навчального процесу.

Програми, що відносяться до першої групи, цілеспрямовано розроблені або адаптовані для використання в навчанні, називають «програмні засоби навчального призначення»².

До цієї групи відноситься будь-яка програма, пакет або бібліотека, для якої розроблена методика використання в навчальному процесі. Така методика може бути оформлена у вигляді текстових матеріалів, пропонованих окремо і (або) включених у самий програмний засіб³. Класифікація означених програмних засобів наведена в таблиці 3.4.

¹ Долинер Л. И. Информационные и коммуникационные технологии в обучении: психолого-педагогические и методические аспекты / Л.И.Долинер. – Екатеринбург, 2003. – с.120–121.

² Там само. – с.123–124.

³ Там само. – с.120–125.

Класифікація програмних засобів навчального призначення

<i>ПЗНП</i>		<i>Опис</i>
Навчальні засоби	Електронний підручник	Програмно-методичний комплекс, що забезпечує можливість самостійного освоєння окремого розділу або цілого учбового курсу. Електронний підручник є інтегрованим засобом, що включає теорію (представлену, наприклад, у вигляді мультимедійних матеріалів), довідник, задачки, лабораторні практикуми, системи діагностики.
	Електронний навчальний посібник	Інтегрований засіб, що виступає як компонент підтримки учбового процесу, що включає теоретичний матеріал, оформлений у вигляді довідника, представленого в традиційному (текст і графіка), або в мультимедійному вигляді. Допустима наявність лабораторного практикуму стимуляторів, системи діагностики й інших подібних компонентів.
Тренажери		Призначені для відпрацювання і закріплення певних умінь і навиків, забезпечують здобуття інформації з теорії і прийомів навчальної діяльності, тренування на різних рівнях самостійності, контроль і самоконтроль.
Контролюючі пакети		Призначені для діагностики і (або) оцінки результатів навчання (програми для контролю і програми для проведення діагностичного тестування).
Допоміжні засоби	Предметно-орієнтовані середовища	Пакети програм, що дозволяють оперувати об'єктами певного класу. Середовище забезпечує наочне уявлення об'єктів і їх властивостей. До даної групи відносяться мікросвіти, що моделюють програми, інструментальні і учбові пакети предметної спрямованості.
	Довідники	Основне призначення – зберігання і надання учням всілякої учбової інформації. До даної групи засобів можна віднести власне довідники, енциклопедії, сайти, бази даних, що використовуються у навчальному процесі

Класифікація другої групи програм, що використовуються для розробки програмних засобів навчального призначення, наведена в табл. 3.5. Цю групу програм за пропозицією Б. Старченко називають «інструментальні засоби педагогічного призначення» (ІЗПП)¹.

Таблиця 3.5

Класифікація інструментальних засобів педагогічного призначення

Інструментальні засоби педагогічного призначення	Опис
Універсальні	Це спеціалізовані системи програмування, що мають в якості шаблонів готові програмні засоби навчального призначення (ПЗНП), спеціалізовані об'єкти і інші засоби, що використовуються для оперативної реалізації ПЗНП.
Спеціалізовані	Цей тип інструментальних засобів спеціалізований за чітко обмеженим переліком дидактичних завдань: тестові системи, системи для створення електронних посібників і (або) презентацій, системи для створення моделей і т.д. Окрім вузької спеціалізації такі системи характеризуються орієнтованістю на звичайного користувача.

Як додаток до вказаних класифікацій фахівці виділяють допоміжну класифікацію напрямів використання інформаційних технологій, що базується на їх функціональному призначенні для навчання. Виділяють педагогічний і технологічний напрями. Перший напрям передбачає, що інформаційні технології виступають активним компонентом процесу навчання (контроль, моделювання, навчання і т.п.), другий орієнтований на їх використання як допоміжного засобу (текстові редактори, бази даних, засоби телекомунікації і ін.). Остання класифікація використовується найчастіше для конструювання навчального процесу за допомогою інформаційних технологій².

¹ Старченко Т.Я. Вища школа на шляху оновлення / Т.Я.Старченко, О.М.Стоян, О.І.Бобик. – Львів: Світ, 1991. – С.125–126.

² Долинер Л.И. Информационные и коммуникационные технологии в обучении: психолого-педагогические и методические аспекты / Л.И.Долинер. – Екатеринбург, 2003. – с.127

Виходячи з цього, фахівці виокремлюють декілька напрямів використання інформаційно-освітніх технологій (ІОТ) в процесі навчання, враховуючи не лише елементи даного процесу (педагог – засоби ІОТ – учні), але й характер зв'язків між ними.

Якнайповніше система зв'язків реалізується за активної взаємодії вказаних трьох компонентів одночасно. Подібний процес включає роботу учнів із засобами ІОТ і участь викладача в цій діяльності, як при безпосередній взаємодії, так і за допомогою засобів ІОТ.

Інформатизація вищої освіти передбачає використання засобів інформатики й інформаційних технологій як педагогічного інструментарію, інформаційну підтримку освіти базами даних знань.

Інформатизація освіти в широкому розумінні – це комплекс соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних з насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами і технологією, у вузькому – впровадження в заклади системи освіти інформаційних засобів, що ґрунтуються на мікропроцесорній техніці, а також інформаційної продукції і педагогічних технологій, які базуються на цих засадах. Інформатизація освіти вимагає нових підходів до розробки змісту, форм і методів професійної підготовки фахівців, впровадження в навчально-виховний процес вищих навчальних закладів сучасних інформаційних технологій.

Сучасний етап інформатизації освітнього процесу об'єднує три взаємопов'язані складові:

- **програмно-технічний аспект** (комп'ютерні технічні засоби та програмне забезпечення),
- **навчально-методичний аспект** (комп'ютерно-орієнтовані програмно-педагогічні засоби),
- **суб'єкт-об'єктний аспект** (спеціалісти, які розробляють програмно-педагогічні засоби, викладачі і студенти, які використовують програмно-педагогічні засоби).

Нерідко вказані вище три аспекти пов'язують лише з дистанційною формою освіти і менше – з очною, тому основна увага дослідників зосереджена саме на особливостях програмного забезпечення процесу надання освітніх послуг за дистанційною формою. Але як виявляє практика, використання існуючих програмно-педагогічних засобів та програмного забезпечення їх підтримки однаково ефективно спрацьовує як очній, так і в дистанційній освіті. Головним є правильне визначення призначення цих засобів та їх місця у навчальному процесі. За призначенням програмно-педагогічні засоби недоречно пов'язувати з

формами навчання. Цей аспект необхідно розглядати через призму видів освітньої діяльності учасників навчального процесу. Тобто є програмно-педагогічні засоби, які призначені для забезпечення занять під керівництвом викладача, а є програмно-педагогічні засоби, що забезпечують самостійну роботу того, хто навчається.

Розгляд зазначеної особливості в контексті проблем програмно-технічного забезпечення освіти створює сприятливі умови пошуку ефективних методів дидактичного моделювання комп'ютерно-орієнтованих освітніх процесів, визначення архітектури програмно-педагогічних засобів, їх цільового призначення та дидактико-психологічних особливостей, диференційованої й інтегрованої взаємодії в єдиному інформаційно-навчальному середовищі.

У науковій та науково-методичній літературі, присвяченій проблемам інформатизації вищої професійної освіти (роботи Б. Гершунського, А. Денисової, С. Доманової, А. Тихонова, Г. Козлакової, І. Марусевої, І. Роберт, Є. Семенової, Ю. Цевенкова та ін.), часто зустрічаються такі синонімічні вирази як «нові інформаційні технології», «технології комп'ютерного навчання», «комп'ютерні інформаційні технології» та ін. Це свідчить про те, що термінологія в цій галузі досліджень ще нестала.

Так, у довідковій літературі інформаційна технологія навчання визначена як сукупність теоретичних знань комп'ютерних засобів, а також методик, які регламентують їх використання в навчанні¹. Л. Луцевич² визначає інформаційні технології навчання як технології машинної (за допомогою ЕОМ) обробки, передачі, розповсюдження інформації, створення обчислювальних і програмних засобів інформатики.

Є. Машбіц³ розглядає інформаційну технологію навчання як деяку сукупність навчальних програм різних типів: від найпростіших програм, які забезпечують контроль знань, до навчаючих систем, які базуються на штучному інтелекті.

¹ Компьютерная технология обучения: словарь-справочник / под. ред. В.И.Гриценко, А.М.Довгяло, А.Я.Савельева. – К.: Наукова думка, 1992. – С.142–156.

² Луцевич Л.В. Вопросы эффективного использования ЭВМ в учебном процессе / Л.В.Луцевич // Автоматизированные системы научных исследований обучения и управления в вузах: межвузовский сборник научных трудов. – Новосибирск: НГУ, 1986. – С.33–39.

³ Машбиц Е.И. Компьютеризация обучения: проблемы и перспективы / Е.И.Машбиц. – М.: Знание, 1986. – С.45.

В. Шолохович¹ пропонує визначити інформаційні технології навчання з точки зору їх змісту – як галузь дидактики, яка займається вивченням планомірно і свідомо організованого процесу навчання і засвоєння знань, в яких знаходять застосування засоби інформатизації освіти.

Змістовий аналіз наведених визначень показує, що на сучасному етапі існує два яскраво виражених підходи до визначення інформаційних технологій навчання. В першому з них пропонується розглядати їх як дидактичний процес, організований із використанням сукупності принципово нових засобів і методів обробки даних, які являють собою цілеспрямоване створення, передачу, зберігання і відображення інформаційних продуктів (даних, знань, ідей) з найменшими витратами і у відповідності до закономірностей пізнавальної діяльності. У другому випадку йдеться про створення певного технічного середовища навчання, в якому головне місце посідають інформаційні технології. Таким чином, ключовими в першому підході є інформаційні технології навчання як процес навчання, а в другому – застосування інформаційних технологій в навчанні (як використання інформаційних засобів у навчанні).

Інформаційні технології, які стосуються першої групи, уже сьогодні здебільшого активно використовуються в навчальному процесі низки вищих навчальних закладів України. Інформаційні технології, як вони розуміються в такому трактуванні, можна подати у вигляді таблиці (див. табл. 3.6).

Інформація є найбільшим ресурсом суспільства. Тому існує технологія роботи з нею, тобто сукупність прийомів, засобів та методів, які застосовуються для обробки інформації. В. Лещинський та А. Стороженко до інформаційних технологій відносять: телекомунікації, мережне обладнання; сервери і персональні комп'ютери; мультимедійне і периферійне обладнання; операційні системи текстові і графічні редактори; системи управління базами даних, електронні засоби розробки програмного забезпечення; спеціалізовані засоби навчально-го призначення; навчальні програми; електронні підручники і навчально-наочні посібники, бази даних, електронні журнали та ін.); засоби забезпечення інформаційної безпеки².

¹ Шолохович В.Ф. Дидактические основы информационных технологий в образовательных учреждениях: Автореф. дис. ... док. пед. наук / В.Ф.Шолохович. – Екатеринбург: УГППУ, 1995. – С.25.

² Лещинський В.В. Деякі аспекти сертифікації інформаційних програмних засобів в галузі освіти / В.В.Лещинський, А.О.Стороженко // Комп'ютерно-орієнтовні системи навчання. – Вип. 4. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 2001. – С.110–225.

Інформаційні технології

<i>Назва ІТ</i>	<i>Англомова назва</i>	<i>Скорочена назва</i>
Електронний підручник	electronic textbook	e-tbook
Мультисередовищна система	multimedia system	CD-sys
Експертна система	experts system	ex-sys
Система автоматизованого проектування	computer aided design	CAD
Електронний бібліотечний каталог	electronic library	e-libr
Банк даних, база даних	database	Db
Локальні і глобальні обчислювальні системи	Local and Wide area networks	LAN WAN
Електронна пошта	electronic mail	e-mail
Голосова електронна пошта	voice-mail	v-mail
Електронна дошка оголошень	bulletin system	BS
Система телеконференцій	teleconference	t-cont
Автоматизована система управління науковими дослідженнями	Computer research system	aided CAR
Автоматизована система організаційного управління	Management information system	MIS
Настільна електронна друкарня	dest-top publishing	d.t.-publ

І. Богданов та О. Сергєєв під засобами інформаційних технологій розуміють «програмно-апаратні засоби й обладнання, які функціонують на базі мікропроцесорної, обчислювальної техніки, а також сучасних засобів і систем інформаційного обміну, що забезпечує операції щодо збору, продуціювання, накопичення, зберігання, обробки, передачі інформації»¹.

До засобів інформаційних технологій вони відносять: «електронно-обчислювальні машини, персональні електронно-обчислю-

¹ Богданов І.Т. Засоби інформаційних технологій, їх практичні можливості, дидактична доцільність використання й упровадження / І.Т.Богданов, О.В.Сергєєв // Матеріали науково-практичної конференції «Інформаційні технології в освіті». – Бердянськ: БДП, 2001. – С.284.

вальні машини; комплекти термінального обладнання для електронно-обчислювальних машин усіх класів, локальні обчислювальні мережі, пристрої введення-виведення інформації, засоби введення та маніпулювання текстовою і графічною інформацією, засоби архівного зберігання великих обсягів інформації та інше периферійне обладнання персональних електронно-обчислювальних машин; пристрої для переведення даних з графічної або звукової форми у цифрову і навпаки; засоби та пристрої маніпулювання аудіовізуальною інформацією (на базі технологій «мультимедіа» і «віртуальна реальність»); сучасні засоби зв'язку; системи штучного інтелекту; системи машинної графіки; програмні комплекси (мови програмування, транслятори, компілятори, операційні системи, прикладні програми) та інше»¹.

Вважається, інформаційні технології не лише повинні прийти на допомогу традиційній освіті, але і в значній мірі змінити уявлення про неї. Існує декілька визначень поняття «Інформаційні технології»:

1) інформаційні технології – широкий клас дисциплін і галузей діяльності, що відносяться до технологій управління і обробки даних, у тому числі із застосуванням обчислювальної техніки²;

2) інформаційні технології – комплекс взаємопов'язаних наукових, технологічних, інженерних дисциплін, що вивчають методи ефективної організації праці людей, зайнятих обробкою і зберіганням інформації;

3) інформаційні технології – система наукових і інженерних знань, а також методів і засобів, які використовуються для створення, збору, передачі, зберігання і обробки інформації в предметній галузі³;

¹ Богданов І.Т. Засоби інформаційних технологій, їх практичні можливості, дидактична доцільність використання й упровадження / І.Т.Богданов, О.В.Сергєєв // Матеріали науково-практичної конференції «Інформаційні технології в освіті». – Бердянськ: БДП, 2001. – С.284.

² Информационные технологии // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] Wikipedia Foundation – Электрон. дан. – 2001–2009 – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/IT>, свободный. – Загл. с экрана.

³ Глоссарий // Информационные технологии для Государственных Служащих [Электронный ресурс] / Грачев Н.Н., Шевцов М.А.- Электрон.дан. – Режим доступа: http://grachev.distudy.ru/Uch_kurs/Gosslugba/Chapter7/Index.htm, свободный.- Загл.с домашней страницы.

4) інформаційні технології – технології пошуку, збору, зберігання, обробки, надання, поширення інформації і способи здійснення таких процесів і методів¹.

ІТ розвиваються великими темпами. Проте в сучасному освітньому процесі недостатньо використовуються досягнення науки і техніки. Не так давно на заняттях стали використовувати комп'ютери і то лише для презентації з якоїсь теми чи документального фільму. Інформаційні технології використовуються не лише викладачем, а й учнями (студентами). У більшості з них є різні засоби зв'язку, наприклад, мобільні телефони, смартфони, комунікатори і т.д. Проте таке обладнання не може працювати без відповідного програмного забезпечення. Такі технології, як HTML, Java і інші все більше і більше завойовують популярність.

Назвемо де-які пристрої, що можуть застосовуватися учнями та студентами в процесі навчання.

Мобільний телефон або смартфон. Сучасні мобільні телефони можна застосовувати не лише для дзвінків і sms-повідомлень. Багато моделей телефонів мають фото- і відеокамеру, можуть використовувати технологію Bluetooth, мають вихід в Інтернет. За допомогою мобільного телефону можна обмінюватися фотографіями, звукозаписами, довгими повідомленнями і т.п. за допомогою mms. Технологія Java дозволяє виконувати різні програми на мобільному телефоні. Смартфон сьогодні за функціональністю ненабагато перевершує мобільні телефони, основна відмінність смартфона від телефону в тому, що смартфони працюють під управлінням операційної системи (такої, як Symbian Windows Mobile або Paltos), чим більшою мірою подібні до комп'ютерів.

Сьогодні смартфон, айфон, планшет – найдоступніша для студентів технологія, що надає досить великі можливості. Не дивно, що самі студенти вже ним користуються для «полегшення» навчального процесу: безліч шпаргалок; можливість знайти відповідь в Інтернеті або запитати у друга за допомогою sms, mms або системи миттєвих повідомлень (наприклад ISQ).

Планшет або комунікатор. Ці пристрої мають сенсорний екран, що надає користувачеві можливість взаємодії з додатками шляхом дотиків

¹ НОВИНТЕХ – Глоссарий [Электронный ресурс] / ЗАО «НОВИНТЕХ» – Электрон.дан. – 2007. – Режим доступа: <http://www.nit-energo.ru/?mod=words&word=9>, свободный. – Загл.с экрана

до екрану пальцями або спеціальним пристосуванням – стилусом. Також екран планшету більший за розмірами, ніж екран смартфона, що дозволяє легше переглядати сторінки в Інтернеті, читати тексти, так само працювати, наприклад, з електронними таблицями. Дуже часто комунікатори забезпечені клавіатурою комп'ютерного типу, завдяки якій набір текстів стає не такою великою проблемою. За відсутності зовнішньої клавіатури, можна користуватися віртуальною.

Ноутбук, нетбук і субноутбук. Субноутбук – це ноутбук, що має менші габарити, нетбук – перехідний за габаритами і функціональності пристрій між планшетом і субноутбуком. У цілому, це повноцінний комп'ютер, з трохи зменшеними характеристиками через технічні обмеження, що компенсується розмірами і масою.

Плеєр mp3. Часто mp3-плеєри можуть не лише відтворювати звуки, але і записувати їх. За наявності ємкої карти пам'яті можна записати не одну лекцію повністю¹.

Описані вище пристрої можуть повноцінно використовуватися в освітніх цілях лише за наявності спеціалізованого програмного забезпечення.

Велика частина сучасного Інтернету побудована на протоколі HTTP (HyperText Transfer Protocol – протокол передачі гіпертексту) і мові розмітки документів HTML (HyperText Markup Language – мова гіпертекстової розмітки). В основі цих технологій лежить так званий гіпертекст. Сам по собі гіпертекст і зокрема HTML дозволяють створювати інформативні сторінки зі зручною навігацією по них за допомогою гіперпосилань². Сучасні програми візуального редагування HTML-документів дозволяють створювати сторінки без елементарних знань мови розмітки.

А такі технології як JavaScript або PHP надають можливість програмування повноцінного електронного курсу, що включає матеріал для вивчення і для перевірки отриманих знань.

На сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення терміна «інформаційна освітня технологія» (ІОТ), але більшість запропоно-

¹ Наука и образование / Компьютер-информ. – Электрон. журнал – 1996–2009. – Режим доступа: http://www.ci.ru/inform16_02/p_09nando.htm, свободный. Загл. с экрана.

² Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И.Г.Захарова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – С.30.

ваних визначень зводиться до розуміння ІОТ як процесу отримання учнем знань, який базується не на спілкуванні з викладачем, а на використанні методик, пов'язаних з комп'ютерами, аудіо-, відео- та програмно-технічними засобами. Такі визначення, на наш погляд, звужують значення терміна, що розглядається, й тому ми пропонуємо свою дефініцію.

Під інформаційною освітньою технологією розуміємо таку модель навчально-виховного процесу, в якій мета досягається насамперед за рахунок найповнішого використання можливостей комп'ютерів (комп'ютерних мереж) та програмного забезпечення¹.

На рис. 3.2 наведено класифікацію ІОТ за сферами їх застосування (класифікацію ІОТ за іншими критеріями доцільно здійснювати окремо для кожного з типів ІОТ, виокремлених за критерієм сфер застосування).

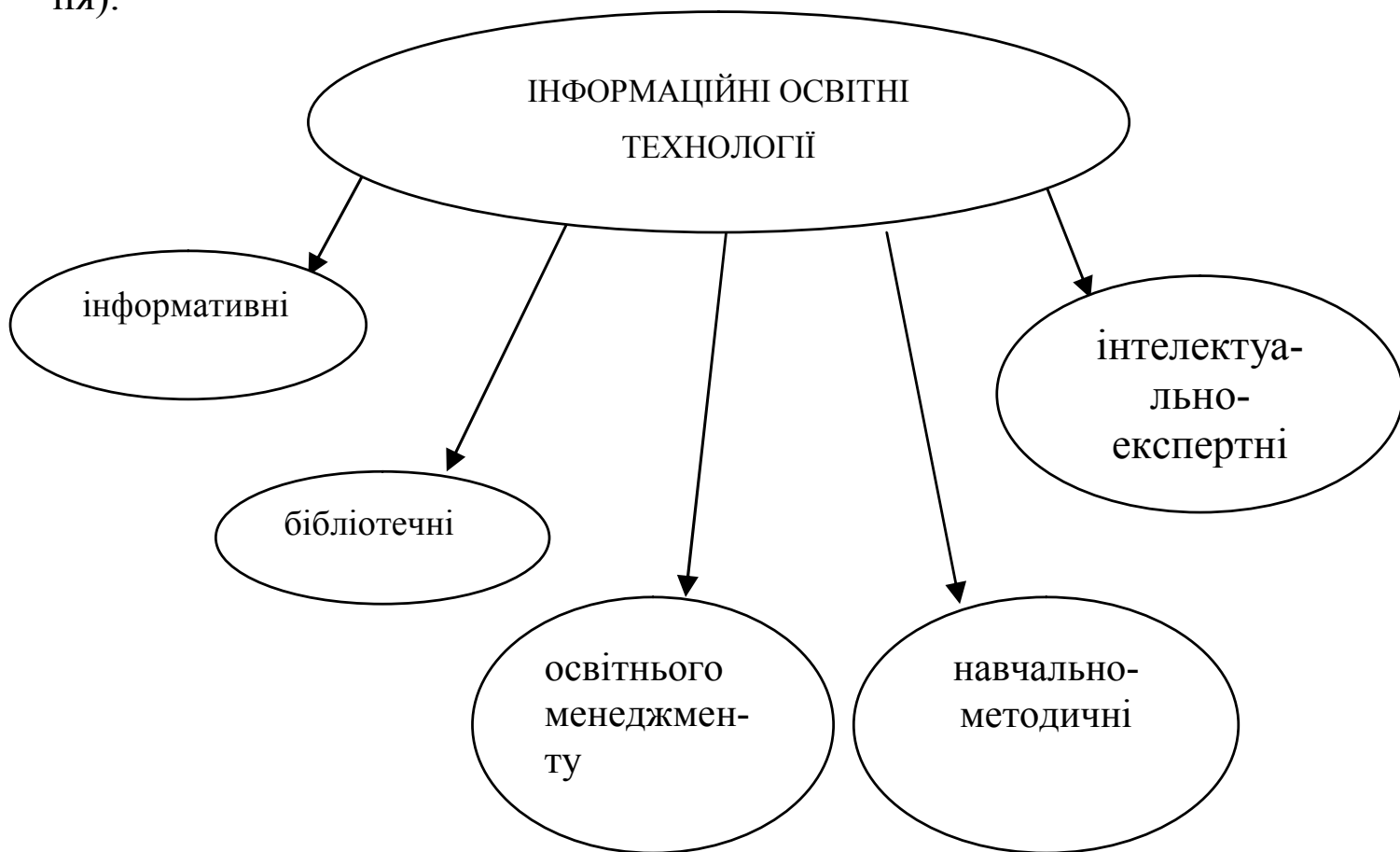

Рис. 3.2. Класифікація інформаційних освітніх технологій за сферами застосування

Розглянемо детально кожен із наведених на рисунку класів ІОТ.

¹ Перспективні освітні технології: науково-методичний посібник / за ред. Г.С. Сазоненко. – К., 2000. – С.41.

1. Технології створення та використання інформативних систем (інформативні технології).

Цей тип технологій пов'язаний зі створенням та використанням масивів інформації (що зберігаються або в гіпертекстовому форматі, або у вигляді персонально-глобальних баз даних) про поточний стан різних сфер життя навчального закладу. Типовими інформаційними об'єктами в даному випадку можуть бути:

- розклад занять, іспитів та заліків;
- інформація про роботу гуртків та секцій (загальні відомості про секцію, її учасників та керівників, повідомлення про останнє засідання, тематичний план, розклад роботи тощо);
- творчі та науково-практичні праці учнів закладу або посилання на них;
- інформація про науково-практичну та творчу діяльність учителів / викладачів закладу;
- інформація про результати навчального процесу (рейтинги учнів / студентів або навіть журнали успішності та відвідувань);
- періодичні видання, що випускаються в закладі;
- загальна інформація про навчальний заклад;
- різноманітні оголошення, довідки та ін.

Доступ до вказаної інформації здійснюється через веб-сторінку. Постійну інформаційну підтримку цієї веб-сторінки може проводити ініціативна група, що складається з учнів та вчителів, студентів і викладачів закладу під керівництвом системного адміністратора. Доцільним є розподіл користувачів такої інформативної системи на декілька категорій, причому кожна категорія матиме свій рівень доступу (для кожної категорії можливим буде ознайомлення тільки з деякою частиною інформації). Природним є виділення таких категорій користувачів:

- системний адміністратор;
- адміністрація закладу та ініціативна група;
- учителі / викладачі;
- учні / студенти;
- батьки учнів / студентів;
- інші особи, яких цікавить інформація про навчальний заклад.

2. Бібліотечні технології включають насамперед такі аспекти:

а) автоматизація роботи звичайної бібліотеки (створення автоматизованої пошуково-довідникової системи замовлень тощо);

б) створення доступної для педагогів, учнів чи студентів бібліотеки на сервері освітнього закладу, а також створення каталогу посилань на літературні (гіпертекстові) джерела, які можна знайти в мережі Інтернет;

в) створення бібліотеки мультимедійних компакт-дисків з курсами з дисциплін, що викладаються в освітньому закладі, та з супутньою інформацією.

Особливо треба відмітити необхідність структурованості бібліотечної системи. Тобто джерела, які мають відношення до певної дисципліни, мають бути розподілені на основні та додаткові, причому другі мають бути пов'язані з першими та між собою системою посилань (при проходженні на комп'ютері основного курсу дисципліни учень повинен мати змогу звертатися до принагідних додаткових джерел у разі виникнення потреби).

3. Технології моніторингу та керування освітніми процесами (технології освітнього менеджменту).

При цьому освітній менеджмент ми розглядаємо як специфічний вид і мистецтво управлінської діяльності, що включає в себе комплекс принципів, методів, організаційних форм і технологічних прийомів управління освітніми системами різних типів і видів, спрямованих на їхнє становлення, ефективне функціонування й розвиток. Освітній менеджмент є складовою частиною соціального менеджменту, а також самостійною галуззю наукового знання, поява якої зумовлена необхідністю забезпечення ефективного управління освітніми організаціями¹.

4. Використання експертних систем для педагогів (інтелектуально-експертні технології)

Експертні системи повинні вирішувати питання, що вимагають для свого розв'язання експертних знань у деякій конкретній галузі. У тій чи іншій формі експертні системи повинні мати ці знання. Тому їх також називають системами, заснованими на знаннях. Однак не всяку систему, засновану на знаннях, можна розглядати як експертну.

Експертна система повинна також уміти певним чином пояснювати свою поведінку і свої рішення користувачу, так само, як це робить експерт-людина. Це особливо необхідно в галузях, для яких характерна

¹ Лікарчук І.Л. До питання про методологічні засади освітнього менеджменту / І.Л.Лікарчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007-1/07lilzom.htm.

невизначеність, неточність інформації (наприклад, у медичній діагностиці). У цих випадках здатність до пояснення потрібна для того, щоб підвищити ступінь довіри користувача до порад системи, а також для того, щоб дати можливість користувачу знайти можливий дефект у міркуваннях системи. У зв'язку з цим в експертних системах варто передбачати дружню взаємодія з користувачем, що робить для користувача процес міркування системи «прозорим».

5. Навчально-методичні інформаційні технології впроваджуються безпосередньо в процес навчання. Це головна група освітніх інформаційних технологій. Серед них можна розрізнити два класи:

1) технології навчання «один-на-один». На цьому рівні відбувається персоніфіковане навчання учня / студента на окремому комп'ютері, без використання електронної мережі;

2) технології дистанційного навчання – навчання у віртуальному освітньому просторі, в процесі якого учні / студенти можуть знаходитись фізично на великих просторових (або навіть часових) відстанях як один від одного, так і від педагогів, і здійснюють інформаційний обмін за допомогою електронної мережі (LAN, WAN, Internet, InfoNET, MAN (RAN), NAN).

І в педагогічній, і в філософській літературі поняття «інформаційні технології» часто пов'язується із терміном «нові інформаційні технології». Але прикметник «нові» в таких контекстах зазвичай підкреслює новаторський, тобто принципово відмінний від попереднього, напрямок технічного розвитку. Їх впровадження є новаторським актом у тому розумінні, що кардинально змінює зміст різних видів діяльності в організації, навчальних закладах, побуті тощо.

Говорити про нові інформаційні технології в освіті можна лише в тому випадку, якщо:

- вони відповідають основним принципам педагогічної технології (попереднє проектування, відтворюваність, цілепокладання, цілісність);
- вони вирішують задачі, які раніше в дидактиці не були теоретично чи практично вирішені;
- засобом підготовки і передачі інформації учню є комп'ютерна та інформаційна техніка.

Г. Козлакова під новими інформаційними технологіями розуміє «сучасні види інформаційного обслуговування, які організовані на базі

засобів комп'ютерної техніки і засобів зв'язку»¹. Вона також зазначає, що «Інформаційні технології стали результатом сполучення технічних можливостей: обчислювальної техніки, електрозв'язку, інформатики. Вони спрямовані на збирання, накопичення, аналіз і доставку інформації споживачам незалежно від обсягів і віддаленості, на автоматизацію рутинних дій управлінського персоналу і підготовку аналітичної інформації для прийняття рішень».

На наш погляд, найбільш точно поняття «інформаційні технології» подано у визначенні С. Сисоєвої і В. Осадчого як «сукупність методів, прийомів, способів роботи з інформацією (обробка, зберігання, передача), за допомогою технічних засобів (аудіо-, кіно-, відеоапаратура, радіо, комп'ютер, пристрої й обладнання зв'язку та телекомунікацій тощо) та засобів масової інформації (друк, преса, телебачення, Інтернет тощо)»².

Традиційно інформаційні технології, які застосовуються в освіті, поділяються на два класи:

1. Стаціонарні, для реалізації яких використовуються такі засоби: комп'ютерні навчальні курси, записані на твердих носіях (дискетах, лазерних дисках), навчально-інформаційні аудіо- та відео матеріали, електронні видання і т.д.

2. Мережеві, які складають ядро дистанційного навчання.

На практиці використання мережевих технологій реалізується в трьох основних варіантах:

- інформаційно-пошукова робота викладачів і учнів у глобальній мережі;
- власне дистанційне навчання;
- організація творчої діяльності молоді з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій.

В. Осадчий до цього переліку додає ще два педагогічно доцільних напрями застосування мережевих технологій в освітній галузі:

- віддалене чи безпосереднє керування навчальним закладом та іншими ланками системи освіти за допомогою автоматизованих

¹ Козлакова Г.О. Комп'ютеризовані технології обробки ділової інформації: навчальний посібник / Г.О.Козлакова; за ред. В.К. Костюка. – Київ – Рівне: РДТУ, 2001. – С.11

² Сисоєва С.О. Професійне консультування молоді: можливості мережі Інтернет: навчально-методичний посібник / С.О.Сисоєва, В.В.Осадчий. – Київ – Мелітополь.: ВБМд, 2005. – С.15

робочих місць, інформаційно-аналітичних систем управління, систем передачі даних тощо;

- спілкування на відстані суб'єктів освітнього процесу за допомогою чатів, форумів, телеконференцій»¹.

Інформаційні технології у навчанні визначаються своєрідним симбіозом телекомунікаційних мереж і експертних систем, який являє собою сукупність відповідно електронних засобів і способів їх функціонування, які використовуються для реалізації освітньої діяльності.

Мережеві технології в руслі їх використання в освітньому процесі забезпечують користувачам доступ до світових мереж з їх величезним обсягом інформації в різних галузях без просторових і часових обмежень, що надає широку можливість у розробці нових навчальних технологій та підходів до традиційних методик. Комп'ютерні мережі нині є найважливішою складовою частиною сучасної інформаційної сфери. Використання мережі Інтернет з освітньою метою – це насамперед користування пошуковими системами, що вдосконалює навички самостійної роботи.

І. Богданов та О. Сергєєв² окреслюють коло використання засобів інформаційних технологій в освіті, а саме:

- 1) засоби навчання, що вдосконалюють процес викладання, підвищують його ефективність, якість і результативність;
- 2) інструмент пізнання навколишньої дійсності;
- 3) засоби розвитку особистості того, хто навчається;
- 4) об'єкт вивчення (наприклад, у межах засвоєння курсу фізики);
- 5) засоби інформаційно-методичного забезпечення і керування навчально-виховним процесом, навчальним закладом, системою освіти;
- 6) засоби комунікації (наприклад, на базі телекомунікацій) з метою поширення новітніх дидактичних можливостей;
- 7) засоби автоматизації процесу контролю, корегування результатів навчальної діяльності, комп'ютерного педагогічного тестування та психодіагностики;

¹ Осадчий В. Сучасні інформаційні технології в освітньому просторі / В.В.Осадчий // Неперервна професійна освіта: теорія і практика // Науково-методичний журнал . – 2006. – Вип. 1–2. – С.136

² Богданов І.Т. Засоби інформаційних технологій, їх практичні можливості, дидактична доцільність використання й упровадження / І.Т.Богданов, О.В.Сергєєв // Матеріали н/п конф. «Інформативні технології в освіті.» – Бердянськ: БДПІ, 2001. – С.288

8) засоби автоматизації процесу обробки результатів експерименту (лабораторного, демонстраційного), керування навчальним обладнанням;

9) засоби організації інтелектуального дозвілля, розвиваючих ігор.

У країнах Європейського союзу рівень упровадження інформаційних технологій у вищих навчальних закладах розглядають виходячи з таких критеріїв: доступ до мережі Інтернет; мотивація до використання інформаційних технологій у навчальному процесі й компетентність, що дає змогу використати інформаційні технології. Поняття «компетенція» при цьому включає дві складові: матеріально-технічна готовність вищого навчального закладу до впровадження інформаційних технологій – електронна зрілість («e-maturity») і електронна компетенція – «e-enablement» – компетентність професорсько-викладацького складу й адміністративних працівників у використанні інформаційних технологій¹.

Лідерами в Європейському Союзі за рівнем упровадження інформаційних технологій у вищих навчальних закладах є Великобританія та Нідерланди².

Усі країни Європейського союзу стикаються з проблемою уніфікації навчальних комп'ютерних середовищ. Така ж проблема існує і в Україні.

Використання інформаційних технологій збільшило можливості застосовувати дистанційну форму навчання у країнах Європейського Союзу. Помічено зростання можливостей у навчанні за допомогою віддаленого доступу, однак навчальні платформи, як і раніше, є лише посередниками між студентом та ресурсом і не ставлять своїм пріоритетним завданням роботу у вільному режимі. Щодо коледжів, то постійно використовують зв'язок електронною поштою тільки 25% закладів. Таку ситуацію пов'язують з електронною компетенцією професорсько-викладацького складу й матеріально-технічним забезпеченням коледжів. Для корекції цих показників у країнах Європейського союзу почали практикувати надання коледжами мобільних комп'ютерів викладачам, які використовують інформаційні технології³.

¹ Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект / под.общ.ред.Ю.Б.Рубина. – М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2004. – с.4

² Harnessing Technology Review 2007: Progress and impact of technology in education [Електроний ресурс] – <http://publications.becta.org.uk> – 80 p.

³ Becta 2006 f, The ICT and e-learning and improvement. A report on the further education sector's engagement with technology. Coventry: Becta [Electronic resource].– Access mode: <http://publications.becta.org.uk/display.cfm?res-ID=28534&page=1835>.

У вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу змінюються пріоритети щодо використання електронних навчальних платформ. Якщо в 2003 р. 84% цих закладів використовували навчальні електронні платформи у внутрішніх локальних мережах, то сучасною тенденцією є використання віртуальних навчальних середовищ (платформи дистанційного навчання)¹.

Така ситуація пов'язана зі зростанням популярності дистанційної форми навчання, її інтеграції в денну форму завдяки більшій гнучкості, мобільності й свободи в часі та просторі.

Нині ми стали свідками формування нового явища в освіті – глобального міжнародного освітнього середовища, головним чинником розвитку якого є індустрія інформаційних технологій². Створення такого середовища потребує від усіх країн цілісної технологічної стратегії, без якої єдине середовище розпадається на окремі несумісні складові з багатократним дублюванням навчальних матеріалів, розпорошенням зусиль по локальних навчальних системах.

Нові інформаційні та комунікаційні технології значно розширюють можливості вищої школи для втілення в практиці концепції безперервної освіти і мають нагоду в перспективі відчутно змінити організацію отримання вищої освіти в країні.

Істотною для подальшого навчання, активній соціальній і професійній діяльності є комп'ютерна писемність, яка необхідна при навчанні за допомогою комп'ютерних технологій. Інформатика виступає важливою з'єднувальною ланкою між освітньою школою і наступними рівнями навчання. Не випадково колишній президент США Б. Клінтон проголосив необхідність підключення до мережі Інтернет кожного класу американської середньої школи. Новітні інформаційні технології створюють величезні можливості їх використання в педагогічному процесі. Специфіка нових інформаційних технологій полягає в тому, що вони надають користувачу великий вибір джерел: інформація в мережах (базова інформація на серверах, різноманітні бази даних провідних бібліотек, наукових центрів, музеїв), а також інформація на гнучких дисках, лазерних дисках, на відео і аудіокасетах, друкарських носіях. Ці можливості можуть бути значно розширені також за рахунок пе-

¹ Harnessing Technology Review 2007: Progress and impact of technology in education [[Electronic resource].– Access mode: <http://publications.becta.org.uk> – 80 p.

² Сисоєва С. Принципи розвитку неперервної освіти в умовах полікультурного глобалізованого світу / С.Сисоєва // Шлях освіти. – 2009. – №2. – С.6.

редачі по мережах не тільки текстових файлів, але і зображення, і звуку. Використання засобів новітніх інформаційних технологій, розміщених на різних серверах в мережі Інтернет здатне істотно поглибити зміст матеріалу, що вивчається, а застосування нетрадиційних методик навчання може помітно впливати на формування практичних умінь і навичок студентів.

У зв'язку з цим можна виокремити такі основні принципи системного впровадження комп'ютерів в навчальний процес: принцип нових задач, спрямованість на повноту, сучасність і оптимальність рішень, що приймаються; принцип системного підходу (який ґрунтується на системному аналізі процесу навчання для того, щоб проєктована система найкращим чином відповідала встановленим меті і критеріям); принцип «першого керівника» (замовлення на комп'ютери, програмне забезпечення, їх впровадження в навчальний процес повинні проводитися під контролем особи, яка очолює організацію або відповідний структурний підрозділ); принцип максимально розумної типізації проєктних рішень (використання такого програмного забезпечення, яке б підходило можливо більш широкому колу замовників); принцип безперервного розвитку інформаційної системи (тобто належна трансформація бази даних); принцип автоматизації (що використовується для навчальної мети і передбачає реалізацію й видачу необхідної інформації по запиті педагогів); принцип єдиної інформаційної бази, значення якого полягає в накопиченні і постійному оновленні інформації, необхідної для виконання всіх задач процесу навчання.

Комп'ютеризація як одна з важливих складових інтенсифікації навчання, переважно повинна зводитися до ефекту «інформаційного стиснення». Комп'ютерні технології викликають живий інтерес молоді, стимулюють її пізнавально-творчу активність, дозволяють індивідуалізувати процес пізнання і навчання. Діалог з комп'ютером встановлює відповідну ступінь розвитку студента, його здатність до створення і осмислення зв'язків на основі запропонованої програмної роботи. Крім того, за допомогою комп'ютера активізується логічна пам'ять, швидше здійснюється інтелектуалізація процесу запам'ятовування інформації. В рамках автоматичного «діалогу» і комп'ютерної ділової гри можна моделювати різні форми взаємодії студента з викладачем, процес дослідження, наукового пошуку або публіцистичної полеміки, реальні життєві ситуації, пов'язані з необхідністю ухвалення студентом відповідних адекватних рішень.

Аналіз сучасного зарубіжного досвіду діяльності вищих навчальних закладів із підготовки висококваліфікованих конкурентоздатних фахівців нової генерації свідчить про наявність моделі комп'ютерної підготовки фахівців, яка передбачає досконале володіння комп'ютером протягом всього періоду навчання, знання на рівні вільного спілкування на декількох іноземних мовах, належний рівень професійних умінь і навичок.

На глобальному ринку віртуального навчання, як за масштабами його використання в традиційних навчальних закладах, так і за кількістю віртуальних університетів, лідирують США. У більшості американських ВНЗ пропонують різні форми онлайн-навчання. У США вже створено перший повністю віртуальний вищий навчальний заклад – Міжнародний університет Джонса¹.

Спектр використання інформаційних технологій в освіті дуже широкий. Частина технологій може підтримувати навчальний процес (лекційні й практичні заняття), інші технології здатні ефективно підтримувати розробку нових підручників і навчальних посібників, сформувати інформаційно-довідкову базу даних, зробити можливим дистанційний доступ до освітніх ресурсів, вдосконалити адміністративний документообіг (знявши певним чином бюрократичні перепони). Інформаційні технології допоможуть також ефективно організувати проведення експериментально-дослідницьких робіт.

Повинна бути покладена ідея комп'ютерної підтримки кожної дисципліни. Різноманітні інформаційні технології (переважно демонструючі) можуть бути використані у викладанні більшості предметів (наприклад, біології, хімії, фізики, мовних предметів, математичних курсів та ін.). Участь мультимедіа-систем в організації навчального процесу, сама зміна характеру навчання сприяє підвищенню інтересу до навчання. У той же час, більш широке використання можливостей комп'ютерних технологій дозволяє управляти мотивацією учнів під час навчання. Важливу роль відіграють елементи гри та змагальності в навчанні з використанням комп'ютерів. Загалом все це помітно підвищує ефективність навчання з використанням інформаційних технологій.

¹ Дробков Є. В. Запровадження ІКТ у системі освіти: навчання протягом життя [Електронний ресурс] / Є.В.Дробков. – Режим доступу: www.innopolis.info.

У системі освіти вже тепер мають широке застосування такі перспективні інформаційні технології:

- системи на базі мультимедіа-технології, побудовані із застосуванням аудіо та відеотехніки, накопичувачів на CD-ROM, що реалізуються на ПК із застосуванням моделюючих, імітуючих, графічних тощо можливостей;
- інтелектуальні навчальні експертні системи, специфіковані по конкретних галузях застосування і мають практичне значення як в процесі навчання, так і в учбових дослідженнях;
- інформаційні середовища на основі баз даних і баз знань, що дозволяють здійснити як прямий, так і віддалений доступ до інформаційних ресурсів; вони представляють автоматизовані сховища оперативно поновлюваної інформації, тобто повністю відповідають своїм призначенням тим процесам і прийомам роботи, які мають місце в сучасних освітніх технологіях та у професійній діяльності;
- телекомунікаційні системи, що реалізують електронну пошту, телеконференції і т.д., що дозволяє здійснити вихід в світові комунікаційні мережі;
- електронні настільні друкарні, що дозволяють в індивідуальному режимі з високою швидкістю здійснити виробництво навчальних посібників і документів на різних носіях;
- електронні бібліотеки, як розподіленого, так і централізованого характеру, які дозволяють більш ефективно реалізувати доступ до світових інформаційних ресурсів;
- використання комп'ютерного середовища для вивчення мовних курсів.

Узагальнюючи вищесказане, можна виділити такі позитивні тенденції освітнього процесу в загальному інформаційному просторі як доступність, відкритість, індивідуалізація, різноплановість, розширення вікових та часових рамок традиційного освітнього процесу тощо.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології відкривають значні перспективи управління комунікаціями, процесами та обробкою інформації. ІКТ як глобальна технологічна інновація та багатокomпонентна система, яка динамічно розвивається, є складним об'єктом для вивчення та, на нашу думку, стала базовим системоутворюючим чинником розвитку сучасної освіти. Понад усе це виразно розкривається, якщо розглядати систему освіти з позиції потреб:

1) суспільства – у висококваліфікованих спеціалістах різних професій, здатних до ефективної діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства;

2) системи освіти – в педагогах, які, з ціллю інтенсифікації та більш якісного рівня навчання, здатні до застосування досягнень ІКТ у своїй професійній діяльності;

3) викладачів та вчителів – у впровадженні сучасних методів навчання із застосуванням засобів ІКТ;

4) учнів та студентів – в отриманні якісних знань, реалізації свого потенціалу та підготовки до майбутньої професійної діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Звідси витікають напрямки розвитку інформатизації освіти:

1. Формування готовності педагогів до використання ІКТ у своїй професійній діяльності.

2. Формування високої інформаційної культури сучасних педагогів.

3. Впровадження досягнень ІКТ в практику викладання різних дисциплін.

4. Впровадження досягнень ІКТ в управління освітніми закладами.

5. Постійне та безперервне вдосконалення викладання дисциплін з інформаційних технологій відповідно до стану сучасного інформаційного суспільства.

Отже, на сьогоднішній день упровадження інформаційно-комунікаційних технологій є найактуальнішим у таких ділянках освітньої системи як: навчально-методична підтримка навчальних закладів.

З ціллю реалізації зазначених вище напрямків інформатизації освіти, кожному вищому педагогічному навчальному закладу необхідна розробка та впровадження сучасної інформаційно-комунікаційної системи навчання – мікросвіту (навчального середовища). Створення зазначеної системи, у свою чергу, передбачає виконання низки завдань.

По-перше, підготовки цілісної системи знань, умінь, навичок із інформаційно-комунікаційних технологій для навчання ІКТ майбутніх вчителів у вищих педагогічних навчальних закладах.

По-друге, забезпечення умов формування мотивації навчання студентів та прагнення до впровадження в навчально-виховний процес та майбутню професійну діяльність сучасних досягнень науки та техніки.

По-третє, спрямування навчання майбутніх вчителів на формування їх готовності до впровадження засобів ІКТ у навчально-виховний процес та набуття досвіду самостійної роботи з відповідними засобами.

Залучення засобів ІКТ в навчально-виховний процес, навчання з комп'ютерною підтримкою, застосування мультимедійних навчальних програм часто використовується вчителями для формування інтересу учнів до отримання знань. Учитель, який досконало та глибоко володіє досягненнями науки, навчально-виховний процес буде логічно, чітко та доступно; оперує цікавими деталями, фактами; вражає учнів широким кругозором та захоплює високим рівнем своєї освіченості. Ні для кого не секрет, що учнів приваблюють уроки, які проводяться з використанням комп'ютерної техніки (супроводження презентацією, використання навчальних програм, словників, енциклопедій, демонстрації тематичних фільмів тощо). Учні засвоюють навчальний матеріал, коли він оживає у них на очах та коли їм цікаво.

Якщо цей вчитель ще й може продемонструвати свої знання – він стає взірцем для учнів. Багато (якщо не більшість) учнів уже вміють працювати на персональному комп'ютері (ПК, мають його вдома або отримують доступ в Інтернет-клубах. Інша справа, як і для чого вони використовують комп'ютер – на жаль, часто це просто захоплення комп'ютерними іграми, перегляд фільмів та прослуховування музики. Коли ж перед учнями сучасний ерудований вчитель, який відкриває ПК та ІКТ в новій якості – спрацьовує психологічний механізм наслідування. Учні переживають внутрішні протиріччя між наявним і необхідним рівнем своїх знань, що і стимулює їх до більш активного учіння.

Згідно з ідеальним образом, моделлю, взірцем сучасного вчителя, ідеальним вважається такий вчитель, який є духовно зрілою та широко ерудованою компетентною особистістю, комунікабельним, високоморальним фахівцем. Він досконало та глибоко володіє досягненнями науки, навчально-виховний процес буде логічно, чітко та доступно; оперує цікавими деталями, фактами; вражає учнів широким світоглядом та захоплює високим рівнем своєї освіченості. Учні цінують такі якості педагога, як глибокі фахові знання, загальна ерудиція, логіка мислення, критичний підхід до розв'язання проблем, переконаність, власна точка зору, принциповість, чітка громадянська позиція, уміння спілкуватися, почуття гумору та ін. Дієвим фактором у цьому відношенні є саме особистість вчителя, його ерудиція, майстерність викладання.

В умовах інформатизації освіти, в професійно-педагогічній діяльності вчителя, поряд із традиційними функціями, з'являється необхідність виконання нових. Однією з них є інформаційна та моти-

ваційна підтримка самостійності набуття учнями знань, яка полягає в створенні засобами педагогічної діяльності умов для прояву самостійності, творчості, відповідальності учнів та формування мотивації неперервної освіти. Функція підтримки навчально-виховного процесу реалізується шляхом: вибору вчителем педагогічно доцільних форм, методів та засобів навчання; вибору вчителем технологій навчання (зі спрямуванням на засвоєння змісту предмету, формування компетентностей учнів, стимулювання пізнавальної діяльності); формування вчителем сучасного відкритого навчального середовища, діяльність в якому сприяє становленню та виявленню компетентностей учнів.

Очевидним є те, що проблеми створення умов формування готовності майбутніх учителів у педагогічному вищому навчальному закладі до впровадження засобів ІКТ у навчально-виховний процес; формування мотивації до застосування інновацій, досягнень сучасної науки в процесі подальшого самовдосконалення мають бути предметом подальшого дослідження. Окрім того, вони уже детально розглянуті в інших наших роботах.

Аналізуючи актуальність розробки системи знань, умінь, навичок із інформаційно-комунікаційних технологій майбутніх учителів у ВНЗ, зазначимо, що однією із компонент вбачається створення Інтернет-ресурсу (сайту), призначенням якого було б: створення навчального міні-середовища; поширення передового педагогічного досвіду; підвищення власного фахового рівня; підвищення рівня володіння засобами ІКТ; можливість зробити навчально-виховний процес більш гнучким; розміщення навчальних матеріалів (програм, планів, контрольних запитань до заліку та/або екзамену), теоретичних матеріалів та зразків робіт, електронних версій посібників; підтримка процесу неперервного підвищення рівня знань з ІКТ для всіх форм навчання; допомога учням та вчителям-практикам в самостійній роботі та підготовці до навчально-виховного процесу; надання можливості учневі на відстані отримувати навчальний матеріал; надання можливості учневі постійно користуватися підтримкою вчителя; надання можливості учневі спілкуватися з іншими учнями та ін.

Для педагогів створення свого власного сайту може стати поштовхом для подальшого глибшого вивчення ПК, сучасних засобів ІКТ та можливостей мережі Інтернет. В ті часи, коли Інтернет відкрився для широкого загалу користувачів, він для більшості з них використовувався в якості пошукової системи – це була інфраструктура, в якій

кожен міг знайти ту інформацію, яка його цікавила. Звісно, що функції пошуку забезпечували спеціалізовані пошукові системи, зокрема: Google, Yahoo!, Мета, Uaport, Bigmir, Врата, Індекс99, Яндекс, Рамблер тощо. Вся інформація в мережі розташовувалась тільки професіоналами, які отримували за цю роботу відповідну платню, а користуватись інформацією могли всі користувачі.

Звісно все зазначене вище викликає цілу низку запитань. Наприклад, як може створити сайт вчитель, який не має відповідних знань та умінь? Якщо сайт буде створено, то чи зможе вчитель його підтримувати (рівень підготовки з ІКТ, матеріальні затрати тощо). Отже, педагогу доведеться вивчати мову HTML. Звичайно, часто фахівці стверджують, що для створення сайту в Інтернеті, необхідно мати базові знання HTML. Але можна не погодитись з тим, що наявність цих знань є обов'язковою.

Всі вище перераховані проблеми та дослідження професійної діяльності вчителя спонукали до детального розгляду та дослідження сучасних засобів діяльності в мережі Інтернет та засобів створення сайту. В результаті було зроблено висновок про те, що існують, і є доступними засоби, за допомогою яких вчитель, маючи невисокий рівень комп'ютерної грамотності в змозі створити особистий сайт та підтримувати його.

Проблема впровадження інформаційних технологій в навчальний процес у професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) виникає на різних рівнях. Це питання постає на засіданнях педагогічних рад (створення комп'ютерної мережі та комп'ютеризація навчального процесу), методичних комісій, де обговорюється використання інноваційних технологій під час лекційних та практичних занять, методика і форми проведення практичних занять із застосуванням комп'ютерних технологій.

Мультимедійні технології у профтехучилищі стають засобом оптимізації навчально-виховного процесу. Головне, щоб їх застосування не перетворювалось на самоціль, а підключалося до навчального процесу, де воно забезпечує максимальну активність учнів у засвоєнні знань з предмета.

Комп'ютерний та мультимедійний діапроектор доцільно використовувати під час викладання інформаційних технологій для моделювання проблемних ситуацій і для тренування з метою закріплення навичок роботи.

Розкриваючи місце та роль електронної педагогіки в системі професійно-технічної освіти, М. Бирка вказує на переваги навчання з використанням інформаційних технологій¹. Це, зокрема:

- здійснення контролю індивідуального темпу навчальної діяльності, завдяки чому учень має можливість індивідуально переходити до наступної частини навчальної інформації, задавати швидкість подання задач і час, необхідний для їх розв'язання;
- створення для учня можливості самостійно вибирати рівень навчального матеріалу (від вищого рівня складності до нижчого і навпаки). При цьому є можливість випробувати себе на різних рівнях складності, урахувавши прогалини в засвоєнні навчального матеріалу;
- демонстрування учням динаміки розвитку процесів та явищ, їх перетворення, що робить інформацію наочною, носієм інформації стає візуальний образ;
- використання програм надає навчальному процесу гнучкості під час пояснення нового навчального матеріалу.

Але проблемою впровадження комп'ютерних технологій в навчальний процес є недостатня підготовленість викладачів ПТНЗ до їх використання. Причин, що обумовили цей бік проблеми, є багато, і серед них – соціальні, пов'язані зі «старінням» педколективів, недостатнім припливом молодих педагогів із вищою спеціальною освітою та кваліфікацією інженера-педагога.

Донедавна комп'ютерне навчання вважали емоційно нейтральним. Проте у процесі використання комп'ютерних технологій у навчанні спостерігається як позитивний, так і негативний вплив.

Позитив виникає при застосуванні навчальних ігрових програм. Сучасні психологи вважають, що ігрова обстановка є найкращою для навчання практично будь-якому виду діяльності. Пізнавальний потенціал ігор надзвичайно великий. Ігри, що складаються як моделі реальної життєвої ситуації, допомагають вивчити цю ситуацію й одержати необхідні навички, а комп'ютерні дозволяють найбільш безболісним способом перебороти психологічний бар'єр.

Негативний вплив комп'ютера пов'язаний з такими стресчинниками, як відчуття напруженості, повільне або надто швидке оде-

¹ Бирка М. Професійний розвиток викладача інформаційних технологій ПТНЗ / М.Бирка // Профтехосвіта. – 2009. – №9. – С.57–58.

ржання результату, часто викликаними фізичними параметрами відео-терміналу (випромінювання, шум, н недостатня якість зображення), неправильна організація робочого місця¹.

Якщо інформаційні технології будуть впроваджуватись всупереч традиційним методам навчання і виховання (або як їх механічне заміщення), без системного і без належного психолого-педагогічного забезпечення, в освіті (і в суспільстві) можуть виникнути процеси, наслідки яких повною мірою сьогодні передбачити неможливо.

Важливо враховувати означені ризики і небезпеки. Це зокрема, такі.

По-перше, небезпеки, які несуть у собі використання самої електронної техніки. Йдеться про психологічні і фізіологічні фактори негативного впливу електронних засобів на стан здоров'я людини, зір та психіку. Як відомо, розвиток науково-технічного прогресу, удосконалення електронних засобів протягом часу такий негативний вплив зменшує, але не нейтралізує зовсім. Тому розробка електронних навчальних курсів, програм має враховувати медичні показання.

По-друге, повна інформатизація системи освіти несе у собі небезпеку втрати безцінного досвіду, знань і методик традиційного викладання. У інформаційному середовищі освіти практично нейтралізуються освітньо-виховні функції процесу навчання. У цьому зв'язку при розвитку і розповсюдженні інформаційних технологій у навчальному процесі вельми важливо в навчальних програмах зберегти кращі методи традиційного викладання, які протягом десятиріч довели свою ефективність. Має зберегтися важливіша функція викладача – своєчасно допомогти студенту, орієнтувати його на вибір вірного шляху пізнання.

По-третє, будь-яка технологія сама по собі соціально нейтральна: її можна використати і на добро, і на зло. Можливість доступу до будь-якої інформації, є полем для побудови помилкових чи навмисно помилкових висновків. Реальною стає небезпека того, що нечисленні «експерти», які контролюють інформаційні потоки, зможуть зловживати своїм становищем.

По-четверте, за умов вільного доступу до інформації вкрай потрібне формування вибіркового ставлення до якості інформації, тобто

¹ Губерський Л.В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л.В.Губерський, В.П.Андрущенко. – К.: 2008. – С.259 -260

культури потреб і сприйняття. Як свідчить вітчизняна практика відвідування інформаційних ресурсів Інтернет, сьогодні від 60 до 80% звернень у мережі надходить до сайтів, де вміщена інформація про секс і насильство. Окрім того, стає актуальною проблема коректного використання інформації. Глобальна інформаційна мережа Інтернет сьогодні наповнена так званими «віртуальними бібліотеками», створеними самими читачами, які містять чисельні добірки рефератів, курсових і дипломних робіт. Багато хто зі студентів, навіть не здійснюючи спроб осмислити і переробити інформацію, що містять електронні реферати, видають ці роботи за власні. Про ще одну небезпеку, пов'язану з інформатизацією освіти, використанням ІКТ, попереджає відомий американський футуролог О. Тофлер. Він, зокрема, прогнозує загрозу нової інтелектуальної стратифікації – явища серйозного соціального значення. За його прогнозом, в ході інформаційної революції зростатимуть кількість людей, які володіють комп'ютерною технікою, і комп'ютерна неписьемність, що витісняє величезні маси людей на узбіччя цивілізації.

Тут йдеться про нерівномірний доступ до сучасних інформаційних технологій. Вживається термін «digital divide», що перекладається українською як «цифрова нерівність». Цей термін увійшов у загальний вжиток у США в середині 1990-х років і спочатку використовувався для позначення розриву між різними верствами населення, що виникає через нездатність малозабезпечених громадян використовувати переваги інформаційних технологій, Інтернету, дистанційної освіти тощо. Дослідники відзначають, що схожа нерівність виникає і між населенням різних країн із різним рівнем розвитку.

Але необхідно розрізняти поняття «інформаційні» і «цифрова» нерівність. Термін «інформаційна» є ширшим за термін «цифрова». Можна сказати, що цифрова нерівність є складовою інформаційної нерівності. Перша пов'язана, перш за все, з доступом до цифрових (віртуальних) джерел інформації, а друга – взагалі з доступом до інформації.

Спочатку проблема цифрової нерівності сприймалася як суто американська й обговорювалася лише в США. Проте, згодом вона стала осмислюватися як глобальна¹.

¹ Тофлер Э. Футурошок: пер.с англ. / Э.Тофлер. – СПб, 1997; Метаморфозы власти: пер. с англ. / Э. Тофлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с.

З прискоренням темпів інформаційної революції «цифровий розрив» між країнами й усередині країн не зменшується, а збільшується. Для світової економіки, а особливо для країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою (до яких належить і Україна), цей феномен створює серйозні труднощі. Ці країни, а всередині країн – найменш забезпечені верстви населення, в міру скорочення можливості доступу до інформації і знання, витискаються на периферію цивілізації.

На жаль, інформаційна нерівність характерна і для України. З одного боку, наша країна належить до групи п'ятдесяти найбільших країн за кількістю населення і за площею території, але за індексом комунікаційної підготовленості вона посідає лише 69-те місце серед 80 країн, оцінених за цим критерієм. З іншого боку, у нашій країні інформаційні ресурси та їх споживачі розподілені дуже нерівномірно.

Існує великий розрив у використанні комп'ютерів сільськими і міськими учнями і вчителями, студентами і викладачами вищих навчальних закладів. Значні регіональні розбіжності існують у використанні комп'ютерів у сфері освіти. І внаслідок цього знижується їх відносна конкурентоспроможність у порівнянні з іноземними студентами.

Відносно новим, не дуже поширеним явищем в Україні є Інтернет-конференції педагогічної спрямованості.

Повну інформацію про наукові Інтернет-конференції, що відбулися в Україні, можна одержати на спеціально створених сайтах наукових конференцій, наприклад – веб-ресурси науково-практичних конференцій «CONSTANTA» (<http://www.confcontact.com>), сайти міжнародних науково-практичних Інтернет-конференцій SWorld (<http://www.sworld.ilhome.net>), «Наукові конференції» (<http://www.socium.sitecity.ru/>; <http://intconf.org/>) та громадської асоціації «Аграрна наука та практика» (<http://www.pdaa.com.ua/np/index.html>).

Загальна структура цих сайтів та їх інформаційне наповнення є відносно типовими. До основних композиційних елементів сайтів належать сторінки, що містять інформаційні повідомлення про Інтернет-конференції (тема, секції, підсекції, термін проведення), що відбуваються найближчим часом; умови участі; доповіді науковців діючої конференції; архів конференцій; контактна інформація; інформація про організаторів конференцій. У структурі сайтів є компоненти, які, за словами С. Матвєєвої, характеризуються комунікативною організа-

ністю¹. Одним із таких компонентів є організоване електронне листування, яке дозволяє користувачеві залишати коментарі відносно доповідей, що його зацікавили. Тим самим створюються певні умови для спілкування між доповідачем і зацікавленими науковцями.

Поряд зі спільними елементами сайтів кожен із них має і свої особливості. Зокрема, на сайті «Наукові конференції» є пошук статей за ключовими словами; на сайті міжнародних науково-практичних Інтернет-конференцій SWorld організовано форум, на якому відбувається обговорення доповідей, які представлені в галузевих секціях².

У Національному університеті харчових технологій (м. Київ) з метою оптимізації навчального процесу студентів-технологів застосовується комплексний підхід до впровадження інформаційних технологій навчання, що можна прослідкувати на прикладі підготовки інженерів-технологів цукрової та мікробіологічної промисловості. При цьому останніми роками особлива увага приділяється формам організації самостійної роботи студентів та контролю знань із застосуванням комп'ютерної техніки.

Організація значної кількості комп'ютерних класів (факультетського та окремих кафедральних) дозволяє забезпечити робочими місцями практично кожного студента у відповідності до розкладу занять та в позааудиторний час.

Питанням контролю знань студентів за допомогою комп'ютерних програм традиційно приділялося більше уваги, тому розроблено значну кількість контролюючих програм різного ступеня складності, зокрема програм, призначених для створення тестів, проведення тестування та обробки одержаних результатів.

Досвід застосування подібних програм в Національному університеті харчових технологій доводить, що найдосконалішим пакетом, створеним для цих цілей, є пакет програм SunRay Test Office Pro, який дозволяє не тільки оптимізувати організацію міжсесійної контролю, а й одержати статистичні дані про успішність студентів.

При всій важливості питань контролю знань не менш, а навіть більш важливим можна вважати пошук методів і способів засвоєння студентами

¹ Матвєєва С.А. Сайт як жанр Інтернет-комунікації (на матеріалі персональних сайтів учених): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / С.А. Матвєєва; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – с.6.

² Хміль Н. Інтернет-конференції педагогічної спрямованості Українського сегменту мережі Інтернет / Н.Хміль // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2009. – №1. – с.79–80

навчального теоретичного матеріалу, а також ознайомлення із сучасними вимірювальними приладами і методами роботи з ними. На часі постає питання про інтенсифікацію робіт щодо створення і ширення застосування комп'ютеризованих систем самопідготовки і самоконтролю – так званих комп'ютерних тренажерів. З одного боку вони, зазвичай, вимагають розробки доволі складного програмного забезпечення, але з іншого – набагато підвищують ефективність навчання, оскільки викликають значну зацікавленість студентів, сприяють їх творчому підходу до засвоєння дисципліни.

Застосування комп'ютерних тренажерів важливе для розгляду і засвоєння, а особливо набуття практичних навичок для роботи з важкодоступними або недоступними з тих чи інших причин у навчальному процесі сучасними приладами та устаткуванням. Такий комп'ютерний тренажер, крім самостійної роботи, може бути використаний і для контролю знань студентів. Поширення дистанційної форми навчання відкриває нові можливості використання цієї розробки, як тренувальний блок, так і контрольні завдання та відповіді студентів на ці завдання нескладно передавати за допомогою мережі Інтернет.

У подальшому можливе створення подібних програм для засвоєння інших методів фізичних досліджень у курсі фізико-хімічних методів аналізу.

На перших етапах роботи студенту пропонуються ЯМР (ПМР)-спектри відомих речовин і необхідні довідкові дані (зокрема константи спіно-спінової взаємодії). Змінюючи умови зйомки спектру (напруженість зовнішнього магнітного поля, частоту, швидкість розгортання спектру, тип розчинника, концентрацію досліджуваної речовини) введенням з клавіатури або за допомогою «миші», студент має можливість наочно спостерігати залежність спектрів ЯМР (які з'являються при цьому на дисплеї) від умов зйомки, тобто вплив зазначених чинників на такі спектральні характеристики, як інтегральна інтенсивність, форма (структура) сигналів, мультиплетність тощо¹.

Аналіз розвитку нових інформаційних технологій дозволяє виділити низку сучасних тенденцій їх використання в навчальному процесі. Розкриємо їх детальніше.

1. Розширення сфери використання комп'ютера в навчальному процесі. Значно збільшилося коло навчальних предметів, де викорис-

¹ Лезенко Г.О. Використання інформаційних технологій при підготовці інженерів-технологів / Г.О.Лезенко // Науково-методична конференція «Впровадження нових інформаційних технологій навчання» (15–16 квітня 2004 р.); Тези доповідей. – Х.: 2004. – с.142–144.

товується комп'ютер. Якщо на початку це були здебільшого професійні навчальні курси, головним чином пов'язані з програмуванням та фізико-математичним циклом, то тепер – це практично всі навчальні предмети.

Особливо помітна зростаюча роль комп'ютера в соціально-гуманітарних навчальних курсах. Усупереч раніше поширеному погляду відкрились великі можливості використання комп'ютера. При цьому йдеться про такі, на перший погляд, далекі від комп'ютера предмети, як література, історія, мова, музика, живопис тощо.

Комп'ютер увійшов у життя всіх без винятку навчальних закладів, починаючи від ВНЗ та інститутів підвищення кваліфікації і закінчуючи загальноосвітньою школою. В інших країнах комп'ютер успішної використовується і в дитячих садках.

Чітко проявляється тенденція зниження віку учнів, які використовують комп'ютер. Також розширюються межі використання комп'ютера у роботі з дітьми з відхиленнями в розумовому розвитку і з фізичними вадами.

Значно розширилися способи використання комп'ютера і як об'єкта вивчення, і як засобу діяльності педагога і учнів, причому способи його використання в обох видах діяльності різноманітні.

2. Перехід від епізодичного «до систематичного використання» комп'ютера. Збільшується частотність використання комп'ютера в навчальному процесі. Йдеться про використання комп'ютера не на окремих уроках, а при вивченні тем і навіть цілих курсів. Багато фахівців вказують на доцільність розробки цілісних навчальних курсів. Завдяки цьому можна набагато повніше використати дидактичні можливості комп'ютера і врахувати індивідуальні особливості учнів.

3. Поява систем індивідуалізованого навчання. Найбільш суттєва інновація 80–90-их років ХХ ст. – перехід від адаптивного навчання, перші зразки якого було закладено ще в рамках програмованого навчання (і, по суті, копіювалися в перших зразках комп'ютерних систем навчання), до реалізації індивідуалізованого навчання, яке будується з урахуванням моделі учнів. Суттєво, що такі моделі динамічні, тобто можуть уточнюватися комп'ютером у процесі навчання. Збільшилося й число тих показників діяльності учнів, які враховуються. Наприклад, береться до уваги не тільки кількість і характер помилок, але й та допомога, яка виявилась достатньою для того або іншого учня. Збільшилась також кількість ліній індивідуалізації: навчальний матеріал обира-

ється не лише за складністю, а й з урахуванням особливостей мислення, сприймання, пам'яті учнів тощо.

4. Поява комп'ютерних систем, які забезпечують динамічний розподіл функцій управління шляхом передавання деяких навчальних функцій учневі. Є два напрямки реалізації цих можливостей. Один із них пов'язаний із використанням так званих навчальних середовищ, які являють собою комп'ютерні середовища та мікросвіти з педагогічним спрямуванням, і включають певну множину об'єктів, організовану за допомогою системи відношень, на якій визначена система допустимих операцій. Згадуючи про навчальні середовища та мікросвіти, не можна не назвати таку потужну технологію, як віртуальні світи. Вони відрізняються від мікросвітів тим, що в них для учасника (користувача, учня) не лише моделюється якесь середовище існування із своїми правилами, а й всі види сенсорного сприйняття: зорове, слухове, нюхове, тактильне і навіть кінестетичне, тобто у людини створюється повноцінна ілюзія, що вона бачить, чує, нюхає, відчуває на дотик абсолютно реальні об'єкти, які існують лише в її уяві, а ще й відчуває рух з усіма належними йому фізичними відчуттями.

Другий напрямок реалізації динамічного розподілу функцій управління дає учням можливість самостійно ставити учбову задачу, при цьому комп'ютер виконує навчальні функції так само, як у випадках, коли учбову задачу ставить він сам.

5. Інтелектуалізація навчальних систем. Історія інтелектуалізації пов'язана з появою експертних систем, які здатні допомагати в розв'язанні складних задач творчого характеру. Спочатку було зроблено спроби простого використання цих систем для навчання, в подальшому вони стали застосовуватися як окрема складова частина навчальних систем другої генерації, які дістали назву інтелектуальні навчальні системи.

Використання таких систем започаткувало принципово новий підхід до методології навчального процесу, за якого:

1) учень і комп'ютер виступають як партнери у розв'язанні навчальних задач, причому комп'ютер виступає і як фахівець в даній предметній галузі, і як педагог;

2) значно збільшується діапазон допоміжних навчальних впливів, комп'ютер забезпечує доведення до кінця розв'язання навчальної задачі, в тому числі і поставленої учнем, причому може пояснити хід своїх міркувань;

3) комп'ютер допускає різні стратегії розв'язання навчальної задачі, в тому числі й такі, які не були передбачені заздалегідь. Якщо запропонована учнем стратегія виявилася ефективною, комп'ютер надалі включає її, удосконалюючи цим самим свою стратегію навчання;

4) збільшується кількість навчальних функцій, які передаються учневі, причому комп'ютер виконує ці функції лише в тому випадку, коли учень не справляється з ними. Учень має можливість: а) визначати характер допоміжних навчальних впливів; б) обирати рівень складності і стиль викладу основних навчальних впливів; в) обирати в певних межах послідовність вивчення навчального матеріалу; г) самостійно ставити навчальні задачі; д) ініціювати діалогову взаємодію і за власною ініціативою виходити з діалогу.

Хоча питома вага інтелектуальних навчальних систем ще незначна, з кожним роком зростає інтерес до їх розробки і застосування в навчальному процесі. Можна припустити, що саме цим системам, які дозволяють реалізувати велику кількість людських особливостей навчання і враховують великі можливості комп'ютера, належить майбутнє комп'ютерного навчання.

6. Діалогізація навчального процесу. На сучасному етапі багато фахівців вважають діалог атрибутом навчальної системи. При цьому діалог «педагог-комп'ютер», з одного боку, суттєво вдосконалюється, а з іншого – звільняється від не виправданих вимог реалізації всіх (або майже всіх) функцій педагогічного спілкування. Основні лінії становлення діалогу – це перехід від різних форм псевдодіалогу або примітивних форм інтеракції (типу «запитання – відповідь» з жорстко детермінованим, фіксованим, набором припустимих відповідей) – до використання педагогічно обґрунтованого діалогу, наближення до спілкування природною мовою, а точніше, професійною мовою, яку інколи називають мовою діалогової прози, канцеляритом та ін. При цьому комп'ютер «розуміє» текст повідомлення учня. Не менш суттєвим при діалозі є розширення сфери спілкування, що знаходить своє відображення у збільшенні кількості об'єктів, з приводу яких може здійснюватися діалогова взаємодія (наприклад, об'єкти, які входять до складу умови задачі, прийоми та способи розв'язання задач, його планування тощо). Однак все ще значне місце посідає метадіалог, пов'язаний з тим, що комп'ютер «не розуміє» змісту того повідомлення, що вводиться. Суттєвою особливістю діалогу є перехід від супідрядного спілкування (асиметрія на користь комп'ютера) до симетрії і навіть асиметрії на користь учня, коли він може не лише ініціювати діалог, а й ви-

ходити з нього. Однак письмові повідомлення (включаючи символічні) все ще залишаються головним способом введення учнями інформації в комп'ютер.

Сучасні інформаційні технології значно впливають на зміст навчання. Це насамперед виявляється в тому, що вони по-новому ставлять питання про доступність знань: багато з того, що раніше вважалося доступним лише фахівцю, сьогодні в принципі можна зробити доступним і учневі. Комп'ютер дає можливість значно розширити і поглибити зміст навчання, доступний для всіх вікових груп.

Це досягається завдяки:

- колосальним можливостям комп'ютера в наочному поданні змісту, поєднанню різних модальностей подання інформації;
- наданню учням можливості користування значним обсягом інформації;
- використанню комп'ютерних засобів, що реалізують ідеї штучного інтелекту, зокрема експертних систем, і дозволяють забезпечити глибше засвоєння і декларативних, і процедурних знань як прямого (а не побічного) продукту навчання;
- широкому використанню ігрових форм навчання.

Сучасні інформаційні технології навчання дозволяють будувати процес навчання таким чином, що: до змісту навчання включається вивчення стратегії розв'язання задач, в тому числі і творчих; забезпечується засвоєння учнем своєї власної діяльності; зміст професійного навчання будується з урахуванням реальних виробничих процесів.

Ці можливості виявляються особливо чітко при використанні інтелектуальних навчальних систем.

Сучасні інформаційні технології призвели до суттєвих змін методів і організаційних форм навчання. Це має місце передусім завдяки тому, що нові інформаційні технології навчання мають невичерпні можливості візуалізації не лише об'єктів, які вивчаються, а й ходу міркування. Особливо великі можливості виявляються в розкритті способу оперування об'єктами, що вивчаються, а також в наочному поданні («винесенні назовні») інтелектуальних засобів – гіпотез, прийомів аналізу умови, контролю за діями тощо.

Значно збільшилося число різноманітних типів навчальних задач. Широко застосовуються задачі, які мають багато правильних рішень.

ІКТ викликали до життя нові організаційні форми навчання – електронні конференції і письмове спілкування за допомогою електронної

пошти. З'явилась нова парадигма організації навчального процесу – вивчення шляхом навчання.

У розвитку режиму комп'ютерного навчання намітилися такі тенденції:

- зниження популярності безпосереднього управління, що йде від традицій програмованого навчання, більшість спеціалістів віддає явну перевагу динамічному управлінню;
- помітне посилення позицій опосередкованого управління, яке передбачає неявне управління з боку комп'ютера, це пов'язано з тим, що такий вид управління найбільш адекватний при використанні задач на моделювання ситуацій, дослідницьких задач тощо.

Сучасні інформаційні технології навчання внесли ряд суттєвих змін у діяльність учнів, а саме:

- більші можливості для пошуку шляхів розв'язування задачі (особливо при використанні імітаційних і моделюючих навчальних програм);
- реальну можливість, не звертаючись до педагога, отримати необхідну інформацію (яка стосується не лише навчального предмету в цілому, але й конкретної навчальної задачі);
- доступ до найрізноманітніших шляхів творчого пошуку, що забезпечується можливістю отримання допомоги на різних етапах розв'язування задачі і появою реальної можливості наочно уявити наслідки своїх дій (наприклад, що трапилося з технічним агрегатом внаслідок здійснення запропонованих учнем операцій);
- позбавлення страху зробити помилку, оскільки, по-перше, це не стане відомим педагогові та іншим учням, а, по-друге, за допомогою комп'ютера цю помилку буде виправлено, і учень будь-що зможе довести розв'язання задачі до кінця;
- можливість долучитися до дослідницької роботи, наприклад, з'ясувати, яка хімічна сполука буде отримана при сполученні тих чи інших елементів, як буде поводитися та чи інша система в певних умовах і таке інше. Діяльність учня набуває характеру творчості (у вузькому смислі слова): він створює новий продукт (наприклад, літературний, музичний, художній тощо).

Один із напрямків зміни діяльності учнів пов'язаний з тим, що з'являється можливість якісно змінювати характер навчальних задач за змістом, формою, ступенем складності та ін. Найбільш суттєві зміни в діяльності учня пов'язані із застосуванням експертних систем як засобу вивчення окремих навчальних предметів. Завдяки ІКТ з'явилася

принципово нова форма організації діяльності учня, коли йому пропонують самостійно розробити так звану експертну мінісистему, орієнтовану на розв'язання навчальних задач певного типу. При цьому учень здійснює навчальну діяльність, адже він має «навчити» комп'ютер розв'язувати задачі. Це вносить якісні зміни в його діяльність.

Сучасні інформаційні технології навчання внесли суттєві зміни в діяльність педагога, місце якого в навчальному процесі значною мірою зумовлюється технологією, яка використовується, типом навчальної системи і шляхами її використання, тим, які навчальні функції покладаються на комп'ютер. У випадках, коли використовується один комп'ютер, педагог виконує всі функції з управління навчальною діяльністю. в комп'ютерному класі він на деякий час виключається з навчального процесу (тут учень безпосередньо взаємодіє з комп'ютером).

Принципове значення має той факт, що педагог втрачає монополію на знання. Оскільки учень має доступ до банку знань, він може самостійно одержувати потрібну інформацію і без педагога. Сьогодні педагог як фахівець у певній предметній галузі має конкурента – експертну систему. Остання, хоч і є «вузьким спеціалістом» у своїй галузі, часто може впоратися з розв'язанням задачі не гірше за фахівця, особливо в тих випадках, коли моделюється складна ситуація.

Інформаційні технології поставили перед педагогічною психологією і дидактикою ряд проблем.

У сучасній дидактиці вважається загальноприйнятою вимога йти у навчанні від простого до складного. Однак застосування експертних систем показало, що це положення не можна вважати універсальним, бо в принципі будь-яку навчальну задачу учень може розв'язати за допомогою експертної системи, оскільки тут моделюється ситуація спільного її розв'язання, де комп'ютер водночас виступає в ролі і експерта, і педагога, допомагаючи довести розв'язання задачі до кінця. Це має особливе значення для професійного навчання.

Сучасні інформаційні технології навчання значно розширюють можливості учня з управління своєю діяльністю. Це стосується і можливості одержання будь-яких знань (для учня є доступною найрізноманітніша інформація, що міститься в базах знань), і вибору навчальних задач як за складністю, так і за прийнятною для нього мірою й формою допомоги. Сучасні навчальні системи навіть дають можливість учневі обирати (зрозуміло, в певних межах) прийнятну для себе послідовність вивчення навчального матеріалу. Змінилися погляди також на провідну діяльність, тобто таку, яка найбільшою мірою впливає на розвиток

психічних новоутворень учня, по-іншому стоїть питання про оптимальне співвідношення між прямим і непрямим продуктами діяльності, адже всупереч існуючому положенню про те, що прямий продукт засвоюється більш ефективно, ніж побічний, тут простежується і протилежна картина.

Необхідно дати теоретичне обґрунтування новій парадигмі організації навчального процесу: вивчення шляхом навчання, сутність якої полягає в тому, що учень вчиться шляхом побудови експертної мінісистеми, «навчаючи» комп'ютер розв'язувати задачі певного типу. Застосування комп'ютера в умовах групового розв'язання навчальних задач по-новому ставить проблему колективної діяльності учнів. Інформаційні технології навчання сприяли розкриттю принципово нових підходів до розв'язання традиційних педагогічних проблем. Нині не можна здійснити науково обґрунтоване проектування змісту навчання, не враховуючи ідей і методів побудови експертних систем – інженерії знань.

Сьогодні важко знайти людину, яка б ніколи не використовувала персональний комп'ютер для вирішення різноманітних завдань. Проте кожен, хто освоює комп'ютерну техніку, рано чи пізно натрапляє на пропуски у своїх знаннях і, як наслідок, на неможливість виконати заплановані дії. Вирішення подібної проблеми має два шляхи: або за допомогою компетентного консультанта, або самостійно, за допомогою відповідних навчальних посібників. Вибір того або іншого літературного джерела залишається за конкретним користувачем, але сучасність надає значні переваги електронним засобам навчання, практично не залишаючи шансів їхнім друкованим аналогам. Основними з таких переваг є значно менші матеріальні та часові витрати на їхнє придбання, комфортність і зручність у роботі, компактність й унікальні можливості широкого розповсюдження.

Отже, електронні засоби навчання, електронні підручники, електронні посібники, відеоуроки, електронні методичні вказівки ... Продовження наведеного переліку досить велике, але всі подібні розробки об'єднані загальними цілями і технологіями створення. Усі електронні засоби навчання будуються і призначені для використання за допомогою комп'ютера. Виходячи з одного із численних визначень, електронний підручник – це інформаційна система (програмна реалізація) комплексного призначення, що забезпечує за допомогою єдиної комп'ютерної програми, без звернення до паперових носіїв інформації, реалізацію дидактичних можливостей засобів комп'ютерних техноло-

гій у всіх ланках дидактичного циклу навчання. Електронні розробки сьогодні представлені значною кількістю, різноманіттям видів і предметів вивчення. Особливе місце при оцінюванні важливості й актуальності використання та створення засобів електронного навчання має дистанційне навчання.

Таким чином, електронні засоби навчання міцно закріпилися в житті сучасного українського суспільства, отже, потребують розробки наукових підходів до їхнього створення та використання. Значну кількість робіт вже присвячено дослідженню теоретичних засад розроблення електронних засобів навчання. Чимало робіт присвячені питанням створення і використання електронних засобів навчання в навчальних закладах різних рівнів акредитації. Проте, як і раніше, невирішеними залишаються важливі питання про оптимальну структуру електронного засобу навчання того або іншого виду, про найкращі форми подання інформації, про вибір технологій розробки тощо.

Для різних країн світу, зокрема для країн ЄС, спостерігається значна відмінність у використанні інформаційно-комунікаційних технологій серед різних вікових груп учнів. Так, учні молодших та середніх класів стверджують, що вони не дуже часто користуються комп'ютерами під час перебування в школі, тоді як учні старших класів, навпаки, що регулярно користуються комп'ютером та мережею Інтернет. При цьому спостерігається велика відмінність по країнах.

Якщо ж говорити про частотність використання Інтернету, то найбільші показники спостерігаються в Данії, Австрії, Фінляндії, Швеції та Ісландії¹.

Підготовка вчителів є також важливою сферою запровадження комп'ютерних технологій у контексті підвищення якості освіти в розвинутих країнах Європи та світу. Цікавим є досвід країн, де ІКТ викладаються як окремий предмет або є засобом викладання інших предметів; учителям нерідко допомагають спеціальні асистенти, які супроводжують комп'ютерне забезпечення навчального процесу, що є досить поширеною практикою в системі шкільної освіти. Асистенти мають вищу університетську педагогічну освіту. За даним Всесвітньої доповіді ЮНЕСКО², в усьому світі стали більше використовувати засоби й

¹ Key Data on Information and Communication Technology in Schools in Europe. – 2004 Edition. – Eurydice / The information network on Education in Europe. – P.10.

² Всесвітня доповідь ЮНЕСКО про комунікацію та інформацію в 1999–2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polpred.com/free/unesco/2.htm>.

мережі цифрових інформаційних технологій у галузі освіти. Ще в 1998 році учителі досить обмежено застосовували їх у навчальному процесі, оскільки школи не були достатньо оснащені комп'ютерними засобами навіть у найрозвинутіших країнах. Нині перед педагогічною громадськістю стоїть проблема підготовки вчителів для роботи в умовах швидкого поступу інформаційних та комунікаційних технологій, хоча такі технології, як кінофільми, відеофільми, телебачення та радіо, продовжують відігравати велику роль в освіті всіх країн.

Йдеться саме про цифрові технології, тобто синтез засобів, обладнання та систем передавання інформації. В наші дні інформаційні технології становлять широкий спектр не тільки самих технологій, а й обладнання та сфер його застосування.

Педагоги, філософи, психологи в різних країнах світу досліджують ефективність застосування ІКТ в освіті. Вони одностайно констатують, що передавання знань через ІКТ впливає на успішність учнів. Так, у 2000 р. в Гельсінкі (Фінляндія) було досліджено інноваційні методи навчання в рамках різноманітних дисциплін, в основі яких лежить практика застосування комп'ютера. Використання комп'ютерів впливає на рівень інтересу учня до навчання. У процесі так званого «конструктивістського» навчання учнів спонукають навчатись у насиченому інформаційному середовищі, що створює уявлення про нього та формує відповідні навички й компетенції.

Що ж пропонують зарубіжні освітні заклади для впровадження комп'ютерних технологій у шкільну освіту? Так, Канадський інститут досліджень у галузі освіти Онтаріо¹ зробив так зване Навчальне середовище з комп'ютерною підтримкою (Computer Supported Intentional Learning Environment), що становить мережеву систему, яка дає змогу проводити шкільне навчання та опитування учнів. Така система дає можливість налагодити співробітництво між учнями через роботу з різноманітними джерелами інформації, поєднувати ідеї та колективне авторство, а також використовувати результати інших учнів з метою здобуття знань. Головною рисою навчального середовища, розробленого канадськими педагогами, є наявність бази даних, куди учні можуть додавати тексти, графіки, свої коментарі щодо робіт інших учнів тощо. У даному контексті в багатьох країнах у комп'ютерних мережах

¹ Ontario Institute for Studies in Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: csile.oise.utoronto.ca/intro.html.

навчальних закладів створюються електронні бібліотеки, що містять навчальні посібники, періодику, ілюстрації, діаграми, графіки, тривимірні моделі, анімацію, довідникові матеріали, аудіофайли, кіно та відеофільми тощо¹.

У всесвітній мережі Інтернет існує безліч веб-сторінок з навчальною інформацією (навчальні плани та програми, навчально-методичні матеріали й матеріали для позакласної та позашкільної діяльності, призначені як для учнів, так і для педагогів). Як приклад можна навести сайт Організації Об'єднаних Націй, де можна знайти навчальний матеріал із питань здоров'я, навколишнього середовища, різноманітні інтерактивні ігри, карти, бази даних, вікторини. Такі відкриті й доступні ресурси є цікавим та новим джерелом інформації в системі освіти, причому матеріали можуть використовувати представники різних країн незалежно від їхнього рівня розвитку та місцезнаходження².

Дослідники все частіше звертають увагу на можливість колективної участі в освітньому процесі.

Така можливість створюється завдяки різноманітним діалоговим системам, що забезпечують спілкування в реальному часі. Серед них електронна пошта, відео-конференції, чати. Цікавим досвідом зарубіжних педагогів є застосування так званих «електронних класних дошок» (www.sisweb.com/math/whiteboard), груп новин (www.peg.apc.org/learn/works.htm), конференцій із використанням комп'ютерів (www.ascusc.org/jcmc), спеціальних програм, як наприклад Collaborative and Multimedia Interactive Learning Environment – Спільне та мультимедійне навчальне середовище (www.cc.gatech.edu/gvu/edtech/CaMILE) і The Knowledge Integration Environment (Інтегроване інформаційне середовище: www.kie.berkeley.edu/KIE). Всі ці та інші ресурси можуть стати цікавими джерелами інформації для українських педагогів.

До інших засобів можна віднести різноманітні домени для різних користувачів, додатки, що є ресурсом з віртуальним середовищем та текстовим режимом, де учасники можуть не тільки спілкуватись один з одним, а й спільно створювати єдине віртуальне середовище. Такі інформаційні й комунікаційні засоби дають змогу людям на великій від-

¹ Шлях освіти, 2008. – №4. – С.20.

² Проект ООН по глобальному обучению и преподаванию «Школьный гиперавтобус» [Електронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/Pubs/CyberSchoolBus.

стані один від одного стати членами так званих «віртуальних співтовариств» – груп учнів, поєднаних єдиними цілями не за територіальним та віковим принципом з різних куточків світу. Для таких співтовариств не існує бар'єрів часу, відстані, віку, вмінь, культурного та соціального статусу¹.

Досвід так званих віртуальних проектних студій відомий з 1993 року. Як приклад співробітництва між групами студентів-архітекторів – ресурс arch.hku.hk/projects/vds дав змогу спілкуватися спеціалістам (студентам, викладачам) із різних континентів, які працюють над різними проектами з використанням комп'ютерних систем проектування, електронної пошти, відеоконференцій та ін., а також обговорювати й оцінювати якість власних розробок і проектів. Цікавим джерелом інформації та посібником для створення мережевих співтовариств у системі шкільної освіти є публікація Є. Патаракіна «Соціальні сервіси мережевих співтовариств на допомогу вчителю» (Владивосток, 2006), де він торкається механізмів створення мережевих співтовариств школярів, так званої педагогіки співтовариств, а також наводить інформацію про існуючі мережі та ресурси, що їх можуть використовувати і вчителі, і школярі.

Цікавою роботою, що проводять зарубіжні педагоги, які працюють із сучасними комп'ютерними технологіями, є створення Інтернет-моделей для навчальних рольових ігор у процесі вивчення мов. Такі моделі використовують засоби електронної пошти, діалогового режиму, можливість створення та редагування текстів в інтерактивному режимі, засоби аудіоконференцій. Прикладом такої масштабної роботи є діяльність Міжнародного франкомовного консорціуму навчальних закладів відкритої освіти та дистанційного навчання (International Francophone Consortium of Distance and Open Learning Institutions, CIFFAD). Учасники консорціуму поставили мету забезпечити створення понад 100 точок до мережі Інтернет у країнах-учасниках. Наприклад, ресурс www2.echo.lu/telematics/education/en/projects/files/simulab – віртуальна лабораторія вивчення мови.

Важливим фактором для запровадження комп'ютерних технологій у навчальний процес є досягнення учнями певного рівня інформаційної грамотності. Це поняття пов'язане з тим, що більшість закладів, які впроваджують дистанційне навчання в системі освіти, вимагають від

¹ Шлях освіти, 2008. – №4. – С.21.

учнів відповідного рівня кваліфікації та розробляють відповідні стандарти. Так, американські педагоги розробили серію стандартів для навчання з питань інформаційної та технічної грамотності старших школярів – Національні стандарти технічної підготовки¹. Водночас країни ЄС уже на початку 2000 р. ввели обов'язковий сертифікат з комп'ютерної грамотності для випускників загальноосвітніх навчальних закладів.

У докторській дисертації Т. Поясок «Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах» зазначено сукупність базових дефініцій, які становлять методологічне підґрунтя дослідження системи застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах. Такі дефініції класифіковано на три групи: щодо опису загальних закономірностей та принципів професійної підготовки майбутніх фахівців; щодо характеристики проблеми професійної підготовки майбутніх економістів і дидактичних засад її здійснення; щодо сутності впровадження сучасних інформаційних технологій у навчальний процес вищої школи.

Перша група понять містить найбільш вживані дефініції щодо загальних закономірностей та принципів професійної підготовки: «організаційна діяльність», «цілепокладання», «професійна освіта», «професійна підготовка», «педагогічний процес», «цілі освіти», «особистісно-орієнтована освіта», «принципи управління якістю підготовки фахівців», «результати освіти».

До *другої групи* включено дефініції дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх економістів та дидактичні засади її здійснення, а саме: «компетентність», «готовність», «професійна готовність», «інформаційна культура», «інформаційна компетентність», «професійна компетентність», «педагогічна технологія», «самостійна навчальна діяльність», «технології активного навчання».

До *третьої групи* віднесено дефініції дослідження сутності впровадження сучасних інформаційних технологій в навчальний процес вищої школи: «інформаційні технології», «комп'ютер», «комп'ютерна грамотність», «педагогічна інформатика», «дистанційна освіта».

¹ National Educational Technology Standards, NRTS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cnets.iste.org.

Формування у студентів і викладачів комп'ютерної грамотності передбачає не лише розвиток навичок роботи з комп'ютерною технікою, а й роботу з інформаційними технологіями та інформацією в процесі здійснення професійної діяльності. *Професійна компетентність* майбутніх фахівців економічного профілю розглядається як сукупність вимог до обов'язкового розв'язання професійних питань і задач, що спираються на базову кваліфікацію фахівця економічного профілю, яка може бути розширена чи ускладнена залежно від когнітивного, системного, діяльнісного і особистісно орієнтованого підходу. Вона визначає здатність суб'єкта-професіонала діяти на основі отриманих знань, встановлювати зв'язок між знанням і ситуацією, сформулювати процедуру вирішення проблеми. *Інформаційна компетентність* розглядається як здатність до самостійного пошуку й обробки інформації, необхідної для якісного виконання професійних завдань з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій, готовність до самоактуалізації і самонавчання протягом життя¹.

На розвиток сучасної вищої освіти впливають чинники, які можна класифікувати на глобальні (характерні і для всіх країн світу) та локальні (характерні для України). До глобальних можна віднести: регулярне оновлення і доповнення «базової» вищої освіти у зв'язку з динамікою розвитку суспільства, економіки, технологій; розширення потреб суспільства і, відповідно, вимог до систем вищої освіти – змісту, обсягу, форм і методів отримання знань; впровадження інноваційних освітніх технологій; інтернаціоналізацію ринку освітніх послуг. До локальних можна віднести: перехід України до ринкової економіки, демократизація адміністративного управління освітою; дефіцит державних ресурсів для підтримки і розвитку системи вищої освіти, низький рівень сформованості вмінь студентів щодо самостійного здобуття знань.

Застосування інформаційних технологій сприяє реалізації особистісно орієнтованого підходу завдяки наявності системи діагностики і корекції значущих для навчання і професійної діяльності якостей особистості і станів людини, що дозволяє визначити рівень психологічної ко-

¹ Поясок Т.Б. Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах: автореферат дисертації доктора педагогічних наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Т.Б.Поясок: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. – К., 2010. – С.15.

мфортності студента під час заняття. Аналіз комп'ютерних засобів навчання, які використовуються в сучасних інформаційних технологіях, показав, що більшість із них дозволяють враховувати особистісні, психофізіологічні і соціально-психологічні якості студента, рівень знань, умінь і навичок зі споріднених дисциплін, які раніше вивчалися, що характеризують індивідуальну пізнавальну діяльність і процес формування професійних якостей майбутнього фахівця. Розробка інформаційних технологій має спрямовуватись на адаптацію індивідуальних характеристик студента, здійснення корекції навчальної програми з урахуванням теперішнього психологічного стану користувача, впливу на нього чинників зовнішнього середовища.

Інфраструктура інформаційних технологій повинна мати системний характер і включати такі компоненти: засоби інформатизації; програмне та методичне забезпечення навчального процесу; автоматичну систему управління навчальним процесом; локальні комп'ютерні мережі для отримання постійного інформаційного зв'язку між підрозділами вищого навчального закладу; електронну бібліотеку; доступ до інформаційних ресурсів Інтернет.

У навчальному процесі педагогічні технології інформатизації різних циклів дисциплін доцільно використовувати в якості знаряддя пізнання в процесі навчання, а не в якості навчального середовища; необхідно врахувати, що на занятті не можна використовувати лише одну форму роботи, доцільно застосовувати традиційні педагогічні технології у поєднанні з інформаційними, ефективність навчання підвищується, коли при цьому використовуються модульні технології. З метою впливу на мотивацію та формування інтересу студентів до навчання, розвитку наукового стилю мислення при структуруванні змісту навчального матеріалу з даної дисципліни необхідно виділяти елементи структури (розділи, теми, поняття), з яких навчання проводиться на рівні знань, умінь, навичок, творчого підходу – до практичного застосування. Структурний аналіз повноти змісту інформації, що пропонується студентам, повинен відображати вимоги до їх знань, умінь та навичок, які необхідні в професійній діяльності фахівця. Критерієм відбору суттєвих елементів змісту професійної підготовки майбутніх фахівців і послідовності їх засвоєння є перевірка впливу елементів на якість цілого. Визначення процесу відбору і структурування навчального матеріалу професійної підготовки фахівців при застосуванні інформаційних технологій сприяє реалізації змістового компонента запропонованої системи.

Аналіз особливостей створення комплексного навчально-методичного забезпечення з використанням інформаційних технологій

дозволив зробити висновок щодо доцільності використання і паперової (навчальна програма, підручник, робочий зошит, методичні рекомендації для вивчення курсу за дистанційною формою навчання, методичні вказівки та тематику контрольних робіт для студентів заочної форми навчання, тести для контролю знань, практикуми з навчальних модулів, навчально-методичні матеріали) і комп'ютерно-орієнтованої (мультимедійний навчальний курс, автоматизовані тести для модульного контролю знань, мультимедійні презентації лекційних занять, електронні версії посібників та підручників, ділові комп'ютерні ігри, електронні бібліотеки, електронну пошту, відеоконференції, електронні довідково-інформаційні матеріали) складових. Принципами створення комплексного навчально-методичного забезпечення з використанням інформаційних технологій навчання є такі: цілісність, складність матеріалу, частота використання понять, новизна матеріалу, доступність, придатності форм подання матеріалу, об'ємність, модульність. До головних вимог щодо комп'ютерно-орієнтованої складової можна віднести: інформативність; проблемність; спрямованість на розвиток дослідницьких, аналітичних, комунікативних здібностей студентів.

Створення системи розвитку компетентного фахівця, спроможного навчатися впродовж життя, – необхідна умова досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави.

Інформатизація освіти сприяє розкриттю особистісних якостей людини, зберіганню та розвитку індивідуальних можливостей тих, кого навчають; формуванню в учнів (студентів) пізнавальних інтересів, прагнення до самовдосконалення; забезпеченню комплексності вивчення явищ дійсності, нерозривності взаємозв'язку між природознавством, технікою, гуманітарними науками та мистецтвом; постійному відновленню освіти, форм і методів процесу навчання і виховання¹.

Разом із тим, перенасичення мозку людини інформацією може негативно впливати на сприйняття і переосмислення значної частини інформації, одержуваної на лекційних і практичних заняттях учнями, в тому числі й при їх самостійній роботі з підручниками та посібниками тощо. При перевантаженні інформацією окремих дисциплін або всього навчального процесу в тих, хто навчається, виробляється захисний ре-

¹ Теория и практика дистанционного обучения: учеб.пособие для студ.высш.пед.учеб.заведений / Е.С.Полат, М.Ю.Бухаркина, М.В.Моисеева; под ред. Е.С.Полат. – М.: Академия, 2004. – 416 с.

флекс і вибіркова реакція на повідомлення: частина інформації відторгається або сприймається механічно, без розуміння її змісту. Але без розуміння немає і знання. Знання в прямому розумінні цього слова можливі лише за наявності двох умов: достатності інформації та розуміння її змісту. Мета використання інформаційних технологій – забезпечення ефективної інформаційної підтримки навчально-виховного процесу¹.

Це дозволяє найбільш повно використовувати педагогічні можливості нових інформаційних технологій, реалізовувати процеси інтенсифікації й оптимізації навчального процесу, індивідуалізації та диференціації; розвиток самостійності дорослих у вирішенні конкретних навчальних завдань; поетапний і підсумковий контроль результатів навчання з наступною оцінкою ефективності навчального процесу.

Застосування комп'ютерів у сфері освіти, на думку П. Стефаненко, дозволить якісно змінити методи й організаційні форми навчання, що, у свою чергу, створює передумови для максимальної інтенсифікації й індивідуалізації процесу навчання. Нова комп'ютерна технологія навчання передбачає сполучення своєрідних дидактичних можливостей комп'ютерів із традиційними засобами навчання, функції яких на всіх стадіях навчального процесу істотно збагачуються, наповнюються новим змістом. Інформатизація освіти створює передумови для широкого впровадження в педагогічну практику нових методів і моделей організації навчального процесу, що, у свою чергу, змінює роль учителя, методу, організаційні форми навчання і т. ін. Саме вона пред'являє нові вимоги до фахових якостей педагогічних кадрів. Темпи науково-технічного прогресу сьогодні вимагають від майбутніх фахівців уміння адаптуватися в умовах швидкої зміни поколінь техніки і технології, поповнювати протягом короткого часу свої професійні знання та постійно підвищувати професійну компетентність. У ХХІ ст. неписьменними є не ті, хто не може читати й писати, а ті, хто не може навчатися та перенавчатися. Формальна освіта дає можливість вижити, самоосвіта – сприяє стабільному успіху у професійній кар'єрі. Ті, хто розуміє, що постулат про придбання однієї професії є застарілим, прагнуть оволодіти сучасними інформаційними технологіями, щоб не відставати від змін, які постійно супроводжують наше суспільство.

¹ Стефаненко П. Дидактичні особливості дистанційного навчання у вищій школі / П.Стефаненко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2004. – №1. – с.22–32.

Сучасна інформаційно-технологічна революція прискорює пошук нових підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців всіх напрямів і галузей, зокрема розвиток дистанційної освіти¹.

Фахівці зі стратегічних проблем освіти дистанційну форму навчання називають освітньою системою ХХІ століття. У світі на неї зроблено величезну ставку, оскільки результати суспільного прогресу, раніше зосереджені на техносфері, сьогодні концентруються на інфосфері. Наступила ера інформатики. Теперішню фазу її розвитку можна охарактеризувати як телекомунікаційну. Це фаза спілкування, фаза трансферу інформації та знань. Навчання і робота сьогодні є синонімами: професійні знання старіють дуже швидко, тому необхідне їх постійне вдосконалення – це і є відкрита освіта. Світова телекомунікаційна інфраструктура дає сьогодні можливість створення систем масового неперервного самонавчання, загального обміну інформацією незалежно від часових і просторових поясів². Дистанційне навчання входить в ХХ століття як одна з найефективніших систем підготовки та безперервної підтримки високого кваліфікаційного рівня фахівців.

Дистанційне навчання як варіант заочного навчання зародилося на основі сучасних інформаційних технологій. Заочно можна одержати вищу освіту, вивчити іноземну мову, підготуватися до навчання у вищому навчальному закладі. Однак експерименти підтвердили, що якість викладання при дистанційному навчанні найчастіше набагато краща, аніж за традиційних форм заочного навчання.

Довгостроковою метою розвитку систем дистанційної освіти є надання можливості кожному, хто навчається, опанувати навчальний курс у будь-якому коледжі або університеті. У 70-х і 80-х роках ХХ ст. у багатьох країнах світу були засновані національні відкриті університети, що використовували у своїй діяльності організаційні принципи заочного навчання. Вони використовували багато організаційних принципів заочного навчання. Разом з тим, слід зазначити, що в цілому відкрита освіта принесла багато нового в освітню систему. Принцип відкритості освіти означає відкритий вступ до вищого навчального закладу, тобто відмову від будь-яких умов і вимог для зарахування, крім

¹Клопов Р.В. Генезис дистанційного навчання / Р.В.Клопов // Педагогічний процес: теорія і практика. – К.: 2005. – №2. – С.37–46.

² Логинов С.П. Зарубежный опыт применения информационных и коммуникационных технологий в дистанционном обучении: история и перспективы / С.П.Логинов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ito.edu.ru/2008/Kursk/II/II_0_25.html.

досягнення необхідного віку (18 років); відкрите планування навчання, тобто свободу впорядкування індивідуальної програми навчання шляхом відбору із системи курсів; свободу у виборі часу й темпів навчання, тобто прийом студентів у ВНЗ протягом року; відсутність фіксованих термінів навчання; свободу у виборі місця навчання. Це призвело до значних організаційних нововведень у вищій школі та впровадження нових технологій збереження, переробки й передачі інформації. У 90-х роках ХХ ст. з'явилася нова модель дистанційної освіти, яку, на думку Р. Клопова, слід розглядати як технологію теленавчання або телеосвіти¹. У цьому випадку телеконференції виступають головною формою взаємодії між учителем і учнем, між самими учнями. Така модель призводить до кардинальних змін в організації освіти. Це яскраво виявляється в тому, що на базі цієї моделі стала розвиватися нова організаційна форма сучасної освіти – віртуальні університети. Ці технології дозволяють учнівським групам і тим, кого навчають, зустрічатися з викладачами і між собою, перебуваючи на будь-якій відстані один від одного.

Звичайно, в реалізації моделі віртуального університету є чимало труднощів: існують проблеми одержання суспільного визнання, права видавати дипломи і сертифікати. Подолання цих труднощів і розвиток цієї моделі буде означати глибокі зміни в організаційній структурі сучасної освіти.

Для виконання цілей дистанційної освіти у Лондоні – спеціально створено Відкритий університет (The Open University). На базі цього закладу дистанційно проходять навчання студенти не тільки з Великобританії, а й з багатьох країн Співдружності. У США прикладом такого університету є Національний технологічний університет, де здійснюється підготовка студентів за різноманітними інженерними спеціальностями спільно із 40 інженерними коледжами. Навчання в межах автономних навчальних систем здійснюється за допомогою ТВ або радіопрограм. Прикладом такого підходу до навчання на відстані слугує також американо-самоанський телевізійний проект. Інтегроване дистанційне навчання на основі мультимедійних програм орієнтоване на навчання дорослої аудиторії, яка не має шкільної освіти. Такі проекти можуть бути частиною офіційної освітньої про-

¹ Клопов Р.В. Генезис дистанційного навчання / Р.В.Клопов // Педагогічний процес: теорія і практика. – К.: 2005. – № 2. – С.38–39.

грами, інтегрованою в цю програму (приклади таких програм існують у Колумбії); або спеціально орієнтованими на визначену освітню мету (наприклад, Британська програма письменності); або спеціально спрямовані на профілактичні програми здоров'я (це характерно для країн, що розвиваються)¹.

Така форма освіти – з можливістю здобуття будь-якого рівня освіти у «вільному» часовому режимі шляхом накопичення кредитів (балів) з окремих дисциплін – називається відкритою². Привабливість «відкритої» освіти полягає в тому, що людина може навчатися у зручному режимі, у різних чи в одному навчальному закладі, за різними формами навчання, протягом різного терміну й отримати при цьому документ про вищу, професійну або додаткову освіту там, де завершується програма навчання³. Світова телекомунікаційна інфраструктура спонукає до створення систем масового неперервного самонавчання, загального обміну інформацією незалежно від тимчасових і просторових поясів. В умовах реформування вищої освіти в Україні особливого значення набувають проблеми розробки та впровадження нових технологій, які спонукають дорослих до оволодіння сучасними знаннями. Інтерактивні можливості програм і систем доставки інформації, що використовуються в системі дистанційної освіти, дозволяють налагодити й навіть стимулювати зворотний зв'язок, забезпечити діалог і постійну підтримку, які неможливі в більшості традиційних систем навчання. За деякими даними, до 2020 року мінімальним рівнем освіти, необхідним для виживання людства, стане вища освіта. Навчання такої маси студентів за очною (денною) формою навряд чи витримають бюджети навіть найблагополучніших держав. Тому не випадково за останні десятиріччя чисельність тих, хто навчається за нетрадиційними технологіями, зростає швидше за кількість студентів денних відділень. Світова тенденція переходу до нетрадиційних форм освіти простежується і в зростанні кількості ВНЗ, що здійснюють підготовку з використанням таких технологій⁴.

¹ Там само.

² Сисоєва С.О. Болонський процес і концепція навчання протягом життя / С.О.Сисоєва. – Маріуполь. – 2007. – С.279.

³ Там само.

⁴ Логинов С.П. Зарубежный опыт применения информационных и коммуникационных технологий в дистанционном обучении история и перспективы / С.П.Логинов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ito.edu.ru/2008/Kursk/II/II_0_25.html.

Як відомо, у 2003 р. Кабінетом Міністрів України затверджено Державну програму розвитку дистанційної освіти, МОН України розроблено відповідний план заходів щодо її реалізації. Водночас для надання дистанційній освіті масштабів державного рівня треба ще докласти чимало зусиль і насамперед створити нормативно-правове поле, яке б забезпечувало її оптимальне функціонування з урахуванням норм міжнародного права, документів, що регламентують процедуру ліцензування та акредитації навчальних закладів із надання дистанційної освіти, методології застосування дистанційних технологій у традиційних формах вищої освіти тощо.

А для цього, на думку Президента НАПН України В. Кременя, потрібно вирішити такий комплекс питань: оцінити можливість створення окремого госпрозрахункового Інституту дистанційної освіти (ІДО), який би працював над створенням електронних підручників, дистанційних курсів та інших методичних матеріалів; упорядкувати мережу регіональних центрів дистанційного навчання, чітко визначивши їх статуси та процедури створення; активніше залучати представників Української асоціації дистанційної освіти (УАДО) до реалізації програм розвитку дистанційної освіти, підтримати проект УАДО «Сільський комп'ютер»; розробити найближчим часом першочергові стандарти дистанційної освіти відповідно до Положення про дистанційне навчання, зокрема стандарт на педагогічні та інформаційні технології навчання,¹ затвердити єдину програму підготовки фахівців у галузі дистанційного навчання, а можливо, і ще ширше – у галузі нових технологій організації навчання, включивши до неї і перепідготовку викладачів. Треба розробити окремі нормативні положення МОН: про нормування праці тих, хто працює в системі дистанційної освіти; про електронні навчальні матеріали, про створення електронних підручників; про авторські права. Треба також ввести до шкільної програми елементи ознайомлення учнів старших класів з електронними матеріалами та методиками комп'ютерного тестування.

Щорічно Колегія Міністерства освіти і науки України підводить підсумки розвитку загальної середньої, дошкільної, професійно-технічної і вищої освіти. В протокольних рішеннях цих заходів постійно окреслюється як одна з головних задач – запровадження новітніх

¹ Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г.Кремень. – К., 2005. – С.187.

моделей сучасних навчальних закладів, що працюватимуть в умовах інноваційного освітнього середовища і відповідатимуть потребам суспільства. Виняткова актуальність вирішення цієї задачі розглядається міністерством у контексті Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки та виконання ряду Державних цільових програм, спрямовуючи наукову й педагогічну громаду розглядати розвиток системи дистанційної освіти під кутом створення єдиного національного освітньо-наукового інформаційного середовища. Ці протокольні визначення Міністерства освіти і науки України мають суттєве значення в тому сенсі, що наголошують – освітньо-наукове інформаційне середовище повинно стати головною технологією подальшого розвитку неперервної і відкритої освіти населення.

Університетом менеджменту освіти НАПН України розроблена модель дистанційного навчання дорослих за заочною формою. Подібна ініціатива розгортається також в Інституті перепідготовки та підвищення кваліфікації Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Прикладів багато, але це має лише локальний характер, оскільки не всі вищі навчальні заклади України мають певне технічне обладнання для здійснення цих програм.

В умовах реформування вищої освіти в Україні особливого значення набувають проблеми розробки та впровадження нових технологій, які спонукають дорослих до оволодіння сучасними знаннями. У телекомунікаційному освітньому середовищі підтверджується, що дорослі є не просто пасивними споживачами інформації, а в процесі навчання вони створюють власне розуміння предметного навчання.

У зв'язку з цим потребують перегляду методики навчання, моделі діяльності і взаємодії викладачів зі слухачами та студентами. Успішне створення і використання дистанційних навчальних курсів повинно починатися з глибокого аналізу цілей навчання, дидактичних можливостей нових технологій, передачі навчальної інформації, вимог до технологій з дистанційного навчання.

Якими потужними і досконалыми не були б технологічні застосування, вони повинні служити освітнім (педагогічним) цілям, а не навпаки. Мають також обов'язково враховуватись особистісно-психологічні підстави реалізації інформаційної педагогіки як базовий, глибинний фактор відповідних процесу інформатизації тенденцій. Тому розгляду саме цього питання присвячена наступна глава.

Глава 3.3.

Особистісна спрямованість інформаційної педагогіки

Впровадження інформаційної педагогіки здійснюється людьми, які мають власну свідомість, світоглядні орієнтації, переконання, емоції, інші соціокультурні та психологічні якості. Зрозуміло, все це треба враховувати в системі будь-якої діяльності. Людський фактор є, мабуть, найбільш «тонкою матерією», яка важко піддається вивченню, а тим паче – урахуванню. Інформатизація освіти, впровадження та розвиток інформаційної педагогіки також потребує вивчення психології цього процесу. Зупинимось на цьому детальніше.

Під психологією, як правило, розуміють науку, що вивчає психічну активність людини. Остання має зовнішні і внутрішні вияви. До перших з них відносяться рух, міміка, моторика тощо; до внутрішніх – відчуття, увага, пам'ять, мислення, почуття, воля тощо. Суперечність між зовнішніми та внутрішніми виявами у психіці вирішується у вчинках особистості, спрямованих на природу, суспільство, іншу людину. Які ж психологічні суперечності вирішуються чи мають бути вирішеними в процесі впровадження інформаційної педагогіки?

Перш ніж перейти до вирішення даних питань нагадаємо, що природа інформаційної педагогіки – комплексна та відноситься до ряду наук. Цим ми ще раз наголошуємо на тому, що інформаційна педагогіка тісно переплітається з працями педагогічного, психологічного, філософського характеру. В основі її виділимо:

- а) тенденцію до інформатизації сучасного суспільства;
- б) емпіричний базис (передовий досвід передачі, обробки, зберігання, перетворення інформації, його узагальнення та закономірності);
- в) теоретичний базис: концептуальні положення, поняття дидактики, теорії виховання, психології, кібернетики, інформатики, філософії та ін.

На сьогоднішній день об'єктивні процеси розвитку людини і суспільства сприймаються системою освіти як виклики і, в основному, проявляються, як зазначає В. Биков та І. Мушка у:

- різкому зростанні обсягів відомостей (про людину, суспільство і природу), що мають бути використані в процесі навчання і включають як нові знання, так і ті, що накопичило людство за попередні роки;
- підвищенні вимог до якості освіти (рівня знань, умінь і навичок, компетентностей), які в процесі навчання мають здобути ті, хто навчається;

- необхідності створення додаткових умов для індивідуального розвитку особистості;
- зменшенні часу, що виділяється на опанування освітою;
- неможливості забезпечити рівний доступ до якісної освіти всім бажаючим (передусім, невідповідності мережі і «потужності» навчальних закладів та структури підготовки реальним потребам учнів і суспільства);
- необхідності створення умов для реалізації концепції навчання впродовж життя людини;
- підвищенні вимог до якості управління освітою на всіх її організаційних рівнях, а також управління навчально-виховним процесом¹.

Ці ж вимоги можна віднести й до інформаційної педагогіки при цьому наголосивши, що інформаційна педагогіка передбачає широке використання в педагогічних системах відкритого комп'ютерного орієнтованого навчального середовища, що будується на сучасній концепції інформатизації освіти, підходах щодо формування єдиного інформаційного освітнього простору, на сучасних платформах розгалужених комп'ютерних мереж, необхідність забезпечення засобами і технологіями педагогічні системи для якісної й ефективної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації широкого кола тих, хто навчається і навчають².

В ядро інформаційної педагогіки входять загальні дидактичні і виховні принципи, які доповнюються і конкретизуються специфічними принципами новизни інформації, цікавості інформації, до яких ми відносимо принцип конструювання інтегральної інформації, принцип перенесення і перетворення інформації, принцип кодування інформації, принцип генералізації інформації, принцип додатковості, принцип динамізму інформації, принцип комп'ютеризації та ін. Впровадження цих принципів дає змогу нам говорити про суперечність між зовнішніми та внутрішніми виявами у психіці, що вирішуються в процесі впровадження інформаційної педагогіки, а саме: суперечності формування психології поведінки в контексті впровадження інформаційної педаго-

¹ Биков В.Ю. Електронна педагогіка та сучасні інструменти систем відкритої освіти / В.Ю.Биков // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – №5 (13) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.

² Згуровський М.З. Інформаційні мережні технології в науці та освіті / М.З. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2002. – 6–12 липня. – №25 (400).

гіки; потреба і суперечність у формуванні самостійного мислення особистості; становлення психології творчості; воля та потреба її формування; самостійність особистості у прийнятті рішень.

Наприклад, принцип новизни інформації стверджує, що новизна – необхідна і достатня властивість інформації, але має певний ступінь відносності новизни для різних споживачів. Ступінь інтересу до передаваної інформації визначається тим, якою мірою ця інформація задовольняє запити її конкретного споживача, того хто навчається. Тому одна з основних задач того, хто навчає, – знаходження оптимального відношення відомого і нового в інформації, що повідомляється. З іншого боку, розробка проблеми зв'язку інформації з навчальною пізнавальною діяльністю набуває не тільки теоретичне, але і практичне значення. Ця проблема дозволяє виявити особливості і властивості навчальної інформації як об'єкту навчальної пізнавальної діяльності, а також специфіку інформаційного аспекту навчання (і виховання).

На сучасному етапі розвитку інформаційної педагогіки можна виділити також загальні закономірності процесів передачі, перетворення і використання навчальної інформації в різних педагогічних явищах. Ці закономірності, як і принципи утворюють ядро інформаційної педагогіки.

Процес передачі інформації тим, хто навчається, не є процес передачі якихось предметів, які можна передавати з рук в руки, або перекладати з голови в голову. *Передача і отримання інформації пов'язана з певними процесами в психіці тих, хто навчається.* Вони виникають в голові в результаті власної психічної активності. Якщо вона відсутня, то ніяка інформація не засвоїться.

Досліджувати ці явища при впровадженні інформаційної педагогіки – значить зрозуміти, які саме якості навчально-пізнавальної діяльності тих, хто навчається піддаються змінам в результаті сприйняття і подальшої переробки різноманітної інформації, як ці зміни впливають на розвиток. Розглянемо одну з найважливіших закономірностей інформаційної педагогіки, як облік основного психологічного закону засвоєння навчальної інформації. Психолого-педагогічний аналіз процесу засвоєння навчальної інформації при впровадженні інформаційної педагогіки дозволяє виділити в ньому наступні основні компоненти:

- 1) сприйняття інформації;
- 2) усвідомлення і осмислення інформації;
- 3) запам'ятовування інформації;
- 4) узагальнення і систематизація інформації;
- 5) застосування інформації.

Засвоєння навчальної інформації – цілісний процес. Всі його компоненти тісно взаємозв'язані і взаємопроникають, переплітаються в реальному навчальному процесі. Проте на окремих етапах цього навчального процесу можуть переважати сприйняття і усвідомлення осмислення і запам'ятовування, спілкування, систематизація і застосування. Наприклад, узагальнення інформації супроводжує весь процес її засвоєння, але переважаюча роль узагальнення і систематизації властива заключному етапу. Враховуючи цілісний характер процесу засвоєння інформації слід особливо відзначити, що кожний компонент, кожна ланка цього процесу обов'язкові і вимагають виділення спеціальних, чинників, сприяючих його успішній реалізації.

При цьому вкрай важливі психологічні чинники, як внутрішні так і зовнішні, які допомагають успішному сприйняттю і розумінню навчальної інформації (перша і друга ланка закону засвоєння інформації). Сприйняття навчальної інформації учнем в значній мірі залежить від його уваги (довільного і мимовільного) до цієї інформації. Тому слід виділити властивості інформації, що забезпечують залучення уваги тих, хто навчається, форму представлення інформації (візуальну, словесну, композиційну, технічну) і структурну організацію інформації (оглядова, ілюструюча та ін.). Ще один важливий чинник – відношення до пізнання інформації.

Разом з цим великого значення набуває роль вчителя, у числі головних здібностей якого має бути індивідуальний підхід та вміння доцільно використовувати у своїй професійній діяльності нові надбання інформаційного суспільства, оскільки саме завдяки їм реалізується можливість індивідуалізації навчання, що є одним із важливих кроків до впровадження інформаційної педагогіки¹.

В свою чергу наголосимо, що основні психологічні засади інформаційної педагогіки не суперечать, а навпаки базуються на здобутках традиційної психолого-педагогічної науки та освітньої практики. Проте, ці проблеми мають свої особливості, які відрізняють їх від традиційних і які обумовлені та акцентують увагу на специфічних аспектах будови й особливостях педагогічної діяльності у інформаційно орієнтованому навчальному середовищі, у відкритих педагогічних системах.

¹ Кремень В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і формування інформаційного суспільства / В.Кремень // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2006. – №6. – С. 5–9.

Все це вирішує проблеми, як реагують ті, хто навчаються на нові форми навчання, зокрема все, що стосується новітніх інформаційних технологій, на яких етапах уроку можна застосовувати комп'ютер у навчанні, якого віку учні готові до таких форм навчання, як впливає дана технологія на фізіологічні та психологічні вікові особливості студентів. Як впливають новітні технології на психологію поведінки, підвищення її творчого змісту, формування самостійного мислення особистості, формування волі та сприяти всебічному розвитку особистості¹.

При впровадженні інформаційної педагогіки, передусім слід звернути увагу на те, що структурована інформація, яка подається за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, прискорює процеси сприйняття й, як наслідок, полегшує засвоєння навчального матеріалу. Доцільність впровадження нових комп'ютерних технологій у процес навчання зумовлюється тим, що вони є ефективним засобом закріплення засвоєного матеріалу й тим самим сприяють економії навчального часу. Академік В. Глушков писав, що «... навіть в майбутньому електронно-обчислювальні машини не зможуть повністю замінити вчителя»². Що стосується часткової комп'ютеризації навчального процесу, то ця можливість в силу наявності великої наукової, матеріально-технічної, а також морально-психологічної бази не потребує корінної перебудови умов, що склалися, а отже стала реальною і конкретною. Більше того, впровадження ЕОМ в навчання стало необхідністю, оскільки метою його є «не оголошувати відому і однакову для всіх схему знань...», а розвивати «... різноманітність, своєрідність, індивідуальну неповторність» особистості³.

¹ Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / Б.С.Гершунский. – М.: Педагогика, 1987. – 263 с. ; Рубцов В.В. Логико-психологические основы использования компьютерных учебных средств в процессе обучения / В.В.Рубцов // Основы социально-генетической психологии. – М., Воронеж, 1996. – С. 236–258. ;Тихомиров О.К. Общение, опосредованное компьютером / О.К.Тихомиров О.К., О.Д.Бабаева, А.Е.Войскунский // Вестник МГУ, серия 14, Психология. – 1986. – № 3. – С. 40.

² Глушков В.М. Основные проблемы использования вычислительной техники в учебном процессе / В.М.Глушков, А.М.Довгялло, Е.И.Машбиц и др. // Применение ЭВМ в учебном процессе: сб.докл. научн.-технич. сем.; под ред. А.И.Берга. – М.: Сов. радио, 1969. – С.7–34.

³ Основи нових інформаційних технологій навчання: посібник для вчителів / авт. кол.; за ред. Ю.І. Машбиця / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: ІЗМН, 1997. – 264 с.

Важливість дотримання психолого-педагогічних вимог до діалогу, того хто навчається з комп'ютером зумовлена тим, що в цьому діалозі моделюється педагогічне спілкування, при якому, як підкреслював О. Леонт'єв повинні створювати найкращі умови для розвитку мотивації учня і творчого характеру навчальної діяльності, для формування особистості учня, має забезпечуватися сприятливий емоційний клімат навчання. Специфічною вимогою до діалогу учня з комп'ютером виступає його психолого-педагогічне спрямування. Саме воно відрізняє цей діалог від усіх від усіх інших видів діалогової взаємодії людини з комп'ютером. За умови недотримання цієї вимоги експертно-навчальна система перетворюється на експертну, де моделюється діяльність не педагога, а фахівця з певної предметної галузі¹.

Жодна машина не може взяти на себе роль педагога як суб'єкта педагогічного впливу, одна із найважливіших функцій якого – керувати пізнавальною діяльністю того, хто навчається, у взаємоопосередкованому процесі викладання – навчання. Але технічний пристрій, виступаючи засобом навчання в руках педагога, може виконувати низку його функцій, передаючи навчальну інформацію або контролюючи її засвоєння. Час, що звільнився, викладач витрачає на здійснення таких функцій педагогічної діяльності, які не під силу електроніці. Існує й інший погляд щодо марності й навіть «хибності» застосування нових засобів навчання без відчутних змін в адміністративній структурі навчальних закладів. Це твердження підкріплювалося навіть намаганнями деяких навчальних закладів в США ввести безперервний процес навчання, при якому кожен учень просувається вперед згідно зі своїм індивідуальним планом, закінчуючи курс у зручний для нього час. Дійсно, досить розповсюджений серед неспеціалістів погляд про витіснення людини-викладача з навчального процесу і повної заміни його обчислювальною машиною може мати місце в конкретних специфічних умовах, наприклад:

- а) там, де немає чи не вистачає викладачів (малорозвинені країни);
- б) де учні розкидані географічно і не можуть бути забезпечені штатом викладачів;

¹ Основи нових інформаційних технологій навчання: посібник для вчителів / авт. кол.; за ред. Ю.І. Машбиця / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: ІЗМН, 1997. – 264 с.; 155

в) де економічно незручно створення організованого навчання (якщо підприємство невелике і учні працюють за плаваючим графіком).

Низка дослідників стоять на позиціях застосування комп'ютерів для дистанційного домашнього навчання, для спеціалізованого навчання глухих, сліпих, німих, розумово відсталих, «важких», «вразливих» та деяких інших особливих категорій учнів, а також для навчання в системі відкритих університетів. Багато зарубіжних педагогів віддають перевагу ідеї так званого «перемежаючого» навчання, яке поєднує традиційні і нові прийоми та засоби, при цьому більшість дослідників схильні вважати комп'ютери засобом розширення можливостей людини, хоч і не заперечують того, що роль останньої суттєво зміниться.

При цьому дані процеси мають і низку недоліків. Проблемам фізіологічних та психологічних суперечностей в умовах інформаційного суспільства, при впровадженні інформаційної педагогіки, роботі з комп'ютером при зберіганні та обробці інформації виділяє В. Лапін, зокрема, він наголошує:

- фізичні недоліки: підвищення значення напруги електричного кола, підвищення рівня електромагнітного випромінювання, підвищення рівня статичної електрики, підвищення рівня іонізації повітря.
- психологічні: статичні та динамічні перевантаження, розумове перенапруження, перенапруження органів зору при роботі з об'єктами, зображеними на екранах моніторів¹.

Дослідження І. Даценка, Р. Габовича, М. Йонди дозволяють з усією достовірністю стверджувати, що праця з новітніми інформаційними технологіями, безперечно, негативно впливає на центральну нервову систему й органи зору, зокрема, користувачі персональних комп'ютерів частіше всього скаржаться на швидку втомлюваність, головну біль, втому очей тощо².

При впровадженні інформаційної педагогіки електронне середовище в більшій мірі спроможне формувати такі характеристики, як схильність до експериментування, гнучкість, зв'язність, структурність, формування самостійного мислення особистості. Стосовно становлення і розвитку самостійного мислення студентів в процесі впровадження інформаційної педагогіки пропонується динамічна рівновага «раціона-

¹ Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: навч. посіб. / В.Лапін. – 3-є вид., стер. – Л.: Львів, банк. коледж; К.: Знання, КОО, 2000. – С.78–79.

² Даценко І.І. Умови праці з комп'ютером і їх оптимізація: науково-практичне видання / І.І.Даценко, Р.Д.Габович, М.Є.Йонда. – Львів, 1998. – С.23.

льного мислення» (яке має лінійно сфокусований і аналітичний характер) та «інтуїтивного мислення» (що виникає у розвинутій свідомості). Раціональне мислення тяжіє до автономії, а інтуїтивне спрямоване до співставлень з інтегральними його тенденціями. У навчальному процесі обидва ці види мислення завжди збалансовані, однак при їх ізоляції виникає дисбаланс¹. Саме поєднання «раціонального» та «інтуїтивного» мислення, що дає простір оригінальним ідеям, пронизує навчальну діяльність нестандартними пошуками, здогадками, сплесками в активності розумової діяльності, а також заохочує нестандартну поведінку. Можна використовувати ЕОМ практично в усіх традиційних формах організації навчання з різними співвідношеннями між традиційними і автоматизованими режимами роботи.

До тих форм навчання, що піддаються автоматизації, відносяться лекції, семінари, спеціальні заняття з розрахунку і проектування, курсові й дипломні роботи, науково-дослідні, тренувально-повторювальні, лабораторні роботи, всі види самостійного навчання (аудиторного і позааудиторного), а також роботу в режимі «тренажер». Інтенсифікація процесу навчання, його індивідуалізація, поліпшення якості професійної підготовки тих, хто навчається на підставі широкого використання електронно-обчислювальних машин, формування у них умінь і навичок машинного моделювання, розвиток і активізація їх технічного мислення дають можливість викладачеві не лише контролювати успішність студентів, а й у ході навчання корегувати методику викладання, тим самим стимулювати пізнавальну діяльність тих, хто навчається.

В умовах становлення інформаційного суспільства навчальний процес розглядається як засіб розвитку учнів. А головне завдання школи полягає в тому, щоб не лише дати знання, а й створити стійку мотивацію до навчання, спонукати учнів до самоосвіти, пов'язаної з розвитком їхнього творчого та критичного мислення.

У ряді педагогічних досліджень в цілому та інформаційній педагогіці, зокрема особлива увага приділяється розробці шляхів формування мислення, цілеспрямованому розвитку інтелектуальних вмінь, навчанню прийомів пізнавального пошуку, до яких відносяться: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, конкретизація, класифікація, систематизація тощо.

¹ Апостолова Г.В. Електронна техніка і безпека розвитку дитячих здібностей / Г.В.Апостолова // Безпека життєдіяльності. – 2003. – №10. – с. 16–18.

Розвиток певних якостей мислення засобами одного предмету значною мірою сприяє загальному розвитку мислення тих, хто навчається. Це не означає, що, наприклад, вивчення геометрії розвиває та формує ті самі якості мислення, що і заняття літературою. Інформатика ж має на меті навчити підходів та способів опрацювання інформації і має значні потенційні можливості перенесення розумової діяльності з однієї галузі знань в іншу.

Однак, як свідчить практика, викладачі сьогодні ще багато уваги приділяють саме передаванню учням змісту навчального матеріалу, а розвитку їх мислення недостатньо. При такому підході учень може зберігати в пам'яті великі об'єми інформації, але не вміти її застосувати ні у межах навчального процесу, ні, тим більше, у життєвих нестандартних ситуаціях.

Традиційна система навчання націлює навчальне середовище на лінійну модель:

Знання – декомпозиція – навчання – синтез – знання – контроль.

Разом із тим, у багатьох випадках, особливо в прикладних предметних галузях, доцільно використовувати нелінійні моделі, де навчання відбувається за схемою: Мета – задача – дослідження (пізнання) – знання – контроль.

Управління розумовою діяльністю передбачає послідовне переведення учнів на більш високий рівень цього процесу.

Розвитку мислення тих, хто навчається, особливо в школі, має приділятися значна увага, оскільки за психологічними дослідженнями в процесі розумової діяльності у них:

- формується активна життєва позиція;
- стає більш свідомим ставлення до вибору майбутньої професії;
- різко зростає потреба у контролі та самоконтролі;
- мислення стає більш абстрактним, глибоким, різнобічним;
- виникає потреба в інтелектуальній діяльності;
- зростає значущість процесу навчання, його цілей, задач, форм і методів;
- змінюється мотивація навчання, трансформується співвідношення оцінки і самооцінки.

Таким чином, самосвідомість переходить на більш високий рівень, що проявляється у поглибленні самоконтролю, самооцінки, прагненні до самостійності та самовдосконалення. Потреба в саморегуляції, тобто в управлінні розвитком особистості, – важлива вікова особливість

старшокласників, яку необхідно враховувати при організації навчального процесу.

Мислення, а значить уміння користуватись розумовими діями, необхідно не тільки стимулювати, а і розвивати. Учням старших класів притаманний високий рівень узагальнення та абстрагування, прагнення до встановлення причинно-наслідкових зв'язків та інших закономірностей між предметами та явищами, критичність мислення, здатність аргументувати свої переконання тощо. Ці якості дозволяють учителю цілеспрямовано розвивати гармонійну особистість, формувати здатність творчо підходити до розв'язання кожної конкретної задачі.

В процесі становлення інформаційної педагогіки педагогічне управління процесом розвитку мислення може досягти своєї мети лише за умов забезпечення поєднання ретельно підбраного та дидактичне представленого змісту, адекватних, вдало відпрацьованих методик та дійових соціальне значущих мотивів навчально-пізнавальної діяльності з урахуванням індивідуальних властивостей мислення, здібностей, інтересів.

Формуючи самостійність мислення особистості в процесі становлення інформаційної педагогіки не потрібно забувати, що сам процес мислення – це пізнавальний процес, який визначається опосередкованим та узагальненим відображенням дійсності. Опосередкованість означає, що мислення, на відміну від чуттєвих форм пізнання, дозволяє визначити та зрозуміти те, що безпосередньо не відчувається, тобто мислення є процесом позачуттєвого пізнання дійсності.

Види мислення є разом з тим типологічними особливостями розумової і практичної діяльності людей. В основі кожного виду лежить особливе відношення сигнальних систем. Якщо в людини переважає конкретно-діюче чи конкретно-образне мислення, це означає відносну перевагу в нього першої сигнальної системи над іншою; якщо ж людині найбільше властиво словесно-логічне мислення, це означає відносну перевагу в нього другої сигнальної системи над першою. Існують і інші особливості в розумовій діяльності людей. Якщо вони стійкі, їх називають якостями розуму.

Поняття розуму ширше поняття мислення. Розум людини характеризують не тільки особливості його мислення, але й особливості інших пізнавальних процесів. В процесі впровадження інформаційної педагогіки ми можемо говорити про розвиток таких психологічних якостей як спостережливість, творча уява, логічна пам'ять, уважність, воля та по-

треба її формування. Розуміючи складні зв'язки між предметами і явищами навколишнього світу, розумна людина повинна добре розуміти й інших людей, бути чуйним, добрим. Якості мислення – основні якості розуму. До них відносять гнучкість, самостійність, глибину, широту, послідовність і деякі інші мислення.

Гнучкість розуму виражається в рухливості розумових процесів, умінні враховувати мінливі умови розумових чи практичних дій і відповідно до цього змінювати способи рішення задач. Гнучкості мислення протистоїть інертність мислення. Людині інертної думки більш властиве відтворення засвоєного, чим активні пошуки невідомого. Інертний розум – це ледачий розум. Гнучкість розуму – обов'язкова якість людей творчості.

Самостійність розуму виражається в здатності ставити питання і знаходити оригінальні шляхи їхнього рішення. Самостійність розуму припускає його самокритичність, тобто уміння людини бачити сильні і слабкі сторони своєї діяльності взагалі і розумової зокрема.

Інші якості розуму – глибина, широта і послідовність також мають важливе значення. Людина глибокого розуму здатна «доходити до кореня», вникати в сутність предметів і явищ. Люди послідовного розуму вміють строго логічно міркувати, переконливо доводити чи істинність хибність якого-небудь висновку, перевіряти хід міркування.

Усі ці якості розуму виховуються в процесі становлення інформаційної педагогіки шляхом наполегливої роботи над собою.

Мисленню конкретної людини наявні індивідуальні особливості. Ці особливості в різних людей виявляються, насамперед, у тім, що в них по-різному складається співвідношення взаємодоповнюючих видів і форм розумової діяльності (наочно-діючого, наочно-образного, словесно-логічного й абстрактно-логічного). Крім того, до індивідуальних особливостей мислення відносяться також і такі якості пізнавальної діяльності як: продуктивність розуму; самостійність; широта; глибина; гнучкість; швидкість думки; творчість; критичність; ініціативність; кмітливість і т.д.

При цьому швидкість мислення – це швидкість протікання розумових процесів.

Самостійність мислення – уміння побачити і поставити нове питання чи проблему, а потім вирішити його власними силами. Творчий характер мислення чітко виражається саме в такій самостійності.

Гнучкість мислення – здатність змінювати аспекти розгляду предметів, явищ, їхніх властивостей і відносин, уміння змінити намічений шлях рішення задачі, якщо він не задовольняє умовам, що змінилися,

активне переструктурування вихідних даних, розуміння і використання їхньої відносності.

Інертність мислення – якість мислення, що виявляється в схильності до шаблону, до звичних ходів думки, у труднощі переключення від однієї системи дій до іншої.

Темп розвитку розумових процесів – мінімальне число вправ, необхідних для узагальнення принципу рішення.

Економічність мислення – число логічних ходів (міркувань), за допомогою яких засвоюється нова закономірність.

Широта розуму – вміння охопити широке коло питань у різних областях знання і практики.

Глибина мислення – вміння вникати в сутність, розкривати причини явищ, передбачати наслідку; виявляється в ступені істотності ознак, що людина може абстрагувати при оволодінні новим матеріалом, і в рівні їхньої узагальненості.

Послідовність мислення – вміння дотримувати строгий логічний порядок у розгляді того чи іншого питання.

Критичність мислення – якість мислення, що дозволяє здійснювати строгую оцінку результатів розумової діяльності, знаходити в них сильні і слабкі сторони, доводити істинність висунутих положень.

Стійкість мислення – якість мислення, що виявляється в орієнтації на сукупність виділених раніше значимих ознак, на уже відомі закономірності.

Усі зазначені якості індивідуальні, змінюються з віком, піддаються корекції. Ці індивідуальні особливості мислення необхідно спеціально враховувати при впровадженні інформаційної педагогіки, щоб правильно оцінити розумові здібності і знання¹.

Особливість процесу мислення полягає в тому, що він спрямований на вирішення будь-якого завдання. В кожному з них закріплена мета, на досягнення якої спрямований пізнавальний процес того, хто навчається. Рух до мети обумовлений і вдосконалюється в певних умовах, і без урахування умов, у яких відбувається мисленнєвий процес, важко досягти вирішення поставленого завдання. Ось чому початковим моментом у процесі мислення є проблемна ситуація, яка виникає внаслідок ускладнення, потреби щось зрозуміти.

Процес мислення виникає зі спроб знайти вихід зі складного становища. Внаслідок цього визначаються шляхи виходу з суперечливої си-

¹ Климов Е.А. Основы психологии: учебник для вузов / Е.А.Климов. – М., 1997.

туації. Відбувається певна система дій: аналіз, синтез, порівняння, аналогія, узагальнення тощо. Якщо дії відповідають розкриттю об'єктивних причинно-наслідкових дій об'єкта, що вивчається, значить, процес мислення завершується формуванням нових уявлень і понять.

Коли той, хто пізнає, побачив суперечність, яка є основою ускладнення, вона стає стимулом до пошуку.

Першим етапом пошуку є відтворення наявних знань, фактів, які лежать поруч з новим явищем і при співставленні з'ясовується їх схожість і відмінність. Причому, неминуче відбувається удосконалення досвіду під кутом зору вирішення нових завдань. Проте завдання проблемного характеру будуються не тільки на основі наявних знань. Лише поліпшення старого досвіду не може привести до успіху. Необхідно шукати нові зв'язки, уявлення, які дозволяли б добитися правильного вирішення.

Пошук вступає в другий етап – накопичення фактів, встановлення нових зв'язків і закономірностей, які дозволяють дати вичерпне пояснення об'єкта, що вивчається, і вирішити суперечність. Важливо, щоб той, хто навчається, самостійно переконався, що для вирішення даного завдання в нього не досить знань і загорівся бажанням здобути їх.

Отже, в процесі проблемного навчання перша спроба вирішити труднощі за допомогою наявного досвіду, хоча сама по собі не приводить до успіху, але важлива як необхідна умова для появи бажання поповнити знання. Психічний стан учня до пошуку створено. Він прагне здобути знання, потрібні для вирішення труднощів, що виникли.

Яка ж при цьому дидактична роль учителя? Завдання його на цьому етапі пошуку полягає в тому, щоб учні мали під руками все необхідне для розширення своїх знань у кожний проміжок навчального часу, добивалися кращих результатів у самостійній пізнавальній діяльності. На початковій стадії проблемного навчання учні повинні одержати від викладача точні вказівки, де вони можуть знайти додаткові відомості, що з чим потрібно співставити і з якими різними варіантами вони можуть зустрітися при ознайомленні з новим матеріалом. В жодному разі не повинна знижуватись активність пошуку учнів, якщо їм заздалегідь буде відомо від учителя, що існують різні, часто діаметрально протилежні, властивості явищ і процесів. Суть пошуку полягає не тільки в тому, щоб назвати ці властивості, а навчати учнів умінню розкривати, показувати їх. Організуючи цей пошук, викладач повинен чітко уяв-

ляти, з якими труднощами в засвоєнні матеріалу зіткнуться слабкі, середні і сильні учні, і надати їм диференційовану допомогу.

Спостереження свідчать, що найсильніші активно включаються в пошук додаткового матеріалу для вирішення поставленого завдання, застосовують при цьому різні підходи. Вони не чекають від викладача часткового втручання в процес пошуку, навпаки, бувають невдоволені його підказуванням, прагнуть проявити якомога більше самостійності. Варто відзначити, що поняття «сильний», тобто здатний швидко включитися в пошук і успішно вести його, не завжди співпадає з поняттям добре встигаючий.

Ті, хто навчаються з середньою успішністю, здатні цілком включитися в пізнавальний пошук з даної проблеми. На відміну від сильних вони потребують допомоги з боку викладачів. Головна складність для них – правильно визначити етапи дій по вирішенню проблеми, послідовно і логічно чітко розкрити зміст найважливішого завдання. Часті помилки в їх пошуковій діяльності, пропуски окремих важливих ланок і доказів, просте перерахування фактів без встановлення причин, що породили їх, відсутність висновків і узагальнень з наведеного матеріалу. Допомога вчителя повинна бути спрямована на попередження цих помилок. Головне – донести до свідомості тих, хто навчається, що становить основу чіткої логічної послідовності в міркуваннях і доказах, що є причиною і наслідком, без розкриття чого пошук не дасть бажаних результатів.

І, нарешті, група слабких, як показали спостереження, спочатку розгублюється і часто відмовляється від самостійного пізнавального пошуку; чекає допомоги від учителя при кожному, навіть найменшому, кроці вперед. Для них становить великі труднощі подумки охопити в цілому процес пошуку з даної проблеми, розчленувати її на важливі питання, вибрати шляхи і засоби їх розкриття. Характерно, що на це запитання вони формулюють відповідь, використовуючи зовсім віддалений матеріал і швидко припиняють пошук, задовольняючись відповіддю лише на якусь частину проблеми, вважаючи її вирішеною. На початковій стадії застосування в навчанні пізнавального пошуку процес самостійної діяльності для слабких учнів повинен своєрідно програмуватись з визначенням дій і джерел, до яких треба звертатися. Слабких учнів у процесі пізнавального пошуку спочатку треба навчити процесу доказовості, підтвердження вже відомого. Важливо також озброїти їх умінням контролювати хід самостійного пошуку, звіряючи його з кінцевим результатом, і, лише набувши певного досвіду самос-

тійного здобування знань, можна висувати цей результат в альтернативній формі¹.

Якщо для виникнення проблемної ситуації і здійснення диференційованого керівництва з боку викладача педагогічно правильно створити умови, то і слабкі учні успішно оволодівають прийомами пізнавального пошуку в навчанні. Тільки в самотійному пошуку створюються необхідні умови для підвищення активності учнів і творчого підходу при оволодінні знаннями.

Третій етап – це створення системи дій по добору і групуванню фактів, обґрунтуванню доказів, виділенню принципів і головної ідеї, формуванню узагальнень і висновків. Це найважливіший етап пізнавального пошуку на уроці. Тут проявляється і вдосконалюється рівень аналітико-синтезуючої діяльності учнів, їх здатність до зосередженої уваги, прагнення самотійно розкрити і зрозуміти невідоме.

Часто ця важлива ланка самотійного пізнавального пошуку піддається критиці за некерованість: на цьому етапі дії учня в напрямку до мети нерідко помилкові. Чи справді це так? Відомо, що будь-який пізнавальний пошук передбачає кілька варіантів, що включають в себе ймовірність досягнення мети. Але вибирається один, найефективніший. Якщо гіпотеза сформульована правильно, то вирішення її неминуче співпадає з найбільш раціональним варіантом дії, з основним принципом і головною ідеєю дослідження. Добір фактів, встановлення їх взаємозв'язку з головним принципом може бути вдалим і невдалим. Але спрямування пошуку лишається правильним, якщо веде до розкриття об'єктивних закономірностей, які лежать в основі явища, що вивчається. Ось чому вкрай важливо, щоб вона не наштовхувала учня на хибний шлях, а підказувала такі прийоми і засоби розширення невідомого, які б успішно вели до досягнення мети. Помилковий пізнавальний пошук свідчить, перед усім, про помилкові принципи, що були покладені в основу пошуку. В процесі проблемного навчання цьому необхідно запобігати. Не можна будувати проблемне навчання тільки на емпіричних фактах. Спостереження фактів і явищ потрібне при зародженні гіпотези як керівне начало для пошуку. Звичайне собі співставлення і вивчення фактів без керівного принципу, без завдання розкрити і пізнати якісь закономірності, не може приве-

¹ Жарова А.В. Управление самостоятельной деятельностью учащихся / А.В.Жарова. – Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1982. – 75с.

сти ні до свідомого засвоєння нових знань, ні до розумового розвитку учнів.

Отже, керівництво самостійною пізнавальною діяльністю учнів на третьому етапі полягає в розгортанні пошуку відповідно до правильно сформульованої гіпотези, хоча при цьому можлива й певна кількість помилкових дій¹.

Існуюча традиційна технологія навчання, яка побудована на пасивних інформаційних змістові і методах навчання, не стимулює систематичну самостійну навчальну діяльність тих, хто навчається. Тому навчальний процес повинен бути організований так, щоб учень без примусу прагнув до систематичного активного оволодіння знаннями. При цьому він повинен самостійно оцінювати свій рівень підготовки, вибирати й визначати рівень засвоєння знань, відчувати задоволення від навчання.

Контроль є характерним елементом будь-якої системи дій, якщо ця система спрямована на досягнення певної мети. Якщо самостійна робота учнів має двоєдину мету, то контролювати необхідно саме дії по формуванню певних рис особистості й засвоєнню знань, умінь та навичок.

Особливої ваги контроль набуває у відкритих системах, бо саме він забезпечує зворотний зв'язок і має постачати відомості про відповідність практичних результатів функціонування системи заздалегідь визначеній меті для корекції дії тих, кого залучили до педагогічного процесу.

Найбільша відмінність нової технології навчання в тому, що в ній головним ціннісним орієнтиром виступає – особистість учня в усій різноманітності її духовних, фізичних, інтелектуальних можливостей і здібностей.

Врахування цих здібностей особливо важливо при використанні освітніх інформаційних технологій в навчанні та здатності керувати навчальним процесом. Це може забезпечити індивідуальне навчання, самостійну роботу, допомогти студентові у разі необхідності при розв'язуванні різноманітних задач. Студент при спілкуванні з комп'ютером відіграє роль дослідника, тому можливості комп'ютера для реалізації проблемного навчання дуже великі. Важливою є також роль електронно-обчислювальних машин як технічного засобу навчання. Особливість процесу навчання за допомогою електронно-обчислювальних машин викликає інтерес до навчання і сприяє активізації

¹ Громцева А.К. Формирование у школьников готовности к самообразованию / А.К.Громцева. – М.: Просвещение, 1983. – 144с.

та зосередженню уваги тих, хто навчається на предметі. Цьому сприяють також діалогова форма роботи, безперервний контроль і негайне підкріплення відповіді. Умови роботи на електронно-обчислювальних машинах спонукають до активної і напруженої діяльності, оскільки вони усвідомлюють можливість контролю викладачем, а також самоконтролю завдяки порівнянню та узагальненню матеріалу, що вивчається. Процес навчання в інститутах нерозривно пов'язаний з використанням креслень, графіків, діаграм, формул, що дозволяє подавати інформацію в ущільненому вигляді. Це сприяє розвитку високого рівня абстракції у студентів. Дидактичні можливості сучасних електронно-обчислювальних машин щодо зображення графічної інформації дозволяють демонстрацію конкретних предметів замінити схематичними або символічними зображеннями, використовувати наочність як спосіб абстрагування та формування проблемних ситуацій. Крім того, електронно-обчислювальні машини створюють умови для переходу на більш високий рівень інтелектуальної праці, бо чим більше автоматизується в машинних процесах діяльність людини, тим більше підвищується її психологічний рівень і вона може краще проявити свої творчі здібності.

Створюються можливості сприймати по-новому факти, які здаються очевидними, знаходити засоби поєднання далеких, на перший погляд, речей, встановлювати оригінальні зв'язки між новою і старою інформацією.

Проте при впровадженні інформаційної педагогіки головна проблема педагогіки творчості якраз і полягає в тому, щоб, враховуючи неминучість супідрядних відносин дорослого і дитини, проте виявити і практично утілити в педагогічному процесі розвиваючий співтворчий потенціал таких відносин і для того, хто навчається і для того, хто навчає.

Головний парадокс педагогічного існування полягає в тому, що педагог може відбутися як вчитель, (тобто як творець творчої особи) тільки тоді коли в кожний момент свого професійного буття долає власну педагогіку. Інакше кажучи, при виборі шляху педагогу доводиться постійно стикатися, боротися і долати всі стереотипи, які накопичуються віками та закріплюються в професійному досвіді в вигляді норм поведінки, спілкування, мислення та діяльності¹.

¹ Колошина Т. Ю. Рефлексивно-инновационная модель развития педагогического мастерства / Т.Ю.Колошина, Г.Ф.Похмелкина, С.Ю.Степанов и др. // Развитие творческой личности в условиях непрерывного образования. – Т. 3. – Казань, 1990.

При формуванні творчої особистості в першу чергу потрібно звертати увагу на вищі та нижчі ступені активації творчості, адже хоча формування творчої активності – вища мета активізації учнів, все ж таки не можна ігнорувати і нижчі ступені активізації. Дослідження передових науковців в галузі самостійної роботи школярів привели нас до висновку, що умовою виховання творчої активності є активність на нижчих ступенях, що передує їй і її супроводжує, коли в учнів формуються елементарні навчальні уміння.

Автори, що віддають перевагу другому значенню поняття «самостійний», вважають необхідним, щоб учні самостійно думали і розв'язували проблеми, причому неважливо, чи здійснюється навчальна робота у фронтальній або в індивідуальній формі.

Ефективність роботи щодо розвитку творчої особистості значно підвищується при дотриманні таких психолого-педагогічних умов:

- коли створюється емоційна, доброзичлива атмосфера у процесі виконання будь-яких творчих завдань;
- коли організація діяльності з розв'язання творчих завдань здійснюється з опорою на інтереси, потреби, потенційні можливості, здібності тощо тих, хто навчається;
- коли вирішення творчих завдань пробуджує дослідницьку активність, поглиблює інтерес до творчої діяльності, спонукає до успішних дій та досягнення поставленої мети.

Важливим показником, який свідчить про творчість у виконанні завдань, є наявність усвідомленого спонукання до творчості, потяг суб'єкта до оволодіння знаннями, вміннями а навичками, які сприяють ефективному здійсненню творчого пошуку. Під усвідомленістю ми розуміємо поняття особистістю значущості творчості у процесі життєдіяльності, наявність потреби займатися творчою діяльністю.

Наступним показником, який показує, що особистості притаманне творче ставлення до виконання будь-якого завдання, є її спрямованість, бо вона, як доведено в ряді досліджень, детермінує поведінку учнів, є мотиваційним ядром особистості. Тому, саме визначення даного показника дозволить виявити, наскільки глибинною є ступінь даної спрямованості.

І, нарешті, ще один показник – емоційна забарвленість процесу творчого пошуку при розв'язанні різних творчих проблем, наявність позитивних емоцій при досягненні кінцевої мети, відчуття впевненості в собі, у своїх можливостях і здатність знайти вихід з проблемних ситуацій.

Формування в тих, хто навчається, глибоких і стійких інтересів до творчої діяльності є однією з основних передумов не лише становлення, а й розвитку творчої особистості.

Основними критеріями при визначенні дієвості інтересу саме до творчої діяльності є:

- усвідомлення предмету інтересу, яке детермінує поведінку індивіда;
- чітко виражена потреба в занятті саме даною діяльністю;
- емоційна зацікавленість у процесі творчого пошуку розв'язання різних проблем.

Іншою важливою складовою, яка сприяє розвитку творчої особистості, є наявність мотивації щодо досягнення успіху у процесі творчого розв'язання будь-яких проблем. Саме мотивація досягнень є однією з важливих складових, від якої залежить ефективність поведінки індивіда.

Педагогічний процес сприяє формуванню почуття власної винятковості під час пошуків і створення творчих ідей. Діяльність педагога в цьому процесі має бути органічно пов'язана з діяльністю тих, хто навчається, їх, настроєм і внутрішнім станом.

Головна особливість творчої особистості – потреба у творчості, яка стає життєвою необхідністю. Суттєвим при впровадженні педагогіки взагалі та інформаційної педагогіки, зокрема є розуміння творчості як процесу засвоєння матеріальних і духовних цінностей, що накопичені людством. Саме за таких умов і формується якість творчої особистості. Орієнтація в якостях творчої особистості дає змогу своєчасно виявити творчі здібності, зосередити увагу на їх розвитку, застерегти їх від згасання.

Педагог І. Лернер довів, що практично всіх можна навчити творчо мислити. Він визначив прийоми нестандартного мислення, які водночас є також процесуальними рисами творчої особистості:

- самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію;
- бачення нової функції знайомого об'єкта;
- бачення нових проблем у знайомих ситуаціях;
- бачення структури об'єкта.

Якщо до цих рис додати ще й високий рівень творчої уяви, розумові здібності, розвинуту пам'ять, досконале мислення, точність рухів, то цей перелік і складатиме структуру загальних здібностей. Виявлення й розвиток загальних здібностей – актуальна проблема роботи, бо, поперше, досить розвинуті загальні здібності сприяють розвитку спеціа-

льних і дають змогу досягти значних успіхів у виконанні будь-якої діяльності; по-друге, розвиток загальних здібностей значно менше залежить від природних факторів – задатків, бо загальні здібності спираються на розумову діяльність. Отже, у всіх з нормальним розумовим розвитком можна сформувати процесуальні риси творчої особистості¹.

Творчий стиль діяльності пропонується розглядати як складну багатовимірну систему, що інтегровано поєднує в собі мотиваційний, інтелектуальний та емоційно-вольовий компоненти. Аналіз однієї з таких підструктур, що об'єднує стиль творчої діяльності та інтелектуальні властивості особистості, дозволяє виокремити сукупність таких елементів як здібність до бачення і розуміння проблеми, самостійність мислення, діалектичність, критичність мислення, творча активність, легкість генерування ідей, антиконформізм особистості, здатність до оцінних дій тощо.

Крім означених вище (творча спрямованість, висока мотивація досягнень, розвинений інтелект), до характеристик творчої особистості відносять:

- сформовані творчі здібності: серед яких головними є: дивергентність мислення, його гнучкість, швидкість, самостійність мислення; готовність пам'яті, здатність бачити проблему, кмітливість, висока пізнавальна активність, швидкість і точність виконання розумових дій, стійкість уваги, оперативна пам'ять, сформованість логічного мислення, багатство активного словника, швидкість і оригінальність вербальних асоціацій, установка на творче виконання завдань, усвідомлення моменту істини. Також розвинена інтуїція, фантазія, багатство уяви;
- сформовані вміння: здійснювати ретельний аналіз завдання; усвідомлювати момент розуміння вимог завдання, поцінювати свої можливості для його розв'язання; самостійно планувати основу наступних дій; будувати образ «майбутнього» як цілі діяльності; відстоювати, обґрунтовувати свою думку, позицію;
- сформовані особистісні властивості: самостійність; активність, наполегливість, незалежність суджень; вміння приймати рішення і нести відповідальність; висока працездатність; здатність до ризику; вироблений *творчий стиль діяльності*.

¹ Балл Г.О. Про визначальні характеристики здібностей і принципи їх врахування у навчально-виховній роботі / Г.О.Балл // Психологія. – К.: Дніпро, 1992. – Вип.32.

Підсумовуючи, можна сказати, щоб діяти творчо при впровадженні інформаційної педагогіки потрібні не тільки знання, уміння, навички, здібності, а і спрямованість на творчість, сформований творчий стиль діяльності, розвинене креативне мислення, відповідний комплекс властивостей особистості.

Актуальність і складність проблеми розвитку творчої особистості молоді полягають у тому, що прямого шляху навчання творчості немає. При впровадженні інформаційної педагогіки окреслені тільки загальні підходи до розв'язання означеної проблеми.

Їх два. Перший – розвиток творчих здібностей тих, хто навчається. Це складний шлях, якщо не сказати нездійснений у традиційній системі навчання. Тому як передбачає індивідуальну роботу з кожним учнем – поштучне виробництво. Інший – організація творчого процесу навчання. В такому випадку творчість стає рушійною силою розвитку творчої особистості.

Навколо питання здібностей та їх структури розгортаються бурхливі наукові дискусії. Здібностями називають індивідуально-психологічні особливості людини, що забезпечують успішне виконання певного різновиду діяльності. Здібності поділяються на види передусім за змістом і характером діяльності, в якій вони виявляються. Розрізняють загальні та спеціальні здібності, а також такі їх рівні: репродуктивний (забезпечує високе вміння засвоювати знання, оволодівати прийомами діяльності) і творчий (забезпечує вміння створювати нове, нестандартне, оригінальне). Під творчими здібностями ми розуміємо такий структурний рівень організації провідних властивостей особистості, які уможливають орієнтацію мислення індивіда на нові вимоги, пошуки шляхів, форм створення нового, того що не було в його особистому досвіді.

Творчістю називають продуктивну людську діяльність, у результаті якої створюються нові матеріальні та духовні цінності. Творчість можлива в різних галузях, незалежно від того, яким є вид діяльності людини: розумовим або фізичним. Найбільш характерною її ознакою є ставлення до праці: індивід отримує задоволення від процесу роботи, а не обов'язково позитивного результату. Творче ставлення до праці – ознака того, що в процесі її виконання (праці) відбулися органічні зміни в самій особистості, сформувалися нові якості, уміння, що в подальшому будуть визначати форми творчої діяльності.

Впровадження інформаційної педагогіки включає в себе загальноприйняті характеристики творчості:

- перетворення явищ, предметів, процесів діяльності або їх образів, чуттєвих чи розумових;
- новизна, оригінальність продукту творчості (нової ідеї, системи дій, невідомих закономірностей тощо).

Творча діяльність визначається певною структурою мислення, розумового пошуку, передбачає поетапне виконання певних операцій і дій, які спрямовані на досягнення поставленої мети.

Алгоритм творчої діяльності може бути представлений у вигляді чотирьох послідовних етапів

Перший етап – підготовка – попередня робота із формування власної системи знань, робота думки щодо розширення існуючих знань, їх застосування. На цьому етапі формулюється проблема – завдання творчої роботи.

Другий етап – дозрівання – людина мисленнєво проробляє всі необхідні варіанти з метою пошуку шляхів створення нового продукту, використовує необхідні для цього знання. Особливо важливу роль на цьому етапі відіграють інтуїція, фантазія, творча уява.

Третій етап – розробка – інсайт, незвичайний стан просвітлення, емоційного піднесення, натхнення, в якому концентруються духовні сили особистості і створюється продукт творчості. На цьому етапі людина бачить продукт творіння тільки у своїй уяві, розуміє, яким він має бути.

Четвертий етап – перевірка – розробка ідеї, аналіз, поцінювання соціальної значущості, оригінальності тощо.

На превеликий жаль, сучасний вчитель, якого в університеті творчості не вчили, часто розуміє під творчістю використання інноваційних технологій, методів, прийомів тощо. З їх використанням підвищується пізнавальний інтерес учнів, мотивація досягнень, інтенсифікується діяльність на уроці, розвиваються здібності учнів, в більшості репродуктивного рівня. Позитивних сторін дуже багато. Недолік один – навчальний процес спрямований на засвоєння, запам'ятовування деколи навіть зазубрювання навчального матеріалу, а не на формування творчої особистості.

Емпірична діагностика творчих здібностей практично всіх вчителів-предметників дає вкрай сумні результати. Із діагностичними завданнями, що дозволяють перевірити креативність мислення з групи чисельністю 25 осіб справляються 1–3. Відомо, що найоб'єктивнішу інформацію про стиль діяльності вчителя можна отримати аналізуючи творчу роботу, якою він звітується в період підвищення кваліфікації. Звітується за проведену протягом

п'яти років роботи. В цей період вчитель мав займатися самоосвітою, самовдосконаленням професійним і особистісним. На жаль, деякі вчителі підходять до її написання формально. Більшість з них не знайомі з вимогам, що пред'являються до робіт такого виду. Розвивальну роль відіграє і написання методичних посібників. Кожен методичний посібник містить розробки уроків, позаурочних, виховних заходів – те, що виявляє справжню творчість вчителя. Але цей прекрасний авторський матеріал штучно поєднується з переписаним з додаткових джерел «рефератом» з дидактики. А насправді теоретична частина має містити педагогічне проектування і організацію змісту навчання і виховання відповідно до мети розвитку інтелектуальних здібностей, розумових здібностей, пізнавальних можливостей тощо¹.

У цілому, можна стверджувати, що найближчим часом настане нова науково-технологічної ера, якій будуть притаманні нові інструменти систем відкритої освіти. У свою чергу, розвиток інформаційної педагогіки і креативності, що буде спиратися на здобутки класичної психолого-педагогічної науки, на можливості і переваги потужного і дидактично обґрунтованого відкритого навчального середовища, створить нові, у цей час ще до кінця не усвідомлені перспективи розвитку освіти, людини і суспільства.

Глава 3.4.

Межі реалізації інформаційної педагогіки

Всеохоплююча інформатизація суспільства як глобальний, загальносвітовий процес та багатопланові зміни в організації праці спонукає людей використовувати та опановувати різноманітні інформаційні технології.

Інформатизація суспільних процесів означає зростання обсягів споживання інформаційних послуг, збільшення ролі засобів доступу до інформації в діяльності людини. В усьому світі збільшується кількість персональних комп'ютерів і засобів мобільного зв'язку, використовуваних населенням для виконання як професійних так і непрофесійних задач. При цьому, упровадження комп'ютерних засобів в усі сфери життєдіяльності людини

¹ Пономарев Я. А. Психология творчества / Я.А.Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.; Роменець В.А. Психология творчества: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / В.А.Роменець. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.; Химинець О. В. Проблема формування творчої особистості / О.В.Химинець // Науковий вісник УжДУ: Серія «Педагогіка, соціальна робота». – 1998. – Вип. 1. – С. 17–22.

виявило не тільки позитивні, а й негативні наслідки їх використання, про що свідчать скарги користувачів комп'ютера. Зокрема, щодо погіршення власного здоров'я та зниження функціональності організму.

Ще 1996 року в американській класифікації психічних розладів (DSM) з'явився новий розділ – «кібернетичні розлади», а деякі фахівці почали говорити про синдром Інтернет-залежності¹. У цілому, якщо раніше проблема «комп'ютер – людина» розглядалась переважно в межах інженерної психології², то нині її вивчають і спеціалісти із загальної, медичної, соціальної, вікової та педагогічної психології тощо. Зокрема, ця проблема була однією з центральних, що дискутувалися на VII Європейському конгресі з психології³.

Сучасний рівень інформаційних технологій в Україні вимагає нових підходів вирішення протиріч між техніко-економічними досягненнями та екологічною безпекою пропонованих послуг. Аналіз наукових джерел, присвячених проблемам впливу засобів інформатизації – комп'ютерів, мобільних телефонів, безпроводних пристроїв – виявив високу вірогідність погіршення стану здоров'я споживачів від впливу стресогенного фактора – електромагнітного випромінювання. Збільшення обсягів споживання інформаційно-телекомунікаційних послуг населенням потребує необхідності розроблення підходів до кількісної оцінки збитку від негативного впливу засобів інформатизації на споживачів, зіставлення вигід для суб'єктів телекомунікаційного ринку з майбутніми витратами на відновлення здоров'я споживачам послуг⁴.

Використання інформаційних технологій у навчальному процесі супроводжується деякими явищами, що дуже негативно впливають на фізичний стан студентів та їх розумову діяльність. Ці явища, можна назвати межами використання інформаційних технологій. Без їх ґрунтовного наукового аналізу реалізація інформаційної педагогіки може мати проблемний характер.

¹ Белавина И. Г. Восприятие ребенком компьютера и компьютерных игр / И.Г.Белавина // Вопросы психологии. – 1993. – №3. – С.62–69.

² Бабаева Ю. Д. Диалог с ЭВМ: психологические аспекты / Ю.Д.Бабаева, А.Е.Войкунский, В.В.Кобелев и др. // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 25–34.

³ Бондаровська В.М. VII Європейський Конгрес з психології (Лондон, 1–6 липня 2001 року) / В.М.Бондаровська // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 8. – С.54–55.

⁴ Гончаренко Е.В. Еколого-економічне обґрунтування розвитку інформаційних технологій на прикладі мобільного зв'язку: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.08.01 / Е.В. Гончаренко / Сум. держ. ун-т. – Суми, 2004. – 20 с.

Умовно можна розділити межі реалізації інформаційної педагогіки на «зовнішні» та «внутрішні». До **внутрішніх меж** інформатизації процесу навчання належать ті, що безпосередньо негативно впливають на фізичне здоров'я людини і викликані, перш за все, щоденною тривалою роботою людини за комп'ютером та ще з грубим порушенням усіх встановлених санітарних норм.

Найбільш небезпечний вплив, якому піддається дитина на навчанні із впровадженням інформаційної педагогіки, – це негативний вплив власне засобів інформатизації на організм і фізичне самопочуття. Наслідками цього будуть обтяження хронічних захворювань, функціональні розлади в роботі нервової, серцево-судинної, імунної й інших систем людини і, як наслідок, зростання захворюваності серед споживачів інформаційних послуг. Для бюджету держави це означає збільшення витрат на повне чи часткове відновлення здоров'я населення; для потерпілого – поява витрат на лікування неспецифічних захворювань і супутні захворюванню упущені вигоди.

У сучасному суспільстві на теоретичному рівні розробкою культури здоров'я займаються такі вчені: В. Горащук¹, В. Кириленко², В. Климова³, Г. Кривошеєва⁴, В. Скумін⁵, Л. Татарникова⁶ та ін. Праці цих вчених спрямовані на формування культури здоров'я особистості як дітей, учнівської молоді, студентів та взагалі різних груп населення.

Щоденна робота учня чи студента за комп'ютером при недотриманні принципів ергономіки, вимог санітарії та режиму роботи може призвести до «ергономічних» захворювань. Таким терміном медики стали називати нові захворювання, які пов'язані, зокрема, із впливом

¹ Горащук В.П. Формирование культуры здоровья школьников (теория и практика) / В.П.Горащук. – Луганск: Альма-матер, 2003. – 376 с.

² Кириленко С.В. Формування, збереження й зміцнення здоров'я підростаючого покоління як обов'язковий компонент системи національної освіти / С.В.Кириленко // Формування, збереження й зміцнення здоров'я підростаючого покоління як обов'язковий компонент системи національної освіти. – К., 1997. – 6–13.

³ Климова В.И. Человек и его здоровье / В.И.Климова. – М.: Знание, 1985. – 192 с.

⁴ Кривошеєва Г.Л. Формування культури здоров'я студентів університету: дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. / Г.Л.Кривошеєва // Донецький національний ун-т. – Луганськ. – 2001. – 228 с.

⁵ Скумин В.А. Культура здоровья – фундаментальная наука о человеке / В.А.Скумин. – Новочеркасск: ТЕРОС, 1995. – 132 с.

⁶ Татарникова Л.Г. Педагогическая валеология: генезис. Тенденции развития / Л.Г.Татарникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Петровский К., 1997. – 416 с

комп'ютерів та периферійних пристроїв на здоров'я тих, хто з ними працює. Зокрема, за даними медичних досліджень Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у користувачів ПК виявлено нові види захворювань: синдром «комп'ютерного стресу оператора»; травми повторних навантажень (накопичування й акумулювання нездужання); фотоепілептичні приступи.

Щоправда, робота на комп'ютері під час виконання виробничих завдань, за умови дотримання вимог Державних санітарних правил і норм роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин та Правил охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин, не належить до категорії шкідливих і важких. Ці правила призначені для запобігання несприятливій дії шкідливих факторів під час роботи з моніторами, яка супроводжується зоровим та нервово-емоційним напруженням людини й виконується у вимушеній позі на фоні обмеженої загальної м'язової активності (гіподинамії), шуму, електростатичного поля, неіонізуючих та іонізуючих електромагнітних випромінювань тощо.

Загально визнано, що організм людини в цілому не індиферентний до роботи з персональними комп'ютерами. Найбільш вразливими виявляються зір, центральна нервова і кістково-м'язова системи організму користувача комп'ютера. Зокрема, у висновках експертів ВООЗ, розроблених на основі проведених у різних державах світу досліджень, чітко визначено, що:

- найбільше навантаження під час роботи за персональним комп'ютером припадає на зоровий аналізатор;
- робота із засобами обчислювальної техніки є стресовим фактором для користувача;
- людина, яка працює з комп'ютерними засобами, зазнає впливу фізичних факторів різної природи й малої інтенсивності, а про деякі з них поки що немає достатніх наукових даних, щоб визначити рівень їх впливу на здоров'я людини.

Велика ймовірність наявності ефекту комбінованої дії, коли вплив кожного з окремих факторів сам по собі незначний, а їхня сукупність викликає помітну шкідливу дію на організм людини.

Інтенсивне застосування комп'ютерних засобів у навчально-виховному процесі вимагає уважного й відповідального розгляду питань забезпечення безпеки учнівської й студентської молоді та вчителів і викладачів, а також розробки відповідних рекомендацій, виконання яких дозволить захистити фізичне й психічне здоров'я людей від

негативного впливу технічних і програмних засобів інформаційних технологій.

На цей час з'ясовано, що завдяки високій активізації й постійному зворотному зв'язку під час роботи з інформаційними технологіями в учнів (студентів) зростає концентрація уваги і зорове навантаження, а також нервово-емоційне збудження в умовах зменшеної загальної м'язової активності при вимушеному положенні тіла учня – поза сидячи. Окрім того, в приміщеннях комп'ютерних класів погіршується якість повітряного середовища: підвищується температура повітря, знижується вологість і змінюється іонний склад повітря, підвищується рівень шуму, утворюються різні рівні електромагнітного поля радіочастотного діапазону, статичного і магнітного поля низької та наднизької частоти.

Загалом, на функціональний стан і здоров'я молодої людини під час навчання в комп'ютерному класі впливає комплекс об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема, зміст і обсяг навчальної інформації, інтенсивність і тривалість роботи за комп'ютером, складність навчального предмета, якість і досконалість використовуваних програмних продуктів, їхні ергономічні, педагогічні, психогігієнічні властивості та рівень «дружності» інтерфейсу. Окрім того, об'єктивними, гігієнічно значимими також вважають чинники внутрішнього середовища навчального приміщення, які виникають під час роботи комп'ютерних комплексів – показники мікроклімату, освітленість, яскравість, контрастність і колір зображення на екрані монітора, іонізуюче та неіонізуюче опромінення, шум тощо.

Суб'єктивними факторами, що мають важливе значення для здоров'я учня (студента) в процесі навчання із застосуванням комп'ютерних (електронних) засобів, є його психологічний контакт з учителем (викладачем), методика викладання і структура заняття, підготовленість, інтерес і готовність учня (студента) до певного виду діяльності, загальний стан його здоров'я, вміння працювати тощо. Необхідно також враховувати, що рівень розумового та зорового стомлення учнів (студентів) на заняттях з використанням комп'ютера значно вищий, ніж на звичайних, традиційних заняттях.

Загалом, прийнято виділяти чотири групи основних об'єктивних факторів, які можуть негативно вплинути на здоров'я користувача персонального комп'ютера:

1) візуальні параметри моніторів комп'ютера у сполученні зі світловим кліматом у робочому приміщенні (комп'ютерному класі);

- 2) електростатичне і електромагнітне поля комп'ютера, монітору та інших периферійних пристроїв (емісійні параметри);
- 3) ергономічні параметри робочого місця та приміщення;
- 4) режим праці й відпочинку, види й напруженість роботи за комп'ютером.

Розглянемо змістове наповнення кожного з виділених факторів та заходи щодо зменшення негативного впливу їх складників на здоров'я користувачів. При цьому, не вестимемо мову про вплив комп'ютера на психіку людини, оскільки означене питання належить до зовнішніх меж застосування новітніх інформаційних технологій у навчальному процесі.

1. Візуальні параметри моніторів у сполученні зі світловим кліматом у приміщенні впливають головним чином на органи зору людини. Користувачі комп'ютерів, які щоденно працюють з інформаційними технологіями, ризикують захворіти на «комп'ютерний зоровий синдром» (Computer Vision Syndrome – CVS). Ознаками прояву CVS є один з таких симптомів: головні болі, напруженість очей, двоїння зображення, стомлені, червоні або сухі очі, тимчасова короткозорість, випадкове «змазування» зображень на екрані, зростаюче подразнення очей, зміни колірної сприйняття.

Неправильний вибір візуальних параметрів дисплея і світлового клімату в приміщенні є основними причинами CVS. Слабкий зір і дзеркальні відблиски на екранах моніторів інтенсифікують прояви CVS. У дорослих користувачів періодичний відпочинок дозволяє через деякий час повністю відновити зір, проте, у дітей віком 14–15 років CVS може спричинити стійке погіршення зору.

Зорове і нервово-психічне навантаження при систематичному впливові комп'ютера на людину, особливо, на молодь, може спричинити не тільки порушення зору, але й тривалі спазми мускулатури обличчя, головні болі, які стали класифікувати як нове захворювання – «синдром відеоігрової епілепсії».

Для операторів і користувачів комп'ютерів характерне значне зорове навантаження (при спостереженні за інформацією на моніторі, особливо коли зображення має дрібні елементи, літери тощо). Час спостереження становить від 14–90 % робочого часу залежно від особливостей роботи. Крім того, користувачі виконують велику кількість дрібних рухів кистями (при введенні тексту, редагуванні зображень тощо)¹.

¹ Величковский Б.Т. Здоровье человека и окружающая среда: учеб. пособие /

Також, в осіб, які працюють на сучасній обчислювальній техніці, може виникнути астенія. Науковою групою з питань встановлення впливу роботи з моніторами на стан зору користувачів Національної ради наукових досліджень США запропоновано таке визначення терміна «астенія» – це будь-які суб'єктивні зорові симптоми або емоційний дискомфорт, що є результатом зорової діяльності. Симптоми астенії: пелена перед очима, двоїння, блимання; відчуття втоми очей, підвищення температури, печіння, почервоніння, біль в очах; головний біль та ін.

Чутливі до виникнення астенії люди з порушеннями зору. Важливу роль у розвитку астенії відіграє якість зображення інформації на моніторі. Так, симптоми астенії у користувачів комп'ютера більшою мірою виявляються після 60 хвилин роботи за екраном при частоті регенерації 30 Гц, ніж після роботи такий самий час при частоті регенерації 60 Гц, тобто при стабільному зображенні тексту. Дефекти фокусування і розпливчасті символи на екрані посилюють астенію. Зоровий дискомфорт частіше виникає при великій відмінності яскравості екрана і паперового документа. Відомі дані про можливість виникнення катаракти в осіб, які працюють з моніторами на основі ЕПТ.

Зафіксовані випадки кольорової зорової післядії в операторів (т. зв. ефект Мак-Галоха). Оператори, які працювали з дисплеєм із зеленими знаками на темному фоні, бачили потім рожеве фарбування білих предметів. Цей ефект може зберігатися протягом дня і довше. Частота таких порушень варіює від 5–8 % до 63–90 % залежно від виду виконаної роботи.

У 80% користувачів при напруженій зоровій роботі помічається прогресуюче зниження працездатності, що настає через 45–60 хвилин і поступово призводить до перевтоми, розладів центральної нервової та інших систем організму. У другій половині дня (іноді раніше) з'являються загальна втома, головний біль, біль в очах. Латентний період зорово- і акустико-моторної реакції до закінчення зміни подовжується відповідно на 14 та 20 %; швидкість опрацювання інформації зменшується на 25–34 %; стійкість ясного бачення знижується на 40–52 %. Під кінець робочого дня частішають серцеві скорочення і підвищується систолічний та діастолічний артеріальний тиск.

Встановлено також, що жінки частіше, ніж чоловіки, скаржаться на зоровий дискомфорт. У жінок віком 31–45 років астенопія виникає частіше, ніж у жінок віком 18–30 років, що свідчить про вплив на розвиток астенопії стажу роботи. На зорову втому скаржаться 47 % користувачів комп'ютера, які працюють безперервно менше 30 хвилин, і 66 % користувачів, які працюють понад 30 хвилин. Ці симптоми більшою мірою виявляються в осіб, які менше контролюють свою роботу, працюють з великим напруженням і не задоволені роботою¹.

2. Емісійні параметри впливу – це електростатичне і електромагнітне поля, які генеруються комп'ютером, монітором та іншими периферійними пристроями у широкому діапазоні частот. Вплив цих полів на здоров'я людини досі залишається повною мірою невивченим, а результати досліджень є досить суперечливими. Проте, не заперечується потенційна небезпека для здоров'я, яку спричиняє довготривале перебування у зоні неіонізованих електромагнітних полів вкрай низьких частот (5÷2000 Гц) та дуже низьких частот (2÷400 кГц). При цьому, неіонізоване електромагнітне поле, створюване дисплеєм, подібно звичайним телевізійним пристроям, складається з електричного й магнітного полів.

Серед усіх пристроїв, що входять у стандартну комплектацію персонального комп'ютера, найбільш «шкідливим» є монітор. Монітор – це джерело різного виду випромінювань, а саме м'якого рентгенівського, оптичного ультрафіолетового, інфрачервоного, радіочастотного та низькочастотного діапазонів електромагнітних і електростатичних полів.

Основними несприятливими чинниками, що впливають на тих, хто працює з комп'ютерами, є електромагнітні поля, які генеруються моніторами на основі електронно-променевих трубок. Електронно-променева трубка (ЕПТ) є потенційним джерелом випромінювання кількох певних діапазонів електромагнітного спектра. Реальна інтенсивність кожного діапазону, частота та інші параметри залежать від технічної конструкції конкретного терміналу, екранізування тощо.

Рентгенівське випромінювання виникає всередині колби ЕПТ, коли розігнані електрони швидко сповільнюються матеріалом екрана.

Оптичні види випромінювання виникають завдяки взаємодії електронів з шаром люмінофора на екрані. До видимого спектра примикає

¹ Гігієна праці / А.М. Шевченко, О.П. Яворовський, Г.О. Гончарук та ін. – К.: Інфотекс, 2000.

випромінювання, близьке до ультрафіолетового та інфрачервоного діапазонів.

Статичні і низькочастотні електромагнітні поля можуть стати причиною захворювань шкіри (вугровий висип, себороїдна екзема, рожевий лишай та ін.), хвороб серцево-судинної системи і кишково-шлункового тракту. Також медики стверджують, що електромагнітне поле впливає на білі кров'яні тілця, що призводить до виникнення пухлин, зокрема, злоякісних.

У зв'язку зі зростаючою стурбованістю шкідливим впливом електромагнітних полів на здоров'я користувачів, Всесвітня Організація Охорони Здоров'я у 1996 році заснувала Міжнародний Проект із вивчення впливу електромагнітних полів, з метою виявлення наслідків такого впливу. У рамках створеного проекту особливий акцент робився на проведенні досліджень із визначення шкідливого впливу радіовипромінювання мобільних телекомунікаційних пристроїв на здоров'я людини. Короткий огляд цього Проекту дає уявлення про те, що сьогодні відомо про вплив радіовипромінювання на здоров'я людини. Також він містить рекомендації країнам-членам Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я щодо захисту здоров'я громадян від електромагнітних полів.

Про негативний вплив на людей мобільних телефонів йдеться в звіті вчених Європейського Союзу¹, в якому зроблено висновок про негативний вплив електромагнітних випромінювань на генетичному рівні.

Згідно з даними, отриманими з Австралійського НДІ здоров'я (Australian Health Research Institute), підтверджується негативний вплив на людину випромінювань мобільних телефонів, базових станцій мобільного зв'язку, переносних антен. Наголошується, що враженими можуть бути слуховий апарат, очі та мозок.

Вчені визначили симптоми та фактори ризику «раку мобільних телефонів»², як тепер називають це захворювання. Серед них – безсоння, депресивні стани, підвищена збудженість, головний біль, підвищений

¹ FINAL REPORT Risk Evaluation of Potential Environmental Hazards From Low Frequency Electromagnetic Field Exposure Using Sensitive in vitro Methods. A project funded by the European Union under the program Quality of Life and Management of Living Resources Key Action 4 «Environment and Health» Contract: QLK4-CT-1999-01574 Start date: 01 February 2000, End date: 31 May 2004, Acronym: REFLEX -2004.

² Павленко А.Р. «Компьютер, мобильный... и здоровье? Решение проблемы» / А.Р.Павленко. – 5-е изд., перераб. и дополн. – К.: Основа, 2007. – 240 с.

кров'яний тиск, проблеми порушення ДНК. Згідно з рекомендаціями спеціалістів, мобільний телефон повинен використовуватись тільки для термінових викликів, а дітям до 16 років та вагітним жінкам використання мобільних телефонів не бажано.

3. Третя група факторів, що визначають внутрішні межі застосування інформаційних технологій в освіті, – це **ергономічні параметри** робочого місця та приміщення.

Робоче приміщення (кабінет), обладнаний комп'ютерною технікою, зокрема, в навчальних закладах, має розміщуватись в окремій кімнаті із природним освітленням та організованим обміном повітря (наприклад, за допомогою кондиціонерів), бути досить просторим, ясным, тихим, зі сприятливими умовами мікроклімату в усі пори року.

Наукова організація праці як поняття використовується в різних галузях науки і практики. Наприклад, О. Гапич, віце-президент з організаційного розвитку компанії Softline наголошує, що наукова організація праці є елементом HR (human resources). Це, на її думку, «не тільки ергономіка заради правильного розташування столів для створення мінімального критичного шляху до виходу з приміщення на випадок пожежі, це створення максимально ефективних умов для підвищення продуктивності та ефективності персоналу»¹.

У кабінеті чи в комп'ютерній лабораторії (класі, аудиторії) для проведення практично-лабораторних занять найбільш придатним з гігієнічної точки зору є розміщення комп'ютерів по периметру кабінету, тобто вздовж стін з орієнтацією задньої стінки монітора на стіну, дотримуючись відстані між бічними стінками моніторів 1–1,5 м. При цьому, для забезпечення граничних рівнів освітленості робота користувача безпосередньо за екраном комп'ютера повинна здійснюватись при затемнених вікнах і штучному освітленні.

Зокрема, директор Ставропольського центру актуальної екології Л. Решетов наголошує, що комп'ютеризація навчання створює додаткові ризики для здоров'я. У приміщеннях, обладнаних комп'ютерами, підвищується температура повітря й кількість озону, знижується вологість, зменшується вміст кисню, що порушує аероіонний склад повітряного середовища. Виникає значна кількість так званих «важких», по-

¹Гапич Е. Роль человеческого фактора в компании / Е.Гапич // Новый персонал. – №6. – 2008. – с.34–36.

зитивно заряджених іонів кисню, що призводить до виникнення «іонного смогу», який шкодить здоров'ю¹.

Серед групи факторів внутрішнього середовища приміщень комп'ютерних класів важливим є питання забезпечення якісного повітря. Так, групою науковців були проведені дослідження якості повітря приміщень комп'ютерних класів та клубів м. Києва на початку та наприкінці робочого дня. В усіх обстежених клубах питома площа та об'єм повітря на одне робоче (ігрове) місце нижчі від нормативних величин відповідно у 3,08 та у 3,94 рази. Комп'ютерні класи мають дещо вищі результати, хоча все ж 40% перевірених не відповідали вимогам. В 76% клубів порушувався вентиляційний режим. В жодному не використовувались іонізатори. Лише в 1% клубів використовувались рідинно-кристалічні монітори, в інших – монітори на основі електронно-променевої трубки.

Були визначені концентрації забруднюючих речовин (формальдегіду, аміаку, оксиду азоту, оксиду вуглецю) в повітряному середовищі комп'ютерних класів і клубів. Встановлено, що до кінця робочого дня концентрації формальдегіду перевищують норми (0,04) у 10–20 разів (джерелом є будівельні і оздоблювальні полімерні матеріали та інше обладнання, меблі) та аміаку (0,04) – у 5–30 разів, особливо у підвальних приміщеннях клубів (це продукт життєдіяльності людини, його накопичення свідчить про недостатню вентиляцію в приміщеннях клубів). У всіх комп'ютерних приміщеннях рівні іонізованості повітря були нижче нормативних величин (90–180), при нормі 200–50000 легких аероіонів в см³. Низькі концентрації легких аероіонів в підвальних приміщеннях дозволяють припустити низькі концентрації радону в повітряному середовищі клубів. І якщо комп'ютерні класи в навчальних закладах провітрюються за ніч, то майже 80% комп'ютерних ігрових закладів працюють цілодобово.

Ще одним чинником ризику для здоров'я учня (студента) фахівці з ергономіки, експерти ВООЗ називають неувагу до робочого крісла або економія на ньому, які призводять до деформації хребта користувача та викликають негативну дію на нервові шляхи, викликають больові відчуття в поперековій ділянці, загальний дискомфорт і нерідко знижують працездатність. Це призводить до застійних явищ у системі

¹ Решетов Л. Как улучшить микроклимат в компьютерном классе: [Интервью] Беседу вела Е. Ушакова / Л.Решетов // Директор школы.– 2004. – №2. – С.109–111.

хребетних артерій, порушення нормального кровопостачання мозку і, як наслідок, може привести до головних болів, стомлюваності, зниження пам'яті, і навіть до кардиалгії (болів у серці) і до аритмій (порушенням серцевого ритму) за рахунок перероздратування сплетень нервових кліток (нервових вузлів), розташованих уздовж хребетного стовпа.

Як вказує Т. Малєєва, за комп'ютером деякі люди сидять впівоберта, нахилившись одним плечем уперед, зігнувши хребет¹. Якщо учень (студент) довго знаходиться в подібному положенні, то ризикує «заробити» кардиалгію (за рахунок тривалого здавлювання міжреберних нервів), прискорений розвиток остеохондрозу хребта і радикуліт. Особливо уважно необхідно поставитися до положення рук під час роботи з клавіатурою. Якщо клавіатура розташована занадто високо або занадто далеко (близько) від корпусу, то є ризик придбати так званий «синдром зап'ястного суглоба». Сам по собі цей синдром не має безпосереднього відношення до серцевої патології, але слід врахувати, що це досить неприємний стан, що тяжко лікується й в окремих випадках призводить навіть до інвалідності.

У користувачів комп'ютера вимушена робоча поза і виконання дрібних стереотипних рухів призводять до кістково-м'язового дискомфорту. Виявляються такі симптоми, як біль у кістках, скутість м'язів, відчуття втоми, судоми, оніміння та тремтіння рук. Перелічені симптоми локалізуються в різних частинах тіла (шиї, плечах, руках та ін.) і виникають з різною частотою (щодня, епізодично або рідко). Частота подібних скарг користувачами комп'ютера залежить від їхнього віку, статі і тривалості роботи за комп'ютером.

Основні правила для організації навчального процесу з використанням інформаційних технологій: слідкувати щоб учні частіше змінювали позу, для контролю м'язової напруги. Учень (студент) має знати основні правила гігієни роботи за комп'ютером: через кожні 10–15 хвилин перевіряти, чи правильною є поза в якій проводиться робота, чи не напружена спина, чи не підняті плечі, чи не стомлюються руки і т.д. Змінюючи позу, здійснюється перерозвантаження хребта, знімається напруга з тих м'язів, що фіксували позу, поліпшується їхнє кровопостачання, підвищується насичення крові киснем. Крім усього ін-

¹ Малєєва Т. Книга і комп'ютер в інформаційному суспільстві: сучасне і майбутнє / Т.Малєєва // Світ дитячих бібліотек. – 2003. – № 2. – С.14–16.

шого, зміна пози добре діє на стан нервової системи і тих її відділів, що відповідають за нормальне функціонування серця, судин, нирок, печінки й інших внутрішніх органів.

Таким чином, перевагу потрібно віддавати кріслам, які обертаються, пересуваються і які можуть змінювати свою висоту і кут нахилу спинки. Правильне сидіння полегшує працю м'язів. Тому найкращими є крісла, що дозволяють індивідуально підігнати всі параметри і цим забезпечити оптимальну робочу позу. Крім того, правильне встановлення дисплея, клавіатури та загальне облаштування робочого місця зменшує можливість появи і розвитку хвороб у юних користувачів.

Загалом, правильне використання комп'ютера вимагає особливої уваги стосовно обладнання робочого місця. Виконання всіх правил гігієни в цьому відношенні значно зменшить кількість порушень функціонального стану організму і збільшить працездатність.

4. Характер, тривалість та інтенсивність роботи за комп'ютером, режим праці і відпочинку складають четверту групу факторів впливу на здоров'я учня (студента) при організації навчального процесу з використанням новітніх інформаційних технологій. Регламентація видів і режим роботи за комп'ютером важливо для всіх користувачів комп'ютера, проте, найбільш важливо для дітей, школярів і студентської молоді. Діючі нормативи дозволяють частково врахувати вікові особливості організму оператора, проте не дають відповідь на питання, зумовлені необхідністю врахування індивідуальних особливостей зорового аналізатора конкретної людини, особливо, дитини. А тим більше – на питання, пов'язані з порушеннями зорових функцій.

Праця за комп'ютером, виконання специфічних для операторів ПК завдань, а також висока відповідальність за кінцевий результат, велике зорове і нервово-емоційне напруження викликають погіршення функціонального стану центральної нервової системи, значну втому зорового аналізатора, що виражається у зниженні збудливих і розвитку гальмівних процесів кори головного мозку, погіршення психологічного стану і працездатності.

За даними ВООЗ, в операторів і представників інших професій, які працюють з комп'ютером, внаслідок стресу виникають психічні порушення. Такі розлади, як тривога, дратівливість і пригніченість, виявляються у 25–70 % операторів. Дуже часто спостерігаються безсоння і втрата апетиту; психосоматичні симптоми (серцебиття, біль у грудях,

запор та інші порушення нижнього відділу шлунково-кишкового тракту) з'являються у 15–50% операторів¹.

Найбільше уваги щодо дотримання санітарно-гігієнічних норм і правил роботи з комп'ютерними засобами необхідно приділяти у навчальних закладах, зважаючи на контингент користувачів комп'ютера. Для загальноосвітніх навчальних закладів вже розроблені й введені в дію Державні санітарні правила та норми влаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки та режим праці учнів. За даними наукових публікацій, в Україні можна сформулювати певні рекомендації щодо режиму роботи за комп'ютером для студентів і викладачів ВНЗ.

Раціональний режим навчальних занять передбачає дотримання рекомендованої неперервної тривалості роботи за комп'ютером і регламентованих перерв. Зокрема, загальна тривалість роботи у комп'ютерному класі протягом дня для викладачів не повинна перевищувати шести годин на день, а тривалість безупинної роботи за комп'ютером має не перевищувати двох годин, після чого необхідна перерва тривалістю 15–20 хвилин.

Для студентів припустимий час роботи за комп'ютером має складати на I-II курсі дві години на день, на старших – три, за умови, що робота за монітором становить не більше 50% від усього часу роботи з використанням комп'ютера. Через кожні 20–25 хвилин занять слід робити паузи для виконання вправ для очей, а через 40–50 хвилин роботи варто влаштовувати 10–15-хвилинну перерву з фізкультурними вправами. Під час перерви доцільно виконати спеціальний комплекс фізичних вправ чи просто походити, наприклад, у коридорі чи іншому приміщенні. Забороняється витратити перерву на комп'ютерні ігри.

Отже, комп'ютерна техніка може негативно впливати на здоров'я і фізичний стан учасників навчального процесу, що постає внутрішніми межами реалізації інформаційної педагогіки. Тому, при облаштуванні й обладнанні комп'ютерних кабінетів, нормуванні тривалості роботи, зокрема, учнів (студентів) і вчителів (викладачів), необхідно неухильно дотримуватися санітарних, ергономічних, гігієнічних норм та проводити певні фізкультурно-оздоровчі заходи. Це дозволить усім працюючим за комп'ютерами значно зменшити їх вплив на здоров'я, фізичний стан та психіку людини.

¹ Лапт В М Безпека життєдіяльності людини / В.Лапт. – К.: Знання, Л.: Вид-во ЛБК НБУ, 1999.

Ситуація із *зовнішніми межами* впровадження інформаційних технологій в навчальний процес значно складніша. Йдеться, перш за все, про те, що використання новітніх інформаційних технологій передбачає звернення учасників навчального процесу до найбільшої на сьогоднішній день інформаційної бази – мережі Інтернет. В сучасному інформаційному суспільстві вже не можна уявити ситуацію, в якій зазначений інформаційний ресурс буде ігноруватися, але це у свою чергу ставить перед організацією навчального процесу додаткові зовнішні межі. Інформаційна мережа Інтернет надає великі можливості для діяльності та самовираження людини, які не можуть бути реалізовані в реальній дійсності. Разом з тим, у певній категорії користувачів оперування її ресурсами забирає все більше і більше часу та стає настільки домінуючим, що згодом у них прогресує зниження здатності до вольового контролю над власною активністю у віртуальному просторі, виникає ціла низка особистих та соціальних негараздів, з'являються труднощі у комунікативній та професійній сферах, соціальна дезадаптація.

Таким чином, до зовнішніх меж використання новітніх інформаційних технологій відносимо такі негативні явища:

а) усвідомлення персонального комп'ютера не як зручного інструмента для вирішення наукових, навчальних та інших задач, а як світового розважального шоу і не тільки для дітей (що до певної міри природно), але і для дорослих, внаслідок чого багато студентів, викладачів, наукових співробітників значну частину свого часу витрачають не на творчу роботу, а на комп'ютерні ігри та інші розваги;

б) застосування комп'ютера як засобу перебування в Інтернеті (і це особливо стосується студентів) для отримання готових відповідей та рішень на навчальні завдання, що пропонують викладачі;

в) занурення у віртуальний простір, яке порушує нормальний соціальний та комунікативний розвиток молоді. Навіть школярі вже знають, що в Інтернеті без особливих зусиль можна знайти твір на будь-яку тему й для будь-якого класу середньої школи, там можна знайти реферати з усіх гуманітарних і не гуманітарних дисциплін, що читаються у ВНЗ, там же – реферати для складання кандидатського мінімуму тощо.

Візуальне, образне подання інформації є головною рисою інформаційного суспільства, причому визначальними в цьому плані є телебачення та Інтернет, що розвивається гігантськими темпами. І одним із найбільш ефективних способів використання інформаційних технологій у навчальному процесі є включення елементів дистанційного навчання.

Однією з основних проблем у визначенні зовнішніх меж використання інформаційних технологій у навчанні є відсутність очного спілкування вчителя й учня та заміна його віртуальним спілкуванням, що, зрештою, впливає на індивідуальність підходу в навчанні й вихованні і передбачає занурення молоді у віртуальне середовище.

Дослідники все частіше говорять про негативний вплив віртуального спілкування на вміння молодих людей спілкуватися з реальними співрозмовниками. Перевага віртуального спілкування полягає у тому, що вона дає можливість завести знайомства у різних частинах світу. Проте, це може мати негативні прояви. Багато хто з тих людей, хто спілкується в Інтернет, стверджують, що набагато легше говорити з людиною, яку ти не бачиш. Це дає почуття свободи, можливість представити себе у найкращому світлі, не будучи оціненим сторонніми людьми, створює комфорт у спілкуванні. Проте, це призводить до втрати певних навичок спілкування в реальному житті, при якому необхідно дивитися на співрозмовника та встановити персональний контакт.

Основну причину, яка занурює молоду людину у світ віртуальних подій, закордонні дослідники вбачають у комунікативній депривації (М. Джуммер), тобто дитина стає закритою («closed child», П. Мортлі) для відвертого спілкування з однолітками, окрім того, вона втрачає емоційний контакт з батьками або педагогами, які на цьому етапі відіграють основну роль у соціально-психологічному становленні.

Дослідники відзначають, що Інтернет підсилює процес опосередкованого спілкування людей, учасники якого найчастіше мають поверхневі, неглибокі міжособистісні відносини¹. Виникаючі тут контакти часто носять сурогатний, неповноцінний характер. Це веде до скорочення впливу найближчого оточення на особистість підлітка як засобу соціального контролю, порушенню механізмів детермінації позитивної поведінки. Більш того, можливість анонімної участі в мережевому спілкуванні нерідко формує в молодих людей уявлення про вседозволеність і безкарність будь-яких проявів у мережевому середовищі. На думку психологів, анонімність і відсутність заборон звільняють сховані комплекси (у першу чергу, пов'язані з тягою до насильства і сексуа-

¹ Бурова (Лоскутова) В.А. Феномен интернет-зависимости и психотерапевтические ресурсы / В.А.Бурова (Лоскутова) // Тезисы докладов Весенней научно-практической конференции ОППЛ. – Москва, 2000. – С.20–21.

льності), стимулюють людей змінювати тут свій стиль поведінки, поводитися більш розкуто і навіть переходити деякі моральні межі.

Спілкуючись в Інтернеті, особа може не лише «коригувати» вік чи ім'я, а й «змінювати» стать, з'являтися перед співрозмовником в іншому фізичному вигляді, зрештою, навіть створювати свій новий образ – реалізовувати, нехай віртуально, свої фантазії, що важко або неможливо втілити у реальності. «Віртуальний» світ дає додаткову свободу дій і вираження думок, емоцій, почуттів, що обмежується в реальному житті. Психологи вважають, що віртуальному спілкуванню віддають перевагу невпевнені в собі, сором'язливі, «закомплексовані» люди, яким важко контактувати з іншими віч-на-віч. Нерідко вони відчують самотність, відчуженість, їм здається, що оточуючі їх не розуміють. Все це – на думку психологів, серйозні психологічні проблеми¹. Замість того, аби шукати шляхи їх розв'язання, люди тікають у світ ілюзій, де почувають себе набагато впевненіше. Найбільша спокуса віртуальності – можливість бути тим, ким хочеться, яким бачиш себе у мріях. Однак маніпуляції, до яких вдається один із співрозмовників, можуть бути й на озброєнні в іншого. В результаті відбувається спілкування двох вигаданих, неіснуючих осіб, які у такий спосіб задовольняють свої нереалізовані бажання і «розвіюють» комплекси².

Психологи також не відкидають і заангажованість у віртуальне спілкування молодих людей, позбавлених комплексів чи труднощів у налагодженні контактів віч-на-віч. Віртуальність для такої частини молоді – захоплююча гра, втеча від буденності, від реальних проблем і, врешті, від самих себе. Проте, виникають сумніви, чи вони замислюються, що в результаті отримують лише сурогат, замітник справжнього життя та стосунків. Неповноцінні (опосередковані) стосунки призводять до скорочення впливу найближчого оточення на особистість молодої людини як засобу соціального контролю, порушення механізмів детермінації позитивно налаштованої поведінки. Більше того, можливість анонімної участі у віртуальному спілкуванні нерідко формує у молоді фіктивну думку про вседозволеність і безкарність, наслідком

¹ Барабанова В.В. Социальная и демографическая динамика сообщества пользователей компьютерных сетей / В.В.Барабанова, М.Е.Зеленова // Психологическая наука и образование. – Выпуск 2. – 2002. – 34–42 с.

² Римашевський Ю. Віртуалізація молоді як соціально-психологічний феномен сучасності / Ю. Римашевський // «І»: незалежний культурологічний часопис. – 2007. – № 46. – С. 68–73.

чого є безвідповідальність таких людей у реальному житті. На думку психологів, анонімність і відсутність заборон вивільнюють приховані комплекси (передовсім, пов'язані з тягою до насильства і сексуальності), стимулюють людей змінювати стиль своєї поведінки, поводитися більш розкуто, перетинати межі моральності.

Популярність такого феномену, як віртуальне спілкування, засвідчує його міфологізація. Йдеться про появу масиву текстів, персонажі яких захоплюються віртуальним спілкуванням. Парадокс полягає у тому, що переважна більшість цих історій мають сумне завершення, однак це не перешкоджає їм бути чи не найдієвішою рекламою, яка притягує до віртуальної реальності нових осіб. Інтернет для молоді – засіб відпочинку, джерело будь-якої інформації, простір без цензури, у якому можна без будь-яких обмежень висловити найбожевільнішу думку¹.

Спілкування через Інтернет може бути досить ризикованим, особливо зважаючи на те, що реальний співрозмовник невідомий. Це може навіть виявитися небезпечним – у випадку, якщо людина має намір використати чи зашкодити своєму співрозмовникові. Ось чому особливо важливим є усвідомлення підлітками цих проблем та вміння адекватно оцінити свою поведінку за комп'ютером.

На думку Х. Турецької, захоплення візуально-віртуальними засобами перешкоджає отриманню необхідного досвіду оперування реальними об'єктами, дезорієнтує людину в навколишній дійсності, утворює розрив між реальністю і фантазією. Це перешкоджає соціалізації людини, налагодженню соціальних зв'язків. Адже віртуальний простір ілюзорний. У ньому кожна людина творить для себе фантастичний світ, де бачить себе чарівником з найвидатнішими здібностями, якому все підвладне².

Інший аспект у визначенні зовнішніх меж використання інформаційних технологій у навчальному процесі пов'язаний зі здатністю сучасних українських школярів та студентів виконувати вимоги освітніх інновацій щодо змін у розподілі аудиторної та самостійної роботи. Вважається, що студент основну частину навчального часу має вивчати навчальний матеріал самостійно, працювати в бібліотеці й Інтернеті, здійснювати невеликі наукові пошуки, але на практиці ви-

¹ Там само.

² Турецька Х. Інтернет-залежність як предмет психологічного дослідження / Х.Турецька // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С.365–375.

являється, що самостійне навчання абсолютно не сумісне з нашим менталітетом. Сприйняття більшості (на щастя, не всіх) наших студентів орієнтоване на те, що, по-перше, знання, що набуваються під час навчання, все одно не потрібні в житті. А по-друге, те, що не перевіряється, не виконується. У результаті винести щось на повністю самостійне вивчення без перевірки цієї роботи на семінарі – неможливо. Таке завдання просто не буде зроблене. Крім того, розмови про творчі пошуки студентами матеріалів за межами підручника (якщо це не стосується викачування готового реферату з Інтернету), про їх активну роботу з науковими публікаціями часто виявляються, м'яко кажучи, ідеалізуванням існуючої ситуації. Справа тут навіть не в укомплектованості університетської бібліотеки необхідною літературою, а в тому, що самі студенти часто не готові самостійно шукати й сприймати складніші тексти¹.

Студенти не завжди самодисципліновані, свідомі й самостійні, що необхідно при навчанні: відсутність установки на самостійне оволодіння навчальним матеріалом; індиферентне ставлення студентів до організації самостійної роботи та розвитку особистих професійно значущих якостей; неусвідомленість змісту завдань самостійної роботи, зумовлених новою концепцією освіти в рамках Болонського процесу. Встановлено, що в реальних умовах досить часто застосовуються такі методи і прийоми самостійної роботи, які призводять до зниження мотивації самостійної навчальної діяльності, гальмуючи розвиток у студента уміння самостійно виконувати навчальні дії, зменшуючи можливість самостійного переходу від постановки навчального завдання до адекватної навчальної дії, від навчальної дії до відповідного їй самоконтролю і самооцінки.

А використання інформації, отриманої через Інтернет, без щонайменшої творчої «переробки» призводить до навчання «мистецтву копіювання» замість «мистецтва вироблення креативу» – у даному випадку мається на увазі здатність творчого засвоєння та індивідуальної переробки будь-якої інформації, яку людина отримує². Починаючи з тривіального копіювання рефератів і аж до нездатності «пропускати інфор-

¹ Проектування експертної навчальної системи: Пошук оптимальної реалізації психологічних механізмів навчання / за ред. Ю.І. Машбиця. – К.: Інститут психології ім. Г.С.Костюка, 2003. – 80 с.

² Фурман І.О. Концепція боротьби з «комп'ютерними» хворобами студентів вищих навчальних закладів / І.О.Фурман // Інформаційний вісник Академії наук Вищої школи України. №4(42)- К.,- Експрес, 2004. – С.42–47.

мацію через себе», цей процес веде до механічного накопичення знань, що підміняє справжнє засвоєння знань.

З цією проблемою пов'язується феномен під назвою «Кібер-плагіаторство» – цей термін вживається, коли студенти копіюють ідеї з Інтернету, порушуючи авторські права, або ж, коли завантажують із Інтернету якісь дослідницькі праці, повністю чи якусь їх частину, і подають їх як свою оригінальну роботу. Сприйняття деякими студентами інформації в Інтернеті, як такої, яку можна використовувати для публічного використання, вони не усвідомлюють, що Інтернет-джерела також необхідно вказувати у посиланнях. З цієї ж причини статті з журналів, уривки книжок дуже часто не вказуються у списках використаних джерел.

З розповсюджувачами плагіату боротьба виглядає безперспективною, оскільки ані сайти, на яких розміщуються студентські роботи, ані фірми, що цілком легально надають послуги з їх написання, ані самі студенти-користувачі послуг не порушують закон. Власне кажучи, навіть на Заході, де з плагіатом борються значно ефективніше, за подібні випадки до адміністративної, а тим більше кримінальної відповідальності, не притягують. Просто там такими справами займатися не дуже вигідно і занадто ризиковано. Тому вітчизняні студенти знаходяться у значно вигіднішому становищі у порівнянні зі своїми західними колегами не лише завдяки відсутності технологічних можливостей впіймати на плагіаті, а також і з огляду на те, що коло пропозицій у вітчизняному Інтернеті значно ширше, ніж на Заході. Крім того, серед сайтів, якими користуються українські студенти, більшість складають безкоштовні сервери (нерідко з солідною базою робіт), особливо із загальних дисциплін, у той час як в Європі та США безкоштовних «рефератно-дипломних» сайтів значно менше¹.

«Корисних» сайтів із колекціями рефератів, курсових та дипломних робіт в українському та російському сегментах Інтернету (в останньому є також чимало україномовних робіт) дійсно багато і вони користуються неабияким попитом, особливо під час «гарячи» сесійних сезонів. Саме вони кілька разів займали 19 з 20 перших місць у розділі «Освіта» одного з найбільших Інтернет-каталогів Rambler, причому

¹ Фурман І.О. Концентрація боротьби з «комп'ютерними» хворобами студентів вищих навчальних закладів / І.О.Фурман // Інформаційний вісник Академії наук Вищої школи України. №4(42)- К.,- Експрес, 2004. – С.42–47.

після росіян найбільшими користувачами ресурсу є українські студенти. Крім того, слова «реферат» та «курсова» є одними з найпопулярніших у запитах.

Таким чином, якщо при традиційному навчанні достатньо присутності студента на заняттях, то для навчального процесу з впровадженням інформаційних технологій є суттєве обмеження – потрібна гарна технічна оснащеність, що не лише сприятиме постійному доступу до джерел інформації, а й контролюватиме самотійну роботу учнів та студентів. На думку Б. Шуневича, побудова відкритої й дистанційної освіти не узгоджується або важко узгоджується з формами організації й управління в традиційному навчанні й вимагає абсолютно інших організаційних, змістових і методичних підходів, освітніх технологій і методів контролю¹.

Ще однією межею у впровадженні навчального процесу на базі інформаційних технологій постає нестача практичних занять і відсутність постійного контролю, які теж можна віднести до негативних моментів. При дистанційному навчанні технічних фахівців постають і проблеми методичного характеру. Наприклад, при навчанні та підвищенні кваліфікації інженерів виникає потреба демонстрації виконання процесу. Єдиний вихід при дистанційному навчанні – анімація. А це неможливо при недостатньому технічному забезпеченні. Також відсутність технічної бази спричинює проблему проведення іспиту в режимі онлайн, адже студент для відповіді на екзаменаційні питання може посадити за комп'ютер свого друга відмінника.

Соціологічні опитування випускників вищих навчальних закладів щодо самооцінки рівня їх конкурентоспроможності свідчать, що основною перешкодою у працевлаштуванні після отримання диплому про вищу освіту за тією чи іншою спеціальністю є відсутність практичного досвіду роботи. Забезпечити відповідну якість професійно-практичної підготовки під час дистанційного навчання надзвичайно важко, адже студенту потрібно навчати не теоретичних основ, а й надати певних навичок і вмінь на майбутньому робочому місці. При досить неохочій участі все ж деякі підприємства виявляють таку зацікавленість. Їхні представники приходять у вищий навчальний заклад для того, щоб ви-

¹ Шуневич Б. Розвиток дистанційного навчання у вищій школі країн Європи та Північної Америки. Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т вищ. осв. АПН України / Б.Шуневич. – К., 2008. – 509 с.

брати серед студентів потенційних працівників потрібної кваліфікації, організовують у себе практику, впливають на навчальний процес¹.

В умовах інноваційної трансформації підприємства особливого значення набуває відповідність виробничого персоналу за чисельністю і кваліфікацією перспективам подальшого розвитку. Забезпечення гнучкості виробництва вимагає формування мобільної робочої сили, здатної швидко адаптуватися до нових умов виробництва, що дає змогу маневрувати розміщенням кадрів на різних ділянках виробництва. Це особливо важливо під час переходу підприємства на випуск нової продукції, що за мінливості сучасного економічного простору відбувається доволі часто. Тому, чим більша практична базова професійна підготовка працюючих, тим більше можливостей використовувати їхню працю на підприємстві. На жаль, якість навчання, пропонована коледами і ВНЗ не завжди відповідає вимогам підприємства².

Крім того, не слід відкидати таку актуальну для освіти України проблему, як забезпечення відповідним програмним устаткуванням навчального процесу на основі інформаційних технологій. За Т. Поясок, використання інформаційних технологій навчання «вимагає наявності відповідного програмного забезпечення, вільного володіння викладачами і студентами технікою, відведення певної частини робочого часу викладача на розроблення інформаційно-змістового забезпечення вивчення дисциплін»³. Це виявляється і у відсутності чітких цілей навчання й необхідних початкових вимог до студента, для роботи в цій системі; слабкості системи контролю його знань; відсутності вимог до змісту дистанційних курсів і навчально-методичного забезпечення; відсутності централізованого планування і чіткості в оперативному регулюванні процесом розвитку навчально-методичного комплексу в інформаційному напрямку; слабкому економічному механізмі стимулювання навчально- і науково-методичної активності викладачів у сфері

¹ Гулевич О. Основні напрямки реформування навчального процесу в контексті вимог ринку праці / О.Гулевич // Удосконалення змісту та форм організації навчального процесу відповідно до міжнародних стандартів: зб. матеріалів наук.-метод. конф. 2–4 лютого 2005 р. – К.: КНЕУ, 2005. – Т. 2. – С.93–95.

² Черкасова Т.І. Якісні зміни ринку праці в умовах реалізації інноваційної моделі розвитку / Т.І.Черкасова // Економіка та держава. – 2005. – № 2. – С.49.

³ Поясок Т.Б. Використання інформаційних технологій при вивченні економічних дисциплін / Т.Б.Поясок // Перспективные разработки науки и техники. – 2006: Матлы II Междунар. науч.-практ. конф. (г. Днепропетровск, 16–30 ноября 2006 г.). – Днепропетровск: Наука и образование, 2006. – Т. 3. – Пед. науки. – С.57–59.

інноваційних навчальних технологій; слабкій базі нормативних документів і галузевих стандартів, що визначають склад і зміст навчально-методичного комплексу дистанційної освіти; прихильності до традиційних технологій навчання і комп'ютерофобії частини професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу¹.

Недоліки навчання за допомогою інформаційних технологій – це насамперед, відсутність конкретного викладача. Як наслідок, зменшується спілкування між учасниками навчального процесу, адже при традиційних методах навчання студенти отримують більш ніж 50% інформації. На думку Н. Волкової, найбільш важливо це буває при формуванні мотивів навчальної діяльності та у виховному процесі². Під час її дослідження з'ясувалися такі основні мотиви для занять: емоційне задоволення; раціональний мотив; підготовка для професійної діяльності.

Ще однією, ледь не найголовнішою межею використання інформаційних технологій у навчальному процесі, є проблема залежності, яка виникає у молоді, що користується мережею Інтернет. Вже не тільки батьки та вчителі, а й психологи, психіатри, міліція почали висловлювати стурбованість з приводу хворобливої залежності від комп'ютера, яку психологи прирівнюють до алкогольної чи наркотичної. Але психологічна залежність лікується набагато важче, ніж фізіологічна. Віртуальна реальність змінює стереотипи поведінки користувачів і створює нову форму культури, з якою втрачається суб'єктність. Таким чином, виникає ефект самопрограмування і маніпулювання свідомістю.

Психологічна залежність користувачів мережі Інтернет («Інтернет-адикція») супроводжується послабленням соціальних зв'язків та іншими згубними наслідками «відходу» до віртуальної реальності.

Також медики надзвичайно схвильовані тим, що серед користувачів комп'ютерів, особливо підлітків, виявлено новий тип захворювання – синдром комп'ютерного стресу, який супроводжується наведеними вище симптомами, а також депресією. Ці та інші негативні явища в основному призводять до двох наслідків – нездатності зберігати індивідуальність та «внутрішню дистанцію» у захоплюючому існуванні у «віртуальній реальності» та невміння протистояти тискові масової ку-

¹ Мамаєв Л. Нові технології навчання у ВНЗ / Л.Мамаєв, О.Романюк // Рідна школа. – 2002. – № 4. – С.16–22.

² Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник / Н.П.Волкова. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 256 с.

льтури в цілому, яка є на сьогодні украй агресивним середовищем, що в буквальному розумінні слова руйнує психіку людини¹.

Діти самі не можуть контролювати себе. У них виробляється залежність від комп'ютера і від Інтернету, як від наркотиків. Бо над створенням програм працюють найкращі психологи і фахівці, які, аби отримати прибуток, придумують такі ігри, такі ситуації, що діти самі відірватися не можуть. І, на жаль, діти з ранку до вечора сидять перед монітором. У результаті вони стають надто збудженими, з'являються серйозні порушення психіки у дитини. А якщо ще є схильність до психічних розладів, то комп'ютер, та і телевізор також, може спровокувати навіть епілептичні напади. Дитячі психіатри і психологи вважають, що основними хворобами дітей у ХХІ столітті будуть недуги, пов'язані із залежністю від телебачення, комп'ютерів і глобальних мереж.

Для Інтернет-залежних людей характерні такі психологічні симптоми: чудове самопочуття або ейфорія за комп'ютером, збільшення тривалості часу, що проводиться з механічним «другом», нехтування друзями, сім'єю, відчуття порожнечі, роздратування, депресії поза комп'ютером, проблеми з навчанням, роботою тощо. Деякі психологи стверджують, що таким людям необхідно терміново знайти будь-яке важливе завдання, виконання якого потребує інтелектуальних, фізичних та психологічних зусиль.

Залежність від Інтернет, чи кібер-залежність, дуже схожа на патологічний потяг до азартних ігор. Так само, як і азартні гравці, залежні від Інтернет мимовільно вкладають у свій комп'ютер та віртуальне спілкування гроші та час. Вони можуть не помічати все, що діється навколо, і шукати задоволення у спілкуванні з машиною чи віртуальними друзями. Залежність від Інтернет – досить широке поняття, до якого входить ціла низка різноманітних типів поведінки, а також проблеми самоконтролю². Психологи виділяють кілька підтипів такої залежності, враховуючи те, до чого сформувалася пристрасть у конкретної особистості: «кіберсексу», віртуальних знайомств, мережеских

¹ Цимбал О.А. Деякі негативні аспекти комп'ютеризації навчання та шляхи їх мінімізації / О.А.Цимбал // Гуманізм та освіта. – Вид-во ВНТУ «Універсум-Вінниця», 2006. – С.393–395

² Пережогин Л.О. Интернет-аддикция в подростковой среде / Л.О.Пережогин // Сборник тезисов международной конференции «Подростки и молодежь в меняющемся обществе – проблемы девиантного поведения» (Москва, 2001). – М.: Новый отчет, 2001. – С.56–68.

азартних ігор, комп'ютерних ігор або до нав'язливого переміщення по Веб-вузлах. Патологія виявляється в руйнуванні звичайного способу життя, зміні життєвих орієнтирів, появі депресії, наростанні соціальної ізоляції.

Кібер-сексуальна залежність виявляється в тому, що особи, що страждають від кібер-сексуальної залежності, відвідують, завантажують або продають матеріали порнографічного змісту в Інтернет, або ж фантазують на дорослі теми чи відвідують рольові чати.

Особи, залежні від різних чатів, дуже часто на перше місце виносять віртуальні відносини чи займаються віртуальним зрадництвом. Так проявляється залежність від віртуальних відносин. Друзі в Інтернет дуже швидко стають надважливими для такої особи, відсуваючи на другий план сім'ю та реальних друзів. Дуже часто це призводить до подружньої зради чи дестабілізує сімейні відносини. З іншого боку, якщо студент багато часу проводить у різноманітних чатах, то це не обов'язково означає, що ця людина позбавляє себе так би мовити реального спілкування. Можливо, це лише практика спілкування, принаймні з людьми із різних країн світу.

Інший різновид кібер-залежності – інформаційне перевантаження. Велике розмаїття інформації у Всесвітній павутині створило особливий тип поведінки, при якому людині просто необхідно постійно переглядати різноманітні Інтернет ресурси чи шукати інформацію. Люди проводять багато часу у пошуках та збиранні необхідної інформації, а потім її організації. Молодь, яка страждає цим видом залежності, проводить багато часу у накопиченні та організації матеріалів різного скерування. Нав'язлива потреба у таких пошуках інформації призводить до зниження продуктивності роботи.

Ігри онлайн – досить велика категорія, що включає в себе нав'язливе бажання грати в азартні ігри, грати онлайн, робити покупки чи торгувати на біржі. Такі люди люблять відвідувати віртуальні казино, інтерактивні ігри, електронні аукціони або електронні брокерські контори, витрачаючи великі суми грошей або відволікаючись від службових обов'язків чи важливих контактів.

Особливої уваги вимагає і проблема впливу на установки особистості розповсюджених у глобальних мережах ігор з елементами насильства. Дослідження показали, що жорстокі ігрові епізоди нерідко призводять до наростання агресивності поведінки молодих людей. Так, навесні 2002 р. німецький підліток Р. Штайнхойзер убив 17 і ранив 7 осіб у гімназії, де він навчався. При опитуваннях свідків з'ясувалося, що улюбленим його занят-

тям була участь у мережевих комп'ютерних іграх, що містять сцени насильства (таких як CounterStrike). Сьогодні в Німеччині обмежене поширення подібних ігор. Очевидно, з розвитком технологій зазначена проблема буде ускладнюватися, оскільки компанії-розроблювачі ігор постійно підвищують якість відповідності ігрового простору реальності, а це веде до зростання ступеня занурення особистості у віртуальне середовище.

У 1980-х роках такі комп'ютерні ігри, як Солітер чи Мінер були частиною програмного забезпечення комп'ютера. Пізніше науковці встановили, що ігри за комп'ютером створюють організаційні проблеми, і що працівники більшу частину часу проводили не за роботою, а саме за іграми. Ці ігри не є ані інтерактивними, ані такими, що граються в Інтернет.

По-перше, ігрова залежність провокує у дітей агресивну поведінку. Граючи за комп'ютером, у них немає навичок живого спілкування, які найчастіше здобуваються під час ігор з однолітками на свіжому повітрі. Саме так у дітей формуються соціальні ролі та взаємини, так вони вчаться вирішувати конфлікти ... Натомість у грі проблема зникає за однією моделлю – завдяки пострілам. 21% підлітків у комп'ютерних іграх надають перевагу винятково «стрілялкам». Ще 21% люблять грати у стимулятори спортивних ігор – тобто діти не рухаються, а грають у футбол лише напружуючи зір, ще 18% обирають пізнавально-розвиваючі ігри, а 16% грають у так звані стратегії.

Також комп'ютерні ігри не сприяють духовному розвитку особистості, не дають можливості налагодити соціальні зв'язки. Останнім часом у світі поширився вислів «діти-ентер», тобто ті, які вміють більше спілкуватися з комп'ютером, аніж з однолітком. Нехімічні залежності дуже збіднюють емоційну палітру відчуттів, у дітей відбувається знецінення моральних орієнтирів. Підтверджується теза Ф. Фукуями про те, що дефіцит спілкування замінюють інформаційні технології¹.

Хоча, з іншого боку, деякі з комп'ютерних ігор є моделюванням реальних ситуацій та можуть бути розвиваючими чи навчальними. А для дорослої, здорової людини короткочасний сеанс такої гри може бути використаний для виходу негативних емоцій та зняття стресу. Звісно, деякі ігри є занадто жорстокими і їх необхідно лімітувати як за віком, так і за психічним станом користувача².

¹ Смола Л. Нехімічні залежності у підлітків / Л.Смола // День. – №38, п'ятниця, 29.11.2008.

² Судакова І.Є. Використання інноваційних технологій у навчальному процесі на прикладі мультимедійної лекції з курсу загальної біології на тему «Віруси – живі істоти» / І.Є.Судакова // Проблеми освіти. – 2007. – № 50. – С.51–55.

Будь-який із вище перелічених видів залежності від віртуального середовища є однаково небезпечним і свідчить про відхилення від норми. Патологія виявляється в руйнуванні унормованого способу життя, зміні життєвих орієнтирів, появі депресії, наростанні соціальної ізоляції¹. Таким чином, незважаючи на те, що можливості, надані суспільству мережею Інтернет, дійсно грандіозні, помітний і широкий спектр породжуваних нею небезпек. Одержуючи безсумнівні переваги від використання інформаційних систем, побудованих на основі глобальних комп'ютерних мереж, суспільство поступово входить у залежність від їхнього нормального функціонування. Цей факт змушує виробляти нові підходи до захисту інтересів особистості, суспільства, держави в цій сфері.

Ряд небезпек пов'язаний зі спробами використовувати інформаційні можливості мережі для формування суспільної думки, впливу на маси з метою досягнення своїх інтересів. Безумовно, інформаційному впливу найбільшою мірою піддається найбільш масова й активна частина аудиторії Інтернету – молодь. На молодих людей буквально обрушується потік інформації, значну частину якої вони просто не в змозі адекватно сприйняти. Натомість, матеріали, подані в упередженій формі, здатні маніпулювати психікою молодої людини, призводячи до моральної деформації, породжуючи невмотивовану агресію, прагнення до насильства².

Так, відсутність налагоджених правових механізмів впливу на інформацію, що представляється в комп'ютерних мережах, дозволяє розміщати тут матеріали відверто націоналістичного, фашистського, расистського змісту, порнографічну продукцію з елементами насильства, рецепти виробництва наркотичних і вибухових речовин і т.д. У ряді країн відзначається поява сайтів, що належать організованим злочинним угрупованням і терористичним організаціям, через які ведеться не тільки обмін інформацією, але і пропаганда відповідних ідей і способу життя.

Аналізуючи вплив мережевих інформаційних ресурсів на формування життєвих установок молоді, припустимо, на наш погляд, розглядати Інтернет в якості специфічного середовища прояву суспільних

¹ Римашевський Ю. Віртуалізація молоді як соціально-психологічний феномен сучасності / Ю. Римашевський // «І»: незалежний культурологічний часопис. – 2007. – № 46. – С. 68–73.

² Римашевський Ю. Віртуалізація молоді як соціально-психологічний феномен сучасності / Ю. Римашевський // «І»: незалежний культурологічний часопис. – 2007. – № 46. – С. 68–73.

відносин. У цьому середовищі представлені практично всі соціальні шари і вікові групи населення, тут знайшли втілення в тій або іншій формі більшість видів діяльності суспільства (політична, фінансово-економічна, комерційна, освітня, культурна і т.д.), на основі спільності інтересів створюються численні «віртуальні» групи територіально відокремлених суб'єктів. У таких групах складається своя внутрішня соціальна ієрархія, з'являються формальні і неформальні лідери. Тут одержують розвиток невідомі раніше форми спілкування і взаємодії людей, йде процес формування особливої субкультури¹.

Безумовно, у сучасних умовах неможливо (та й неправильно) ізолювати молоду людину від використання мережевих ресурсів. Однак повинні бути продумані шляхи нейтралізації негативного інформаційного впливу комп'ютерних мереж. Зацікавлена участь дорослих, що дають об'єктивну оцінку інформації і здійснюють її фільтрацію, дозволить правильно зорієнтувати молоду людину в інформаційних потоках.

Не повинна залишатися осторонь від розглянутої проблеми і держава. Назріла необхідність визначення твердих критеріїв допустимості розміщення в мережах певних видів інформації. Варто виробити працюючі механізми обмеження доступу до окремих сайтів для різних вікових категорій аудиторії Інтернету. Потрібно законодавчо закріпити відповідальність власників сайтів за зміст розташовуваних інформаційних матеріалів. І дуже важливо, щоб протиправні процеси, що відбуваються в глобальних комп'ютерних сітках, одержували адекватну протидію з боку правоохоронних органів.

Таким чином, проведений аналіз внутрішніх і зовнішніх меж застосування інформаційних технологій в освіті дає можливість сформулювати *оптимальні параметри реалізації інформаційної педагогіки*.

Застосування підходів, спрямованих на часткове вирішення певних методичних та змістових складових у рамках діючих схем, традиційних технологій, методів і форм навчання, не дає можливості повною мірою забезпечити підвищення ефективності навчального процесу із застосуванням новітніх інформаційних технологій. Розв'язання цього завдання можливе через використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій як одного із важливих інструментів мето-

¹ Там само.

дологічної, змістової й організаційної перебудови всієї системи освіти. Адже саме вони мають необмежені можливості для інновацій, що сприяє їх застосуванню в навчальному процесі¹.

Як було показано, використання комп'ютерів у навчально-виховному процесі поряд із перевагами має певні ризики. З огляду на них, необхідно дотримуватися таких підходів: у будь-якій освітній ланці необхідне строге дотримання санітарно-гігієнічних та ергономічних нормативів для техніки, що використовується.

І викладач, і студент є складними живими організмами, які постійно перебувають під впливом різноманітних факторів та обставин. Тому, залежно від конкретної ситуації, результати залучення комп'ютерних технологій можуть дещо варіюватись. Рівень працездатності, сприйняття та засвоєння інформації залежить від багатьох факторів, одним із основних є психічний стан людини².

За М. Левітовим, психічні стани – це «цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, яка показує своєрідність перебігу психічних процесів залежно від відображуваних предметів і явищ дійсності, попереднього стану і психічних властивостей особистості». Інтегруюче значення психічних станів дозволило А. Прохорову охарактеризувати це явище, як «єдність переживання і зовнішньої діяльності у вигляді поведінки, дій суб'єкта, хоч і тут зв'язок між поведінкою й станом не завжди прямий».

Іншими словами, психічний стан – сукупність ознак психічної діяльності людини, які характеризують її стан у певний момент. Розрізняють стан розумової діяльності, стан настрою, стан мобілізації або розслаблення волі, стан поведінки і дій людини, наприклад, спокій, роздратування, тривога, радість тощо. Психічні стани енергетично мобілізують і активізують людину до дій, які відповідають цим станам³.

¹ Бойко Н.І. Організація самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н.І. Бойко; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2008. – с.17.

² Мерлін В.С. Психологія індивідуальності / В.С.Мерлін. – МПСИ Модзк, 2005. – 544 с.

³ Судакова І.Є. Комп'ютерні технології навчання та їх вплив на психічні стани студента / І.Є.Судакова // Проблеми освіти: наук. зб. [кол. авт.]. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – ВІП.56. – С.106.

Одним із найголовніших, з точки зору навчальної діяльності, є стан напруження. Помірне напруження – нормальний стан, який формується в умовах діяльності (супроводжується помірними змінами фізіологічних процесів організму, гарним самопочуттям). Саме за таких умов зберігаються працездатність, відсутність помилок та зривів.

Підвищене напруження супроводжується діяльністю у екстремальних умовах (максимальне напруження фізіологічних та психічних функцій, що виходить за межі норми). Це призводить до фізіологічного дискомфорту, дефіциту часу, інформації, страху, перевантаженню та конфліктним ситуаціям.

Безперечно, інформаційні технології здійснюють достатньо суттєвий вплив на молодь, проте рівень позитивного та негативного впливу може керуватися безпосередньо самим користувачем.

Особи, які тривалий час перебувають у зоні дії електромагнітного випромінювання, скаржаться на слабкість, дратівливість, швидку стомлюваність, послаблення пам'яті й порушення сну. Часто до цих симптомів додаються й розлади вегетативних функцій. Проте електромагнітне випромінювання сучасних моніторів набагато менше опромінення звичайного телевізора. Шкідливими можуть бути лише монітори, яким більше 5–7 років, але і на них можна встановити додатковий захисний екран, та контролювати відстань між вами та монітором.

Сенсорне напруження можна зменшити регулюванням яскравості монітору, оптимальним підбором кольору та розміру шрифтів.

Фізіологічне напруження корегується дотриманням правильної постави під час роботи за комп'ютером. Час від часу підіймати або просто рухати кистями рук. Також лікарі радять робити невеликі перерви у роботі у вигляді міні-зарядок.

Інтелектуальні напруження можуть виникати через невміння правильно розпланувати власний час. Проте часто буває, що пошук інформації займає більше часу ніж планувалося, або з'являється стільки цікавої інформації, що не можливо зорієнтуватися. Тому, по-перше, слід користуватися пошуковими системами; по-друге, можна копіювати інформацію, а при нагоді вже опрацювати її більш детально.

Причиною емоційних напружень може бути низький рівень комп'ютерної культури користувача. У такому випадку слід скористатися послугами численних комп'ютерних курсів або придбати відпові-

дну літературу та працювати самостійно, інколи звертаючись за допомогою до колег чи друзів¹.

Звісно значним стресом може стати втрата важливої інформації. Тому, як радять усі спеціалісти по роботі з комп'ютерами, робити резервні копії.

Застосування інформаційних та медіатехнологій має здійснюватися з максимальною обґрунтованістю, наявністю педагогічної дії, лише там, де максимально збільшується ефективність навчання та виховання, формується новий стиль мислення, де без комп'ютера обійтися просто неможливо.

Необхідна постійна робота з виховання особистої культури користувачів, самоспостереження за станом здоров'я, рівнем втомлюваності, вироблення засобів його подолання.

Також варто забезпечити педагогічний контроль і регулювання впливу комп'ютерів на становлення особистості не лише у навчальному процесі, а й у сім'ях.

Особливо це стосується студентів вищих навчальних закладів. Якщо для учнів загальноосвітніх навчальних закладів існують розроблені санітарні норми і правила², для професійного користувача існують обмеження – 4 години роботи на день з перервою після кожної години, то для студентів ВНЗ (а це період юнацького розвитку) нормативи відсутні взагалі, у кращому випадку вони прирівнюються до норм професійних програмістів. Частими є прецеденти, коли шкільні та студентські «норми» перевищують санітарні норми навіть професіоналів (особливо при захопленнях комп'ютерними іграми).

Нормоване і обґрунтоване використання інформаційних технологій, мережі Інтернет надасть можливість максимально використати їх переваги, виростити творчих професіоналів, дозволить попередити негативні впливи.

Необхідно пам'ятати, що жоден технічний пристрій, у тому числі й комп'ютер, не здатний створювати новий інформаційний продукт, він – тільки його носій. Освічений член інформаційного суспільства за

¹ Ибрагимов И.М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / И.М.Ибрагимов; под ред. А.Н.Ковшова. – М.: Издательский центр «Академия», 2005.

² Павленко А.Р. Мінімізація негативного впливу комп'ютерів на здоров'я школярів / А.Р.Павленко, Ю.Д.Думанський, Н.С.Польська // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – №4. – С.46–48.

допомогою комп'ютера повинен уміти опрацювати й оцінити інформацію, знайти її нові джерела, використати для розв'язання завдань, що стоять перед ним, але найвидатніші відкриття в науці людина завжди робила за допомогою свого розуму.

Комп'ютер потрібно використовувати як інструмент для свого саморозвитку, здобуття знань у певній галузі, для розв'язання рутинних, механічних завдань (підготовки текстів, таблиць, збирання та оброблення інформації, пошук необхідних даних) тощо. Але ні в якому разі не можна ставати рабом інформаційних технологій, інакше це може призвести до наведених вище негативних наслідків.

Таким чином, одним із напрямків подолання суперечності між інформатизацією освіти та ризиками для здоров'я юнацтва є дотримання обґрунтованого і стандартизованого ступеня безпечної роботи студентів за комп'ютером. Ефективне функціонування комп'ютерно-орієнтованих засобів можливе, якщо дотримуватись системи дидактичних умов: цілеспрямованість і взаємозв'язок між предметами з позицій формування основ інформаційної культури студентів; послідовне і поступове включення студентів у роботу з новими засобами навчання; вибір методів навчання викладачами, враховуючи дидактичні можливості комп'ютера¹.

Навчання із застосуванням новітніх інформаційних технологій набуває іншого характеру та стилю, але необхідні певні передумови, які сприяють ефективному їх використанню. Так, О. Іщенко виокремлює такі оптимальні умови використання інформаційних технологій у навчальному процесі.

1. Необхідна матеріальна база, тобто наявність комп'ютерів, обладнання, програм.

2. Інформаційна культура педагога. Тут важливого значення набуває відповідна підготовка викладача до використання інформаційних технологій. Вона передбачає оволодіння педагогом певними вміннями та навичками, які свідчать про його досконале володіння комп'ютером на рівні середньо досвідченого користувача. А саме – підготувати персональний комп'ютер до роботи, прочитати перелік програм, запустити необхідну програму на виконання, вміти зберегти інформацію, скористатись прин-

¹ Яцюк С.М. Дидактичні умови використання комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання студентів медико-технічного профілю: автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / С. М. Яцюк; Волин. держ. ун-т ім. Л. Українки. – Луцьк, 2005.

тером. Тобто – це вміння не лише застосування комп'ютера як друкарської машинки. На превеликий жаль, багато вчителів-гуманітаріїв не готові до застосування інформаційних технологій саме з цієї причини.

3. Інформаційна культура учня / студента. Від того, наскільки досконало молодь володіє комп'ютером на рівні користувача, залежить, чи досягне праця вчителя гуманітарних дисциплін успіху. Якщо ж значна частина учнів має обмаль знань щодо володіння комп'ютером, то перед вчителем неминуче постає питання про доцільність застосування фронтальних комп'ютерних технологій.

4. Наявність значного педагогічного досвіду. З інформаційними технологіями може працювати лише той педагог, який користується всім арсеналом традиційних методик. Урок у комп'ютерному класі вимагає від викладача додаткових психологічних та методичних зусиль.

5. Знання методик ефективного застосування комп'ютерних програм. Можна помітити в цілому таку тенденцію – молоді, недосвідчені вчителі, що добре знають комп'ютер, хочуть, але не завжди вміють ефективно використовувати інформаційні технології під час викладання предметів; досвідчені вчителі старшого покоління, що мають за плечима досвід та багатий арсенал засобів навчання і могли б ефективно використати інформаційні технології, навпаки, переважною більшістю, через незнання комп'ютера не застосовують його.

6. Наявність відповідного педагогічного програмного забезпечення, що відповідало б навчальним програмам цих дисциплін¹.

Сьогодення вимагає використання сучасних інноваційних технологій навчання, в основу яких покладено комп'ютери та інші електронні засоби, що відіграють важливу роль у сучасній викладацькій роботі. Як би викладач не ставився до «електронної революції», більшість студентів просто обожнюють комп'ютери, мають певний досвід роботи з Інтернетом, а електронна пошта вважається звичайним видом спілкування, тому, незалежно від уподобань викладача, студенти використовуватимуть комп'ютери у своїй академічній самостійній роботі. Одночасно електронні засоби можуть бути корисними і для викладача². Тому робота викладача повинна передбачати залучення комп'ютерних

¹ Іщенко О.А. Передумови й проблеми застосування нових інформаційних технологій при викладанні суспільно-гуманітарних дисциплін / О.А.Іщенко // Коледжанин. – 2002. – №3. – С.33–34.

² Скляр П.П. Мотивація навчальної діяльності студентів / П.П.Скляр // Соціальна психологія. – 2004. – №5. – С.98–108.

технологій у навчальний процес, але обов'язково має бути ретельно підготовленою, відповідати стандартам та вимогам.

Загальновідомо, що тільки 15% інформації запам'ятовується при слуховому сприйнятті, 25% – при зоровому і 65% – при одночасному. Понад 85% людей, особливо молодих, володіє переважно здоровою пам'яттю. Комп'ютерні технології направлені на одночасне залучення слухової та зорової сенсорних систем¹.

Комп'ютер в аудиторії чи вдома, за умов правильного залучення до навчального процесу, може бути інструментом, вчителем та наочним посібником². Як інструмент його використовують для опрацювання нових слів, математичних обчислень або як ланку при підключенні до роботи в Інтернеті.

Також комп'ютер забезпечує багаторазове повторення, опрацювання матеріалу та доведення умінь і навичок до належного рівня, що безпосередньо пов'язано із розвитком механічної пам'яті студентів. Рівень знань може бути легко перевірений, а будь-які помилки можуть бути додатково опрацьовані та пояснені іншими словами. Крім того, комп'ютер є найтерплячішим викладачем, який за будь-яких умов вимагає лише правильного виконання.

Робота із комп'ютерними підручниками та мультимедійними лекціями суттєво полегшує повсякденну працю викладача, сприяє підвищенню зацікавленості, відповідно і рівня знань студентів³. Мультимедійність лекцій зумовлена можливістю подання інформації одночасно багатьом слухачам у відібраній викладачем послідовності, а також корисністю індивідуального використання при самостійній роботі студентів. Наочність досягається шляхом програмування на виконання певних творчих робіт студентів, реалізація яких може бути здійснена лише за наявності необхідного рівня підготовки з певної дисципліни.

За допомогою комп'ютерів у навчанні досягають зменшення інтенсивності стресу та напруження. Наприклад, якщо студент не впевнений у власних знаннях, вимові або якщо у колективі склалися не зовсім

¹ Судакова І. Є. Комп'ютерні технології навчання та їх вплив на психічні стани студента / І.Є.Судакова // Проблеми освіти: наук. зб. / [кол. авт.]. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – Вип.56. – С.106.

² Дубовицкая Т. К проблеме диагностики учебной мотивации / Т.Дубовицкая // Вопросы психологи. – 2006. – №1. – С.73–78.

³ Бухаркина М.Ю. Мультимедийный учебник: что это? / М.Ю.Бухаркина // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 4. – С.29–33.

щирі стосунки, – в такому випадку краще виконати завдання індивідуально за допомогою комп'ютера.

Крім того, в навчанні широко використовується комп'ютерне моделювання. Воно має перевагу в тих ситуаціях, коли безпосередня демонстрація досліду неможлива з ряду причин (радіоактивне опромінення та його вплив на живі організми, виробництво високотоксичних речовин тощо).

Окремий комплексний напрям реалізації інформаційної педагогіки – організація дистанційної форми навчання.

При розробці навчально-методичної бази для дистанційного навчання не варто нехтувати таким компонентом, як психологічні особливості особистості, які є основою навчально–пізнавальної діяльності і впливають на якість дистанційного навчання. Електронні версії підручників, що стали основою для створення дистанційних курсів, як і традиційні підручники, не вирішують проблеми самостійної діяльності студентів у одержанні знань. Ці програмні продукти тільки створюють віртуальне навчальне середовище, в якому і здійснюється дистанційне навчання. Але тут виникають такі психологічні проблеми, як відсутність досвіду самостійної роботи, недостатня волева саморегуляція, вплив групових установок тощо. Тому розроблювачам курсів варто звернути особливу увагу на необхідність детального планування навчальної діяльності, її організації, чіткої постановки цілей і завдань навчання. Студенти повинні розуміти призначення запропонованих курсів. Слід враховувати психологічні закономірності сприйняття, пам'яті, мислення, уваги, вікові особливості студентів.

Важливим чинником у процесі дистанційного навчання є зворотний зв'язок між викладачем і студентом. Його суть полягає в тому, що в міжособистісному спілкуванні процес обміну інформацією нібито подвоюється і виникає проблема появи комунікативного бар'єру. Якщо це трапляється, то інформація спотворюється або змінюється її зміст, і тоді з'являється загроза переростання комунікативного бар'єра у бар'єр відносин, що переходить у почуття недовіри і ворожості відносно запропонованої інформації. Таким чином, особистісні характеристики викладачів у системі дистанційного навчання мають важливе значення для забезпечення відповідного психологічного комфорту тих, хто вчиться¹.

¹ Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – Вип. 49. – 102 с.

У цілому, науковці визначають такі основні недоліки дистанційної форми навчання¹:

- відсутність особистого спілкування між викладачем й учнем: відбувається менш ефективна, позбавлена індивідуальності передача знань; не вистачає спілкування з колегами-учнями (студентами) для обміну досвідом;
- необхідність надзвичайно сильної мотивації навчання в учнів / слухачів, вміння вчитися самостійно без постійної підтримки викладача;
- відсутність можливості негайного практичного застосування одержаних знань на практиці із подальшим обговоренням проблемних питань з викладачем і роз'ясненням ситуації на конкретних прикладах;
- ті, хто навчається, не завжди можуть забезпечити себе достатнім технічним оснащенням – комп'ютером і постійним доступом до Інтернету;
- складність фільтрації інформації, яку крім навчальної отримує учень (студент) в мережах;
- відсутність контролю за кількістю часу, який учень (студент) проводить у віртуальному світі.

Отже, новітні технології змінили наше ставлення до навколишнього світу, культури, освіти та власне процесу навчання. Сьогодні ми можемо спостерігати подвоєння обсягів комп'ютерних можливостей та характеристик кожні вісімнадцять місяців. Швидкий розвиток технологій буде спостерігатися і впродовж наступних років, а значення і важливість комп'ютерів будуть зростати, чим суттєво впливатимуть на процеси здобуття освіти. Тому викладач в умовах сьогодення має вільно володіти не тільки власним предметом, а і основними навичками залучення інформаційних технологій у процес навчання, при цьому коректно ставитися як до методичних, так і до психологічних рекомендацій щодо використання певної технології.

У процесі дослідження ми виявили, що для вирішення цього складного, але актуального завдання необхідним є пошук та обґрунтування способів організації навчально-пізнавальної діяльності студентів в

¹ Аніщенко О.В. Інформаційні технології навчання у контексті наукової організації праці / О.В. Аніщенко // Фізико-математичний збірник: збірник наукових праць. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – С.51–56.

умовах інформаційної педагогіки. Довели, що сучасні проблеми, зокрема формування мотивації та пізнавального інтересу, встановлення раціонального, педагогічно виправданого діалогового спілкування студентів з комп'ютером, є надзвичайно важливими. На всіх етапах отримання й засвоєння навчальної інформації, поєднання індивідуальних, групових і колективних форм та методів інформаційної педагогіки ефективна роль належить якісно новій організації пізнавальної діяльності, контролю й самоконтролю, формуванню творчих здібностей студентів у процесі застосування комп'ютерних технологій, виробленню оптимальних шляхів поєднання традиційних і нових інформаційно-освітніх технологій навчання.

Глава 3.5.

Менеджмент інформаційної педагогіки на основі концепції раціональності

Приймаючи, що змістом педагогіки (якщо ми її визначаємо на відміну від змісту навчання) є такий рівень розвитку особистості, предметної та соціальної компетентності людини, який формується у процесі виконання навчально-пізнавальної діяльності і може бути зафіксований як її результат на певний момент, ми маємо визнати, що зміст освіти – це міра залучення людини до культури, що розвивається. Тому мета організації процесу навчання – це не тільки передача сукупності навчальної інформації, а й формування особистісних і професійних якостей людини, які повинні сформуватись у людини в наслідок засвоєння необхідної інформації, набуття певних умінь і навичок.

Автори, які таким чином трактують зміст педагогічної науки в цілому, виокремлюють у ньому різні компоненти. Наприклад, О. Бондаревська вирізняє аксіологічний, когнітивний, діяльнісно-творчий та особистісний компоненти¹.

Аксіологічний компонент має на меті введення дітей у світ цінностей і надання їм допомоги у виборі особистісно-вагомої системи ціннісних орієнтацій.

Когнітивний компонент забезпечує науковими знаннями про людину, культуру, історію, природу, ноосферу як основу духовного розвитку.

¹ Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е.В.Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С.11–17.

Творчий компонент змісту освіти сприяє формуванню й розвитку різноманітних засобів діяльності, творчих здібностей, необхідних для самореалізації особистості в праці, науковій, художній та інших видах діяльності.

Особистісний компонент забезпечує самопізнання, розвиток рефлексивної здібності, оволодіння засобами саморегуляції, самовдосконалення, морального самовизначення, формує життєву позицію. Особистісний компонент є системо-утворюючим¹.

В. Лазарєв виокремлює когнітивний, ціннісний компоненти, а також компоненти психічного розвитку (новоутворення в інтелектуальній, емоційній і вольовій сферах), розвитку креативності й оздоровчий (профілактика і, за можливістю, корекція несприятливого соматичного і психічного розвитку дітей, забезпечення їхньої готовності до ведення здорового способу життя)².

Подібне розуміння змісту освіти починає утверджуватися у сфері управління освітою. В цьому контексті зміст освіти визначається як програма освітньої діяльності, спрямована на формування загальної культури особистості, адаптації особистості до життя в суспільстві, створення основи для усвідомленого вибору й засвоєння професійних освітніх програм. Зміст освіти повинен забезпечити формування у того, хто навчається, картини світу, адекватної сучасним рівню знань і рівню освітньої програми; розвиток адекватного світовому рівню загальної та професійної культури; інтеграцію особистості в систему світової й національної культур, формування людини-громадянина.

Однак сьогодні в педагогіці та управлінській діяльності в галузі освіти домінуючим стає розуміння терміну «зміст освіти» як програмно-інформаційного змісту процесу навчання. При цьому виникає парадоксальна підміна найважливіших категорій освіти. Сукупність інформації, яка з певної дисципліни визначається для вивчення, називається навчальною програмою. Навчальна програма, співвіднесена з часом, необхідним для її вивчення, іменується навчальним планом. Призначений для вивчення зміст навчальних програм і навчальних планів, якщо дотримуватися традицій вітчизняної педагогіки, визначається як зміст

¹ Кантор М. Понятийно-терминологическая система педагогика: логико-методологические проблемы / М.Кантор. – М.: Педагогика, 1980. – С.14.

² Лазарев В.С. Управление школой: теоретические основы и методы / В.С.Лазарев. – М. : ЦСиЭИ, 1997. – С.128.

освіти. У цьому контексті освіта є поняттям, тотожним поняттю навчання, або ж вважається результатом останнього¹.

Подібний педагогічний підхід, який трактує освіту як сукупність знань, умінь і навичок, що легко формалізуються й підлягають контролю з боку органів керування освітою, створює всі умови для культивування особистісно-відчуженої освіти. Якщо метою і результатом освітнього процесу (як єдності навчання і виховання) є особистість, тоді змістом цього процесу має бути становлення особистості як суб'єкта діяльності і соціальних відносин, її інтелектуальний, духовний, фізичний розвиток.

Тобто, ми усвідомлюємо, що сьогодні вже замало засвоїти необхідний мінімум знань, наприклад, із інформатики та набути навичок користувача комп'ютера, замало навіть надати професійну підготовку операторів ПЕОМ. З позицій парадигми сучасної освіти мова має вестись про формування особистості в цілому, про підготовку до повноцінного життя в сучасному інформаційному просторі.

Так, комп'ютерні навчальні програми мають застосовуватися як нові методи і засоби вивчення різних предметів, а також в науково-експериментальній діяльності учнів та студентів. Як правило, програма вивчення інформатики складається з двох основних змістовних ліній – лінії інформаційно-логічних моделей та лінії інформаційних технологій.

Лінія інформаційно-логічних моделей містить основи інформатики як фундаментальної науки. Лінія інформаційних технологій – це вивчення, в першу чергу, основ універсальних комп'ютерних технологій. Вони базуються на роботі з текстовими та графічними редакторами, електронними таблицями, базами даних. Прийнято застосовувати знайомство з деякими спеціалізованими технологіями, що ґрунтуються на універсальних (наприклад, редагування, комп'ютерна верстка, книжкова ілюстрація, бухгалтерський облік, створення комп'ютерної анімації, реклами, проектування в архітектурі, моделювання одягу, дизайн та ін.). Це дає змогу виконувати індивідуальні проекти із використанням технологій, які перевищують вимоги навчальної програми, розкриваючи творчий потенціал талановитих особистостей.

Знання та навички, які одержують при вивченні інформатики, мають широко використовуватися за допомогою спеціальних комп'ютерних програм при вивченні інших дисциплін. Наприклад:

¹ Майоров А.Н. Элементы педагогического мониторинга и региональных стандартов в управлении / А.Н.Майоров, Л.Б. Сахарчук, А.В. Сотов. – СПб. : ГУПМ, 1992. – С.5.

- відомості про арифметичні, логічні, фізичні принципи побудови та роботи приладів (мікропроцесорів, запам'ятовуючих пристроїв);
- засоби взаємодії комп'ютерів з іншими пристроями;
- модеми для зв'язку комп'ютерів через телефонні лінії, комп'ютерні мережі, бази даних, приклади введення-виведення інформації;
- мови програмування;
- середовища візуального програмування.

Такі задачі вирішуються впровадженням синтетичних занять «інформатика + географія», «інформатика + історія». Ефективним виявився комп'ютер і для роботи педагогів, які викладають державну та іноземну мови. Вони широко використовують програми-редактори, яких існує багато і які надають широкі можливості. У комплексі випробувано кілька таких програм, які використовуються на різних етапах написання творів шляхом подання навідних запитань залежно від того, на які аспекти при написанні творів ці програми зорієнтовані. Більше того, педагоги працюють над власними комп'ютерними програмами.

Завдання скласти індивідуальний план використання ІКТ педагога при вивченні свого предмета вирішують поетапно – спочатку за двома-трьома темами, тому що така програма для всього навчального курсу – це робота, розрахована не на один рік. Плани регулярно обговорюються на засіданнях кафедр та вдосконалюються завдяки об'єднаним зусиллям спеціалістів різного профілю.

Організація інформаційної педагогіки передбачає таке поєднання зусиль спеціалістів різного профілю, яке має визначатися як міждисциплінарне.

Актуалізація феномена міждисциплінарності у науковій та педагогічній літературі нині здебільшого пов'язують з «кризовими явищами ХХ ст.¹, що за одну з істотних причин мали класичну концепцією раціональності та поширення на її засадах способів соціалізації засобами інституціоналізованої освіти, яка прагне сформувати суб'єкта активної діяльності, і спонукальними мотивами діяльності якого є: невгамовна жага безкорисливого пізнання природи у всій її вичерпній повноті; щира віра в те, що користувачами здобутих ними знань будуть лише носії високих моральних якостей; переконання,

¹ Андрущенко В. П. Педагогічна освіта України: Болонські виклики і напрями модернізації / В.П. Андрущенко // Практична філософія. – 2004. – № 1. – С. 124–128.

що використання наукових знань освіченими людьми буде здійснюватися людині «на благо» та ніколи не призведе до глобальних негативних наслідків, якщо воно буде використовуватись високоморальним користувачем»¹.

Ці інтелектуальні мотиви, що виникли в традиції епохи нового часу, стали небезпечними в епоху глобалізації. В епоху глобалізації суб'єкт антропогенних дій стає головною причиною катастрофи, що насувається. Тут можна погодитися з міркуваннями В. Хесле про те, що сучасна цивілізаційна криза пов'язана на методологічному рівні з попередньою філософською традицією. Зокрема, між «метафізикою нового часу та екологічною кризою існує міцний зв'язок ... історичне місце екологічної кризи – новий час»². Тому, витoki кризи потрібно шукати в типі класичної раціональності та статусом суб'єкта в її межах, що був сформований новоєвропейською метафізикою, а ширше – європейською освітянською культурою.

Під терміном «раціональність», як правило, розуміють певну позицію стосовно оточуючого довкілля, вироблену науково зорієнтованим співтовариством. Означена позиція базується на сукупності певних принципів, припущень та процедур, які забезпечують об'єктивність і результативність ставлення до природи.

На думку В. Лук'янця³, визначальними для класичної концепції раціональності є:

1) принцип або постулат автономності, суверенності наукового мислення: мислення є універсальною сферою, абсолютно незалежною від інших форм свідомості та діяльності. Цей принцип по суті стверджує трагічну розірваність між наукою і культурою. Автономність, абсолютна суверенність мислення повертається іншим боком – абсолютною відмежованістю науки від інших сфер духовної діяльності людини; це інший відтинок часу;

2) принцип абсолютної розмежованості суб'єкта і об'єкта: завдання пізнання полягає в тому, щоб постульовану від початку розірваність

¹ Лук'янець В. С. Філософія науки: тернистий путь в век глобалізації / В.С.Лук'янець // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 140–151.

² Химинець О.В. Проблема формування творчої особистості / О.В.Химинець // Науковий вісник УжДУ: серія: Педагогіка, соціальна робота. – 1998. – Вип. 1. – С. 17–22.

³ Лук'янець В.С. Філософія науки: тернистий путь в век глобалізації / В.С.Лук'янець // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 140–151.

суб'єкта пізнання зняти в самому акті пізнання, створивши для цього відповідні процедури та винайшовши опосередковуючі ланки;

3) принцип об'єктивності знання, який класична концепція раціональності тлумачить як необхідність елімінації будь-яких суб'єктивних елементів зі знання й отримання в кінцевому підсумку абсолютної істини якщо не в самому конкретному акті пізнання, то як ідеалу, до якого має прагнути хоча б людина. Наукова істина при цьому характеризує не те, що існує емпірично, а те, що відповідає науковому поняттю існування, яке повинно відповідати певним критеріям, або умовам існування, що у подальшому може застосовуватися утилітарно зорієнтованою людиною.

Хоча новий час постулює об'єктивність знання як вищу цінність, але він, на думку М. Гайдеггера, проходить під знаком «панування суб'єкта». «Новий час на хвилі звільнення людини приніс суб'єктивізм та індивідуалізм. Але настільки ж очевидно, що жодна інша епоха не створила такого об'єктивізму»¹. Ми можемо помітити мало що не абсурдний, але конкретний процес новоєвропейської історії: чим ширше і радикальніше людина розпоряджається підкореним світом, чим об'єктивнішим стає об'єкт, тим суб'єктивніше висуває себе суб'єкт.

Концепції раціональності, яка базується на вказаних засадах, має відповідати певне розуміння суб'єкта, образ якого в загальних рисах був створений Р. Декартом, а згодом набув нових характеристик у філософських концепціях Нового часу. Р. Декарт, випереджаючи, продумав метафізичну основу Нового часу, він заклав метафізичну основу для нової свободи. Якою повинна бути ця свобода? «Такою, щоб людина могла завчасно забезпечити саму себе тим, що гарантувало би наступальність всякому людському наміру і уявленню. Людина повинна була на цій основі переконатися в собі, тобто надати собі можливості здійснення своїх намірів та уявлень. При цьому основою не могло бути ніщо інше, крім самої людини тому, що смислу її нової свободи суперечило будь-яке зв'язування себе зобов'язаннями, котрі б не впливали з її власних покладань, що виходять від неї самої»².

«Класичний раціоналізм виходив в дослідженнях механізмів пізнавальної діяльності, насамперед, із можливості віднайти у свідомості

¹ Хайдеггер М. *Время картины мира* // *Время и бытие: статьи и выступления* / М.Хайдеггер; пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С.326.

² Хайдеггер М. *Европейский нигилизм* // *Время и бытие: статьи и выступления* / М.Хайдеггер; пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С.132.

непорушну точку відліку, з якої починається процес пізнання, та побудувати, виходячи з неї, таку проекцію свідомості на зовнішній світ, в якій структура реальності може бути подана як місце втілення змісту свідомості, як її друге «Я». Така свідомість – свідомість одиничного суб'єкта – повинна бути не просто вільною й автономною, а настільки самодостатньою, щоб бути у змозі «породити» весь світ природи та соціуму. Адже в різних формах класичного раціоналізму, навіть у Г. Гегеля, який на місце одиничної свідомості ставить свідомість історично зумовлену, об'єкт завжди постає як щось вторинне, підпорядковане саморозгортанню суб'єкта»¹.

Осмислений таким чином образ людини як чистої, автономної, всемогутньої і самодостатньої свідомості притаманний практично всім головним філософським системам модерну (німецький ідеалізм та ін.). При цьому, ці системи залишають невирішеною проблему інтерсуб'єктивності, тобто не дають пояснення співіснуванню множини раціональних суб'єктів. «Що стосується світу інтерсуб'єктивності, то йому в системі Декарта немає дійсного місця. Хоча Р. Декарт визнає, що існують інші суб'єкти, в нього відсутня як методологія досвіду чужих «Я», так і онтологія інтерсуб'єктивних відносин. Інше «Я» немає ніякого методологічного, а тим більше онтологічного значення у філософії Р. Декарта. Так само в нього немає й етики, що пов'язано з відсутністю теорії інтерсуб'єктивності»². Тому в кінцевому підсумку «Я» у Р. Декарта – це деяка пустотна точка, єдиним визначенням якої є достовірність, а підґрунтям – сумнів: я сумніваюсь, оскільки я мислю; я мислю, отже, існую. Більше про «Я» Р. Декарта нічого не можна сказати. Для такого порожнього «Я» Бог в декартовій метафізиці потрібен як пов'язуючий, опосередковуючий принцип, що забезпечує перехід від «Я», від суб'єкта, до буття.

Образ суб'єкта класичної концепції Р. Декарта набуває завершеності в критичній філософії І. Канта, який відмовляється від Бога як посередницької ланки між суб'єктом і світом; Бог виведений за межі чистого розуму. Для І. Канта визначальною є суб'єктивність, або «Я», яке має певну внутрішню структуру, єдність якої слугує умовою можливості синтетично-апріорного пізнання. У «Критиці чистого розуму» «Я»

¹ Лук'янець В.С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: монографія / В.С.Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. – К.: Центр практичної філософії, 2000. – С. 71.

² Хесле В. Гени философии Нового времени / В. Хесле. – М.: Наука, 1992. – С.64.

постає в трьох іпостасях: 1) «Я» феноменальне, що пізнає світ; 2) «Я» ноуменальне, яке лежить в основі феноменального «Я»; 3) «Я мислю», що супроводжує всі наші уявлення.

Теоретична схема раціональності в І. Канта полягає в тому, що чисте споглядання і схематизовані категорії дозволяють претендувати лише на пізнання феноменального світу, пізнання ноуменального світу принципово недосяжне. Як зазначає В.С. Лук'янець, «це обмеження розуму стосується і власного «Я»: ми знаємо лише феноменальне «Я», але в його основі лежить «Я» ноуменальне, про яке нічого невідомо. Третє «Я» – «Я мислю» – принципово відрізняється від «Я» феноменального і «Я» ноуменального:

- від «Я» феноменального – тим, що «Я мислю» є об'єктивною умовою пізнавальної діяльності: «тільки ця первісна єдність має об'єктивну значущість, тоді як емпірична єдність апперцепції ... має лише суб'єктивну значущість»;
- від «Я» ноуменального – тим, що, хоча, на перший погляд, «Я мислю» дуже близьке до нього, «Я» ноуменальне принципово непізнаване, а «Я мислю» безпосередньо усвідомлюється»¹.

І. Кант не вважає за можливе вивести категорії безпосередньо з «Я мислю», оскільки воно необхідне, але не є достатньою умовою застосування категорій. У внутрішньому спогляданні, тобто завдяки «Я мислю», «ми пізнаємо свій власний суб'єкт тільки як явище, а не так, як він існує у собі»². Зважаючи на те, що суб'єкт може споглядати себе лише за допомоги такої чуттєвої форми, як час, існування суб'єкта завжди залишається тільки чуттєво визначеним. І. Кант все ж вважає, що суб'єкт має право називати себе «умоосягаючим суб'єктом» саме завдяки спонтанності мислення.

«Саме модель такого суб'єкта, започаткована Р. Декартом і розвинена І. Кантом, лежить в основі класичної концепції раціональності, її визначальними рисами є: 1) абсолютна відмежованість суб'єкта від об'єкта; 2) абсолютна відмежованість «Я» – суб'єкта від інших «Я» в процесі пізнання; 3) зведення «Я» – суб'єкта до певних форм всезагальності, які забезпечують отримання всезагального, знеособленого знання про дійсність.

¹ Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: монографія / В.С.Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. – К.: Центр практичної філософії, 2000. – С.72.

² Там само. – С.208.

Таке розуміння суб'єкта пізнання цілком забезпечувало потреби класичної науки, добре узгоджуючись з такими моментами класичного ідеалу раціональності, як: 1) постулат одиничності істинної теорії у системі конкретної науки; 2) постулат універсальності принципів цієї теорії; 3) лінійний характер наукового пізнання та можливість досягнення внаслідок цього абсолютної істини тощо»¹.

Класичний раціоналізм наводить утвердження такої моделі суб'єкта, згідно з якою людина може досліджувати та перетворювати світ, керуючись лише власними цілями та потребами, незважаючи ні на що інше. А це відповідно призвело до конфлікту особи і оточуючої її реальності, як до завдання непоправної шкоди природі, так і до соціальних катастроф (просвітництво, котре ґрунтувалося на безмежній вірі в силу розуму, вилилось в «гільйотину Робесп'єра» після французької буржуазної революції).

Критики філософії модерну (Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріда та ін.) на завершенні ХХ століття активно почали обґрунтовувати, що соціальні катаклізми поклали край проекту просвітництва та пануванню великих ідеалістичних систем, які відрізнялися прагненням до системності, культом розуму і раціонального знання, глибокою вірою в поступальний розвиток людства за допомогою наукового розуму, в прогрес і щастя роду людського як вищої мети природи (І. Кант), як вищої мудрості людського духу (Г. Гегель). Крах просвітницького ідеалу раціональності створив сприятливий клімат для появи різних ірраціональних течій та мислителів.

Зокрема, так може визначатися поява філософії Ф. Ніцше, котрий першим намагається подолати раціоналізм в європейській філософії. Безпосередньо «теза про «смерть суб'єкта» впливає саме з тези Ф. Ніцше про «смерть Бога». Для Ф. Ніцше саме християнська мораль слугує знаряддям «волі до влади», якому завдячують своєю появою «самообману свідомості» і навіть саме поняття істини»².

Ф. Ніцше одним із перших передбачував кризу суспільства і культури сучасної йому епохи і відчував занепад ідеалів і цінностей, на які може орієнтуватися освіта, як власну трагедію. Він констатує, що оскільки витлумачення міфологією, етикою та релігією

¹ Там само. – С.72.

² Лук'янець В.С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: монографія / В.С.Лук'янець, О.М.Кравченко, Л.В.Озадовська. – К.: Центр практичної філософії, 2000. – С.77.

дійсності як творіння божого промислу виявилось хибним, – люди вбили Бога. Але повстання проти Бога є одночасно і повстанням проти розуму, оскільки божественний уклад світу ґрунтувався на раціональних засадах. На місці віри в Бога за Ф. Ніцше виникає віра в тіло.

Возвеличуючи тіло, людина возвеличує інстинкт, інтуїцію, вбачаючи в них цінність, що переважає за своїм значенням розум. За таких умов останній, на його думку, прийшов у світ нерозумним шляхом, випадково, а тому є зайвим, надмірним і, отже, повинен зникнути, поступившись місцем цілковитому автоматизму. Разом із зникненням розуму мають зникнути і претензії на істину, а сама ідея істини повинна бути підпорядкованою суспільним, соціальним відносинам і керуватися такими поняттями, як «війна» і «мир», «вигода», «зручність». Тобто, філософські та культуротворчі поняття і категорії, на думку Ф. Ніцше, стають лише психологічними витворами і не можуть нічого говорити про буття, оскільки і останнє є лише ілюзією.

Однак, дана позиція принципово несумісна з проблемами усвідомлення «ризиків як нормативного горизонту», оскільки для тіла, що жадає влади, ризик – це те, що повинно ігноруватися.

Філософська доктрина Ф. Ніцше, за всієї її суперечливості, суб'єктивності і певної алогічності, все ж зайняла особливе місце у культурі ХХ ст. саме завдяки тому, що вона стала трагічним висновком кризи світоглядних, пізнавальних і моральних засад, які забезпечували сприйняття і бачення світу до ХХ століття. Прикладом цього слугує перетворення у ХХ ст. школи (середньої та вищої) на керовану ідеологічними догмами установу.

Як відомо, послідовником Ф. Ніцше в критиці раціоналізму був нацистський філософ М. Гайдеггер. За Мартіном Гайдеггером, можемо виявляти межі раціональності, виходячи, насамперед, із виявлення її метафізичних витоків: метафізика, що оформилася вперше в греків, може слугувати основою для розуміння всієї європейської історії. За М. Гайдеггером, метафізика – «перше» філософії – мислить суще як таке. Це значить, що метафізика не ставить питання про буття, тому що мислить буття за зразком сущого: вона говорить про буття, але має на увазі при цьому суще і це є основною рисою європейської метафізики, для якої «істина буття» залишається прихованою. Традиційно під істиною розуміємо відповідність між пізнанням і пізнаваним. Але для того, щоб така відповідність стала можливою, пізнаване як таке має відкритися, з'явитися нам, стати неприхованим.

Таке розуміння першої філософії (першого способу осмислення себе людиною) відрізняється від попередніх уявлень. Наприклад, у грецькому мисленні існував досвід суцього як незмінений: суще тут розумілося як таке, що самовиникає і саморозкривається, яке своєю наявністю захоплює людину як присутню при ньому, тобто як таку, що сама відкривається суцтому, вислуховуючи його. У греків суще визначається як суще не тому, що людина споглядає його; швидше, саме суще дивиться на людину, при цьому розкриваючи йому себе.

Тобто більш відірваним від свого дійсного коріння стає філософське мислення в новоєвропейській метафізиці, яке засновується на розумінні людини як суб'єкта. Метафізичне поняття суб'єкта спочатку не має ніякого відношення до людини: традиційно суб'єкт розумівся як підмет – те, що як підстави збирає все воедино. Якщо ж У Новий час людина починає розумітися як суб'єкт, то це значить, що саме людина тепер стає таким сущим, на яке, як на свою підставу, спирається все суще: людина стає точкою відліку для суцього в цілому.

Перетворення людини на суб'єкт є перетворенням світу на картину: всяке існування означає тепер покладеність для покладаючого суб'єкта. Далі, оскільки суще відтепер є лише те, існування чого може бути засвідчено самим суб'єктом, істина починає розумітися як достовірність. Достовірність же повинна бути міцно забезпечена, інакше вона залишиться лише чимось випадковим і «суб'єктивним»; об'єктивність достовірності гарантується правильним методом. Звідси всевладдя ідеї методу в новоєвропейському мисленні.

Методичну організацію мислення можна зрозуміти з ества новоєвропейської техніки. Техніка в розумінні М. Гайдеггера, є здійснення істини. Заявляючи про себе в сучасній техніці, об'єктивне, як розкриття потаєного (тобто здійснення істини в її початковому значенні – як непотаємної), що може бути визначене як виробництво, ставить перед природою вимогу бути джерелом енергії, яку можна було б здобувати і запасати як таку. Це таке виробництво, яке із самого початку несе в собі установку на одержання максимальної вигоди при мінімальних витратах і на відтворювання з постійним збільшенням продуктивності.

Центральну точку тієї установки, яка визначає ество сучасної техніки, М. Гайдеггер називає «поставом» (Gestell). Постав виводить дійсне з потаємності способом поставки його як покладеного в наявності. Там, де панує постав, виключається всяка інша можливість розкриття потаємності. Тому справжня загроза полягає не в машинах і технічних пристроях, а в самій істоті людини: панування поставу загрожує тим,

що людина виявиться не в змозі повернутися до більш початкового розкриття потаєного і почути голос більш ранньої істини.

Техніка, доведена до свого логічного завершення, є чистою «волею до волі». Всяка воля вже є акт прагнення як реалізації певної мети; волі за визначенням властива усвідомленість. Тоді воля до волі містить в собі вищий ступінь усвідомленості обчислюючого самозабезпечення: їй властиве всестороннє дослідження засобів, експлуатація ресурсів, розрахунок цілей. Специфічність волі до волі, що відрізняє її від простої (наприклад, індивідуальної) волі, полягає в тому, що вона заперечує самотійну цінність цілі: будь-яка ціль значуща не сама по собі, а лише як службовий засіб саморуху і самозростання волі.

Всесвітнє панування суто формальної волі до волі обертається спустошенням землі: все і вся втягується в механізм забезпечення процесу впорядкування. Останній, у свою чергу, визначається пусткою, залишеною буттям (передбаченою вже метафізикою), усередині якої здійснюється витрачання суцього для маніпуляцій техніки. Витрачання суцього включає кероване користування суцим, яке стає матеріалом для виробництва. Оскільки виробництво організовано принципом його постійного саморозростання і є по суті безцільним, використання обертається порожнім витрачанням і виснаженням. Таким чином, знакове для сучасності споживання всіх матеріалів (включаючи саму людину як особливу сировину) для забезпечення можливості необмеженого виробництва всього і вся приховано обумовлено пусткою буттєвої закинутості. Ця пустка вимагає заповнення, проте оскільки пустку буття не компенсувати повнотою суцього, для втечі від пустки залишається лише безперервна і безвихідна організація суцього. Сучасна раціональність, втілена в науці, техніці, організації і управлінні і т. п., втрачає тим самим будь-який зв'язок із початковою істиною і дійсним мисленням.

Свідомо протиставляючи себе ірраціоналізму, філософія структуралізму з'явилась як відродження раціоналістичної філософії у відповідь на філософію екзистенціалізму та персоналізму, орієнтованих на абсолютну свободу вибору, заперечення позаіндивідуальних, об'єктивних детермінацій людського буття тощо. Структуралізм провіщує цінності, абсолютно протилежні екзистенціалістським: замість суб'єктивності – об'єктивність, замість переживання – науковість, замість свободи – жорстка детермінація структур .

Ці глибинні структури, або так звана первинна раціональність мислення, яка існує до суб'єктивного і зумовлює його, ґрунтується на специфічній раціональності об'єктивного світу, в яку включене і об'єктивне

мислення, яке функціонує автономно і раціонально до того, як воно суб'єктивує навколишню раціональність і, приручивши її, підкоряє собі. Саме ця вкоріненість суб'єктивованого, індивідуалізованого мислення в раціональності об'єктивного світу і зумовлює можливість вивчення мислення, свідомості як об'єкта пізнання шляхом співвіднесення змісту людської психіки з універсальними закономірностями структур позасвідомого. Механізмом цього співвіднесення є символічна функція, яка, будучи специфічно людською, упорядковує багатоманітне і підводить його під єдине, а індивідуальне і особливе – під загальне.

Ця ідея отримує підтримку. Наприклад, тенденція теорії К. Леві-Строса до елімінації суб'єкта пізнання отримує загостреність у М. Фуко, трансформуючись у твердження про «смерть суб'єкта». Саме М. Фуко ввів у науковий обіг цей вислів, хоча в інших словесних оболонках ця думка фігурує і у творах інших авторів. Згідно з М. Фуко, спосіб існування різних утворень культури визначає реальне буття історії, а не наперед задана єдність свідомості суб'єкта. В праці «Слова і речі» Фуко, намагаючись дати своєрідну відповідь на «виклик часу», прагне реалізувати загальну мету структуралізму – децентрацію суб'єкта. Для цього він використовує поняття «епістеми» як одного з «методологічних принципів», за допомогою якого доводиться загальна для структуралізму і постструктуралізму теза про «смерть людини». «При всій різноманітності цих дискурсів, обумовленої специфічними задачами кожної наукової дисципліни як особливої форми пізнання, у своїй сукупності вони утворюють більш-менш єдину систему знань – «епістему», що реалізується в мовній практиці сучасників як строго визначений мовний код і зібрання розпоряджень і заборон. У кожному суспільстві породження дискурсу одночасно контролюється, піддається добору, організовується й обмежується визначеним набором процедур. Ця мовна норма нібито несвідомо визначає мовне поведіння, а, отже, і мислення окремих індивідів¹». Отже, епістема виступає як конфігурація знання, що спричинена існуванням певних об'єктивних смислів. Смисли тут виступають тим механізмом, котрий обумовлює формування самого знання та його застосування до дійсності. Тобто, такий смисл визначає активне відношення до дійсності та поле можливостей діяльнісного суб'єкта як такого. Діяльність суб'єкта, в системі епістем М. Фуко, чітко визначена сми-

¹ Кантор М. Понятійно-терминологическая система педагогіки: логико-методологические проблемы / М.Кантор. – М.: Педагогіка, 1980. – С.60.

слами, котрі обумовлюють конфігурацію епістеми. Саме завдяки цьому відбувається так звана «децентрація суб'єкта».

Гранднаратив просвітництва, де раціональність була пануючим та визначальним елементом, а віра в прогресивну діяльність розумного суб'єкта, як носія цієї раціональності, – безмежною, поступився місцем ірраціональним течіям (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон), які відкидаючи раціоналізм як наріжну цінність європейської цивілізації, звернулися до містичної мудрості сходу. У філософській позиції М. Гайдеггера та французького структуралізму реалізується антиметафізична установка в режимі викриття розуму: виявлення його прихованих передумов, що дозволяє трактувати сам розум як тоталітарний за своєю сутністю, такий, що здійснює себе у формі експлуатації, придушення й обману. В розгортанні даної позиції у різних авторів простежується загальна логіка: первинно критика спрямована на модерний тип філософської раціональності, заснований на ідеї самопрозорої свідомості – суб'єкта, потім вона (критика) узагальнюється до викриття всієї традиції раціоналізму. В останніх раціональність зберігається як існуюча об'єктивно, але через їхню тезу про «смерть суб'єкта» вже неможливо вести мову про раціонального суб'єкта взагалі.

У сучасному філософському дискурсі поняття раціональності актуалізується у зв'язку з його нерозривним зв'язком зі сферою науки та освіти. Раціональність на всіх етапах своєї еволюції виступала як рушій розвитку і сучасне людство вже не може усвідомити себе без наукової раціональності, розвиток освіти, як і саме суспільство, вже немислимий без науки. Власне, вже на початку ХХ ст. Е. Гуссерль виділяв принципово важливе значення науки для європейського суспільства. «Виключне – такий епітет характеризує, починаючи з середини ХІХ ст., вплив позитивних наук на світогляд сучасної людини. Цей чарівний вплив росте разом із добробутом, що залежить від позитивних наук»¹. Одночасно він відзначає і ті негативні моменти, які привносить із собою наука – це «математизація свідомості» та відсторонення від життєсвіту. Відмічені Е. Гуссерлем проблеми носять методологічний характер, але небезпеки, які несе людству сучасна наука і за її підтримкою інституціоналізована освіта, вже є глобальними і невідкладними. «Парниковий ефект», зброя масового знищення, катастрофи на атом-

¹ Гуссерль Е. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Е.Гуссерль // Логические исследования. – Минск: Харвест; М. : АСТ, 2000. – С.502.

них електростанціях – це лише верхівка проблем, до яких вона причетна. Тобто, вже крім позитивних наслідків прогресу наукового бачення світу продукуються для суспільства ризики, які носять глобальний характер. У такій ситуації для аналізу ролі раціоналізованого відношення до світу в сучасних умовах досить продуктивним стає використання теорії «суспільства ризику» У. Бека. Таку назву він дає сучасному суспільству, основною характеристикою та проблемою якого стає продукування та розподіл ризиків.

На його думку, в розвинутих країнах сучасного світу суспільне виробництво багатств постійно супроводжується суспільним виробництвом ризиків. Відповідно проблеми і конфлікти розподілу у відсталих країнах загострюються проблемами і конфліктами, які впливають з виробництва, визначення і розподілу ризиків, що виникають в процесі науково-технічної діяльності. «Ця зміна логіки розподілу багатства в суспільстві, заснованому на нестачі благ, логікою розподілу ризику в розвинутих країнах модерну історично пов'язана (принаймні) з двома обставинами.

Вона, по-перше, спостерігається – сьогодні це абсолютно очевидно – там і в тій мірі, в якій завдяки досягнутому рівню людських і технологічно-продуктивних сил, а також правових і соціально-державних гарантій та регламентації стає можливим об'єктивно зменшити і соціально обмежити справжню матеріальну потребу.

По-друге, ця категоріальна зміна пояснюється ще і тим, що внаслідок стрімкого зростання в процесі модернізації продуктивних сил ризику і пов'язані з ними потенціали самознищення набувають небаченого донині розмаху»¹. Очевидним стає те, що традиційні категорії та поняття вже не придатні для аналізу сучасних ситуацій ризику, а традиційні засоби вирішення відповідних проблем вже не є ефективними.

Сучасні ризики характеризуються новою якістю: «Створювану ними загрозу вже не можна віднести тільки до місця їх виникнення – підприємства. За своєю сутністю вони загрожують життю на цій планеті, причому у всіх її виявах. Порівняно з ними професійні ризики первинної індустріалізації належать зовсім іншому століттю. Небезпеки високо розвинутих продуктивних сил в області хімії або атомної енергетики скасовують основи і категорії, в рамках яких ми до цих пір мислили

¹ 23.Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [пер.с нем. В. Сидельника, Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С.21.

і діяли, – простір і час, праця і дозвілля, підприємство і національна держава, навіть межі між військовими блоками і континентами»¹.

Відповідно в сучасному суспільстві змінюється акцент соціального дискурсу. На перше місце у сфері легітимованих інтересів громадськості виходять глобальні екологічні, біологічні та соціальні проблеми, пов'язані з високим розвитком утилітаризованої науки. Проблеми, пов'язані з власне економічним розвитком, і відповідна соціально-політична риторика, відходять на другорядні ролі порівняно з проблемами виживання в аспекті глобальних катастроф. «Мірою появи цих обставин один історичний тип мислення і дії потрапляє в залежність від іншого або накладається на нього. Поняття індустріального або класового суспільства (як його – в широкому значенні – тлумачили К. Маркс і М. Вебер) оберталось навколо питання про те, як у соціальному відношенні нерівномірно і в той же час на законних підставах розподіляється вироблене суспільством багатство. Це перетинається з новою парадигмою суспільства ризику, яке у своїй основі базується на вирішенні схожої, та все ж абсолютно іншої проблеми. Яким чином запобігти ризикам і небезпекам, які систематично виникають у процесі прогресивної модернізації зробити їх безпечними, каналізувати, а там, де вони вже з'явилися на світ у вигляді прихованих побічних дій, – відмежувати і відвести вбік, щоб вони не ставали на шляху процесу модернізації і в той же час не виходили за межі (екологічні, медичні, психологічні, соціальні) допустимого?»².

За таких умов наукове співтовариство та пов'язані з ним освітяни стають чи не єдиним авторитетним «індикатором», який впливово формує громадську думку про ситуації техногенних загроз. «Ризики, що виникають на найвищому ступені розвитку продуктивних сил, мається на увазі перш за все повністю недосяжну для безпосереднього сприйняття органами чуття радіоактивність, але також шкідливі й отруйні речовини у повітрі, воді, продуктах харчування і пов'язані з цим короточасні і довготривалі наслідки для рослин, тварин і людей, – ці ризики істотно відрізняються від багатств. Вони вивільняють системно обумовлені, часто незворотні руйнівні сили, залишаються, як правило, невидимими, ґрунтуються на каузальних інтерпретаціях, тобто, вияв-

¹ Там само. – С.25.

² Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [пер.с нем. В. Сидельника, Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С.22.

ляються тільки в знанні (науковому або антинауковому) про них, за допомогою цього знання можуть мінятися, зменшуватися або збільшуватися, драматизуватися або недооцінюватися; вони, таким чином, значною мірою відкриті для соціальних дефініцій»¹.

Отже, засоби інформації і розуміння ступеня ризику, яке може бути сформоване лише спеціалізованою освітою, стають ключовими соціально-політичними позиціями учасників лібералізованого дискурсу.

Відповідно до зазначеного вище, наука та спільнота освітян соціально заангажовані. Наука, так само як і освіта, перестає бути приватною справою. Науковець змушений залишати межі своєї лабораторії та слідувати за педагогами і виносити в публічну сферу, тобто на суд громадськості, свої досягнення, при цьому це повинно здійснюватися дидактично на доступній суспільству мові. Дискусія про зміст шкідливих і отруйних речовин в повітрі, воді і продуктах харчування, а також про руйнування природи і навколишнього середовища в цілому все ще ведеться винятково або переважно в природничо-наукових категоріях і формулах. При цьому залишається закритим, що природничо-наукові формули мають соціальне, культурне і політичне значення. Відповідно, виникає небезпека – дискусія, яка ведеться в хіміко-біолого-технічних категоріях про навколишнє середовище, мимовільно викликає в людей уявлення про себе тільки як про органічний механізм. Тим самим їй загрожує небезпека обернути на свою протилежність ту помилку, в якій вона справедливо дорікала тривалий час пануючий оптимізм індустріального прогресу, – перетворитися в дискусію про природу без людини, без обговорення соціального і культурного боку справи.

Дискусія, що ведеться в природничо-наукових категоріях про шкідливі дії, таким чином, виходить з помилкового висновку, що біологічні чинники не пов'язані з соціальними, або з такого розгляду природи і навколишнього середовища, який виключає з кола своїх інтересів загрозу людям і пов'язані з нею соціальні і культурні значення. Одночасно поза увагою залишається те, що одні і ті самі речовини для різних людей – залежно від віку, статі, звичок, роботи, інформованості, освіти – можуть мати абсолютно різне значення.

Ризики, як і багатства, є предметом розподілу. Обидва створюють ситуації – ситуації ризику, соціальні напруги. Але в обох випадках йдеться про абсолютно інший продукт і інший суперечливий предмет

¹ Там само. – С.25.

розподілу. У випадку із суспільними благами йдеться про товари, доходи, шанси отримати освіту, майно тощо як про речі, які люди прагнуть отримати. Навпаки, ризики є супутнім продуктом модернізації і проводяться в такому достатку, що їм бажано запобігати, тобто їх потрібно або усувати, або заперечувати, переосмислювати. Позитивній логіці привласнення протистоїть негативна логіка відторгнення, запобігання, усунення, переосмислень.

Якщо дохід, освіта і т.п. є для окремої людини споживаними, пізнаними на досвіді благами, то про існування і розподіл небезпек і ризиків можна дізнатись тільки на підставі аргументів. «Те, що завдає шкоди здоров'ю і руйнує природу, часто недоступне тілесному сприйняттю, і навіть там, де це лежить на поверхні, для об'єктивної констатації небезпеки потрібний спеціальний висновок експертів. Багато що з ризиків нового типу (радіаційне або хімічне зараження, шкідливі речовини в їжі, цивілізаційні хвороби) абсолютно не піддається безпосередньому сприйняттю людини. На передній план все більше і більше висуваються небезпеки, яких люди часто не бачать і не відчують, небезпеки, які виявляться вже і не за життя самих цих людей, а на їх нащадках, у будь-якому випадку такі небезпеки, для виявлення і інтерпретації яких потрібні «сприймаючі органи» науки – теорії, експерименти, вимірювальні інструменти. Парадигмою цих небезпек є змінюючі генетичну структуру наслідки радіоактивності, які, як показала аварія ядерного реактора в Харісбурзі, хоча і не відчуються потерпілими, але, створюючи жахливі нервові навантаження, ставлять їх у повну залежність від думок, помилок і розбіжностей експертів»¹. Отже, наука, спільнота науковців виступає на рівні з релігією, літературою, політикою одним із компонентів, які формують громадську думку та впливають на суспільні настрої за допомогою освітян.

Істотний і такий, що має наслідки, висновок полягає в наступному: у визначеннях ризику порушується монополія науки на раціональність. Існують конкуруючі, конфліктні претензії, інтереси і точки зору різних учасників модернізації і груп потерпілих, які в дефініціях ризику мимоволі повинні розглядатися в єдності – як причина і наслідок, винний і потерпілий. Потрібно визнати, багато які вчені беруться за справу з

¹ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У.Бек; [пер.с нем. В. Сидельника, Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С.31.

усім запалом і пафосом своєї ділової раціональності, їхні професійні зусилля зростають пропорційно росту політичного змісту їх дефініцій. Але за самою сутністю своєї роботи вони залежать від соціальних, ніби наперед заданих очікувань і оцінок: де і як проводити межу між вже врахованими і більш непіддатливими обліку шкідливими діями? Як додатковий аргумент, можна навести думку Г. Гадамера про те, що в науковця, щойно він виходить з тиші своєї аудиторії та захищеної від доступу сторонніх лабораторії, з'являється політична відповідальність. «Науковець повинен знати, до чого призведе його слово, і бути готовим відповідати за це. Проте демонічна сторона цього взаємозв'язку полягає в тому, що він, з огляду на цю дію, піддається спокусі сказати те, що йому насправді диктує громадська думка, або державні інтереси. Тут існує взаємозв'язок між свободою висловлення думки та не-свободою в мисленні»¹.

Наскільки компромісні прийняті при цьому масштаби? Чи потрібно миритися з можливістю екологічної катастрофи заради задоволення економічних інтересів? Ситуація кризи раціональності загострюється також специфікою глобалізаційних процесів. Наука підпорядковується економічній сфері суспільного існування. Вона спрямована вже не стільки на пошук істини, як на пошуки покращення функціонування економічної сфери. З іншого боку, фундаментальні наукові дослідження стають можливими завдяки фінансовій підтримці могутніх фінансових компаній (транснаціональних компаній). Це принципово змінює внутрішню ситуацію. Яскраво це демонструє Ж. Ліотар у своїй знаковій праці «Ситуація постмодерну», говорячи про легітимацію знання через ефективність. «Проблема поставлена таким чином: апаратура, що оптимізує досягнення людського тіла для доведення будь-чого, вимагає додаткових затрат. Отже, без грошей немає ні доведення, ні перевірки висловлювань, ні істини. Наукові мовні ігри стають іграми багатих. Рівняння складається з багатства, ефективності та істини»².

Отже, настанова в дослідженні ризиків обертається в проблему там, де вчені все ще виступають з монопольними претензіями на раціональність. Дослідження надійності реакторів обмежуються оцінкою певних ризиків, що піддаються кількісному аналізу на прикладі вірогідних аварій. Розміри

¹ Гадамер Г.-Г. Що таке істина ? // Г.-Г. Гадамер. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с. – Т. 1: Істина і метод. – С.43.

² Ліотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Ліотар. – СПб.: Алтея, 1998. – С.109.

ризиків із самого початку зводяться до проблеми технічної керованості. Навпаки, широкі верстви населення і супротивників атомної енергетики хвилює в першу чергу потенціал катастроф, пов'язаний із ядерною енергетикою. Навіть вірогідність аварії, що вважається мінімальною, стає дуже високою там, де аварія означає знищення. Крім того, в публічних дискусіях грають роль такі особливості ризику, які вченими зовсім не досліджуються, наприклад, розповсюдження атомної зброї, суперечність між людським організмом і безпекою, довгостроковість і безповоротність ухвалених технологічних рішень, що ставлять під загрозу життя наступних поколінь. «Іншими словами, в дискусіях про ризики оголюються тріщини і розриви між науковою і соціальною раціональністю в обігу з цивілізаційними ризиками. Сперечаються, не слухаючи один одного. Одна сторона ставить запитання, на які інша не дає відповіді, ця інша сторона відповідає на запитання, які не зачіпають суть того, про що її запитують і що породжує страхи»¹.

Тим самим наукова і соціальна раціональність розділені навпіл, але в той же час залишаються в залежності один від одного, оскільки поєднані безліччю ниток так, що навіть розрізнити їх стає все важчим. Наукові заняття ризиками індустріального розвитку такою ж мірою співвіднесені із соціальними очікуваннями і оцінними горизонтами, якою соціальна полеміка і сприйняття ризиків, у свою чергу, залежать від наукових аргументів.

Визначаючись стосовно історичного місця освіти у вказаному протистоянні, можна побачити його суперечливість, оскільки в інституціонолізованій формі забезпечений державою, міждержавними угодами (Болонські декларації), зміст сучасної освіти визначається сцієнтизованими параметрами, а освітянин у свою чергу перебуває у відкритому діалозі не з науковцями, а з тими, хто навчається та вимагає розуміння. Тому педагогам нині доводиться бути одночасно представником і наукової і соціальної раціональності.

Приймаючи зазначене вище **як визначальний для аналізу інформаційної педагогіки контекст**, маємо враховувати, що перші спроби дослідження поняття «інформація» у науковому змісті відносяться до 20-х років минулого століття, і пов'язані вони, насамперед, з розвитком гуманітарних

¹ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [пер.с нем. В. Сидельника, Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С.34.

напрямоків і особливо теоретичної журналістики, досліджень щодо масових та індивідуальних комунікацій з метою розробки методів аналізу соціальної інформації. Власне інформація ототожнювалася з описом фактів чи з новинами. Досліджувалися джерела інформації, проводилася їхня класифікація, такі властивості соціальної інформації як вірогідність, важливість, повнота, переконливість. Особлива увага надавалася аналізу такої властивості, як цінність соціальної інформації та її співвідношення з такими поняттями, як «новизна», «оригінальність», «агітаційний вплив». Тобто відбувалося вивчення якісної сторони інформації на рівні первинного узагальнення, що дозволяло перейти від дескриптивістської констатації до інформованого нормотворення, активної творчості.

У другій половині ХХ століття виникає перша теорія інформації, створена на основі техніки зв'язку і спочатку призначена для суто практичних цілей – підвищення надійності й ефективності засобів масової комунікації. Основоположником першої теорії інформації вважається Клод Шеннон, який виклав її суть у статті «Математична теорія зв'язку» ще у 1949 р.¹ Ця робота є вихідною для всіх наступних теоретико-інформаційних побудов. Відповідно до теорії К. Шеннона, термін «інформація» означає не просте повідомлення, а повідомлення, яке знімає чи зменшує невизначеність, що існувала до його надходження. Цінність інформації набуває праксеологічного значення і визначається ступенем оригінальності повідомлення.

Для визначення кількості інформації К. Шеннон використовує формулу термодинамічної ентропії, змінивши знак і зобразивши постійну Больцмана². Інформація в цьому значенні стала величиною зворотною ентропії, а остання характеризується як величина, яка презентує ступінь невизначеності. Відповідно передача інформації, за Шенноном, описується загальноприйнятою нині схемою, яку називають моделлю «Хартлі-Шенонна»: джерело інформації – передавач – канал передачі сигналу – приймач – адресат³.

Загалом, на основі ймовірнісно-статичного підходу, який було запроваджено вказаною моделлю, було побудовано групу теорій інфор-

¹ Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / К.Шеннон. – М.: Мир, 1968. – 260 с.

² Онопрієнко М.В. Інформатизація в контексті філософсько-методологічного дослідження інформатики / М.В.Онопрієнко. – К.: Софія-Оранта, 2007. – С.11.

³ Бирюков Б.В. Кибернетика и методология науки / Б.П.Бирюков. – М.: Наука, 1974. – С.237

мації: комбінаторну (Хартлі); топологічну (Рашевський); алгоритмічну (Колмогоров); семантичну (Бар-Хілер), якісну (Рассел)¹. Кожна із названих теоретичних конструкцій поняття інформації пов'язується з «розмаїттям» та «розходженням», які у концепції У. Ешбі поєднуються поняттям «передача розмаїття».

Визнається, що заслуга У. Ешбі полягає у тому, що він перший заклав фундамент для визначення інформації як знятої невизначеності, яка обмежує розмаїтість. Згідно з У. Ешбі, розмаїтість – це число різних елементів множини, під обмеженням розмаїтості мається на увазі таке відношення між множинами, яке виникає у тому випадку, коли розмаїтість, що існує при одній умові, буде меншою за розмаїтість, що існує при іншій умові: «...Існування будь-якого інваріанта у деякій множині явищ демонструє наявність обмеження розмаїття»². Визначаючи інформацію як те, що обмежує розмаїтість та вимірюється кількісним означенням розмаїтості, яка обмежується, формується знамените визначення інформації за У. Ешбі: «Інформація – це те, що усуває (знімає) невизначеність, обмежує розмаїтість та може вимірюватися кількістю розмаїття, яке вона обмежує»³.

Уявлення про інформацію як фактор, який обмежує розмаїтість, виявляє співвідношення понять «інформація», «упорядкованість», «організація», «складність», «структура», які безпосередньо розкривають **зміст менеджменту організації інформаційної педагогіки**, як такого вивчення якісної сторони інформаційних подій в педагогічному процесі, які дозволяють перейти від дескриптивістської (описової) констатації до інформованого нормотворення, активної творчості. Тим самим можна вести мову про інформаційну педагогіку як форму представництва освітою наукової і соціальної раціональності.

Тобто, уявлення про інформацію як фактор, який обмежує розмаїтість, дозволяє розглядати її як презентацію об'єктивно існуючих стійких властивостей системної організації, що визначають головні пріоритети менеджменту організації: упорядкованість, цілісність, структурованість. Тобто беручи за основу «різноманітнісну» концепцію інформації, в дослідженні проблем менеджменту організації інформаційної педагогіки, приходимо до фундаментального висновку, що такий ме-

¹ Там само. – С.28–39.

² Эшби У.Р. Введение в кибернетику / У.Эшби. – М.: Иностранная литература, 1959. – С.185

³ Там само. – С.29.

неджмент за свою основу має властивості, які можна розуміти як фундаментальні властивості об'єктивної дійсності, як існуючої незалежно від свідомості, оскільки інформація постає як атрибутивна (невід'ємна) властивість явищ і процесів.

Одночасно треба враховувати наявність двох різних підходів до визначення сутності інформації. Перший (атрибутивний) визначає інформацію як властивість усіх матеріальних об'єктів; другий – (кібернетико-семантичний) поширює поняття інформації тільки на самокеровані системи, що самоорганізуються. У випадку прийняття першого підходу, інформація як властивість усіх матеріальних об'єктів існує скрізь: в неорганічній природі та органічній. Прийняття «кібернетико-семантичного» підходу передбачає обов'язкове визначення носія інформації, який має розглядатися як скеровуюча події система.

Менеджмент організації інформаційної педагогіки має враховувати, що з інформацією можна виконувати такі операції: перекидати її на інший носій; передавати від однієї системи до іншої; реалізовувати у формі предметів, систем, конструкцій і т.і.; зберігати; перетворювати. При цьому перша, друга і четверта операції не вимагають додаткових витрат енергії, що у межах менеджменту організації можна охарактеризувати як мінімізація зусилля. У свою чергу, реалізація (відтворення) та перетворення вимагають джерела вільного надходження енергії, або сконцентрованого зусилля. Вказане дозволяє дескриптивізувати поняття інформація за допомогою праксеологічного її розуміння у понятті «інформатизація».

Створення і розвиток індустрії переробки інформації є визначальним напрямом в інформатизації, оскільки саме ця галузь, використовуючи сучасні засоби і технології, проводить кінцевий продукт – інформацію, поповнює і підтримує інформаційний фонд, забезпечує доступ до нього і використання населенням країни. Без перекладу процесу переробки інформації на промислову основу неможливо досягти кінцевої мети інформатизації.

Для того, щоб створити в Україні механізм правового, організаційного і господарського регулювання інформатизації, потрібні такі кроки:

- розробка і затвердження положення про власність у сфері інформатики і про юридичний статус інформації;
- забезпечення охорони інтелектуальної власності;
- розробка і прийняття законодавства, що розглядає інформацію як товар і регламентує права власника на ринку інформації;

- запровадження системи фінансування і ціноутворення у сфері інформатизації, найперше на інформацію й інформаційні послуги;
- запровадження юридичної відповідальності осіб, які використали доступ до інформаційного фонду з метою завдання шкоди громадянам, організаціям і державі;
- розв'язання правових питань пов'язаних з комп'ютерними злочинами;
- проведення заходів, спрямованих на зміну управлінських та інших структур, пов'язаних із створенням матеріально-технічної і технологічної бази інформатизації, індустрії програмних засобів інформаційної інфраструктури і індустрії переробки інформації;
- розробка і запровадження податкової політики у сфері інформатизації;
- сертифікація інформаційного продукту.

Крім того, при фінансуванні процесу інформатизації мають враховуватись пріоритети і вживатися заходи для недопущення монополізму окремих організацій у цій сфері.

Якщо на початковому етапі інформатизації основну роль відіграють науково-технічні та технологічні проблеми, то на наступних етапах головну роль починають відігравати соціальні проблеми, розв'язання яких і визначить кінцевий результат інформатизації.

За своєю сутністю, інформатизація є процесом перетворення людиною середовища свого існування, тобто перетворення біосфери на ноосферу, результатом якого буде створення високорозвиненої інфосфери.

Пов'язуючи менеджмент організації інформаційної педагогіки з інформатизацією, маємо враховувати, що ця подія виявляє здатність інформації впливати на створення цілісних, стійких, упорядкованих, несуперечливих систем, які мають власну структурну упорядкованість, стали систему організації інформаційних елементів. У свою чергу, зміна системної організації інформації призводить до зміни інформаційних характеристик елементів, які передаються (одержуються). Це дозволяє вести мову про наявність особливості предмета інформаційної педагогіки, яка виявляє себе у феномені несприйняття інформації. Якщо в силу обставин неадекватно змінилися принципи організації джерела, адресата, тоді змінюється сприйняття інформації при її передаванні, включаючи ймовірність цілковитого її несприйняття. Наприклад, якщо людина з певної причини змінює свої погляди, вона може не сприймати (або сприймати спотворено) інформацію, яка надходить від колишнього однопумця.

Із викладеного випливає, що інформатизація як прагматична складова менеджменту організації інформаційної педагогіки, виявляє феномен відображення розмаїтості у випадку наявності системи, здатної відображувати (сприймати, засвоювати розмаїтість), «джерело відображення об'єкта»¹. Тут варто зауважити, що феномен інформаційної системи має значення тільки в процесах передачі інформації, тоді, коли приймаюча система є одночасно і сприймаючою, і споживаючою, і реалізуючою отриману інформацію.

Адже адресат може пасивно передавати інформацію як нейтральну подію стосовно своєї власної інформаційної системи, яка сприймає як актуальну, прийняту для реалізації інформацію тільки таку, що знімає невизначеність її власних станів. Стосовно іншої інформації ця система або залишається нейтральною і служить лише передавачем (елементом каналу зв'язку), або сприймає її як перешкоду власному функціонуванню, якщо певна інформація створює перешкоди для внесення впорядковуючих змін у стан невизначеності системи. У конкретній ситуації це виглядає так: одержавши певну інформацію, людина може прийняти і передати її далі як повідомлення, адресоване іншому, навіть якщо воно висловлене невідомою мовою; але в ситуації, коли дана інформація заважає (блокує сприйняття) сприйняттю актуальної (важливої) для вирішення усвідомленої проблеми інформації, тоді її визначають як «шум» та прагнуть позбутися (фільтрація).

Тобто, на відміну від підходів У. Ешбі, К. Шеннона в менеджменті організації інформаційної педагогіки доводиться визнавати важливість переданої інформації не тільки ступенем її оригінальності, а й через її відношення до актуального стану інформаційної системи адресата (відповідністю принципам організації сприймаючої інформацію інформаційної системи). Тому в межах менеджменту організації властивості інформаційної системи можуть визначатися принципом «системності інформації», який визначає, що «кожна цілісна інформаційна система здатна сприймати лише ту інформацію, що відповідає її актуальному стану (змісту). У протилежному випадку вона буде сприйматися як «шум» і здатна привести до дезорганізації системи, навіть якщо ця ін-

¹ Бирюков Б.В. Кибернетика и методология науки / Б.П.Бирюков. – М.: Наука, 1974. – С.123.

формація відігравала важливу роль у попередніх актуальних станах цієї системи»¹.

Методологічне значення цього принципу визначається, насамперед, необхідністю організації інформаційної системи як узгодження джерела інформації з її споживачем.

У контексті вище висловленого розуміння змісту інформатизації цікавою є інтерпретація феноменологічного впровадження відношення самосвідомості і свідомості, ментального і психічного як алгоритмізованих процедур, яка виникла внаслідок осмислення невдалої спроби Е. Гуссерля обґрунтувати емпіричну версію походження арифметики. Висновок полягав у тому, що неможливо підвести поняття «закон логіки» під поняття «різновид звички» навіть якщо остання повторюється емпірично необмежену кількість разів. Психічні переживання, які супроводжують звичні дії, завжди актуалізуються різним чином: кожне повторення переживання змінюється внаслідок впливу на нього попередніх переживань. Тобто переживання, як психодинамічна подія, завжди унікальне, а тому його неможливо сприймати у формі рефлексії, знання. Е. Гуссерль демонструє відмінність феноменів свідомості від психічних переживань так: «... споглядаючи одиничне, яке знаходиться перед очима, ми маємо екземпляр. Однак наша увага з початку спрямована на те, що зберігається у постійній зміні екземплярів, а не на те, що випадково змінюється»².

Іншими словами, тільки те, що «зберігається у постійній зміні екземплярів» (алгоритм), може розглядатися як здатне ставати предметом для уважного споглядання самосвідомістю, яка дозволяє знати про що знаєш не підмінюючи одне знання іншим знанням (помилкою). Визначення феноменів свідомості дозволяє вести мову про наявність знання та вказати на його фундаментальну властивість бути формальним, інформаційним, тобто присутнім за допомогою спеціальної штучної мови (здебільшого математики, формалізації), а тому його можна публічно передавати іншому.

Можна визнати, що певним чином ця ідея вже була зрозуміла для Р. Декарта, оскільки він своє обґрунтування наукового пізнання здійснював за допомогою філософії дуалізму – теоретичної моделі, яка опи-

¹ Онопрієнко М.В. Інформатизація в контексті філософсько-методологічного дослідження інформатики / М.В.Онопрієнко. – К.: Софія-Оранта, 2007. – С.96.

² Гуссерль Э. Амстердамские доклады / Э.Гуссерль // Логос. – 1992. – № 3. – С.62–81.

сувала існування думки незалежно від існування тіла. Тому, поставивши питання про методологічно обґрунтований сумнів до існуючого знання, Картезій залишався у царині думки як «предметному полі» своєї уваги, не впадаючи в натуралізм.

Проблемність як форма відношення до знання, а не до реальності, виявляє, що аргументоване знання (даючи таке визначення єдності предмета і об'єкта думки, яке знімає суперечність), є принципово зрозумілим, оскільки «в собі» розповідає про те, що означає мати певне знання, інакше задачі (проблеми, завдання...) не вирішуються.

Наприклад, на підставі зазначеного, так званий метод «спроб і помилок», набуває принципово раціонально-інформаційного обґрунтування, якщо його застосування свідомо обмежуватиметься визначенням характеристик, які шукаються в невизначеному середовищі з маловизначеними властивостями. Іншими словами, він має сенс там, де здійснюється пошук у невідомому тих властивостей, які визнаються відомими. При цьому відомі методи як послідовності дій із наперед відомими результатами (алгоритми) по відношенню до невідомої (наприклад, до безмежної) дійсності використовуються засоби обмеження та абстрагування дією, визначаючи окремі властивості невідомого, перетворюючи їх на відоме. Тому більш адекватним формулюванням такого підходу була б назва: метод визначення відомого в невизначених обставинах (невизначеному середовищі, невизначених множинах, множині яка не може бути вичерпно визначеною). Тобто маємо справу власне з інформаційним підходом.

Позитивний зміст зазначеного підходу можна охарактеризувати в такий спосіб. Якщо існують відомі, формалізовані алгоритми, які дозволяють отримувати передбачувані результати при їх застосуванні (для різних алгоритмів процент може бути: від відносного до однозначного) до невизначених обставин, тоді можна вважати методологічно обґрунтованою гіпотезу про наявність у невизначених обставинах властивостей, що уможливають реалізацію відомого алгоритму. Позитивна реалізація алгоритму (знання умов, на якому він заснований) у формі зняття невизначеності (в існуючій незалежно від людини) реальності свідчить про наявність потрібної для існування інформації, яка в даному випадку полягає у встановленні єдності алгоритму з невизначеною розмаїтістю як вкорінення впорядкованості невпорядкованого, як єдність предмета і об'єкта думки.

Наприклад, якщо науковцю доводиться визнати наявність суперечності у формалізованих системах уявлень, то він починає застосовува-

ти метафори. За вказаних умов метафора використовується як «активізатор» ірраціональних, індивідуальних, особистісних властивостей науковця. Отже, формалізація (алгоритмізація) може розглядатися як демонстрація такого знання, яке дозволяє відкривати, виявляти, бачити з очевидною ясністю присутність суперечності, невпорядкованості, неалгоритмічності.

У свою чергу, внаслідок виявлення суперечності аналітична послідовність розмірковування стає неможливою, а тому активна людина започатковує синтетичне «продукування уявлення», яке часто відбувається як творча подія за участю метафори. Без формалізації метафора є необмежена гра уяви, яка не має до науки, логіки, розуму жодного відношення. У випадку виявлення суперечності за допомогою формалізованих уявлень зміст розуму та свідомості через самосвідомість починає полягати у тому, щоб визнавати не тільки наявність незалежної від суб'єкта реальності (об'єкт), а й наявність залежності змісту свідомості від об'єктивних обставин.

Згідно з цим підходом, проблема (усвідомлена невизначеність) своєю наявністю виконує спонукальну та спрямовуючу функцію, вимагаючи активності думки при її вирішенні, оскільки усвідомлення невизначеності є розуміння та переживання неможливості бути свідомо, послідовно діючим, алгоритмічним, знаючим наслідки своєї активності. За умови усвідомлення неможливості знати результат своїх дій тільки «недіяння» як принцип може застосовуватися людиною без втрати здатності бути свідомим, розсудливим, розумним. Власне, йдеться про необхідність позбутися інформаційного шуму. У свою чергу, інформація, яка дозволяє вирішувати проблему, а відповідно переходити від «недіяння» до стану «діяння» (носієм якого є людина), здатна діяти алгоритмічно (впорядковуючи невизначеність до рівня передбачуваності результатів), може повноцінно називатися істинною інформацією.

Тобто, за доби науки, що орієнтується на інноваційність (технологічне впровадження своїх новацій), зміни починають започатковуватися концептами тих, хто спромігся зазирнути в «очі інформаційного Ніщо» (тобто, невизначеності ситуації для самовпорядкованої системи).

Беручи до уваги пропозицію критичного раціоналізму (К. Поппер) розглядати наукове пізнання у моделі «від проблем до проблем», а не «від здивування до здивування», ми в контексті концепції менеджменту організації інформаційної педагогіки виявляємо новий зв'язок людини і світу як наближення до «закритого», «утаємненого». Усвідомлена інформаційна невизначеність (наприклад, проблема) як різновид

знання про незнання є така інформація, яку не можна ототожнювати з фантазіями та натуралістичними віруваннями в існування чогось «закритого», наприклад речей-у-собі. У формі проблеми для самосвідомості започатковується легітимація присутності існування об'єктивного. Іншими словами, незалежно від людини існування демонструє себе розумній людині тим, що вона починає усвідомлювати безпідставність тих бажань, які не враховують об'єктивних обставин. Відкриття нерозумності бажання для вольової людини свідчить про необхідність змінитися. Якщо в таких умовах пропонується відчуженість, тоді її зміст зводиться до дитячості (бажання не мати бажання) – необґрунтованого відкладення вирішення проблеми в часі (може зовнішні обставини зміняться і все завтра буде гаразд).

Сьогодні стає масовим явищем існування під впливом так званої «смерті суб'єкта», яка в культурній комунікації реалізується перетворенням науки на безперервну домовленість (наприклад, в методологічному конвенціоналізмі таку безперервність зупиняють «інваріантом»), що демонструє смерть наукової комунікації, оскільки зникає її зміст, смисл та сенс. Уникнення персональної відповідальності за виявлення проблеми як втрата об'єктивності стає втратою тематики наукового дискурсу – знання про наявність чогось невідомого. Обговорення своїм безпосереднім предметом може мати і метод, і предмет, але не об'єкт думки. Тобто, об'єкт одинично та унікально виявляє себе демонструючи індивіду, який сумнівається та має довіру лише до себе, свою незалежність від загальних розмов (тематикою яких в науці може бути і метод, і предмет)¹. Тому вихід за межі висловленого (дискурсивного) здійснюється саме за допомогою емпіричної демонстрації (фактів): одиничного, неповторного, унікального. При цьому суб'єкт науки як носій відношення до інформації (знання), а не дійсності, має дійсність як знаряддя виявлення проблем, а не їх вирішення. Вирішення проблем є наслідком його мислення, напруження його розуму, його творчого зусилля, роботи з інформацією. Тому істину як потрібну для подолання невизначеності ситуації інформацію доводиться не виявляти чи знаходити, а формувати, створювати. Відкривають і знаходять незнання, розмаїття, інформаційну невизначеність як демонстрацію об'єктивного стану неможливості цілеспрямовано (передбачувано) діяти.

¹Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / К.Шеннон. – М.: Мир, 1968. – 260 с.

Глава 3.6.

Інформаційна педагогіка впродовж життя

Загальною нормою розвитку освіти у ХХІ столітті є реалізація освіти впродовж життя. У цьому ж контексті має розвиватись також інформаційна педагогіка. Її сенс полягає в тому, щоби людина володіла електронними (комп'ютерними) засобами навчання не тільки в період інтенсивної освіти (загальноосвітня школа – університет), але й протягом усього життя. Останнє реалізується через відповідні курси підвищення кваліфікації чи перепідготовки кадрів, діяльності різноманітних навчальних і інформаційних центрів, реалізацію різноманітних міжнародних та корпоративних навчальних програм тощо. Зупинимося на цьому більш детально.

Скорочення життєвого циклу знань зумовлює потребу неперервного навчання фахівців. Вимоги до їх професійних якостей визначаються рівнем технологічності виробничих процесів. Додаткова освіта і професійний розвиток фахівців є необхідною умовою функціонування будь-якої організації в сучасному економічному середовищі. Освіта втрачає свій разовий характер і набуває рис регулярного, неперервного процесу. На цьому фоні зростає потреба в знаннях для всіх секторів економіки. Ця проблема розв'язується нині як освітніми установами, так і самими організаціями та підприємствами, зацікавленими в підвищенні рівня кваліфікації фахівців.

Неформальна освіта, що здійснюється поза державними навчальними закладами, є достатньо «самостійною» сферою. Нині поняття неформальної освіти охоплює широкий спектр освітніх послуг, спрямованих на набуття нових і вдосконалення вже набутих професійних знань, умінь та навичок. Основними формами такої освіти є професійна перепідготовка, стажування й підвищення кваліфікації, корпоративна освіта¹. Корпоративна (внутрішньофірмова) підготовка і перепідготовка кадрів в економічно розвинутих країнах має характер могутньої індустрії, яку за масштабами можна порівняти із системою здобуття населенням загальної середньої освіти. В організації корпоративного навчання лідерство належить великим багатопрофільним корпораціям, що діють, як правило, у галузях високих технологій. Найбільшого розвитку система корпоративної підготовки кадрів набула у США та Япо-

¹ Сисоєва С. Принципи розвитку неперервної освіти в умовах полікультурного глобалізованого світу / С.Сисоєва // Шлях освіти. – 2009. – №2. – С.3.

нії, де діють спеціальні закони про професійне навчання робітників підприємств. Однією з форм реалізації системи корпоративного навчання й розвитку персоналу є корпоративні університети. Нині в усьому світі функціонує близько 1200 університетів практично в усіх галузях, які належать різним компаніям. Корпоративний університет – це набір комплексних навчальних програм з окремих курсів підвищення кваліфікації й професійного розвитку фахівців, побудованих за принципом модульності. Визначальним чинником надання якісних освітніх послуг є здатність прогнозувати майбутні потреби працедавців у кадрових ресурсах.

Протягом останніх десятиліть можна спостерігати зміну функції професійного навчання: від набуття необхідних для роботи умінь і навичок до філософії функціонування сучасної організації та підготовки компетентного фахівця (професійне навчання з метою набуття умінь і навичок, необхідних для виконання роботи (job-skills training); професійне навчання в напрямі підвищення якості керівних кадрів; виникнення теорії організаційного розвитку; розвиток системи корпоративного навчання, пов'язаний з посиленням ролі інформаційних технологій у різних сферах життя і професійної діяльності)¹.

У теорії та практиці безперервної освіти особливо акцентується освіта дорослих за межами базової освіти як процес набуття і підвищення професійної кваліфікації, перепідготовки в процесі зміни професій, освіта в ході адаптації до мінливих соціальних умов, дозвільна освіта тощо. У сучасному суспільстві ідея безперервної освіти набуває характеру парадигми науково-педагогічного мислення. Так, у Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI ст. однією з освітніх стратегій України називається освіта впродовж життя. У світовій педагогіці поняття «безперервна освіта» виражається через такі терміни, як «триваюча освіта» (continuing education, continuous education), «довічна освіта» (life-long education), «довічне навчання» (lifelong learning), «перманентна освіта» (permanent education, l'education permanente), «подальша освіта» (further education, Weiterbildung), «освіта дорослих» (adult education, l'education des adultes, Erwachsenenbildung) та ін.

До поняття безперервної освіти відноситься і «освіта, що відновлюється» (recurrent education), яка означає одержання освіти «вроздріб»

¹ Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект / под общ.ред. Ю.Б.Рубин; И.Е.Герасимова, Б.А.Гершман и др.– М.: МаркетДС, 2004. – 535 с.

протягом усього життя, відхід від практики тривалої освіти в навчальному закладі, відірваної від трудової діяльності, коли освіта чергується з іншими видами діяльності.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє дійти **висновків**, що сутність феномена безперервної освіти в освітньому вітчизняному і європейському просторах розкривається в таких положеннях (І. Зязюн, Н. Ничкало, П. Щедровицький)¹:

1) динамізм сучасної цивілізації, нарощування її культурного шару, посилення соціальної ролі особистості, її зростаючі потреби, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки і технології передбачають заміну формули «освіта на все життя» формулою «освіта через усе життя», «освіта впродовж життя»;

2) центральною ідеєю безперервної освіти є розвиток людини як особистості, суб'єкта діяльності та спілкування протягом усього життя;

3) розуміння розвитку як безперервного процесу необхідно поєднати з принципом розвивального навчання, з орієнтацією освітньо-виховної діяльності не тільки на пізнання, але і на перетворення, трансформацію дійсності, на самоздійснення, самореалізацію особистості, що потребує перехід від інформаційного до продуктивного навчання, від школи пам'яті до школи думки, почуття й активної соціальної дії;

4) системоформуючим чинником безперервної освіти постає суспільна потреба в постійному розвитку особистості кожної людини, її творчого самоздійснення;

5) для кожної людини безперервна освіта постає процесом формування та задоволення її пізнавальних запитів і духовних потреб, розвитком задатків і здібностей у мережі державно-суспільних навчальних закладів і шляхом самоосвіти, гарантією збереження її як особистості і професіонала в динамічному, мінливому світі;

6) для суспільства в цілому безперервна освіта є механізмом розширеного відтворення професійного і культурного потенціалу нації, умовою розвитку суспільного виробництва, прискорення соціально-економічного прогресу країн;

¹ Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / за ред. І.А. Зязюна. – К.: Вид-во «Віпол», 2000. – 636 с.; Ничкало Н.Г. Неперервна професійна освіта: монографія // Н.Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: проблеми, помилки, перспективи; за ред. І.А. Зязюна. – К.: Видавництво «Віпол», 2000. – 636 с.; Щедровицький П.Г. Избр. Труды / П.Г.Щедровицький. – М.: Педагогика, 1995. – 435 с.

7) головними особливостями безперервної освіти є гуманізм і демократизація освіти, що випереджає характер змісту і спрямованості освітніх програм стосовно нестатків суспільної практики, гнучкість і різноманіття використовуваних засобів, способів і організаційних форм, відкритість освітньої системи процесу подальшого самовдосконалення та розвитку;

8) досягнення цілей безперервної освіти людини вимагає наступності та багатоваріантності змісту загальної та професійної освіти відповідно до динаміки потреб індивідуальної діяльності та суспільної практики.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій неминуче призводить до неперервного навчання, до скорочення аудиторних занять за рахунок самоосвіти та дистанційного навчання.

Найважливішими напрямками професійного розвитку сучасного фахівця є: розвиток творчого мислення і когнітивних навичок найвищого рівня; формування умінь працювати з ресурсами професійної інформації, потрібної для прийняття й ухвалення рішень у різних галузях. Окрім засвоєння необхідних професійних знань та навичок, співробітники організації у процесі корпоративного навчання оволодівають єдиним поняттєвим апаратом, єдиною методологією та ідеологією. Таким чином, створюється система управління знаннями організації, побудована на високому рівні ІТ-компетенцій колективу.

Вихід людства на рівень глобальної інформаційної цивілізації призвів до того, що процес інформатизації всіх сфер суспільної реальності став неминучим етапом у розвитку кожного суспільства. Україна, прагнучи стати повноцінним учасником європейського і світового цивілізаційного поступу, повинна відповідати найновітнішим вимогам і темпам глобальної інформатизації соціального і індивідуального життя. В сучасному світі «здатність кожного суспільства та його інституцій збирати, обробляти, аналізувати, систематизувати та накопичувати інформацію за допомогою сучасних інформаційних та комунікативних технологій стає ключовою передумовою соціального та технологічного прогресу. Для соціальної адаптації людини в нових умовах виникає необхідність не просто пристосовуватися до них, а й гармонійно розвиватися. Цьому сприяє інформаційна культура особистості, яка дозволяє не тільки вільно орієнтуватися в інформаційному середовищі, а й брати участь у його формуванні та перетворенні»¹. А враховуючи те, що змі-

¹ Повідайчик О. Формування інформаційної культури особистості як пріоритетне завдання сучасної системи освіти / О. Повідайчик // Науковий вісник Чернівецького

ни інформаційно-комунікативних технологій відбуваються швидше, ніж змінюється одне людське покоління, оволодіння ними вимагає постійного вдосконалення і самовдосконалення особистісних і професійних здатностей у сфері інформаційних компетентностей. Звідси, актуалізується нагальна необхідність розвитку системи інформаційної освіти впродовж життя, вироблення розвивальних методів педагогічної майстерності, які б відповідали новітнім вимогам глобального інформаційно-комунікативного середовища.

Світ, що розвивається на основі принципів сприйняття і трансляції великих інформаційних потоків, а також розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, вимагає від людини нового ставлення до інформації та знання, без якого неможливою є особистісна адаптація і соціалізація. У зв'язку з цим, однією з найактуальніших сфер сучасного суспільного функціонування є інформаційна освіта. «Однією з ключових проблем світу, що динамічно змінюється, є необхідність спеціальної підготовки сучасної людини до життя в інформаційному суспільстві і суспільстві знання. Становлення такого суспільства, яке часто називається «суспільством, що навчається», безпосередньо пов'язано зі зростанням потреби кожного громадянина в постійному підвищенні кваліфікації, оновленні знань, засвоєнні нових видів діяльності. Особливе місце при цьому займають інформаційно-комунікаційні технології, які відкривають небувалі можливості доступу до інформації і знань і дозволяють кожній людині реалізувати свій потенціал і покращити якість життя»¹.

Інформаційна освіта впродовж життя перетворюється на один з ключових засобів адаптації людини до сучасних цивілізаційних вимог. Причому постійне самовдосконалення у сфері застосування інформаційно-комунікаційних технологій стає головною умовою професійної та особистісної соціалізації. «Остання інформаційна революція перетворює не лише сферу матеріального виробництва, але й інтелектуальні сфери життя. Відбувається процес переходу від індустріального до інформаційного суспільства. Центральне ядро цього процесу складає обробка інформації за допомогою нових інформаційних технологій. В інформаційному суспільстві, де інформація перетворюється на страте-

університету. – Чернівці: Рута, 2005. – Випуск 262: Педагогіка та психологія. – С.142.

¹Информационная грамотность: международные перспективы / под ред. Х. Лау.; перевод с английского. – М.: МЦБС, 2010. – С.10.

гічний ресурс, кожна людина для успішного здійснення самореалізації повинна мати достатній рівень інформаційної культури»¹. Інформаційна ж культура, як і будь-який інший прояв культурної діяльності людини, передбачає певний ступінь самовдосконалення і набір комунікативних здатностей, що дозволяють людині створювати дискурсивну соціальну єдність. Саме з метою забезпечення кожній людині можливості досягти такого рівня інформаційної культури існує необхідність розвитку інноваційних форм інформаційної педагогіки.

Сьогодні інформаційна неграмотність і некомпетентність є значною перешкодою для суспільного розвитку багатьох країн світу, серед яких, на жаль і Україна. Але низький рівень інформаційної культури є також і фактором неможливості особистісного саморозвитку. Сьогодні часто можна зустрітися із ситуацією, коли відбувається «спровоковане прогресом інформаційних технологій вторгнення невідготовленого користувача у певну професійну область. При цьому, природно, страждають всі, включаючи самого користувача, який не володіє навичками, достатніми для виконання необхідної роботи, але все ж таки змушений виконувати її самостійно»². В такій ситуації перед суспільством постає завдання активного розвитку системи інформаційної неперервної освіти, яка б охоплювала всі рівні – від дошкільної до освіти дорослих – і могла гнучко реагувати на нові інформаційно-комунікаційні технологічні виклики, а також на актуальні потреби різних галузей.

Розвиток безперервної освіти, гармонійною частиною якої є освіта дорослих, вже декілька десятиліть є пріоритетним завданням структури соціального вдосконалення розвинутих країн. Сьогодні така система починає вибудовуватися і в Україні. Тому дуже важливо включити в процес побудови сучасної неперервної освіти таку складову, як інформаційна педагогіка і підвищення інформаційної грамотності і культури населення. «Інформаційна освіта є суттєвою органічною частиною і необхідним виміром безперервної освіти, ґрунтується на інформаційно-комунікаційних, соціальних, гуманітарних науках і відповідних на-

¹ Махмудова Р. Некоторые аспекты формирования информационной культуры / Р.Махмудова // «Интернет – Освіта – Наука – 2008», VI Міжнародна конференція ІОН-2008 (7 – 11 жовтня 2008 р.). Збірник матеріалів конференції. Том 1. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – С.2.

² Водолаженко О.В. Проблеми сучасної інформаційної освіти та шляхи їх вирішення / О.В.Водолаженко // Педагогіка та психологія: збірник наукових праць ХДПУ. – Харків: Медіа Група, 1999. – Вип. 11. – С.19.

вчальних дисциплінах, дає необхідні й постійно поновлювані знання, необхідні для життя і діяльності у високотехнологічному інформаційно насиченому суспільстві»¹. Тому система інформаційної освіти і просвітництва, а також новітні інноваційні педагогічні технології в цій сфері, стають одним із найважливіших секторів як соціально-економічного, так і інтелектуально-гуманітарного розвитку кожного суспільства, яке прагне бути конкурентоспроможним у складній системі цивілізаційно-інформаційного поступу.

Таким самим чином і конкурентоспроможність кожної людини в соціально-адаптивному вимірі залежить від рівня її інформаційно-комунікаційної освіченості. Особливу роль інформаційна грамотність відіграє у сфері професійної самореалізації. «Професійна компетентність сучасного спеціаліста визначальним чином детермінується рівнем його комп'ютерної грамотності і інформаційної компетентності, навичками самовдосконалення у сфері сучасних інформаційних технологій»². Навички ж самовдосконалення, як відомо, набуваються протягом освітньої та самоосвітньої діяльності, розвиненість системи якої залежить від державних, корпоративних і громадських зусиль, спрямованих на розвиток загальної комп'ютерно-інформаційної грамотності і культури. Розглянемо місце України в системі становлення і розвитку європейської і світової інформаційно-комунікаційної освіти і просвітництва.

Якщо здійснити порівняльний аналіз реального стану інформаційної освіти та просвітництва в Україні і в країнах європейського простору, ми побачимо значні диспропорції і відставання України по всім показникам. Більше того, за багатьма показниками інформаційної грамотності населення і залучення комунікаційних технологій до професійної діяльності Україна знаходиться на рівні відсталих азійських і африканських країн. Ця проблема є одним із визначальних факторів, які заважають розвиткові нашої економіки і громадянського суспільства, адже питання інформаційної грамотності і освіченості є сьогодні в світі визначальними щодо розвитку демократії і національних еконо-

¹Матвієнко О.В. Інформаційна культура особистості: освітньо-виховний контекст: Навчально-методичний посібник / О.В.Матвієнко. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2006. – С.87.

²Козлакова Г.О. Модель неперервної освіти в галузі інформаційних технологій / Г.О.Козлакова // Теоретичні питання освіти та виховання: збірник наукових праць. Випуск 16 / за заг. ред. академіка АПН України Євтуха М.Б. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – С.108.

мік. «Проблема використання інформаційно-телекомунікаційних технологій набула глобального характеру. Вона широко обговорюється на різних форумах світового, національних та регіональних рівнів й все частіше знаходить розв'язання у документах, прийнятих ООН, ЮНЕСКО, МОП та іншими міжнародними організаціями. Так, в Дакарських рамках дій, схвалених Всесвітнім форумом «Освіта для всіх: виконання наших загальних зобов'язань» передбачено спеціальний підрозділ «Оволодіння інформаційними і комунікаційними технологіями для сприяння досягненню цілей «освіта для всіх»¹.

Україна, яка ставить собі за мету вихід на рівень розвитку європейських держав, повинна докладати значних зусиль для того, щоб відповідати світовим тенденціям і процесам у сфері інформаційно-гуманітарної освіти, педагогіки і просвітництва.

Адже «Переосмислення теоретичних засад освіти як закономірного відображення об'єктивних умов нашого соціального буття назріло в Україні саме тепер, коли розбудова держави зумовила необхідність нових педагогічно-освітніх ідей, що мають стати основою становлення національного відродження, відтворення інтелектуального потенціалу народу, забезпечення пріоритетності ролі людини та всебічного її розвитку. Досягнення цієї мети можливе лише за умов широкого застосування у навчально-виховному процесі нових педагогічних технологій, спрямованих на ефективне використання неповторних можливостей особистості та формування її індивідуально-творчих особливостей»². Система освіти в нашій державі має значні просвітницько-педагогічні здобутки, однак саме у сфері інформаційно-комп'ютерної грамотності, особливо в системі освіти, Україна на європейських теренах відстає. Пов'язано це насамперед з недостатньою розробкою національної стратегії в галузі інформатизації і розвитку комп'ютерної грамотності та комунікаційної компетентності населення, тоді як північноамериканський, європейський і південно-східний азіатський регіони вже протягом кількох десятиліть активно розвивають ідеологічне і матеріа-

¹Ничкало Н.Г. Ключові напрями педагогічних досліджень з проблем використання інформаційно-телекомунікаційних технологій / Н.Г.Ничкало // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: збірник наукових праць. – Львів: ЛДУ БЖД, 2006. – С.21.

² Шапошнікова І.М. Комп'ютерна грамотність як умова ефективного розвитку суспільства / І.М.Шапошнікова, Л.Л.Макаренко // Наука і сучасність: збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Том XXXVIII. – С.159–160.

льно-виробниче підґрунтя розвитку інформаційного суспільства, в якому інформаційно-комунікаційна грамотність і компетентність визначає фахово-професіональні і соціалізаційні властивості особистості.

У зв'язку з цим, перед українською державою, виробничо-бізнесовою і громадською сферами постає завдання випереджального розвитку інформаційної освітньо-педагогічної системи, в якій важливу роль повинна відігравати освіта дорослих, які вже включені в активне соціальне функціонування, але не володіють достатнім рівнем інформаційної грамотності. На сьогодні в цій сфері вже є певний позитивний поступ. Сучасний стан інформатизації в Україні характеризується такими здобутками:

- сформована і реалізується державна політика у сфері інформатизації;
- активно створюється нормативно-правова та нормативно-технічна бази сфери інформатизації;
- процес інформатизації перестав бути стихійним і набув ознак керованості;
- набирає сили регіональна складова інформатизації;
- утворився і набуває сили ринок сучасних інформаційних технологій та послуг;
- здійснюються заходи, скеровані на захист інформації та забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах застосування комп'ютерної техніки;
- розвивається міжнародне співробітництво у сфері інформатизації¹.

Однак, незважаючи на те, що на державному і регіонально-громадському рівні в нашій країні починає вибудовуватися нова чітка структура інформатизації, вона все ще знаходиться в зародковому стані і не відповідає вимогам сучасних європейських і світових тенденцій. Наведемо перелік основних недоліків в системі інформатизації і розвитку інформаційної грамотності в нашій державі, які відмічені у Постанові Верховної Ради України Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні від 1 грудня 2005 року № 3175-IV²:

¹ Матвієнко О.В. Інформаційна освіта: інноваційні аспекти / О.В.Матвієнко. – К.: КНУКіМ, 2003. – С.24.

² Постанова Верховної Ради України Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні від 1 грудня 2005 року № 3175-IV // Відомості Верховної Ради України . – 2006. – № 15. – С. 131.

- відсутні національна стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні та план дій щодо її реалізації;
- немає координації зусиль державного і приватного секторів для ефективного використання наявних ресурсів;
- ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на виконання Національної програми інформатизації, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у соціально-економічну сферу, зокрема в сільське господарство, є низькою;
- є відставання у впровадженні технологій електронного бізнесу, електронних бірж та аукціонів, електронних депозитаріїв, використанні безготівкових розрахунків за товари та послуги тощо;
- рівень інформатизації окремих галузей економіки, деяких регіонів країни є низьким;
- розвиток нормативно-правової бази інформаційної сфери є недостатнім;
- створення національної інформаційної інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг з використанням Інтернету відбувається повільно;
- рівень комп'ютерної грамотності населення є недостатнім, впровадження нових методів навчання із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій – повільним;
- рівень інформаційної представленості України в Інтернет-просторі є низьким, а присутність в Інтернеті україномовних інформаційних ресурсів – недостатньою;
- рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації, програмних засобів та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій не забезпечує всіх потреб економіки і суспільного життя;
- спостерігаються нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних та телекомунікаційних засобів, поглиблення «інформаційної нерівності» між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення;
- не вирішуються у повному обсязі питання захисту авторських прав на програмну продукцію, відсутні системні державні рішення, спрямовані на створення національних структур (центрів, технополісів і технопарків) з розробки конкурентоздатного програмного забезпечення.

Як не дивно, але ці недоліки залишаються актуальними і по цей день.

Проаналізувавши перераховані недоліки, можемо зробити висновки про те, що розвитку системи інформаційно-комунікаційної освіти в нашій країні перешкоджають багато факторів, серед яких і недоопрацьованість загальнодержавної стратегії, і недостатність матеріальних і нормативно-правових ресурсів, і відірваність від потреб виробництва тощо. При цьому необхідно відмітити, що Україна має значний науково-технологічний та людський потенціал для створення на своїй території високорозвиненої інформаційно-комунікаційної інфраструктури і повноцінної інтеграції у глобальне інформаційне суспільство.

Щороку в Україні приблизно удвічі збільшуються обсяги даних, які зберігаються. Ринки програмного забезпечення та ІТ-послуг залишаються слаборозвиненими, але саме вони мають найбільший потенціал. За даними Асоціації ІТ України, в останні роки припинився масовий відтік ІТ-фахівців за кордон, більше того – з'являються прецеденти повернення спеціалістів в Україну. Однак, такі позитивні тенденції поки що залишаються несистемними і носять скоріше одинично-прецедентний характер, тоді як загальні статистичні дані щодо рівня інформаційної грамотності і компетентності в Україні свідчать про значний, розрив між нашою країною і країнами з розвинутою економікою і інформаційно-комунікаційною інфраструктурою.

Якщо ж поглянути на позицію України у загальноєвропейському вимірі, то вона перебуває у трійці аутсайдерів. Особливо негативною для України є оцінка індикаторів, які належать до складової Індексу під назвою «Використання» (частка осіб, які використовують Інтернет; відношення користувачів широкосмугового доступу до загальної кількості; відношення користувачів мобільної широкосмугової мережі до загальної кількості населення). Такі відстаючі позиції залученості населення до користування новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями свідчать саме про недостатню обізнаність українців щодо тих можливостей, які з'являються при використанні цих технологій як у професійній діяльності, так і в індивідуальному житті і особистісно-культурному розвитку.

Ще одним міжнародним індексом, який дозволяє порівняти Україну з іншими країнами за рівнем розвитку інформаційного суспільства, є індекс е-готовності (The e-readiness rankings), який щороку визначається для 68

країн за 36 індикаторами (ранжування від 1 до 10)¹. Враховуючи те, що значна кількість людей, пасивних щодо застосування інформаційних технологій в професійному і особистому житті належать до дорослого населення, можна стверджувати, що саме на систему освіти впродовж життя, освіти дорослих покладається основне завдання з підвищення інформаційної грамотності населення нашої країни. У зв'язку з цим, актуалізується і проблема педагогічно-дидактичного забезпечення системи освіти впродовж життя, особливо її складової, спрямованої на інформаційно-комунікаційну освітню і просвітницьку діяльність.

Таким чином, розглядаючи вплив сучасних інформаційно-комунікативних технологій на соціокультурну динаміку українського суспільства, необхідно насамперед підкреслити, що вони сьогодні не чинять на неї значного впливу, як це має місце в економічно розвинутих країнах світу, де інформаційно-комунікативні технології отримали широке розповсюдження в господарській практиці. Сьогодні західні дослідники, окрім розбіжностей у стилі життя людей, які мають доступ до інформаційних технологій і які його позбавлені, вивчають також особливості використання цих технологій різноманітними соціальними групами. В Україні ж говорити про вплив інформаційних технологій на економічну культуру поки що передчасно, оскільки більшість інформаційно-комунікативних практик, можливих лише при високому рівні інформатизації суспільства, не отримують розвитку, а більшість населення залишається поза сферою розповсюдження сучасних інформаційних технологій². Важливим показником є й те, що сучасні інформаційно-комунікативні технології не отримали поки широкого розповсюдження і безпосередньо в господарській сфері життя українського суспільства. Серед найманих працівників навички роботи з комп'ютером мають лише трохи більше третини (36,7 %) респондентів і лише 10,8 % опитаних представників найманої праці постійно використовували його в роботі. При цьому лише в підгрупі з вищою освітою відсоток респондентів, що вміють працювати з комп'ютером (68,6 %), перевищував відсоток тих, хто подібної практики ніколи не мав

¹ Мараховський А. Порівняльний аналіз стану інформаційного суспільства в Україні / А.Мараховський // Центр содействия изучению геополитических проблем и евроатлантического сотрудничества Черноморского региона «НОМОС». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/162/82/>

² Гирич В. От информационной грамотности через информационную компетентность к информационной культуре / В.Гирич // Соціальні виміри суспільства. Випуск 10. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С.344–345.

(30,6 %). Все це свідчить про неінтегрованість української економічної і виробничої сфери в загальноєвропейський і світовий інформаційно-економічний сегмент.

Але крім державно-стратегічного, інфраструктурного, матеріально-технічного, фінансово-економічного та інших факторів нерозвинутості інформаційно-комунікаційної культури і компетентності нашого суспільства, є ще один фактор зовсім іншого характеру – світоглядний. Більшість населення (особливо середнього і похилого віку) не вважають за необхідне (а іноді рахують навіть шкідливим) підвищувати свій рівень інформаційно-комунікаційної культури. У зв'язку з цим особливо підвищується актуальність світоглядно-просвітницької діяльності щодо донесення до населення ідеї необхідності розвитку інформаційної грамотності як однієї з найважливіших умов сучасної цивілізаційної адаптації. «Підготовка суспільної свідомості до рівня потреб сучасної інформаційної культури поєднана з проблемою масового пробудження у кожного громадянина інтересу до алгоритмізації та комп'ютеризації процесів своєї персональної діяльності, з проблемою зрушення соціальної психології від традиційних стереотипів волевиявлення (яке межує з елементами свавілля) – до ідей прийняття рішень на базі комп'ютерної обробки даних, з проблемою формування могутнього соціального (в тому числі – і матеріального) стимулу, досвіду та знань, обов'язкових для успіху політики інформатизації»¹.

Таким чином, крім матеріальних причин і факторів розвитку інформаційної педагогіки і освіченості важливу роль також відіграє світоглядно-ціннісний чинник, адже для того, щоб зайнятися інформаційною освітою, людина повинна мати самостійне прагнення до подібної діяльності.

Також на відміну від європейських країн, в Україні слабо розвинуті галузі знання, безпосередньо пов'язані з рівнем інформаційної грамотності і культури. Так занадто низьким є рівень володіння населення англійською мовою, яка просто необхідна для адекватного користування абсолютною більшістю програмних продуктів, а також для користування мережею Інтернет, багатьма фінансово-виробничими комунікаційними технологіями. «Робота на комп'ютері, як правило, відбувається в діалоговому режимі, і щоб вміти вести цей «діалог», треба добре знати англійську мову. Доцільно тому ввести спеціалізований

¹ Хоменко Л.Г. Електронна інформаційна цивілізація: досвід розбудови в Україні / Л.Г.Хоменко. – К.: Міжнародна агенція «БІЗОН», 2004. – С.166.

курс технічного перекладу, орієнтований на роботу з комп'ютером»¹. Отже, крім розвитку системи різноманітних освітніх програм і курсів в галузі інформаційних технологій необхідно також скоригувати загальні педагогічні принципи викладання і розвитку знань, пов'язаних із сучасними характеристиками інформаційної культури та принципами функціонування комунікаційних технологій.

Таким чином, одним із основних завдань сучасної системи освіти України (на всіх її рівнях, особливо на рівні перепідготовки кадрів і підвищення їх інформаційної кваліфікації) є «удосконалення інформаційної освіти, її загально-інформаційної і професійно-інформаційної складових: підвищення комп'ютерної грамотності (як початкового рівня) та комп'ютерної компетентності (як особисто-творчого рівня) розвитку особистості, урізноманітнення спеціалізацій і кваліфікацій інформаційних спеціалістів задля повнішого охоплення суб'єктами інформаційної діяльності документально-інформаційних масивів і потоків з метою задоволення інформаційних потреб користувачів у різних сферах соціальної практики»². Без подібного вдосконалення системи інформаційної освітньо-педагогічної діяльності Україні важко буде розраховувати на вихід на сучасний рівень інформаційно-комунікативної функціональності.

На нашу думку, одним із найефективніших засобів подолання значного розриву у рівні інформаційно-комунікативної грамотності, що існує між Україною та європейськими країнами, є подальший розвиток системи післядипломної інформаційної освіти в нашій країні. Як відомо, післядипломна освіта, яка є одним із найорганізованіших засобів безперервної освіти в нашій освітній системі, являє собою «спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду»³.

¹ Дегтярев А.Х. Современное понимание компьютерной грамотности / А.Х.Дегтярев // Головне управління військової освіти. Науково-методичний збірник № 7. – К., 1995. – С.114–115.

² Матвієнко О.В. Інформаційна культура особистості: освітньо-виховний контекст: Навчально-методичний посібник / О.В. Матвієнко. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2006. – С.89–90.

³ Головань С.М. Концепція підбору та післядипломна освіта фахівців з інформаційної безпеки / С.М.Головань, А.М.Давиденко, В.П.Щербина // Защита информации: сборник научных трудов. – К.: НАУ, 2004. – С.251.

З нашої точки зору, в Україні доцільним є розширення системи післядипломної інформаційної освіти, яка б виконувала різні функції: від простого підвищення інформаційної грамотності до набуття нової професії, пов'язаної з активним використанням інформаційних технологій. Ці функції можна структурувати таким чином: 1) спеціалізація (набуття здатностей виконувати нові завдання та обов'язки в межах набутої спеціальності); 2) підвищення інформаційної кваліфікації (розширення профілю виконання завдань та обов'язків на основі набутого особою досвіду певної спеціальності); 3) стажування (набуття досвіду виконання завдань та обов'язків зі спеціальності із використанням новітніх інформаційно-комунікативних технологій). Розвиток таких форм інформаційної освіти дорослих повинен надати імпульс підвищення інформаційної грамотності і компетентності спеціалістів в різноманітних галузях соціального функціонування нашої країни.

Ще однією значною перепорою на шляху впровадження новітніх інформаційних технологій в народногосподарське і соціокультурне життя нашої країни є необхідність вкладення в них значних фінансово-економічних ресурсів. Звісно, будь-які капіталовкладення в інноваційно-технологічну сферу є перспективними і такими, що мають високий ступінь економічної ефективності, однак українська держава і бізнес протягом двох десятиліть постійно ілюструють невміння стратегічно мислити і діяти, небажання займатися проектами, які мають хоча б середньострокову перспективу і, тим паче, розвивати культурну і просвітницьку сферу, які вимагають певних фінансових затрат. Саме неефективність держави і бізнесу, а також корупційна природа їх взаємовідносин призводить до того, що в Україні системно не розвиваються інноваційно-технологічні галузі. У зв'язку з цим, на нашу думку, питання комп'ютерної грамотності і інформаційного просвітництва лягає на плечі самих громадян, а за умови відсутності організованого громадянського суспільства і ця сфера розвивається з високим ступенем стихійності та неефективності.

Найголовніше сьогодні – усвідомити на світоглядно-ціннісному рівні найвпливовішим політичним і економічним суб'єктам (державі, корпораціям, малому і середньому бізнесу, громадянам) те, що в сучасному світі інформаційно-комунікаційна грамотність і культура є фундаментальною умовою як фінансово-економічної, так і соціокультурної успішності нації, держави, бізнесу, індивіда. «Тільки 10 % наявних робочих місць не будуть потребувати комп'ютерних знань через

п'ять років, повідомляється в дослідженнях IDC в Європі»¹. Однак, така і подібна інформація повинна активно доноситися до громадян, стимулювати їх до свідомого прагнення до інформаційно-комунікаційного самовдосконалення. Виконання цієї функції залежить саме від системи інформаційної освіти і просвітництва в країні. На жаль, поки що спеціаліст з тієї чи іншої спеціальності в більшості випадків починає займатися тим чи іншим видом інформаційної освіти лише через пряму необхідність, під впливом «професійних обставин», а не від усвідомлення і бажання особистісного самовдосконалення.

На державному рівні сьогодні відбуваються спроби створити законодавчо-нормативну базу розвитку інформаційно-комунікаційної сфери функціонування національного суспільства, однак, на нашу думку, ці дії виглядають в більшості випадків декларативно і неефективно. Так у Законі України Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки від 9 січня 2007 року за № 537-у зазначається²:

- ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно із світовими тенденціями є недостатнім і не відповідає потенціалу та можливостям України, оскільки:
- відсутня координація зусиль державного і приватного секторів економіки з метою ефективного використання наявних ресурсів;
- ефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію, впровадження ІКТ у соціально-економічну сферу, зокрема в сільське господарство, є низькою;
- наявне відставання у впровадженні технологій електронного бізнесу, електронних бірж та аукціонів, електронних депозитаріїв, використанні безготівкових розрахунків за товари і послуги тощо;
- рівень інформатизації окремих галузей економіки, деяких регіонів держави є низьким;
- розвиток нормативно-правової бази інформаційної сфери недостатній;

¹Гладских Е. Борцы с компьютерной безграмотностью / Е.Гладских // Дело. – 16 апреля 2010. – С. 7.

² Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року за № 537-у // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102.

- створення інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет відбувається повільно;
- рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності населення є недостатнім, впровадження нових методів навчання із застосуванням сучасних ІКТ – повільним;
- рівень інформаційної представленості України в Інтернет-просторі є низьким, а присутність україномовних інформаційних ресурсів – недостатньою;
- рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації, програмних засобів та впровадження ІКТ є недостатнім, що не забезпечує всіх потреб економіки і суспільного життя;
- спостерігаються нерівномірність забезпечення можливості доступу населення до комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, поглиблення «інформаційної нерівності» між окремими регіонами, галузями економіки та різними верствами населення.

На нашу думку, вирішення проблеми інформаційної неосвіченості повинно розпочинатися із законодавчої підтримки інноваційних прагнень бізнесових і виробничих структур, надання їм податкових та інших адміністративних пільг і привілеїв. Професійна самоорганізація і прагнення до конкурентоспроможності на європейському рівні гармонійно призведуть до залучення матеріально-фінансових ресурсів у сферу підвищення інформаційної грамотності і кваліфікації. «Зростання економічного і соціального значення інформації обумовило появу нових спеціалізованих професій, таких як інформаційні аналітики, референти, маркетологи, консультанти й менеджери, патентні повірені, фахівці з обчислюваної техніки, інформаційних технологій та ін. Знання теорії й методики інформаційної діяльності створює їм умови для виконання завдань з ефективного використання інформаційних ресурсів»¹. Підприємства і фірми з кожним роком все більше залежать від наявності інформаційно грамотних працівників і зацікавленні в їх освіченості і здатності до постійного, неперервного освітнього самовдосконалення.

¹ Хромченко Л.Г. Організація інформаційної діяльності (теоретичні основи) / Л.Г.Хромченко, О.С.Раковська-Башмакова, А.С.Шраєр. – Харків: «МСУ Харків», 2008. – С.4.

У сьогоднішніх умовах управління економічними і виробничими процесами і проектами неможливе без інформаційно-технологічного забезпечення – бізнес готовий платити за підготовку таких фахівців. «Питання управління проектами є актуальним у вивченні та застосуванні інформаційних технологій, оскільки вони лежать в основі проведення всіх складних комплексів робіт, а особливо, реалізації науково-технічних програм розвитку економіки. На сьогодні при вирішенні вказаних проблем важливо володіти не тільки фаховими знаннями в предметних областях, а й вміти організовувати та супроводжувати розробки проектними методами на основі застосування сучасних інформаційних технологій, взагалі, та інформаційних систем, зокрема»¹. Таким чином, нагальною необхідністю на сьогодні є створення державою законодавчих передумов для диверсифікації джерел фінансування інформаційно-комунікаційної освіти фахівців в різних галузях і населення загалом. «Завдяки швидким технологічним змінам відбувається поступова переорієнтація в системі освіти під впливом таких факторів, як технологізація знань, комерціалізація продуктів знання, глобалізація інформаційних потоків на національному та міжнародному рівнях, приватизація певних типів і підрозділів знання»². Тобто необхідно розширяти не лише фінансову базу освіти, але й демократизувати її з точки зору майнових відносин, суб'єктності, методик викладання тощо. На сьогодні система освіти, в тому числі і післядипломної, в Україні є достатньо централізованою і негнучкою, тоді як безліч новітніх, інноваційних форм освіти і просвітництва зустрічаються з багатьма адміністративно-нормативними перепонами. Хоча і зустрічаються окремі курси підвищення кваліфікації викладачів і фахівців, побудовані на засадах гнучкості, адаптивності, сучасних маркетингових підходів та інноваційних освітніх технологій, але такі приклади поодинокі. Прикладом можуть служити курси підвищення кваліфікації для науково-педагогічних та педагогічних працівників за напрямом «Інноватика у викладанні» (за галузями знання), «Інформаційні технології у викла-

¹ Станевич О. Вивчення інформаційних технологій – стиль життя / О.Станевич // Освіта впродовж життя: досвід та перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 22 – 23 квітня 2010 року). – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2010. – С.120.

² Коломієць А.М. Комп'ютер як інструмент інтеграції знань студентів / А.М.Коломієць, С.М.Рибак // Наука і сучасність: Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2002. – Т. XXXV. – С.84.

данні» та ін., які системно організуються в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова з 2011 року.

Одним із ефективних способів залучення фінансових ресурсів і подолання адміністративно-нормативних перешкод є регіоналізація інформаційно-комунікаційної активності, в тому числі освіти і просвітництва. Вона полягає в тому, що самі регіональні громади в процесі самоорганізації і саморозвитку легше усвідомлюють свої інформаційно-комунікаційні потреби і можливості і можуть їх ефективно реалізувати, в тому числі, готуючи необхідних спеціалістів. «Безпосереднім елементом управління процесом упровадження інформаційних технологій повинні бути регіональні центри нових інформаційних технологій, в контексті розвитку яких необхідно виступити за: координацію діяльності центрів інформаційних технологій регіону; участь в інформатизації всіх сфер регіонального життя, включаючи науку, промисловість, транспорт, фінанси, паливно-енергетичний комплекс, культуру; розробку і реалізацію цільових програм в сфері освіти»¹. Необхідно шукати нові, інноваційні інструменти і механізми розвитку інформаційно-комунікаційної освіченості населення, а також диверсифікувати джерела їх фінансування і демократизувати систему освіти. Лише за таких умов українське суспільство в економічному і соціокультурному плані може досягти рівня європейської конкурентоспроможності.

Ще одним ресурсом матеріально-фінансового забезпечення просвітницької діяльності у сфері інформатизації є різноманітні освітні кампанії, яка проводяться великими корпораціями-виробниками інформаційно-комунікаційної продукції і програмного забезпечення. Для прикладу, у 2008 році міжнародна організація РН International отримала від Microsoft грант на реалізацію великої соціальної програми «Світ безмежних можливостей» у різних країнах світу, і тому числі і в Україні. Проект «Відкритий світ інформаційних технологій» (IDEA) є частиною цієї програми. «В Україні навчальні центри почали відкриватися у 2008 році, за два останні роки на них було виділено 470 тис. доларів, а тепер – ще 250 тис. За цей час встигли відкрити 15 освітніх центрів у 15 містах – Донецьку, Мелітополі, Вінниці, Івано-Франківську та інших. У 2010 році планували збільшити кількість центрів до 24. В тому

¹ Пожуєв В.І. Інформаційна освіта в інформаційному суспільстві XXI століття / В.І.Пожуєв // Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя: ЗДІА, 2006. – Випуск 27. – С.9.

числі відкриті центри в Києві. Раніше їх в столиці не було, адже центри запускалися там, де питання з комп'ютерною грамотністю поставало найбільш гостро – тобто в районних та обласних центрах. І навчали тих, хто найбільш потребував цього: безробітних, людей з інвалідністю, соціально неадаптовану молодь чи людей похилого віку»¹.

Отже, в сучасному глобалізованому на інформаційному принципі світі є багато можливостей віднайти необхідні матеріально-фінансові ресурси для забезпечення інформаційно-комунікаційної освітньої і просвітницької діяльності. Для цього необхідно насамперед демократизувати і полегшувати доступ населення до освітніх та інформаційних ресурсів, забезпечувати адміністративну і законодавчо-нормативну підтримку організаціям, які зацікавлені в подібній освітньо-педагогічній діяльності.

Ще однією проблемою, яка постає перед нашим суспільством і вимагає нагального вирішення, є підготовка і підвищення кваліфікації кадрів як для різноманітних видів інформаційної діяльності, так і для педагогічно-просвітницької роботи у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Можна виділити декілька рівнів комп'ютерно-інформаційної грамотності і компетентності, які потребують спеціальної освітньої підтримки: рівень користувача, необхідний для задоволення особистих соціокультурних потреб в сучасному світі; рівень користувача в певній професійній галузі, що вимагає вміння використовувати спеціальне програмне забезпечення тієї чи іншої фахової діяльності; рівень працівника з інформаційно-комунікаційними технологіями, програміста, що передбачає професійні знання та вміння в цій галузі; рівень викладача у сфері інформатики і комп'ютерної техніки, що передбачає також здатності до впровадження інноваційно-гуманістичних педагогічних методик і технік. Звичайно, для досягнення кожного з цих рівнів інформаційної грамотності необхідне постійне перебування в педагогічно-освітньому процесі, а також прагнення до інформаційно-освітнього самовдосконалення. Це можливо забезпечити лише за умови наявності розвинутої і багатоманітної системи освіти впродовж життя.

Інформатизація суспільства як результат розвитку засобів масової комунікації, світових інформаційних мереж і комп'ютерних засобів

¹ Гладских Е. Борцы с компьютерной безграмотностью / Е.Гладских // Дело. – 16 апреля 2010. – С. 7.

навчання є і наслідком інформаційного вибуху, і засобом його подолання, і каталізатором його подальшого зростання. Така загально-соціальна інформаційна напруженість вимагає новітніх методів освіти впродовж життя та інноваційних систем підвищення кваліфікації кадрів, адже «однією з актуальних проблем сучасного суспільства є функціонально-інформаційна неграмотність, тобто нездатність працівника або простого громадянина ефективно виконувати свої професійні (соціальні) функції, не зважаючи на отриману освіту. Вона стала наслідком не тільки інформаційного вибуху та інформатизації, але й зростання соціальної динаміки: розвитку та зміни технологій в промисловості, структурних змін в економіці, міграції населення, трансформацій соціально-культурного контексту. В результаті відбувається швидке старіння набутих професійних, загальнокультурних та інформаційних знань, втрата їх актуальності. Випускник навчального закладу стає не підготовленим до вимог, які пред'являють до нього роботодавець чи соціальне оточення. Виникає необхідність доучування, навчання та перепідготовки в процесі трудової та соціальної діяльності»¹.

Всі перераховані вище процеси сприяли появі та розвитку ідеї неперервної освіти впродовж життя як способу подолання наявних соціальних і освітніх проблем. Традиційна освіта, яка дає можливість здобути загальні та професійні знання протягом визначеного періоду часу, змінюється освітою протягом всього соціально активного життя, що є особливо актуальним в галузі інформаційних технологій, які розвиваються і змінюються з надзвичайними швидкостями.

Вимоги, поставлені виробництвом до сучасної системи підвищення кваліфікації кадрів, можуть бути виконані лише внаслідок постійного, безперервного підвищення рівня освіти і кваліфікації інженерно-технічних працівників, підготовки фахівців-дослідників, розробників нової техніки, фахівців фінансово-економічної та управлінської сфери. «Кваліфікований фахівець – чинник, без якого неможливо забезпечити необхідний рівень продуктивної праці. Щоб витримати конкуренцію, компанії потребують фахівців з високим творчим потенціалом. Крім високої професійної підготовки, від них вимагається якісно нова динаміка мислення: творчість і винахідливість; знання професійних особ-

¹ Повідайчик О. Формування інформаційної культури особистості як пріоритетне завдання сучасної системи освіти / О.Повідайчик // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2005. – Випуск 262: Педагогіка та психологія. – С.144.

ливостей і закономірностей суміжних підрозділів; застосування комплексного підходу і впровадження його в оригінальних технічних рішеннях; уміння працювати в колективі і керувати ним, зважаючи на інтереси компанії. Фахівці з високим творчим потенціалом повинні мати особисту позицію, уміти приймати рішення в нестандартних ситуаціях і проявляти ініціативу»¹. Спеціалісти з такими високими професійно-творчими і особистісними характеристиками формуються протягом багатьох років, що вимагає неперервної інформаційно-освітньої діяльності.

Робота з використанням інформаційно-комунікативних технологій, її сутність і зміст, а також проблема підготовки до неї кадрів і підвищення їх кваліфікації не можуть розглядатися у відриві від процесів, пов'язаних зі сприйняттям і переробкою інформації особистістю. «Практично будь-яка система освіти ставить за мету відтранслювати індивіду деякі масиви інформації і забезпечити їх сприйняття. Виходячи з цього, можна стверджувати, що будь-яка діяльність, пов'язана із сприйняттям і переробкою інформації, крім практично-перетворюючої функції, частково реалізує освітню функцію. Адже інформація, що переробляється в тій чи іншій мірі впливає на свідомість особистості, її світосприйняття, діяльнісну мотивацію тощо. Разом з тим, освітній процес в будь-якій області перетворюється у процес передачі інформації, через яку саме і відбувається формування ціннісних настанов, умінь і навичок, необхідних для реалізації конкретного виду діяльності, а також виховна дія»². Таким чином, робота з інформацією містить у собі елементи освітньо-виховного процесу, а останній, у свою чергу, тісно пов'язаний з інформаційним сприйняттям. При цьому виховання і освіта, а також інформаційне сприйняття мають єдину пізнавальну природу. У зв'язку з цим, основним педагогічним принципом освіти впродовж життя у сфері набуття високого рівня інформаційної культури є врахування особистісних потреб і здібностей, а також професійних компетенцій суб'єкта освітньо-інформаційного процесу.

Будь-які професійні компетентності і здатності в сучасному світі, де технології, особливо інформаційні, змінюються надзвичайно швидко,

¹ Романова С. Неперервна освіта громадян як найважливіша умова розвитку інформаційного суспільства / С. Романова // Педагог професійної школи. Збірник наукових праць. – К.: Видавництво «Науковий світ», 2002. – Випуск III. – С.183–184.

² Хмельницький О.О. Інформаційна культура: Підготовка кадрів до інформаційної роботи: навчальний посібник / О.О.Хмельницький. – К.: КНТ, 2007. – С.9.

потребують постійного особистісного самовдосконалення фахівця в тій чи іншій галузі. Основою такого самовдосконалення для того, щоб воно мало ефективне і особистісно-ціннісне значення, повинна бути професійно організована система освіти впродовж життя, ключове системне місце в якій має посідати інформаційна освіта і педагогіка, які б методично вірно і світоглядно адекватно спрямовували б прагнення людини до самовдосконалення в тій чи іншій сфері. «Сьогодні професійно значимі риси особи ґрунтуються не стільки на критеріях об'єму і повноти конкретного знання, а скільки на здатності самостійно поповнювати їх, ставити і вирішувати професійні задачі, виробляти критерії відбору найбільш ефективних з них»¹. Тому перед закладами неперервної освіти і освіти дорослих постає складне завдання навчити людину проявляти і застосовувати власні здатності до пошуку інформації і створення знання. Це завдання можливо виконати тільки за умови високої педагогічної підготовки спеціалістів, яка передбачає не лише грамотне володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, але й основними інноваційно-гуманістичними педагогічними принципами.

Отже, визначимо основні завдання, які постають перед системою національної освіти щодо підвищення інформаційної грамотності населення. Одним із основних завдань є формування фундаментальних інформаційно-комунікативних знань і вмінь, необхідних для особистісної та професійної самореалізації людини. Структуруємо ці знання і вміння, поділивши їх на такі, що складають комп'ютерну та інформаційну грамотність, а системно утворюють інформаційну культуру особистості². Знання і вміння, що формують структуру комп'ютерної грамотності:

- знання основних понять інформатики і обчислювальної техніки;
- знання принципової конструкції і функціональних можливостей комп'ютерної техніки;
- знання сучасних програмних ресурсів та операційних засобів загального призначення;
- знання та володіння сучасних спеціалізованих комп'ютерних програм і комплексів, що автоматизують професійну діяльність;

¹ Ротар О.С. Інформаційна культура сучасного фахівця при дистанційному навчанні / О.С.Ротар // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 11 – 13 вересня 2008 р. – Одеса: Друк, 2008. – С.251.

² Богданова Т.Л. Определение уровня сформированности информационной культуры: учеб. Пособие / Т.Л.Богданова. – Краматорск: ДГМА, 2006. – С.17.

- вміння використовувати функціональні можливості комп'ютерних засобів у підготовці, організації та здійсненні професійної діяльності, а також оновленні своїх професійних знань та навичок.

Знання і вміння, що утворюють структуру інформаційної грамотності:

- усвідомлення потреби в актуальній та значимій інформації;
- вміння знаходити джерела інформації, використовуючи найефективніші стратегії пошуку;
- вміння критично і компетентно оцінювати інформацію, відрізняючи факти від точок зору;
- вміння творчо оцінювати знайдену інформацію;
- вміння використовувати набуті навички з пошуку інформації в особистих цілях і в професійній діяльності;
- усвідомлення ролі інформації в розвитку демократичного суспільства;
- знання і дотримання етичних норм у галузі інформаційних технологій;
- вміння співпрацювати в пошуку та використанні інформації, вміння ділитися результатами своєї діяльності.

Отже, перед системою освіти дорослих стоїть важливе завдання: «Вдосконалення багатьох із перерахованих знань та вмінь, отриманих у процесі навчання у ВУЗі, залежить від розвитку технологічної складової інформаційної культури спеціаліста. Так само, як в галузі професійного знання, спеціаліст нарощує, формує свою «інтелектуальну лабораторію», арсенал методів інформаційної діяльності»¹. Від подібної професійної самореалізації залежить як фаховий розвиток спеціаліста, так і ефективність роботи національної економічної системи.

У зв'язку з цим, розвиток системи інформаційної педагогіки впродовж життя є необхідним елементом розвитку національної соціально-економічної і соціокультурної системи загалом. Цей принцип давно і чітко усвідомили в розвинутих країнах світу і на всіх рівнях сприяють розвитку системи освітнього підвищення інформаційної культури населення. «Інформаційну культуру фахівця можна розглядати, з одного

¹ Дулатова А.Н. Информационная культура личности: учебно-методическое пособие / А.Н.Дулатова, Н.Б.Зиновьева. – М.: Либерия-Бибинформ, 2007. – С.153–154.

боку, як складовий компонент у структурі професійної компетентності, а з іншого – як навички та вміння працювати з різноманітною інформацією та використовувати сучасні інформаційні технології у професійній діяльності. Тому рівень інформаційної культури фахівця є одним із важливих показників професійної компетентності фахівця. Інформаційне суспільство вимагає такого рівня інформаційної культури, який би забезпечував ефективну професійну діяльність фахівця»¹. Тому в інформаційному суспільстві невід'ємним елементом є безперервна інформаційна освіта, яка забезпечується безліччю інформаційно-педагогічних форм здобуття і підвищення інформаційно-комунікаційної компетентності.

Одним із перших кроків, на нашу думку, повинні стати фундаментальні соціологічно-педагогічні дослідження, які б виявили різні форми і рівні потреб, що існують у населення України щодо підвищення комп'ютерно-інформаційної компетентності і культури. «Важливу роль для формування змісту, моделювання активних форм навчання відіграє діагностування (вивчення) професійних потреб у підвищенні кваліфікації шляхом анкетування, інтерв'ювання, консультування до курсового навчання, проведення групових та індивідуальних бесід відразу після прибуття на курси або в процесі їх проведення»². Такі засоби дають можливість як на рівні конкретної організації, яка надає освітні послуги, так і на регіональному і державному рівні розробити адекватну сучасній ситуації стратегію розвитку ринку освітніх послуг у сфері інформаційно-комунікаційної культури.

Поки що ж, без наявності такої стратегії актуальними залишаються традиційні завдання, які виконуються педагогами на різноманітних курсах комп'ютерної грамотності, підвищення інформаційної компетентності, оволодіння певними програмними ресурсами тощо. Зазвичай метою таких курсів є «усвідомлення перспектив інформатизації, оволо-

¹Дубіна О.Є. Інформаційна культура – складова професійної компетентності фахівця / О.Є.Дубіна // Збірник наукових праць. Спеціальний випуск, присвячений 75-річчю Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – К.: МІЛЕНІУМ, 2005. – С.261.

²Майборода В. Наукові засади підвищення кваліфікації державних службовців в Україні / В.Майборода // Актуальні питання організації навчання і методики викладання в системі підвищення кваліфікації державних службовців: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 4 – 5 грудня 1997 р. – К.: Видавництво УАДУ, 1998. – С.195.

діння комп'ютерною грамотністю, оволодіння загальними принципами роботи і конкретними програмними засобами, оволодіння сучасними інформаційними технологіями»¹. Як бачимо, такі курси, які достатньо розповсюджені в Україні (хоча й не скоординовані і системно не об'єднані), сьогодні в умовах пасивності державних і місцевих органів влади в цій сфері беруть на себе основний тягар інформаційного просвітництва і підвищення комп'ютерної грамотності населення.

Важливим завданням, яке стоїть перед системою інформаційної педагогіки є активне включення безпосередньо у виробничі і бізнесові процеси, адже вони давно вимагають підвищення інформаційної компетентності працівників для вирішення нагальних потреб сьогодення. «Аналізуючи поняття «інформаційна культура», слід зауважити, що в умовах інтенсифікації навчального процесу відкривається новий аспект цього поняття: сучасні комп'ютерно орієнтовані методики передбачають формування перш за все практичних навичок пошуку інформації, використання новітніх інформаційних технологій та комп'ютерної техніки для реалізації певного алгоритму і розв'язання конкретної практичної задачі»². Таке завдання вимагає також створення системи підготовки спеціалістів з інформаційних технологій, які б орієнтувалися також у тій чи іншій фахово-професійній сфері. Зрозуміло, що такі спеціалісти можуть отримувати необхідну підготовку лише за наявності розвиненої системи освіти впродовж життя.

Необхідно також виробляти новітні педагогічні методики, що якнайповніше забезпечували б різноманітні освітні потреби, що виникають у людини протягом життя. Для цього необхідно демократизувати саму систему освіти, давши їй вільно розвиватися на основі інноваційних педагогічних практик і методів. «Сучасний освітній процес відбувається в умовах існування специфічного, насиченого новими інформаційно-комунікаційними технологіями інформаційно-навчального середовища, що суттєво впливає на форми і методи навчання, зміщує акценти в бік самоосвітньої діяльності. Інформаційно-навчальне сере-

¹ Богуславский Л.З. Опыт проведения курсов «Основы компьютерной грамотности» / Л.З.Богуславский, Т.В.Руденко, С.Н.Гвоздева // Современные информационные технологии в экономике, менеджменте и образовании: сборник научных трудов (Николаев, май 2003 года). – К.: Издательство Европейского университета, 2003. – С.68.

² Малишевський О.В. Інформаційна культура: від інформаційної грамотності до інформаційної компетентності / О.В.Малишевський // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 36. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. – С.100 – 104.

довище надає можливість кожному студенту реалізувати індивідуальну освітню траєкторію, використовуючи різні форми активного самостійного набуття знань. Наявність інформаційного навчального середовища зумовлює необхідність формування у студентів компетентності самоосвіти»¹. За умови ж усвідомлення постійної необхідності в самоосвіті і підвищенні кваліфікації та інформаційної компетентності люди самі зможуть визначатися з тими організаційними і методологічними формами, за допомогою яких реалізувати себе в системі освіти впродовж життя. В такій конкурентній системі, на нашу думку, будуть розвиватися і інноваційні методи викладання, і нові способи організаційної і фінансової підтримки.

Вже сьогодні в Україні на вимогу часу розробляються і вводяться нові методики освіти дорослих, дистанційної освіти, освітнього підвищення кваліфікації, які необхідно також доповнювати складовою підвищення інформаційно-комунікаційної компетентності. «На зміну старої моделі навчання повинна прийти нова модель, заснована на таких положеннях:

- у центрі технології навчання – дорослі (студенти);
- суть технології – розвиток спроможності до самонавчання;
- дорослі (студенти) відіграють активну роль у навчанні;
- в основі навчальної діяльності – співробітництво»².

У зв'язку з цим, на нашу думку, потребують перегляду методики навчання, моделі діяльності і взаємодії викладачів і тих, кого навчають. Успішне створення і використання навчальних курсів для дорослих і дистанційних форм навчання має починатися з глибокого аналізу цілей навчання, дидактичних можливостей нових технологій, передачі навчальної інформації, вимог до технологій із дистанційного навчання.

Перед системою інформаційного просвітництва стоїть також важливе завдання донесення до населення ідеї необхідності високого рівня інформаційної культури не лише для професійної діяльності, але й для особистісної самореалізації, адже «здатність застосовувати нові

¹ Щолок О.Б. Інформаційно-навчальне середовище як чинник формування компетентності самоосвіти у майбутнього фахівця / О.Б.Щолок // Освітнє середовище як методична проблема: Збірник наукових праць. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С.184.

² Сігаєва Л.Є. Роль інформаційних технологій в освіті дорослих / Л.Є.Сігаєва // Педагогічний процес: теорія і практика. Збірник наукових праць. – К.: «ЕКМО», 2008. – Випуск 4. – С.317.

інтерактивні технології, що передбачає не тільки технічні здібності, інформаційно-комунікативні вміння, а й обізнаність із застосуванням нових форм взаємодії з використанням технології, при цьому дана компетентність надає можливість особистості адаптувати власну поведінку до змін у повсякденному житті»¹. Саме просвітницька робота у сфері інформаційно-телекомунікаційної роботи, на нашу думку, в Україні систематично майже не проводиться, відбуваючись стихійно, найчастіше у формі різноманітних рекламних компаній виробників тієї чи іншої інформаційно-комунікаційної продукції і програмного забезпечення.

Отже, існує нагальна необхідність створення цілісного інформаційно-освітнього простору, який охоплював би різновікові групи населення, а також відповідав вимогам різного рівня інформаційної компетентності тих, хто навчається. «Робота у єдиному інформаційно-освітньому просторі потребує відповідної підготовки всіх його учасників. Тому висувається актуальна проблема – розробка певних методичних підходів до використання засобів інформаційних технологій у реалізації розвивального навчання, розвитку особистості, вміння здійснювати, прогнозувати результати своєї діяльності, пошук шляхів вирішення і методів розв'язання задач – як навчальних, так і методичних, практичних»². Для цього необхідно також формування висококваліфікованого навчально-педагогічного корпусу, який би володів передовими вміннями як освітньо-педагогічними, так і інформаційно-комунікаційними. «Підвищення ролі комп'ютерної грамотності та інформаційної культури у процесі формування комунікативної культури в умовах використання нових інформаційних технологій, розвиток їх відповідно до можливостей інформаційного середовища сприяє розвитку психологічної готовності й позитивного психологічного ставлення до роботи з новими засобами передачі, обробки та збереження інформації, які залежать від наявності необхідних знань та навичок роботи з новими інформаційними технологіями, переносить комунікацію на но-

¹ Гавренко Ю.П. Педагогічні технології формування інформаційної компетентності в змісті національної освіти / Ю.П.Гавренко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XIII. – С.173.

² Кадемія М. Роль інформаційних технологій у навчальному процесі / М. Кадемія // Професійна освіта: ціннісні орієнтири сучасності: збірник наукових праць / за заг. ред. І.А.Зязюна. – К., Харків: НТУ «ХП», 2009. – С.317.

вий рівень, збагачує її та підвищує загальну культуру особистості»¹. У зв'язку з чим, перед педагогами, які займаються розвитком інформаційної грамотності і компетентності населення, постає також завдання підвищення загальнокультурного рівня людини, який у сучасному світі безпосередньо залежить від ступеня оволодіння новітніми інформаційно-телекомунікаційними технологіями.

Окрім того, актуальною для України проблемою є застосування інформаційно-комунікаційних технологій в самій освіті, розвиток комп'ютерно-технологічної бази всіх рівнів освітнього процесу. Особливо гостро стоїть питання використання інформаційних технологій в дистанційній освіті і освіті дорослих, технологічне забезпечення якої в нашій країні значно відстає від європейських норм. «На даному етапі реформування освіти і проведення педагогічних досліджень у вищій школі є дуже актуальним та складним процесом, що будується на основі діяльнісного, особистісного і системно-структурного підходів. Під цим розуміється вдосконалення традиційної методики навчання, запровадження нових інформаційних технологій до організації навчального процесу, що відкриває можливості для моделювання структурних змін на ринку праці, товарів і послуг, різноманітних виробничих ситуацій, організації автоматизованої обробки й математичного аналізу даних для різних галузей економіки, а також призводить до більшого ускладнення змісту й прийомів навчальної діяльності студентів»².

Розвиток педагогічно-навчальних практик і методів у сфері інформаційної компетентності не може відбуватися також без глибокої інтеграції з виробничими і бізнесовими процесами, тому дуже важливо є впровадження інноваційного мислення в освіті, особливо в освіті дорослих в системі освіти впродовж життя. Забезпеченню такого інноваційно-прогресивного мислення дійсно можливе лише за умови розвитку системи освіти впродовж життя, в рамках якої людина, що прагне

¹ Кущенко О.С. До проблеми формування комп'ютерної грамотності та інформаційної культури як складових комунікативної культури майбутнього учителя в умовах використання нових інформаційних технологій / О.С.Кущенко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2004. – № 7. Серія Педагогіка і психологія. Випуск 10. – С.133.

² Ведернікова О.А. Проблеми впровадження інформаційних технологій у навчальний процес в умовах інтеграції України у європейський освітній простір / О.А.Ведернікова, Л.В.Піддубна // Управління розвитком. Збірник наукових статей. – Харків: Видавництво ХНЕУ, 2007. – № 7. – С.123.

до самовдосконалення, постійно знаходиться в пізнавальному тонусі і на передових позиціях інтелектуально-цивілізаційного поступу сучасного суспільства. «Форма дистанційного навчання, що використовується в системі неперервної інформаційно-технологічної підготовки, і телекомунікаційні засоби, що використовуються як при вивченні циклу дисциплін з комп'ютерної техніки та інформаційних систем, так і при засвоєнні предметної сфери знань (економіки, виробничих процесі тощо), якнайкраще сприяють формуванню інформаційної і комунікаційної компетентності, інформаційної культури спеціаліста, адекватної сучасному рівню і перспективам розвитку інформаційно-електронного середовища»¹.

У зв'язку з цим, однією з найактуальніших проблем, що постає перед українською системою освіти і педагогічною наукою є створення безперервного циклу освітнього розвитку інформаційно-комунікаційної грамотності, компетентності і культури населення, а також забезпечення всіх рівнів освіти впродовж життя адекватними сучасному технологічному розвитку, інноваційними методиками і організаційними формами інформаційної педагогіки.

Таким чином, підкресливши те, що в сучасному світі, який ґрунтується на інформаційно-телекомунікаційній цивілізаційній основі, а принципи його динаміки визначають технології збереження і передачі інформації, які розвиваються надшвидкими темпами, ми визнаємо, що конкурентоспроможність нашого суспільства в цілому і кожного окремого громадянина безпосередньо залежить від рівня інформаційної грамотності, компетентності і культури. Економічно розвинуті країни протягом останніх десятиліть активно розвивають інформаційну освіту і просвітництво, враховуючи їх необхідність для підвищення темпів економічного зростання, а також для досягнення достатнього рівня соціокультурного розвитку населення. Наша країна, як свідчить статистика, значно відстає за всіма показниками інформатизації суспільства порівняно з високорозвинутими країнами Європи і Північної Америки, більше того, за темпами інформатизації ми знаходимося серед країн Азії і Африки з нерозвинутими економіками. Враховуючи прагнення України щодо входження в європейський економічний і культурний

¹ Давыдов Д.Д. Формирование информационной и коммуникативной компетентности будущего специалиста на основе дистанционного обучения / Д.Д.Давыдов // Управління розвитком. Збірник наукових статей. – Харків: Видавництво ХНЕУ, 2007. – № 7. – С.129.

простір, можемо зробити декілька взаємопов'язаних висновків щодо проблем розвитку інформаційної освіти і просвітництва в нашій країні.

По-перше, негайно треба розробити державну стратегію інформатизації, ключовими моментами якої повинні стати інструменти донесення до населення ідеї необхідності підвищення інформаційної грамотності і компетентності, а також забезпечення цього процесу законодавчо-нормативними, організаційно-фінансовими, ідеологічними та іншими механізмами. Основним же серед цих механізмів повинна бути розвинута система неперервної інформаційної освіти впродовж життя, яка б ґрунтувалася на європейських інноваційних організаційних і педагогічно-навчальних основах. Як відомо, «ознаки, що відрізняють системи освіти європейських країн, полягають у різному ступені гнучкості та варіативності навчання; інтеграції з промисловими і фінансовими корпораціями; впровадження ринкових механізмів; централізації та автономності освітніх установ, їх розмаїтості за розмірами, функціями, навчальними планами, джерелами фінансування, формами керування, навчальними нормами; концентрації та розподілі освітніх установ по країні; частки самостійної роботи тих, кого навчають, у загальному обсязі навчальних годин»¹. Отже, демократизація та інноваційне ставлення до всіх вимірів освітнього процесу може дозволити Україні скоротити той організаційний, матеріально-фінансовий і світоглядно-ціннісний розрив, який існує між нашою країною і розвинутими країнами Європи в питаннях розвитку інформаційно-комунікаційної грамотності, компетентності і культури, що є першою і основною передумовою конкурентоспроможності країни в соціально-економічному і соціокультурному вимірах європейського і світового простору.

По-друге, одним із найважливіших завдань, які стоять перед нашим суспільством, є диверсифікація матеріально-фінансових джерел і організаційно-функціональних форм інформаційної освіти. Держава повинна насамперед виробити і законодавчо затвердити чітку стратегію інформатизації національного простору, встановити чіткі і зрозумілі норми і правила для всіх його суб'єктів, створити пільгові умови для суб'єктів інформаційно-просвітницької і педагогічної діяльності, а основний тягар матеріально-фінансового забезпечення в таких умовах

¹ Десятов Т.М. Пріоритетні тенденції формування європейського освітнього простору / Т.М.Десятов // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: збірник наукових праць. – Львів: ЛДУ БЖД, 2006. – С.32.

можуть взяти на себе великі корпорації і бізнес-структури, які самі зацікавлені у високому рівні інформаційної компетентності і культури найманих працівників. Іншим методом збільшення фінансових надходжень до сфери інформаційної освіти є створення сприятливих умов для просвітницької діяльності компаній, що виробляють інформаційно-технологічну продукцію і програмне забезпечення, а за допомогою просвітницьких організацій популяризують свою продукцію. Позитивні приклади такої співпраці великих корпорацій і місцевих громад в Україні вже є, але співпраця ця має не системний, а стихійний і одиничний характер. Для її розвитку також є необхідною законодавча підтримка з боку адміністративно-контролюючих органів. Зрештою, ще одним методом диверсифікації джерел надходжень фінансування інформаційної освіти є місцеві громади, які зацікавлені в сучасній самоорганізаційній і розвивальній діяльності на основі впровадження і застосування інноваційних інформаційних технологій.

По-третє, одним із найважливіших моментів щодо розвитку неперервної інформаційної освіти впродовж життя є її системний характер, а також забезпечення кадровим педагогічним потенціалом. Проблемою тут є те, що різні суб'єкти навчання мають різний рівень інформаційної грамотності при вході в систему, а також ставлять перед собою різні цілі, які хочуть досягти в процесі неперервної освіти. Для того, щоб забезпечувати такі рівні інформаційної освіти, як первинна інформаційна грамотність, інформаційна компетентність, фахова інформаційна компетентність, професійні здібності у сфері інформатики тощо, необхідно володіти не лише знаннями і вміннями у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, але й інноваційно-гуманістичними педагогічними методиками, вміти оцінювати і забезпечувати інформаційно-освітні потреби людини на особистісному рівні. Це означає, що Україні треба активізувати підготовку і перепідготовку кадрів як з точки зору інформаційно-комунікаційної грамотності і компетентності, так і професіоналізму педагогічних працівників, які б відповідали вимогам сучасної інформаційної освіти і педагогіки впродовж життя. Лише за таких умов можливий значний прорив в українському суспільстві щодо зростання інформаційної культури населення, без якого Україна жодним чином не буде спроможна конкурувати з європейськими країнами як в економічній сфері, так і в соціокультурному вимірі.

ПІСЛЯМОВА

Інноваційний розвиток освіти – відповідь на потреби інформаційного суспільства, в якому інтелект, знання людини, її науковий, освітній і культурний рівень постають як стратегічний ресурс суспільно-історичного поступу. Впровадження інновацій в освіту є завданням стратегічного значення. Традиційна освіта вже не спроможна задовольнити потреби інформаційного суспільства. Вона не встигає за часом, запізнюється з нововведеннями, надто повільно реагує на наукові досягнення, важко розпізнає й реалізує новітній соціально-практичний і загальнокультурний досвід. Зазвичай традиційна освіта, зберігаючи загальні освітні й культурні традиції, забезпечує стабільність суспільного поступу. Проте інноваційна освіта, запроваджуючи прогресивні нововведення, готує своєрідний прорив у незвідане, виховує творчу особистість, здатну переступити горизонт наявного знання й кинути виклик майбутньому.

Саме тому, розглядаючи перспективи освіти ХХІ століття, вчені й педагоги все більше наполягають на необхідності її модернізації на підставі інновацій, напрацьованих вітчизняним, європейським і світовим педагогічним досвідом. Власне інноваційність освіти все більш рельєфно виокремлюється як предмет педагогічного і філософського дискурсу. Неувага до цієї теоретичної проблеми приховує в собі загрозу небажаних наслідків, які можуть негативно позначитися на долі кількох поколінь, спрямувати розвиток освіти в зовнішньо привабливе, але внутрішньо короткоплинне й мілке річище та обернутися непродуктивним використанням коштів, передбачених на розвиток освіти. Глибоке знання інноваційної проблематики має стати підґрунтям системного реформування освітньої галузі, застосування вітчизняного і зарубіжного педагогічного досвіду, утвердження оптимальної співзалежності освітніх традицій та інновацій, розвитку освіти як процесу творчості. Навряд чи варто наголошувати на тому, що осердям розробки означеної проблематики постає самобутня філософія інноваційної освіти – та загальна парадигма, на підставі якої (і з метою досягнення котрої) змінюється навчально-виховний процес у контексті розгортання інформаційної епохи. Дослідження філософії інноваційного розвитку освіти – завдання, яке має глибоке теоретичне й практичне значення.

Власне інноваційною освіта була завжди. Така її природа. Однак рівень «інноваційності» в різні історичні епохи мав неоднакове значення, просторові й часові параметри. Як правило, інноваційність освіти

ставала помітною на межі зміни епох. У рамках певної доби (включно до середини ХХ століття) освіта мала переважно традиційний характер і важко сприймала інновації, відторгала їх як руйнівні засади такої освітньої системи, яка загалом себе виправдовує.

Перших, більш-менш помітних збитків традиційний підхід до освіти зазнав в епоху Просвітництва і промислового перевороту, наступних – у добу індустріалізму та науково-технічного прогресу. Під впливом наукових досягнень, піднесення науки й техніки, завоювань соціальної практики освіта помітно поверталася обличчям до інноваційних підходів. І хоча традиції ще тримали її в міцних обіймах, освіта все більше зверталася до нововведень. Педагоги переконувалися в невідворотності й перманентності послідовних освітніх інновацій, які змінюють характер процесів загальноосвітньої і культурної соціалізації особистості, дозволяючи системі освіти розвиватися в ногу з часом. Крапку над «і» в цьому процесі поставила інформаційна революція. Тому «неінноваційна» (традиційна) освіта розглядається нині як атавізм, який не відповідає суспільним та індивідуальним вимогам і експлікаціям. В інформаційному суспільстві інноваційна освіта утверджується як норма, поза дотриманням якої її внормованість має надто обмежений сенс і значення.

Зрозуміло, що не скрізь і не водночас ця норма з можливості перетворюється на дійсність. Проте тенденція щодо інноваційності як однієї з головних характеристик розвитку освіти ХХІ століття все ж проглядається досить прозоро. Інформаційна епоха не тільки подвоює і навіть потроює знання через два-три роки, але й диктує необхідність його адекватного освоєння. Традиційні освітні засоби виявляються тут безсилими. І лише інновації «виводять» людину на такий рівень пізнання, який забезпечує їй якщо й не цілком комфортне, то в будь-якому випадку, більш-менш задовільне існування в швидкоплинному світі. З огляду на це осягнення характеру та особливостей філософії інноваційних процесів в освіті постає соціальним завданням, яке потребує якнайшвидшого виконання.

Вітчизняні вчені відповіли на це завдання низкою науково-педагогічних робіт. Методологічну основу їх розвідок складають різні методи, принципи і прийоми дослідження. Однак більш доцільною під час проведення власного наукового пошуку авторів виявилася реалізація моделі плюралістичної методології соціального пізнання, яка спирається на загально-гносеологічні та спеціальні методи, що забезпечують цілісність аналізу досліджуваної проблеми. Значне місце серед них

посідають методи порівняльного аналізу, системності, історизму, практики та ін.

Запропоноване увазі читача дослідження викликане насамперед тим, що проблему інноваційного розвитку освіти в період становлення інформаційного суспільства не можна вважати вичерпаною, незважаючи на досить широкий діапазон наявних публікацій. Існує низка питань, які потребують невідкладних відповідей. Серед них, зокрема, проблеми сутності й спрямованості філософії інноваційного розвитку освіти; її головних напрямів, їх взаємного зв'язку; просторових і часових меж, зовнішніх та внутрішніх детермінуючих чинників; зміни характеру суб'єкт-суб'єктних відносин у системі освіти, її змісту, форм організації і управління тощо.

Сучасна національна інноваційна система – одне з надбань ХХ століття. Її головне завдання – розвиток інноваційної діяльності в Україні шляхом забезпечення тісного взаємозв'язку й кооперації систем створення, трансформації та практичного використання нового знання. Ефективність вітчизняної освітньої інноваційної системи – ключовий чинник активізації інноваційних освітніх процесів. Такі процеси вже найближчим часом визначатимуть не тільки конкурентоспроможність вітчизняної системи освіти, але й рівня життя в країні загалом.

Сьогодні освітня національна інноваційна система України перебуває на початкових стадіях свого становлення. Наявні окремі компоненти освітньої національної інноваційної системи або створені ще попереднім суспільством і тому потребують докорінного реформування, або є для України інституційними інноваціями, які у свою чергу потребують значного коригування. Проте основною проблемою створення освітньої національної інноваційної системи України виявляється відсутність чіткого плану дій у цій сфері. Як наслідок – безсистемність актів державного регулювання освітньої інноваційної діяльності, що призводить до неефективних ресурсних і часових витрат.

Одним із напрямів розгортання вітчизняної інноваційної освітньої системи є інформатизація освіти. Окресливши останню як необхідний елемент становлення системи безперервної освіти, можна встановити різні аспекти соціалізації індивіда, пов'язані з цією сферою. В індустріальному суспільстві процес соціалізації будувався в основному на засвоєнні елементів поведінки. Тобто норми, цінності, соціальні ролі передавалися і сприймалися через поведінкову доміную. В інформаційному суспільстві засадою соціалізаційного процесу є інформація. З огляду на це основним атрибутом інформатизації виявляється текст,

або символічна його інтерпретація. Тому в структурі сучасної освіти основним джерелом соціалізації є текст як система символів (які виражають певний зміст) і засіб інтеракції індивідів.

Інформаційні процеси, які розгортаються в системі освіти, прискорюють її децентралізацію. Зростає самостійність навчальних закладів, мобільність викладачів і студентів, запроваджуються громадські механізми управління навчальними установами. Демократизація – вагомий чинник євроінтеграційного процесу. Однак демократії потрібно навчатися. В цьому полягає основний зміст Болонських ініціатив, які є відповіддю на виклики глобалізації і сучасних міграційних процесів.

Водночас треба мати на увазі, що жодна продуктивна освітня інновація не може реалізуватися лише на досконалому теоретичному підґрунті або щирій емоційній прихильності до певної педагогічної теорії, моделі, технології тощо. Реальні умови розгортання навчального процесу неможливі не лише без використання інформаційних технологій, але й поза впровадженням виваженої мовної політики. Формування і розвиток особистості у XXI столітті має бути спрямованим насамперед на плекання в неї необхідних знань та навичок, а також комунікативної, правової, екологічної культури. Щоб підготувати сучасного фахівця, треба сповна усвідомити сутність змін, які привносить новий час, зорієнтувати суспільство і державу на свідоме, послідовне й динамічне їх сприйняття. Це завдання всього суспільства, насамперед його освітньої галузі. Від її здатності дати гідну відповідь на виклики XXI століття залежатимуть долі майбутніх українців, та й, власне, майбутнє України.

В умовах розгортання новітніх інформаційних процесів педагогічний дискурс необхідно розглядати одночасно і як педагогічну технологію, і як технологію навчання. Як педагогічна технологія такий дискурс відображає тактику реалізації освітніх технологій у навчально-виховному процесі за наявності певних умов. Педагогічний дискурс акумулює і виражає загальні ознаки та закономірності навчально-виховного процесу незалежно від конкретного навчального предмета. Він також віддзеркалює модель навчально-виховного й управлінського процесів у навчальному закладі, об'єднує в собі їх зміст, форми і засоби. Водночас педагогічний дискурс охоплює і спеціалізовані технології, які застосовуються в інших галузях науки й практики – електронні, нові інформаційні технології, промислові, поліграфічні, валеологічні та ін.

Як технологія навчання, виховання, управління педагогічний дискурс має моделювати шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах певного навчального предмета, теми, питання. І хоча за багатьма параметрами він наближений до окремої методики, йому притаманні всі ознаки системи: логіка процесу, взаємозв'язок частин, структурна та змістовна цілісність, соціо- і природодоцільність, інтенсивність усіх складових процесу навчання.

Загалом, наявна система освіти, її різні ланки постають у вельми суперечливій формі. Адже в сучасній освіті позитивні зсуви ще часто переважають з негативними або невизначеними тенденціями. Тому потрібне постійне відстежування стану освіти та фіксація наявних у ній проблем. Усе це здійснюється завдяки моніторингу якості освіти як дослідження на підставі систематизації та обробки наявних джерел інформації або на засадах спеціально проведеного експерименту чи вимірювань.

Основне завдання запровадження системи моніторингу в освіті – прогнозування подальшого розвитку навчальних закладів за допомогою інформаційно-аналітичного забезпечення та прийняття управлінських рішень учасниками освітнього процесу. Такі заходи спрямовані на узгодження дій і взаємин між ними з метою досягнення запланованих результатів в умовах розвитку системи інноваційних процесів.

Безумовно, майбутнє за інтерактивними освітніми технологіями, але поширення подібних технологій пов'язане з наявністю матеріальних можливостей. Тому на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти на більшу увагу заслуговують питання, пов'язані з теоретичними рішеннями, які мають близьку практичну перспективу й охоплюють усі сторони навчально-виховного процесу.

Водночас пошук найбільш раціональних шляхів оновлення всіх ступенів освіти спричинює пошук розвитку соціології освіти. Він спрямований на всебічний аналіз реального становища в освіті й визначення тенденцій її розвитку, а також на вивчення нагальних проблем удосконалення якості освіти.

Також інноваційний розвиток освіти не може розвиватись без активної творчості всіх її учасників.

Хоча проблема творчості в філософії і педагогіці не є новою, потребують більш ґрунтовного вивчення природа творчості та механізми її розвитку. Водночас творчі здібності особистості слід розвивати з раннього віку, а на допомогу треба залучати різні інструменти естетичного виховання. Сьогодні на практиці проблему формування творчих

якостей індивіда прагнуть розв'язувати викладачі та вчителі кожного навчального закладу, але зробити це вдається далеко не кожному. Творчість вчителя і учня, викладача і студента нині виявляється необхідною передумовою успіху інноваційних процесів в системі освіти. Притому саме творча майстерність педагога допомагає тим, хто навчається, в їх особистісному і професійному становленні й розвитку. Тому вона так високо цінується на етапі впровадження інновацій в систему освіти. Водночас і творчість учнів та студентів є вкрай важливою для сприйняття і реалізації інновацій. Адже творчий розвиток особистості передбачає передусім творче перетворення навчальної інформації, її оригінальну інтерпретацію, формування особистісного ставлення до неї тощо. За таких умов навчальний процес все більше набуває рис співтворчості викладача і студента, а його ключовим моментом виявляється реалізація ідеї самовдосконалення.

Спільній творчості студента і викладача в освітньому процесі сприяє насамперед творча майстерність останнього та значний арсенал інноваційних методів навчання. Звернення до проблем творчості суб'єктів навчання, їх спільної творчості, умов та засобів їх досягнення демонструє вичерпаність традиційних репродуктивних освітніх методик. Притому цілком очевидно, що враховуючи здобутки минулого, освіта має оновлюватися, адаптуватися до реальності, реагувати на виклики доби, намагаючись іти в ногу з часом, а іноді й випереджати його. У сучасній освіті має чітко витримуватися співзалежність традицій та новацій. Це означає, що основою навчального процесу має стати не лише засвоєння знань, але й способів їх отримання, а також розвиток пізнавальних сил і творчого потенціалу учнів і студентів.

При всьому вище зазначеному, на тлі зростаючих інноваційних процесів в системі освіти важливо зберегти «педагогічну матрицю» української освіти і забезпечити її творче інноваційне наповнення. Протягом усієї історії українська педагогіка орієнтувалася на формування високодуховної та високоморальної особистості, здатної творчо розвивати власні таланти і природні здібності. Творче інноваційне наповнення «педагогічної матриці» української освіти надалі відбуватиметься в умовах розвитку інформаційного суспільства. Це означає, що необхідно наблизити освітню діяльність і виховання якомога ближче до природних здібностей особистості, забезпечити їй належні умови самопізнання й саморозвитку, щоб у зрілому віці вона могла займатися своєю справою професійно і творчо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрущенко В.П. Педагогічна освіта України: Болонські виклики і напрями модернізації / В.П. Андрущенко // Практична філософія. – 2004. – № 1. – С. 124–128.
2. Абрамов В. Формування логіко-мовленевої культури сучасного фахівця / В.Абрамов // Філософська думка. – 2004. – № 4. – С.137–148.
3. Агеєнко Т.А. Гуманізація освіти в контексті художньо-творчого розвитку особистості / Т.А.Агеєнко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – С.66.
4. Азаров Ю.П. Радость учиться и учит / Ю.П.Азаров. – М.: Политиздат, 1989. – 335 с.
5. Аксак В. Користувачі Інтернету знімають маски: епоха анонімності відходить у минуле / В.Аксак // Дзеркало тижня. – 2009. – №4. – С.12.
6. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: Модульне навчання: навч. посібн / А.М.Алексюк. – К.: ІСДО, 1993. – 220 с.
7. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! / Ш.А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1983. – 208 с., ил.
8. Ангеловски К. Учителя и инновации: книга для учителя / К.Ангеловски. – М.: Просвещение, 1991. – 159 с.
9. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение / А.А.Андреев // Компьютеры в учебном процессе. – М.: Интерсоциоинформ, 1998. – № 2. – С.25–68.
10. Андрущук Г. Государственная инновационная политика / Г.Андрущук // Бизнесинформ. – 1997. – № 1. – С.38.
11. Андрущенко В. П. Вступ. Болонські горизонти освіти // Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи / укл. В. П. Бех, Ю. Л. Маленовський / за ред. акад. В. П. Андрущенко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 221 с.
12. Андрущенко В. П. Філософський вимір освітянської діяльності / В. П. Андрущенко // Нова парадигма : альманах наукових праць. – Запоріжжя: «Тандем-У», 2001. – №19. – С. 6–12.
13. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮемСі», 2006. – 502 с.
14. Андрущенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу)/ В. П. Андрущенко //Вища освіта України. - 2001. – №1. – С. 11–17.

15. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.П.Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 738 с.
16. Андрущенко В.П. Філософія освіти ХХІ століття: пошук пріоритетів / В.П.Андрущенко // Філософія освіти, 2005. – № 1. – С.5–17.
17. Андрущенко В. П. Формування національної системи вищої освіти / В. П. Андрущенко // Педагогічна газета. – 2000. – № 5.
18. Аніщенко О.В. Інформаційні технології навчання у контексті наукової організації праці / О.В. Аніщенко // Фізико-математичний збірник: збірник наукових праць. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – С.51–56.
19. Апостолова Г.В. Електронна техніка і безпека розвитку дитячих здібностей / Г.В.Апостолова // Безпека життєдіяльності. – 2003. – №10. – С. 16–18.
20. Бабаева Ю.Д. Диалог с ЭВМ: психологические аспекты / Ю.Д.Бабаева, А.Е.Войкунский, В.В.Кобелев и др. // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 25–34.
21. Бабанін О.С. Статистика розвитку ІТ-ринку в США, Україні й світі / О.С.Бабанін// Статистика України. – 2013. - №1. – С.22–28.
22. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю.К. Бабанский. – М., 1982. – 193 с.
23. Баздирева Г.Ю. Мультимедійні технології як чинник гуманізації освіти / Г.Ю. Баздирева // Філософія і освіта. Зб. наук. праць. наук.-практ. конф. – Суми: Сумський держ. ун-т, 2005. – С.214.
24. Балабанов А.Е. Философия ориентированного образования / А.Е.Балабанов // Кентавр. – М., 1996. – № 1. – С.10.
25. Балакірева О.М. Аналітичний звіт «Ставлення молоді до впровадження системи єдиного тестування випускників середніх закладів освіти» / О.М.Балакірева, М.Д.Міщенко, О.О.Яременко. – К.: Центр «Соціальний моніторинг», 2002. – С.28.
26. Балл Г.О. Про визначальні характеристики здібностей і принципи їх врахування у навчально-виховній роботі / Г.О.Балл // Психологія. – К.: Дніпро, 1992. – Вип.32.
27. Барабанова В.В. Социальная и демографическая динамика сообщества пользователей компьютерных сетей / В.В.Барабанова, М.Е.Зеленова // Психологическая наука и образование. – Выпуск 2. – 2002. – С.34–42.
28. Бауман З. Текущая современность / Пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
29. Бачинин В.А. Метасоциологические проблемы: изучение морали / В.А.Бачинин // Социологические исследования, 1995. – № 11. – С.105.

30. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [пер.с нем. В. Сидельника, Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
31. Белавина И. Г. Восприятие ребенком компьютера и компьютерных игр / И.Г.Белавина // Вопросы психологии. – 1993. – №3. – С.62–69.
32. Берг А.И. Управление. Информация. Интеллект / А.И.Берг, Б.В.Бирюков, Е.С.Геллер и др.; [под. ред. А. И. Берга]. – М., 1976. – 382 с.
33. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П.Бергер, Т.Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 336 с.
34. Бернал Дж. Наука в истории общества / Дж.Бернал – М.: ИЛ, 1956. – 735 с.
35. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
36. Бестужев-Лада И.В. Глобальный технологический прогноз на XXI век / И.В.Бестужев-Лада // Социологические исследования. – 2007. – №4. – С.26.
37. Бех В. П. Генезис соціального організму країни / В. П. Бех. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.
38. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник / І.Д.Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
39. Бех В. П. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи / В. П. Бех, І. В. Малик. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.
40. Биков В.Ю. Електронна педагогіка та сучасні інструменти систем відкритої освіти / В.Ю.Биков // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – №5 (13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.
41. Биков В.Ю. Інтеграція системи освіти України у світовий освітній простір і проектний підхід, як ефективний інструмент її реалізації / В.Ю.Биков // Професійна освіта: педагогіка і психологія / за ред.: І.Зязюна, Н.Ничкало, Т.Лєвовицького, І.Вільш. Україно-польський журнал. Видання III. Видавництво: ЗАТ «ВПОЛ», Київ-Ченстохова, 2001. – С.68.
42. Биков В.Ю. Методичні системи сучасних інформаційно-освітніх технологій / В.Ю.Биков // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць; за редакцією Л.Л.Товажнрянського та О.Г. Романовського. – Вип. 3. – Харків: НТУ «ХП», 2002. – С.76.
43. Биков В.Ю. Системно-структурні засади забезпечення якості професійної освіти / В.Ю.Биков // Зб. наук. праць. – Донецьк: Либідь, 2001. – С.271.

44. Бим-Бад Б.М. Антропологические основания теории и практики образования / Б.М. Бим-Бад // Педагогика. – М., 1994. – № 5. – С.5.
45. Бирка М. Професійний розвиток викладача інформаційних технологій ПТНЗ / М.Бирка // Профтехосвіта. – 2009. – №9. – С.57–58.
46. Бирюков Б.В. Кибернетика и методология науки / Б.П.Бирюков. – М.: Наука, 1974. – 260 с.
47. Білокобильський О. Раціональність як межа метафізичного дискурсу / О.Былокобильський // Філософська думка. – 2006. – № 5. – С.150–151.
48. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Р.М.Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1987. – С.217.
49. Богданов І.Т. Засоби інформаційних технологій, їх практичні можливості, дидактична доцільність використання й упровадження / І.Т.Богданов, О.В.Сергєєв // Матеріали науково-практичної конференції «Інформаційні технології в освіті». – Бердянськ: БДПІ, 2001. – С.284.
50. Богданова І.М. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії і практики / І.М.Богданова. Ч.1. – Одеса: Пальміра, 2005.
51. Богданова І.М. Технології в освіті: теоретико-методологічний аспект / І.М. Богданова. – Одеса: ТЕС, 1999. – 146 с.
52. Богданова Т.Л. Определение уровня сформированности информационной культуры: учеб. пособие / Т.Л.Богданова. – Краматорск: ДГМА, 2006. – 52 с.
53. Богуславский Л.З. Опыт проведения курсов «Основы компьютерной грамотности» / Л.З.Богуславский, Т.В.Руденко, С.Н.Гвоздева // Современные информационные технологии в экономике, менеджменте и образовании: сборник научных трудов (Николаев, май 2003 года). – К.: Издательство Европейского университета, 2003. – С.68.
54. Богуш А.М. Культурологічна парадигма в спадщині В.О. Сухомлинського / А.М.Богуш // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3 (52). – С.7.
55. Бодалев А.А. Вершина в развитии человека: характеристики и условия достижения / А.А.Бодалев. – М., 1998. – 168 с.
56. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А.Бодалев. – М., 1982.
57. Бойко Н.І. Організація самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н.І. Бойко; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2008. – 23 с.

58. Бойчун С. Теорія Третьої Хвилі. Постіндустріалізм та інформаційне суспільство / С.Бойчун // Інформаційна Україна e-Ukraine.info, 2005. – 18 грудня. – С.5.
59. Бокс Дж. Научный метод: объединение знаний и качества / Дж.Бокс // Всеобщий менеджмент качества. Работа в командах – путь к достижению успеха. Сборник статей. Пер. с англ. – Н.Новгород: СМЦ «Приоритет», 1999. – С.4–9.
60. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / упорядники: М.Ф. Степко, Я.Я.Болюбаш, В.Д.Шинкарук та ін. – Київ – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. Гнатюка, 2003. – 52 с.
61. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти; упорядн: В.С.Журавський, М.З.Згуровський. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2003. – 200 с.
62. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е.В.Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С.11–17.
63. Бондаровська В.М. VII Європейський Конгрес з психології (Лондон, 1–6 липня 2001 року) / В.М.Бондаровська // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 8. – С.54–55.
64. Бражник Е.И. Альтернативное образование в поликультурном обществе / Е.И.Бражник. – СПб.: ГУ, 2001. – 200 с.
65. Брандис Е.П. Рядом с Жюлем Верном: документальные очерки. / Е.П.Брандис. – Л.: Дет. литература, 1991. – С.51.
66. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. / Ф.Бродель – М.: Прогресс. – Т. 1–3, 1986–1992.
67. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение, кибернетика / А.В.Брушлинский. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «Модэк», 1996. – 392 с.
68. Бужнікова Р. Нові напрямки розвитку сучасної освіти / Р.Бужнікова // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С.85.
69. Буланкина Н.Е. Концептосфера гуманистического образования: учебно-методическое пособие / Н.Е.Буланкина, В.Н.Турченко. – Новосибирск: Изд-во НИПКиПРО, 2004. – 208с.
70. Булах І. Поняття та категорії педагогічної діагностики / І.Булах // Основи педагогічного оцінювання. Частина 1. Теорія: Навчально-методичні та інформаційно-довідкові матеріали для педагогічних працівників; за заг. ред.. І.Булах. – К.: Майстер-клас, 2005. – С.10–18.
71. Булах І.Є. Комп'ютерна діагностика навчальної успішності / І.Булах. – К.: ЦМК МОЗ України УДМУ, 2005. – 221 с.

72. Буркова Л. Технології в освіті / Л.Буркова // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С.10–17.
73. Бурова (Лоскутова) В.А. Феномен інтернет-зависимости и психотерапевтические ресурсы / В.А.Бурова (Лоскутова) // Тезисы докладов Весенней научно-практической конференции ОППЛ. – Москва, 2000. – С.20–21.
74. Бухаркина М.Ю. Мультимедийный учебник: что это? / М.Ю.Бухаркина // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 4. – С.29–33.
75. Бушуєва Н.С. Керівництво з питань визначення професійної компетентності й сертифікації українських проектних менеджерів і фахівців з управління проектами NSB (ua) / Н.С.Бушуєва, С.Д.Бушуєв, В.Ю.Биков та ін. // Українська асоціація управління проектами. – К.: ТОВ «Т.А.К.К», 2000. – 84 с.
76. Бычков В.В. Виртуальная реальность в пространстве эстетического опыта / В.В.Бычков, Н.Б.Маньковская // Вопросы философии. – 2006. – №11. – С.58.
77. Вакуліч Т. Феномен Інтернет-залежності підлітків у мережі «Інтернет» / Т.Вакуліч // Освіта і управління . – 2006. – т.9. – №2. – С. 155–160.
78. Вартанова И.И. К проблеме мотивации учебной деятельности / И.И.Вартанова // Вестник Моск. гос. ун-та. Серия 14. Психология. – 2004 (№4). – С.33–41.
79. Васильєва Т.В. Характерні особливості новітніх комунікативних практик та їх вплив на сучасну соціокультурну ситуацію / Т.В.Васильєва // Вісник ДАККК. – М, 2008. – №3. – с.32
80. Васильченко Л.В. Міжнародний досвід оцінювання якості шкільної освіти / Л.В.Васильченко // Управління школою, 2006. – № 8. – С. 77–80.
81. Васьков Ю.В. Педагогічні теорії, технології, досвід: дидактичний аспект / Ю.В. Васьков. – Х.: Скорпіон, 2000. – 120 с.
82. Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів / Г.Г.Ващенко. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. – 415 с.
83. Вдович С.М. Концепції естетичного виховання особистості у зарубіжній педагогіці / С.М.Вдович // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць; за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.212.
84. Ведернікова О.А. Проблеми впровадження інформаційних технологій у навчальний процес в умовах інтеграції України у європейський освітній простір / О.А.Ведернікова, Л.В.Піддубна // Управління розвит-

ком. Збірник наукових статей. – Харків: Видавництво ХНЕУ, 2007. – № 7. – С.123.

85. Величковский Б.Т. Здоровье человека и окружающая среда: учеб. пособие / Б.Т.Величковский, В.И.Кирпичев, И.Т.Суравегина. –М.. Новая школа, 1997. – 240 с.

86. Верещагин Е.М. Речевые тактики «призыва к откровенности» / Е.М.Верещагин, Р.Ротмайр, Т.Ройтер // Вопросы языкознания. – М., 1992. – № 6. – С.76.

87. Винницкая О.А. Информационные технологии как средство совершенствования процесса организации самостоятельной работы студентов по иностранным языкам в техническом вузе / О.А.Винницкая // Образование и виртуальность – 2006. Сборник научных трудов 10-й Международной конференции украинской ассоциации дистанционного образования. – Харьков-Ялта: УАДО, 2006. – С.273

88. Вища освіта в Україні і Болонський процес: навч. посібник / авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубіянко, І.І. Бабин [за ред. В.Г. Кременя]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.

89. Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації: монографія; під заг. ред. В.П. Андрущенка, М.І. Михальченка, В.Г. Кременя. – К.: ДЦССМ, Запоріжжя: ЗДУ, 2002. // Соціальна робота. Книга 6. – С.25.

90. Вікторов В. Основні критерії та показники якості освіти / В.Вікторов // Вища освіта України, 2006. – № 1. – С.54–59.

91. Владимиров О.Е. Страницы политической биографии Мао Цзэдуна / О.Е.Владимиров, В.И.Рязанцев. – М: Политиздат, 1975. – С.72.

92. Водолаженко О.В. Проблеми сучасної інформаційної освіти та шляхи їх вирішення / О.В.Водолаженко // Педагогіка та психологія: збірник наукових праць ХДПУ. – Харків: Медіа Група, 1999. – Вип. 11. – С.19.

93. В мире науки. – 2008. – №12. – С. 32–51.

94. Войкунский А.Е. Психологические аспекты негативного влияния игровой компьютерной зависимости на личность человека / А.Е.Войкунский. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://flogiston.ru/projects/articles/gamcaddict2.shtml>.

95. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник / Н.П.Волкова. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 256 с.

96. Волобуєва Т.Б. Управлінський супровід моніторингу якості освіти / Т.Б.Волобуєва, О.М.Касьянова // Моніторинг в управлінні навчальним закладом. – Х.: Видавнича група «Основа», 2004. – С.71–93.

97. Воройский, Ф.С. Информатика. Новый систематизированный толковый словарь-справочник (Введение в современные информационные и телекоммуникационные технологии в терминах и фактах) / Ф.С.Воройский. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 760 с.
98. Все начинается с учителя / под ред. З.И.Равкина. – М.: Просвещение, 1983. – 175 с.
99. Всесвітня доповідь ЮНЕСКО про комунікацію та інформацію в 1999–2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polpred.com/free/unesco/2.htm>.
100. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психол. очерк. Кн. для учителя / Л.С.Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.: ил.
101. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 т. / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.3. – С.46–47.
102. Гавренко Ю.П. Педагогічні технології формування інформаційної компетентності в змісті національної освіти / Ю.П.Гавренко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XIII. – С.173.
103. Гадамер Г.-Г. Що таке істина ? // Г.-Г. Гадамер. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с. – Т. 1: Істина і метод. – С.43.
104. Гайворонская В.В. Личность преподавателя как определяющий фактор воспитания гуманитарно-технической элиты / В.В.Гайворонская // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнрянського, О.Г.Романського. – Вип. 6 (10) – Харків: НТУ «ХПИ», 2004. – С.221.
105. Галинская И.Я. Компьютерная этика, информационная этика, киберэтика / И.Я.Галинская // Россия и современный мир. – 2001. – № 2. – С.75–89.
106. Галузинський В.М. Педагогіка: теорія та історія. / В.М.Галузинський, М.Б.Євтух. – К.: Вища школа, 1995. – 237 с.
107. Гальчинський А.С. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С.Гальчинський, В.М.Геєць, А.К.Кінах та ін. – К.: Знання України, 2004. – С.5.
108. Гапич Е. Роль человеческого фактора в компании / Е.Гапич // Новый персонал. – №6. – 2008. – с.34–36.
109. Гегель Г. Политические произведения / Г. Гегель. – М. : Наука, 1978. – 438 с.
110. Гегель Г.В. Феноменология духа. / Г.В.Гегель. – М.: Наука, 1999. – 444 с.

111. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М.Геєць, В.П.Семиноженко. – Х. : КОНСТАНТА, 2006. – 272 с.
112. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли / Б.Гейтс. – М., 2001. – С. 59.
113. Гейтс Б. Дорога в будущее / Б.Гейтс; пер. с англ. – М., 1996.
114. Гендина Н.Г. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях / Н.И. Гендина и др. 2-е изд., перераб. М., 2003. – 296 с.
115. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: проблемы и перспективы / Б.С. Гершунский. – М.: Педагогика, 1987. – 264 с.
116. Гершунский Б.С. Образование как религия третьего тысячелетия: гармония знания и веры / Б.С. Гершунский. – М.: Пед. общество России, 2001. – 128 с.
117. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б.С.Гершунский. – М.: Совершенство, 1998. – 608 с
118. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С.И. Гессен. – М., 1995. – С.211–212.
119. Гирич В. От информационной грамотности через информационную компетентность к информационной культуре / В.Гирич // Соціальні виміри суспільства. Випуск 10. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С.344–345.
120. Гігієна праці / А.М. Шевченко, О.П. Яворовський, Г.О. Гончарук та ін. – К.: Інфотекс, 2000. – 608 с.
121. Гільбух Ю.З Інноваційний експеримент у школі. На допомогу початкуючому дослідникові / Ю.З.Гільбух, М.І.Дробноход. – К.: МАУП, 1994.
122. Гладских Е. Борцы с компьютерной безграмотностью / Е.Гладских // Дело. – 16 апреля 2010. – С. 7.
123. Глазунова О.Г. Структура процесу навчання на основі графічно-інформаційної технології / О.Г.Глазунова // Новітні технології навчання. – К.: НМУ ВО, 2003. – С.168.
124. Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект / под общ.ред. Ю.Б.Рубин; И.Е.Герасимова, Б.А.Гершман и др.– М.: МаркетДС, 2004. – 535 с.
125. Глобальная статистика украинского Интернета за январь 2009 г. 06.02.2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bigmiInternet.com.ua/news/972>.
126. Глоссарий // Информационные технологии для Государственных Служащих [Электронный ресурс] / Грачев Н.Н., Шевцов М.А.- Элек-

трон.дан. – Режим доступа: http://grachev.distudy.ru/Uch_kurs/Gosslugba/Chapter7/Index.htm, свободный.- Загл.с домашней страницы.

127. Глушков В.М. Макроекономические модели и принципы построения ОГАС / В.М.Глушков. – М.: Статистика, 1975. – С.10.

128. Глушков В.М. Основные проблемы использования вычислительной техники в учебном процессе / В.М.Глушков, А.М.Довгялло, Е.И.Машбиц и др. // Применение ЭВМ в учебном процессе: сб.докл. научн.-технич. сем.; под ред. А.И.Берга. – М.: Сов. радио, 1969. – С. 7–34.

129. Голобуцький О. Політика в інформаційному суспільстві. Електронна Україна / О. Голобуцький // У майбутнє – в ім'я України! Матеріали ІІІ Всесвітнього форуму українців, 18–20 серпня 2001 р. / Редкол.: М.Дробноход (голова) та ін. – К., 2001;

130. Голобуцький О.П., Електронний уряд / О.П. Голобуцький, О.Б.Шевчук. – К.: ЗАТ «Атлант UMS», 2002. – 173 с.

131. Головань С.М. Концепція підбору та післядипломна освіта фахівців з інформаційної безпеки / С.М.Головань, А.М.Давиденко, В.П.Щербина // Защита информации: сборник научных трудов. – К.: НАУ, 2004. – С.251.

132. Головка М.В. Загальні тенденції та психолого-педагогічні проблеми запровадження сучасних технологій навчання / М.В.Головка // Новітні технології навчання. Науково-методичний збірник. – К., 2003. – С.90–91.

133. Гончаренко Е.В. Еколого-економічне обґрунтування розвитку інформаційних технологій на прикладі мобільного зв'язку: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.08.01 / Е.В. Гончаренко / Сум. держ. ун-т. – Суми, 2004. – 20 с.

134. Гор А. Земля на чаше весов: в поисках новой общей цели / А.Гор // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. – М., 1999. – С.507.

135. Горащук В.П. Формирование культуры здоровья школьников (теория и практика) / В.П.Горащук. – Луганск: Альма-матер, 2003. – 376 с.

136. Горбунова Н.В. Внутришкольное управление: теория и опыт педагогических и управленческих инноваций / под. ред. Н.В. Горбуновой. – М.: Новая школа, 1995. – С.58.

137. Гоцуєнко Н. Віртуальна активність. Технології Інтернет – бізнесу / Н.Гоцуєнко // Дзеркало тижня – 2009. – 25 квітня. – С.10.

138. Грачев М.Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М.Н.Грачев. – М., – 2004. – С. 289.

139. Грехнев В.С. Информационное общество и образование / В.С.Грехнев // Вестник московского университета. – Серия 7. – Философия. – 2006. – №6.- С. 364–365.
140. Гримблат С.О. Хроноритмологические тенденции развития цивилизаций в аспекте синергетических перспектив высшего образования / С.О. Гримблат, И.К.Сосин, В.С.Битенский, С.Н.Ковалев // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць / За ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО. – Вип.. 5. – Х.: НТУ «ХПІ», 2004. – С.276.
141. Гринев Б.В. Инноватика / Б.В.Гринев, В.А.Гусев. – Харьков: Институт монокристалов, 2004. – С.20.
142. Гриневич Л. Зовнішнє єдине тестування: Чому? / Л.Гриневич // Дзеркало тижня, 2002. – № 19 (394). – 25–31 травня. – С.11.
143. Гришина Т.В. До джерел рівневої диференціації / Т.В.Гришина // Рідна школа, 1995. – № 7–8. – С.25–29.
144. Гришина Т.В. Освітня технологія як об'єкт методичної роботи / Т.В.Гришина. – Х.: Основа, 2003. – С.56–57.
145. Грищенко Л.О. Застосування моніторингових досліджень в управлінні якістю освіти / Л.О.Грищенко // Управління школою. – 2006. – № 4. – С.17–20;
146. Громкова М. Конструирование содержания в инновационной парадигме / М.Громкова // Высшее образование в России. – 2004. – № 10. – С.155–157.
147. Громцева А.К. Формирование у школьников готовности к самообразованию / А.К.Громцева. – М.: Просвещение, 1983. – 144с.
148. Громыко Н.В. Интернет и постмодернизм – их значение для современного образования / Н.В.Громыко // Вопросы философии. – М., 2002. – № 2. – С.175.
149. Губерський Л. В. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко. – К. : «МП Леся», 2008. – 516 с.
150. Губерський Л.В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л.В.Губерський, В.П.Андрущенко. – К.: МП Леся, 2008. – С.243.
151. Гулевич О. Основні напрямки реформування навчального процесу в контексті вимог ринку праці / О.Гулевич // Удосконалення змісту та форм організації навчального процесу відповідно до міжнародних стандартів: зб. матеріалів наук.-метод. конф. 2–4 лютого 2005 р. – К.: КНЕУ, 2005. – Т. 2. – С.93–95.

152. Гуссерль Е. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Е.Гуссерль // Логические исследования. – Минск: Харвест; М. : АСТ, 2000. – С.502.
153. Гуссерль Э. Амстердамские доклады / Э.Гуссерль // Логос. – 1992. – № 3. – С.62–81.
154. Давиденко А.А. Логіка і психологія в творчій діяльності людини / А.А.Давиденко // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 3. – С.80–81.
155. Давыдов Д.Д. Формирование информационной и коммуникативной компетентности будущего специалиста на основе дистанционного обучения / Д.Д.Давыдов // Управління розвитком. Збірник наукових статей. – Харків: Видавництво ХНЕУ, 2007. – № 7. – С.129.
156. Дайсон Е. Життя за доби Інтернету. / Е. Дайсон ; пер. П. Таращук (англ.), ред. Н. Сурич. – К.: Альтернативи, 2002. – 342 с.
157. Даниленко Л. Інноваційний пошук нових технологій навчання / Л.Даниленко // Інноваційні пошуки в сучасній освіті. / за ред. Л.І. Даниленко, В.Ф. Паламарчук; упоряд. Г.М. Перевознікова. – К.: Логос, 2004. – С.43.
158. Данилова О. Мультимедіа власноруч: текст, графіка, аудіо, анімація, відео / О.Данилова, В.Манак, Д.Манак. – К.: Видавець Л.Галіцина, 2006. – С.4.
159. Данько М.С. Інституційна база економіки знань та формування інституційного середовища інноваційної діяльності / М.С. Данько // Економіка знань та її перспективи для України. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.38.
160. Даценко І.І. Умови праці з комп'ютером і їх оптимізація: науково-практичне видання / І.І.Даценко, Р.Д.Габович, М.Є.Йонда. – Львів, 1998. – С.23.
161. Дегтярев А.Х. Современное понимание компьютерной грамотности / А.Х.Дегтярев // Головне управління військової освіти. Науково-методичний збірник № 7. – К., 1995. – С.114–115.
162. Делор Ж. Освіта – справжній скарб / Ж.Делор // Шлях освіти. – 1997. – № 3. – С.3.
163. Дем'яненко Н. Автономія університету: ретроспектива, модернізація / Н.Дем'яненко // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С.43.
164. Десятов Т.М. Пріоритетні тенденції формування європейського освітнього простору / Т.М.Десятов // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: збірник наукових праць. – Львів: ЛДУ БЖД, 2006. – С.32.
165. Джинчарадзе Н. Інформаційна культура / Н.Джинчарадзе. – К.: Укр. пропілеї, 1999. – 148 с.

166. Джинчарадзе Н.Г. Інформаційна культура особистості / Н.Г.Джинчарадзе. – К., 1996. – 184 с.
167. Джури́нский А.Н. Зарубежная школа: современное состояние и тенденции развития / А.Н.Джури́нский. – М.: Педагогика, 1993. – 190 с.
168. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І.М.Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
169. Дмитренко М. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації й інформаційної революції / М.Дмитренко. – К.: Знання України, 2009. – С. 39–40.
170. Долинер Л.И. Информационные и коммуникационные технологии в обучении: психолого-педагогические и методические аспекты / Л.И.Долинер. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2003. – 344 с.
171. Донець І. Природа людської суб'єктивності в дискурсі комунікативної парадигми / І.Донець // Філософська думка. – 2001. – № 6. – С. 25–34.
172. Дриккер А.С. Человечество: информационный идеал / А.С.Дриккер // Человек. – 2000. – №1. – С.9 -10.
173. Дробков Є. В. Запровадження ІКТ у системі освіти: навчання протягом життя [Електронний ресурс] / Є.В.Дробков. – Режим доступу: www.innopolis.info.
174. Дротянюк Л. Г. Феномен фундаментального і прикладного знання / Л. Г. Дротянюк. – К. : Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджменту і бізнесу, 2000. – 423 с.
175. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н.Дружинин. – СПб.: Питер Ком, 1999. – С.216.
176. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке/ П.Друкер. – М., 2000. – С. 132.
177. Дубіна О.Є. Інформаційна культура – складова професійної компетентності фахівця / О.Є.Дубіна // Збірник наукових праць. Спеціальний випуск, присвячений 75-річчю Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – К.: МІЛЕНІУМ, 2005. – С.261.
178. Дубовицкая Т. К проблеме диагностики учебной мотивации / Т.Дубовицкая // Вопросы психологи. – 2006. – №1. – С.73–78.
179. Дулатова А.Н. Информационная культура личности: учебно-методическое пособие / А.Н.Дулатова, Н.Б.Зиновьева. – М.: Либерия-Библиформ, 2007. – С.153–154.
180. Дьяконов И.М. Пути истории. От древнейшего человека до наших дней. / И.М.Дьяконов. – М.: Восточная литература, 1997.

181. Дьянов В.П. Internet. Настольная книга пользователя / В.П.Дьянов. – М.: Салон – Р, 2002. – 417 с.
182. Евдокимова М.Г. Особенность профессиональной коммуникации в виртуальной среде / М.Г.Евдокимова // Образование и виртуальность. Сборник научных трудов 10-й Международной конференции Украинской ассоциации дистанционного образования. – Харьков-Ялта, УАДО, 2006. – С.34.
183. Еляков А.Д. Информатизация общества (философско-экономический анализ внедрения информационных технологий / А.Д.Еляков. – Самара, 1999.
184. Еляков А.Д. Информационное бытие современного человека / А.Д.Еляков // Социально- гуманитарные знания. – 2008. – №3. – с.250–251
185. Еляков А.Д. Современное информационное общество (философско-социологический анализ) / А.Д.Еляков. – Самара, 2007. – С.148.
186. Еляков А.Д. Современная информационная революция / А.Д.Еляков // Социологические исследования . – 2003. – №10. – С. 30.
187. Епанчинцева Г. Из истории тестов / Г.Епанчинцева // Высшее образование в России. – М., 2003. – № 3. – С.131.
188. «E-Ukraine» – Електронна Україна. – К., 2001.
189. Євтушевський В. Становлення і розвиток інновацій у вищій школі / В.Євтушинський, Л.Шаповалова // Вища освіта України. – 2006. – № 2. – С.64.
190. Єрмола А. Державна система моніторингу якості освіти – необхідна умова трансформаційних процесів освітянської сфери / А.Єрмола // Освіта і управління. – 2005. – №1. – С.100–103.
191. Жалдак М.І. Комп'ютер на уроках математики. посібник для вчителів / М.І.Жалдак. – К.: Техніка, 1997. – 304 с.
192. Жалдак М.І. Педагогічний потенціал комп'ютерно-орієнтованих систем навчання математики / М.І. Жалдак // Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Вип. 7. – 2003. – С. 33.
193. Жарова А.В. Управление самостоятельной деятельностью учащихся / А.В.Жарова. – Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1982. – 75с.
194. Журавльова Л. Міжнародна програма запровадження сучасних комп'ютерних та інформаційно-комунікативних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах / Л.Журавльова // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2006. – №1. – С.73–75.
195. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В.С.Журавський. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 416 с.

196. Задубняк Ю. Нові аспекти комунікації в інформаційному суспільстві / Ю.Задубняк // Мультиверсум. – 2008 . – Вип. №74. – С. 142.
197. Зайченко Л.В. Деякі проблеми розвитку української національної школи в педагогічній спадщині С.Р. Русової / Л.В.Зайченко // Вісник академії педагогічних наук України – 1993. – № 1. – С.85.
198. Затуливетер Ю. Компьютерная революция в социальной перспективе / Ю.Затуливетер // Свободная мысль. – 1996. – №7.
199. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И.Г.Захарова. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – С.30.
200. Згуровський М. Основні завдання вищої освіти України щодо реалізації принципів Болонського процесу та забезпечення вимог сфери праці / М.Згуровський // Вища школа, 2004. – №5–6. – С.56–57.
201. Згуровський М.З. Вища технічна освіта і Болонський процес / М.З.Згуровський // Доповідь на Всеукраїнській нараді ректорів вищих технічних навчальних закладів, 17–18 березня 2004 року, м. Харків // Щотижнева газета Національного технічного університету України «КПІ» «Київський політехнік», 2004. – № 12. – С.1.
202. Згуровський М.З. Вступ до комп'ютерних інформаційних технологій / М.З.Згуровський, І.І.Коваленко, В.М.Михайленко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С.19.
203. Згуровський М.З. Інформаційні мережеві технології в науці та освіті / М.З.Згуровський // Дзеркало тижня, 2002. – 6–12 липня. – № 25 (400). – С.16.
204. Зимин П.В. Учитель в СССР / П.В.Зимин // Большая советская энциклопедия. – М., 1967. – Т.27. – С.161.
205. Зимняя И. Педагогическая психология / И.Зимняя. – М., 2000. – 384 с.
206. Зовнішнє тестування. Аналітичний звіт. 2003 рік. – К.: Центр тестових технологій, 2003. – С.11.
207. Золочевская М.В. Формування творчих якостей особистості на заняттях з інформаційних технологій в педагогічному ВНЗ / М.В.Золочевская // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – С. 238.
208. Зязюн І.А. Освітня парадигма – тип культурно-історичного мислення і творчої дії суб'єктів освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: зб. наук. праць / за ред. І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало. – К., 2003. – С.17.

209. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. / І.А.Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – С.165.
210. Зязюн І.А. Технологізація освіти в контексті удосконалення професійного розвитку особистості / І.А.Зязюн // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10 – річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина – 2. – Харків: «ОВС», 2002. – С.31.
211. Ибрагимов И.М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / И.М.Ибрагимов; под ред. А.Н.Ковшова. – М.: Издательский центр «Академия», 2005.
212. Иванова Н. Национальные инновационные системы / Н.Иванова – М., 2002. – 244 с.
213. Имакаев В. Учитель и ученик: сотворчество образовательной реальности / В.Имакаев // Высшее образование в России. – 2006. – № 10. – С.120.
214. Информационная грамотность: международные перспективы / под ред. Х. Лау.; перевод с английского. – М.: МЦБС, 2010.
215. Информационно-педагогические технологии: ключевые понятия: словарь / Е.В. Ширшов; под ред. Т.С. Буториной. – Ростов-н/Д: Феникс, 2006. – 256 с.
216. Информационные технологии // Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] Wikipedia Foundation – Электрон. дан. – 2001–2009 – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/IT>, свободный. – Загл. с экрана.
217. Ишмуратов А.Т. Логическо-когнитивный анализ онтологии дискурса / А.Т.Ишмуратов // Рациональность и семиотика дискурса. – К.: Наук. Думка, 1994. – С.171–182.
218. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / за ред. І.А. Зязюна. – К.: Вид-во «Віпол», 2000. – 636 с.
219. Інтерв'ю з ректором НПУ ім. М. Драгоманова «Педагогіка в інформаційному суспільстві» // Освіта України. – 2008. – №15. – с.4
220. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні. – К.: КИТ, 2005. – С.5–6.
221. Іщенко О.А. Передумови й проблеми застосування нових інформаційних технологій при викладанні суспільно-гуманітарних дисциплін / О.А.Іщенко // Коледжанин. – 2002. – №3. – С.33–34.

222. Кадемія М. Роль інформаційних технологій у навчальному процесі / М. Кадемія // Професійна освіта: ціннісні орієнтири сучасності: збірник наукових праць / за заг. ред. І.А.Зязюна. – К., Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – С.317.
223. Как сформировать творческую личность? (Беседа с директором Института общей и педагогической психологии, чл-кор. АПН, профессором А. Матюшкиным, 1986 г.) // *Alma Mater*. – 2004. – № 8. – С.32.
224. Камаралі Г.В. Становлення та розвиток інформаційної цивілізації: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд.філос.наук. / Г.В. Камаралі. – Донецьк, 2007. – С.11–12.
225. Кантор М. Понятійно-терминологічна система педагогіки: логико-методологічні проблеми / М.Кантор. – М.: Педагогіка, 1980.
226. Каплунович І.Я. Понимание: диагностика и формирование / И.Я.Каплунович // Педагогіка. – 2004. – № 9. – С.44.
227. Караулов Ю.Н. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю.Н.Караулов, В.В.Петров // Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – С.7–8.
228. Карпова Ю. Инновации, интеллект, образование: монографія / Ю.Карпова. – М.: Узд-во МГУЛ, 1998.
229. Кастельс М. Галактика Интернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М.Кастельс, пер. с англ.- Екатеринбург, Фактория. – 2004
230. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М.Кастельс. – М., 2000. – С.340.
231. Кивлюк О. Інформаційна педагогіка: філософія, теорія, практика:[монографія] / О. Кивлюк. – К.:УАН ВІР, 2011. – 336 с.
232. Кириленко С.В. Формування, збереження й зміцнення здоров'я підростаючого покоління як обов'язковий компонент системи національної освіти / С.В.Кириленко // Формування, збереження й зміцнення здоров'я підростаючого покоління як обов'язковий компонент системи національної освіти. – К., 1997. – 6–13.
233. Кіт Л. Навігатор у морі інформаційних ресурсів: [інтерв'ю з директором Наукової бібліотеки ім. Максимовича О. Г. Кириленком] / Л. Кіт // Освіта. – 2009. – 28 жовтня – 4 листопада. – с.2.
234. Кларин М.В. Инновации в обучении. Метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта / М.В.Кларин. – М.: Наука, 1997. – 223 с.
235. Кларин М.В. Обучение на основе полного усвоения (Анализ мирового опыта) / М.В.Кларин // Дифференциация как система. – М.: Новая школа, 1992. – Ч.1.

236. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе / В.М. Кларин. – М.: Знание, 1989. – 80 с.
237. Клепко С.Ф. Українська царина філософії освіти / С.Ф.Клепко // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С.197–211.
238. Кликунов Н. О введении единого национального экзамена / Н.Кликунов, В.Шаповалов // Alma mater. – М., 2001. – № 10. – С.9.
239. Климов Е.А. Основы психологии: учебник для вузов / Е.А.Климов. – М., 1997. – 295 с.
240. Климова В.И. Человек и его здоровье / В.И.Климова. – М.: Знание, 1985. – 192 с.
241. Клопов Р.В. Генезис дистанційного навчання / Р.В.Клопов // Педагогічний процес: теорія і практика. – К.: 2005. – № 2. – С.38–39.
242. Коваленко Н.В. Синергетика і становлення біоетичних відношень «Людина – природа» // Розвиток ідей біоетики у європейському контексті / 4-й Міжнар. симпозіум з біоетики 11–12 травн. 2006 / Н.В.Коваленко. – К., 2006. – С.37.
243. Козлакова Г.О. Комп'ютеризовані технології обробки ділової інформації: навчальний посібник / Г.О.Козлакова; за ред. В.К. Костюка. – Київ – Рівне: РДТУ, 2001. – С.11
244. Козлакова Г.О. Модель неперервної освіти в галузі інформаційних технологій / Г.О.Козлакова // Теоретичні питання освіти та виховання: збірник наукових праць. Випуск 16 / за заг. ред. академіка АПН України Євтуха М.Б. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – С.108.
245. Козлова О.Г. Методика інноваційного пошуку вчителя: навч.-метод. посібник / О.Г.Козлова. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1998. – 96 с.
246. Козюкова О. Кіберпростір – новий простір культури / О.Козюкова // Аркадія. – 2006.- №1(11). – С.21–22.
247. Колесникова Л.Н. К вопросу о формировании креативных способностей у студентов технического вуза / Л.Н.Колесникова // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 11 (15) – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – С.171.
248. Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика. / К.К.Колин. – М., 2003. – С. 48.
249. Коломієць А.М. Комп'ютер як інструмент інтеграції знань студентів / А.М.Коломієць, С.М.Рибак // Наука і сучасність: Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2002. – Т. XXXV. – С.84.
250. Колошина Т. Ю. Рефлексивно-инновационная модель развития педагогического мастерства / Т.Ю.Колошина, Г.Ф.Похмелкина,

С.Ю.Степанов и др. // Развитие творческой личности в условиях непрерывного образования. – Т. 3. – Казань, 1990.

251. Компанцева Л.Ф. Философия Сети Интернет: школа Бернарда Лонергана и славянский опыт: монография / Л.Ф.Компанцева. – Луганск: Знание, 2006. – 352 с.

252. Компьютерная технология обучения: словарь-справочник / под ред. В.И.Гриценко, А.М.Довгяло, А.Я.Савельева. – К.: Наукова думка, 1992. – С.142–156.

253. Кондратенков А.Е. Труд и талант учителя / А.Е. Кондратенков. – М.: Просвещение, 1989. – 208 с. : ил.

254. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н.Д.Кондратьев / – М.: Экономика, 2002. – 767 с.

255. Кондрашова Л. Проблеми вищої школи у світлі національної доктрини розвитку освіти України / Л. Кондрашова // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 41.

256. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – С.5–6.

257. Концепція розвитку дистанційного освіти в Україні. – К.: КП, 2000–12 с.

258. Копыленко Ю.В. О создании единого информационно-образовательного пространства системы вузов УМО АМ / Ю.В.Копыленко, Б.М.Позднеев // Проблемы информатизации высшей школы. – М., 1996. – № 1. – С.4.

259. Косянчук І. Небезпека «дітей Інтернету» / І.Косянчук // Урядовий кур'єр. – 2005. – 24 листопада.

260. Косянчук І. Небезпека для «дітей Інтернету» / І.Косянчук // Урядовий кур'єр, 2005. – №24. – С.15.

261. Крамаренко С.Г. Активні методи в системі особистісно орієнтованого навчання / С.Г.Крамаренко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід, 2003. – № 9/10. – С.40–42.

262. Крамаренко С.Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С.Г.Крамаренко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід, 2002. – № 5–6. – С.7–10.

263. Кремень В. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і формування інформаційного суспільства / В.Кремень // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2006. – №6. – С. 5–9.

264. Кремень В. Україна: Проблеми самоорганізації: в 2-х т. / В.Кремень, Д.Табачник, В.Ткаченко. – К.: Промінь, 2003. – Т.2. Десятиріччя суспільної трансформації. – С.16–17.

265. Кремень В.Г. О состоянии и перспективах развития высшего образования Украины / В.Г.Кремень // Наука и образование на пороге III тысячелетия. – Минск, 2001. – С. 168–174.

266. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г.Кремень. – К.: Грамота, 2005. – С.391–393.

267. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В.Г.Кремень. – К.: Грамота, 2003. – С.32–33.

268. Кремень В.Г. Про порядок закінчення навчального року та проведення державної підсумкової атестації в загальноосвітніх навчальних закладах у 2003/04 навчальному році / В.Г.Кремень // Освіта України, 2004. – №12. – 13 лютого.

269. Кремень В.Г. Система освіти України: сучасні тенденції і перспективи / В.Г.Кремень // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Україно-польський журнал; за ред.: І.Зязюна, Н.Нічкало, Т.Левовицького, І.Вільш. – Київ-Ченстохова: ЗАТ «ВПОЛ», 2000, Видання II. – С.14.

270. Кремень В.Г. Філософія освіти XXI століття / В.Г.Кремень // Освіта і наука України: шляхи модернізації. – К.: Грамота, 2003. – С.10–15.

271. Кремень В.Г. Філософія освіти XXI століття / В.Г.Кремень // Освіта України, 2002. – 28 грудня. – № 102–103. – С.6.

272. Кремень В.Г. Якісна освіта: вимоги XXI сторіччя / В.Г.Кремень // Дзеркало тижня, 2006. – № 24 (603). – 24–30 червня. – С.14.

273. Кривошеєва Г.Л. Формування культури здоров'я студентів університету: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. / Г.Л.Кривошеєва // Донецький національний ун-т. – Луганськ. – 2001. – 228 с.

274. Крижко В.В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою: навч. посібник / В.В.Крижко, О.І.Мамаєва. – К.: Освіта України, 2005. – С.20.

275. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.

276. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция / С.Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. – СПб.: Гуманистика, 2003.

277. Кузнецова І.С. Національна інноваційна система та її становлення в Україні / І.С.Кузнецова // Економіка знань та її перспективи для України. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.131–132.

278. Кузьмин Е.И. Формирование информационного общества в XXI веке. / Сост. Е.И.Кузьмин, В.Р.Фирсов. – СПб, РНБ, 2006. – с.58–63.
279. Кузьмина Н.В. Профессионализм педагогической деятельности / Н.В.Кузьмина, А.А.Реан. – С-Пб, Рибинск: 1993. – 54 с.
280. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-прес, 2003.
281. Кульчицька О.І. Соціально-психологічні фактори формування таланта / О.І. Кульчицька // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць; за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНСЬКОГО. – Вип. 5 (9) – Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – С.213.
282. Кущенко О.С. До проблеми формування комп'ютерної грамотності та інформаційної культури як складових комунікативної культури майбутнього учителя в умовах використання нових інформаційних технологій / О.С.Кущенко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2004. – № 7. Серія Педагогіка і психологія. Випуск 10. – С.133.
283. Лазарев В.С. Как разработать программу развития школы / В.С.Лазарев, М.М.Поташник. – М., 1993. – 47 с.
284. Лазарев В.С. Педагогическая инноватика: объект, предмет и основные понятия / В.С.Лазарев, Б.П.Мартirosян // Педагогика. – 2004. – № 4. – С.14.
285. Лазарев В.С. Управление школой: теоретические основы и методы / В.С.Лазарев. – М. : ЦСиЭИ, 1997. – С.128.
286. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії / Д.Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К.: Основи, 1996. – С.364.
287. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини: навч. посіб. / В.Лапін. – 3-є вид., стер. – Л.: Львів, банк. коледж; К.: Знання, КОО, 2000. – С.78–79.
288. Лапт В М Безпека життєдіяльності людини / В.Лапт. – К.: Знання, Л.: Вид-во ЛБК НБУ, 1999.
289. Лапузіна О.М. Комп'ютерна етика як важлива складова підготовки інженерів України / О.М.Лопузіна // XIII Міжнародна н/п конференція «Інформаційні технології». – Х., 2005.
290. Лебедик Т.М. Проблеми модернізації вищої освіти / Т.М. Лебедик // Філософія і освіта. Зб. наук. праць. Наук.-практ. конф. – Суми: Сумський держ. ун-т, 2005. – С.132.
291. Лезенко Г.О. Використання інформаційних технологій при підготовці інженерів-технологів / Г.О.Лезенко // Науково-методична конфе-

ренція «Впровадження нових інформаційних технологій навчання» (15–16 квітня 2004 р.); Тези доповідей. – Х.: 2004. – с.142–144.

292. Ленин В.И. Полн. Собр. Соч. / В.И.Ленин. – М., 1973. – Т.3. – С.420.

293. Леонова О. Педагогика традиционная и ... другая / О.Леонова // *Alma Mater*. – 2005. – № 5. – С.19.

294. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории / И.Я.Лернер. М.: Просвещение, 1982. – 191 с.

295. Лещинський В.В. Деякі аспекти сертифікації інформаційних програмних засобів в галузі освіти / В.В.Лещинський, А.О.Стороженко // *Комп'ютерно-орієнтовні системи навчання*. – Вип. 4. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 2001. – С.110–225.

296. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб.: Алтея, 1998. – С.109.

297. Лисовой В.Н. Инновационный подход: метод внутренней игры в образовательном процессе / В.Н.Лисовой, А.Г.Романовский, О.И.Шушляпин // *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНСЬКОГО*. – Вип. 11 (15) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.13.

298. Лиферов А.П. Интеграция мирового образования – реальность третьего тысячелетия / А.П.Лиферов. – М.: Педагогический поиск, 1997. – 226 с.

299. Лиферов А.П. Образование будущего: глобальные проблемы – локальные решения (технология диагностики образовательных процессов) / А.П.Лиферов. – Рязань Изд-во РГПУ, 1996. – 17 с.

300. Лікарчук І.Л. До питання про методологічні засади освітнього менеджменту / І.Л.Лікарчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007-1/07lilzom.htm.

301. Лісійчук Т.П. Формування професійної компетенції студентів мовного факультету / Т.П.Лісійчук // *Професійні компетенції та компетентності вчителя. Матеріали регіонального науково-практичного семінару. Тернопіль, 28–29 листопада 2006 р.* – Тернопіль, 2006. – С.63.

302. Логинов С.П. Зарубежный опыт применения информационных и коммуникационных технологий в дистанционном обучении: история и перспективы / С.П.Логинов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ito.edu.ru/2008/Kursk/II/II_0_25.html.

303. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / В.І.Лозова, Г.В.Троцько. – Харків: ОВС, 2002. – 400 с.

304. Локшина О. Моніторинг якості освіти: міжнародний досвід, національні перспективи та регіональне бачення / О.Локшина // Відкритий урок. – 2004. – № 7–8. – С.58–62.
305. Лосева Н. Тестування в умовах багатоступеневої підготовки фахівців у вищій школі / Н.Лосева // Освіта і управління, 2002. – Т.5. – № 4. – С.155.
306. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е.Лузік // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С.76–82.
307. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: монографія / В.С.Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська. – К.: Центр практичної філософії, 2000. – С.72.
308. Лукіна Т. Загальні принципи та організаційні засади моніторингу як засобу управління якістю освіти на різних рівнях / Т.Лукіна // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 2. – С.52–60.
309. Лукіна Т. Моніторинг якості освіти: теорія і практика / Т.Лукіна. – К.: Вид. дім «Шкільний світ», 2006. – 128 с.
310. Лукянец В.С. Философия науки: тернистый путь в век глобализации / В.С.Лукянец // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 140–151.
311. Лутай В.С. Синергетическая парадигма как философско-методологическая основа решения основных проблем XXI века / В.С. Лутай // Практична філософія, 2003. – № 1 (7). – С.12–14.
312. Лутай В.С. Синергетична парадигма як методологічна основа неперервної освіти / В.С. Лутай // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць / за ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – Ч.1. – К., 2001. – С.57.
313. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти: навч. посібник / В.С. Лутай. – К.: МАУП, 1996. – С.6.
314. Луцевич Л.В. Вопросы эффективного использования ЭВМ в учебном процессе / Л.В.Луцевич // Автоматизированные системы научных исследований обучения и управления в вузах: межвузовский сборник научных трудов. – Новосибирск: НГУ, 1986. – С.33–39.
315. Ляудис В.Я. Инновационное обучение и наука / В.Я.Ляудис. – М., 1992. – 50 с.
316. Маджуга А. Диалог – суть технологий обучения / А.Маджуга, С.Еримбетова, Б.Ахметжан // Высшее образование в России. – 2004. – № 3. – С.116.
317. Мадзігон В.М. Методологія нової освіти / В.М.Мадзігон // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип.4. – С.3–6.

318. Мазниченко М. Когнитивные схемы в профессиональной подготовке / М.Мазниченко // Высшее образование в России. – 2005. – № 9. – С.150–154.

319. Майборода В. Наукові засади підвищення кваліфікації державних службовців в Україні / В.Майборода // Актуальні питання організації навчання і методики викладання в системі підвищення кваліфікації державних службовців: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 4 – 5 грудня 1997 р. – К.: Видавництво УАДУ, 1998. – С.195.

320. Майоров А.Н. Элементы педагогического мониторинга и региональных стандартов в управлении / А.Н.Майоров, Л.Б. Сахарчук, А.В. Сотов. – СПб.: ГУПМ, 1992. – С.5.

321. Макаренко А.С. С любовью и тревогой / А.С.Макаренко. – К., 1989. – С.303.

322. Макаренко І.П. Проблеми становлення інноваційної політики в Україні / І.П.Макаренко, О.М.Трофимчук, В.П.Кузьменко та ін. – К.: УІНСіР: Ін-т еволюц. економіки, 2004. – С.6.

323. Малаховец С.П. Этапы становления компьютерной этики / С.П.Малаховец // IV Российский философский конгресс «Философия и будущее цивилизации». – М., 2005.

324. Малєєва Т. Книга і комп'ютер в інформаційному суспільстві: сучасне і майбутнє / Т.Малєєва // Світ дитячих бібліотек. – 2003. – № 2. – С.14–16.

325. Малихін А. Тести у навчальному процесі сучасної України / А. Малихін // Рідна школа, 2001. – № 8. – С.7.

326. Малишевський О.В. Інформаційна культура: від інформаційної грамотності до інформаційної компетентності / О.В. Малишевський // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 36. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. – С.100 – 104.

327. Мамаєв Л. Нові технології навчання у ВНЗ / Л. Мамаєв, О. Романюк // Рідна школа. – 2002. – № 4. – С.16–22.

328. Мандрикiна Т.С. До питання iнновацiйного навчання майбутнiх педагогiв / Т.С. Мандрикiна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://cen.iatp.org.ua/libr/iatp5/sekts2-sumy_june2004.doc

329. Мараховський А. Порiвняльний аналіз стану iнформацiйного суспiльства в Україні / А.Мараховський // Центр содействiя изучению геополитических проблем и евроатлантического сотрудничества Черноморского региона «НОМОС». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/162/82/>

330. Марігодов В.К. Застосування лінгвістичної діагностики для оцінювання ефективності педагогічної системи / В.К.Марігодов // Нові технології навчання. [гол.ред. Б.М.Жебровський]. – К., 2007. – Вип.47. – С.49.
331. Маркузе Г. Одномерный человек / Г.Маркузе. – М., 1994. – С.233.
332. Мармаза О.І. Інноваційний підхід до управління навчальним закладом / О.І.Мармаза. – Х.: Основа, 2004. – С.150.
333. Мартинова О. Критерии оценки Интернет – зависимости / О.Мартинова // Психотерапия и клиническая психология. – 2001. – №1. – С. 9–10.
334. Мартишина Н.В. Ценностный компонент творческого потенциала личности педагога / Н.В.Мартишина // Педагогика. – 2006. – № 3. – С. 48–57.
335. Матвєєва С.А. Сайт як жанр Інтернет-комунікації (на матеріалі персональних сайтів учених): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / С.А. Матвєєва; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – с.6.
336. Матвієнко О.В. Інформаційна культура особистості: освітньо-виховний контекст: Навчально-методичний посібник / О.В. Матвієнко. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2006. – С.89–90.
337. Матвієнко О.В. Інформаційна освіта: інноваційні аспекти / О.В.Матвієнко. – К.: КНУКіМ, 2003. – С.24.
338. Матрос Д. Управление качеством образования на основе новых информационных технологий и образовательного мониторинга / Д.Матрос, Д.Полев, Н.Мельникова // Народное образование. – М., 2000. – № 8. – С.75–85.
339. Матрос Д.Ш. Управление качеством образования на основе новых информационных технологий и образовательного мониторинга. – 2-е изд., исправ. и доп / Д.Ш.Матрос, Д.М.Полев, Н.Н.Мельникова. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 128 с.
340. Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество.: избр. психол. труды / А.М.Матюшкин. – М.: МПСИ МОДЭК, 2003. – 720 с.
341. Махмудова Р. Некоторые аспекты формирования информационной культуры / Р.Махмудова // «Интернет – Освіта – Наука – 2008», VI Міжнародна конференція ІОН-2008 (7 – 11 жовтня 2008 р.). Збірник матеріалів конференції. Том 1. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. – С.2.
342. Махмутов М.И. Современный урок. Вопросы теории М.И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1986. – 184 с.
343. Машбиц Е.И. Компьютеризация обучения: проблемы и перспективы / Е.И.Машбиц. – М.: Знание, 1986. – С.45.

344. Мегем Є. Спільна творча діяльність викладачів і студентів – основа проектно-технологічної підготовки / Є.Мегем// Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.92.
345. Меламуд В.Э. Компьютер и педагогические технологии в современной школе / В.Э.Меламуд // Мир образования – образования в мире. – 2005. – №3. – с.201–205
346. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития / И.С.Мелюхин. – М.: МГУ, 1999. – 208 с.
347. Мельник Л.Г. Информационная экономика / Л.Г.Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2003. – С.73.
348. Мельник Л.Г. Социально-экономические проблемы информационного общества / Л.Г.Мельник, ред. – Сумы: Университетская книга, 2005. – 430 с.
349. Мерлин В.С. Психология индивидуальности / В.С.Мерлин. – МПСИ Модзк, 2005. – 544 с.
350. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. / В.К.Микитась. – Абрис, 1994. – 287 с.
351. Мильянцев В. Информационная революция – феномен «новой экономики» / В.Мильянцев // Мировая экономика и международные отношения.- 2001. – №2. – С. 5.
352. Министерство торговли США сообщает // Мир Internet, 1998. – № 6. – С.16–18.
353. Миронов В.В. Коммуникационное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии / В.В.Миронов // Вопросы философии. – 2006. – №2. – С.28.
354. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.М.Митина. – М.: Флинта, 1998. – С.95.
355. Михайлова Л.Ц. Про комп'ютеризацію і її соціокультурні наслідки див / Л.Ц. Михайлова. – Социология культуры. 4-е изд.-М.2008. – С. 108.
356. Михайльова К.Г. Проблемне поле навчальної дисципліни як елемент викладацької творчості / К.Г.Михайльова // Університетська освіта України ХХІ століття: проблеми, перспективи, тенденції розвитку. Міжнародна науково-практична конференція. – Харків, 2000. – С.166.
357. Михалевич В.С. Вычислительные методы исследования и проектирования сложных систем: монография / В.С.Михалевич, В.Л.Волкович. – М.: Наука,1982. – 288 с.
358. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.Михальченко. – Дрогобич-Київ: Відродження, 2004. – 488 с.

359. Михальченко М.І. Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації / М.І. Михальченко // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С.18.
360. Моисеев Н. Расставание с простотой / Н.Моисеев. – М., 1998. – С. – 471.
361. Моисеева Л. Педагогический мониторинг как средство продуктивного взаимодействия участников образовательного процесса / Л.Моисеева // Педагогика. – М., 2002. – № 7. – С.88–95.
362. Моль А. Социодинамика культуры / А.Моль. – М.: Прогресс, 1973. – с.126.
363. Морзе Н.В. Методика навчання інформатики: навчальний посібник / Н.В.Морзе: У 4 ч. [за ред. М.І. Жалдака]. – К.: Навчальна книга, 2003. – 196 с.; 2004–368 с.
364. Мороз О.Г. Перші кроки до майстерності / О.Г.Мороз, В.Л.Омеляненко. – К.: Знання, 1992. – 112 с.
365. Морозова Т.Ю. Комп'ютерна етика як соціальний регулятор у сфері інформаційних технологій / Т.Ю.Морозова // Образование и виртуальность, 2006. – С.59
366. Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение / А.В.Мудрик. – М.: Просвещение, 1986. – 160 с.
367. Мурутазаєва Е.М. Індивідуально-творчий розвиток майбутніх педагогів / Е.М.Мурутазаєва // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3 (44). – С.71–72.
368. Мусатов С.О. Психологічний вимір педагогічної комунікації / С.О.Мусатов // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С.57–67.
369. Навроцький В. Логічні теорії діалогу і дискурсу: когнітивний підхід / В.Навроцький // Філософська думка. – 2001. – № 3. – С.17–28.
370. Навроцький В.В. Логіка соціальної взаємодії / В.В.Навроцький. – Харків: Консум, 2005. – С.134–135.
371. Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / О.В.Навроцький. – Харків: Видавничий дім «Основа», 2000.
372. Навроцький О.І.Соціокультурні передумови й організаційні форми дистанційного навчання: західний досвід і перспективи вітчизняної вищої школи / О.І.Навроцький // Мультверсум філософський альманах. – Вип.14. – К. – 2004. – С.192–198.
373. Назарова Т.С. Педагогические технологии: новый этап революции? / Т.С. Назарова // Педагогика, 1997. – С. 26.
374. Наука и образование / Компьютер-информ. – Электрон. журнал – 1996–2009. – Режим доступа: http://www.ci.ru/inform16_02/p_09nando.htm, свободный. Загл. с экрана.

375. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ сторіччя / авт. кол.: В.Литвін (кер.), В.Андрущенко, А.Гуржій та ін.. – К.: Навч. книга, 2004. Кн. 2: Освіта і наука: творчий потенціал державо-культуротворення; Кн. 3: Модернізація освіти. – С.223.

376. Науменко Т.В. Массовая коммуникация и методы ее воздействия на аудиторию / Т.В.Науменко // Философия и общество, 2004. – № 1. – С.100–105.

377. Національна доктрина розвитку освіти. – К.: Шкільний світ, 2002. – 32 с.

378. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації [Електронний ресурс] / офіційний сайт // Режим доступу: <http://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=151&language=uk>.

379. Невмержицький О. Педагогічні технології – зваби і загрози / О.Невмержицький // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С.97–101.

380. Невский Н.А. Субъективный фактор в педагогической деятельности / Н.А.Невский // Педагогика. – 1992. – № 5. – С.14.

381. Нейматов Я.М. Образование в ХХІ веке / Я.М.Нейматов. – М.: Алгоритм, 2002. – С.142.

382. Неменский Б.М. Мудрость красоты / Б.М.Неменский. – М.: Просвещение, 1981. – С.56.

383. Нечитайло В.М. Інформаційне суспільство: критичний аналіз космополітичних концепцій майбутнього людства: автореф. дис. д-ра філософ. наук: 09.00.03 / В.М.Нечитайло; НАН України; Інститут філософії. – К., 1996. – 46с.

384. Ничкало Н.Г. Ключові напрями педагогічних досліджень з проблем використання інформаційно-телекомунікаційних технологій / Н.Г.Ничкало // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: збірник наукових праць. – Львів: ЛДУ БЖД, 2006. – С.21.

385. Ничкало Н.Г. Неперервна професійна освіта: монографія // Н.Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: проблеми, помилки, перспективи; за ред. І.А. Зязюна. – К.: Видавництво «Віпол», 2000. – 636 с.

386. Ніколаєнко С. Інформаційна революція в освіті / С.Ніколаєнко // Вища школа. – 2005. – №5. – С.3.

387. Ніколаєнко С.М. В освіті – інформаційна революція / С.М.Ніколаєнко // Дзеркало тижня, 2006. – № 1 (580). – 14–20 січня. – С.13.

388. Ніколаєнко С.М. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку: Доповідь міністра освіти і науки України на підсумковій колегії Мі-

ністерства освіти і науки (24 березня, м. Київ) / С.М.Ніколаєнко // Освіта України, 2005. – 29 березня. – С.4.

389. Ніколаєнко С.М. Освіта в інноваційному поступі суспільства / С.М.Ніколаєнко // Тези доповіді Міністра освіти і науки України С.М. Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2006 року // Освіта України, 2006. – № 60–61 (754). – 14 серпня. – С.19.

390. Ніколаєнко С. Інформаційна революція в освіті / С.Ніколаєнко // Вища школа, 2005. – № 5. – С.3.

391. НОВИНТЕХ – Глоссарий [Электронный ресурс] / ЗАО «НОВИНТЕХ» – Электрон.дан. – 2007. – Режим доступа: <http://www.nit-energo.ru/?mod=words&word=9>, свободный. – Загл.с экрана.

392. Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – Вип. 49. – 102 с.

393. Новохатько Л.М. Інформаційні агентства у Інтернет-просторі: реалії та виклики / Л.М.Новохатько // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Зб. наук. праць. Вип.. 75, ч.2. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2008, С. – 21.

394. Новые информационные технологии в учебных заведениях Украины. Международная конференция памяти проф. И.И. Мархеля 21–26 июня 2005 г. – Одесса: Астропринт, 2005.

395. Норихина Н. Система тестового контроля / Н.Норихона // Высшее образование в России. – М., 2002. – № 1. – С.107.

396. Образование в конце XX века (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – М., 1992. – № 9. – С.18.

397. Образование и виртуальность – 2006. Сборник научных трудов 10-й Международной конференции Украинской ассоциации дистанционного образования / Под общей ред. В.А. Гребенюка, Д.Р. Киншука, В.В. Семенца. – Харьков-Ялта: УАДО, 2006. – 464 с.

398. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В.О.Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.

399. Одерій Л.П. Оцінка в міжнародній системі освіти: методологія та інструментарій / Л.П.Одерій. – К.: ІСДО, 1995. – С.139–140.

400. Олексюк В.П. Організація комп'ютерної локальної мережі / В.П.Олексюк, Н.Р.Балик, А.В.Балик. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 80 с

401. Онищук В.А. Урок в современной школе. Пособие для учителя. Изд. 2-е, перераб / В.А. Онищук. – М.: Просвещение, 1986. – 191 с.

402. Онопрієнко М.В. Інформатизація в контексті філософсько-методологічного дослідження інформатики: Автореф. дис. ... канд. філо-

соф. наук: 09.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 16 с.

403. Онопрієнко М.В. Інформатизація в контексті філософсько-методологічного дослідження інформатики / М.В.Онопрієнко. – К.: Софія-Оранта, 2007. – С.11.

404. Осадчий В. Сучасні інформаційні технології в освітньому просторі / В.В.Осадчий // Неперервна професійна освіта: теорія і практика // Науково-методичний журнал . – 2006. – Вип. 1–2. – С.136

405. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; за заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – С.44.

406. Осипов А.М. Социология образования: очерки теории / А.М.Осипов. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – С. 7–29.

407. Осипов В.Г. Социально-философский анализ современной концепции непрерывного образования / В.Г.Осипов; [отв. ред. А.М. Экмальян]; АН АрмССР, Ин-т философии и права. – Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1989. – С.101.

408. Основи нових інформаційних технологій навчання: посібник для вчителів / Ю.І. Машбиць, О.О.Гокунь, М.І.Жалдак та ін.; за ред. Ю.І.Машбиця. – К.: Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, ІЗМН, 1997. – 260 с.

409. Основи схемотехніки електронних систем: підручник / В.І. Бойко, А.М. Гуржій, А.А. Зорі, В.М. Співак та ін. – К.: Вища школа, 2004. – 527 с.

410. Основні засади розвитку вищої освіти України у контексті Болонського процесу / упоряд.: М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В.Гнатюка, 2003. – С.62.

411. Основы педагогических технологий: краткий толковый словарь / отв. ред. А.С. Белкин. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 1995.

412. Оцінювання та відбір педагогічних інновацій: теоретико-прикладний аспект: наук. – метод. посібник / за ред. Л.Даниленко. – К.: Логос, 2001.

413. Павленко А.Р. Компьютер, мобильный ... и здоровье? Решение проблемы / А.Р.Павленко. – 5-е изд., перераб. и дополн. – К.: Основа, 2007. – 240 с.

414. Павленко А.Р. Мінімізація негативного впливу комп'ютерів на здоров'я школярів / А.Р.Пвленко, Ю.Д.Думанський, Н.С.Польська // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – №4. – С.46–48.

415. Павловський М. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія) / М. Павловський. – К.: Техніка, 2001.

416. Пак Л.Г. Конструирование социально ориентированного содержания игровой деятельности младших школьников / Л.Г.Пак // Педагогические науки. – М., 2005. – № 2. – С.31–34.
417. Паламарчук В.Ф. Першооснови педагогічної інноватики: навчальн. посібник. Вид.2-ге / В.Ф.Паламарчук. – К.: Освіта України, 2005. – Т.1. – 420 с.
418. Паламарчук В.Ф. Першооснови педагогічної інноватики: навчальн. посібник. Вид.2-ге. – К.: Освіта України, 2005. – Т.2. – 504 с.
419. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить / В.Ф. Паламарчук. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.
420. Панов В. Психологические критерии оценки электронных учебных пособий / В.Панов, Т.Крупа // Информатика и образование. – М., 2006. – № 5. – С.108–110.
421. Паринов С.И. Экономика 21 века на базе интернет-технологий / С.И.Паринов, Т.И.Яковлева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://econom.nsc.ru/ieie/main.htm>.
422. Пасько В. Эффективная работа в Интернете / В.Пасько. – СПб, 2003. – 544 с.
423. Пащенко М.І. Активні методи навчання в професійному ставленні майбутнього вчителя / М.І.Пащенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць / за ред. І.А.Зязюна та Н.Г.Никало. – У 2-х частинах. – Ч. 2. – К., 2001. – С.107.
424. Педагогічні технології. Досвід. Практика: довідник. – Полтава: ПО ШОПП, 1999; Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие / Под ред. Е.С.Полат. – М.: Академия, 2001.
425. Пережогин Л.О. Интернет-аддикция в подростковой среде / Л.О.Пережогин // Сборник тезисов международной конференции «Подростки и молодежь в меняющемся обществе – проблемы девиантного поведения» (Москва, 2001). – М.: Новый отсчет, 2001. – С.56–68.
426. Пероганич Ю. Всесвітній самміт з питань інформаційного суспільства. Підсумкові документи. Женева 2003 – Туніс 2005 / Ю. Пероганич. – К., 2005. – С.2.
427. Перспективні освітні технології: науково-методичний посібник / за ред. Г.С. Сазоненко. – К., 2000. – С.41.
428. Першина Н.В. Розвиток комунікативно-розмовних навичок у навчанні іноземної мови за допомогою комунікативно-орієнтованого методу та особистісно-креативного підходу / Н.В.Першина // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник

наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХПІ», 2006. – С.323.

429. Петренко – Лисак А.О. Соціальні детермінанти кібервіртуального простору: автореф дис. на здобут наук. ступеня канд.соціолог.наук./ А.О. Петренко – Лисак. – К. – Київський ун-т ім.Т.Шевченка. – 2007.

430. Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Л.А.Петровская. – М.: МГУ, 1989. – С.149–150.

431. Пидаев А.В. Болонский процесс в Европе. Что это такое и нужен ли он Украине? Возможна ли интеграция медицинского образования Украины в Европейское образовательное пространство? / А.В. Пидаев, В.Г.Передерий. – Одесса: Одесский гос. мед. ун-т., 2004. – С.9–10.

432. Підласий І.П. Педагогічні інновації / І.П.Підласий, А.І.Підласий // Рідна школа, 1998. – №12. – С.3.

433. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. / І.П.Підласий. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 616 с.

434. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок: книга для вчителя / І.П. Підласий. – К.: Радянська школа, 1989. – 204 с.

435. Плаксина А.А. Информационные и коммуникационные технологии: понятие, сущность, классификация, модели реализации / А.А.Плаксина, Э.А.Тихонов // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2009. – №7. – с.29.

436. Плебанек О. В. Глобальные процессы в зеркале современной научной парадигмы // Мир философии – мир человека : прил. к журн. «Философские науки» : [сб. ст.] / редкол.: Ю. Н. Солонин (пред.) [и др.]. – Гуманитарный, 2007. – 834 с.

437. Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов в процессе профессиональной подготовки / И.Л.Плужник. – М.: ИНИОН РАН, 2003. – С.85–86.

438. Поведская Е. Человек и новые информационные технологии / Е.Поведская, А.Мадейра. – СПб., 2007. – 320 с.

439. Повідайчик О. Формування інформаційної культури особистості як пріоритетне завдання сучасної системи освіти / О. Повідайчик // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2005. – Випуск 262: Педагогіка та психологія. – С.142.

440. Подкасистый П.И. Искусство преподавания / П.И. Подкасистый, М.Л.Портнов. – М.: Изд-во «Русское педагогическое агенство», 1998. – 184 с.

441. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студентов пед. вузов: в 2 кн. / Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – М., 1999. – Кн.1. – 576 с.; Кн.2–256 с.
442. Подмазин С.И. Личностно-ориентированное образование: соц.-филос. исслед. / С.И.Подмазин. – Запорожье: Просвіта, 2000. – 200 с.
443. Подольська Є.А. Синергетично-еволюційна картина світу як основа сучасної освіти / Є.А.Подольська, В.М.Назаркіна, А.О.Яковлев // Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті. – Х.: Золоті сторінки, 2002. – С.87.
444. Пожуєв В.І. Інформаційна освіта в інформаційному суспільстві ХХІ століття / В.І.Пожуєв // Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Запоріжжя: ЗДІА, 2006. – Випуск 27. – С.9.
445. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності // Директор школи, 2001. – №4. – С.7.
446. Полонский В.М. Образовательные ресурсы и возможности сети Интернет / В.М.Полонский // Мир образования – образование в мире, 2006. – № 2. – С.201–202.
447. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук., метод. посіб. / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко; за ред. О.І.Пометуна. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
448. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я.А.Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.; Роменець В.А. Психологія творчості: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / В.А.Роменець. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
449. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А.Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280с.
450. Попова О.В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ столітті: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / О.В. Попова; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2001. – 39 с.
451. Послання Президента України до Верховної Ради України Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр. – К.: Преса України, 2002. – С.77.
452. Постанова Верховної Ради України Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні від 1 грудня 2005 року № 3175-IV // Відомості Верховної Ради України . – 2006. – № 15. – С. 131.
453. Поясок Т.Б. Використання інформаційних технологій при вивченні економічних дисциплін / Т.Б. Поясок // Перспективные разработки

науки и техники. – 2006: Мат-лы II Междунар. науч.-практ. конф. (г. Днепропетровск, 16–30 ноября 2006 г.). – Днепропетровск: Наука и образование, 2006. – Т. 3. – Пед. науки. – С.57–59.

454. Поясок Т.Б. Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах: автореферат дисертації доктора педагогічних наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Т.Б.Поясок: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. – К., 2010.

455. Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

456. Пригожин И. Природа, наука и новая рациональность / И. Пригожин // Философия и жизнь, 1991. – № 7. – С.35.

457. Прилуцька Н.С. Електронні бібліотеки та перспективи їх використання під час навчання студентів / Н.С. Прилуцька // Збірник праць Четвертої міжнародної конференції «Нові інформаційні технології в освіті для всіх: інноваційні методи та моделі (24–26 XI 2009 р.). – К.: 2009, с.434

458. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України №347/2002 від 17 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Доступно з : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. – Перевірено : 29.10.2014.

459. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> – Перевірено: 24.01.2015.

460. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року за № 537-в // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102.

461. Про стан впровадження освітніх програм INTEL в Україні, історію та перспективи взаємостосунків МОН України та INTEL щодо розвитку інформатизації освіти України: інформаційно-аналітична довідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://iteach.com.ua/files/articles/2005\(final\).doc](http://iteach.com.ua/files/articles/2005(final).doc).

462. Проблемы качества образования. Мониторинг и управление качеством Развитие методического обеспечения мониторинга качества образования. – Книга 3 // Материалы XI Всероссийской научно-методической конференции. – М.; Уфа: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 40 с.

463. Проект ООН по глобальному обучению и преподаванию «Школьный гиперавтобус» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/Pubs/CyberSchoolBus.

464. Проектування експертної навчальної системи: Пошук оптимальної реалізації психологічних механізмів навчання / за ред. Ю.І. Машбиця. – К.: Інститут психології ім. Г.С.Костюка, 2003. – 80 с.
465. Прокопенко І.Ф. Педагогічна технологія / І.Ф.Прокопенко, В.І.Євдокімов. – Харків: Основа, 1995. – 374 с.
466. Пуанкаре А. О науке / А.Пуанкаре; пер. с фр.; под ред. Л.С. Потрягина. – М.: Наука, 1990. – 736 с.
467. Равкин З.И. Конструктивно-генетическое исследование ценностей образования – одно из направлений развития современной отечественной педагогической теории/ Образование: идеалы и ценности (историко-теоретический аспект) / З.И. Равкин. – М.: ИТОиП РАО, 1995. – С.105.
468. Ракитов А.И. Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России / А.И.Ракитов // Вопросы философии. – М., 1994. – № 4. – С.22.
469. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции / А.И.Ракитов. – М.: Политиздат, 1991. – 286 с.
470. Ратмайр Р. Прагматика извинения: сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / Р.Ратмайр; пер. Е.Араловой. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 272 с.
471. Решетов Л. Как улучшить микроклимат в компьютерном классе: [Интервью] Беседу вела Е. Ушакова / Л.Решетов // Директор школы.– 2004. – №2. – С.109–111.
472. Римашевський Ю. Віртуалізація молоді як соціально-психологічний феномен сучасності / Ю. Римашевський // «І»: незалежний культурологічний часопис. – 2007. – № 46. – С. 68–73.
473. Роберт И.В. Кабинет информатики: методическое пособие. изд.2, испр., доп. / И.В.Роберт. – М., 2007. – 135 с.: ил.
474. Роберт И.В. Современные информационные технологии в. Образовании / И.В.Роберт. – М.: Школа-Пресс. – 1994. – 91 с.
475. Робертсон Д.С. Информационная революция: наука, экономика, технология / Д.С.Робертсон. – М., 1993.
476. Рогова Г.В. Особове читання / Г.В.Рогова, Г.Н.Ловцевич // Іноземні мови в школі, 1994. – № 1.
477. Роговский Е.А. Развитие информационного сектора США к началу XXI века / Е.А.Роговский // США. – 2002. – №4. – С. 73.
478. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Роджерс. – М.: Прогресс-Универс. – 1994. – С.135.
479. Рожен О. У них це називається «Цифрове суспільство». А що тоді в нас? / О.Рожен // Дзеркало тижня. – 2008. – 4 жовтня.

480. Розин В. Образование в обновляющемся мире / В.Розин // Вестник высшей школы. – 2006. – № 7. – С.18–27.
481. Романенко М.І. Нова філософська парадигма національної системи освіти в контексті становлення сучасної філософії / М.І. Романенко // Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу. – Дніпропетровськ, 1998. – С.12.
482. Романов А. Методика підготовки і проведення тестового контролю в навчальному процесі / А.Романов. – К.: Наукова думка, 2001.
483. Романова С. Неперервна освіта громадян як найважливіша умова розвитку інформаційного суспільства / С. Романова // Педагог професійної школи. Збірник наукових праць. – К.: Видавництво «Науковий світ», 2002. – Випуск III. – С.183–184.
484. Ротар О.С. Інформаційна культура сучасного фахівця при дистанційному навчанні / О.С.Ротар // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології ХХІ століття: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 11 – 13 вересня 2008 р. – Одеса: Друк, 2008. – С.251.
485. Рубинштейн Л.С. Основы общей психологии / Л.С.Рубинштейн. – М., 1940. – С.482.
486. Рубцов В.В. Логико-психологические основы использования компьютерных учебных средств в процессе обучения / В.В.Рубцов // Основы социально-генетической психологии. – М., Воронеж, 1996. – С. 236–258
487. Рудницька Р. Вестернізація соціального ареолу життя особистості як український варіант глобалізації соціокультурного простору / Р.Рудницька // Українське суспільство-2003. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003.
488. Рыжкин А. Единый государственный экзамен опыт и перспективы / А.Рыжкин, Н.Ефремова, Л.Ковалев // Высшее образование в России. – М, 2002. – № 3. – С.8.
489. Савельева А.Я. Персональный компьютер для всех: практическое пособие / А.Я.Савельева, Б.А.Сазанов, С.Э.Лукьянов; под. ред. А.Я. Савельева. – М.: Высш. школа, 1991.
490. Савенкова Л.О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: монографія / Л.О.Савенкова. – К.: КНЕУ, 2005. – С.111.
491. Савченко О. Теоретичні підходи до визначення якості шкільної освіти / О.Савченко // Шлях освіти, 2006. – №4. – С.2–6.
492. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – С.52.

493. Самусен Ф. Мобильные интернет – технологии в обучении / Ф.Самусен // Освіта, культура, мистецтво в добу цивіл. глобалізації: матеріали міжнародної наукової конференції (22 листопада 2007). – 2007. – с.237–238.
494. Сафулін В.І. Інноваційний пошук нових технологій навчання / В.І.Сафулін // Інноваційні пошуки в сучасній освіті / за ред. Л.І. Даниленко, В.Ф. Паламарчук; упоряд. Г.М. Перевознікова. – К.: Логос, 2004. – С.57.
495. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие / Г.К.Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
496. Селье Г. От мечты к открытию: как стать ученым / Г.Селье; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.
497. Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки: підручник для вищих навч. закладів / Е.Семенюк, В.Мельник. – Львів: Світ, 2006. – 152 с.
498. Сенченко, Н.И. Библиотеки и компьютеры: научно-популярная литература / Н.И.Сенченко. – К.: Наукова думка, 1990. – 216 с.
499. Сергієнко І.В. Шлях до інформаційного суспільства / І.В.Сергієнко // Україна. Наука і культура: Щорічник. – 2002. – Вип.31. – С.69.
500. Сериков В.В. Субъективная реальность педагога / В.В.Сериков // Педагогика. – 2005. – №10. – С.57. С.53–61.
501. Синичич Г. Інформаційне суспільство. Стратегічний погляд / Г. Синичич // День, 2004. – 10–16 липня. – № 27.
502. Сисоєва С. Принципи розвитку неперервної освіти в умовах полікультурного глобалізованого світу / С.Сисоєва // Шлях освіти. – 2009. – №2. – С.6.
503. Сисоєва С.О. Болонський процес і концепція навчання протягом життя / С.О.Сисоєва. – Маріуполь. – 2007. – С.279.
504. Сисоєва С.О. Педагогічні технології в сучасному освітньому просторі / С.О.Сисоєва // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10 – річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Ч.2. – Харків: «ОВС», 2002. – С.312.
505. Сисоєва С.О. Професійне консультування молоді: можливості мережі Інтернет: навчально-методичний посібник / С.О.Сисоєва, В.В.Осадчий. – Київ – Мелітополь.: ВБМмд, 2005. – С.15
506. Сігаєва Л.Є. Роль інформаційних технологій в освіті дорослих / Л.Є.Сігаєва // Педагогічний процес: теорія і практика. Збірник наукових праць. – К.: «ЕКМО», 2008. – Випуск 4. – С.317.

507. Сіцінський А.С. Інформатизація освіти – важливий чинник переходу до інформаційного суспільства / А.С. Сіцінський // Теорія та практика управління соціальними системами. – 2003. – № 2. – С.96.
508. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. 2-е изд / М.Н. Скаткин. – М.: Педагогика, 1984. – 95с.
509. Скляр П.П. Мотивація навчальної діяльності студентів / П.П.Скляр // Соціальна психологія. – 2004. – №5. – С.98–108.
510. Скородумова О.Б. Интернет и его основные социокультурные функции / О.Б.Скородумова // Философия и общество, 2004 № 1. – С.119–137.
511. Скородумова О.Б. Социокультурные функции Интернета и особенности их реализации в современной России. / О.Б. Скородумова. – М., 2003. – 240с.
512. Скубашевська Т. Нові стратегії в контексті впровадження новітніх інформаційних технологій / Т.Скубашевська // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С.82–88.
513. Скубашевська Т. С. Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у європейському просторі (соціально-філософський аналіз) : Автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.10 / Т.С.Скубашевська; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005. – 19 с.
514. Скумин В.А. Культура здоровья – фундаментальная наука о человеке / В.А.Скумин. – Новочеркасск: ТЕРОС, 1995. – 132 с.
515. Слостенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию: учебное пособ. для студ. высш. педагог. учебн. заведений / В.А.Слостенин, Г.И.Чижаква. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
516. Слостенин, В.А., Каширин В.П. Педагогика и психология: учебное пособ. / В.А.Слостенин, В.П.Каширин. – М.: Академия, 2001. – 480 с.
517. Слюсаревський М. Усе залежить від самої України. Деякі міркування з приводу нової книги відомих авторів / М. Слюсаревський // День, 2004. – 28 липня. – № 131.
518. Смирнова И. Модели обучения / И.Смирнова // Высшее образование в Росси. – 2006. – №3. – С.97.
519. Смола Л. Нехімічні залежності у підлітків / Л.Смола // День. – №38, п'ятниця, 29 лютого 2008.
520. Смолян Г. Человек и компьютер. Социально-философские аспекты автоматизации управления и обработки информации. – М.: Политиздат, 1981. – 192 с.
521. Смолян Г.Л. Интернет в России. Перспективы развития / Г.Л.Смолян, В.Н.Цыгичко, Д.Д.Хан-Магомедов. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 200 с.

522. Соболев О. Проблема раціональності у постнекласичній перспективі / О.Соболев // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С.129–155.
523. Соболев О. Становлення медіально-мережевої парадигми / О.Соболев // Філософська думка. – 2008. – №5. – С. 3–15.
524. Современные информационные технологии в высшем образовании. – К.: Изд-во Европейского ун-та, 2004. – С.32.
525. Современный философский словарь. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск : ПАНПРИНТ, 1998. – 1064 с.
526. Соколов Е.А. Проблемы поликультур и полиязычий в гуманитарном образовании / Е.А.Соколов, Н.Е.Буланкина. – М.: Логос, Университетская книга, 2008.
527. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации / А.В.Соколов. – СПб, 2002. – 133 с.
528. Соловйов А.В. Трансформація професійної культури в умовах переходу до інформаційного суспільства / А.В.Соловйов // Весник МГУКИ. – 2008. – №1.
529. Сорокин П. Соціальна і культурна динаміка: дослідження змін у великих системах мистецтва, істини, етики, права і суспільних відносин. / П.Сорокин – СПб. : РХГИ, 2000. – 1054 с.
530. Станевич О. Вивчення інформаційних технологій – стиль життя / О.Станевич // Освіта впродовж життя: досвід та перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 22 – 23 квітня 2010 року). – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2010. – С.120.
531. Старченко Т.Я. Вища школа на шляху оновлення / Т.Я.Старченко, О.М.Стоян, О.І.Бобик. – Львів: Світ, 1991. – С.55.
532. Степаненко І.В. Тематичне поле виховання духовності особистості в нових дискурсивних контекстах / І.В.Степаненко // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С.20.
533. Степин В. С. Філософія науки і техніки / В. С. Степин, В. Г. Горохов, М. А. Розов. – М. : Гардарика, 1996. – 400 с.
534. Стефаненко П. Дидактичні особливості дистанційного навчання у вищій школі / П.Стефаненко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2004. – №1. – с.22–32.
535. Стефаненко П.Ф. Принципи функціонування інформаційно-обчислювального контуру модульної дистанційної дидактичної системи у вищій школі / П.Ф.Стефаненко // Педагогіка і психологія, 2001. – № 3/4. – С.97–104.

536. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015) «Шляхом Європейської інтеграції» / А.С. Гальчинський та ін. – К., 2004. – С.112–141.

537. Судакова І. Є. Комп'ютерні технології навчання та їх вплив на психічні стани студента / І.Є.Судакова // Проблеми освіти: наук. зб. / [кол. авт.]. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2008. – Вип.56. – С.106.

538. Судакова І.Є. Використання інноваційних технологій у навчальному процесі на прикладі мультимедійної лекції з курсу загальної біології на тему «Віруси – живі істоти» / І.Є.Судакова // Проблеми освіти. – 2007. – № 50. – С.51–55.

539. Суська О.О. Інформаційний імунітет. Проблеми психологічного захисту в інформаційному просторі / О.О.Суська – К., 2008. – 107 с.

540. Суханов А.П. Информация и прогресс / А.П. Суханов. – Новосибирск: Наука, 1988. – С.77.

541. Сухомлинський В.А. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.А.Сухомлинський // Історія педагогіки в Росії. – М., 1999. – С.374.

542. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: у 5 т. / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976–1978. – Т.3. – С.566.

543. Сучасні тенденції комп'ютеризації процесу навчання іноземних мов. Збірник наукових праць. 2006. – № 4. – С.43.

544. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навчальний посібник / В.М.Петрик, О.А.Штоквиш, В.В.Остроухов та ін. – К.: Росава, 2006. – 208 с.

545. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навчальний посібник / В.М.Петрик, О.А.Штоквиш, В.В.Остроухов та ін.– К.: Росава, 2006. – 208 с.

546. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навчальний посібник / В.М.Петрик, О.А.Штоквиш, В.В.Остроухов та ін.– К.: Росава, 2006. – 208 с.

547. Талызина Н.Ф. Внедрение компьютеров в учебный процесс – научную основу / Н.Ф.Талызина // Сов. педагогика, 1985, № 12. С. 34–38.

548. Татарникова Л.Г. Педагогическая валеология: генезис. Тенденции развития / Л.Г.Татарникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Петровский К., 1997. – 416 с

549. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями./ Б.Твисс – М.: Экономика., 1989. – 271 с.
550. Теория и практика дистанционного обучения: учеб.пособие для студ.высш.пед.учеб.заведений / Е.С.Полат, М.Ю.Бухаркина, М.В.Моисеева; под ред. Е.С.Полат. – М.: Академия, 2004. – 416 с.
551. Теория культуры. – М. – 2008. – С. – 449.
552. Терещенко Ю.І. Філософія освіти та пошуки морально-етичного виховання / Ю.І.Терещенко // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С.11–15.
553. Тихомиров О.К. Общение, опосредованное комп'ютером / О.К.Тихомиров, О.Д.Бабаева, А.Е.Войскунский // Вестник МГУ, серия 14, Психология. – 1986. – № 3. – С. 40
554. Тихомиров О.К. ЭВМ и новые проблемы психологии / О.К.Тихомиров, Л.Н.Бабанин. – М.: Педагогика, 1986.
555. Ткаченко В.П. Про головні завдання Болонського процесу / В.П.Ткаченко // Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти; за ред. В.М. Бебика. – К.: МАУП, 2004. – С.59.
556. Ткемаладзе З.П. Развитие творческой личности как один из путей формирования национальной гуманитарно-технической элиты / З.П.Ткемаладзе, Л.Ю.Шуплецова // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць; за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романського. – Вип.. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.127.
557. Товажнянський Л. Болонський процес: цикли, ступені, кредити / Л. Товажнянський, Є. Сокол, Б. Клименко. – Х. : Нац. техн. ун-т "Харк. політехн. ін.-т", 2004. – 144 с.
558. Товажнянський Л.Л. Формування і реалізація концепції підготовки національної гуманітарно-технічної еліти в НТУ / Л.Л.Товажнянський О.Г.Романовський О.С.Понамарьов. – 2002. – Харків: ХП, С.27.
559. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. Скорочена версія Д.Ч.Сомервіла: У 2-х т. / А.Дж.Тойнбі. – К.: Основи, 1995.
560. Тоффлер О. Третья волна / О.Тоффлер. – М., 2007. – 261 с.
561. Тоффлер Э. Создание новой цивилизации. Политика Третьей Волны / Э.Тоффлер, Х.Тоффлер. – Новосибирск, 1996. – С.7–8.
562. Тоффлер Э. Футурошок: пер.с англ. / Э.Тоффлер. – СПб, 1997; Метаморфозы власти: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с.
563. Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.

564. Туган-Барановський М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М.И.Туган-Барановський – М. : Наука-РОССПЭН, 1997. – 735 с.

565. Турецька Х. Інтернет-залежність як предмет психологічного дослідження / Х.Турецька // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С.365–375.

566. Турчаинова Ю.И. Педагогическая техника и мастерство / Ю.И.Турчаинова // Учителю о педагогической технике; под ред Л.И.Рувинского. – М.: Педагогика, 1987. – С.162–171.

567. Тягло О. Сила аргументу з незалежними резонами / О.Тягло // Філософська думка. – 2005. – № 6. – С.32–39.

568. Угринович Н. Д. Информатика. Исследование информационных моделей. Элективный курс + приложение / Н.Д.Угринович. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2006.

569. Угринович Н.Д. Преподавание курса «Информатика и ИКТ в основной и старшей школе: методическое пособие / Н.Д.Угринович. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2007

570. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 / за ред. Н.В.Паніної. – К.: ІС НАНУ, 2003. – 98 с.

571. Український педагогічний словник / автор-упор. С.У.Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

572. Фатьянов А.А. Проблемы защиты конфиденциальной информации, не составляющей государственную тайну / А.А.Фатьянов // Информационное общество. – 1997. – №1. – С.55.

573. Федулова Л.І. Інтеграція науки та освіти / Л.І.Федулова // Економіка знань та її перспективи для України. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2005. – С.83–84.

574. Федько А. Якість освіти як об'єкт управління / А.Федько, Ю.Федько // Освіта і управління. – 2006. – Т.9. – № 1. – С.84–87.

575. Филиппов В. Высшая школа в России перед вызовами XXI века / В.Филиппов // Высшее образование в России. – М., 2001. – № 1. – С.10.

576. Философский словарь / под ред. И.Т.Фролова. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – С.405.

577. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева [и др.] – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

578. Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи / методол. семінар, (22 лист. 2000 р.): зб. наук. праць. – Вип. 3 / за заг. ред. В. Андрущенко. – К. : Знання, 2000. – 520 с.

579. Фримен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до інформаційної революції. / К.Фримен, пер. з англ. – К. : видавн. дім «Києво-Могилянська академія». – 2008. – С. 395–401.
580. Фроловская М. Преподаватель – студент: возможности понимания / М.Фроловская // *Alma Mater*. – 2005. – № 10. – С.29–33.
581. Фурман І.О. Конценція боротьби з «комп'ютерними» хворобами студентів вищих навчальних закладів / І.О.Фурман // *Інформаційний вісник Академії наук Вищої школи України*. №4(42)- К.,- Експрес, 2004. – С.42–47.
582. Хабибуллина Э. Подготовка студентов к творческой деятельности / Э.Хабибуллина // *Высшее образование в России*. – 2006. – № 9. – С.96.
583. Хайдеггер М. Время картины мира // *Время и бытие: статьи и выступления* / М.Хайдеггер; пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С.326.
584. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // *Время и бытие: статьи и выступления* / М.Хайдеггер; пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С.132.
585. Хайек Ф.А. фон. Дорога к рабству: пер. с англ. / Предисл. Н.Я. Петракова / Ф.А. фон Хайек. – М.: Экономика, 1992. – С.7.
586. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. – М.: Прогресс, 1991. – С.38.
587. Хамелинк К.Дж. Культура в век электронных средств коммуникации / К.Дж.Хамелинк // *Культуры*. ЮНЕСКО – 1985. – №4. – С.29.
588. Харитоновна Т. Філософські терміни у когнітивній перспективі / Т.Харитоновна // *Філософська думка*. – 2000. – № 6. – С.3–10.
589. Хесле В. Гении философии Нового времени / В. Хесле. – М.: Наука, 1992.
590. Химинець О.В. Проблема формування творчої особистості / О.В. Химинець // *Науковий вісник УжДУ: Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. – 1998. – Вип. 1. – С. 17–22.
591. Хмельницький О.О. Інформаційна культура: Підготовка кадрів до інформаційної роботи: навчальний посібник / О.О. Хмельницький. – К.: КНТ, 2007. – С.9.
592. Хміль Н. Інтернет-конференції педагогічної спрямованості Українського сегменту мережі Інтернет / Н.Хміль // *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. – 2009. – №1. – с.79–80
593. Ходаков В.Е. Высшее образование: Взгляд со стороны и изнутри. Второе изд. / В.Е. Ходаков. – Херсон, 2006. – С.205.
594. Хоменко Л.Г. Електронна інформаційна цивілізація: досвід розбудови в Україні / Л.Г.Хоменко. – К.: Міжнародна агенція «БІЗОН», 2004. – С.166.

595. Хромченко Л.Г. Організація інформаційної діяльності (теоретичні основи) / Л.Г.Хромченко, О.С.Раковська-Башмакова, А.С.Шраєр. – Харків: «МСУ Харків», 2008. – С.4.

596. Цехмістрова Г.С. Діагностика ефективності навчального процесу / Г.С.Цехмістрова // Гуманітарні науки, 2003. – № 1. – С.39.

597. Цехмістрова Г.С. Управління в освіті та педагогічна діагностика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Г.С.Цехмістрова, Н.А.Фоменко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. – 280 с.

598. Цикин В.А. Теория самоорганизации – современная парадигма образования и формирования модели учителя / В.А. Цикин // Практична філософія – 2003. – №1. – С.176–177.

599. Цимбал О.А. Деякі негативні аспекти комп'ютеризації навчання та шляхи їх мінімізації / О.А.Цимбал // Гуманізм та освіта. – Вид-во ВНТУ «Універсум-Вінниця», 2006. – С.393–395

600. Цуканова Е.В. Психологические трудности межличностного общения / Е.В.Цуканов. – К.: Вища школа, 1985. – С.10–11.

601. Чайковський Ю. В. Элементы эволюционной диатропики. – М.: Наука, 1990. – 272 с.

602. Чанышева Г.О коммуникативной компетентности / Г.О.Чанышева // Высшее образование в России. – 2005. – № 5. – С.149.

603. Черемський М.П. Сутність мистецтва і його роль в системі виховання гуманітарно-технічної еліти / М.П.Черемський // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць; за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 6 (10) – Харків: НТУ «ХП», 2004. – С.388.

604. Черемський М.П. Творчі передумови педагогічної діяльності викладача вищого навчального технічного закладу / М.П.Черемський // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: збірник наукових праць / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романського. – Вип. 12 (16) – Харків: НТУ «ХП», 2006. – С.282.

605. Черкасова Т.І. Якісні зміни ринку праці в умовах реалізації інноваційної моделі розвитку / Т.І.Черкасова // Економіка та держава. – 2005. – № 2. – С.49.

606. Чоговадзе Г.Г. Информация: информация, общество, человек. / Г.Г.Чоговадзе. – М.: ООО Дата+, 2003. – С.212.

607. Шагеева Ф. Современные образовательные технологии / Ф.Шагеева, В.Иванов // Высшее образование в России. – 2006. – № 6. – С.129–132.

608. Шапошнікова І.М. Комп'ютерна грамотність як умова ефективного розвитку суспільства / І.М.Шапошнікова, Л.Л.Макаренко // Наука і сучасність: збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Том XXXVIII. – С.159–160.
609. Швалб Ю.М. Возрастная психология: учебное пособие для ВУЗов / Ю.М.Швалб, И.Ф.Муханова. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – 304 с.
610. Швед О.В. Сучасні Інтернет-комунікаційні технології: необхідні перестороги / О.В.Швед // Проблеми освіти: науково-методичний збірник, спецвипуск. – К., 2006.- с.192–194.
611. Шеин С.А. Диалог как основа педагогического общения / С.А.Шеин // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С.44–52.
612. Шейко С.В. Проблеми визначення предмета і змісту філософії освіти / С.В. Шейко // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2003». 20–24 січня 2003 р. – Дніпропетровськ – Донецьк – Харків. – Т. 14. – Філософія. – Д.: Наука і освіта, 2003. – С.27.
613. Шендрик А.И. Социология культуры / А.И.Щендрик. – М., 2005. – С. 462.
614. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / К.Шеннон. – М.: Мир, 1968. – 260 с.
615. Шершнев Е.С. Информация общества и экономики США / Е.С.Шершнев // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – №2. – С.7.
616. Шишов С.Е. Мониторинг качества образования в школе / С.Е.Шишов, В.А.Кальней. – М.: Пед. о-во России, 1999. – 317 с.
617. Шлезингер-младший А. Циклы американской истории./ А.Шлезингер-младший. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – 688 с.
618. Шолохович В.Ф. Дидактические основы информационных технологий в образовательных учреждениях: Автореф. дис. ... докт. пед. наук / В.Ф.Шолохович. – Екатеринбург: УГППУ, 1995. – С.25.
619. Шуляпин О.И. Эффективный лидер: как выразить себя в вузах и корпорациях / О.И.Шуляпин, И.Л.Леванова // Вчені записки. Серія «Наука та практика управління», Харків: інституту управління. – 2000. – Спеціальний випуск № 2. – С.14.
620. Шумпеттер Й. Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпеттер. – М.: Прогресс, 1982. – 400с.
621. Шуневич Б. Розвиток дистанційного навчання у вищій школі країн Європи та Північної Америки. Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т вищ. осв. АПН України / Б.Шуневич. – К., 2008. – 509 с.

622. Щедровицкий П.Г. Избр. Труды / П.Г.Щедровицкий. – М.: Педагогика, 1995. – 435 с.
623. Щолок О.Б. Інформаційно-навчальне середовище як чинник формування компетентності самоосвіти у майбутнього фахівця / О.Б.Щолок // Освітнє середовище як методична проблема: Збірник наукових праць. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С.184.
624. Эйдман И. Детальніше про Інтернет – суспільство майбутнього / И. Эйдман // Прорыв в будущее. Социология интернет – революции. – М.: ОГИ, 2007, с.341–359
625. Эйдман И. Прорыв в будущее. Социология Интернет – революции / И.Эйдман. – М.: ОГИ, 2007, с.335–340.
626. Эко У. Спите спокійно, книги нікуди не денуться / У. Эко // Известия. – 1998. – 20 мая. – С.- 5.
627. Эшби У.Р. Введение в кибернетику / У.Эшби. – М.: Иностранная литература, 1959. – С.185
628. Юркевич О.М. Герменевтика культурної форми розуміння: Автореф. дис... д-ра філософ. наук: 09.00.01 / О.М. Юркевич ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2005. – 40 с.
629. Яковец Ю.В. История цивилизаций. / Ю.В.Яковец. – М.: ВЛАДОС, 1997. – С.136.
630. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. / Ю.В.Яковец. – М.: Наука, 1999. – С.291- 293.
631. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. / Ю.В.Яковец. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – С.15–16.
632. Ярмаченко М.Д.. Педагогіка / М.Д. Ярмаченко. – К.: Вища шк., 1986. – С.140–160.
633. Ярмаченко М. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко / М.Ярмаченко. – К.: Рад.школа, 1989–189 с.
634. Яровий А. Сучасні інформаційно-образні технології / А.Яровий // Філософська думка. – 2007. – № 4. – С. 140 -145.
635. Ясперс К. Техніки мислення / К.Ясперс // Філософська думка: український науково-теоретичний часопис – 2005. – № 2. – С.95–103.
636. Яцюк С.М. Дидактичні умови використання комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання студентів медико-технічного профілю: автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / С. М. Яцюк; Волин. держ. ун-т ім. Л. Українки. – Луцьк, 2005. – 20 с.: рис.
637. «Heroes of the Revolution» / Innovation & Technology Transfer. - 2002/2, p.4. The European Commission, Innovation Directorate, Luxembourg <http://www.cordis.lu/itt/itt-en/home.html>.

638. Abbs P. Creativity, the Arts and the Renewal of Culture // Aesthetic is for Aesthetic. – London, 1989. – P.10.

639. Becta 2006 f, The ICT and e-learning and improvement. A report on the further education sector's engagement with technology. Coventry: Becta [Electronic resource].– Access mode: <http://publications.becta.org.uk/display.cfm?res-ID=28534&page=1835>.

640. Blank G., Dutton W.H. Next Generation Internet Users: A New Digital Divide // Society and the Internet. How Networks of Information and Communication are Changing Our Lives. – Ed. by Mark Graham and William H. Dutton. – Oxford University Press, 2014. – P. 36–52.

641. Bolter L.J. Writing space: The computer, hypertext, and the history of writing / L.J. Bolter. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1991.

642. Druker P. The Information Revolution / P.Druker // Forbes ASAP. – 24.08.1998.

643. Internet in Europe Stats. Internet User Statistics & 2014 Population for the 53 European countries and regions. – Access mode: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>

644. FINAL REPORT Risk Evaluation of Potential Environmental Hazards From LowFrequency ElectromagneticField Exposure Using Sensitive in vitro Methods. A project funded by the European Union under the programm Quality of Life and Management of Living Resources Key Action 4 «Environment and Health» Contract: QLK4-CT-1999–01574 Start date: 01 February 2000, End date: 31 May 2004, Acronym: REFLEX -2004.

645. Global Internet Audience Surpasses 1 billion Visitors, According to comScore. 23.01.2009. – [Internet source]. Access mode: <http://AARww.comscore.com/press/release.asp?press=2698>.

646. Harnessing Technology Review 2007: Progress and impact of technology in education [Електроний ресурс] – <http://publications.becta.org.ua.uk> – 80 p.

647. «Heroes of the Revolution» /Innovation & Technology Transfer/, 2002/2, p.4. The European Commission, Innovation Directorate, Luxembourg (<http://www.cordis.lu/itt/itt-en/home.html/>

648. Johnstone H.W. Bilaterality in Argument and Communication / H.W. Johnstone // Advances in Argumentation. Theory and Research. – USA, 1982.

649. Innovating Pedagogy 2014. Exploring new forms of teaching, learning and assessment, to guide educators and policy makers. Open University Innovation Report 3 / Mike Sharples and others. – The Open University, 2014. – 41 p. – Access mode :

http://www.openeducationeuropa.eu/sites/default/files/news/Innovating_Pedagogy_2014.pdf

650. Keegan D. On Defining Distance Education / D. Keegan // Distance Education.- 1980.- Vol. 1. – P. 13–36.

651. Key Data on Information and Communication Technology in Schools in Europe. – 2004 Edition. – Eurydice / The information network on Education in Europe. – P.10.

652. Landow G.P. Hypertext: The convergence of contemporary critical theory and technology. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992. – 90 p.

653. Liikanen, Erkki (April 2003): Updating Europe's Approach to Innovation. /Innovation & Technology Transfer/, p.1. Special edition. The European Commission, Innovation Directorate, Luxembourg. <http://www.cordis.lu/itt/itt-en/home.html>.

654. Masuda Y. Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Wash: World Future Soc. – 1983. –

655. Mensch G. Das technologische Patt: Innovationen ueberwinden die Depression / G. Mensch. – Frankfurt, 1975.

656. National Educational Technology Standards, NRTS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: cnets.iste.org.

657. Ontario Institute for Studies in Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу: csile.oise.utoronto.ca/intro.html.

658. Sparrow B., Liu J., Wegner D. M. Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips // Science. – Report. Vol. 333, no. 6043. – p. 776–778. – Mode of access : <http://www.sciencemag.org/content/333/6043/776.full.pdf?sid=40fe616a-731e-490a-a68d-a04659ea43ea>

659. Top 20 countries with the highest number of Internet users // Internet World Stats: Usage and Population Statistics. – Access mode: <http://www.internetworldstats.com/top20.htm>

660. World Communication and Information Report 1999–2000. Unesco Statistical Office. – Paris, 1999. – P. 174.

Наукове видання

**Віктор Андрущенко
Ольга Кивлюк
Ольга Скубашевська**

Інформаційний вимір сучасної освіти

Книга п'ята

Оригінал-макет – В. Чалчинський

Підп. до друку 27.11.2016. Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 38,6. Тираж 500. Зам. 313.

*Видавець і виготовлювач ТОВ «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.*

03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 0683408332
E-mail: lesya3000@ukr.net

